BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XL
G
29
NAPOLI

LEGATORIA
Niola Salvatore
Via Giovanni Paladino, 19
NAPOLI

Digitized by Google

Digitized by Google

P. VIRGILII MARONIS OPERA.

INTERPRETATIONE ET NOTIS

ILLUSTRAVIT

CAROLUS RUÆUS, Soc. Jesu,

AD USUM SERENISSIMI DELPHINI.

EDITIO NOVA, AUCTIOR ET EMENDATIOR,

Cui accessit Index accuratissimus, omnibus Numeris & Concordantiis absolutus.

JUXTA EDITIONEM TERTIAM PARISIENSEM A. 1722.

TOMUS SECUNDUS.

NEAPOLI MDCCLXVIIII.

Apud JOSEPHUM ANTONIUM ELIA

SUPERIORUM PERMISSU, ET PRIVILEGIO.

Digitized by Google

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Appulsus Æneas in Italiam ad Cumas, petit antrum Sibyllæ Deiphobes: dumque varia Phœbeo in templo descripta contemplatur, jubetur victimas cædere; peractisque sacrificiis consulit Sibyllam de futuris eventibus, deque descensu ad inferos. Sibylla tria respondet: bellum ab Italis instare gravissimum: ramum aureum inventu perdifficilem, adeunti inferos parandum esse; denique unum ex amicis in litore mortem interim obiisse. Redit Æneas ad suos, mortuum Misenum reperit: hujus exstruendo rogo dum exciditur sylva; columbæ, aves Veneris, ad auream arborem Æneam deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturnisque sacrificiis ad Avernum antrum inferorum numina veneratus, ad inferos Sibylla duce descendit. Videt illic I. In vestibulo, monstra varia. II. in ripa fluviorum inferorum, umbras defunctorum aditum petentes; inque iis Orontem, Palinurum. III. In ipso flumine, Charonta portitorem, quem secum de aditu rixantem aurei rami conspectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem sopit objecta offa. V. Ultra limen, sedes varias, quas incolebant. 1. Infantes 2. Iniusta morte damnati: 3. Propria manu perempti: 4. Amantes, in quibus Dido. 5. Bellatores: inter quos Deiphobus, aliique Trojani & Græci duces. VI. Ad sinistram, eminus carcerem videt impiorum pœnis destinatum: quem locum adire cum non possit: a Sibylla varia variorum supplicia edocetur, Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei, &c. VII. Ad dexteram verso itinere, pervenit ad Elysios campos: ubi multos heroas nactus, a Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisa, certior factus: in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum natura juxta Pythagoræ documenta præfatus, clarissimum quemque posterorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustratis omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos revertitur, & a Cumano litore, ad Cajetanum navigat.

Sic fatur lacrymans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci Ancho-

INTERPRETATIO.

Sic loquitur plorans, & permittit navibus cursum liberum, *& demum appellitur litori Euboico Cumarum*. Nautæ *vertunt proras* ad *mare*: *deinde* *ancho-*

NOTÆ.

1. *Sic fatur, &c.*) Quid fatur? id nempe quod extremis duobus libri quinti versibus continetur, *O nimium cælo, &c.*

Habenas.) Metaphora ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, AEn. 5. 662. *Furit immissis Vulcanus habenis*. Et ad crescentes arborum ramos, Georg. 2. 364. *Palmes laxis per purum immissus habenis*.

2. *Euboicis Cumarum, &c.*) *Eubœa*, maxima est Græciæ insula, hodie *Negroponte*: ad septentrionem & Orientem, Locris, Bœotiæ & Atticæ in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. In angustissimo freti loco urbs est *Chalcis*, quæ continenti Græciæ ponte juncta est. *Æolia* vel *Æolis*, regio est Asiæ minoris, ad AEgæum mare, & Joniæ septentrionem: in ea urbe fuit

Digitized by Google

Anchora fundabat naves, & litora curvæ
Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quærit pars semina flammæ,
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit sylvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,

Præpe-

anchora sistit naves uncis tenacibus, & curvatæ puppes tegunt extremum *litus: prompta turba juvenum exsilit in terram Italicam: pars quærit scintillas ignis latentes in venis lapidis: pars colligit ligna* arborum, quæ sunt *opaca domus ferarum; & ostendit repertos fluvios. Sed pius Æneas vadit* ad *templum altum, cui Apollo præest, & ad vastam penitus cavernam & horrendum penetrale Sibyllæ: cui Apollo præest, & ad vastam penitus cavernam & horrendum penetrale Sibyllæ: cui Deus Delius inspirat magnam animam, & intelligentiam, declaratque res futuras. Jam intrant sylvas & auratum templum Dianæ, Dædalus, sicut fama perhibet, fugiens regnum Minois,*

ausus

N O T Æ.

fuit *Cuma*, nunc *Foja nova*. Hippocles Cumanus ex AEolia, & Megasthenes Chalcidensis ex Eubœa, coloniam utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campania circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *golfo di Napoli*. Græcis urbs dicta Κύμη, Latinis *Cumæ*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Vellejus l. 1. 4. Unde hæc a Virgilio de ea dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

4. *Anchora fundabat*, &c.) Quia navim, unde per funem demittitur, committit, alligatque maris *fundo*, atque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ lapideæ fuerunt, ut constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini; deinde ligneæ, plumbo munitæ: postmodum ferreæ, De *Hesperio*, seu Italico litore, AE. 1. 534.

6. *Semina flammæ*.) Scintillas. Sic Lucretius l. 1. 900. *Verum semina sunt ardoris multa*. Sic Homerus, Odyss. 5. 490. Σπέρμα πυρός, *semen ignis*. Imo Lucretius, quasi esset aliquid plantis & igni commune, dixit l. 1. 898. *Donec flammai fulserunt flore coorto*.

9. *Arces quibus altus Apollo*, &c.) Hic notanda sex. I. Æneæ prima cura est, adire Sibyllam juxta monitum Heleni, AE. 3. 441. præceptumque patris, AE. 5. 371. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars & veluti arx fuit. III. Exstructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, & velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllæ non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturaliter defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini Martyris, qui annis post Virgilium centum circiter & septuaginta florebat sub Antonino Pio templumque ipsum vidisse se perhibet: tum ex Agathia histor. l. 1. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum; cui caverna Sibyllæ subjecta erat. V. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul & Dianæ dicatum fuit, siquidem Sibylla vocatur *Phœbi Triviæque sacerdos*. VI. Templo juncta de more sylva fuit, sive *lucus*, aut utrique numini, aut uni Dianæ sylvarum præsidi sacer. De *Sibylla*, infra v. 36. De *Apolline* & *Phœbo*, eodem numine, Ecl. 3. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis ubi colebatur dicta, Æn. 4. 511. De *Delio vate*, Apolline vatum Deo Ecl. 3. 67. AE. 3. 77.

11. *Mentem animumque*.) Non est hæc synonima, sed rerum diversarum expressio familiaris poetis. Lucretio l. 4. 59. *Mens animi vigilat*. Catullo, Epig. ad Ortalum, v. 4. *Mens animi tantis fluctuat ipsa malis*. Horatio item, &c. Ita distinguuntur a Lactantio, l. 7. *Non idem est Mens & Animus: aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium Mens, non Animus sopitur; & in furiosis Mens exstinguitur, Animus manet*. Itaque mens, ipsa est Animi intelligentia & consilium: ex Lucretio, l. 3. 616. *Animi numquam mens consiliumque*.

14. *Dædalus*, &c.) Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, asciæ, terebræ, multorumque aliorum instrumentorum auctor: cum Perdicem, sororis suæ filium, ob inventum serræ usum ex invidia occidisset; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minois labyrinthum fabricavit: sed mox, ob commodatam Pasiphae reginæ operam ad promovendum ejus cum Tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio, inde sibi, filioque e plumis & cera compactis alis evolavit in Si-

Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicamque levis tandem superadstitit arcem.
Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus, letum Androgeo: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnossia tellus.
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphae, mistumque genus, prolesque biformis

Mino-

ausus committere se aeri cum *pennis velocibus*, *evasit ad frigidum septentrionem per viam insolitam*; *& volans stetit denique super arce Cumana*. *Appulsus primum his terris*, *sacravit tibi remos alarum*, *o Apollo*, *& fundavit vastum templum*. *In portis* erat sculpta *mors Androgei*: *deinde* in *pœnam dare Athenienses jussi singulis annis septem corpora filiorum*, *res misera*! *adest urna* unde *sortes eductæ* erant. *Cretica insula eminens mari respondet e regione*. *Hic adest amor insanus Pasiphaes* erga *taurum*, *& Pasiphae supposita* per *fraudem*, *& Minotaurus soboles ejus biformis mixto genere*,

moni-

N O T Æ.

in Siciliam: obi multa reliquit artis suæ monimenta juxta Pausaniam & Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis & Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ; ubi templum Phœbo condidit; opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolverat alas Icari ejus filii, qui imprudentius per aerem evagatus, alioqui inito cursu, in eam Ægei maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam, nomenque, & insulæ Sami vicinæ, & huic maris plagæ, reliquit suum.

Minoia regna.) *Cretam*, sive *Candiam*, de qua AEn. 3. 104. Ubi regnavit *Minos*, Jovis & Europæ filius, qui ex *Pasiphae* Solis filia, genuit *Ariadnem*, *Phædram* & *Androgeum*. Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor: cum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud inferos judex animarum a Græcarum fabularum auctoribus constitutus sit: qui tamen iidem, quod ab eo male mulctati sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16. *Enavit ad Arctos*.) In eas evolavit regiones, quæ ad septentrionem Cretæ insulæ sitæ sunt. Pace tamen dixerim Virgilii: Italia Siciliaque multo ad occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit*.) Evolavit: magna enim inter navigationem & volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum*: ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: AEn. 1. 228. De *Arcto gemina*, sive *ursa*, astris septentrionalibus, Geor. 1. 138. De *Chalcidica*, sive Cumæa arce, supra, v. 2.

20. *Letum Androgeo*, *&c.*) *Androgeus*, Minois & Pasiphaes filius, in publicis Græciæ ludis sæpenumero victor, ab Atheniensibus & Megarensibus ex invidia occisus est. Ideo Megarenses a Minoe bello petiti & subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum; quos in Cretam, vel quotannis vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, & Minotauro devorandos; Virgilius pueros tantum numerat. *Androgeo*, genitivus est Atticus quartæ inflexionis, τοῦ Ἀνδρόγεω.

21. *Cecropidæ*.) Antiquum Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* AEgyptius, qui populos hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primumque vocavit *Cecropiam*, quæ deinde fuit arx Atheniensis urbis, cum Theseus duodecim hæc oppida unam in urbem coegit; murisque cinxit. De *sortibus* ex urna educendis; AE. 5. 491. De *Gnoso*, orbe Cretæ insulæ, En. 3. 104.

24. *Amor tauri*, *&c.*) *Pasiphae*, Solis filia, de qua Ecl. 6. 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte Dædali inclusa vaccæ ligneæ fuisse, qua arte clam *furtimque* suscepit de tauro Monstrum *biforme*, semibovem & semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in Labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic juxta aliquos unus aliquis fuit ex aulicis principibus, qui stupri consuetudinem cum Regina, Dædalo administro, habuerat.

25. *Proles biformis*.) Ortus puer ex illa consuetudine, qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum, unde & nomen ex utroque mixtum tulit. De *Venere*, amoris ac libidinis Dea, AE. 1. 260.

17. *La-*

Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandæ.
Hic labor ille domus & inextricabilis error.
Magnum Reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro;
Bis patriæ cecidere manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis: ni jam præmissus Achates
Afforet; atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia Regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.

Ta-

monimentum flagitiosæ libidinis. Hic adest illa difficultas & error inexplicabilis labyrinthi. Nam Dædalus miserans magnum amorem filiæ regis, ipse explicuit Theseo *fraudes & circuitus parietum, dirigens filo passus* ejus *incertos. Tu etiam, o Icare, haberes magnum locum in tanta sculptura, si dolor permisisset. Bis conatus erat exprimere in auro calamitatem illam: bis manus paternæ defecerunt. At vero* Trojani *ulterius perlustrassent oculis omnia, nisi Achates ante præmissus* ab Ænea ad Sibyllam, *rediisset; & cum eo Deiphobe* filia *Glauci, sacerdos Apollinis ac Dianæ, quæ dicit hæc Regi: Hoc tempus non petit sibi hæc spectacula: nunc potius erit immolare septem juvencos de armento* adhuc *indomito, & totidem oves electas juxta ritum.*

Sacer-

NOTÆ.

27. *Labor ille domus, &c.*) *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus AEgyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, Dædali opus, ad AEgyptiaci exemplum exstructus, sed vix centesimam ejus partem referens. Tertius in Lemno insula, centum & quinquaginta columnis insignis. Quartus in Italia juxta Clusium: opus & sepulcrum Porsenæ Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, & multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium, l. 36. 13.

28. *Reginæ sed enim &c.*) *Theseus*, AEgei Atheniensium regis filius, firmatus oraculis a patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minois & Pasiphaes filia, ejus opera a Dædalo glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, & inter eundum evoluto, cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum advexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insula Naxo: ubi a Baccho suscepta est & corona donata, quam deinde inter sidera Dii retulerunt. *Regina* vocatur, id est regis filia: ut Polyxena apud Euripidem *ἄνασσα*. De morte *Icari*, supra v. 14.

32. *Sineret dolor.*) Supprimitur *si* particula; mutaturque tempus pro *si sivisset dolor*.

33. *Protinus omnia.*) *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondæus fiat, Sic Æn. 5. 352. *Unguibus aureis*. De *Achate*, fidissimo AEneæ comite, passim dictum. De *Phœbi Triviæque sacerdote* supra v. 9.

36. *Deiphobe Glauci, &c.*) De Sibyllis confusa obscuraque omnia: hæc mihi certiora occurrunt. I. *Sibyllæ* nomine nuncupatæ fuerunt, fœminæ generatim omnes, quæ futura cum aliquo impetu furoris Deique afflatu prædicebant. II. *Nomen* est, a *σιὸς*, Æolica voce, pro *Θεὸς Deus*, & *βουλὴ consilium*: ita ut *Sibylla* sit, *divini consilii particeps*. III. Vitæ diuturnitate & virginitatis laude vulgo commendantur. IV. Ambrosius, in epistolam 1. ad Corinth. cap. 2. existimat eas malo spiritu afflatas, non veri Dei beneficio futura conjecisse. Hieronymus tamen adversus Jovinianum lib. 1. videtur existimare divinationem iis a vero Deo in præmium virginitatis datam esse. V. Multa de Christo prædixerunt, Cumana inprimis & Erythræa: neque tamen inde, aut vero numine afflatas, aut fide omnino dignas, putat Augustinus. Sic enim ait contra Faustum, l. 13. cap. 2. *Sibylla porro, vel Sibyllæ, & si qui alii vates vel philosophi gentium de Filio Dei vera prædixisse perhibentur: valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam: non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam: cum illum Deū nos colere ostendimus, de quo nec illi tacere potuerunt, qui suos congentiles populos idola & dæmonia colentes partim docere ausi sunt, partim prohibere ausi non sunt.* VI. Ideo existimo, Sibyllas malo quidem spiritu afflatas fuisse:

factum

Talibus affata Æneam, nec sacra morantur
Jussa viri, Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, cum virgo: poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ: sed pectus anhelum;
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata

Con-

Sacerdos allocuta Æneam his verbis, invitat Trojanos in altum templum & famuli non tardant exsequi *mandata* de *sacrificio*. *Latus ingens rupis Cumanæ excavatum* est *in* formam *antri: quo centum lati aditus & centum portæ ducunt: unde erumpunt totidem voces*, quæ sunt *responsa Sibyllæ*. *Perventum erat ad os* antri, *cum Virgo dixit, tempus est petendi oracula. Deus, Deus adest. Cui dicenti talia ante ostia, repente non remansit facies* eadem, *non idem color, non capilli ordinati: sed pectus anhelans, & cor efferatum intumescit rabie:* cœpitque *apparere major, nec loquens* modo *humano: ex quo correpta est spiritu Dei jam præsente: dixitque: Tardus es ad emittenda vota & preces, o Ænea Trojane! tardus es: nam magna ostia antri terrifici non aperientur prius*, quam preces emiseris: *& hæc locuta siluit.*

NOTÆ.

factum tamen, ut in præmium virginitatis aliqua etiam vera declarari per eas voluerit Deus ad revincendam ethnicorum pervicaciam. VII. Plures paucioresve a diversis auctoribus numerantur; decem a Varrone, quem vulgo sequuntur omnes. *Delphica*, *Erythræa*, *Cumæa*, *Samia*, *Cumana*, *Hellespontiaca*, *Libyca*, *Persica*, *Phrygia*, *Tiburtina*. Harum una Tarquinio Prisco, Romanorum regi tres vel novem obtulit libros, ex multarum Sibyllarum vaticiniis contextos: petiitque pretium trecentorum nummorum; despecta a rege, tertiam librorum partem abjecit in ignem; tum reversa, idem iterum pretium poposcit: iterumque repulsam passa, partem librorum alteram incendit, pro reliqua tantundem petiit. Cujus pertinaciam rex admiratus, & persolvit pretium, & libros inter sacra Romani imperii haberi voluit, & in Capitolini Jovis sacrario sub terram in arca lapidea deposuit: constitutis viris, qui quoties exigerent dubia reipublicæ tempora, libros eos consulerent. Hi primum viri duo, postea decem, denique quindecim fuere Syllæ dictatoris temporibus. Hæc Tarquinii Sibylla, aliis *Cumæa*, aliis *Erythræa*, dicitur, vulgo tamen *Cumana*: nomine *Amalthea*, vel *Demophile*. VIII. Libri illi incendio Capitolii conflagrarunt, anno ante Syllæ dictaturam: quare legati ex senatus consulto missi sunt in plerasque Græciæ & Italiæ civitates, qui carmina Sibyllarum undique conquisita Romam deportarent. Hi collegerunt ad mille versus: qui deinceps magna cura servati, tandem a Stilicone Honorii imperatoris socero cremati sunt. Libros autem Sibyllinorum oraculorum octo, qui Græcis versibus scripti circumferuntur, omnino suppositos puto. IX. Denique hæc Virgiliana Sibylla, *Cumæa* esse putatur, sive *Cimmeria*, quæ in Italia paulo post excidium Trojæ vaticinata est. Hanc Justinus in parænetica orat. ait fuisse ortam Babylone, & Berosi Chaldaicarum rerum scriptoris filiam: Virgilius Deiphoben, & Glauci cujusdam filiam nuncupat; atque ita Græcæ putat esse originis.

38. *Grege de intacto, &c.*) *Juvencos* nondum jugum passos: hi enim uni sacrificiis apti erant, Georg. 4. 551. *Intacta totidem cervice juvencas*. Deinde numero septem: quia Apollini immolandi erant, uni e Diis superis, quibus impar numerus placet: Æn. 5. 96. De *bidentibus* ovibus Æn. 4. 57.

41. *Alta in templa, &c.*) De situ templi, & rupis, deque multis ejus ostiis & recessibus, de quibus, supra v. 9. De *Euboica*, id est, *Cumana* urbe v. 2.

50. *Afflata est, &c.*) Non tantum tacta vicini numinis spiritu, sed plena & correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast. 6. 703. Tibiam dixit *afflatam* quæ vento plena est, & quasi inflata: *Inventam Satyrus primum miratur, & usum Nescit, & afflatam sensit habere sonum*. Igitur *propiore numine*, non est *viciniore*; sed in intima pectoris parte jam *præsente*; maxime cum dicatur v. 78. *Magnum si pectore possit excussisse Deum*.

53. *Attonitæ magna ora domus*.) Ostia illa

cen-

Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor; fuditque preces Rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidæ: magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva:
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Diique Deæque omnes, quibus obstitit Ilium, & ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,
Præscia venturi: da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo & Triviæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meæ genti ponam; lectosque sacrabo

Alma

Siluit. Tremor frigidus subiit in ossa dura Trojanorum, & Rex eorum *misit preces ex intimo corde: O Phœbe, qui* semper *misertus es acerborum casuum Trojæ: qui direxisti sagittam Trojanam & manum Paridis in corpus Achillis: te auctore ingressus sum tot maria cingentia magnas terras, & nationes Massylorum longe remotas, & litora vicina Syrtibus. Nunc denique attingimus litora Italiæ recedentis. Hactenus calamitas Trojanorum nos persecuta fuerit. Nunc æquum est vos etiam ignoscere Trojanæ genti, o Dii, & Deæ omnes, quibus adversabatur Troja & magna gloria Troadis. Et tu, o sanctissima Sibylla, prævidens futurum, permitte Trojanos, & Deos vagos & Numina Trojæ jactata sedere in Latio: non peto regna non debita meis fatis. Tunc statuam Phœbo & Dianæ templa e marmore solido, & dies festos de nomine Phœbi dictos. Magnum etiam sacrarium exspectat te in regnis nostris. Ego enim illic recondam tua oracula, & secreta fata declarata meæ genti, & dedicabo tibi viros electos, o al-*

N O T Æ.

sentum, id est, plurima, de quibus v. 44. Domus vocatur *attonita*: vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores*; non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere, nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

56. *Phœbe, &c.*) Trojanis favit: unde Ovidius Trist. l. 1. 2. 5. *Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo*. De *Phœbo*, *Ecl.* 3. 62. De *Paride*, Æn. 1. 31. De *Achille*, a Paride in templo Apollinis occiso, Æn. 3. 321. De *Æaco*, Achillis avo, Æn. 1. 103. *Direxti*, pro *direxisti*: ut Æn. 1. 205. *Accestis scopulos*, pro *accessistis*.

59. *Duce te.*) Ipsius enim oracula sæpius de rerum eventu consuluerat: maxime in insula Delo, Æn. 3. 84. Et ad Leucadem atque Actium, Ibid. 274. Tum in Epiro apud Helenum, Ibid. 359. De *Massylis*, Afris, Æ. 4. 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Æn. 1. 115.

63. *Parcere genti, Diique Deæque, &c.*) Numina Trojæ infesta: *Juno*, Æn. 1. 33. *Neptunus*, Æn. 2. 610. *Pallas* Æn. 2. 162. De *Dardaniis* gente & *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Pergamo*, Æn. 1. 470. De Ilio & *Troja*, Æn. 1. 5. De *Latio*, AEn. 1. 10. De *numinibus Trojæ*. AEn. 2. 717. De *Trivia*, Diana, AE. 4. 511.

69. *De marmore templa, &c.*) Alludit ad plerasque, quæ a Romanis AEneæ posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinares primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla*. Deinde ad templum Apollinis; in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissime exstructum.

71. *Te quoque, &c.*) Non significat templa Sibyllæ esse exstruenda; sed locum duntaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus & sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur, sub eorum virorum cura, de quibus diximus, v. 36. De *sortibus* pro *oraculis*, AEn. 4. 346.

74. *Foliis ne carmina manda.*) Hoc Sibyllæ illi peculiare ajunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; citatq. Varronem Hortensius. Cerdanus censet id ex usu fuisse illorum temporum, quibus nor-

Alma viros : foliis tantum ne carmina manda ;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis :
Ipſa canas, oro . Finem dedit ore loquendi .
At Phœbi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum ſi pectore poſſit
Excuſſiſſe Deum : tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo,
Oſtia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte ſua, vatiſque ferunt reſponſa per auras,
O tandem magnis pelagi defuncte periclis !
Sed terra graviora manent . In regna Lavini
Dardanidæ venient, mitte hanc de pectore curam :
Sed non & veniſſe volent . Bella, horrida bella,
Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cerno .
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica caſtra
Defuerint : alius Latio jam partus Achilles,
Natus & ipſe Dea : Nec Teucris addita Juno
Uſquam aberit . Quum tu ſupplex in rebus egenis,
Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes ?
Cauſa mali tanti conjux iterum hoſpita Teucris ;

Exter-

alma : tantummodo noli inſcribere carmina frondibus, ne confuſa evolent in *ludibrium rapidorum ventorum ; precor* te, *loquere tu ipſa*. Sic *fecit finem loquendi voce. At Sibylla ingens, nondum patiens Phœbi, furit in caverna ;* tentans *an poſſit expellere e pectore magnum Deum : ille tanto magis exagitat os rabidum, ſubigens pectus efferatum, & opprimendo accommodat* ad oracula proferenda. *Et jam centum magnæ portæ antri apertæ ſunt motu proprio, & emittunt in aerem* hæc *reſponſa Sibyllæ : O qui evaſiſti magna pericula maris. Sed majora exſpectant te* in *terra. Trojani pervenient ad regnum Lavinium, ejice hanc ſollicitudinem e corde : ſed cupient quoque non* eo *perveniſſe. Video bella, horrida bella, & Tybrim ſpumantem multo ſanguine. Non deerunt tibi Simois, nec Xanthus, nec exercitus Græci : alter Achilles jam paratus eſt* in *Latio, ipſe etiam filius Deæ : & Juno infeſta Trojanis non aberit ullo loco. Quem tu, quas nationes Italorum, & quas urbes non implorabis ſupplex in rebus extremis ? Cauſa tantarum calamitatum* erit *rurſus Trojanis conjux hoſpitio excipiens eos,*

& rur-

N O T Æ.

nondum ſcribebatur in cortice aut papyro, aut pergameno corio ; ſed in frondibus tantum arboreis.

76. *Finem dedit ore loquendi.*) Conſulto dictum id volunt interpretes : quia interim *animo* multa volvebat precabaturque, dum *ore* tacebat. Ego tamen hic poetæ diligentiam deſidero.

77. *Nondum patiens.*) Vel *nondum*, hic ſignificat *non*, ut cenſet Cujacius : hoc ſenſu : *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere*. Vel potius ſignificat, Sibyllam nondum eſſe *omnino docilem* ſubditamque Phœbo, ut ex ipſius arbitrio oracula eloquatur ; ſed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

78. *Bacchatur.*) Furit more Baccharum, de quibus AEn. 4. 301. *Si poſſit :* locutio ſic explenda *tentans an poſſit*. Ut AEn. 2. 756. *Pedem ſi forte tuliſſet :* id eſt, *explorans an pedem retuliſſet*.

84. *In regna Lavini.*) Regna *Lavinia :* regionem Italiæ, ubi urbs *Lavinium :* ſic AEn. 1. 251. *urbem Patavi*, ubi eſt urbs *Patavium :* An vero jam ante AEneæ tempora *Lavinium* urbi nomen eſſet, diximus AEn. 1. 6. Quidam legunt non male : *regna Latini*, regis ad quem AEneas perveniet, AEn. 7. 45. De *Tybri*, AE. 8. 330.

88. *Non Simois, &c.*) Comparat vates bella Trojana cum futuris in Italia bellis, ex locorum, peſonarum, cauſarumque ſimilitudine. Confert enim *Xanthum & Simoenta*, de quibus AE. 1. 104. 477. cum *Tybri & Numico*, de quibus AEn. 8. 330. AEn. 7. 150. *Achillem* cum *Turno*, de quo AEn. 7. 56. *Helenam* cum *Lavinia*, de qua AEn. 7. 72. De *Latio*, AE. 7. 54. De *Doricis caſtris*, id eſt Græcis, AE. 2. 27.

90. *Natus & ipſe Dea.*) Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, Ecl. 4. 32. ſic Turnus Veniliam nympham, AE. 7. 56.

Teucris addita Juno.) *Infeſta :* & quaſi lateri ſemper *affixa*. Nam *addere*, etſi aliquando bonam in partem ſumitur, ut AEn. 8. 301. *Decus addite Divis :* ſæpe tamen in malam, & proprie de inflictis verberibus dici probat Taubmannus in Plauti Aulul. Act. 3. ſc. 6. v. 19. citatque Macrobius hoc e Lucilio ; *Si mihi non prætor ſiet additus, atque agitet me.*

93. *Conjux iterum hoſpita.*) Ut Helena, Menelai uxor, quæ Paridem hoſpitio Spartæ excepit,

Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis; sed contra audentior ito,
Quam tua te fortuna finet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea fræna furenti
Concutit, & stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, & rabida ora quierunt;
Incipit Æneas heros: non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit:
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro: quando hic inferni janua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris, & ora
Contingat: doceas iter, & sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas & mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,

Atque

& rursus peregrinæ nuptiæ. Tu noli frangi calamitatibus: sed contra resiste audacior, quam tua fortuna te permittet esse. *Prima salutis via aperietur* tibi *ab urbe Græca, quod non putas. Talibus verbis Cumæa Sibylla canit e recessu terrificas ambages, & reboat e caverna, obtegens vera obscuris: sic Apollo regit habenas, & agitat stimulos sub* ejus *corde. Statim atque furor excessit, & os efferatum siluit: heros Æneas cœpit* loqui: *O virgo, nulla species laborum occurrit mihi nova & improvisa: præsensi & mecum prius mente confeci cuncta. Unum precor, quandoquidem fertur hic* esse *porta regis inferni, & obscura palus Acheronte exundante; liceat* mihi *ire in conspectum & vultum dilecti patris: monstra iter, & aperi sacras portas. Ego his humeris servavi illum inter flammas & mille spicula sequentia, & extraxi e mediis hostibus: Ille secutus est meum iter & omnia maria mecum:*

atque

N O T Æ.

cepit, ab eodem rapta, Trojano bello causam dedit: sic Lavinia, filia Latini, qui AEneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab AEnea expetita, belli iterum auctor erit.

97. *Graja ab urbe.*) *Pallanteo*, urbe Evandri Arcadis: de quo AEn. 8. 51.

98. *Adyto.*) Loco antri intimo, AEn. 2. 297.

99. *Ambages.*) Circuitus *ambiguos*: ab antiquo *ambi*, *circum*, & *ago*.

100. *Fræna ... stimulos, &c.*) Metaphoræ ductæ ab equis & bobus: quorum illi reguntur frænis atque habenis, hinc inde tractis & *concussis*; hi fustibus impelluntur, pungunturque præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens equitis aut agitatoris in morem.

105. *Omnia præcepi.*) Monitis Heleni; AE. 3. 441. Monitis Anchisæ. AE. 5. 730.

106. *Hic inferni janua regis.*) De hoc aditu inferorum, in Campania Italiæ, ad Avernum lacum dicemus v. 237. De *Acheronte*, æstuante & stagnante, v. 323.

111. *Eripui his humeris.*) E Trojano incendio, Græcorumque potestate, AEn. 2. 721.

115. *Ut te supplex peterem mandata dabat.*) Cum AEneæ noctu apparuit, AE. 2. 731.

117. *Alma.*) ab *alendo* proprie dicitur: unde *alma Ceres*, & *alma parens*. Sæpe tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma*: atque ita hic pro *Sibylla virgine*.

118. *Lucis Hecate præfecit Avernis.*) *Lucis Avernis*: quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad inferos, undique sylvis cinctus erat, v. 237. *Hecate*, Proserpina, AEn. 4. 510. 511.

119. *Si potuit, &c.*) Petitionis æquitatem firmat exemplis AEneas. *Orpheus* adire potuit inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem duntaxat videam? *Pollux & Castor* toties eadem via eunt ac redeunt: quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet: *Hercules*, ut Cerberum: quidni ego ut pie agam?

Manes arcessere, &c.) *Arcessere* est, *advocare*; pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*: neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere* esse *repellere*; *accersere* vero *advocare*, sed unum idemque significant: & *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum. De *manibus*, infra v. 724. De *descensu Orphei ad inferos*, ad liberandam conjugem Eurydicen, Georg. 4. 454.

120. *Threicia .... fidibus.*) *Thracia*, quia Orpheus Thrax fuit: de ea regione, AEn. 3. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quadam veluti fide concordent, ut vult Festus:

sed

Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra ſortemque ſenectæ.
Quin, ut te ſupplex peterem, & tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Natique patriſque,
Alma, precor, miſerere: potes namque omnia; nec te
Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit manes arceſſere conjugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibuſque canoris:
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties: quid Theſea, magnum
Quid memorem Alciden? & mi genus ab Jove ſummo.
Talibus orabat dictis, araſque tenebat.
Tunc ſic orſa loqui vates: Sate ſanguine Divum,
Tros Anchiſiade: facilis deſcenſus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, ſuperaſque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt. Pauci, quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,

atque tolerabat omnes minas & cœli & maris, quamquam *infirmus*, *ſupra robur & conditionem ſenectutis. Præterea, ut convenirem te ſupplex, & venirem tuam domum, ipſe rogans me*, ſimul *dabat juſſa. O alma, precor, miſerere filii & patris: nam potes cuncta: nec fruſtra Hecate præpoſuit te ſylvis infernis. Si Orpheus potuit evocare umbram uxoris, adjutus cithara Thracia & chordis ſonantibus: ſi Pollux eripuit fratrem alterna morte, & toties it reditque per* illam eamdem *viam: cur proferam Theſeum; cur magnum Herculem? mihi etiam origo eſt a ſupremo Jove. Talibus verbis precabatur, & tangebat altaria: Tunc Sibylla cœpit ita loqui: O create ſanguine Deorum, Trojane fili Anchiſæ: facilis* eſt *deſcenſus* ad *inferos: porta nigri Plutonis aperta eſt diu noctuque: Sed referre pedem, & redire ad aerem ſublimem, hæc eſt difficultas, hic labor. Pauci Deorum filii, quos juſtus Jupiter dilexit, vel quos generoſa virtus extulit ad cœlum*,

N O T Æ:

ſed omnino, a *σφιδες*, quæ Heſychio *cordæ* ſunt.

121. *Pollux, &c.*) *De Pollucis & Caſtoris* genere diximus, AEn. 1. 654. Uterque Ledam habuit matrem, Tyndarei Spartani regis uxorem, patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit; Caſtor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti ſunt, & *Caſtores* & *Tyndaridæ*; & Διόσκουροι, *Dioſcuri*, id eſt, *Jovis filii*. Caſtor equeſtri arte, Pollux pugilatu inſignis memoratur: ambo inter ſe amicitia conjunctiſſimi: Helenam ſororem a Theſeo raptam receperunt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti ſunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur, votaque Diis fierent, ignes ex utriuſque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris ſtatim conſecuta eſt: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Caſtore, Pollux a Jove obtinuit, ut ſuam cum ipſo immortalitatem partiretur: atque ita factum eſt, ut alternis diebus, alter in cœlo, alter apud inferos degat. Fabulæ locum dedit ſiderum illorum natura, quos *geminos* appellamus, qui & ipſi dicuntur eſſe *Tyndaridæ*: ajunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere; quod omnino falſum eſt. Id quidem verum; ita ſtellas utriuſque capitis eſſe diſpoſitas inter ſe, ut in ipſo, quod ajunt, ſive ortus ſive occaſus puncto, cum altera primum oritur, altera infra horizontem adhuc lateat; cum altera primum occidit, altera ſupra horizontem adhuc appareat. Sunt & ignes eorum nomine dicti, circa navium vela maloſque errare ſoliti; qui nihil ab *ignibus fatuis* differunt. Hi & olim & etiamnum, ſi duo apparent, ſalutares nautis habentur; ſi unus tantum apparet, funeſtus exiſtimatur: Hiſpani nautæ nunc vocant ignes *ſancti Hermi*, aut *ſancti Telmi*: Itali, *ſancti Petri*, & *ſancti Nicolai*.

122. *Theſea*.) Accuſativus Græcus. De eo infra v. 618. De *Alcida*, Herculis nomine, AEn. 5. 414. De ejus factis & deſcenſu ad inferos, AEn. 8. 288.

123. *Et mi genus ab Jove*.) Tam maternum genus a Venere Jovis filia, AEn. 1. 260. quam paternum, a Dardano, Jovis filio, AEn. 3. 167. Unde ſe majorem exiſtimat Polluce, Hercule, & Theſeo, qui materno genere mortales erant: Pollux Ledæ, Hercules Alcmenæ, Theſeus Æthræ filius: De *tenendis aris* inter ſupplicandum; Æn. 4. 219. De *Averno*, infra, v. 237. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467.

Dis geniti, potuere. Tenent media omnia sylvæ,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; & insano juvat indulgere labori:
Accipe quæ peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; & simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, & rite repertum
Carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem:
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis
Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore. Æneas

id *potuerunt. Sylvæ occupant omnia intervalla, & Cocytus fluens nigris flexibus circumcingit. Si tamen tantus amor & tantum desiderium inest animo prætemavigandi bis fluvios Stygios, & videndi bis nigrum Tartarum, &* si *placet suscipere vanum laborem: audi quæ prius perficienda sunt. Ramus aureus & frondibus & cortice flexibili*, qui *dicitur dicatus Proserpinæ infernæ*, *latet* in *umbrosa arbore: hunc omnis sylva occultat, & umbræ obscurarum vallium abscondunt. Sed non conceditur intrare* loca *secreta terræ, prius quam aliquis evulserit ex arbore aureum ramum. Jussit pulchra Proserpina ferri ad se suum illud donum: Uno decerpto alter non deest* etiam *aureus, & ramulus pullulat simili metallo. Igitur quære* illum *erectis oculis, & inventum evelle manu juxta ritum: nam ipse sponte & facile cedet* tibi evellenti, *si fata vocant te* ad inferos; *alioqui non poteris* illum *superare ullo robore, nec amputare duro ferro. Præterea cadaver amici examine jacet tibi, heu ignoras* id! *& funestat morte totam classem: dum requiris responsa, & suspensus* hæres *ad januam meam. Prius depone hunc* in *propria sede, & include tumulo*. Deinde *duc* ad aram *victimas nigras: hæ primæ sint expiationes. Ita denique videbis sylvas Stygias, regionem inaccessam viventibus: Sic locuta est, tum clauso ore tacuit.* *Æneas*

N O T Æ.

131. *Tenent media omnia sylvæ.*) Non media inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, & Elysii piorum campi: sed intervalla & spatia, inter Sibyllæ cavernam & inferorum fluvios media: Avernus enim lacus sylvis cinctus erat, v. 237. & aditus ipse inferorum, v. 257. De *Cocyto* & *Styge*, v. 323.

134. *Bis nigra, &c.*) Et nunc, & cum aliquando morieris. *Tartarus*, plur. *Tartara*, profundissimus est inferorum locus. Alii deducunt a verbo *ταρταρίζειν tremere*: nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est; alii a ταράττειν, *turbare*.

137. *Aureus ramus.*) Hoc fictum a Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius e sacra Dianæ sylva, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus Rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in sylvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat & cum sacerdote decertare singulari certamine, ac si eum vicisset, ejus in locum succedere. Auctor hujus & sacri & moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Taurica Chersoneso cum Iphigenia sorore fuga elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138. *Junoni infernæ.*) Proserpinæ inferorum deæ, de qua Georg. 1. 39. *Juno inferna* vocatur; quemadmodum vir ejus Pluto *Jupiter Stygius*; Æn. 4. 638. Et vero sylvam Averno circumjectam, de qua dicemus, v. 237. ajunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, & Diodorus.

141. *Auricomos fœtus.*) Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est, frondibus ornatos, vel ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, fœtus illius dici potest.

150. *Incestat funere classem.*) *Incestum*, opponitur *casto*; & *incestare* est, *polluere*, *funestare*, *fœdare*. Censebatur vero polluta domus

Æneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum: cui fidus Achates
It comes, & paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret; atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremptum;
Misenum AEoliden, quo non præstantior alter
AEre ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes: Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat & hasta.
Postquam illum victor vita spoliavit Achilles,
Dardanio AEneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum forte cava dum personat æquora concha
Demens, & cantu vocat in certamina Divos:
AEmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant:
Præcipue pius AEneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes; aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ: sonat icta securibus ilex, Fra-

Æneas relinquens cavernam incedit vultu tristi, figens oculos in terram: *& volvit secum mente casus obscuros: cui fidelis Achates it comes, & figit pedes* agitatus *similibus curis. Jactabant inter se plurima vario colloquio:* scilicet, *quem sociorum mortuum dixisset Sibylla, quod cadaver tumulandum. At illi postquam pervenere* ad suos, *aspiciunt in litore arido Misenum occisum miseranda morte; Misenum* filium *Æoli, quo non* erat *alter aptior ad incitandos tuba viros; & inflammandam pugnam sonitu. Hic fuerat socius magni Hectoris, juxta Hectora circumibat* pugnantes *conspicuus tuba & hasta. Ex quo victor Achilles privaverat vita Hectora, heros generosissimus adjunxerat se socium Æneæ Trojano, non secutus viliorem dominum. Sed modo, dum forte inconsultus sonat per mare concha excavata, & sonitu lacessit Deos ad certamen; Triton invidus, si æquum est* id *credere, submerserat spumantibus fluctibus hominem circumventum inter scopulos. Igitur omnes circum querebantur magno clamore, imprimis pius Æneas. Deinde, exsequuntur mandata Sibyllæ plorantes, nulla mora* est; *& contendunt accumulare ex arboribus atq. erigere ad cœlum rogum sepulcralem. Eunt in sylvam veterem, profunda latibula ferarum: piceæ cadunt, ilex resonat percussa securibus, & trunci*

NOTÆ.

mus omnis, in qua quis mortuus fuerat, nisi certis piaculis expurgaretur.

152. *Sedibus suis.*) Terræ, quæ proprius est locus mortuorum.

153. *Ea prima piacula sunto.*) Censent aliqui præscribi sacrificia funebria ad expiandam labem ex morte Miseni contractam. Alii melius referunt ad sacrificia, Diis inferis offerenda, infra v. 243. Licet enim illa *impetratoria* videri possint ad obtinendum aditum inferorum; erant etiam *expiatoria*, expiandæ enim erant scelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur; quare Æneas aqua recenti corpus lustrat, v. 635. De *lucis Stygiis*, v. 237. *De Styge*, v. 323.

164. *Misenum Æoliden.*) Filium eum facit *Æoli*, ventorum Dei, de quo Æn. 1. 56. quia ad inflandam tubam vento flatuque opus est. De *Marte*, qui hic pro pugna sumitur, Ecl. 9. 12. De *Hectore* Priami filio, ab Achille occiso, Æn. 1. 487.

167. *Lituo.*) *Tuba* recta est: *cornu* plane incurvum; *lituus* inter utrumque medius: ab ejus figura baculus auguralis *lituus* quoque dictus est. Tubæ antequam ex ære fierent, e conchis intortis oblongisque in usu fuerant. De *Dardanio* Trojano, Æn. 1. 239. De *Tritone*, Neptuni tubicine, Æn. 1. 148.

177. *Aram sepulcri.*) Rogum in modum aræ conformari solitum, Æn. 4. 494.

180. *Piceæ, &c.*) *Picea*, pini species, resinam ferens, arbor funesta, de qua Georg. 2. 257. *Ilex* e querceo genere, *leccio*: *Fraxinus*: arbor nota, *frassine*. *Robur*, species quercus, Georg. 2. 15. *Ornus*, fraxinus sylvestris, Ecl. 6. 71.

184. *Ar*

Fraxineæque trabes : cuneis & fissile robur
Scinditur : advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon AEneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans sylvam immensam, & sic ore precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto : quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminæ cum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedere solo : tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur :
Este duces o, siqua via est : cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum : tuque o dubiis ne deficε rebus,
Diva parens. Sic effatus, vestigia pressit,
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venere ad fauces graveolentis Averni;
Tollunt se celeres, liquidumque per aera lapsæ, Se-

& trunci fraxinei roburque fissile frangitur cuneis : volvunt e montibus magnas ornos. Æneas quoque inter tales labores primus incitat socios, & instruitur similibus instrumentis. Interim ipse meditatur hæc suo cum animo mœsto, intuens ingentem sylvam ; & ita orat voce : O si jam ille ramus, aureus monstret se nobis in tanta sylva : siquidem, o Misene, Sibylla nimis vere dixit cuncta de te. Vix locutus erat ista ; quando duæ columbæ forte volantes per aerem venerunt in ipsum conspectum hominis, & steterunt in viridi terra. Tum maximus heros agnoscit volucres matris suæ, & gaudens orat : O vos estote duces, si est aliqua via ; & ex aere dirigite iter meum *in sylvam, ubi ramus pretiosus inumbrat terram fœcundam : & tu, o Dea mater, ne desere* me *in rebus incertis. Sic locutus continuit pedem, explorans quæ dent indicia, quo pergant ire. Illæ pascentes cœperunt tantum progredi subsiliendo, quantum oculi sequentium poterant observare* visu *acutissimo. Deinde postquam pervenerunt ad oram fœtidi Averni : attollunt se veloces, & elapsæ per aerem tenuem sistunt*

N O T Æ.

184. *Armis.*) Securibus, instrumentis lignatorum. Sic instrumenta pistorum : Æn. 1. 181. dicuntur *Cerealia arma*. Nec dedecebat pium principem hæc pietas in mortuos.

193. *Maternas aves.*) Columbas, ob fœcunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

199. *Pascentes.....volando.*) Non, passis in aerem alis volando : tum quia sic pascere non potuissent ; tum quia mox, v. 202. *tollunt se celeres*. Ergo prius incedebant, & inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque poeta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201. *Fauces Averni.*) Ad os ipsum *Averni* lacus, qua parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus, Georg. 2. 161. Hic tollunt se columbæ in auras, non modo ut pestilentem lacus halitum evitent ; sed ut in arborem vicinam evolent ; in eaque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra, v. 237.

204. *Discolor.*) Non enim tota arbor aurea ; sed in ilice viridi, ramus unicus aureus ; quo avulso subibat alter. *Aura auri,*) Fulgor auri, unde *auram*, & *auroram*, & *thesaurum* dici putat Scaliger, Poetic. l. 4. 16.

205. *Viscum.*) Species est fruticis, politi & glutinosi, in ilice & larice & querni maxime generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum, earúmque arborum ramis adhærescens ; extra fulvi, intus porracei coloris, *visco di quercia*. Non nascitur e semine proprio arboris ; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putavere veteres, sed ex ipso arborum vitali excremento : unde ait, *quod non sua seminat arbos*. Nulla sine visco sacra Gallorum Sacerdotes Druidæ faciebant ex Plinio, l. 16. 44.

209. *Bractea.*) Tenuior subtiliorque lamina : hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210. *Avidus .... Cunctantem.*) Quomodo *cunctantem*, si quidem dixerat Sibylla : *facilisque sequetur, si te fata vocant ?* Nodum solvit vox ista *avidus* : quippe avido citissima quæque tardiora videntur.

213. *Cineri ingrato.*) Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat. Vel, qui nullam erat

Sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet sylvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circumdare truncos.
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplo AEneas, avidusque refringit
Cunctantem, & vatis portat sub tecta Sibyllæ,
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis & robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices & ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis & ungunt:
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium; & subjectam more parentum
Aversi tenuere facem: congesta cremantur
Thu-

sistunt grato loco super gemina arbore, unde splendor auri dissimilis coloris emicuit inter ramos. Quale viscum, quod propria arbor non producit, solet hyberno tempore in sylvis virescere foliis recentibus; & cingere ramusculo fulvo ramos arborum *rotundos. Talis erat forma auri pullulantis* in *densa ilice, sic lamina stridebat dulci vento. Æneas statim accipit* ramum, *& cupidus decerpit lentiorem, defertque in domum Sibyllæ. Interea Trojani non segnius plorabant in litore Misenum*, & *parabant ultima* officia *cadaveri mœsto. Primo erexerant magnum bustum e tædis pinguibus & quercu fissa: cujus latera ornant ramis funestis*, & in parte *anteriore collocant funebres cupressos, & desuper ornant armis splendentibus. Pars adhibent aquam calidam*, & vasa *ærea ebullientia* ex *igne, & eluunt unguntque cadaver frigentis. Fit comploratio: deinde collocant* in *lecto membra deplorata; super aggerunt vestes purpureas ac tegmina consueta. Pars supposuere* se *magno feretro*, quod est *triste officium; & retro versi porrexere suppositam facem*, ex *consuetudine majorum: comburuntur accumulata* *mune-*

N O T Æ.

erat gratiam relaturus. Vel potius, qui mœstitiam omnibus credebat, minime *gratus* & *lætus*. Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215. *Pyram*, &c.) I. De *pyra*, *rogo*, *busto*, Æn. 4. 494. II. *Atræ frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus*, *picea*, *cupressus* imprimis; quæ cum gravis esset odoris, ideo juxta Varronem addebatur pyræ, ne combusti cadaveris fœtor nares adstantium læderet, vel quia, cum excisa numquam renasci soleat, ideo mortis erat insigne. III. *Arma*, & *vestes*, & quidquid viro carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent: cætera ad curam cadaveris.

218. *Calidos latices*.) I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungebant amomo, hyacinthino, rosaceoque unguento: non tantum quæ diu servanda erant, ut apud nos in usu est; sed etiam in honorem quæ proxime comburenda: idque officium erat penes *pollinctores*. III. Fiebant gemitus & conclamatio: tum ad dolorem, tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam: & ad id muneris conducebantur mulieres *præficæ*, quæ cæteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, e stragulis ac vestibus congesto. De toro, Æn. 3. 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro*; quod cratis instar fuit, e ligno, & vimine; neque solum aptum funeribus, sed aliis quibuslibet pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur, a *ferendo* dictum; unde & *Jupiter Feretrius*, cui Romulus spolia Cæninensium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat, ut est apud Livium, l. 1. 10. VI. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab Senatoribus elatus est, ex Suetonio c. 110. Germanicus a Tribunis & Centurionibus, ex Tacito l. 3. 2. Severus ab equestris ordinis nobilissimis, ex Herodiano l. 4. VII. Propinqui facem pyræ subjiciebant, sed averso vultu, ut se id invitos facere ostenderent. VIII. Pingues etiam liquo-

Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, & flamma quievit,
Relliquias vino & bibulam lavere favillam;
Ossaque lecta cado texit Chorinæus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi & ramo felicis olivæ;
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,

Monte

munera thuris, & carnes, & pocula injecti olei. Postquam cineres subsederunt, & flamma defecit; irrigaverunt vino reliquias & favillas siccas: & Chorinæus inclusit vasculo æreo ossa collecta. Idem circumiit ter socios aqua piaculari, aspergens tenui rore cum *ramo fertilis oleæ: & expiavit viros, & protulit voces ultimas. Sed pius Æneas statuit tumulum magnæ molis, &* in eo *propria viris* illius *arma, & remum, & tubam:*

sub

N O T Æ.

liquores, *thus*, *oleum*, *dapes*, id est, carnes adipemque victimarum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. 23. 168.

227. *Relliquias vino*, &c.) Combusto cadavere I. Vino prunas exstinguebant, ut cineres facilius colligi possent. Patet id ex Patrocli funere, Iliad. 23. 250. II. Secernebant defuncti cineres ab aliis cineribus; imprimis ossa, cognitu facillima: quod notat Homerus eodem libro, v. 240. Fuit etiam apud Indos lini genus, molli & lapideo filo, quod igne splendesceret tantum, non absumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam a reliquo cinere separabant, ex Plinio l. 19. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut sepulcro deinde mandarentur, Iliad. 23. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerant ex funere, unde funestati & incesti putabantur: ideo antequam abirent, purgabantur a sacerdote trina lustralis aquæ aspersione per circuitionem *pura circumtulit unda;* unde verbum *lustro*, quod proprie est *solvo*, *expio*, ad significandam *circuitionem* traductum est, Æn. 1. 612. Æn. 4. 279. Aqua autem lustralis erat juxta Athenæum l. 9. in qua titionem tingebant, sumptum ex altari, ubi peregerant sacra. V. *Verba novissima*, alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale*; alia quibus dimittebant populum, nempe *ilicet*, id est, *ire licet*: idque ultimum usurpabant in omnium sacrorum exitu, non funebrium tantum.

230. *Rore levi & ramo felicis*, &c.) Sunt qui *aspergillū* intelligant ex *oliva*, & *rore marino* frutice, *rosmarino*, de quo Ecl. 2. 49. & Georg. 2. 213. Tamen commodius de aqua instar roris aspersa. *Felicis olivæ*.) Fertilis, sativæ, non sylvestris, nec oleastri: qui dicitur Georg. 2. 314. *Infelix superat foliis oleaster amaris.*

232. *Sepulcrum*, &c.) Notat Æneæ pietatem in amicos: & morem illius etiam temporis defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori, nam v. 167. *pugnas insignis obibat & hasta: Remus*, ut qui in cursu navigationis obierat: ita ponitur & Elpenori ab Ulysse, Odyss. 12. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

234. *Qui nunc Misenus*, &c.) *Misenum* intelligit promontorium, monte assurgens, & Puteolanum, nunc Neapolitanum sinum ab occidente terminans, hodie *Capo Miseno*. Nomen huic inditum a sepulcro Miseni Æneæ tubicinis: consentiunt e poetis, post Virgilium, Propertius, Silius Statius, e geographis Solinus & Mela. Ulyssis tamen socium illum facit Strabo. Intra sinum, non longe e promontorio erat *portus Misenus*; Ubi Augustus ad tutelam Italiæ classem alteram semper habebat, alteram Ravennæ.

237. *Spelunca alta fuit*, &c.) I. *Avernus*, *ἄορνος* ab α privativo, & *ὄρνις avis*; lacus est non longe a Puteolano Campaniæ sinu, inter Bajas & Puteolos; hujus situm & cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus Georg. 2. 161, 164. Nomen adhuc hodie, *lago d' Averno*. Hoc autem nomen olim non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, e quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi; seu lacus, seu cavernæ campique essent: idque manifestum est ex Lucretio l. 6. 738. *Nunc age Averna tibi quæ sint loca cunque lacusque*: tum ex Plinio, qui in procemio l. 4. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. II. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex: altera ad meridiem; quæ dicitur etiamnum, *grotta di Sibilla*; videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cumas usque deducebat, & jam subsidente terra oppletus est: altera, quæ a Puteolis hodieque deducit Neapolim: suffosso monte *Pausilypo*. Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior: quippe paulo ante scriptum opus Æneidos

Monte ſub aerio, qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per ſæcula nomen.
His actis propere exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vaſtoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris;
Quam ſuper haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis; talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad convexa ferebat;
Unde locum Graji dixerunt nomine Avernum.

Qua-

ſub excelſo monte, qui nunc appellatur ex illo Miſenus, & ſervat perpetuum nomen in ſecula. His perfectis implet celeriter juſſa Sibyllæ. Fuit caverna profunda, patens lato hiatu, ſaxoſa, defenſa nigro lacu, & umbris ſylvarum: ſuper quam nullæ aves poterant tuto facere iter alis: talis vapor erumpens ex nigris oſtiis extollebat ſe ad curvaturam cœli, unde Græci appellaverunt locum nomine Avernum.

Illic

N O T Æ.

neidos, a Cocceio effoſſa; ſequente, ut ait Strabo, fabuloſam famam de ſubterraneis hujus loci meatibus & Cimmeriorum cavernis. III. *Vera* hujus loci natura talis fuit. Avernus ipſe lacus limpidiſſimus, ſed profundiſſimus: unde ex Diodoro l. 4. cœruleus, id eſt, niger, apparet. Idem præciſis rectiſſimiſque collibus, & propter ſylvas denſiſſimas olim inacceſſis, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. 5. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris ſcatet, ſulfure, alumine, ſale, nitro, bitumine commiſtis, ex Plin. l. 31. 2. Idem Campaniæ litus, ut & vicinæ Siciliæ: paſſim ubique cavum eſt; ut patet ex Charybdi, ex Veſuvio & Ætna, montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat, Od. l. 1. 11. 5. IV. *Falſa* hinc multa poetæ finxerunt, Homero duce: qui, cum Ulyſſem circa Siciliam & Italiam errantem induceret, ad conſtitandam admirationem nihil cavit diligentius, quam ne quid nomine ſuo appellaret. Itaque cum Ulyſſes, juxta Circes monita, a Circæo Latii monte ſive inſula ad Plutonis domum nave contendit, Odyſſ. 10. 512. & Odyſſ. 11. 13. omnino ſignificatur hic Campaniæ locus: ſiquidem huc, & Borea vento & unius diei navigatione Ulyſſes pervenit. At vero cum ſciret Homerus *Cimmerios* quoſdam eſſe in Aſia Septentrionali populos, circa Sarmatas & Scythas, Mæotidemque paludem & mare Caſpium, qui forte ob caliginoſos regionis ſuæ halitus raro Solem videre, & perpetuis in tenebris vivere dicerentur: cum item Græci quatuor præcipue agnoſcerent apud inferos flumina, *Acherontem*, *Pyriphlegethontem*, *Cocytum & Stygem*; ideo Cimmerios populos in cavis Campaniæ locis incolas ſtatuit; fluviorumque infernorum nomina calidis ac ſulfureis circa Avernum fontibus attribuit; Tyrrhenumque ipſum ſive mediterraneum mare, Oceanum appellavit. V. Manſerunt apud poſteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acheruſiam* quidem paludem agnoſcit Strabo, cœnoſam quondam Tyrrheni maris effuſionem, inter Cumas & Miſenum promontorium, nunc *lago di Collucia*. Agnoſcit & *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis: & ad ipſum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, a qua tamen omnes abſtinent, *Stygis* eſſe aquam rati. Teſtatur Silius Italicus l. 12. 117. *Cocyti* vocabulum inditum fuiſſe Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exſiccatus eſt. *Cimmeriorum* vero oppidum ibidem olim fuiſſe ajunt Plinius, Lycophron, Feſtus Pompejus, qui addit eo nomine dictos eſſe, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque veſpertino illuſtratam: Ephorus autem apud Strabonem ait eos in cuniculis habitaſſe, & metallis effodiendis ibi quæſiſſe victum. Inde ajunt locum illum Plutoni dicatum eſſe, & nemus ibidem fuiſſe Proſerpinæ ſacrum, ſylvam haud dubie Averno circumdatam; & ſub terra oraculum, ubi vita functi reſponſa darent: & qui lacum navigabant, prius ſacrificiis ſolitos placare genios ſubterraneos. Fœtorem vero Averni pernicioſum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpitudinem, etiam Ariſtoteli memoratam. VI. Hinc demum factum eſt ut Latini poetæ, cum ſuis de rebus agunt, oſtium inferorum in ſpeluncis lacus *Averni* conſtituant: cum autem Græca deſcribunt, in antris collocent *Tænari* montis, qui promontorium eſt Laconiæ, in parte Peloponneſi maxime meridionali, inter Laconicum & Meſſeniacum ſinum, nunc *capo Maina*. Hac deſcendiſſe dicitur Hercules cum Theſeo, apud Senecam in Hercule furente: hac Orpheus, Geor. 4. 467.

241. *Convexa*.) Concava ſpatia. Sic AEn. 1. 314. *Claſſem in convexo nemorum*, &c.

243. *Qua-*

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos:
Et summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten, cœloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
AEneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit; sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue superque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis & ortus,
Sub pedibus mugire solum, & juga cœpta moveri
Sylvarum: visæque canes ululare per umbram,
Adventante Dea. Procul o, procul este, profani,

Con-

Illic primo statuit ad aras *quatuor juvencos nigros* secundum *terga*, *& sacerdos effundit vinum in caput* eorum: *& secans in medio cornuum summos pilos, injicit eos in sacras flammas, quasi primitias sacrificii appellans clamore Hecaten potentem* in *cœlo & inferis. Alii suffigunt cultros: & excipiunt in poculis sanguinem calentem. Ipse Æneas cædit gladio agnam nigræ pellis matri Furiarum & magnæ ejus sorori; & vaccam infœcundam tibi, o Proserpina. Deinde facit nocturna sacrificia regi inferno, & offert* super *altaribus tota corpora taurorum, & superfundens etiam oleum visceribus incensis. Ecce autem circa lucem & ortum primi Solis, cœpit terra reboare sub pedibus, & culmina sylvarum* cœperunt *agitari, & canes visæ sunt allatrare per noctem, appropinquante Hecate.* Tunc *Sibylla exclamat: Longe, longe recedite, o profani.*

& exi-

NOTÆ.

243. *Quatuor hic primum, &c.*) De hoc sacrificio, quod Sibyllæ Diis inferis fieri præceperat, v. 153. hæc accipe. I. *Sacerdos*, ipsa *Sibylla* est, quemadmodum saga illa, Æn. 4. 509. *Crines effusa sacerdos tercentum tonat ore Deos*. II. *Locus* sacrificii, *spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad inferos, diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanaque urbe, ut diximus v. 9. hæc vero spelunca apud Avernum lacum. Mos autem fuit ejusmodi sacrorum, ut sub terra fierent: effossa etiam scrobe, in quam sanguis & libamina invergerentur: Ita Ulysses Odyss. 11. 25. III. *Tempus* sacrificii, *nox*: 252. *nocturnas inchoat aras*: & maxima noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, v. 255. IV. *Victimæ nigræ*; ob inferorum tenebras: *pari numero*; quia Diis inferorum hic placebat, ut *impar* superis, Æn. 5. 95. *Sterilis vacca* Proserpinæ: quia nullam ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina*, in frontem ad probandas victimas: si enim subita illa vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles; sacrificio aptæ non erant. *Invergit* porro: id est, conversa plane manu sive patera deorsum effundit, quia Diis offert inferis: si autem superis; manu supina quasi in altum emittens, vinum cornibus affundebat: quare tunc ait Virgilius, Æn 4. 61. *Media inter cornua fundit*; nunc vero, *invergit*. De voce *libo*, quæ *stillo*, *degusto*, & *sacrifico* etiam significat, Æn. 1. 740. VI. *Setas* & *pilos* carpit, & in ignem jacit: ut sacrificium incipiat, ostendatque victimam Diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. 3. 274. pilos illos non in ignem jacit, sed adstantibus distribuit: ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum Trojanis sanciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce*, id est, sono confuso, ac tumultuoso, non distincta voce appellat *Hecaten*, quæ in cœlo *Luna*, in inferis *Proserpina* appellatur. De *Hecate* & *Erebo* Æneidos 4. 509. 510. 511. VIII. Ministri victimas cædunt: idque fiebat, primum *securi* in cervicem impacta, præsertim in majoribus victimis, ut ictu exanimatæ conciderent; tum deinde cultris jugulabant. De primo more dixit Æ. 2. 224. *Taurus & incertam excussit cervice securim*. IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris*, planis patentibusque poculis: ut circa aras in terram effundant; quemadmodum Ulysses in scrobem, Odyss. 11. 35. X. Æneas ipse, non opera ministrorum, sed manu propria, victimas aliquot jugulat: heroum more, qui fere semper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *solida viscera* comburit flammis, quod vocant *holocaustum*: imponitque solida ipsa corpora, sola detracta pelle: *viscera* enim, ait Servius, esse, quicquid sub pelle est, etiam carnes quibus ossa vestiuntur: *exta* vero sunt ea ipsa viscera quæ maxime *extant* aperto pectore; ut cor, pulmo,

lien.

Conclamat vates, totoque absistite luco.
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum:
Nunc animis opus, AEnea, nunc pectore firmo.
Tantum effata furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Di, quibus imperium est animarum, umbræque silentes;
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia late,
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res alta terra & caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, & inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in sylvis; ubi cœlum condidit umbra
Juppiter, & rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci,

Luctus

& exite e tota sylva. Et tu ingredere viam, & extrahe gladium e vagina: nunc opus est fortitudine: nunc animo constanti, o Ænea. Hoc solum locuta, infert se furens in profundum speluncæ: ille Æneas passibus non timidis assequitur euntem. O Dii, quibus est potestas in animas, & vos umbræ mutæ, & Chaos, & Phlegethon, loca undique tacita per *noctem, sit mihi licitum narrare res auditas: sit* licitum per *divinitatem vestram exponere res tectas profunda terra & obscuritate. Incedebant soli per noctem obscuram in tenebris, & per domos vacuas & inania regna Plutonis. Quale est iter in sylvis ad Lunam dubiam, sub luce exigua: quando aer occultat caligine cœlum, & nox obscura eripuit rebus colorem. Ante ipsum vestibulum & in primo aditu inferorum,*

Lu-

N O T Æ.

lien. Aliis autem in sacrificiis, carnium & extorum partes aliquæ distribuebantur ad epulas, ut Æn. 8. 182. Tum victimas ipsas inspergit oleo, ut facile comburantur.

250. *Matri Eumenidum, &c.*) *Mater* Eumenidum, *Nox*; quæ ipsas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra*; nox enim terræ umbra est. *Eumenides* furiæ tres, de quibus Æn. 4. 469. & Georg. 3. 552. De *Proserpina*, Georg. 1. 39. De *Stygio rege* Plutone, AEn. 4. 638.

257. *Canes ululare .... adventante Dea.*) Invocaverunt *Hecaten*, magico more: ut iis numine suo adesset ad iter tuto peragendum. Adest illa: sed quia se manifesto videndam non exhibet, ejus præsentiam testantur *ululantes canes*. Per *canes*, intellige, vel canes, quas Hecate comites attribuere veteres solebant: vel ipsam Hecaten, quæ tribus e capitibus unum habebat caninum; vel Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel Furias, dictas quoque infernas canes.

258. *Procul este, profani.*) Qui sacris non initiati estis, scelesti, non expiati. Et hæc solemnis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula; ut profani inde arcerentur. Cerdanus, *profanos*, refert ad spectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque firmat multis poetarum similibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum causa non celebrata fuerant sacra; unius enim Æneæ expiandi rationem habuerat, unus erat ad inferos deducendus: quare cæteros arcet, non e spelunca solum sed e tota etiam lacus Averni sylva.

260. *Vaginaque eripe ferrum.*) Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac spiritus, & genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, & poetæ veteres. Ita Ulysses Odyss. 11. 48. fugat ense umbras, in scrobem sanguine plenam avidius incurrentes.

265. *Chaos &, &c.*) invocatio est poetæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. De *Chao*, rudi & confusa mole, ex qua res omnes eruperunt, & quæ pro Deo Deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus, Georg. 4. v. 247. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra, v. 323.

268. *Ibant obscuri sola, &c.*) Commutatio, sive hypallage: pro *soli sub obscura nocte*. Sic AE. 5. 149. *Vocemque inclusa volutant litora*, pro *inclusam vocem*.

269. *Domos Ditis vacuas, &c.*) Quas habitant umbræ leves, & corporis expertes. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467.

270. *Incertam Lunam.*) Alii explicant, Lunam cum Sole conjunctam, tumque minime lucentem. Alii melius, Lunam nubibus & aeris caligine interclusam. De *Jove*, pro aere, Ecl. 3. 60. Ecl. 7. 60.

273. *Vestibulum.*) Spatium est, sive area, quæ viam a domo dividit, estque ante portam ædium. In hoc inferorum vestibulo varias describit calamitates, quas horrendis formis

& qua-

Luctus & ultrices posuere cubilia Curæ:
Pallentesque habitant morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, & malesuada Fames, & turpis Egestas,
Terribiles visu formæ; Letumque, Laborque:
Tum consanguineus Leti sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, & Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens: quam sedem Somnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra:
Gorgones, Harpyiæque & forma tricorporis umbræ.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
AEneas, strictamque aciem venientibus offert,
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Irruat, & frustra ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hinc cœno, vastaque voragine gurges Æstuat

Luctus & Curæ vindices fixerunt cubilia: habitantq. Morbi pallidi, & mœsta Senectus, Metus, & Fames suadens mala, & Paupertas infamis, spectra horrida aspectu: & Mors, & Labor: deinde Somnus frater Mortis, & Gaudia animi scelerata, & in limine opposito Bellum mortiferum, & ferrea cubicula Furiarum, & Discordia insana implicata tæniis sanguinolentis circa *capillos sanguineos. In medio* vestibulo *ulmus magna umbrosa explicat ramos & brachia vetera; ajunt vulgo somnia inania occupare hunc locum, &* ipsa *sedent sub omnibus frondibus. Et præterea spectra plurima aliarum ferarum manent ad portas, Centauri, Scyllæ biformes, & Briareus centuplex, & hydra Lernæ sibilans horride, & Chimæra evomens ignes: Gorgones & Harpyiæ, & species umbræ tricorporis. Hic Æneas captus repentino metu educit gladium; & intentat venientibus strictum* illius *acumen. Et nisi sapiens comes docuisset, animas eas leves vagari sine corpore sub inani simulacro figuræ; irrumperet, & frustra feriret umbras gladio. Inde* incipit *iter quod ducit ad aquas Acherontis inferni. Ille gurges turbidus cœno, & vasta voragine,* exun-

N O T Æ.

& quasi corporibus vestit. Has fere omnes enumerat Cicero de natura Deorum, l. 3. 44 aitque esse Noctis & Erebi filias. Locum etiam habent inter Noctis liberos, in Hesiodi Theogonia, v. 225. *Orcus*, hic pro inferis, alibi pro Deo inferorum sumitur, infra, v. 323.

276. *Malesuada Fames.*) Non tantum est *inopia victus*; sed etiam *avaritia*, & *auri sacra fames*, quæ nullum non suadet scelus.

278. *Consanguineus Leti Sopor.*) *Somnus* dicitur ab Homero, Iliad. 14. 231. *κασίγνητος θανάτοιο frater mortis*: & Hesiodus in Theogon. v. 214. Mortem & Somnum ait Noctis esse liberos. Ut autem *consanguineus* apud Latinos *fratrem germanum* sæpe significat, sic enim usurpat Statius, l. 11. 407. & alibi: ita quoque *κασίγνητος* apud Græcos.

Mala mentis Gaudia.) Voluptas ex perpetratis percipi solita.

280. *Eumenidum thalami.*) Non *lecti conjugales*, quia nunquam nupsere Furiæ: sed *sedes*, *cubicula*, vel ubi natæ sunt, vel ubi decumbunt: proprie tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, a θάλλω vireo. De *Eumenidibus*, AE. 4. 469. Georg. 3. 552.

283. *Quam sedem, &c.*) Somnia sub *arbore* patula & opaca collocat; qualis apta est somno conciliando: sub *ulmo*, quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana & cassa vulgo somnia: sub *foliis*, ob levitatem & mobilitatem: & quia eo tempore quo cadunt arborum folia, præsertim vana esse somnia vulgo dicuntur.

286. *Centauri, &c.*) Monstra, superiori parte humana, inferiori equina: Ixione & nube geniti, G. 3. 38, Thessaliæ populi fuere, ideo sic dicti, quia primi ex equis pugnare, & eos stimulis agitare docuerunt, a *κεντέω stimulo*: De iis Georg. 3, 115. De *Scyllis* duabus, altera inferiori parte in canes, ac deinde in scopulum conversa; altera in alaudam mutata, Ecl. 6. 74. AEn. 3. 420.

287. *Briareus.*) Gigas, Cœli & Terræ filius: *centumgeminus*, id est, centum brachiis instru-

AEstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas & flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet, stant lumina flamma,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba
Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæque puellæ
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quam multa in sylvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longe summotos arcet arena,
AEneas (miratus enim, motusque tumultu)
Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas Hæ

exundat, & exonerat omnem arenam in Cocytum. Charon, vector tremendus horribili squalore tenet has aquas & hos fluvios: huic multa est in mento canities neglecta, oculi pleni *sunt igne, vestis sordida nodo* ligata *pendet ex humeris. Ipse impellit cymbam pertica, & adjuvat velis, & transportat* umbras *corporum nigra cymba, jam senex: sed senectus robusta & vegeta est*, utpote *Deo. Omnis turba currebat huc effusa ad ripas: matres & viri & corpora fortium bellatorum privata luce, pueri, & puellæ innuptæ, & juvenes elati* in *pyras in conspectu parentum*: tam multi, *quam multæ frondes excussæ cadunt per sylvas primo frigore autumni: sive quam multæ volucres congregantur ad terram ex alto mari, quando tempestas hyberna pellit* eas *ultra mare, & mittit in plagas calidas. Stabant precantes, ut primi trajicerent spatium, & extendebant manus desiderio ripæ oppositæ. Sed vector asper nunc accipit hos, nunc illos: procul autem a ripa expellit alios. Æneas inquit. (nam obstupuit & commotus est* hoc *tumultu) dic, o virgo; quid significat* illa *frequentia ad fluvium? & quid poscunt animæ vel ob quam differentiam hæ recedunt* e *ripa.* *illæ*

N O T Æ.

instructus, non centum corporibus. *Ægæon* etiam appellatur, & inferorum custos hic videtur esse, non ut cæteri gigantes pœnis damnatus. Causam habes, AE. 10. 565. De *bellua Lernæ*, sive *hydra*, quam in Lernæa Argiæ regionis in Peloponneso palude Hercules occidit, AEn. 8. 300.

288. *Chimæra*.) Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis: hanc dicitur Bellerophontes occidisse Pegaso equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit: cujus in ignivomo cacumine leones erant, in radice serpentes, in medio pascua capris alendis aptissima. De *Gorgonibus* sororibus, quarum natu maxima Medusa serpentinos crines habuit, AE. 2. 616. De *Harpyiis*, AE. 3. 211. De *Tricorpore umbra Geryonis*, AE. 7. 662.

292. *Tenues sine corpore vitas*.) *Vitas* quidem, quia animæ sunt immortales; *tenues*, quia separatæ a corpore, & sic a vulnerum & mortis periculo jam immunes. Cur ergo v. 260. jussus erat Æneas ferrum stringere? non sane ut umbras vulneraret; sed meo quidem judicio, ut terreret recordatione quadam ferri & præteritorum in vita periculorum.

295. *Tartarei quæ fert, &c.*) De *Tartaro* infimo inferorum loco, supra, v. 134. De *Acheronte* & *Cocyto*, infra, v. 323.

299 *Charon*.) Erebi & Noctis filius per antiphrasim dictus; quod minime sit χαίρων *gaudens*.

300. *Stant lumina flamma*.) Ita pleni sunt flamma oculi, ut veluti ex eo toti constare videantur. Sic dicitur, AE. 12. 408. *Stare pulvere cælum*. Horat. Od. l. 1. 9. *Vides ut alta stet nive candidum Soracte, &c.* De *ferrugineo* colore, proprie ferreo, hic nigro, Ecl. 2. 18.

312. *Terris apricis*.) Soli expositis: Ecl. 9. 49. Hi porro septem superiores versus fere expressi sunt ex Georg. 4. 473. Quod autem ait de trajectione avium in calidiores plagas; de hirundinibus, deque gruibus & ciconiis memoratur Georg. 2. 319.

323. Co-

Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
Anchisa generate, Deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cujus jurare timent & fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops, inhumataque turba est.
Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, & vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, & mortis honore carentes,
Leucaspim, & Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul a Troja ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa mœstum cognovit in umbra, Sic

illæ secant remis aquas pallidas? Sic antiqua vates breviter locuta est illi: Fili Anchisæ, certissima soboles Deorum, cernis stagna profunda Cocyti, & paludem Stygiam cujus Dii metuunt jurare & violare divinitatem. Hæc omnis turba, quam vides, est egena & insepulta: vector ille, est Charon: hi quos portat unda, sunt sepulti. Nec permittitur trajicere ripas horribiles & fluctus sonantes, antequam ossa reposita sint in tumulis. Vagantur per centum annos, & volitant circa has ripas: tunc denique recepti transmittunt fluvios desideratos. Filius Anchisæ stetit, & continuit gressum, agitans plurima, & miserans animo eorum sortem acerbam. Videt illic tristes & privatos honore sepulturæ, Leucaspim, & Orontem ducem Lyciæ classis, quos e Troade navigantes per maria procellosa Auster demersit simul, sepeliens in aquis & navem & homines. Ecce Palinurus gubernator ferebat se ad eum: is qui nuper in navigatione, dum observat astra, ceciderat e puppe lapsus in medias aquas. Postquam Æneas difficile eum agnovit ob spissas tenebras, ita

N O T Æ.

323. *Cocyti stagna, &c.*) Quinque vulgo a Græcis apud inferos flumina statuuntur, *Acheron*, *Cocytus*, *Styx*, *Phlegethon*, seu *Pyriphlegethon*, & *Lethe*. Nomina illa desumpta e variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim in inferis quoque reperiri finxerunt. *I. Acheron* multiplex: unus in Elide, occidentali & maritima Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis & Proserpinæ cultus, ex Strabone l. 8. Alter in Thesprotia Epiri regione, ex Acherusia palude profluens ad Cichyrum urbem, juxta Strabonem, l. 7. & Pausaniam in Atticis. *Cocytus*, juxta eumdem Pausaniam, non longe ab Acheronte ibidem fluit, aqua insuavissima. *Styx*, fons Arcadiæ est, ad urbem Nonacrin ex altissima rupe stillans, indeque penetrato saxo in Crathin fluvium delabens: tam præsentis veneni, ut vasa quælibet etiam aurea diffringat, nec possit nisi equi ungula contineri. Hæc Pausanias in Arcadicis. Cur autem Dii per eam jurare soliti sint diximus Georg 3. 551. *Lethe*, sive, ut mavult Casaubonus, fluvius *Lethes*, genitivo casu; aut fluvius *Lethæus*; unus fuit in Portugallia, vulgo *Lima* juxta Strabonem & Melam: alius in Africa, circa majorem Syrtim, urbemque Berenicen, juxta Lucanum; alius in Bœotia, ad Lebadeam oppidum, juxta Pausaniam in Bœoticis. *Lethæi* amnes alibi complures, a Strabone numerantur, l. 14. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon* nulli quod sciam loco assignatus est, præterquam calidis circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. II. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. Acheron ab *ἄχος dolor*, & *ῥέω fluo*: Cocytus, a *κωκύω fleo*, Styx, a *στυγέω odio prosequor*. Phlegethon, aut Pyriphlegethon a *πῦρ ignis* & *φλέγω comburo*. Lethe, a *λήθη oblivio*, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. III. De eorum in inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum: iis nominibus promiscue poetas abuti, nullo admodum certo ordine: vulgo tamen dici, ex Acheronte profluere Stygem, e Styge Cocytum propagari. IV. Eridanus etiam in campis Elysiis a Virgilio constituitur. Causam vide v. 659.

334. *Orontem.*) Ejus mortem habes, Æn. 1. 117.

Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic, age: namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios: en hæc promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiade; nec me Deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem;
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terræ, & jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.

Nunc

ita alloquitur prior: O Palinure, quis Deorum abstulit te nobis, & obruit sub medio mari? Dic age: Nam Apollo non prius inventus mihi mendax, hoc solo responso decepit mentem meam: *quando prædicabat te futurum esse salvum* per *mare, & perventurum ad litus Italicum: an illa est fides promissorum? Ille autem* respondit: *O dux, fili Anchisæ, nec oraculum Phœbi decepit te, nec Deus mersit me mari. Nam forte cadens præceps, abstuli mecum gubernaculum multo pondere abruptum, cui commissus custos adhærebam, &* quo *moderabar cursum. Testor maria aspera, me nullum habuisse tantum metum pro me, quam ne tua navis, destituta gubernaculo, & privata gubernatore, submergeretur, si tanti fluctus tumescerent. Auster validus sustentavit me tres noctes asperas* super *fluctibus, per vastum mare: vix die quarto vidi Italiam erectus ex altis aquis. Paulatim adnatabam* ad *terram, &* jam *attigeram tuta* loca: *nisi natio inhumana appetiisset ferro me, gravatum ob vestem humidam, & apprehendentem curvis manibus acuta cacumina rupis, &* nisi *malesana existimasset* me esse *prædam.*

Nunc

N O T Æ.

317. De *Austro*, vento meridionali, Eclog. 2. 58. De *Palinuri casu*: AE. 5. 385.

338. *Libyco cursu.*) Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrreno*: cum e Sicilia in Italiam solvisset. Ita tamen Poeta locutus videtur, quia e Libya in Italiam Æneas navigans, in Siciliam deflexerat. De *Libya*: AE. 1. 162. Expressum est hoc Palinuri cum AEnea colloquium ex Homero, Odyss. 11. ubi simile quiddam est inter Ulyssem & Elpenora.

346. *Ausonios.*) De iis Italiæ Populis, AE. 3. 171. De *Cortina Phœbi*, loco unde oracula reddebantur, AE. 3. 92.

348. *Nec me Deus æquore mersit.*) Aliqui sic interpungunt: *nec te Phœbi cortina fefellit, nec me: Deus æquore mersit*: nam a Somno reipsa fuerat submersus. Alii communem retinent continuamque verborum sententiam: ajuntque, ex opinione Palinuri Phorbantem illum fuisse non Deum, cujus suasu somno se dederit. De *Noto* sive *Austro*, meridionali vento Ecl. 3. 58.

353. *Excussa magistro.*) Commutatio: id est, *unde magister excussus erat*. Sic infra, v. 507. *Nomen & arma locum servant*: id est, *locus servat arma*. Et AE. 5. 149.

355. *Hybernas noctes.*) Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æ. 5. 46. Igitur hyems hic pro tempestate & maris asperitate sumenda est, ut AE. 1. 120. *Notus sive Auster*, flat a meridie, Ecl. 2. 58.

356. *Lumine quarto.*) *Die quarto*. Ita Cicero, pro Rabirio Posthumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis: *Si te secundo lumine hic offendero, moriere.*

358. *Terræ, & jam tuta tenebam.*) Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur in AEneide, quonam oraculo promissus AEneæ fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

359. *Gens crudelis.*) *Lucani*, *Italiæ* populi: ad meridiem vicini Brutiis; ad septemtrionem Apulis & Picentinis; ad occidentem Tyrrheno mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata*, & pars principatus ulterioris, in regno Neapolitano.

361. *Prædam.*) Naufragum divitem, in quo spoliando multum lucri facere possunt. De *Julo*, AE. 1. 271.

365. His

Nunc me fluctus habent, versantque in litore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen & auras,
Per genitorem, oro per spem surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes; portusque require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divum
Flumina tanta paras; Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero, & tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit cum talia vates:
Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus abibis?
Desine fata Deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, & tumulo solemnia mittent:
AEternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terra,

Ergo

Nunc fluctus tenent meum cadaver, & venti jactant ad litus. Id vero precor te, per gratam lucem cœli & aerem, per patrem, per spem Ascanii crescentis; libera me his malis, o dux *invicte: vel tu impone mihi terram, quandoquidem potes: et pete portum Velinum: Vel tu præbe manum* mihi *misero, & trahe me tecum trans fluvium, ut saltem post mortem quiescam in tranquillis sedibus: si est aliquis modus, si Dea mater* tua *tibi monstravit aliquem, non enim ut existimo, suscipis trajicere tantos fluvios, & paludem Stygiam absq. auctoritate Deorum. Talia locutus erat, cum Sibylla incepit talia: O Palinure, unde* est *tibi desiderium tam impium? Tu insepultus videbis aquas Stygias, & fluvium terribilem Furiarum? & exibis in ripam* alteram *sine jussu* Deorum: *Cessa sperare fata Deorum posse mutari orando. Sed accipe memor* mea *verba,* ad *solatium acerbæ calamitatis. Nam vicini Lucaniæ populi coacti monitis cœlestibus, placabunt ossa* tua *longe & late per urbes, & erigent* tibi *sepulcrum, & ferent munera sepulcro, & locus servabit perpetuum nomen Palinuri. Curæ* ejus *sedatæ* sunt *his verbis, & dolor tantisper ejectus est e mœsto corde; lætatur* ob *terram sui nominis.*

Igitur

NOTÆ.

365. ***His malis*.**) Cum enim centum annos errarent inhumati: nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi tardius in alia corpora revertebantur, v. 720. 724.

366. *Terram injice*). Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

Portus Velinos.) Non longe ab urbe *Velia*, in litore Lucaniæ, inter promontoria Posidium ac Palinurum. Qui tamen Palinurus commemorare portum potuit Velinum? cum Velia non nisi anno post AEneam amplius sexcentesimo, regnante Rege Romanorum Servio Tullio, condita sit. Reprehenditur eo nomine Virgilius ab Hygino apud Gellium. Sed præterquam quod Poetis omnibus familiaris est & communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus, AEn. 3. 707. non leviter eum defendit Alciatus, cum ait; non urbem hic appellari, sed litus ac fluvium, a quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur. Ea nunc excisa est prope *Castell a mar della brucca*.

374. *Amnemque severum Eumenidum*.) Severum quidem omnibus, sed præcipue tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices Furiæ, Eumenides, de quibus AE. 8. 469. Georg. 3. 552. De *Styge*, supra, v. 323.

379. *Prodigiis acti, &c.*) Hoc Servius ait petitum ex historia, Lucanos ob inhumanam Palinuri cædem pestilentia vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus manes, quare & locum ipsi dicaverunt, & tumulum ad meridiem Veliæ erexerunt in promontorio, cui ab eo tempore Palinuri nomen fuit.

392. *Alciden*.) De eo Herculis nomine, AE. 5. 414. De *Theseo* & *Pirithoo*, infra, v. 618. *Diis geniti*. Hercules Jove: Theseus, AEgeo quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithous Ixione, ut vulgo putatur, sed, ut est apud Homerum, Il. 14. 318. Jove, & Dia ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumeurrendo

Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ:
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias: jam istinc & comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni, Noctisque soporæ;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu; nec Thesea, Pirithoumque,
Diis quamquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio Regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullæ hic insidiæ tales, absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Æneas, pietate insignis & armis,

Ad

Igitur perficiunt iter inchoatum & accedunt ad flumen. Quos quando vector jam inde ab amne Stygio vidit ambulare per sylvam silentem, & admovere pedem ad *litus: sic primus adoritur* eos *verbis, & ultro increpat. Quicumque es, qui accedis armatus ad fluvios nostros, age, dic cur venias: & jam ex isto loco siste gradum. Hæc sedes est umbrarum, Somni & Noctis somniferæ: non licet vehere cymba Stygia corpora viventia. Nec vero gavisus sum me transmisisse* per *hanc paludem Herculem* huc *venientem: nec Theseum, & Pirithoum; quamvis orti essent Diis, & insuperabiles robore. Ille manu deduxit in catenas infernum canem e solio ipsius Plutonis, & traxit eum trepidantem: hi aggressi sunt extrahere Reginam e lecto Plutonis. Adversus hæc ita locuta est breviter Sibylla Apollinea: Nullæ hic* sunt *insidiæ tales, desine turbari, nec arma* ista *minantur vim;* per nos *licet*, ut *magnus custos in antro semper latrans terreat umbras incorporeas; licet*, ut *Proserpina pudica teneat januam patrui* sui. *Æneas Trojanus, illustris pietate & fortitudine,*

de-

N O T Æ.

rendo vim intulit, unde nomen inditum Pirythoo, a *περὶ circum*, & *θοὸς celer*.

395. *Custodem &c.*) *Cerberum* canem: qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel solium pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. De *Cerbero*, v. 417. De *hoc Herculis facto*, Æn. 8. 296.

397. *Dominam Ditis thalamo.*) *Dominæ* vocantur ab amatoribus amicæ: Horat. Od. l. 2. 12. 13. *Me dulcis dominæ Musa Licymniæ cantus &c.* Etiam a maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. *Occisa Messalina, paulo post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit*. Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: Καὶ τῇ δεσποίνῃ θύουσιν ἱερεῖα οἱ Ἀρκάδες. *Et dominæ mactant victimas Arcades*. Cum autem *Dis* proprie dicatur de Plutone, ut diximus. Georg. 4. 467. ideo melius hic legendum putem *Ditis thalamo*, quam *Dominam Ditis*. De *thalamo* supra, v. 280. De hoc *Thesei & Pirithoi facto*, v. 618.

398. *Amphrysia vates.*) *Apollinea*: quia Apollo ipse vocatus *Pastor ab Amphryso*; fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit, vide Georg. 3. 2.

402. *Servet Proserpina limen.*) Non persuadet Cerdanus, honestas olim fœminas ad januas domorum more meretricio, sedisse, licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tam apud Græcos, quam apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere*: quod tuto facere Proserpina poterit; cum Æneas ea mente non venerit, ut aditum sibi ad eam perrumpat. Quamquam & hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinæ thalamum; ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem & secura possit*. *Proserpina*, Cereris filia ex Jove: unde Pluto frater Jovis, ipsius & maritus & *patruus* est. *Erebus*; vel Deus, vel locus inferorum pro-

fun-

Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cœruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros: simul accipit alveo
Ingentem Æneam. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, & multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam & medicatis frugibus offam
Objicit: ille fame rabida tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, custode sepulto,
Eva-

descendit ad patrem suum *in profundas umbras. Si te nulla species tantæ pietatis commovet: saltem agnosce hunc ramum:* & *ostendit ramum qui tegebatur veste. Tunc corda* Charontis *quieverunt ab ira tumida. Nec plura his* dicta sunt. *Ille admirans munus venerabile fatalis rami*, quod *videbat post longum tempus, appellit nigram navem, & accedit ad ripam. Deinde ejicit alias animas, quæ sedebant in scamnis longis, & evacuat tabulata: simul admittit in cymbam magnum Æneam. Cymba compactilis gemuit sub onere, & bibit per rimas multum aquæ. Denique transmittit ultra fluvium salvos Æneam & Sibyllam in fœdo limo & viridi herba. Magnus Cerberus sonat per hanc regionem latratu e tribus gutturibus* erumpente, *decumbens vastus in spelunca opposita. Sibylla animadvertens colla* Cerberi *jam rigescere serpentibus, projicit huic placentam conditam melle & frugibus præparatis. Ille aperiens tria guttura*, præ *fame furiosa, devorat* hanc *projectam; & prostratus humi deficit vastis membris, & quantus* est *porrigitur* per *totam speluncam. Custode sopito, Æneas occupat introitum,*

& per-

N O T Æ.

fundissimus, Æn. 4. 509. *Juga*, scamna nautica, Æn. 5. 119. *Fori*, tabulata navis, Æn. 4. 605. Georg. 4. 250.

412. *Alveo.*) Non fluvii, sed cymbæ. Ita Livius l. 1. de Remo & Romulo cymbæ impositis: *Cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset.*

413. *Cymba Sutilis.*) Constat cymbas apud plerasque nationes e corio pellibusque consutis fieri. Neque tamen inde existimo infernam illam ejus generis fuisse: sed tantum ex eo more verbum *suere* traductum esse ad fabricam compagemque lignearum etiam navium, qualis hæc fuit; sicut & verbum *texere*; quia e juncis passim aliquæ contextæ fuerunt.

416. *Ulva.*) Herba palustris, absque certo nomine.

417. *Cerberus.*) Canis infernæ januæ custos dictus *Cerberus*, quasi *κρεοβόρος carnivorus*. Describitur ab Apollodoro cum tribus capitibus draconis cauda, tergore variis serpentum capitibus, sparso. Idcirco *latratu trifauci* ululat; & dicuntur ejus *colla horrere colubris*. Hesiodus tamen in Theogon. quinquaginta ipsi capita tribuit.

420. *Melle soporatam, &c.*) *Offa*, placentæ species fuit, ex edulibus rebus diversis mistis subactisque confectæ, *μᾶζα* Græcis dicta est, unde Latinis *massa*: eratque primo ex farina, aqua & oleo, mox majori luxu condita etiam fuit, papavere, lacte, ficis, melle, quod sacchari loco veteribus erat. *Fruges* itaque erant farra sive farina, & papaveris semina, quorum usum in bellariis jam notavimus, Æn. 4. 486. *Medicatæ* erant, id est, temperatæ & simul maceratæ. *Soporatam* dixit, id est, vi soporifera præditam quæ quamvis non inerat melli, inerat tamen papaveri & aliis frugibus. Quare frustra legit Turnebus *saporatam*: quæ vox est sequioris ætatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cum *soporatum* eo sensu jam dixerit Virgilius, Æ. 5. 855. *vique soporatum Stygia*. Mellita autem solita dari canibus & feris, notat Cerdanus ex Apollonio & Philostrato.

431. *Hæ sine sorte datæ.*) De sortibus in judiciis diversus mos fuit Græcorum ac Romanorum.

Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuo auditæ voces, vagitus & ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo:
Quos dulcis vitæ exsortes, & ab ubere raptos
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo:
Hos juxta, falso damnati crimine mortis.
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice sedes.
Quæsitor Minos urnam movet: ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque, & crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem, & duros perferre labores!
Fata obstant, tristique palus inamabilis unda
Alligat, & novies Styx interfusa coercet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit;
Secreti celant calles: & myrtea circum
Sylva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.

His

& pervadit promptus ripam fluvii, unde non reditur. Statim voces auditæ sunt, *& magnus vagitus, & animæ infantum plorantes sub primis portis: quos dies funesta eripuit, privatos jucunda vita & abstractos ab ubere, & demisit morti immaturæ. Juxta hos* sunt, qui *addicti* sunt *morti* ob *injustam calumniam. Nec vero assignantur illæ sedes absque sorte, absque judice. Minos inquisitor agitat urnam: ipse cogit cœtum umbrarum, & discutit vitam ac scelera. Deinde tristes occupant vicina loca, qui innocentes intulerunt sibi mortem* propria *manu, & pertæsi luminis prodegerunt animas. Quam vellent nunc in superis auris tolerare & paupertatem & labores difficiles! Fata* id *prohibent; & palus odiosa implicat tristibus aquis, & Styx novies circumflua detinet. Nec longe hinc ostenduntur patentes in omnem partem campi lugentes: ita appellant illos nomine. Hic occultæ semitæ abscondunt* eos *quos durius amor absumpsit crudeli veneno, & sylva myrtea undique tegit* eos, *nec sollicitudines deserunt post ipsam mortem.*

His

NOTÆ.

rum. Apud Romanos in urnam conjiciebantur, vel nomina judicum ut sorte eligerentur ad singulas causas: vel, juxta alios, ipsa causarum nomina, ut, quo quæque ordine disceptanda esset, sorte statueretur. Apud Græcos urnæ statuebantur duæ, in quas singuli judices calculum sortemque vel damnantem, vel absolventem, conjiciebant. Dubitatur quo more judicia peragi apud inferos Virgilius vellt. Enim vero unus videtur Minos hic esse judex, ut mox dicemus; ergo minime opus erat judices sorte ducere. At neque varii erant calculi, cum unus esset judex, ideoque duplex omnino calculus; & *urna* hic notatur unica, eaque *moveri* dicitur, quod in colligendis calculis non usurpatur, sed in miscendis. Igitur omnino urnam & sortes hic adhiberi puto ad causarum ordinem statuendum: quod Budæus in more Romano fuisse contendit, quicquid contra Nannius aliique afferant recentiores.

Sine judice.) Judices inferorum tres præcipui statuuntur, *Minos*, *Rhadamanthus*, *Æacus*. De *Minoe* jam diximus; v. 14. *Rhadamanthus*, hujus frater fuit, ambo Jovis & Europæ filii: & Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse: ita enim Plutarchus in Theseo. *Æacus* Jovis item filius fuit ex Ægina, Pelei pater & Achillis avus, de quo Æn. 1. 103. Hi tres ob justitiæ severitatem in inferis judicandi munere donati sunt a poetis. At præcipua dignitas penes Minoa, cui soli sceptrum aureum ab Homero datur, Odyss. 11. 567. Virgilius mentionem de Æaco nullam facit, Rhadamathi sedem in impiorum carcere collocat, pœnarum speciem ac modum unicuique decernentis, v. 566. Hic solum statuit Minoa, has aliasve sedes pro merito singulis assignantem. Quod autem discutiunt nonnulli, an quæstoris, an prætorii Romani munus hic gerat; omnino arbitror inutile.

436. *Quam vellent, &c.*) Ex sententia Platonis: qui ait eos in inferis graviter puniri, qui sibi mortem intulerunt: & vulgo animas mira teneri cupiditate corporis, ut infra videbitur, 721. 724. De *Stygе*, supra, v. 323. *Novies* interfusa Styx dicitur, id est sæpius.

443. *Myrtea sylva.*) Quia myrtus sacra est Veneri, Ecl. 2. 54. Ecl. 7. 62.

 445. *Pha-*

His Phædram Procrinque locis, mœstamque Eriphylen
Crudelis nati monſtrantem vulnera cernit,
Evadnenque, & Paſiphaen. His Laodamia
It comes: &, juvenis quondam, nunc fœmina, Cæneus,
Rurſus & in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœniſſa recens a vulnere Dido
Errabat ſylva in magna: quam Troius heros
Ut primum juxta ſtetit, agnovitque per umbram
Obſcuram; qualem primo qui ſurgere menſe
Aut videt aut vidiſſe putat per nubila lunam;
Demiſit lacrymas: dulcique affatus amore eſt:
Infelix Dido! verus mihi nuncius ergo
Venerat, extinctam ferroque extrema ſecutam?
Funeris heu tibi cauſa fui! Per ſidera juro,
Per ſuperos, & ſi qua fides tellure ſub ima eſt,
Invitus, Regina, tuo de litore ceſſi.
Sed me juſſa Deum, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca ſenta ſitu cogunt, noctemque profundam,
Imperiis egere ſuis: nec credere quivi,

Hunc

His locis videt Phædram, & Procrin, & triſtem Eriphylen oſtendentem plagas acceptas *a crudeli filio, & Evadnen, & Paſiphaen: Laodamia ſocia eſt illarum; & Cæneus olim juvenis, modo iterum fœmina & reverſa in antiquam formam* per *fatum. Inter quas Phœnicia Dido recens poſt vulnus* ſibi inflictum *vagabatur in magno nemore. Ut primum Trojanus heros ſtetit prope, & agnovit* eam *inter tenebras obſcuras; qualem aliquis videt aut putat vidiſſe Lunam oriri inter nubes ineunte menſe; effudit lacrymas, &* præ *ſuavi amore loquutus eſt. Miſera Dido! ergo verus nuntius ad me venerat, te mortuam, & gladio paſſam ultima* fata. *Heu! tibi auctor fui mortis. Juro per aſtra, per deos, & ſi aliqua eſt fides ſub terra profunda: exivi nolens e tuo litore, o Regina. Sed mandata Deorum, quæ cogunt* me *nunc ire per has umbras, per loca horrida ſqualore & tenebras profundas, impulerunt me auctoritate ſua. Nec potui credere*

me

NOTÆ.

445. *Phædram.*) Minois filiam, Theſei uxorem; quæ privigni Hippolyti amore capta, & eo repulſa, cum eum apud maritum de oblato ſibi ſtupro accuſaſſet, eique mortem a patre ideo illatam audiviſſet, laqueo vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

Procrin.) Erechthei Athenienſium regis filiam, uxorem Cephali. Hic ad explorandam ejus fidem, cum diſſimulato habitu pudicitiam ejus ſollicitaſſet muneribus, ac prope expugnaſſet: exprobrata ei perfidia, redit tamen cum ea in gratiam. Sed illa cum audiſſet Cephalum venatu feſſum Auram in umbra interdum invocare; ſuſpicata amicæ alicujus hoc eſſe nomen, ut eum deprehenderet, latuit inter frutices: quibus commotis, Cephalus feram ratus eſſe, jaculo eam incautus occidit. Ovid. Metam. v.

Eriphylen.) Amphiarai, vatis Argivi, uxorem. Is cum ſciret ſe Thebano adverſus Eteoclem bello periturum, latere conſtituit. Sed ab Adraſto Argivorum rege, vel juxta alios a Polynice Adraſti genero, Eteoclis fratre, corrupta aurei monilis dono Eriphyle, maritum prodidit: qui ad bellum coactus proficiſci, dum fortiter pugnat, terræ hiatu cum curru hauſtus eſt. Eriphyle ex mariti mandato ab Alcmæone filio eſt interfecta. Ita plerique narrant, alii aliter. Cum autem inter amantes a Virgilio ſtatuatur, neceſſe eſt eam non ſolo monilis dono, ſed ſtupro fuiſſe corruptam.

447. *Evadnen.*) Martis filiam, uxorem Capanei Argivi; quæ, cum eodem bello occiſus fuiſſet maritus, & funus ejus celebraretur, in ejus rogum inſiliit. De *Paſiphaes* amoribus, ſupra, v. 24. Ecl. 6. 46.

Laodamia.) Acaſti filia, uxor Proteſilai, unius e Græcis principibus, qui primus Græcorum omnium bello Trojano periit, occiſus ab Hectore. Hujus mortem cum accepiſſet uxor, a Diis petiit ut ejus umbram ſibi liceret intueri; idque cum impetraſſet, in amplexibus animam efflavit.

448. *Cæneus.*) *Cænis*, Elathi Lapithæ filia, a Neptuno in ſtupri mercedem obtinuit, ut mutaretur in virum, & ferro vulnerari non poſſet. Inde tantam in ſuperbiam, ac Deorum contemptum proceſſit, ut haſtam ſuam adorari a ſubditis vellet: ideo iratus Jupiter pugnantem eum adverſus Centauros, arborum ſtipitumque acervo opprimi voluit. Dicitur fato & voluntate Deorum ad priſtinum ſexum poſt mortem rediiſſe: ut ſic in pœnam impietatis utroque Neptuni dono ſpoliaretur. De *Phœniſſa*, Sidonia, Tyria, Æn. 1. 450. De *Didonis* vulnere, Æn. 4. 663.

462. *Lo-*

Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem & torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat:
Nec magis incepto vultum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem proripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sichæus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrymans longe, & miseratus euntem est.
Inde datum molitur iter: jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
Parthenopæus, & Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidæ; quos ille omnes longo ordine cernens,

Inge-

me tibi allaturum esse *tantum dolorem abitu meo. Contine gressum, & ne subducas te conspectui meo. Quem fugis? hoc est ultimum* tempus, *quo tecum loquor* per *fatum. Æneas mulcebat talibus verbis animum iratæ & aspere intuentis*, & sibi ipsi *movebat lacrymas. Illa infensa tenebat oculos defixos* in *terram. Nec magis movetur* secundum *faciem ab usque principio sermonis, quam si stet lapis durus, aut rupes Marpesia. Denique abstulit se, & fugit inimica in sylvam umbrosam: ubi prior maritus Sichæus respondet illi sollicitudine, & æquat amorem ejus. Nihilominus Æneas commotus acerba* ejus *morte, longe sequitur euntem plorans & miseretur* ejus. *Inde persequitur iter concessum: & jam attigerant campos extremos, quos separatos incolunt* viri *insignes bello. Hic occurrit illi Tydeus, hic Parthenopæus illustris armis, & umbra Adrasti pallidi. Hic Trojani valde deplorati inter vivos, & occisi* in *præliis. Quos omnes ille videns longa serie*

suspi-

N O T Æ.

462. *Loca senta situ.*) *Sentis* est spina: sic dictus, quia quamprimum a tangentibus sentitur: hinc *senticosus*, & *sentus*, asper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. 2. sc. 2. v. 5. *Video sentum, squalidum, ægrum, annis pannisque obsitum. Situs* est caries, mucor, squalor, ex humore parietibus adhærescens: *Aspectu* pro aspectui, dativus contractus, Ecl. 5. 29.

466. *Extremum fato, &c.*) Neque enim amplius me vivum mortuumque videre poteris: non vivum, quia pauculæ tantum horæ mihi ad hæc invisenda loca Deorum voluntate ac fato concessæ sunt: non mortuum, quia sors mea fatumque bellatoris aliis inferorum sedibus me addicet.

467. *Torva tuentem . . . solo fixos oculos . . . aversa.*) Distingue tempora: primo enim torve aspexit, mox solo fixit oculos, tum denique avertit, vel *aversa*, non ad oculos, sed ad animum infensum refertur, ut Æn. 4. 362.

471. *Marpesia cautes.*) Mons marmoreus in insula Paro, una e Cycladibus, de qua Æ. 3. 126. juxta Stephanum? Aut juxta Jornandem, Caucasi montis pars, ab Amazonum regina Marpesia, quæ illic aliquando habitavit. De *Sichæo*, Æ. 1. 347.

479. *Tydeus, &c.*) Duces occurrunt belli Thebani, pro Polynice adversus Eteoclem fratrem. *Tydeus*. Oenei Ætolorum regis filius, Adrasti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas missus ab eo insidiis appetitus, viros quinquaginta solus superavit. Hinc reversus, & ad obsidionem urbis cum Adrasto & Polynice regressus, a Menalippo Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur, Æn. 1. 101.

480. *Parthenopæus & Adrasti, &c.*) *Parthenopæus*, Atalantæ & Meleagri filius, Arcadibus imperavit: reversus ex Thebano bello incolumis, ad Trojam deinde occubuisse dicitur. *Adrastus* rex Argivorum, socer Tydei & Polynices: qui magno amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, & in patriam fugienti similis redire, unde *pallens* hic dicitur.

481. *Caduci Dardanidæ.*) De *Dardanidis*, Trojanis, Æn. 1. 239. *Caduci*, mortui, cadentes: unde *cadavera*, & *caducum fulmen* apud Horat. l. 3. 4. 44.

483. *Glau-*

Ingemuit: Glaucumque Medontaque Thersilochumque
Tres Antenoridas: Cererique sacrum Polybœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextra lævaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, & veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæque Phalanges,
Ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, & lacerum crudeliter ora;
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, & dira tegentem
Supplicia: & notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,

Quis

suspiravit: & Glaucum, & Medonta, & Thersilochum, tres filios Antenoris, & Polybœten sacerdotem Cereris, & Idæum, adhuc currus, adhuc arma tractantem. Animæ plurimæ circumsistunt ad dextram & sinistram: Nec sufficit vidisse semel Æneam: delectat ipsas *remanere diu & admovere pedem* propius, *& petere causas cur venerit. Sed duces Græcorum, & turmæ Agamemnonis, quando viderunt Æneam & arma splendentia inter tenebras, cœperunt tremere magno timore: pars obvertere dorsum, quemadmodum olim cucurrerunt* ad *naves: pars emittere parvam vocem, clamor inceptus fallit hiantes. Atque hic vidit Deiphobum, filium Priami, discerptum omnibus membris, immaniter laceratum circa os*: circa os, *& utramque manum, & tempora spoliata sectis auribus, & nasum truncatum indecoro vulnere. Itaque difficile agnovit trementem, & occultantem turpes plagas; & prior alloquitur* eum *voce cognita: O Deiphobe bellicose, soboles e nobili sanguine Teucri:*

quis

N O T Æ.

483. *Glaucumque, &c.*) Versus ex Homero expressus, qui tres illos duces enumerat inter Trojanorum auxiliatores, Iliad. 17. 216. Γλαῦκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. Unde arguas Nascimbænum, qui suspicatur *Mydona* legendum esse, quia Medontis nullam inter Trojanos fieri mentionem meminit. *Glaucus*, Hippolochi filius, Bellerophontis nepos, Lyciorum dux cum Sarpedone. Is in auxilium Trojanis venit, & cum Diomede congressus, inita amicitia cum eo arma aurea æreis commutavit, Iliad. 6. 119. Hic quando obierit, non liquet. *Tersilochus* inter duces Pæonum, ex Macedonia Thraciæ confini, occisus est ab Achille, Iliad. 21. 209. *Tres Antenoridas*, Antenoris filios, Iliad. 11. 59. Τρεῖς τ' Ἀντηνορίδας ibidemque appellantur; Polybus, Agenor, Acamas, qui ad pugnam Hectoris & Æneæ socii descenderunt. *Polybœtes*, apud Homerum inter Trojanos non reperitur; sed inter Græcos, *Polypœtes*, Pirithoi filius. De *Cerere*, Ecl. 5. 79. *Idæus* auriga fuit & armiger Priami, de quo Iliad. 24. 470.

489. *Agamemnoniæque Phalanges.*) *Phalanx*, agmen proprie Macedonum fuit, constans octo peditum millibus, qui consertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hinc pro quolibet agmine ac multitudine sumitur. De *Danais*, Æ. 1. 34. De *Agamemnone* Græcorum ad Trojam duce Æn. 3. 54.

492. *Ceu quondam petiere rates.*) Achille propter ereptam sibi ab Agamemnone Briseida, e Græcorum exercitu absente: Trojani Græcos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt, Hectore duce, Iliad. 15. 326.

495. *Deiphobum.*) Priami filium, post mortem Paridis Helenæ maritum, Æn. 2. 310. De *Helena*, aliqua diximus, Æn. 1. 654. cætera infra, v. 511. De *prodito ab ea Deiphobo*, Æ. 2. 567. Et sic eum a Menelao necatum esse testatur Dictys Cretensis.

500. *Teucri, &c.*) De eo, Æn. 1. 239. *Pelasgi*, Græci, Æ. 1. 628. *Rhœteum & Sigeum*, Troadis promontoria fuere duo, in Hellespontum excurrentia: in Rhœteo sepulcrum Ajacis, in Sigeo sepulcrum Achillis fuit. At quia loca illa tum a Græcis tenebantur, cum inde fugit Æneas, existimo *Rhœteum* hic sumi pro toto Troadis litore, cujus in parte meridionali clam Æneas classem ædificavit, apud Antandrum Æn. 3. 6.

505. *Tumulum inanem, &c.*) *Honorarium*, qualis statuebatur iis; quorum corpora haberi non poterant: idque sufficiebat, ut humati dicerentur: & essent a centum annorum errore liberi. De *inclamatione* ad sepulcrum diximus in funere Polydori, Æn. 3. 62.

507. *Nomen & arma, &c.*) Commutatio: pro, *locus servat nomen & arma*. Porro *arma*

vel

Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit, fessum vasta te cæde Pelasgum
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, & magna Manes ter voce vocavi.
Nomen & arma locum servant. Te, amice, nequivi
Conspicere, & patria decedens ponere terra.
Atque hic Priamides: nihil, o tibi amice, relictum est:
Omnia Deiphobo solvisti, & funeris umbris:
Sed me fata mea & scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis: illa hæc monumenta reliquit.
Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti: & nimium meminisse necesse est:
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, & armatum peditem gravis attulit alvo.
Illa chorum simulans, Evantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat

Ingen-

Quis ausus est exigere de te *tam dirum supplicium? cui tantum licuit contrà te? Rumor pertulit mihi, te ultima nocte* Trojæ *lassum multa strage Græcorum obiisse super cumulum confusorum cadaverum. Tunc ego ipse erexi* tibi *in litore Rhœteo sepulchrum vacuum, & appellavi ter magno clamore animam tuam: locus servat nomen & arma* tua. *Non potui, o amice, te videre, & abiens tumulare* in *patria tellure. Tum vero filius Priami* dixit: *Nihil prætermissum est a te, o amice: omnia exhibuisti* officia *Deiphobo & umbræ cadaveris. Sed sors mea & perniciosum crimen* Helenæ *Lacedæmoniæ obruerunt me his pœnis: illa reliquit* mihi *hæc insignia. Scis enim quomodo traduxerimus ultimam noctem in falsa lætitia; & oportet* nos *nimis recordari: quando equus fatalis venit ascensu super alta Pergama, & gravidus induxit in utero milites armatos. Illa fingens choreas, ducebat circa sacra Bacchi* fœminas *Phrygias furiosas: ipsa in medio attollebat magnam tædam,* *& ex*

N O T Æ.

vel *sculpta* intelligit in tumulo: vel *vera*, olim forte dono Æneæ data a Deiphobo servataque, ut Æ. 1. 654. Pallam Helenæ, & sceptrum Ilionæ. *Nomen* autem Deiphobi illi loco inditum fuisse non jam liquet ex ullis scriptoribus. *Te Amice.*) *Te*, omissa elisione, corripitur more Græcorum, sequente vocali.

510. *Funeris umbris.*) *Funus*, non pro sacris ac ceremonia funebri, sed pro ipso cadavere hic sumitur: ut Æn. 9. 491. *Quæ nunc artus, avulsaque membra, Et funus lacerum tellus habet.*

511. *Lacænæ.*) Helenæ Lacedæmoniæ. De *Lacænæ* appellatione. Æ. 2. 601. De *ejus ortu*, Æ. 1. 654. Hæc, Leda *Spartani* regis Tyndarei uxore, & Jove genita: a Theseo primum rapta est: per Castorem ac Pollucem fratres suos ex ejus potestate liberata, Menelao deinde nupsit Mycenarum regis filio; qui mortuo Tyndareo, Castore ac Polluce, in regnum Spartanum successit: inde rapta a Paride, & Trojam deducta, decenni bello repetita est. Occiso sub obsidionis finem Paride, nupsit Deiphobo, Paridis fratri. Quid deinde ipsi capta Troja contigerit: ambiguum est. Vulgo dicitur in gratiam cum Menelao rediisse, & cum eo variis acta erroribus appulsa in Ægyptum: unde iterum navigans, incolumis cum marito Spartam rediit, ubi postea sepulti sunt in Menelai delubro, Therapnis, quæ urbs est Laconiæ. Longe alia sors illius a Pausania in Laconicis refertur ex Rhodiorum monumentis. Ait enim Helenam, mortuo Menelao, Sparta pulsam, ad Polyxo Argivam, necessariam suam, Tlepolemi Rhodii regis uxorem, Rhodum confugisse: Polyxo memorem necis viri sui, qui ad Trojam occisus a Sarpedone fuerat, ancillas in eam furiarum habitu immisisse, quæ illam dum lavaret comprehensam laqueis suspenderint. Alii aliter.

515. *Saltu.*) Æn. 2. 237. *Scandit fatalis machina muros.* Quia cum angustiores essent portæ, diruendi muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. Ibid. 234 *Dividimus muros, &c.*) De *Pergamis*, Æn. 1. 470.

517. *Evantes orgia, &c.*) Menelaus Odyss. 4. 277. narrat Helenam ter equum circumlustrasse, Græcorum singulos duces nomine appellantem: unde Virgilius finxit illos Baccharum choros. *Evantes*, Bacchæ dictæ sunt, Bacchi comites fœminæ. *Evam*, Εὐάν, aut *Evius*, Εὔιος ipse Bacchus ab *evoe*, vel *evohe*, εὐοῖ, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Hujus vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evam*, Indis *hederam* esse, qua Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi εὖ οἷ, *bene illi*, aut εὖ υἱέ, *bene fili*: quod

Digitized by Google

Ingentem, & summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis & alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, & fidum capiti subduxerat ensem,
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo: comes additur una
Hortator scelerum Æolides. Dii, talia Grajis
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim,
Attulerint: pelagine venis erroribus actus?
An monitu Divum? an quæ te fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium æthereo cursu trajecerat axem,
Et fors omne datum traherent per talia tempus.
Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea, nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas,
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit:
Hac iter Elysium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

Dei-

& ex alta arce invitabat Græcos. Tunc funestus lectus tenebat me fatigatum curis & obrutum somno: & jucunda ac profunda quies, similisque morti tranquillæ oppressit me decumbentem. Interim digna uxor aufert arma omnia domo, & subtraxerat capiti meo *gladium fidelem. Vocat Menelaum intra domum, & aperit januam. Nempe existimans hoc magnum fore donum amanti* marito, *& sic infamiam veteris malitiæ posse deleri. Quid detineo* te? *irruunt in cubiculum: additur* iis *simul comes Ulysses incitator criminum. Dii, reddite talia Græcis, si imprecor* iis *supplicia justo ore. At age, dic vicissim quinam casus te adduxerint* huc *viventem: an venis pulsus erroribus maris, an jussu Deorum, an aliqua* alia *sors te adigit, ut venias in sedes mœstas absque luce,* & ad *loca tumultuosa?* In *hac vicissitudine colloquii Aurora rubicundis equis in aereo decursu jam transierat medium cœlum, & forte traducerent in talibus omne tempus concessum. Sed comes Sibylla admonuit, & breviter loquuta est: o Ænea, nox approperat, nos traducimus horas lugendo. Hic est locus, ubi via secat se in duas partes. Dextra* est, *quæ extenditur usque ad palatium magni Plutonis; per hanc iter est nobis ad Elysium: at sinistra continet supplicia impiorum, & ducit ad Tartara scelerata.*

Con-

N O T Æ.

quod bello Giganteo primus Deorum Gigantem interfecit in leonem versus, unde sic illi acclamarit Jupiter pater. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. De *Bacchis* fœminis, & *orgiis* Bacchi sacris, Æn. 4. 302. De *Phrygia*, Æn. 1. 385. De *Danais*, Æn. 1. 34. De *thalamo*, supra, v. 280.

529. *Æolides*.) Nomen Ulyssi probrosum; quo, non legitimus Laertæ filius dicitur; sed Anticleæ, Laertæ uxoris, ex Sisypho Æoli filio, Æn. 3. 272. de *Grajis*, Græcis, G. 2. 16.

530. *Instaurate*.) reponite, renovate, rursus facite, eorum in pœnam.

535. *Roseis Aurora quadrigis jam &c.*) De *Aurora*, cjusque *quadrigis* aut *bigis*, G. 1. 249. Hic dissentire cogor a reliquis propemodum interpretibus, & cum Donato sentire, *medium diem* hic significari, non *mediam noctem*. Quicquid enim dicant Gellius aliique, de variis dierum initiis ac dimensionibus apud varias gentes: nullum dubium esse potest, ubi Virgilius dies suos ortu Solis occasuque definit. Tenendum autem id quod a Cerdano assertur, ex libro Plutarchi de genio Socratis: *tempus datum* & concessum ad ejusmodi inferorum perlustrationem, fuisse *noctium duarum* & *unius diei*. At Æneas sacrificia perfecit superiore tota nocte, vers. 252. *Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras*. Viam inferorum ingressus est sub ipsum Solis & lucis ortum, vers. 255. *Ecce autem primi sub lumina Solis & ortus*. Nunc emensa media itineris parte, certe non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens, vespertinum illud tempus totum & noctis secundæ partem aliquam traducet perlustrando Elysio: atque ita redibit ad suos nocte altera quam ab iis discesserat. Igitur *Aurora* hic diem significat,

Et

Deiphobus contra; ne fævi, magna facerdos:
Difcedam: explebo numerum, reddarque tenebris:
I decus, i, noftrum: melioribus utere fatis.
Tantum effatus, & in verbo veftigia torfit.
Refpicit Æneas fubito; & fub rupe finiftra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegeton, torquetque fonantia faxa.
Porta adverfa, ingens, folidoque adamante columnæ;
Vis ut nulla virum, non ipfi exfcindere ferro
Cœlicolæ valeant: ftat ferrea turris ad auras:
Tifiphoneque fedens, palla fuccincta cruenta.
Veftibulum infomnis fervat noctefque diefque.
Hinc exaudiri gemitus, & fæva fonare
Verbera: tum ftridor ferri, tractæque catenæ.
Conftitit Æneas, ftrepitumque exterritus haufit.
Quæ fcelerum facies, o virgo, effare, quibufve
Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates fic orfa loqui: Dux inclyte Teucrum,
Nulli fas cafto fceleratum infiftere limen:
Sed me, cum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipfa Deum pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnoffius hæc Rhadamanthus habet duriffima regna:
Caftigatque, auditque dolos: fubigitque fateri
Quæ quis apud fuperos, furto lætatus inani, Di-

Contra Deiphobus ait: Ne irafcare, o magna vates: abibo: concludam fermonem, & redibo in tenebras. I noftra gloria, i: fequere fata feliciora. Hoc *folum locutus eft, & in* ipfo *fermone deflexit greffum. Æneas refpexit ftatim; & fub rupe finiftra cernit fpatiofam urbem, cinctam tribus muris: quam Tartareus Phlegethon, rapidus fluvius, circuit ignibus torrentibus, & volvit faxa fonantia. Porta oppofita magna* eft, *& columnæ ex adamante duriffimo*: ita *ut nullum robur hominum, non ipfi fuperi poffint evertere* eam *ferro. Turris ferrea furgit in altum: & Tifiphone fedens, cincta pallio fanguinolento, cuftodit limen vigil & nectu & diu. Hinc* cœperunt *audiri gemitus, & refonare crudeles ictus: præterea ftridor ferri & tractorum vinculorum. Æneas ftetit, & ftupefactus attendit* ad *ftrepitum. Quæ* funt illic *fpecies criminum, dic, o virgo, aut quibus fuppliciis crucientur? unde tantus planctus* furgit *in auras? Tunc vates fic cœpit loqui. Clariffime dux Trojanorum, nulli puro fas eft fubire portam impiam: fed quando Hecate præpofuit me fylvis infernis, ipfa mihi declaravit fupplicia* conftituta *a Diis, & duxit me per omnia. Rhadamanthus Cretenfis obtinet hoc fæviffimum imperium: & punit, & audit fraudes; & cogit fateri quæcumque facinora patrata unufquifque per vitam* pro-

NOTÆ.

Et vero Donatus ac Lætus notat, Auroram, cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi. Deinde, *nox ruit*, Æn. 8. 369. fignificat, *nox accedit*, *venit*: ergo & hic eodem fenfu accipi nihil vetat.

541. *Ditis*, *&c*,) De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *Elyfio*, infra, v. 638.

545. *Explebo numerum*, *reddarque &c.*) Multæ in hæc verba afferuntur parum fanæ interpretationes: hæ faniffimæ. I. Simplicior. *Difcedam & implebo numerum turbæ, a qua difceffi, ut te alloquerer*: erat nempe inter bellicofos viros Deiphobus. II. Doctior, & juxta Platonis mentem, qui fingulis animis, antequam alia in corpora remigrarent certos quofdam affignabat purgationis annos, ut dicetur infra, v. 739. Quo circa fenfus erit; *Difcedam, impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit bis in tenebris*. III. Verior, ut puto *Difcedam. Sine modo expleam orationis meæ, quam incœpi, numerum & periodum*. Quam ftatim ita terminat: *I decus, i, noftrum, &c.*

549. *Mœnia... muro, &c.*) Munimenta arcis videt, triplici muro conftantia. De *Phlegethonte* fupra, v. 323.

552. *Adamante columnæ.*) Non ad ornatum, fed ad duritiem exprimendam: communi Græcis Latinifque proverbio, quo *dura* omnia & firma, *adamantina* dicuntur. De *Tifiphone*, una Furiarum, Georg. 3. 552. De *palla*, pallio muliebri Æn. 1. 52.

564. *Hecate*, *&c.*) De *Hecate*, Æ. 4. 510. 511. De *lucis Avernis*, fupra, v. 237. De *Rhadamantho* v. 431. De *Gnofo*, urbe Cretæ infulæ; Æn. 3. 104.

568. *Furto inani.*) *Secretis delictis*: ideo *inanibus*, quia Deo nota funt, & poft mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam & furtim committitur. Sic adulteria Mar-

Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans : torvosque sinistra
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sævior intus habet sedem : tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hic & Aloidas geminos, immania vidi
Corpora : qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis & sonitus imitatur Olympi.
Quattuor hic invectus equis & lampada quassans,
Per Grajum populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, Divumque sibi poscebat honorem :
Demens! qui nimbos & non imitabile fulmen
Ære & cornipedum cursu simularat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum

Con-

protulit usque *ad tardam mortem, gaudens vana simulatione. Statim Tisiphone vindex armata flagro verberat reos illudens, & sinistra* manu *incutiens sævos serpentes, appellat crudelem turbam sororum. Tunc denique portæ aperiuntur stridentes horrisono cardine.* Pergit Sibylla : *Vides quale satellitium sedeat in vestibulo, quale spectrum occupet postes? Hydra crudelior intus habet sedem, horribilis quinquaginta faucibus. Præterea ipse Tartarus bis tantum descendit in profundum, & extenditur sub umbras; quantus* est *prospectus* inde *ad æthereum cœli olympum. Illic juventus Titania, antiqua soboles Terræ prostrati fulmine versantur in imo fundo. Illic vidi quoque geminos filios Aloei, vasta corpora : qui susceperant evertere manibus magnum cœlum, & expellere Jovem e regnis supernis. Vidi etiam Salmonea solventem duras pœnas, quia imitatus* fuerat *ignes Jovis & tonitru cœli. Ille vectus quatuor equis & quatiens tædam, currebat exsultans per gentes Græcorum & per mediam urbem Elidis, & exigebat sibi cultum divinum : insanus! qui imitabatur* curru *æreo & impetu equorum nimbos & tonitru non imitabile. Sed pater omnipotens vibravit fulmen per opaca nubila* (*non*

NOTÆ.

Martis vocantur *dulcia furta*, Georg. 4. 346. Et Pasiphae dicitur *supposta furto*, supra, v. 24.

572. *Agmina sæva sororum.*) Furiæ tantum tres numerantur, *Tisiphone*, *Alecto*, *Megæra*; de quibus Georg. 3. 552. Notat tamen Cerdanus vulgo apud Poetas *agmen* & *agmina* vocari, a Seneca, *turbam*, a Statio, *aciem*. Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortasse tres tantum Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. De *cardine portarum*, Æn. 1. 452. De *vestibulo*, supra, v. 273.

576. *Immanis hiatibus hydra.*) Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa, occisa ab Hercule, quam in inferorum vestibulo jam Æneas vidit, v. 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per inferos, & ad cruciandos impios varias in partes mittitur, quemadmodum Furiæ thalamos habent eodem in vestibulo, v. 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *sævior*, id est, crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æn. 8. 300. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, supra, v. 134.

579. *Quantus ...... suspectus, &c.*) *Suspectus* substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu : tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii a terra ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Expressus est hic locus ex Homero, Iliad. 8. 16. & Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terra est, ὅσον οὐρανός ἐστ᾽ ἀπὸ γαίης, *quantum cœlum est a terra*.

580. *Titania pubes.*) Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus Æn. 4. 179.

582. *Aloidas.*) Otum & Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimedia, Aloei Terræ ac Titanis filii uxore hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homerus facit. Ody. 11. 304. itaq. in pugna Gigantum ab Apolline sagittis fuisse

con-

Contorsit (non ille faces, nec fumea tædis
Lumina) præcipitemque immani turbine adegit.
Necnon & Tityon, terræ omniparentis alumnum,
Cernere erat : per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur) rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tundens, fœcundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore : nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque ?
Quos super atra silex jamjam lapsura, cadentique
Imminet assimilis. Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu : furiarum maxima juxta
Accubat & manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, & fraus innexa clienti:
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est;
Quique ob adulterium cæsi, quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi pœnam exspectant. Ne quære doceri
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum Di-

(*non ille* quidem *faces & lumina fumida tædarum*, ut Salmoneus) *& vasto turbine prostratum transfixit. Videre erat etiam Tityum filium Terræ omniparentis : cujus corpus extenditur per tota novem jugera; & immanis vultur fodicans adunco rostro jecur perpetuum & viscera fœcunda* ad *pœnas, scrutatur ea* ad *cibum, & manet intra profundum pectus; nec ulla quies permittitur fibris repullulantibus. Cur commemorem Lapithas, Ixiona, & Pirithoum? super quos nigrum saxum jamjam lapsurum & simile cadenti impendet. Fulcra aurea splendent* in *lætis lectis altis & convivia parata ante ora* cum *luxu regali, maxima Furiarum accumbit prope, & vetat tangere mensas manibus, & surgit erigens facem, & vociferatur ore. Illic, ii quibus fratres odiosi* fuerunt, *dum vita durabat, aut pater verberatus, aut dolus fabricatus clienti; aut qui soli incubuerunt opibus partis, nec dederunt partem* earum *suis; quæ turba maxima est: & qui occisi* sunt *propter adulterium, & qui secuti* sunt *bella injusta, nec timuerunt violare fidem* datam *dominis:* ille *inclusi exspectant supplicium. Ne petas doceri quale supplicium* exspectent, *aut quis modus & quæ sors damnaverit eos. Alii versant magnum saxum, & pendent distenti radiis rotarum.* Mi-

N O T Æ.

confixos, antequam ad pubertatem pervenirent.

585. *Salmonea, &c.) Salmoneus*, Σαλμωνεὺς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit : certe in Elide regnavit, Peloponnesi maritima & occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, faces jactabat in subditos : ut Jovem in Elide ludis maxime olympicis honoratum simularet. Ideo a Jove fulmine ictus est. *mediæque per Elidis urbem :* pro *mediamque per Elidis urbem*. De *Olympo* monte, Ecl. 5. 56. De *Elide*. Georg. 1. 59.

595. *Tityon, &c.) Tityus*, Jove natus, & Elara Orchomeni filia : quam cum Jupiter vitiasset, Junonis metu occultavit in terra, unde erumpens Tityus Gigantea specie, Terræ filius creditus est : ideo a Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur. Hic ab Apolline sagittis interfectus est, quod Latonæ vim parasset. Hanc ejus mensuram & supplicium Virgilius accepit ab Homero, Odyss. 11.

576. Eadem etiam Prometheo pœna ab aliis tribuitur.

601. *Lapithas, &c.)* De *Lapithis*, immani Thessaliæ gente, quorum tamen scelus nullum singulare narratur, Georg. 2. 456. De *Ixione*, eorum rege, qui ob tentatam Junonis pudicitiam; rotæ apud inferos alligatus est, Georg. 3. 38. De Pirithoo, qui Ixionis filius fuit, aut Jovis ex Dia Ixionis uxore; quique Proserpinam rapere ex inferis aggressus, a Cerbero devoratus est, supra, v. 393. infra, v. 617. His duplex supplicium assignatur, timor saxi imminentis, & mediis in epulis fames.

603. *Genialibus toris.)* Quales lecti nuptiales : qui *geniales* a *generando* dicuntur, vel a *genio*, vitæ ac lætitiæ præside, de quo Ecl. 4. 63. unde *geniale* appellatur quicquid lætum est, ut Georg. 1. 302. *Invitat genialis hyems*.

616. *Saxum ingens, &c.)* Indicat Sisyphum, E 2 Æoli

Districti pendent : sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, & magna testatur voce per umbras:
Discite justitiam moniti, & non temnere Divos.
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit: fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natæ, vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, & susceptum perfice munus.
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas:
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat: & pariter gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.

Occu-

Miser Theseus sedet, & perpetuo sedebit; & Phlegyas miserrimus admonet omnes & testatur magno clamore inter tenebras. Discite toties *admoniti æquitatem, & non spernere Deos. Hic prodidit patriam pecunia, &* ei *imposuit tyrannum ferocem: tulit & sustulit leges pretio. Hic aggressus est pudicitiam filiæ, & nuptias prohibitas. Omnes ausi infanda crimina & executi consilia. Si essent mihi centum linguæ & centum ora, & vox ferrea; non possem complecti omnes species criminum, nec enumerare omnia nomina suppliciorum. Postquam longæva vates Apollinis protulit hæc verba, ait: nunc autem age, ingredere viam, & perfice inceptum officium: properemus. Video muros fabricatos* in *fornacibus* Cyclopum, *& portas sub opposito fornice: ubi* Dii *nos jubent deponere munera decerpta* ex arbore. *Sic locuta fuerat: & pariter ambulantes per tenebrosa* spatia *viarum invadunt medium iter, & appropinquant portis.*

Æneas

N O T Æ.

Æoli filium, latrociniis infamem: de quo Georg. 3. 39. *Radiisque rotarum, &c.* Indicat Ixionem de quo Georg. 3. 38. quem quia alteri supplicio jam addixit, v. 601. pluribus affectum suppliciis probabile est.

617. *Æternumque sedebit infelix Theseus.*) *Theseus*, de quo supra v. 28. Et *Pirithous*, de quo v. 392. amicitia conjunctissimi, dicuntur inferos adiisse, ut inde Proserpinam raperent; & Pirithous quidem a Plutone datus esse Cerbero devorandus: Theseus antem remansisse in vinculis, donec ab Hercule liberatus sit. At Theseus post mortem, eum rediisset ad inferos, lapidi affixus est, ubi æternum sederet, in pœnam impii olim suscepti itineris. Ita fabulæ. Sed ajunt historiæ & Theseum & Pirithoum conatos quidem rapere filiam Aidonei, qui Græcis Pluto est, Molossorum sive Thesprotorum in Epiro regis, eamque vocatam Proserpinam, matrem ejus Cererem; canem, cui objectus fuit Pirithous, Cerberum; postea Theseum in gratiam Herculis ab Aidoneo dimissum esse, idque contigisse ad Cichyrum amnem & Acherusiam paludem, de qua v. 323. testatur Pausanias in Atticis.

618. *Phlegyasque miserrimus, &c.*) Ambigua est hujus loci sententia, vel *Theseus miserrimus admonet omnes Phlegyas*: vel *Phlegyas miserrimus omnes admonet*. *Phlegyæ*, Bœotiæ juxta Orchomenum populi fuerunt, rapinis insignes: qui aggressi templum Apollinis Delphicum diripere, fulminibus, terræ motibus, & pestilentia postmodum absumpti sunt, ex Pausania in Bœoticis. Hos alii insulanos fuisse perhibent circa Thessaliam, a rege Phlegya sic dictos: qui ob frequentem contemptum Deorum, a Neptuno immisso diluvio deleti sunt. *Phlegyas*, Martis filius, rex fuit Lapitharum in Thessalia, Ixionis juxta aliquos pater, & Coronidis Nymphæ: hæc cum ex Apolline Æsculapium peperisset; dicitur pater templum Apollinis incendisse, ideoque sagittis ab Apolline detrusus fuisse ad inferos. Atque hæc sententia mihi videtur potior: quid enim Theseo cum Phlegyis populis?

622. *Fixit leges, &c.*) Condidit, tulit. Metaphora ducta a consuetudine, qua leges in æs incisæ *fixis* tabellis in publico proponebantur; quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi*. De *Hymenæo*, nuptiali Deo, Georg. 3. 60.

630. *Cyclopum educta.*) De *Cyclopibus*, Æn. 3. 569.

Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere Divæ,
Devenere locos lætos, & amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther & lumine vestit
Purpureo: Solemque suum, sua sidera norunt,
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, & fulva luctantur arena:
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt.
Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum:
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis:
Ilusque, Assaracusque, & Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul, currusque virum miratur inanes.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi; quæ gratia currum

Armo-

Æneas occupat aditum, aspergit corpus recenti aqua, & affigit ramum in opposito limine. Denique his absolutis, persoluto munere Proserpinæ, pervenerunt ad *loca læta, & prata jucunda, & sedes beatas sylvarum felicium. Hic aer ambit agros liberior & luce purpurea:* & incolæ *cognoscunt suum Solem, & sua astra. Pars exercent corpora in herbosis locis, certant ludis, & luctantur* in *arena fulva. Pars agitant saltationes pedibus, & canunt cantilenas. Vates etiam Thracius cum veste longa canit numeris septem discrimina sonorum: & sonat eadem, modo digitis, modo plectro eburneo. Hic* est *vetusta propago Teucri, soboles clarissima, heroes magnanimi, nati temporibus felicioribus: & Ilus, & Assaracus, & Dardanus fundator Trojæ. Miratur procul arma & currus virorum vacuos. Hastæ sunt fixæ* in *terra, & equi liberi pascuntur passim in campis: amor curruum*

& ar-

N O T Æ.

3. 569. His cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea & munita mœnia intellige. *Educta* dicuntur, non quasi *elata* in altum; sed quasi ferro *ducta*, & *ductilia* quod fit in camiois & fornacibus.

631. *Mœnia*.) Palatium Plutonis & Proserpinæ.

636. *Spargit aqua*.) Vel quia pollutus aspectu Tartari: vel quia sacrum munus Proserpinæ offert; solemnis autem in sacris omnibus ablutio. *Spargit* vero duntaxat, noo omnino *lavat*: de quo more, Æn. 4. 635.

638. *Locos lætos*, &c.) *Elysium*. Locus erat piis apud inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canarie*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æn. 4. 480. Alii in Hispania Bætica, *Andalusia Granata*. Alii apud Indos. Alii in pratis aeriis, cœlum inter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleutheri filio: aliqui ab *ἐλεύσεως*, *profectio*, quod illuc piorum animæ post obitum proficiscantur: aliqui quasi *ἀλύσιον* non *solubile*, quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

638. *Vireta*.) Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœna.

641. *Purpureo: Solemque*, &c.) *Lumine purpureo*, pulchro, Æn. 1. 595. *Solem* in Elysio, alium statuit etiam Plato in Phædone.

642. *Gramineis palæstris*.) *Palæstra*, tam pro *ludo* sumitur, quam pro *loco* ludis addicto. Hic pro *loco*. De *Palæstra*, sive *lucta*, Æn. 3. 280. in quo differat a *pugilatu*, Æn. 5. 401.

645. *Threicius sacerdos*.) *Orpheus* Ecl. 3. 46. Georg. 4. 454. Multi fuere hujus nominis: sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ex Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse; tum lyræ solertia, & carminis suavitate præcelluisse: quo utroque nomine *longa cum veste* inducitur, quæ & sacerdotum fuit, & musicorum.

646. *Numeris septem*, &c.) Numerosis sonis pulsas citharam: quæ primo septem chordis instructa memoratur, deinde novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur *digitis*, *pectine*, *plectro*: Nam *plectrum*, sive arcum illum, quo fila perstringuntur, a pectine diversum esse ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistra manu citharam, dextra pectinem tenebat, teste Nascimbæno.

650. *Assaracusque*, &c.) De hac Trojanorum regum serie, Georg. 3. 35. De *Dardano*, Æn. 3. 167.

657. *Pæa-*

Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos; eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit, ecce, alios dextra lævaque per herbam
Vescentes, lætumque choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus; unde superne
Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi:
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat:
Quique pii vates, & Phœbo digna locuti:
Inventas aut qui vitam excoluere per artes:
Quique sui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla,
Musæum ante omnes: medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, & magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros.
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros & prata recentia rivis
Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum, & facili jam tramite sistam.
Dixit: & ante tulit gressum, camposque nitentes
Desuper ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras, Lu-

& armorum qui fuit viventibus, *studium quod* fuit *alendi pingues equos*; *idem manet* iis *depositis* sub *terra*. *Ecce videt alios* ad *dextram & ad sinistram epulantes super gramine*, *& cantantes in choro lætas cantilenas*, *in odorifera sylva lauri*; *unde magnus Eridanus decurrit per sylvam apud superos*. *Hic turba* est eorum, *qui certando pro patria tulerunt vulnera*: *& qui sacerdotes puri* fuerunt, *dum vita durabat*: *& qui vates pii*, *ac locuti* res *dignas Apolline*: *aut qui ornaverunt vitam* humanam *per artes repertas* a se: *& qui reddiderunt alios memores sui*, iis *benefaciendo*. *Capita horum omnium coronantur tænia candida*. *Quos circumstantes Sibylla sic allocuta est*, *præ cæteris Musæum*; *nam magna turba hunc habet in medio* sui, *& admiratur superantem altis humeris*: *O animæ fortunatæ*, *& tu optime vates*: *dicite*, *quæ regio*, *quis locus tenet Anchisen*? *illius causa venimus* huc, *& trajecimus magnos fluvios inferorum*. *Tunc heros sic dedit ei responsum paucis* verbis: *Nemo* nostrum *habet fixam domum*: *habitamus in sylvis umbrosis*, *& incolimus herbosas ripas*, *& prata* semper *nova ob rivos*. *Vos tamen*, *si cupiditas animi sic jubet*, *conscendite hunc collem*; *&* vos *deducam* ad eum *facili semita*. Sic *dixit*, *& præivit incessu*, *& desuper ostendit campos amœnos*: *deinde descendunt ex alto vertice*. *Pater autem Anchises in profunda valle viridi circumspiciebat animas separatas & reversuras in lucem superiorem*, *con-*

N O T Æ.

657. *Pæana*.) *Pæan*, hymnus fuit, isque duplex: alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam: inde læti quilibet quorumcumque Deorum hymni, *pæanes* etiam dicti. Nomen vel a *παίω*, *ferio*, quia ob confossum ab Apolline Pythona serpentem, hic hymnus primo cantatus est: vel ab *ἰὲ παῖ*; *jaculare*, *fili*, quibus verbis eum Latona mater ea in pugna hortabatur, unde *Io pæan*, deinde triumphantium acclamatio fuit.

659. *Plurimus Eridani*, *&c.*) Duplex affertur ab interpretibus hujus loci scoteotia. I. *Unde magna pars Eridani e superis præcipitat in inferos*: notaturque ab iis vis adverbii *superne*, quo motus significatur e superiore loco ad inferiorem; tum natura Eridani, qui Plinio teste l.3.16. non longe ab ortu absorbetur in terras quasi cuniculo, & paulo post in Forovibiensi agro, qui nunc est Pedemontii pars exoritur. II. *Unde magnus Eridanus fluit ad superiores terræ incolas*, quæ sententia mihi probabilior videtur: tum quia *unde* indicat hic Elysium nemus, ubi versatur Æneas; ideoq. *superne* non potest significare superas terras ex quibus Padus descendat: sensus enim esset: *Ex quo Elysio volvitur Eridanus ex terris*; qui motus non sibi consentiunt: tum quia *superne*, significat quicquid

Lustrabat studio recolens : omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean : alacris palmas utrasque tetendit,
Effusæque genis lacrymæ, & vox excidit ore :
Venisti tandem, tuaque exspectata parenti
Vicit iter durum pietas! datur ora tueri,
Nate, tua, & notas audire & reddere voces!
Sic equidem ducebam animo rebarque futurum,
Tempora dinumerans : nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras & quanta per æquora vectum,
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem : tua me, genitor, tua tristis imago
Sæpius occurrens hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor : teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum :
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, & virgulta sonantia sylvis;
Lethæumque domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant.
Ac veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, & candida circum Li-

considerans eas studiose : & forte recognoscebat omnem multitudinem suorum, & dilectos posteros, & fata, & fortunas & mores, & facta hominum illorum. *Et quando ille vidit Æneam ex adverso venientem per herbas; lætus protulit ambas manus, & lacrymæ fluxerunt per genas, & vox exiit ex ore : Venisti denique & tua pietas certa patri superavit iter difficile! o fili, permittitur aspicere vultum tuum, & accipere ac reddere voces familiares! Certe numerans tempora, cogitabam animo & existimabam ita fore, & mea sollicitudo non decepit me : O fili*, per *quales terras & per quanta maria jactatum, & quantis periculis agitatum ego te audio! quam timui ne regna Africæ tibi obstarent aliquantum! Æneas vero* ait : *Tua, o pater, tua mœsta umbra sæpe visa impulit me venire ad hæc loca. Naves* meæ *stant in mari Tyrrheno. Permitte* mihi, *o pater, permitte conjungere manus, & ne te subducas complexui meo. Sic loquens, simul madefaciebat vultum copiosis lacrymis. Ter conatus erat implicare brachia collo* ejus : *ter umbra frustra comprehensa elapsa est e manibus, similis ventis levibus & simillima fugaci somno. Interea Æneas cernit in valle secreta sylvam separatam, & frutices sonantes* per *sylvam; & fluvium Lethæum, qui præterfluit tranquillam sedem : Gentes & populi innumeri circa hunc* fluvium. *Et quemadmodum quando in pratis, sudo æstate, apes adhærent diversis floribus, & vagantur circa alba lilia :*

NOTÆ.

quid est *supra*, non tantum *desuper* : tum quia subterranea sunt omnium fluviorum receptacula, unde erumpunt. Georg. 4. 364. Cum autem Eridanus agrum Mantuanum alluat, hunc habuit Virgilius honorem amni patrio; ut eum, non e communi fluviorum omnium receptaculo, sed ex Elysio ortum diceret. De *Eridano*, sive *Pado il Po*, Georg. 1. 482.

667. *Musæum*.) Dicitur hic a Suida, Eleusinius Atheniensis, Orphei discipulus, carminum heroicorum scriptor, quorum Eumolpo filio ad quatuor millia scripsit : floruit sub Cecrope secundo Atheniensium rege. Hic, & Orpheus Homero antiquiores putantur : ideoque hic commemorantur a Virgilio. Superest adhuc carmen de amoribus Leandri & Herus, quod Musæo tribuit Scaliger in Poetica, & longe versibus Homericis anteponit. Negat tamen Vossius, & auctorem hujus operis vixisse sub Augustis affirmat, etiam post quartum Christi sæculum.

687. *Exspectata*.) Doctissimi legunt *spectata*. Nec male : id est, cognita, perspecta, *probata*: quemadmodum Ovidius dixit, *Spectatur in ignibus aurum*.

694. *Ne quid Libyæ*, &c.) Cum Didonis amore te implicuisti, Æn. 4. De *Libya*, Æn. 1.162. De *sale*, pro mari, Æn. 1. 541. De *Tyrrheno* mari, Italiam ad meridiem alluente, Æn. 1. 71. De *Lethæo* amne, supra, v. 323.

713. *Qui-*

Lilia funduntur : ſtrepit omnis murmure campus,
Horreſcit viſu ſubito, cauſaſque requirit
Inſcius Æneas : quæ ſint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchiſes : Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices & longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque oſtendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia tandem lætere reperta.
O pater anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum eſt
Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
Corpora? quæ lucis miſeris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te ſuſpenſum, nate, tenebo.
Suſcipit Anchiſes, atque ordine ſingula pandit.

Prin-

lilia : ſic *omnis campus ſonat fremitu*. *Æneas ignarus* rei *ſtatim obſtupet aſpectu*, *&* *petit cauſas* : *quinam ergo ſint illi fluvii*, *aut quinam homines occupaverint ripas tanta multitudine*. *Tunc pater Anchiſes* ait : *Animæ*, *quibus alia corpora deſtinantur per fatum*, *bibunt oblivia æterna & liquores tutos ad aquas Lethæi fluvii* : *Ego certe jamdudum opto enarrare tibi*, *&* *coram monſtrare illas*, *&* *enumerare ſobolem illam meorum* ; *ut magis gaudeas Italiam demum inventam* fuiſſe a te. *O pater*, ait Æneas, *an exiſtimandum eſt animas aliquas illuſtres hinc redire in lucem*, *&* *reverti rurſus in pigra corpora*? *quodnam eſt miſeris tam inſanum vitæ deſiderium*? *Reſpondet Anchiſes* : *O nate*, *equidem dicam*, *nec te relinquam dubium*. *Et* ſic *explicat ſingula per ordinem*.

Primo,

N O T Æ.

713. *Quibus altera fato corpora debentur*.) Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus v. 748. Sed jam opus eſt, ut promiſſam ſæpe de animarum natura diſſertationem exſequamur, & evolvamus myſteria famoſæ illius translationis animarum diverſa in corpora, quæ Græcis μετεμψύχωσις dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, tenueruntque deinceps Socrates & Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut Georg. 4. 220. qui prius Epicurum ſequebatur, Ecl. 6. 31. Id omne undecim capitibus complectemur : quæ quantum a Chriſtiana veritate abſint, facile erit intelligere.

724. *Principio cœlum*, *&c.*) I. *Caput*. Deus rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digeſſit, ignem, aerem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac ſphæras, quaſi membra diſtinctum : harum ſuprema, *cœlum*, infima, *terra* ; cui *liquentes campi* ſive aqua ſubſternitur ; mediæ partes, *Sol*, *Aſtra*, *globus Lunæ*, quo inferiora elementa a cœleſtibus quaſi communi termino ſeparantur. Ut enim ſunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas diſtinctæ ſuis in ſphæris : ita ſupra globum eumdem ſunt eædem naturæ longe excellentiori modo per virtutes : habent quippe cœleſtia corpora ab ignis natura lumen ac motum, a terræ natura ſolidam firmitatem, ab aeris natura perſpicuitatem, ab aquæ natura æquabilem lenitatem : ſed illæ omnes naturæ illic in formam præſtantiſſimam, nempe ignis, redactæ ſunt ; cujus tanta eſt excellentia, ut quintum elementum ſive quinta *eſſentia* dici poſſit ; quemadmodum hic apud nos in unam mixti formam quotidie coaleſcunt : Ita Plato in Timæo, & Marſilius ibid. cap. 24. De *Titanis* nomine, quod Soli præcipue tribuitur, Æn. 4. 119.

726. *Spiritus intus alit*, *&c.*) II. *Caput*. Hinc mundi corpori Deus *animam* ſive *ſpiritum* addidit, cui ineſt præcipue *intellectus*, *intelligentia* & *natura* ; id eſt, vitalis ac ſeminaria virtus. Et hanc quidem animam Pythagoras Deum ipſum eſſe contendebat, ut liquet ex Minutio Felice : at Plato, non Deum, ſed opus putabat ſummi Dei.

728. *Inde Hominum*, *&c.*) III. *Caput*. *Inde*, juxta Pithagoram, ſignificat : *Ex hoc Deo*, *qui eſt mundi anima*, *quaſi decerptæ particulæ ſunt vitæ hominum & pecudum*. Juxta Platonem vero ſignificat: *Ex reliquiis hujus temperationis*, *ex qua mundi animam formaverat Deus*, *formatæ ſunt ab eodem ſingulares animæ viventium*. Ita Plato loquitur in Timæo. Quænam autem illa fuerit temperatio ſatis dilucide percipi non poteſt, neq. ex Platonicorum, neq. ex Platonis ipſius verbis. Virgilium autem Platoni potius quam Pythagoræ hic adhæſiſſe exiſtimo, quia ſic melius hæc omnis ejus doctrina conſtabit, ut ex ſequenti capite manifeſtum fiet.

730. *Igneus eſt ollis vigor* ...... *ſeminibus*, *&c.*) IV. *Caput*. Docet Plato diſerte in Timæo, unicum illum & ſupremum Deum, poſtquam ex reliquiis animæ mundi animas for-

Principio cœlum, ac terras, campoſque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque aſtra
Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt ollis vigor, & cœleſtis origo
Seminibus: quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra
Hinc metuunt,cupiuntque,dolent gaudentque: neque auras
Reſpiciunt, clauſæ tenebris & carcere cœco.
Quin & ſupremo cum lumine vita reliquit;
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes; penituſque neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.

Ergo

Primo, ſpiritus fovet intus cęlum, terram, ſpatia aquea, & lucidum globum Lunę, & aſtra Titania: & mens didita per omnia membra movet totam illam *molem, & miſcet ſe cum magno* illo *corpore. Inde* oritur *genus hominum, & pecudum, & vitę avium, & monſtra, quę mare fert ſub polita planitie. Ineſt illis animis vis ignea, & origo cœleſtis, quatenus corpora noxia non gravant; & artus terreni membraque mortalia non retundunt* vim illam: *Hinc animæ timent & deſiderant, moerent, & lętantur: nec ſuſpiciunt cęlum, incluſę* in *tenebris & obſcuro carcere. Pręterea quando ultima luce vita receſſit: non tamen omne malum, nec omnes corporeę ſordes omnino recedunt a miſeris; & plane neceſſe eſt* ut *multa vitia diu conglutinata;* iis adhuc *adhęreſcant admirabili ratione.* Ideo

N O T Æ.

formaſſet, rationis & intelligentiæ participes; eas quaſi *ſementem ſparſiſſe* in Solem, in Lunam, aliaque aſtra & inſtrumenta temporis: ita ut ſingulæ ſingulis aſtris quaſi vehiculis invectæ, univerſum contemplari poſſent. Addit, eum, poſt ejuſmodi ſementem, animarum cum corporibus conjunctionem inferioribus ac junioribus Diis permiſiſſe. Appellat Plato juniores Deos, Cœlum, Terram, Saturnum, Rheam, Jovem, &c. Tum ait, juniores Deos viventia corpora ex elementis procreaſſe, quibus duplicem animam addiderint, alteram immortalem, ex divina illa *ſemente*, qua ſidera *conſita* fuerant, quaſi quodam defluvio delapſam; quam in capite rotundo, quaſi in mundi compendio locaverint: alteram mortalem a ſe conflatam; cujus partem quæ iraſcitur circa cor; quæ concupiſcit, circa jecur, poſuerunt. Ἔσπειρε τοὺς μὲν ἐς Ἥλιον, τοὺς δὲ εἰς Σελήνην, τοὺς δὲ εἰς τὰ ἄλλα ὅσα ὄργανα χρόνου, τὸ δὲ μετὰ τὸν σπόρον, τοῖς νέοις παρέδωκε θεοῖς σώματα πλάττειν, &c. Hinc patet, cur Virgilius vitas illas ſive animas vocaverit *ſemina*. Item cur *igneus vigor* & *cœleſtis origo* iiſdem ſit; nempe, vel quia per multa ſæcula aſtris invectæ aliquid ex ea contraxerunt naturæ, quam igneam eſſe diximus, v. 724. vel quia fortaſſe ex eodem cœli igne & quinta *eſſentia* conflatæ ſunt, ut Platonicis quibuſdam viſum eſt.

731. *Quantum non, &c.*) V. *Caput*. Animæ ejuſdem erant naturæ, in hominibus, belluis, volucribus, piſcibus: ſiquidem, juxta Pythagoram & Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum diſcrimen ex craſſiori aut ſubtiliori corporum diſcrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem, virum ac ſenem, videmus contingere. Atque illud eſt quod vocat Plato ſub finem Timæi, *mentis jacturam & acquiſitionem, qua invicem animalia commutantur*, πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα. Quo autem ordine fieret illa tranſmutatio, mox dicemus. Hinc inter ipſos homines, indolis, ingenii, morumque diverſitas, ex eadem oriebatur varietate corporum: ideo ait Poeta, cœleſtem in eorum animis eſſe originem, eo vero apparere, quatenus corporum & membrorum pondere non gravantur.

733. *Hinc metuunt cupiuntque, &c.*) VI. *Caput*. Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Prout quippe, aut ſanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliiſve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus cæteros omnes Poeta complectitur: quippe *metu*, ac *deſiderio* ſpe in malum ac bonum futurum ferimur; *dolore* & *gaudio*, circa malum ac bonum præſens afficimur; & facile, incluſus quaſi obſcuro carcere animus, auras cœleſtes, id eſt, divinam originem, obliviſcitur.

738. *Inoleſcere.*) Et *ſimul creſcere*. Vel, ab *alo*, quod ſimul alitur. Vel, a *ſoleo*, quod ſimul eſſe ſolet.

Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, & pauci læta arva tenemus:
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumpue reliquit
Æthereum sensum, atque aurai simplicis ignem.

Has

Ideo cruciantur pœnis, & præteritarum noxarum persolvunt supplicia. Aliæ suspensæ exponuntur levibus ventis: aliis crimen, quo sunt *infectæ, lavatur sub immenso lacu, aut absumitur flammis.* Omnes *patimur, unusquisque suos ultores. Deinde inducimur in spatiosum Elysium, & pauci obtinemus lætos campos: quando longa dies confectis spatiis temporum delevit congenitas sordes, ac reliquit purum sensum cœlestem & simplicem fulgorem ignis.*

Post

N O T Æ.

739. *Ergo exercentur pœnis, &c.*) VII. *Caput* Animæ illæ, etsi diversæ a corporibus naturæ, ex diuturna tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur: *Igne, ventis*, id est, *aere*, & *gurgite vasto*, id est, *aquis*. Hæc autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tæda vel sulfure purgabantur, aut aqua lustrabantur, aut aere ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonicis attribuit sententiam Augustinus de Civit. Dei, lib. 21. 13. eamque affert hujus causam quod, *quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aer, ignis, ex aliquo istorum mundetur, quod terrena contagione contractum est.*

743. *Quisque suos patimur manes.*) id est, *Omnes patimur nostros manes unusquisque suos.* Quinam autem illi sint *manes*, ambigitur: idque videri potest e Platonis doctrina etiam repetitum. VIII. igitur *Caput*. Animis singulis, jam inde a prima generatione descensuque ex astris, genium sive dæmonem attribui custodem operum, qui animum in lucem extrahat, ac deinde post mortem reducat ad inferos, ait Plato de repub. l. 10. itemque in Phædone. Hos *manes* dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quanquam alii per *manes*, furias, aliosque minores intelligunt inferorum Deos, a quibus animæ torquentur: & vero ita sumuntur *manes*, Georg. 4. 489. *Scirent si ignoscere manes:* ibi enim Deos inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facile; si Platonici genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualiter Mercurius: & superi quidem terrestresve Dii esse, cum vivis adsunt: inferi autem, cum mortuis purgandis assistunt. Loca vero huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Ænea peragratas; ubi infantes, bellicosi, propria manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admittebantur. De *manibus*, alia significatione, pro umbris mortuorum, Georg. 4. 469.

744. *Pauci læta arva tenemus, &c.*) IX. *Caput*. Pauci fruebantur Elysii voluptatibus; multi quidem, si per se ipsi spectentur, nam evocabantur *agmine magno*, infra, v. 749. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferantur. 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde numquam in lucem alia generatione emersari, quod earum scelera nulla purgatione elui possent: ita Plato in Phædone. 2. Quia pars animarum longe maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus; aliæ ex Elysio in vitam emigrabant. 3. Quia multi, aut omni, aut saltem aliqua purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum: nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frustra se torquet Cerdanus, ut pugnantes conciliet voces: *quisque patimur*, & *pauci tenemus*.

745. *Donec longa dies, &c.*) X. *Caput*. In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissima: vocat enim Virgilius, v. 669. *felices animas*, & v. 638. *locos lætos, & amœna vireta Fortunatorum nemorum, sedesque beatas*. Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises: *Pauci læta arva tenemus: donec longa dies concretam exemit labem?* Omnino aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgo interpretibus: neque hic interpretor, *quousque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclusis in locis purgationem indicet. Idque duo persuadent: 1. Quia non dixit Virgilius, *donec exemerit*, aut *eximat*; sed *donec exemit*, quod expressius significat, *quando exemit*; quam *quousque exemerit*. 2. Quia pari sensu dixit Horatius, Od. l. 3. 9. *Donec gratus eram tibi .... Persarum vigui rege beatior*: id est, *quando gratus eram*

tibi,

Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises: natumque, unaque Sibyllam,
Conventus trahit in medios turbamque sonantem.
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
Adversos legere, & venientum discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur

Gloria

Postquam verterunt rotam per mille annos, Deus vocat eas omnes magno numero ad amnem oblivionis: nempe ut oblitæ præteritorum *repetant superiorem curvaturam* mundi, *& incipiant velle iterum redire in corpora. Anchises* hæc *dixerat; & ducit filium ac simul Sibyllam in medios cœtus turbamque frementem: & conscendit collem, unde possit considerare longa serie omnes* sibi *obversos, & intueri vultus venientium. Age modo,* inquit Anchises; *explicabo verbis; quis honos aliquando secuturus sit sobolem* Trojanam;

qui

N O T Æ.

sibi, &c. Per *aurai simplicis ignem*, significat puram animæ naturam, quæ propter subtilitatem aeri & igni simillima est, ideo vocat eam Horatius Sat. l. 2. 2. 79. *Divinæ particulam auræ*: cujus vocis ultima diphthongus duas in vocales prisco more dissolvitur, *auræ in aurai*.

748. *Has omnes, ubi, &c.*) XI. *Caput*. Postquam animæ hac sua beatitate per annos mille in Elysio potitæ sunt: evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lethæas aquas jubentur ebibere: ut præteritorum omnium, tam laborum, quam voluptatum obliti, nec teneantur Elysii desiderio, nec superioris vitæ asperitate deterreantur, nec supersit quicquam, nisi ingenitus quidam affectus animæ in corpus. Quod autem ait *omnes*, restringi debet ad eas omnes, *quibus altera fato corpora debentur*, v. 714. Non enim omnes redibant in corpora; nec vero tale quicquam de se Anchises commemorat; quod si erat futurum, certe non omisisset. Hos autem ab eo reditu immunes esse puto, qui ob exquisita merita admissi inter Deos fuerant, & *Acheronte remissi*, ut loquitur AEneas de Anchise AEn. 5. 99. & reversi *sideris in numerum*, unde prima generatione defluxerant, ut ait Virgilius Georg. 4. 227. Horum quippe non *animas* apud inferos, sed *idola* solum ac simulacra Elysiis in campis remansisse testatur Lucretius ex Ennio l. 1. 120. Et Ulysses apud Homer. Odyss. 11. 600. ait se inter inferorum umbras vidisse idolum Herculis, quocum sermonem habuerit; ipsum vero, id est, ipsius animam, apud superos degere. Tamen Anchisen a Virgilio describi; cujus idolum hic AEneam alloquitur, dum anima fruitur cœlestium Deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in homine, *anima, corpus, idolum*; additur ab aliis etiam quarta pars, *umbra*, quæ sepulcrum incolebat, ut notavimus AE. 4. 385. Quamquam hæc *umbræ* ab anima, corpore & idolo distinctio, non ita videtur certa. De *Lethæo*, oblivionis flumine, supra, v. 323. *Rotam volvere*, metaphora est pro *tempus traducere*; ex Ennio petita; ut testatur Servius. Et temporis *rotam* dixit; ut paulo ante *orbem*; & passim alibi *cursum*, *curriculum*. *Convexa supera*: vel significant convexam superficiem terræ, cujus in concavo inferi latent; vel sublimem & concavam cœli conspicui partem, ut diximus AE. 1. 314.

756. *Nunc age, &c.*) Ostendit Anchises Æneæ posterorum suorum clarissimos: ubi notanda quatuor. I. Posteros illos partim ex Trojana, partim ex Itala gente oriundos fore cum utraque gens AEneæ & Laviniæ conjugio miscenda sit. II. Non servari ab Anchisa in illa enumeratione ordinem temporum, cum e Romulo statim ad Cæsarem transeat, tum regrediatur ad Numam. III. Alios etiam commemorari, præter posteros Æneæ, utriusque gentis illutres viros. IV. Hoc totum Virgilii artificium, etsi perquam insigne est, errore non carere. Is autem error est ejusmodi. Animas inducit quæ jam insederant corpora, indeque egressæ, tum aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reversuræ. At si erant puræ, inerat iis duntaxat purus æthereus sensus atque aurai simplicis ignis; atque ita nullus inerat sensus corporis præteriti, multo minus futuri; si purgabantur, nondum Lethæis aquis imbutæ, nondum præteriti corporis memoriam exuerant; atque adeo nondum potuerant convenientes futuræ olim sorti affectus assumere; igitur nec Sylvius niti hasta, nec Romulus geminas habere cristas, nec Numa mentum incanum gerere, nec circa Marcellum Romani strepere.

763. Syl-

Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, & te tua fata docebo.
Ille, vides? pura juvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget
Sylvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet sylvis regem, regumque parentem:
Unde genus longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille, Procas, Trojanæ gloria gentis:
Et Capys, & Numitor: & qui te nomine reddet,
Sylvius Æneas; pariter pietate vel armis
Egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu;
Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemque Fidenam;

Hi

qui posteri destinentur ex Italica familia, nobiles animas, & successuras nostro nomini: & tibi aperiam tua fata. Videsne? Ille juvenis qui insistit hastæ nitidę occupat sorte spatium proximum lumini, primus erumpet in aerem cœlestem mixtus Italo sanguine, Sylvius, nomen Albanum, tua soboles postrema; quem uxor Lavinia in sylvis tarde pariet tibi seniori, futurum regem & patrem regum: a quo familia nostra regnabit Albę longę. Hic vicinus huic, est Procas, honor Trojanę nationis. Deinde Capis: & Numitor: & Æneas Sylvius, qui referet te nomine; ęqualiter illustris armis & pietate, si tandem aliquando *accipiat regendam Albam. Qui juvenes vide quantum prę se ferant robur! At qui habent caput cinctum* corona *civili quercica; hi condent tibi in montibus Nomentum, & Gabios, & urbem Fidenam;*

hi

N O T Æ.

763. *Sylvius, Albanum nomen, &c.*) In his Romanæ Historiæ initiis parum sibi scriptores consentiunt. Livius hunc Sylvium, Ascanii filium facit: Dionysius Halicarnasseus, AEneæ. Scribit enim Laviniam, tum cum obiit AEneas, prægnantem, Ascanii privigni metu in sylvas fugisse ad regii pecoris magistrum Tyrrhæum; ibique filium peperisse, cui inde Sylvio nomen fuit: Ascanium pietate motum in novercam; sibi hunc ipsum Sylvium successorem designasse; Julo filio suo pontificatum maximum tribuisse, a quo gens Julia propagata est. *Albanum nomen* dicitur Sylvius quia ex eo reges Albani communi nomine Sylvii appellati sunt; ut postea imperatores Romani, Cæsares. *Postuma proles*, duplici sensu explicatur; vel quæ post *humationem* patris oritur; tumque scribitur *posthuma*, non *postuma*: vel quæ *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur a *post*, *posterior*, *postremus* & *postumus*; ut ab *extra*, *exterior*, *extremus*, *extimus* & *extumus*. In hac sententia sunt eruditorum diligentissimi quique: qui iidem ajunt usu quidem venisse ut mortuo patre nati postumi appellentur: non quia post humationem nati, sed quia revera postremi. Et vero Virgilius ait Sylvium natum patre longævo, non patre mortuo: in quo discedit quidem ab ea, quam ex Dionysio attulimus, historiæ fide; sed eum excusat, vel ejusdem historiæ varietas, vel poetica licentia: nec desunt, qui, ut historiæ veritati consulant, *longævum* explicent, jam relatum in Deos & *immortalem*; nituntur que hoc Ennii versu, *Romulus in cælo cum Diis genitalibus ævum ducit*; & AEschyli testimonio, qui in Tragœdia *septem ad Thebas*, vocat Deos μακρόβιοι, *longævos*. De *Lavinia*: Latini filia, AE. 7. 52. De *Alba*, AE. 8. 42.

767. *Proximus ille, Procas, &c.*) Qui proximus tunc in Elysio apparebat; non qui proximus erat Sylvio successurus: fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine tantum decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Æneas Sylvius* tertius, juxta Livium.

770. *Si umquam, &c.*) AEneas Sylvius fraude tutoris regno spoliatus, nonnisi anno ætatis secundo & quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno & triginta tenuit.

772. *Civili ... quercu.*) Corona civili, e quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugna civem servaverant: simulque occiderant hostem, nec e loco deturbati fuerant. Hic iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiæ condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lamentano*, milliaribus duode-

cim

Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin & avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stent vertice cristæ,
Et pater ipse suo superum jam signet honore?
En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo;
Septemque una sibi muro circumdabit arces.
Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deum partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc, geminas huc flecte acies: hanc aspice gentem
Romanosque tuos. Hic Cæsar, & omnis Juli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.

Hic

Hi arces Collatinas, Pometiam, & castrum Inui, & Bolam, & Coram. Hæc nomina tunc dabuntur illis, *jam sunt terræ absque nomine. Quin etiam Romulus Martius, quem pariet mater Ilia ex stirpe Assaraci, adjiciet se socium avo. Videsne, ut duæ cristæ surgant* ex ejus *capite, & ut pater Deorum jam insigniat* eum *suo splendore? Ecce, o fili, famosa illa Roma hujus ductu æquabit dominationem suam terris, & animos cœlo, & una cinget sibi muro septem montes. Fortunata sobole civium: qualis mater Berecynthia vehitur curru per urbes Phrygias,* coronata *turribus, gaudens prole Deorum, amplexa centum nepotes, omnes incolas cœli, omnes obtinentes* spatia *alta & superiora. Huc, huc obverte geminos oculos: cerne hanc nationem, & Romanos tuos.* *Hic* est *Cæsar, et omnis proles Juli, exitura sub magnum axem cœli.*

Hic

N O T Æ.

cim Roma dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam ac Præneste media, decem circiter milliaribus utrimque distans, ad orientem: nunc omnino diruta: juxta diversorium publicum cui nomen est *l'Osteria*. *Fidena* vel *Fidenæ*, quinque milliaribus Roma dissita, ad septentrionem, nunc *Castel Giubileo*. *Collatia*, non multo remotior ad orientem, nunc ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometius*, *Pometinus*, & *Pomptinus* dictus est, vicinæque paludes *Pomptinæ*, nunc *l'Ausente palude*; urbs fuit Volscorum, nunc deleta. *Castrum inui* oppidulum Rutulorum in litore Tyrrheni maris, nunc dirutum: ei dicatum Deo, qui Græcis Pan, Latinis Faunus, Fatuus, & *Inuus* sive *Incubus* dictus est, ab ineundo, quod animalia passim iniret. *Bola* vel *Bolæ*, oppidum Æquorum, circa Præneste, ad orientem Romæ, quod jam Plinii tempore sine vestigiis interierat. *Cora*, nunc castellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe a Pometia. Has autem urbes ut Latio ascribat Virgilius, Latium sumit non prout erat antiquis illis temporibus, sed prout deinceps fuit; cum huic etiam Æqui, Hernici, Volsci, & parte aliqua Sabini annumerati sunt.

777. *Avo Comitem: &c.*) *Numitori*, Procæ filio, per Amulium fratrem regnis pulso, addet se ultorem nepos Romulus, *Martis* filius, & *Iliæ*, Numitoris filiæ, Æn. 1. 278. De *Assaraco*, avo Anchisæ, a quo per Albanos reges oriebatur Ilia Æ. 1. 288.

779. *Geminæ stent vertice cristæ.*) *Cristæ*, jubæ sunt equinæ, plumæ versicolores, galearum cono impositæ, a gallorum cristis ita propter similitudinem dictæ, Æn. 3. 468. *Geminæ*, ad majorem ornatum, non ut gemini fratres Remus Romulusque significentur, quod quidam volunt.

780. *Pater Ipse, &c.*) Vel Mars *pater* Romuli, qui eum, *sui superumque* honoris participem facit. Vel potius Jupiter *pater superorum*, qui eum *suo* honore insignit. Indicat Romuli mortem: qui, vel fulmine ictus, vel a suis discerptus, inter Deos postea relatus esse creditus est. De *Roma* ab eo condita, Æn. 1. 278. 280. De *septem Romæ montibus*, Georg. 2. 535.

784. *Berecynthia mater.*) *Cybele*, mater Jovis, & complurium Deorum: quæ pro terra sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est a Berecyntho castello Phrygiæ ad Sagarim fluvium, vel monte ejusdem Phrygiæ ad amnem Marsyam, ubi insigniter colebatur. De *ea ejusque cultu in Phrygia*, Æn. 3. 111.

689. *Cæsar, & omnis Iuli, &c.*) De Julio Cæsare, quem hic indicat. Ecl. 5. De *Julo*, gentis Juliæ capite, Æn. 1. 271.

792. Au-

Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divum genus: aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam: super & Garamantas & Indos
Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventu jam nunc & Caspia regna
Responsis horrent Divum; & Mæotica tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit:
Fixerit æripidem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.

Nec

Hic est ille vir, quem sæpe audis promitti tibi, Augustus Cæsar, filius Deorum: qui instaurabit iterum aurea sæcula per *Latium, per loca olim gubernata a Saturno: & propagabit imperium ultra Garamantas atque Indos: sita est* illa *terra ultra sidera, ultra iter Solis & anni, ubi Atlas cœlifer versat humeris cœlum consixum stellis ardentibus. In ejus exspectatione* jam *nunc & regna Caspia, & terra Mæotica, trepidant* ob *oracula Deorum; & septem ostia Nili stupefacta commoventur. Nec vero Hercules peragravit tot terras, licet occiderit cervam æneis pedibus, aut pacaverit sylvas Erymanthi, & arcu terruerit Lernam.* *Neque*

N O T Æ.

792. *Augustus Cæsar, &c.*) Octavianus, Juliiæ sororis nepos, ut diximus, Æn. 5. 569. Augusti nomine donatus, anno U. C. 727. *Divum genus* dicitur, quia Anchisa, Ænea, & per hos, Dardano & Jove genitus: Alia exemplaria habent *Divi genus*, notantque appellationem ipsam Octaviani: qui in nummis & marmoribus, ex quo tempore Julium Cæsarem, suum ex adoptione patrem, in Deos retulerat, se Divi filium nuncupabat, quod contigit anno U. C. 712. ut notavimus Ecl. 5. 64. De *aureo sæculo*, *Saturno*, & *Latio* Ecl. 4. 6. Notatque pacem ubique constitutam, anno U. C. 725. de qua Æn. 1. 295.

794. *Garamantas, & Indos.*) Vel intelligit veros Indos, Asiæ populos, de quibus Georg. 2. 57. & *Garamantas*, interioris Africæ populos, de quibus, Æn. 4. 198. Testatur enim Suetonius c. 21. Indorum reges, Augusti fama permotos, ejus amicitiam quæsisse. Quod ex Eusebii chronico accidisse colligitur anno U. C. 728. At vero, cum eos ipse bello adeo non domuerit, ut ne lacessiverit quidem: malim *Indos* de AEthiopibus intimæ Africæ populis intelligere, de quibus Ecl. 10. 68. Hos enim appellatos fuisse Indos a veteribus ostendimus, Georg. 2.171. & Georg. 4. 287. Africæ vero partes fere omnes tum cognitæ, ab augusto domitæ sunt, sive per se, cum Ægyptum devicta Cleopatra in provinciam redegit anno U. C. 724. sive per Antonium, qui ejus auspiciis de Africa triumphavit, anno U. C. 725. & per alios deinceps.

795. *Jacet extra sidera Tellus, &c.*) Describit eamdem Africam: quæ ita zonæ torridæ subjecta est, ut ultra tropicum Cancri ad septentrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem excurrat, quæ ultima pars, etsi non circumlustrata fuerat a veteribus, tamen conjecturis nota esse poterat. Hoc zonæ torridæ spatium vocat poeta *Solis & anni vias*: quia Solis annuus in cœlo cursus iisdem tropicis definitur: neque Solis duntaxat: sed & reliquorum sex planetarum, qui vocantur hic *sidera*, nec multum ex iisdem spatiis excurrunt. De *zona*, *tropicis*; *&c.* Georg. 1. 233. 238. 340. De *Africa*, Ecl. 1. 65.

796. *Cœlifer Atlas, &c.*) *Atlas*, mons quidem est Africæ septentrionalis, de quo Æn. 4. 247. Sed cum veteres interiorem ac meridionalem Africam parum cognoscerent, isque mons Africæ sit maximus & longa serie productus; montes harum regionum omnes Atlantis propaginem putabant; ut omnes earundem populos AEthiopum nomine complectebantur, AEn. 4. 480. *Axem aptum stellis*, explicuimus ibidem, v. 482.

798. *Caspia regna.*) Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *mar Caspio*: & circa illud ad septentrionem Sarmatæ & Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium, ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus, Georg. 4. 565.

799. *Mæotica tellus.*) Septentrinnales significat Europæ populos, ubi *Mæotis palus*, nunc *Mar bianco*, circa quam minores Tartari: quæ tamen loca ab Augusto tentata non liquet; sed fœdere tantum adjuncta.

800. *Septemgemini turbant, &c.*) id est, *turbantur*. Sic etiam in prosa oratione Tacitus: *Si una alterave civitas turbat*. De *Nilo*, AEgypti

Nec qui pampineis victor juga flectit habenis
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ,
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis & paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, & jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.

Vis

Neque Bacchus, qui victor regit currum habenis pampino vestitis, impellens tigres ex alto cacumine Nysæ. Et adhuc dubitamus æternare virtutem factis? aut timor impedit nos sedere in terra Italica? Quis vero procul ille spectabilis ramo olivæ, portans sacras res? agnosco capillos & barbam canam regis Romani, qui primus firmabit urbem legibus missus in amplum regnum e parvis Curibus & terra paupere. Cui postea succedet Tullus qui turbabit pacem patriæ, & excitabit ad bella cives quietos & exercitum desuetum vincendi quem prope sequitur Ancus jactantior, & jam nunc nimis quærens favorem populi.

Visne

N O T Æ.

pti fluvio, ejusque septem ostiis, Georg. 4. 287.

801. *Alcides tantum, &c.*) *Hercules*, cur *Alcides* dictus, AE. 5. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Adfuit enim Jasoni in Colchica velleris aurei direptione, Busirin occidit in Ægypto, Geryonem in Hispania, Erycem in Sicilia, Diomedem in Thracia: Hesperidum hortos in extrema Africa diripuit; tum itinerum suorum terminum fixit, columnas, montesve duos, Abylen in Africa, & Calpen in Hispania, qui montes cum antea continui essent, ab eo dicuntur separati: unde immisso mari fretum Gaditanum apertum est, Ital. *stretto di Gibilterra*. Quibus omissis illius factis, miror cur Virgilius tria elegerit, in una eademque Peloponneso edita: nempe cervam æreis pedibus & aureis cornibus, Dianæ sacram habitantem in *Mænalo* Arcadiæ monte, cursu comprehensam; aprum, in *Erymantho* Arcadiæ item monte vivum captum: hydram in *Lerna* palude, Mycenas inter & Argos, interfectam: neque enim inde multa terrarum spatia peragrasse Herculem colligi potest. De *Herculis laboribus* AE. 8. 288.

805. *Liber, agens, &c.*) De *Libero* sive *Baccho*, ejusque in India victoriis, Ecl. 5. 69. Ecl. 7. 58. AE. 4. 301. Dicitur idem *Hispaniam*, deinde AEgyptum, & Libyam peragrasse. Et *Nysa* quidem triplex numeratur. 1. Urbs in AEgypto Arabiæ vicina, ubi Diodorus incunabula Bacchi constituit. 2. Urbs ad montem Merum, in India, non longe a Cophene fluvio, qui in occidentalem Indi partem influit: quam a Baccho Indiam peragrante conditam, deditione cepit & liberam reliquit Alexander. 3. Alterum e Parnassi culminibus, juxta aliquos: qui ipsum Baccho sacrum dicunt; eique oppositum cacumen, Cirrham nomine, Apollini dicatum. Vicus quidem *Nyse* statuitur a Stephano in Helicone, qui Bœotiæ mons est Parnasso æmulus. Bacchi autem tres ab aliquibus distinguuntur, ut Hercules quadraginta: quorum omnium facta tribuuntur Baccho filio Jovis ex Semele: ut Herculi Jovis ex Alcmena. De *Augusti victoriis* in utroque litore, Asiatico & Africano, G. 3. 33. De *Ausonia*, Italia, AE. 7. 54.

809. *Incanaque menta regis, &c.*) *Numæ Pompilii*, secundi Romanorum regis: qui deficiente Romuli stirpe, propter prudentiam ascitus est e Curibus: urbe Sabinorum primaria, ubi nunc Monasteriolum *Vescovato di Sabina*. Is legibus & religionum sanctitate feroces Romanos temperavit: AEgeriæ, ut fingebat, Nymphæ usus consilio: in pace perpetua urbem continuit, unde coronatur *oliva*, quæ pacis insigne est: annos vixit octoginta, quorum tres & quadraginta regnavit, quare hic describitur mento *incano*, id est, *valde cano*, AE. 5. 784.

814. *Tullus, &c.*) *Tullus Hostilius*, rex Romanorum tertius, neque e Romuli, neque e Numæ genere. Albano bello pacem abrupit, quod excepit gravis pestilentia: ob quam avertendam sacra dum Jovi faceret, ictus fulmine cum tota domo conflagravit.

815. *Jactantior Ancus, &c.*) *Ancus Martius*, rex quartus, Numæ nepos ex filia: multa fecit in populi commoda: *cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par*, inquit Livius: *Aura popu-*

Vis & Tarquinios reges, animamque ſuperbam
Ultoris Bruti, faſceſque videre receptos?
Conſulis imperium hic primus, ſævaſque ſecures
Accipiet: natoſque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix: utcumque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriæ, laudumque immenſa cupido.
Quin Decios, Druſoſque procul, ſævumque ſecuri
Aſpice Torquatum; & referentem ſigna Camillum.
Illæ autem paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc & dum nocte premuntur;
Heu quantum inter ſe bellum, ſi lumina vitæ

Atti-

Viſne etiam videre reges Tarquinios, & animam glorioſam Bruti vindicis, & faſces recuperatos? Hic primus accipiet imperium Conſulis & ſecures ſeveras: & pro honeſta libertate pater adiget ad ſupplicium filios parantes novum bellum, miſer: quomodocumque poſteri accepturi ſint hoc factum, amor patriæ ſuperabit & immenſum deſiderium gloriæ. Præterea vide procul Decios, & Druſos, & Torquatum ſævientem ſecuri, & Camillum reportantem vexilla. Illæ autem animæ, quas vides ſplendere in armis æqualibus, concordes nunc, & dum teguntur his tenebris; heu, ſi pervenerint ad lucem vitæ: quantum bellum, quan-

N O T Æ.

populaeris, eſt populi favor; & ſic deſcribitur a Cicerone Quinctius, pro Cluentio, 77. *homo popularis, qui omnes rumorum & concionum ventos colligere conſueſſet.*

817. *Tarquinios.*) Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romæ regnaverunt, *Priſcus*, & *Superbus* Priſci nepos. Horum medius Servius Tullus omittitur a Virgilio propter obſcuritatem ſtirpis. *Priſcus*, Anci filiorum opera occiſus eſt: *Superbus*, ob violatam a Sexto filio ſuo Lucretiæ pudicitiam, cum tota familia regno pulſus eſt: auctoribus conſpirationis Bruto & Collatino, qui perpetuum regum imperium in annuum conſulare permutarunt; & *faſces*, ac purpuram, & alia ſummæ poteſtatis inſignia ſibi cæteriſque deinde conſulibus attribuerunt. De *faſcibus* virgarum, quarum in medio ſecuris eminebat, Georg. 2. 495.

820. *Natoſque pater, &c.*) *Titus*, & *Tiberius* Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egiſſent, palam virgis cæſi, ac deinde ſecuri percuſſi ſunt; patre jubente ac ſpectante. Quo facto utrum laudem Brutus meruerit a poſteris, varie diſceptatum eſt, unde addit, *utcumque ferent, &c.*

824. *Decios, Druſoſque. &c.*) Familias Romæ nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere, variis temporibus; ut diximus, Georg. 2. 169. *Druſos*; cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Druſum*, Gallorum Ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hac multi Conſules ac Tribuni plebis: ex ea orta Livia Druſilla, tum Auguſti conjux. *Torquatum*, T. Manlium intelligit, qui anno 393. ob detractum Gallorum duci a ſe occiſo *torquem*, inde *Torquati* cognomen in familiam intulit: ter conſul fuit, ter Dictator, tertio Conſulatu triumphavit de Latinis anno 414. quo bello filium ſecuri cædi juſſit; quod contra edictum ducem Tuſculanorum pugna interfeciſſet. *Camillum* M. Furium Camillum: qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Vejentibus, de Volſcis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno U. C. 387.

830. *Aggeribus ſocer Alpinis, &c.*) Cæſar, cujus filiam Juliam Pompejus in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæſaris erant Galli & Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Aſiatici ab oriente. Unde Cæſarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italiam a Gallia dividunt, Ecl. 10 47. Pompejum ex orientalibus Auroræ partibus ἠώς enim eſt *Aurora*. *Arx Monœci*, *Monaco*, Principatus, arx, & portus, in ora maritima Liguriæ, *Riviera di Genova*, & ipſo Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monœci* portus, quod Hercules, pulſis hoſtibus, illic aut ſolus regnaverit, aut ſolus privato in templo cultus fuerit, a μόνος *ſolus* & οἰκῶν *habitans*.

632. *Animis aſſueſcite bella.*) Duplex commutatio. I. *Aſſueſcite bella animis*; pro *aſſueſcite animos bellis*. II. Neutrum pro activo: *aſſueſcite*; pro *aſſuefacite*. Et ſic vere Vellejus Paterculus, l. 2. 79. *Militi ac remigi navalibus aſſueſcendo certaminibus præfectus eſt Marcus Agrippa.*

835. *Sanguis meus.*) Julius Cæſar qui ab Julo Aſcanio & Venere ducebat originem, ſupra, v. 763. Idque per appoſitionem dictum eſt pro, *qui es ſanguis meus*: alioqui dicendum erat, *mi ſanguis.*

836. *Capitolia ad alta Corintho, &c.*) *Corinthus*

Attigerint, quantas acies ſtragemque ciebunt!
Aggeribus ſocer Alpinis, atque arce Monœci
Deſcendens: gener adverſis inſtructus Eois.
Ne pueri, ne tanta animis aſſueſcite bella:
Neu patriæ validas in viſcera vertite vires:
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo:
Projice tela manu, ſanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæſis inſignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniaſque Mycenas,
Ipſumque Æaciden, genus armipotentis Achillei;
Ultus avos Trojæ, templa & temerata Minervæ.

Quis

quantas pugnas & clades inter ſe excitabunt! ſocer deſcendens e montibus Alpinis, & rupe Monœci; gener adjutus orientalibus populis *oppoſitis. O pueri, ne aſſueſacite animum tantis bellis: neve convertite in viſcera patriæ firmam* ejus *robur. Es tu prior, tu abſtine, qui trahis originem e cælo: projice arma e manibus*, o qui *ſanguis meus es. Ille ſubacta Corintho victor impellet currum ad altum Capitolium clarus ob interfectos Achivos. Ille deſtruet Argos, & Mycenas Agamemnonis, & ipſum nepotem Æaci, ſobolem bellicoſi Achillis: ultus avos* ſuos *Trojanos, & templum Minervæ violatum.*

Quis

N O T Æ.

thus urbs Græciæ nobilis; in Iſthmo, dicto inde Corinthiaco, quo Peloponneſus a reliqua Græcia dividitur inter duo maria, Ægeum ab oriente, & Ionium ab occidente. *Achivi*, populi ſunt ſeptentrionales Peloponneſi, ad occidentem Corinthi: quorum nomine, Hallas, ſive maxima pars Græciæ ultra Iſthmum, etiam Achaïa dicta eſt. Hi eum ſibi conciliaſſent plurimas, tam Peloponnenſi, quam reliquæ extra Peloponneſum Græciæ civitates; diuque fuiſſent in ſocietate Romanorum: tandem Romanorum legatis ad illud, quod vocabant, Achæorum concilium diſſolvendum miſſis Corinthum, ibique violatis, bello a Romanis appetiti ſunt, quo ipſi victi, Corinthus capta & inceuſa, eorumque ſocii, Arcades, Thebani, Megarenſes, totaque adeo Peloponneſus & Græcia Romano imperio ſubdita, eique præpoſitus magiſtratus, Achaiæ præfectus deinde appellatus eſt: quia Romani in Achæis, tum Græciæ principibus, Græciam univerſam ſubegerant, inquit Pauſanias in Atticis. Hæc geſta ſunt primum a Q. Cæcilio Metello prætore; perfecta a L. Mummio conſule, qui de iis triumphavit anno U. C. 609. *Capitolium*, templum Jovis fuit Romæ, ſtrui cœptum a Tarquinio Priſco, in colle qui prius Tarpejus dictus fuit, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite dum fundamenta ponerentur. Huc ſolebant curru deduci triumphantes, ut lauream ſuam in Jovis gremio deponerent.

838. *Eruet ille Argos, &c.*) *Eruet*, hic non ſignificat *evertet*, ſed ſimpliciter *vincet*. Tum *Argos & Mycenæ*, pro regno ipſo Argolico totaque illa regione uſurpatur, ut ſæpe fit a Virgilio. Conſtat enim ex Strabone, lib. 8. *Mycenas* ab ipſis Argivis invidia imperii exciſas fuiſſe, & omnino deletas; non ergo a Romanis. Vide Æn. 7. 372. Dubitatur autem, cui Romanorum ducum tribuenda ſit hæc victoria. I. Tribuitur T. Quinctio Flaminio, quem aliqui Flamininum nuncupant: qui Philippum Macedoniæ regem, cui parebat Theſſalia Græciæque ac Peloponneſi pars maxima, debellavit; Argos recepit; Græcos omnes libertate donavit; ideoque tribus continuis diebus triumphavit anno 560. II. Tribuitur L. Æmilio Paulo, qui Perſeum vel Perſen, Philippi filium, iiſdem fere auxiliis confidentem, vicit, & in Triumpho duxit, anno 587. III. Tribuitur Q. Cecilio Metello, qui Andriſcum ſive Pſeudophilippum, patre Perſeo falſo gloriantem, iiſdem opibus fretum; ultimumque Macedoniæ regem, vicit. & bellum Achaicum inchoavit, de quo mox diximus, triumphavitque anno U. C. 608. *Philippus* autem, ejuſque filius *Perſeus*, & *Andriſcus*, ex *Æacidarum* & *Achillis* familia genus deducere ſe gloriabantur: ut teſtatur Silius Italicus de Philippo: *Pia gente egregius, veteriſque ab origine regni, Æacidum ſceptris proavoque tumebat Achille*. Idem ait Propertius, l. 4. 11. 39. De genitivo *Achillei*, pro *Achillis*, Æn. 1. 224.

840. *Ultus avos Trojæ, &c.*) Quæ a Græcis Achæis præſertim & Peloponneſiis, exciſa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tum a Diomede & Ulyſſe, cum e Trojano ejus templo Palladium ſubripuerant, Æn. 2. 166. tum ab Ajace Oïlei filio, qui Caſſandram eodem in templo violaverat, Æn. 1. 44. Æn. 2. 404.

841. Mag

Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? Tu maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem: vivos ducent de marmore vultus,
Orabunt causas melius; cœlique meatus

Descri-

Quis omittat te indictum o magne Cato; aut te, o Cosse? Quis familiam Gracchorum? aut duo fulmina belli: duos Scipiones destructores Libyæ? aut paupertate gloriosum Fabricium? aut te seminantem in *sulco, o Serrane? Quo* me *abripitis fatigatum, o Fabii? tu es ille* Fabius *Maximus, qui solum nobis reparas rempublicam cunctando. Alii, opinor equidem, conflabunt solertius æra* quasi *animata; excident e marmore vivos vultus; melius agitabunt causas, & distinguent virga circuitus cœli.*

& ex-

NOTÆ.

841. *Magne Cato.*) Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter, & *censorius*, qui ad summam senectutem pervenit: *minor* alter, & *prætorius*, e majoris posteris; qui bello Cæsariano sibi mortem Uticæ conscivit, ne in Cæsaris potestatem veniret: ambo sic insignes gravitate, ut quisquis gravitatem affectet, tertius dicatur Cato. Juvenal. Sat. 2. 40. *Tertius e cælo cecidit Cato.* *Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, e Portia gente obscura, ob prudentiam dictus est *Cato*; Latinis enim, *catus* est prudens. Prætor Sardiniam subegit. Consul anno U. C. 559. anno insequente de Hispania Proconsul. triumphavit, Censor anno U. C. 579. L. Quinctium Flaminium consularem e senatu ejecit. Tertio bello Punico Carthaginem esse delendam censuit: septuagenarius literas Græcas didicit: Octogenarius Galbam accusavit: ipse quater & quadragies accusatus, semper absolutus.

Cosse.) *A. Cornelius Cossus*, occiso Larte Volumnio Veientium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio secunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset: id referunt multi in annum U. C. 325. Dubitatur vero, an Consul, an Magister equitum, an militum Tribunus, id Cossus fecerit. Dictator deinde factus anno U. C. 369. triumphavit de Volscis: & M. Manlium Capitolinum, regni affectati suspectum, in carcerem conjecit.

842. *Gracchi genus.* Hujus familiæ clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*; qui Prætor de Hispania citeriore, seu Celtiberis triumphavit, destructis oppidis eorum trecentis, anno U. C. 576. Consul anno insequente, sortitus Sardiniam, iterum de ea Proconsul triumphavit, anno 579. Censor anno 585. Consul iterum anno 591. graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depositis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex ea duodecim liberos sustulit: e quibus filii duo superstites Tiberius & jus Gracchus: qui ambo Tribuni plebis diversis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, similiter perierunt. Tiberius quidem, anno 621. Cajus anno 633.

Duo fulmina belli Scipiadas, &c.) *P. Cornelius Scipio Africanus major* & *P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor*, majoris nepos, ex familia Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem assumptus. *Major*, anno U. C. 543. ætatis suæ 24. extra ordinem missus in Hispaniam, inde Pœnos expulit. Consul factus anno 549. in Africam anno sequente Proconsul trajecit: ibique cæsis Pœnis, coegit Annibalem ad patriæ tutelam ex Italia regredi: subactæ Carthagini tributum & obsides imperavit, ideoque nomen Africani & triumphum tulit, bello Punico secundo confecto, anno 553. Censor deinde fuit anno 555. iterum Consul anno 560. Ter electus princeps Senatus: adversus Antiochum Syriæ regem profectus est, legatus Lucii fratris, qui ex ea victoria dictus est Asiaticus. Inde reversus, & accusatus a Petilliis Tribunis plebis, de recepta ab Antiocho ob dandam pacem pecunia, indignum ratus adesse se ad causam dicendam, abiit Liternum in Campaniam, ibidemque mortuus est, anno circiter 567. *Minor*, Consul renunciatus ante ætatem favore populi, anno U. C. 607. bellum Punicum tertium confecit deleta Carthagine. Indeque triumphavit anno 608. Censor anno 612. Iterum Consul, anno 620. Numantia citerioris Hispaniæ urbe deleta triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est, anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite notæ

appa-

Describent radio, & surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, & debellare superbos.
Sic pater Anchises; atque hæc mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes.
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques: sternet Pœnos, Gallumque rebellem:

Ter-

& explicabunt ortum astrorum: tu Romane, memineris gubernare gentes cum *auctoritate: hæ erunt artes tuæ; & statuere conditiones pacis, & ignoscere submissis, & domare superbos.* Sic ait *Anchises; & hæc adjicit mirantibus: vide, quomodo Marcellus incedit, notabilis ob spolia opima. & victor assurgit super omnes viros. Hic magno tumultu furente firmabit rem Romanam equitatu: vincet Carthaginenses, & Gallum rebellantem:*

& di-

NOTÆ.

apparerent: suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quæstio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. 3. 1048. *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror*; Et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in Orat. pro Cornelio Balbo, 34. *Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. & P. Scipiones extincti occidissent*. De *Libya*, Africa, *Æn.* 1. 162.

844. *Fabricium.*) *C. Fabricius* bis Consul fuit, bis triumphavit: & primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus & Lucanis, anno 475. *Par[illegible] potens*, quia paupertatis studio nobilis, au[illegible] neque a Samnitibus neque a Pyrrho rege [illegible]mpi potuit: responditque, Romam aurum [illegible]on habere, sed habentibus aurum imperare.

Serrane, &c.) L. *Quinctius Cincinnatus* bis dictator: prima dictatura de Æquis triumphavit, anno 296. secunda Sp. Mælium affectati regni suspicione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315 tum octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse & serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit, a *serendo*.

845. *Fabii? tu maximus, &c.*) *Fabiorum* nobilissima gens, & patritia, & ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Vejentes in se suscepit: quo bello sex & trecenti a Vejentibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universa familia superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; & ex ejus posteris fuit *Q. Fabius Maximus*, qui quinquies Consul, semel Censor, bis dictator, bis princeps senatus; bis triumphavit: primo quidem consulatu, de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis, Tarento recepto, anno 545. Annibalis ferociam & fortunam constantia sua contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam & Trasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex Annalibus Ennii totum transtulit: *Unus qui nobis, &c.*

847. *Excudent alii, &c.*) Artem regnandi propriam Romanorum comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologia Chaldæorum & Ægyptiorum. De *radio* seu virga mathematica, ad varias cœli terrarumque partes assignandas, diximus, Ecl. 3. 41.

855. *Spoliis Marcellus opimis.*) *M. Claudius Marcellus*, plebejæ, sed insignis familiæ, quinquies Consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis Insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virdumaro, captaque Gallorum urbe primaria Mediolano, anno U. C. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam, Syracusas, Annibali Pœnisque faventes, & Archimedis industria defensas, triennii obsidione cepit: ideoque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Annibalem in fugam vertit, commisso ad Nolam certamine: inde sæpius cum eo prospere congressus, tandem quinto consulatu circumventus ejus insidiis, interfectus est, anno 546. *Opima spolia* dicebantur quæ dux duci a se in pugna occiso detraxerat: qualia Marcellus Virdumaro.

857. *Tumultu.*) Proprie bellum Gallicum ita nuncupat. Sic enim Cicero Philippica 8. 3. *Majores nostri, tumultum Italicum, quod erat domesticus: tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant.* Proprie etiam *sistet eques*, *quia* Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos & Virdumarum. De *Pœnis* Carthaginensibus, *Æn.* 1. 342.

 859. *Tero-*

Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Æneas (una namque ire videbat
Egregium forma juvenem & fulgentibus armis ;
Sed frons læta parum, & dejecto lumina vultu)
Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem ?
Filius ? anne aliquis magna de stirpe nepotum ?
Quis strepitus circa comitum ! quantum instar in ipso est.
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum Pater Anchises lacrymis ingressus obortis :
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum :
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus ! vel quæ, Tyberine, videbis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem !
Nec puer Illiaca quisquam de gente Latinos

In

& dicabit patri Quirino tertia spolia direpta. Hic vero Æneas ait (*nam videbat simul incedere juvenem insignem pulchritudine & armis splendentibus , sed frons parum erat hilaris , & oculi demissi e vultu) O pater, quis ille , qui sic comitatur virum incedentem ?* An *filius* est ejus ? *an vero aliquis e magna serie posterorum ? Quis strepitus sociorum est circa* illum ! *quanta similitudo* Marcelli *est in illo ! sed nigra nox cingit caput* illius *mœstis tenebris . Tunc pater Anchises erumpentibus lacrymis cœpit* loqui : *O fili , ne petas* a me *magnum dolorem tuorum . Fata monstrabunt duntaxat illum terris , nec permittent diutius vivere . O Dii , Romana gens visa* est *vobis nimis potens* futura , *si hoc munus fuisset ipsi perpetuum . Ille campus* , qui est *prope magnam urbem Martis , quantos emittet gemitus hominum ! vel, o Tyberine , quale aspicies funus , quando præterflues sepulcrum ejus novum ! neque ullus puer* e *Trojana stirpe eriget avos Latinos*

in

N O T Æ.

859. *Tertiaque arma, &c.*) *Prima* enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Ceninensium rege, supra v. 218. *Secunda* Cossus, de Larte Volumnio Valentium rege, supra v. 841. *Tertia* hic Marcellus de Virdumaro : post quem nemo alius, ut perhibet Plutarchus in ejus Vita . At quæritur, cur Virgilius dixerit , *Patri suspendet capta Quirino*. I. Sic Nascimbenus explicat : *Suspendet patri Jovi , spolia capta Quirino*, id est, capta *Marte* , sive *bello* . II. Sic Cerdanus : *Appendet addetque spolia tertia , spoliis olim a patre Quirino* , sive *Romulo suspensis* . III. Sic Servius : *Suspendet patri Romulo :* affertque legem Numæ; qua jubebantur prima opima spolia Jovi offerre , secunda Marti , tertia Romulo . Sed patet hoc edictum fuisse de spoliis tribus ab eodem duce referendis ; & constat ex omnibus Scriptoribus , Jovi Marcellum sua sacravisse . IV. Sic ego : *Suspendet Jovi Quirino*; Id est, *Jovi Feretrio* . Quemadmodum enim dicitur, *Janus Quirinus*, apud Suet. in Augusto 22. & Horat. Od. l. 4. 15. 9. quod belli præses esset, & ejus templum fuisset a Romulo Quirino conditum, ut innuit Macrob. Saturn. 1. 9. sic Jupiter Feretrius hoc utroque modo dici *Quirinus* potuit : *Quirini* porro nomen ab *hasta* , quæ Sabinis *curis* aut *quiris* dicitur , inditum primo est Marti, & Romulo, ob belli curam & studium .

865. *Quantum instar in ipso est* .) Quæ similitudo! quæ æquiparatio virtutis ejus, cum prisci illius Marcelli virtute ! *Instar* , nomen ut ajunt, indeclinabile ; Cicero in Pison. 52. *Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit* . Suetonius in Cæsare 61. *Cujus equi instar pro æde Veneris dedicavit* . Columella, l. 1. *Pampinius instar quatuor digitorum erit* . Solinus, Gellius, inferiorumque temporum scriptores adjecta propositione dixerunt , *ad instar* .

867. *Ingressus* .) Incepit loqui , ut Georg. 2. 175. *Tibi res antiquæ laudis & artis Ingredior* .

869. *Ostendent terris hunc* , *&c.*) Indicat M. Marcellum , Octaviæ sororis Augusti filium ex C. Marcello : quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliæ filiæ suæ, sibique filium & imperii successorem adoptaverat . Is factus ædilis & pontifex ante tempus paulo post anno U. C. 731. ætatis circiter 20. apud Bajas obiit . aquarum frigidarum balneis , specie reficiendæ valetudinis , enectus ab Antonio Musa medico : vel per imprudentiam , vel forte Liviæ suasu . Corpus ejus Romam delatum , campo Martio ; juxta urbem , secundum Tyberim , crematum ac tumulatum est, maximo populi Romani dolore , magnificentissimo funere, quod lecti sexcenti comitati sunt .

871. *Propria dona* .) *Perpetua* , ut diximus

Ecl. 7.

In tantum spe tollet avos : nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas! heu prisca fides! invictaque bello
Dextera! non illi quisquam se impune tulisset
Obvius armato : seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, & fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda;
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminæ Somni portæ : quarum altera fertur

Cornea

in tantam spem : neque terra Romulea olim adeo se efferet ullo filio. Heu pietas! heu fides antiqua, & manus inseparabilis bello! non ullus adversus impune opposuisset se illi armato : sive quando pedibus irrupisset in hostem, sive percussisset calcaribus membra spumantis equi. Heu puer deplorande! si aliquo modo evites dura fata, tu eris Marcellus. Date lilia plenis manibus : ut *injiciam rubicundos flores : & saltem ornem his muneribus umbram nepotis, & persolvam hoc vanum officium. Ita discurrunt ubique tota regione in vastis spatiis aeris, & circumspiciunt omnia. Postquam Anchises duxit filium per hæc omnia, & inflammavit animum* ejus *cupiditate gloriæ futuræ: deinde monstrat illi bella quæ postea facienda* sunt; *& declarat illi Laurentem gentem, & urbem Latini; & qua ratione toleraturus sit aut evitaturus unumquemque laborem. Duæ sunt januæ Somni; quarum una dicitur* esse *cornea,*

N O T Æ.

Ecl. 7. 31. De *Mavortis* sive *Martis urbe*, Romæ, Æn. 1. 280. De *Tiberino fluvio*, Æn. 7. 330.

874. *Funera*.) Interpretare, vel funus ipsum, plurale pro singulari : vel lectos illos sexcentos, ceteraque funeris ornamenta vel cædes gladiatorum in funeribus usurpatas. De *Ilio*, Æn. 1. 5. De *Latinis*, Æn. 1. 10. Æn. 7. 54.

878. *Heu pietas! heu, &c.*) Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam. Sic autem eum describit Seneca ad Marciam, c. 2. *Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed & frugalitatis continentiæque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum, &c.*

881. *Armos.*) Proprie *humeri* sunt : quæ pars quia calcaribus non foditur, sed ilia; ideo hic, *armos*, pro equo generatim sume.

883. *Tu Marcellus, &c.*) Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est : jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori dena sestertia numerari. Inde constat, recente adhuc mortis illius luctu perfectum a poeta librum hunc fuisse, scilicet anno U. C. 731. Nec plures quam quatuor annos in sex posterioribus libris collocasse, cum in sex prioribus circiter septem posuisset. De *Aspersione florum circa sepulcra*. Æn. 5. 79.

887. *Aeris in campis, &c.*) In Elysio; quod *aereum* dicitur, vel quia vacuum & inanibus umbris habitatum : vel quia situm in aereis pratis, ut diximus v. 638. De verbo *lustro*, circumspicio, Æn. 1. 612.

891. *Laurentesque, &c.*) De iis, Æn. 7. 63. De *Latino rege*, Ibid. v. 47.

893. *Sunt geminæ, &c.*) Somnum apud Cimmerios, ad fluvium Lethes, collocat Ovid. Metam. 11. 594. id est, in inferorum aditu. Circa eum seges magna papaverum, infinita somniorum gens, ministri tres præcipui : *Morpheus*, qui figuras hominum imitatur; *Icelus* vel *Phobetor*, qui reliquorum animantium : *Phantasus*, qui rerum inanimarum species. *Somniis* Virgilius jam antea sedem assignavit ulmum ingentem in vestibulo inferorum, v. 283. Sed illic aliqua tantum hærere somniorum examina arbitror : hic vero propriam esse domum : cui portas geminas attribuit, Homero duce, Odyss. 19. 562. *eburneam* alteram, qua falsa : *corneam*, qua vera Somnia emittuntur. Cujus discriminis rationem afferunt aliqui : quod cornea sint pervia visui, eburnea vero, impervia : alii, quod cornu naturam oculorum referat, ebur naturam dentium; quæ autem videntur oculis, multo sunt certiora, quam quæ alieno

Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris:
Altera, candenti perfecta nitens elephanto:
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna.
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit.
Tum se ad Caietæ recto fert litore portum.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.

cornea, per *quam permittitur liber egressus veris figuris : altera fulgens*, quia *facta e candido ebore ; sed Dii inferi mittunt* per *hanc falsa somnia in mundum . Illic tunc Anchises alloquitur his verbis Æneam & simul Sibyllam , & dimittit per januam eburneam . Ille corripit viam ad naves , & repetit socios . Tunc* radens *rectum litus tendit ad portum Caietæ . Anchora demittitur e prora , & puppes tegunt litus .*

N O T Æ.

no tantum ore famaque percipiuntur. Cum igitur Virgilius Æneam eburnea porta emittit, indicat profecto, quidquid a se de illo inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum. De *elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens est, Georg. 1. 57. *De manibus* pro diis inferorum, supra v. 743. De *Cajeta*, Æn. 7. 1. De *Anchoris*, supra v. 4. De *hoc situ navium in litore*, Æn. 2. 277. unde versus iste decerptus est.

P. VIRGILI MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER VII.

ARGUMENTUM.

Æneas e Cumano litore ad occidentem provectus, tumulata in Auruncorum litore Cajeta nutrice sua, prætergressus montem Circæum, Circes habitatione & veneficiis infamem, ad ostia Tyberis appellitur. Tunc Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia Lavinia, Fauni oraculis destinata externo marito, Amatæ tamen matris voluntate promissa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas Oratores Laurentum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam non modo in socium, sed oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, evocat Alecto ex inferis. Alecto primum Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi sacra simulans filiam abscondit in montibus: Turnum deinde furiis iisdem agit in bellum: & Trojanos Latinosque invicem committit, occiso per Ascanium cervo, qui Tyrrhei pastoris regii filiæ erat in deliciis. Omnibus bellum frementibus, Latinus unus obsistit: tamen, Junone ipsa belli portas aperiente, rem fatis permittere cogitur. Confluunt ad Turnum ex omnibus Italiæ partibus auxilia: Mezentius ejusque filius Lausus, cum Agyllinis; Catillus & Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum Prænestinis, &c.

Tu quo

TU quoque litoribus nostris, Æneia nutrix,
AEternam moriens famam, Cajeta, dedisti:
Et nunc servat honos sedem tuus: ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exequiis AEneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
AEquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem: nec candida cursum
Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terræ:
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantum, & sera sub nocte rudentum:
Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.

Quæ

INTERPRETATIO.

Tu etiam, o Caieta, nutrix Æneæ, tribuisti moriens famam immortalem nostris litoribus: & nunc memoria tua custodit locum; & nomem tuum *indicat sepulcrum* tuum *in magna Italia, si aliquis est hic honor. At pius Æneas factis exequiis* juxta *consuetudinem, exstructa mole sepulcri, postquam tumida maria pacata sunt, continuat navigationem velis, & deserit portum. Venti favent circa noctem: & Luna splendida non obstat cursui: mare fulget sub* ejus *luce tremula. Leguntur litora vicina terræ Circææ: ubi filia Solis opulenta sonat continuo cantu per sylvas invias; &* in *domo magnifica accendit cedrum odoriferam ad lucem nocturnam, addensans acuto pectine telas subtiles. Hinc* cœperunt *audiri voces, & furores leonum excutientium vincula & rudentium per mediam noctem: & setosi porci, & ursi frendere in stabulis, & species magnorum luporum ululare: quos Circe, crudelis Dea, efficacibus herbis ex figura hominum mutaverat in vultus & pellem ferarum.*

Quæ

NOTÆ.

1. *Tu quoque, &c.*) In litore maris Tyrrheni, & finibus novi Latii; nunc ea parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di Lavoro* est hodieque *Caieta*, *Gaeta*, urbs cum sinu & promontorio cognomine. Nomen alii eum Virgilio ab Æneæ nutrice repetunt: Aurelius Victor a καίειν, *incendere*, quod illic Æneæ naves a Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo a Laconum lingua, qui *curva* omnia καιέττας vocant.

3. *Servat honos sedem tuus.*) Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage, sive commutatio, pro *sedes servat honorem & memoriam tuam*, Æn. 6. 268. De *Hesperia magna*, Italia, Æn. 1. 534.

10. *Proxima Circææ, &c.*) Solvit sub noctem Caieta, & ad occidentem navigat; Circæumque montem, *Circello*, in eodem Latii litore prætergressus, ad ostia Tyberis prima luce pervenit. De *Circæo* monte & *Circe* venefica, Solis filia, Æ. 3. 368.

11. *Inaccessos lucos.*) Accessit eo tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit quorum difficilis accessus, quo nemo debeat accedere propter illecebrarum pericula. Sic Georg. 3. 5. dixit *Illaudati Busiridis aras*, id est, quem nemo debet laudare quamvis eum Isocrates laudaverit.

12. *Resonat cantu lucos.*) *Personat, resonare docet*, Neutrum pro activo: ut fere Æn. 6. 832. *Assuescite bello.* Porro Circe *urit cedrum*, sive tædam e cedro, pretiosa arbore, quæ cariem non sentit, & unde oleum exprimitur. *Percurrit telas*: telam texit, opus muliebre, de quo Æn. 3. 483. *Pectine arguto*, id est, vel *stridulo*, vel *acuto*.

16. *Rudentum.*) Proprium est asinorum *rudere*, Georg. 3. 374. Leo dicitur *rugire*, sed vox ista recentiorum scriptorum est.

19. *Quos hominum ex facie, &c.*) Dicitur Circe potu medicati liquoris & virgæ tactu mutasse homines in feras. Et sic in sues mutavit Ulyssis socios, præter Eurylochum; qui domum eius ingredi noluerat; & Ulyssem, qui esu cujusdam herbæ, *piantaggine* nomine, præservatus a Mercurio fuerat. Hos tamen postea Circe, Ulyssis rogatu, pristinæ restituit formæ. Ita Hom. Odyss. 10. 135. *Sæva Dea* appellatur ab Homero ibid. δεινὴ θεὸς quia divini generis, Solis filia, De Neptuno; Æn. 1. 229.

25. *Jam*

Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes,
Delati in portus, neu litora dira subirent;
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, & præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, & æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tyberinus amœno,
Verticibus rapidis & multa flavus arena,
In mare prorumpit: variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres & fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras
Imperat: & lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam: & primæ revocabo exordia pugnæ.
Tu vatem, tu, Diva, mone: dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,

Tyr-

Quæ talia portenta ne paterentur pii Trojani, provecti in portum illum, *& ne appellerent ad funesta litora; Neptunus inflavit vela prosperis ventis, & acceleravit cursum & impulit* naves *ultra spumosum* hoc *mare. Et jam mare rubescebat luce, & ab alto cœlo Aurora crocea splendebat in equis duobus roseis: quando venti quieverunt, & omnis flatus subito cessavit, & remi laborant in mari immoto. Tunc autem Æneas vidit e mari magnam sylvam: per illam Tybris, grato fluvio, celeri impetu, & flavus plurimis arenis, proruit in mare: diversæ aves, assuetæ litoribus & alveo fluvii, circum & supra recreabant cantu cœlum & per sylvam volabant. Jubet socios detorquere cursum, & appellere proras litori: & gaudens subit amnem umbrosum. Age modo, o Erato, explicabo, qui reges, quæ tempora rerum, qui status fuerit veteris Latii: quando peregrinus exercitus primo applicuit classem Italico litori, & revolvam initia primi belli. Tu, Dea, tu doce poetam. Narrabo bella horrida: narrabo exercitus, & reges ira impulsos in cædem.*

& tur-

NOTÆ.

25. *Jamque, &c.*) De *Aurora*, ejusque *bigis* Georg. 1. 249. De *luteo colore*, Ecl. 4. 44.

28. *Tonsæ.*) Remi: sic dicti, vel quia fiunt e ligno *attonso* & dolato; vel quia aquas *tondent* vel *tundunt* & verberant: Enniana & Lucretiana vox Luc. l. 2. 554. *Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.*

30. *Tyberinus.*) Fluvius, vel potius fluvii Deus. De eo, Æn 8. 330.

36. *Fluvio succedit opaco.*) *Umbroso*, propter arbores ripam hinc inde inumbrantes.

37. *Erato.*) Musa quæ versibus præest amatoriis, ab *ἐράω*, *amo*. Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni & Æneæ in Laviniam. De Musis, Ecl. 3. 69. De *Latio* antiquo & *Ausoniis*, infra, v. 54.

43. *Tyrrhenam.*) Tuscam, Etruscam, Æn. 2. 781. De *Hesperia*, Italia, Æn. 1. 534.

47. *Hunc Fauno, &c.*) Obscura est admodum hujus familiæ series, & fabulis confusa. Multi discedunt a Virgilio, qui tres a Saturno gradus tantum numerat: Saturnum, Picum, Faunum seu Fatuelum, & Latinum. Alii novem distinguunt gradus: in iisque geminum Saturnum, geminum item & Picum & Faunum: aiuntque ea junioribus Pico & Fauno tribui a Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos *Aboriginum* reges fuisse, qui *Latini* deinde a Latino dicti sunt: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus Æn. 1. 10. De *Saturno* ejusque fuga in Italiam, Æn. 8. 319.

47. *Laurente Marica.*) Uxor *Fauni*, seu *Fatueli*, dicta est *Fauna*, aut *Fatua*. Nomen habuere a *fando*, vel *fatu*: qui furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. *Marica* autem Nympha, ex qua Faunus suscepit Latinum, juxta Arnobium fuit Circe: juxta alios ipsa Fauna, quæ a Minturnensibus, ad ostia Lyris fluvii, sacro in luco colebatur. *Laurens* vocatur ex regionis nomine: de quo infra, v. 63.

52. *Filia.*) Lavinia, quæ demum Æneæ nupsit, occiso Turno, Æn. 12.

54. *Magno e Latio, totoque Ausonia.*) Duplex *Latium* fuit: antiquum a Tyberi fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, a Tyberi ad Lyrim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, AEquos, &c. Hæc tamen Latii ex-

Tyrrhenamque manum, totamque ſub arma coactam
Heſperiam. Major rerum mihi naſcitur ordo,
Majus opus moveo. Rex arva Latinus & urbes
Jam ſenior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & Nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater; iſque parentem
Te, Saturne, refert; tu ſanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato Divum, proleſque virilis
Nulla fuit: primaque oriens erepta juventa eſt.
Sola domum & tantas ſervabat filia ſedes:
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Auſonia. Petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis ataviſque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta Deum terroribus obſtant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multoſque metu ſervata per annos:
Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipſe ferebatur Phœbo ſacraſſe Latinus;
Laurentiſque ab ea nomen poſuiſſe colonis. Hujus

& turmas Tyrrhenas, & Italiam univerſam conſociatam ad arma. Oritur mihi gravior ſeries rerum, ſuſcipio opus difficilius, quam prius. *Rex Latinus, jam grandævus, gubernabat agros & urbes quietas in pace diuturna. Audimus hunc natum Fauno & Marica Nympha Laurente. Picus* fuerat *pater Fauni: &* Picus *te patrem habebat, o Saturne; tu primum caput* ejus *familiæ, Filius Latino & ſoboles maſcula nulla erat, Deorum voluntate: & naſcens mortua fuerat* in *prima infantia. Filia unica tenebat domum & tantam regionem: jam apta marito, jam nubilis ob adultam ætatem. Plurimi illam ambiebant e magno Latio* & *tota Italia. Ambit præ cæteris omnibus formoſiſſimus Turnus, potens avis & atavis: quem aſſumi generum uxor regis mirifico ſtudio inſtabat; ſed prodigia Deorum obſiſtunt per varios terrores; Laurus erat in medio domus, in intimis receſſibus, ſacra* ſecundum *frondes, & ob religionem ſervata per multos annos. Pater Latinus dicebatur dicaſſe illam Phœbo, repertam cum fundaret prima mœnia; & ab illa dediſſe nomen Laurentibus incolis.* *Aper.*

NOTÆ.

extenſio a Romanis regibus eſt, multo Æneæ temporibus recentior: unde ſuſpicantur multi, Latium hic pro tota Italia ſumi, quemadmodum & Auſoniam, *Auſones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox, quia notiſſimi rebus geſtis evaſerant, factum eſt, ut eorum nomine a Græcis vocaretur tota Italia, a Sicilia uſque ad Alpes. Pulſi deinde ab aliis, ultimo conſederunt inter Volſcos & Campanos, circa Lyrim, Cajetam & Minturnas: & *Arunci* tunc appellati ſunt. Vide Cluver. Italiæ l. 3. 9.

56. *Turnus avis, &c.*) *Dauni* & *Veniliæ* filius Rutulorum rex. *Venilia* ſoror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, AEn. 10. 76. Daunus maternum genus ducebat a Jove per Danaen, infra, v.372. paternum a Pilumno, Deo etiam habito, AE. 10. 76. De *ſitu Rutulorum*, infra, v. 794.

56. *Regia conjux.*) *Amata*, Veniliæ ſoror.

62. *Phœbo ſacraſſe.*) Quia laurus Phœbo dilecta. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

63. *Laurentis colonis,*) *Laurens*, nomen conſtat fuiſſe primo inditum ſylvæ laureæ, quæ circa litus Tyrrheni maris fuit, a Tyberi orientem verſus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta eſt. Inde *Laurens* dicitur Marica Nympha, Fauni uxor, v. 47. Inde Picus, Latini avus, dicitur etiam *Laurens*, v. 171. Inde Turnus ipſe eodem appellatur nomine, v.650. quia Rutulorum regionem ſylva illa attingebat. Porro cum arces primus ibidem condidiſſe Latinus dicatur, & Laurens Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuiſſe, v. 171. aut ſibi male conſentit Virgilius; aut dicendum, *regiam* quidem a Pico eſſe conditam: a Latino arces ſive munitiones, additas; & urbem a lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam eſſe *Laurentum*, quod nomen ſylvæ tantum & regioni commune prius fuerat. Dicuntur incolæ, *Laurentes*, *Laurentini*, *Laurentiſ*, & *Laurenti*, hic & apud Plinium l.14. 3. quamquam aliqui legunt hic *Laurentes*, non *Laurentis*. Urbs poſterioribus dicta eſt *Laurolavinium*; non quod eadem fuerit cum *Lavinio*; ſed quod exhauſta bellis utraque, & Laurente & Lavinio, utriuſque incolæ Laurentum confluxerint, & urbem communi nomine dixerint, ut ſuſpicatur Cluverius in antiqua Italia.

Hujus apes summum densæ, mirabile dictu,
Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; & pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit:
Continuo vates: externum cernimus, inquit,
Adventare virum; & partes petere agmen easdem
Partibus ex iisdem, & summa dominarier arce.
Præterea castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem astat Lavinia virgo:
Visa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari:
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit; lucosque sub alta
Consulit Albunea; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim.
Hinc Italæ gentes omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cum tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti Pelli-

Apes densæ; res mira dictu, trans levem aerem volantes magno stridore, insederunt supremum illius cacumen: & pedibus invicem conjunctis, examen repentinum pependit e frondoso ramo. Statim vates dixit. Videmus appropinquare hominem peregrinum, & exercitum ex eadem regione quærere hanc *eamdem regionem, & regnare in* hac *suprema arce. Præterea dum Lavinia virgo accendit altaria sacris facibus, & stat prope patrem, (res horrida) visa est corripere ignem longis capillis, & comburi flamma sonante* secundum *omnia ornamenta;* & visa est *accensa* secundum *regias comas, accensa* secundum *coronam spectabilem gemmis: deinde fumans* visa est *cingi rutilanti luce & jactare ignem tota domo. Hoc autem* cœpit *haberi terribile & visu admirabile. Etenim ajebant ipsam illustrem fama & fortuna futuram* esse, *sed minari genti magnum bellum. At rex territus his prodigiis vadit ad oracula fatidici Fauni patris* sui *& consulit sylvas* sitas *sub alta Albunea: quæ maxima sylvarum resonat sacro fonte, & umbrosa emittit densam Mephitim. Italæ nationes & omnis terra Oenotria accipiunt inde responsa in* rebus *incertis. Sacerdos cum obtulit illic dona, & per noctem tacitam* ja-

N O T Æ.

lia, l. 3. 3. atque ut ei videtur; ea nunc dicitur *Paterno*.

66. *Pedibus per mutua nexis, &c.*) De hac apum glomeratione, quæ *uva* dicitur, Georg. 4. 257. & 558. De *apum examine*, Ecl. 7. 13.

70. *Partibus ex iisdem.*) Apes e Tyrrheni maris partibus venerant Laurentum, insederant lauri apicem; quo significabatur, exteros Tyrrheno mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier*. Extensio syllabæ, pro *dominari*.

71. *Adolet altaria tædis.*) Adolet thus ad altaria domesticorum Deorum, Æn. 5. 708. *Flammis adolere Penates*.

77. *Vulcanum.*) Deum ignis, pro igne, ut G. 1. 295.

82. *Lucosque sub alta Albunea.*) *Albunea* fons est profundissimæ altitudinis, unde erumpit fluvius *Albula*, nunc *la solforata*, sulfureis aquis memorabilis; quæ primo frigidæ sunt, mox inducunt calorem. *Albula*, paulo infra Tybur, influit in *Anienem* fluvium, nunc *Teverone*. Odor ejus & sapor corruptus est: unde ait Virgilius exhalare *Mephitim*. Est autem *Melphitis*, Juno aeri corrupto præsidens; cui ædes apud Hirpinos fuit ad lacum Amsancti, ex Plinio l. 2. 93. & apud Cremonam, ex Tacito hist. l. 3. Hic *Mephitis* pro ipso putore sumitur, ut Vulcanus pro igne; Jupiter pro aere. Juxta Scaligerum vox Etrusca est, a Syris deducta, apud quos gravitatem odoris significat. Apud Albuneam *Sylva* fuit sacra Musis, ex Martiali, ibidem culti sunt Fauni, ex Virgilio & Statio: ibidem ex Lactantio, Nympha *Albunea*, quæ Sibylla fuit Tiburtina. De *Italis* & *Oenotriis* AE. 1. 534.

87. *Cæsarum ovium sub nocte, &c.*) Plinius l. 16. 44. *Apud Tiburtes* (unde non longe abest Albunea) *extant ilices tres, etiam Tiburte conditore eorum vetustiores, fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud* The-

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulacra videt volantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic & tum pater ipse petens responsa Latinus,
Centum lanigeras mactabat rite bidentes
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus: Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque a stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa Patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus;
Sed circum late volitans jam fama per urbes
Ausonias tulerat; cum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, & pulcher Julus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ.
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.

Con-jacuit super *pelles suppositas ovium immolatarum, & quæsivit* illic *somnum; videt multas figuras vagantes mirabilibus modis, & audit voces multiplices, & fruitur sermone Deorum, & alloquitur Acheronta e profundo Averno. Tunc etiam ipse pater Latinus, poscens responsa, illic sacrificabat* de *more centum oves lanigeras; & jacebat extensus super earum pelle & stratis velleribus. Vox repentina emissa est ex intima sylva: O mea proles, ne quære jungere filiam* tuam *conjugio Latino; neve confide lectis præparatis. Venit gener peregrinus: qui progenie* sua *extollet nostrum nomen ad sidera, & cujus de stirpe posteri videbunt omnia versari & regi sub pedibus* suis, *quacumque Sol revertens aspicit geminum Oceanum. Latinus ipse non continet* in *ore suo hæc responsa Fauni patris, & hæc monita data per noctem tacitam; sed jam fama circum undique volans per urbes Italicas ea sparserat: cum juventus Trojana applicuit naves ad crepidinem herbosam literis. Æneas, & præcipui duces, & formosus Ascanius, sternunt corpora* sua *sub ramis arboris altæ: & inchoant epulas, & in gramine supponunt cibis placentas e frumento, sicut ipse Jupiter suggerebat, & onerant* illud *solum panis fructibus sylvestribus.* *Illic*

N O T Æ.

Thebas obierit una ætate ante Iliacum bellum. Pausanias autem in Atticis loquens de Amphiarao, insigni somniorum interprete, qui a Græcis ideo inter Deos relatus est, ait, apud Oropum, Atticæ maritimam urbem, Amphiarai fontem esse ac templum: ubi arietem immolant, cujus substrata in pelle dormientes nocturna visa exspectant. Ex iis colligit Cerdanus, ejusmodi sacra a Tiburte Amphiarai filio translata esse in Italiam, eaque a Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

91. *Acheronta affatur Avernis.*) Per *Acheronta*, fluvium infernum, de quo Æ. 6. 323. umbras Deosque inferorum intelligit. Per *Averna*, inferorum ostia, de quibus, Æ. 6. 237. ipsos indicat inferos.

96. *Latinis.*) E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos, &c. supra v. 54.

100. *Utrumque recurrens &c.*) Magnitudinem notat futuri imperii Romani; vel ab oceano orientali ad occidentalem, qua Sol diurno motu recurrit, vel ab oceano septentrionali ad meridionalem, qua Sol annuo motu discurrit. De *vario Solis motu*, Georg. 1. 238.

105. *Ausonias, &c.*) Supra v. 54. *Laomedontia pubes*, a Laomedonte Trojano rege, Georg. 1. 502. *Aggere*, Æn. 5. 44. *Adorea liba*, placentas ex frumento purissimo, quod *ador*, sive *far*, appellatur: AEn. 7. 33. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia Diis tum primum ab Ænea facta esse: & e placentis *libatis* oblatisque socios pavisse famem, ut e victimarum extis fieri solitum videbimus, AE. 8. 183.

111. *Cereale Solum.*) *Solum* est, quod cuique rei sustentandæ supponitur, Ecl. 6. 35. *Ceres*, Dea frumenti, panis; AE. 5. 79. *Cereale solum*, quadra e pane.

Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi;
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus? etiam mensas consumimus, inquit Julus;
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo: salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia (namque
Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebant:
Exitiis positura modum.
Quare agite, & primo læti cum lumine Solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus; & a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, & vina reponite mensis.
Sic deinde affatus, frondenti tempore ramo Im-

Illic cæteris absumptis, cum inopia ciborum cogeret eos vertere morsus in panem exiguum; & frangere manu ac dentibus audacibus orbem fatalis crustæ, nec abstinere a planis quadris: Ascanius jocans, dixit: Heus! etiam comedimus mensas. Nec dixit *plura. Vox illa audita laborum terminum prima indicavit: & pater excepit* eam *primus ab ore loquentis, &* secum *expendit admiratus oraculum. Statimque dixit: Salve, terra debita mihi per fatum; & vos salvete, o Penates Trojani. Hic* est *domus, hæc est patria. Etenim nunc reminiscor, pater Anchises deposuit apud me talia secreta fatorum: Fili,* aiebat, *quando fames coget te appulsum incognitis litoribus comedere mensas, cibis deficientibus: tunc fatigatus memento sperare sedem* certam, *& manu statuere illic, ac cingere mœnibus primam urbem. Illa fames erat* ista; *hi* casus *extremi erant destinati nobis allaturi finem miseriis. Agite igitur: & sub primam lucem Solis inquiramus læti, quænam* sint *hæ regiones, aut quinam homines occupent eas, ubi* sint *urbes* illius *nationis; & abeamus* in loca *remota a portu. Nunc effundite pateras* in honorem *Jovis, & precibus invocate patrem Anchisen, & rursus afferte vinum* in *mensas. Sic locutus, postea cingit caput ramo viridi,* *erat*

N O T Æ.

114. *Orbem Fatalis crusti.*) Mox vocabit, *quadram*, tum *mensam*, & *placentas* intelligit, quæ pro patinis tum fuerunt, & vero sæpe esse solebant apud veteres. Hæc vocum diversitas e placentæ figura repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata: itaque quatuor veluti quadris distincta. Ita Cerdanus e veteribus poetis.

119. *Stupefactus numine.*) Oraculo divino, quod ex Ascanii ore erumpebat; aut potius oraculi divina quadam solutione. *Pressit.* Vel, *continuit silentio*: vel potius, *secum tacite expendit.*

121. *Trojæ Penates.*) Dii regionis illius patrii ac domestici; qui cum iis Penatibus conjuncti, quos Troja advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojæ, ac Trojanorum dicendi estis.

128. *Illa fames.*) Prædicta, non tantum ab Harpyia Cæleno, Æ. 3. 257. sed etiam ab Anchisa: forte AE. 6. 890. ubi filio memorat futura bella in Italia *& quocumq. modo fugiatve feratve laborem.*

130. *Primo cum lumine Solis.*) Posteræ lucis initio. Hunc enim diem in excensu, & libationibus, & Deorum veneratione posuerunt. De *libatione* in mensa. Æn. 1. 470. De *Divinitate Anchisæ*, AE. 5. 59. 96. 98. De *Geniis locorum*, AE. 5. 95.

136. *Primamque Deorum Tellurem, &c.*) Juxta Hesiodum, qui in Theogon. v. 117. post Chaos primam Deorum ponit *Terram*, quæ primo genuit Cœlum, ex Cœlo Oceanum, Saturnum, Gigantes &c. Æneas deinde *Nymphas* precatur, de quibus Ecl. 2. 46. Et *flumina*, quæ suos quoque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138. *Noctem, &c.*) Deam item, apud Hesiodum, v. 123. prognatam e Chao, & parentem Diei atque Ætheris, unde cum ea con-

Implicat: &, Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque & adhuc ignota precatur
Flumina: tum Noctem, noctisque orientia signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem
Invocat, & duplices cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis & auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem:
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, & vina coronant.
Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies; urbem, & fines, & litora gentis
Diversi explorant: hæc fontis stagna Numici,
Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes:
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus: ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum, primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit. Jam-

orat Genium hujus *loci, & Terram primam Deorum, & Nymphas & Deos adhuc incognitos: deinde Noctem & sidera surgentia per noctem & Jovem Idæum, & matrem Phrygiam per ordinem invocat, & geminos parentes* e *cœlo &* ex *inferis. Tunc Jupiter omnipotens intonuit ter serenus e supremo cœlo, & monstravit e cœlo nubem coruscantem auro & radiis luminis, ipse commovens* eam *manu. Tunc statim rumor spargitur per exercitum Trojanum, venisse diem, quo ædificent urbem destinatam. Certatim renovant epulas, & gaudentes magnis præsagiis disponunt pocula, & coronant vina. Quando dies postera nascens cinxit terras luce; separati inquirunt urbem & terminos, & litora* hujus *nationis:* discunt, *hæc* esse *stagna fontis Numici, hoc* esse *flumen Tybrim, hic manere generosos Latinos. Tunc filius Anchisæ imperat centum oratores electos ex omni ordine ire ad magnificam urbem Regis, omnes coronatos ramis Minervæ: & portare* illi *viro munera, & petere pacem* pro *Trojanis. Non* est *mora, jussi properant, et vadunt celeribus passibus: Æneas ipse describit muros depressa fossa, et inchoat urbem, et in litore cingit primam habitationem vallo et pinnis in formam castrorum:* Et

N O T Æ.

conjungit *signa* sive *astra*, quæ noctu oriuntur & apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem; quia timebat sibi tum ab incolarum insidiis.

139. *Idæumque Jovem.*) Notum in Ida Cretæ monte, & educatum in Dictæo ejusdem antro, Georg. 4. 151. De *matre Phrygia*, Cybele, in Phrygia præcipue culta, AE. 3. 111.

140. *Duplices cœloque Ereboque parentes.*) Venerem matrem, quæ in cœlo, & Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud inferos erat, anima tamen in cœlo apud superos, Æ 6. 748. De *Erebo* profundo inferorum loco, Æn. 4. 510.

141. *Clarus ab alto intonuit.*) Fulmen sereno cœlo cadens, modo fausti, modo infausti ominis: G. 1. 487.

142. *Radiis lucis, & auro.*) *Lucis aureæ*, Sic, G. 2. 192. *pateris libamus & auro.*

144. *Diditur.*) Non *deditur*: hoc enim a *dedo*, *trado*, illud a *dido*, *distribuo*. Horat. Satyr. l. 2. 1. 66. *servis .... munia didit.* Lucretius frequentissime. De *Coronatione vini*: enim, vel implentur vino pocula, vel seipsa cinguntur floribus, Æn. 3. 525. & Georg. 2. 528. De *lampade*, pro *Sole*, Æn. 4. 6.

150. *Stagna Numici.*) Fontem Numici fluvii, cujus brevissimus cursus est prope Lavinium, inter Laurentum & Ardeam. Hunc fontem ajunt sacrum fuisse Annæ Perennæ, quam Ovidius, Fast. 3. 551. putat Annam esse Didonis sororem, eo profugam, post necem sororis direptamque ab Iarba Carthaginem: nunc est *rivo di Nemi*. De *Tybri*, Æn. 1. 17. De *Latinis*; supra, v. 54.

154. *Ramis Palladis.*) Olivæ, Palladi sacræ, Georg. 1. 14. De *Pallade*, Æn. 1. 43.

157. *Designat mœnia fossa.*) Locum ad orientalem Tyberis ripam, paulo supra maris litus, cui nomen Trojæ dedit, ex Livio & Dionysio Halicarn: ubi deinde *Ostia* urbs ab Anco Marcio Romanorum rege condita est.

160. *Te-*

Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri & primævo flore Juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus:
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt.
Cum provectus equo longævi Regis ad aures
Nuncius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, & solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum sylvis, & relligione parentum.
Hinc sceptra accipere, & primos attollere fasces
Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Hæc sacris sedes epulis: hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Quin

Et jam juvenes perfuncti itinere videbant turres, et domos altas Latinorum, et appropinquabant muro. Ante urbem pueri et juvenes in *prima pubertate exercentur equis, et regunt currus in arena, aut intendunt difficiles arcus, aut vibrant brachiis spicula flexibilia, et provocant se cursu atque jactu* telorum. *Tunc nuntius vectus equo refert ad aures grandævi Regis venisse magnos homines in habitu incognito. Ille jubet* eos *adduci intra domum, & sedit in avito solio, in medio* suorum. *Fuit in altissima* parte *urbis domus magna, magnifica, educta centum columnis, palatium Laurentis Pici, tremenda* ob *sylvas & religionem majorum. Initium erat regibus, inde sumere sceptra, & erigere primos fasces: hæc curia erat illis templum, hic locus* destinatus *sacris conviviis: hic mactato ariete patres solebant sedere* ad *mensas longas.*

Imo

NOTÆ.

160. *Tecta Latinorum.*) Redundat syllaba in versu, ut in isto, Georg. 1. 295. *Vulcano decoquit humorem*. Notat *Laurentum*, urbem Latini regiam.

171. *Laurentis regia Pici.*) De illa *regia*, & *Laurente agro*, supra, v. 63. De *Pico*, v. 47. & infra, v. 189.

173. *Attollere fasces omen erat.*) *Fasces* posuit pro quibuslibet imperii insignibus; nondum enim fascium hic usus erat. *Omen* posuit pro *initio*: quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina & auspicia & auguria solebant; unde *auspicium* etiam, & *auspicari*, dicimus; pro, *initium* captare & *incipere*: & *inaugurari*, pro, *in dignitatem aliquam assumi*.

174. *Curia templum.*) *Curia*, locus est ubi res publicæ *curantur*: sive divinæ, ut sacrificia; sive humanæ, ut judicia, consilia; unde aliquando cum templo fere convenit, aliquando ab eo diversa est, ut hic. Qui curiæ præerat, dicebatur inde apud Romanos *curio*: & postquam populus Romanus a Romulo tres in *tribus* distinctus est, singulæ tribus divisæ sunt in decem *curias*, sic dictas a locis, quo sacrorum negotiorumque causa separatim cives conveniebant.

175. *Ariete cæso Perpetuis, &c.*) *Arietis* sacrificium illis in partibus tum in usu fuisse jam diximus, v. 87. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis ubi continua serie sederant convivæ: non vero distinctis in sedilibus. Sic Æn. 8. 183. *Perpetui tergo bovis*. Porro considere, non in lecto recumbere ad mensas, heroïcis temporibus morie fuisse diximus, Æn. 1. 702.

178. *Italus.*) Hunc ajunt quidam fuisse Siculorum regem: Dionysius potentem virum, Oenotrum genere, & ex eorum Arcadum prosapia, qui duce Oenotrio Lycaonis filio, illuc ex Peloponneso venerant; eumque propagato imperio, regionem *Oenotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse.

Sabinus Vitisator, &c.) *Sabinus* nomen dedit Sabinis, genti ex Lacedæmoniis quidem, ut vulgo existimatur; sed ut Cluverius probat, ex Oscis Ausonibus oriundæ. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis genii, qui alio nomine *Dius Fidius*, alio item *Semo* dicebatur: ut patet ex Ovid. Fast. 6. 213. Hunc *vitem & segetes* coluisse non liquet; quare multi versum hunc totum *Vitisator, curvam servans, &c.* referunt ad Saturnum. At certe structura versus omnino ad Sabinum esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est; puto hunc *Sabinum*, ejusque patrem *Sancum*, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse: unde *Sancus* dictus sit *Semo*: non quasi *semihomo*, id est, inter homines Deosque medius, ut interpretatur Vossius; sed a *seminando*: atque ita *vitisator & falce armatus* pingitur ejus filius Sabinus; quod fortasse artem illam a patre inventam perfecerit, & vitium culturam eidem addiderit. De *Saturno*, AE. 8. 319. De *Jano*, bifronte, infra, v. 610. De *vestibulo*, seu *atrio*, in quo disponebantur imagines, Æn. 4. 666.

181. *Ab*

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem;
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant: aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma.
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equum domitor: quem capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo Divum, patriaque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit:

Atque

Imo preterea per ordinem imagines veterum patrum ex antiqua cedro, & Italus, & pater Sabinus plantator vitis, tenens in imagine falcem curvatam; & senex Saturnus, & effigies Jani bifrontis stabant in vestibulo; & alii reges a prima *origine, qui certando pro patria tulerant vulnera bellica. Et preterea pendent circa sacra limina arma plurima, capti currus, & curvæ secures, & cristæ capitum. & magna claustra portarum, & spicula, & scuta, & rostra avulsa navibus. Ipse sedebat* cum *baculo Quirinali, & parva trabea vestitus, & sinistra manu ferebat scutulum Picus domitor equorum, quem amatrix Circe, correpta* nimia *cupiditate, percussum aurea virga & transformatum venenis, fecit avem, & variavit coloribus* ejus *alas. Latinus sedens intra tale templum Deorum & avitam domum, accersivit Trojanos ad se sub tecta,*

& prior

NOTÆ.

181. *Ab origine reges*) Allusum aliqui putant ad populum Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Hos quidam volunt primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos non aliunde advectos, ideoque dictos *Aborigines* cujusmodi homines Græci vocant αὐτόχθονας. Alii ex variis nationibus vagis collectos, unde *Aberrigenes* dicti sint, ab *aberrando*. Alii vero plures, Dionysio Halicarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum Oenotris, qui ex Arcadia profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadringentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerint; indeque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab ὄρος, *mons*. Videtur Virgilius primam opinionem tenere. AE. 8. 314. De *postibus*, AE. 2. 442. De *cristis galearum* AE. 6. 779. De *rostris*, in prora navium prominentibus, AE. 5. 143.

187. *Quirinali lituo*, &c.) *Lituus*, hic baculus est augurum, in summa parte incurvus, quo cœli regiones ad consulendos avium volatus distinguebant; alibi, tuba est, ejusdem formæ; AE. 6. 167. Igitur *succinctus* ad *trabeam* duntaxat pertinet, non ad *lituum*: nemo enim *cinctus* baculo dici potest. *Quirinalis* dicitur: quia, ex Plutarco, Romulus augurandi mire peritus fuit, ob eamque rem lituum solebat gestare: qui deinde studiose servatus in curia Saliorum, quæ est in Palatio, cum ea deflagrasset, inventus est integer, ut est apud Cicer. de Divin. l. 1. 30. Cum ergo Romulus appellatus sit *Quirinus*; ideo lituus hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

188. *Parva succinctus trabea*.) *Trabea*, toga fuit, communis sive albi coloris: in eo dissimilis *prætextæ*, quod *prætexta* purpureo limbo tantum in ima ora prætexeretur: trabea multis fasciis virgisque purpureis, instar trabium transversis, at discurrentibus ornaretur, iisque, vel intextis, vel assutis. Ornamentam fuit equitum in decursione publica, quæ Idibus Julii fiebat: item & consulum in aperiendo Jani templo: aliquando etiam augurum, qualis hic ornatus Pici describitur. A Romulo trabeam usurpatam, prætextam a Tullo Hostilio primum inventam habemus ex Plinio, l. 9. 39. Quare Virgilius, qui eam attribuit Pico, prolepsi sive anticipatione usus est. Dicitur hæc Pici trabea, *parva*; id est, stricta, brevis atque angusta, quales initio togæ fuerunt, non laxior & fusior, quales deinde luxus induxit. De *ancilibus*, scutis minoribus ac rotundis AE. 8. 664.

189. *Picus*, *equum domitor*, &c.) *Studiosus equorum* dicitur ab Ovid. Metam. 14. 322. mutatusque in avem picum, *piccho*, a Circe; quod, ob fidem uxori suæ Canenti servandam, ejus amorem sprevisset. Fingitur mutatus in picum: quia avis illa maximi usus fuit in captandis auguriis, qua in arte idem rex excelluit; unde & augurali habitu hic describitur. *Aurea virga*.) Aliqui legunt *aurea*, in primo casu, ut ad Circen referatur: quemadmodum *Venus aurea* appellatur. AE. 10.16. Alii *aurea*, in sexto casu, ut ad virgam referatur: quemadmodum diximus,

AE. 1.

Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidæ, (neque enim nescimus & urbem
Et genus, auditique advertitis æquore cursum)
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti.
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium: neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua, veterisque Dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes: his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, & numerum Divorum altaribus auget.
Dixerat: & dicta Ilioneus sic voce secutus.
Rex, genus egregium Fauni: nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris;
Nec sidus regione viæ, litusque fefellit.
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur: pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
Gaudet avo; rex ipse, Jovis de gente suprema, Tro-

& prior dixit hæc ore tranquillo iis *ingressis*: *O Trojani*, (*neq. enim ignoramus & urbem & genus* vestrum *& cogniti direxistis* huc *mari navigationem*) *dicite quid petitis? quæ causa tulit per tot maria cœrulea ad litus Italicum naves* vestras, *aut cujus rei indigentes? Sive pulsi errore viarum, sive procellis* (*qualia multa navigantes tolerant per altum mare*) *ingressi estis ripas fluvii* nostri, *& statis in portu*; *ne fugiatis* hoc *hospitium*: *et ne nesciatis Latinos* esse *populum Saturni*; *non justum per vincula legum*, sed *sponte sua*, *et continentem se* in *consuetudine* illius *antiqui Dei*. *Ac sane recordor* (quamquam *fama* illa *minus nota* est *ob vetustatem*) *Auruncos senes ita narrare*: *quomodo*, *natus* in *his arvis*, *Dardanus pervenit ad Idæas urbes Phrygiæ*, *et* ad *Samum Thraciam*, *quæ*, *nunc vocatur Samothracia*. *Nunc palatium aureum cœli siderei excipit solio illum hinc profectum e Tyrrhena urbs Coriti*, *et* donatus *aris auget numerum Divorum*. *Dixerat*; *et Ilioneus sic respondit voce verbis ejus*: *Rex*, *eximia proles Fauni*: *nec nigra tempestas coegit nos agitatos mari intrare* in *regnum vestrum*; *nec astrum*, *aut litus abduxit* nos *a* recta *regione viæ*. *Omnes consulto et animis libentibus appellimur ad hanc urbem*; *ejecti regnis*, *quæ Sol oriens ex ultimo cœlo spectabat olim amplissima*. *Initium nostræ stirpis* est *a Jove*, *Trojana juventus Jove gloriatur parente*;

rex

N O T Æ.

AE. 1. 702. *Aurea composuit sponda*. Vocatur Circe *conjux*, id est, amatrix, quæ conjugis loco optabat esse: ut Ecl. 8. 18. *Conjugis indigno Nisæ deceptus amore*.

191. *Sparsitque coloribus alas*.) Purpureo & fulvo, quibus pici pennæ distinctæ sunt. De *Teucris* & *Dardanidis*, Trojanis, AE. 1. 239.

202. *Latinos*, *Saturni gentem*, *&c.*) Indicat ætatem auream. De qua Ecl. 4. 6. Georg. 1. 125. De *Saturni* in Italia regno, AE. 8. 319. De *Auruncis* & *Ausonibus*, supra v. 55.

207. *Dardanus Idæos*, *&c.*) Hoc narravimus, Æ. 1. 239. Æ. 3. 167. De *Ida* monte Troadis in Phrygia; Æ. 1. 385. De *Tyrrhena* regione, Æ. 2. 781.

308. *Threiciamque Samum*.) *Samos* triplex. I. Maxima, ad occidentem sinus Corinthiaci, in mari Jonio, nunc *Cefalonia*, de qua Æn. 3. 271. II. Minor ad occidentem Joniæ, in mari Icario, nunc adhuc *Samo* de qua Æn. 1. 20. III. Minima, ad meridiem Thraciæ, contra ostia Hebri fluvii, in mari Ægæo, communius *Samothracia* dicta nunc *Samandrachi*, de qua hic sermo est. De *Corito* oppido Tusciæ, nunc *Cortona*. Æn. 3. 170.

217. *Regnis*, *quæ maxima*, *&c.*) Priamus enim maximæ parti minoris Asiæ imperabat, Æn. 3. 1. De *ortu Dardani a Jove*, Æn. 3. 167.

220. *Jo-*

Digitized by Google

Trojus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:
Audiit, & si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, & si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Diis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores: nec vestra feretur
Fama levis, tantique abolescet gratia facti:
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus & armis:
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantum)
Et petiere sibi & voluere adjungere gentes.
Sed nos fata Deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus,
Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, & fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, relliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras
Ilia-

rex Æneas Trojanus, ipse e summa familia Jovis, misit nos ad tuam domum. Si terra ultima celat aliquem interfuso oceano; si zona Solis torridi, porrecta in medio quatuor zonarum, separat aliquem a cæteris hominibus: is *quoque audivit, quanta procella* belli, *erumpens e crudelibus Mycenis, pererraverit agros Idæos*; & *quo fato geminus orbis Europæ atque Asiæ commissus sit. Ab illo excidio, jactati per tot maria immensa, poscimus* pro *Diis domesticis sedem angustam, & litus securum, & aquam atque aerem communem omnibus. Non erimus dedecori regno* tuo, *nec levis fama vestra* inde *habebitur, nec delebitur gratia tanti beneficii, nec pœnitebit Italos admisisse sinu* suo *Trojam. Juro per fata Æneæ, &* per *dextram* ejus *potentem, seu fide, seu bello & armis, si ullus expertus est* eam: *multi populi, multæ nationes & petierunt, & voluerunt nos sociare sibi: ne sperne* nos *quia sponte portamus manibus tænias & verba supplicantium. Sed voluntas Deorum coegit nos jussis suis quærere regionem vestram. Dardanus hinc ortus* est, *huc revertitur, & Apollo magnis oraculis impellit nos ad Tybrim Tyrrhenum; &* ad *fluenta sacra fontis Numici. Præterea Æneas offert tibi exigua dona præteritæ fortunæ, reliquias servatas e Troja incensa: Anchises pater* ejus *libabat hac* patera *aurea ante altaria: hic erat ornatus Priami, quando* juxta *consuetudinem reddebat jus populis convocatis, & sceptrum, & sacra tiara,* &

N O T Æ.

220. *Jovis de gente .... Æneas.*) Et paterno genere, per Dardanum; & materno, per Venerem. *Idæi campi*, Trojani, ubi mons Ida, Æn. 2. 801. *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Agamemnonis regia Æn. 1. 288. *Europæ atque Asiæ urbis*: Græci, qui ex Europa; Trojani, qui ex Asia. *Orbis* pro mundi parte hic sumitur.

225. *Audiit, & si quem, &c.*) Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ: quæ ultra oceanum, ad meridianum & septentrionalem polum hinc inde recedit: & incolas zonæ torridæ; quæ in medio orbis [illegible] solis subjacet. De his tribus zonis & aliis duabus temperatis, Georg. 1. 233.

237. *Præferimus manibus vittas.*) Supplices tam apud Latinos, quam apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis; quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, & *infulæ*, quod velarent manus & quasi vincirent: capitum vero infulæ vulgo etiam essent e tæniis vittisque laneis Æn. 2. 133.

242. *Tyrrhenum ad Tybrim, &c.*) De eo, Æn. 2. 781. De *Numico*, supra, v. 150. De *libatione ad aras*, Æn. 1. 740.

Iliadumque labor, vestes.
Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret,
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa a sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Dii nostra incepta secundent,
Auguriumque suum. Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno: non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas (nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra Regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, & (si quid veri mens augurat) opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis. Omni-

& vestes, opus Trojanarum mulierum. Inter *talia verba Ilionei, Latinus tenet vultum defixum intuendo & stat immotus loco, volvens oculos attentos: nec purpura colorata, nec sceptrum Priami tam movet regem; quam attendit ad conjugium & nuptias filiæ & meditatur in animo oraculum antiqui Fauni: hunc* esse *illum generum, profectum e peregrina regione, destinatum fatis; &* hunc *vocari in regnum æquali potestate: hinc orituram sobolem illustrem virtutibus, & quæ potentia subjiciat totum orbem. Denique lætus ait: Dii prospera reddant nostra consilia, & sua auguria.* Vir *Trojane, concedetur* tibi *quod cupis. Nec contemno dona* vestra*: regnante Latino, non deficiet vobis fœcunditas divitis agri, aut abundantia Trojæ. Tantummodo veniat ipse Æneas: si tantum est* ipsi *desiderium nostri, si properat conjungi* mecum jure *hospitii, & appellari socius; & ne timeat vultus benevolos. Erit mihi pars fœderis, tetigisse dextram regis. Vos vero jam reportate Regi mea dicta. Est mihi filia, quam non oracula ex patrio sacrario, non multa prodigia e* cœlo missa *permittunt me sociare marito nationis nostræ. Edicunt hoc superesse Latio*; nempe *venturum* esse *generum e peregrinis regionibus, qui posteritate* sua *extollat ad sidera nostrum nomen. Et opinor hunc illum* esse *quem fata petunt; &* id *cupio, si* mea mens *conjicit aliquid veri. Hæc locutus pater, elegit equos ex omni multitudine. Trecenti* bene *curati erant in altis stabulis.* Statim

NOTÆ.

247. *Sacerque tiaras:*) Pileus fuit omnium fere orientalium principum, igitur & Phrygum: oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus: cujus acumen erectum quidem reges ferebant, cæteri ab rege illustres viri, paulum inflexum.

248. *Iliadumque labor, vestes.*) Vestes acu pictæ, quod *Phrygum* inventum fuit: unde & *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices. *Iliades*, Trojanæ mulieres, Phrygiæ.

254. *Sortem.*) Oraculum, Æn. 4. 346. De *paribus auspiciis*, pro pari potestate, Æn. 4. 102.

262. *Uber agri.*) Substantive pro *ubertate terræ*, Georg. 2. 185.

266. *Tyranni.*) *Regis*. Sic enim Plato, & Isocrates, & Græci poetæ Tragici, bonum etiam principem appellant. De *adyto*, Æn. 2. 297.

277. *Instratos ostro alipedes.*) *Alipedes*, equi veloces & quasi alatis pedibus: desumpta vox e Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. 6. 765. *Ostro*, purpura a sanguine ostrei expressa, Georg. 2. 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis & variatis: pictura enim de acu sæpe dicitur: reperitur *tapes*, *tapete*, *tapetum*.

278. Me-

Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab æthereo, spirantes naribus ignem:
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et lætum Æneam, classemque ex æthere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta:
Heu stirpem invisam: & fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam? At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent: odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto.
Absumptæ in Teucros vires cœlique marisque.

Quid

Statim imperat equos, coopertos purpura & variatis stragulis, dari singulis Trojanis per *ordinem: aureæ phaleræ pendent demissæ in pectora: tecti auro mordent sub dentibus aurum rutilum.* Imperat *dari Æneæ absenti currum & geminos* equos *jugales, ex origine cœlesti, exhalantes ignem naribus: de stirpe illorum, quos ingeniosa Circe, suffurata patri* suo *Soli, creaverat nothos e matre supposita.* Trojani post *talia munera & verba Latini revertuntur excelsi in equis, & referunt pacem. Ecce autem aspera uxor Jovis referebat se ab Argis Inachiis, & ibat elata per aerem, & procul ab usque Pachyno Siculo vidit ex aere lætum Æneam & classem Trojanam. Videt* Trojanos *jam struere domos, jam confidere regioni, reliquisse naves. Stetit affixa* illic, præ *gravi dolore: deinde movens caput, emisit e pectore hæc verba. Vah gentem odiosam, & fata Trojanorum opposita voluntati meæ! An* potuerunt *perire in campis Sigeis? an capti potuerunt capi? An Troja combusta combussit homines?* Ergo *repererunt iter per medios exercitus & medias flammas? At, opinor, mea potestas denique jacet lassa: aut satiata deposui odium. Imo etiam ausa* sum *persequi inter aquas* eos *expulsos patria, & toto mari me objicere* iis *exsulibus. Vires cœli & maris consumptæ* sunt *contra Trojanos.*

Quid

NOTÆ.

278. *Monilia,*) *Phaleras* quidam interpretantur. Et vero phaleræ sunt Plinio pensilia ornamenta: quamquam Suidæ sunt scutula in fronte; Herodoto tegumenta circa maxillas.

282. *Patri quos Dædala Circe, &c.*) Fingitur hic a Virgilio Circe, Solis filia, paternis equis equam clam supposuisse, quæ hos Latini equos ex eorum semine peperit: unde *nothi* dicuntur, id est, non legitimi, quorum tamen notus est pater: quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii*: a Græca voce *νόθος*, quæ idem significat. *Circe* dicitur *Dædala*, id est, ingeniosa: vel a Dædalo ingenioso artifice: Æn. 6. 14. vel a *δαιδάλλω artificiose facio*. Sic Lucretius Minervam, Terram, linguam, *Dædalam* passim appellat. Dicitur autem *Circe* a quibusdam fuisse Marica illa Nympha, mater Latini, de qua, v. 47.

286. *Inachiis Argis.*) De *Argis*, urbe Peloponnesi Junoni cara, Æn. 1. 19. 288. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Archivorum rege; vel ab Inacho, fluvio; qui prope urbem fluit; ex Strabone l. 8. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridionali, *Capo Passaro*. Æn. 3. 699.

294. *Fata Phrygum.*) De *fatis* Æn. 1. 243. De *Phrygia*, Ibid. 385. De *Sigeo*, Troadis Promontorio, Æn. 6. 500. De *numine*, Æn. 1. 137. De *Teucris*, Ibid. 239.

302. *Quid Syrtes, &c.*) In Libyco mari

Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse Deum antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus, aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti;
Vincor ab AEnea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis; dubitem haud equidem implorare quod usquam est:
Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coeant mercede suorum.
Sanguine Trojano & Rutulo dotabere, virgo:
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales:
Quin idem Veneri partus suus, & Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Alecto dirarum ab sede sororum Infer-

Quid profuerunt mihi Syrtes, aut Scylla, aut magna Charybdis? teguntur alveo desiderato Tybridis, tuti a mari atque a me. Mars potuit evertere crudelem nationem Lapitharum: Ipse pater Deorum permisit furori Dianæ veterem Calydona: quam tantam pœnam *sceleris merentibus Lapithis aut Calydone? Sed ego, magna uxor Jovis, quæ potui nihil omittere intentatum, quæ converti me in omnia, superor ab Ænea. Quod si mea divinitas non est satis potens: non sane dubitabo invocare quicquid usquam est: si non possum flectere superos, commovebo inferos. Sit* ita, *non permittetur* mihi *arcere eos ab regno Latini; & Lavinia fatis destinatur Æneæ uxor certissima: sed licet differre, & adhibere moras tantis rebus; sed licet evertere populos utriusque regis. Gener & socer faciant* fœdus *hoc præmio suorum. Puella*, habebis *pro dote sanguinem Trojanum & Rutulum: & Bellona destinatur tibi pronuba. Nec solum* Hecuba filia *Cissei gravida peperit faces conjugales: Veneri etiam suus filius erit idem, & alter Paris, & fax iterum perniciosa contra Trojam recidivam. Postquam protulit hæc verba, descendit tremenda* in *terras. Excitat ex domo dirarum sororum & infernis umbris Alecto luctuosam.* cui

N O T Æ.

vadosi sinus, Æn. 7, 115. De *Scylla* scopulo, & *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æn. 3. 420.

304. *Mars perdere gentem Lapithum, &c.*) Pirithous Lapitharum rex, de quo Æn. 6. 601. 617. ad suas cum Hippodame nuptias eum Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset, Mars utramque gentem Lapithas & Centauros clade utrimque maxima inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur cæteri interpretes. De *Lapithis*, & *Centauris*, Thessaliæ gentibus, Georg. 1. 456. Georg. 3. 38.

306. *Calydona Dianæ, &c.*) Oeneus Calydonis rex, in Ætolia, circa ostia Eveni fluvii: cum Diis omnibus, excepta Diana, primitias frugum obtulisset; irata Dea aprum immisit, a quo vastatus est late ager Calidonius, donec a Meleagro Oenei filio fera occideretur, Ovid. Met. 8. 273.

312. *Acheronta.*) Numina inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æn. 6. 323.

315. *At trahere, &c.*) Quomodo Dii fatis obstare possent, diximus, Æn. 1. 243.

317. *Mercede suorum.*) Damno populorum, quæ *merces* ironice dicitur. Ita Cicero Tuscul. 3. 12. *Nam istuc, nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore.*

319. *Bellona . . . . pronuba.*) *Bellona*, Dea bellorum præses, Martis soror, quæ eidem ad bellum eunti currum & equos parat: Græcis dicta *Enyo*. *Pronubæ*, mulieres dicebantur, quæ nuptias conciliabant, eaque administrabant, quæ pertinebant ad nuptias, & nuptam in lecto collocabant: eas oportebat uni viro nuptas fuisse, ad bonum omen.

320. *Cisseis prægnans ignes, &c.*) Hecuba Priami uxor, Cissei Thraciæ regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem utero gestare, Æn. 1. 31. *Ignes enixa jugales*, intellige Parin ipsum, vel incendium Trojæ; quod illius partus & conjugii fructus fuit: dici-

Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iraque, insidiæque, & crimina noxia cordi.
Odit & ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam; ne noster honos, infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
AEneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principio Latium & Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ.
Quam super adventu Teucrum, Turnique hymenæis,
Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit;

Quo

cui bella tristia, & iræ, & insidiæ, & crimina perniciosa sunt *cordi*. *Ipse etiam pater Pluto aversatur hoc monstrum; aversantur sorores infernæ: tot convertit se in species, tam crudeles sunt figuræ* ejus, *tot dira producit serpentes. Juno animat eam his verbis, & loquitur talia: O virgo filia Noctis, concede mihi hoc opus proprium, hoc officium: ne nostra gloria vel fama victa, cedat locum; & ne Trojani possint circumvenire Latinum* prætextu *conjugii, & invadere regionem Italam. Tu potes commovere in pugnas fratres conjunctissimos, & turbare odiis familias, tu immittere domibus verbera & mortiferas tædas: tibi* sunt *mille species & mille artes nocendi: concita animum fertilem, disturba pacem confectam, semina causas belli*: fac ut *juventus velit arma, simulque petat, & corripiat* ea. *Postea Alecto imbuta venenis Medusæis, primo adit Latium & altam domum regis Laurentis, & obsidet portas quietas Amatæ: quam fœminea sollicitudo & ira cruciabat, flagrantem ob adventum Trojanorum & nuptias Turni. Dea injicit ei colubrum unum e capillis cæruleis, & submittit in sinum usque ad profundum cor*: ut

N O T Æ.

dicitur enim *jugale* quicquid ad conjugium pertinet; & conjugium ipsum, *jugum*, Æn. 4. 59.

321. *Idem Veneri partus, &c.*) Æneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojæ, quam a se excitatam in Italia iterum perdet.

322. *Recidiva Pergama.*) Explicant plerique *repullulantia, reparata*; ego simpliciter, *iterum cadentia*, ut Æn. 4. 344. Qui enim deducunt a *cado*, & arboribus quæ cæsæ & recisæ repullulant, non advertunt obstare mensuram syllabæ secundæ brevem; unde melius a *cado*; quam a *cædo* derivatur. *Pergama*, arces Trojanæ urbis, Æn. 1. 470.

324. *Alecto, &c.*) De hac Furia, aliisque duabus, Georg. 3. 552. Æn. 6. 572. De *Plutone*, Georg. 4. 467.

331. *Virgo sata Nocte.*) *Virginem* vocat Furiam. Vel simpliciter, pro puella: quomodo Pasiphae dicitur *virgo*, Ecl. 6. 52. Vel peculiari Furiarum nomine: quæ sic dicuntur, quia severæ & in puniendo incorruptæ: unde Ajax flagellifer apud Sophoclem, v. 847. vocat eas ἀεὶ παρθένους, *semper virgines*. Noctis & Acherontis erant filiæ.

337. *Tibi nomina mille.*) Vel intelligit mille pestes, Furiarum quasi famulas, quæ passim in earum comitatu ponuntur a Poetis distinctæ variis nominibus: ut sunt Luctus, Pavor, Fames, Discordia, &c. Vel intelligit *causas nocendi*: frequenter enim *nomen* pro *causa* sumitur: unde passim *quo nomine*, pro *qua de causa*.

341. *Gorgoneis venenis.*) Quia Medusa una e Gorgonibus, Æn. 2. 616. caput habuit serpentibus horridum: quod a se abscissum Perseus cum per Africam circumferret, stillantes inde in terram sanguinis guttæ totidem in angues venenatos mutatæ sunt, unde multitudo tanta venenorum & serpentum in Africa. Ovid. Metam. 4. 620. & Apollonius, l. 4. 1514. De *Latio* supra v. 54. De *Laurente* regione, v. 63. De *tyranni* nomine, v. 266. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Hymenæo*, nuptiarum præside, Georg. 3. 60.

350. *At-*

Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestes & levia pectora lapsus
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem;
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, & membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem:
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, & solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrymans, Phrygiisque hymenæis,
Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret nataeque tuique?
Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine prædo?
An non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad arces?
Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor; & sic dicere Divos.

Et

ut acta in furorem per *id monstrum evertat totam familiam*. *Ille lapsus inter vestes & pectus leve serpit nullo tactu*, *& subrepit furenti infundens halitum vipereum*: *magnus* ille *coluber fit aureus torques* circa *collum*, *fit tænia longæ vittæ*, *& implicat capillos & lubricus vagatur* per *membra*. *Et* quidem *dum prima pestis submissa humido veneno movet sensus*, *& immiscet flammas ossibus*, *& nondum animus excepit incendium toto pectore*: tum *locuta est tranquillius & solita consuetudine matrum*, *flens multum ob filiam & nuptias Trojanas*: *An Lavinia datur ducenda Trojanis profugis*, *o pater! nec miseret te*, *& filiæ*, *& tui! nec miseret* te *matris*, *quam perfidus* ille *prædo deseret primo vento*, *abiens mari*, *abrepta virgine? Nonne pastor Phrygius sic intravit Spartam*, *&* sic *abstulit Helenam Ledæ filiam in urbem Trojanam? Quid* erit *tua sacra fides*, *quid antiquum studium tuorum*, *& dextra toties data cognato Turno? Si quæritur Latinis gener e gente aliena*, *& id statutum est*, *& mandata patris Fauni urgent te*: *certe existimo alienam regionem* eam *omnem*, *quæ non subdita dominationi nostræ separatur a nobis*; *&* existimo *sic Deos loqui*. *Præ-*

N O T Æ.

350. *Attactu nullo*.) Sensibili, quem Amata perciperet.

352. *Tænia vittæ*.) *Tænia*, extrema pars *vittæ*: promiscue vulgo sumuntur. De sacro *vittarum* usu Æn. 2. 133.

361. *Aquilone*.) Vento septentrionali, Ecl. 7. 51. Hic pro quolibet vento.

363. *An non sic Phrygius*, *&c.*) Legitur *An non?* per simplicem interrogationem, Et *at non?* per interrogationem ironiæ conjunctam. *Pastor*, Paris qui primo pastor fuit, AEn. 1. 31. *Phrygius*, Trojanus e Phrygia, AEn. 1. 385. *Lacedæmona*, Spartam in Peloponneso, AEn. 2. 577. De *Helenæ ortu* ex Leda, & raptu, AEn. 1. 654. AEn. 6. 511.

366. *Consanguineo Turno*.) Matrem habebat Veniliam sororem Amatæ.

367. *Si gener*, *&c.* Eludit oraculum Fauni, de quo supra v. 81. probatque illud in Turnum cadere: tum quia Rutuli non parebant Latinis, & sic externi poterant dici, quamvis vicini: tum quia e Græcis Argivis ortus erat Turnus; AEneas contra e Dardano Italo.

372. *Inachus Acrisiusque*, *&c.*) *Inachus* Argivorum rex fuit, qui nomen fluvio ibidem dedit: *Acrisius* ex ejus fuit posteris: pater *Danaes*, quam cum audisset parituram esse filium, a quo ipse foret occidendus, turre virginem inclusit. Hæc illic vitiata a Jove, sub aurei imbris specie per tegulas delapso, peperit Perseum. Ideo inclusa cum puero in arca ab Acrisio, & in mare projecta, allapsa est secundum Græcos scriptores, ad insulam Seriphum, unam e Cycladibus in AEgæo mari; ibique a Polydecte suscepta est; secundum Latinos, ad litus Apuliæ; ubi Pilumno regi, Turni avo, nupsit: & *Ardeam* condidit in Rutulorum finibus: Pilumnus Daunum, Daunus Turnum ex Venilia Amatæ sorore genuit.

Mediæque Mycenæ.) *Argos* & *Mycenæ*, vicinæ Peloponnesi urbes, ita ut commune Junonis templum haberent, inter utramque positum,

Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt; penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent. Ille actus habena
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
Impubesque manus, mirata volubile buxum:
Dant animos plagæ. Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur, populosque feroces.
Quin etiam in sylvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat: & natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evoe Bacche fremens, solum te virgine dignum
Vociferans. Etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem,
Fama volat: Furiisque accensas pectore matres Idem

Præterea si requiratur prima origo familiæ Turni; *patres Turni sunt Inachus & Acrisius, & media Græcia. Postquam frustra aggressa his verbis Latinum, cernit* eum *contra persistere*; & postquam *furiosum venenum colubri intime lapsum* est *in viscera, & penetrat* eam *totam: tunc vero misera, commota magnis monstris, sævit ultra modum furiosa per vastam urbem: quemadmodum aliquando turbo cursitans sub torto flagello, quem pueri vacantes ludo agitant in magnum orbem circa atria spatiosa. Ille impulsus flagello vagatur sinuosis spatiis: turba ignara obstupescit, & agmen impube miratur buxum versatile: ictus adjiciunt vim* buxo. Regina *non lentior* quam *ille cursus, vagatur per medias urbes & populos furentes. Imo præterea, ausa grandius crimen & ausa majorem furorem, abit in sylvas*, sub *ficta religione Bacchi, & occultat filiam* in *montibus umbrosis: ut auferat* hoc *conjugium Trojanis*, aut *retardet nuptias, fremens Evoe Bacche: clamans te unum dignum esse puella*, o Bacche. *Et vero rumor spargitur, puellam gestare pro te thyrsos teneros, circuire choris tuam* imaginem, *alere comam dicatam tibi: & eadem cupiditas impellit simul omnes matres inflammatas furiis* in *pectore*, *ad*

NOTÆ.

situm, ex Strab. lib. 8. uni eidemque principi parebat tota illa ditio, Acrisii tempore; nec distinctum Mycenis regnum constitutum est, nisi sub Pelopis posteris, ut notat ibidem Strabo. Quare ob viciniam & indistinctum diu imperium, *Argos & Mycenæ* promiscue pro uno eodemque regno ac fere loco, habentur a Poetis, imprimisque a Virgilio. Hæc sufficiant testimonia, pauca e multis, AEn. 2. 178. Sinon a Calchante admonitos ait fuisse Græcos, exscindi Trojam non posse: *omina ni repetant Argis*, id est, nisi Argos redeant: statimque refert eos, Chalcantis admonitu, *patrias vento petiisse Mycenas*. Ergo Mycenæ & Argos pro eadem urbe usurpatæ. Item AE. 6. 838. sic ait de duce Romano: *Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas*, id est, Argivorum regnum eruet. Constat enim ex Strabone loco citato, *Mycenas* non a Romanis, sed ab ipsis Argivis esse erutas, ita ut suo tempore ne vestigium quidem earum reperiretur. Itaque hic: *mediaque Mycenæ*, significant, *mediam Græciam, mediam Peloponnesum*, partem pro toto, locum certum pro incerto.

377. *Lymphata.*) Furiosa. Vel, a *Nymphis, lympharum* præsidibus, quæ eos, a quibus erant conspectæ, in furorem agebant: ita fere Festus: Vel, quod in rabiem acti. *lympham*, id est *aquam* timeant: ita Isidorus.

382. *Buxum.*) *Buxus* arbor est: *buxum*, lignum arboris, *bosso*, ex quo fit *turbo*, lusorium instrumentum versatile, Ital. *paleo*.

385. *Bacchi, &c.*) De eo, deque *thyrsis*, hastis pampino vestitis, Ecl. 5. 29. De *Bacchis*, mulieribus eidem sacris, quarum furorem simulabat Amata, AEn. 4. 301. De vociferatione Bacchica *Evoe* AEn. 6. 517. De *choro* seu saltatione mulierum circa Deorum simulacra, AEn. 4. 62. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, AEn. 1. 612.

391. *Tibi pascere crinem.*) Mos apud Græcos, Romanos, Barbaros, capillos Diis sacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes & incæduos alendo, vel detondendo, & templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit autem Ce-

Digitized by Google

Idem omnes simul ardor agit nova quærere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque:
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet ac natæ Turnique canit hymenæos;
Sanguineam torquens aciem: torvumque repente
Clamat, Io matres, audite ubi quæque, Latinæ:
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum,
Talem inter sylvas, inter deserta ferarum,
Reginam Alecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto: locus Ardua quondam
Dictus avis, & nunc magnum manet Ardea nomen:
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Alecto torvam faciem & furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat: induit albos
Cum vitta crines: tum ramum innectit olivæ, Fit

ad quærendas domos novas. Reliquerunt domos: præbent ventis colla & capillos; aliæ autem implent aerem tremulis clamoribus, & indutæ pellibus gestant hastas ornatas *pampino. Ipsa* Regina *in medio furiosa tenet pinum flammantem, & canit nuptias filiæ* suæ *& Turni, volvens oculos sanguinolentos, & subito clamat immaniter. Io matres Latinæ, audite omnes ubicumque* estis: *si quis amor restat piis animis erga miseram Amatam, si sollicitat* vos *cura auctoritatis maternæ, resolvite tænias capillorum, celebrate mecum orgia. Sic undique per sylvas, per deserta ferarum, Alecto impellit Reginam furiis Bacchi. Postquam Dea funesta visa est* sibi *satis stimulavisse primas iras, & turbasse omnem familiam atque consilium Latini: statim aufertur nigris alis inde ad muros Rutuli audacis: quam urbem Danae dicitur condidisse civibus Acrisioneis,* huc *advecta celeri vento: locus* ille *appellatus* est *olim a majoribus Ardua, & nunc nomen insigne restat Ardea. Sed casus* ita *tulit. Illic Turnus tenebrosa nocte jam capiebat medium somnum in sublimi domo. Alecto deponit sævum vultum, & membra furiosa: mutat se in speciem vetulæ, & sulcat rugis frontem fœdam: assumit capillos albos cum tænia: tum implicat* iis *coronam olivæ;* Fit

N O T Æ.

Cerdanus semper sacratos fuisse per tonsuram, nec solitos ali, nisi ut postea secarentur.

397. *Pinum sustinet.*) Facem nuptialem, quæ frequenter e pinu, Ecl. 8. 29. Faces eas non tantum a pueris, sed a matre etiam latas, præcipue apud Græcos, probat Cerdanus, ex Euripide & Apollonio.

400. *io.*) Vox est omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium, &c. *id.* De *orgiis*, Bacchi sacris, AEn. 4. 301.

403. *Solvite crinales vittas.*) Quæ virginum & matronarum capillos coercebant, non meretricum. Unde Ovid. De arte, l. 1. 30. *Este procul vittæ tenues, insigne pudoris.* Eas resolvere, furoris & inverecundiæ nota fuit, Baccharumque mos.

410. *Acrisioneis colonis, &c.*) Quod fabulæ de arca Danaes effutiunt, ut supra narravimus v. 372. hoc videtur hic Virgilius de *navi* interpretari, qua, cum Argivis aliquot, fugam Danae in Italiam ceperit: quo allapsa, favente vento meridionali *Noto*, condidit ibidem Ardeam, in gratiam *colonorum* Argivorum, quos advexerat secum e regno *Acrisii* patris sui. *Ardea*, urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, mare Tyrrhenum versus, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens. Nomen, vel ab *Ardea* ave cujus ex augurio condita est, teste Hygino apud Senecam, quem qui sequuntur explicant hic vocem *avis*, de *volucri*, videturque Ovi-

Fit Calybe, Junonis anus, templique sacerdos,
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium & quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis.
Tyrrhenas, i, sterne acies: tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit:
Quare age, & armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para: & Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces, pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium & dicto parere fatetur,
Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert. Classes invectas Tybridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuncius aures:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ, verique effœta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet; & arma
Regum inter, falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, Divum effigies & templa tueri:
Bella viri pacemque gerant queis bella gerenda.

Tali-

Fit Calybe, vetula Junonis, & sacerdos ejus *templi: & exhibet se juveni præ oculis cum iis verbis: Turne, an feres tot labores abire frustra, & tua regna transmitti Trojanis advenis? Rex abnuit tibi matrimonium & præmia parata sanguine, & hæres peregrinus quæritur ad regnum. I modo, illuse, expone te inutilibus periculis: i, supera Tuscos exercitus, protege pace Latinos. Ipsa autem omnipotens* Juno *filia Saturni palam jussit me hæc dicere tibi, dum dormis tranquilla nocte. Age igitur, & lætus cura juventutem armari & emitti portis ad bellum, & succende duces Phrygios, qui sederunt ad pulchrum fluvium, & pictas naves: Magna potestas Deorum* hoc *imperat. Ipse Rex Latinus, nisi consentit conficere matrimonium, & stare promissis, sentiat & experiatur deniq. Turnum in bello. Tum juvenis ridens vatem, ita vicissim ore reponit verba: Non, ut putas, nuntius il*le *fugit meas aures, classem ingressam esse fluvium* Tybrim *: ne mihi finge tantas* causas *timendi, regina Juno non est oblita nostri. Sed, o mater, senectus fracta annis & imbecilla ad* cognoscendam *veritatem frustra agitat te curis, & decipit vatem falso timore super bellis regum. Cura* sit *tibi custodire simulacra & templa Deorum: viri, quibus bella debent esse curæ, administrent bella.*

Alecto

N O T Æ.

Ovidius, Met. 14. 574. allusisse ad illam urbis originem, eum eandem ab AEnea excisam, & in *Ardeam* avem mutatam fingit. Vel potius dicta est ab *arduo* situ: unde sic legimus, duce Servio, & MSS. apud Pierium compluribus: *locus Ardua quondam dictus avis*, id est, *majoribus*.

413. *Fortuna fuit, &c.*) Vel ad superiora refertur, *Fortuna casusque fuit, ut nomen urbi tandiu remanserit, tot aliis urbium nominibus aut mutatis, aut sepultis.* Vel ad subsequentia, *Fortuna casusque fuit, quod Turnus tum dormiebat, &c.*

418. *Cum vitta crines, &c.*) *Calyben*, Poeta sacerdotem fingit templi Junonii, quod Ardeæ fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum. *Vittas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat AE. 2. 133. *Innectit ramum olivæ*, in coronam infulæ superpositam.

426. *Tyrrhenas, i, sterne acies.*) Adversus quas Latinis bellum gerentibus, opem Turnus sæpe tulerat. De *iis*, AE. 2. 781. De *Junone*, Saturni filia, AE. 1. 27. De *Phrygiis*, Trojanis, AE. 1. 385.

440. *Victa situ, verique effœta.*) *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, AE. 6. 462. *Effœta* dicitur mulier, quæ cessavit fœtus emittere & parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere & cognoscere, quales vetulæ, quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.

447. *Erinnys sibilat hydris.*) *Erinnys*, communis

Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus,
Diriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina, cunctantem & quærentem dicere plura
Reppulit, & geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effœta senectus;
Arma inter regnum falsa formidine ludit.
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum:
Bella manu, letumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, & atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rupit pavor: ossaque & artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, & scelerata insania belli,
Ira super. Magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exsultantque æstu latices: furit intus aquæ vis,
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis:
Nec jam se capit unda, volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis juvenum: jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque:
Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet, atque juventæ;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis se concitat alis:

Arte

Alecto erupit in furorem talibus verbis. At repentinus tremor invadit membra juvenis loquentis; oculi cohorruerunt: tot colubris sibilat Furia, tam horrendum vultus ejus exhibet se. Tum Alecto *contorquens oculos ignitos, repulit morantem & parantem loqui plura & extulit duos colubros, & sonuit flagello, & adjecit hæc ore furioso: Ecce ego* sum illa *obruta annis, quam senectus imbecilla* ad cognoscendum *verum decipit falso metu inter bella regum. Attende ad ista: venio e domo sororum funestarum: fero* in *manibus bella & mortem. Sic locuta torquet tædam* in *juvenem, & figit sub pectore faces fumantes nigra luce. Magnus timor abstulit illi somnum: & sudor perfusus toto corpore rigavit & ossa & membra.* Ille *furens poscit arma, quærit arma* per *lectum & domum. Fervet cupido armorum, & vesana rabies belli & preterea ira. Sicut quando flamma* excitata *e virgis supponitur magno crepitu lateribus* ollæ *æreæ spumantis, & undæ ardore subsiliunt:* tum *violentia aquæ furit intus, & fluvius fumidus alte exundat spumis; nec jam unda continet se, vapor niger surgit in aerem. Itaq. rupta pace, imperat præcipuis juvenum iter ad regem: & jubet arma instrui,* suos *Italiam tueri, & pellere hostem ultra terminos* regionis: ait *se satis esse* contra *utrosque, & Latinos & Trojanos. Postquam protulit hæc verba, & invocavit Deos ad vota* sua audienda: *Rutuli mutuo incitant se ad bellum. Hunc incitat eximia species pulchritudinis & juventutis regis* sui: *illum reges* ejus *majores, istum manus* ejus *clara factis. Dum Turnus implet Rutulos audacia animosa, Alecto Stygiis alis immittit se in Trojanos:* in-

N O T Æ.

mune Furiarum nomen, AE. 2. 337. *Hydrus*, vel *hydra*: propriæ serpentis genus in aquis degens, ab ὕδωρ, *aqua*.

470. *Venire.*) Esse. Sic Georg. 1. 29. *An Deus immensi venias maris.* De *Teucris*, AE. 1. 239. De *Styge*, & *Cocyto*, AE. 6. 323.

485. *Tyr-*

Arte nova, ſpeculata locum, quo litore pulcher
Inſidiis curſuque feras agitabat Iulus.
Hic ſubitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, & noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima malorum
Cauſa fuit, belloque animos accendit agreſtes.
Cervus erat forma præſtanti & cornibus ingens:
Tyrrheidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheuſque pater, cui regia parent
Armenta, & late cuſtodia credita campi.
Aſſuetum imperiis ſoror omni Sylvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua ſertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, menſæque aſſuetus herili,
Errabat ſylvis: rurſuſque ad limina nota
Ipſe domum fera quamvis ſe nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
Commovere canes: fluvio cum forte ſecundo
Deflueret, ripaque æſtus viridante levaret.
Ipſe etiam eximiæ laudis ſuccenſus amore
Aſcanius curvo direxit ſpicula cornu:
Nec dextræ erranti Deus abfuit, actaque multo
Perque uterum ſonitu, perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Succeſſitque gemens ſtabulis: queſtuque cruentus
Atque imploranti ſimilis, tectum omne replevit.
Sylvia prima ſoror, palmis percuſſa lacertos,
Auxilium vocat, & duros conclamat agreſtes.
Olli (peſtis enim tacitis latet aſpera ſylvis)
Improviſi adſunt: hic torre armatus obuſto,   Stip?.

intuita per novam fraudem locum in litore, ubi formoſus Aſcanius perſequebatur feras inſidiis & curſu. Hic puella Cocytia immittit canibus furorem repentinum, & percellit nares odore cognito, ut agiles inſequerentur cervum: quod fuit primum caput calamitatum, & inflammavit ad bellum animos rusticos. Cervus erat eximia ſpecie, & altis cornibus: quem filii Tyrrhei alebant abſtractum ab uberibus matris, & ipſe *pater Tyrrheus, cui ſubdita erant armenta regis, & commiſſa erat late cura agrorum. Sylvia ſoror* eorum *omni ſtudio decorabat* illum *docilem imperio, cingens* ei *cornua floribus teneris: & pectebat cervum, & lavabat in puris fontibus. Ille patiens* tangi *manu, & aſſuetus menſæ domini, vagabatur per ſylvas: & poſtea referebat ſe ipſe ad domum cognitam, quamvis provecta nocte. Canes furioſæ venantis Aſcanii excitaverunt illum procul errantem: cum forte enataſſet prono fluvio, & leniret calorem in herboſa ripa. Ipſe quoque Aſcanius, inflammatus cupiditate pulchræ laudis, curvato* arcu *corneo intendit ſagittam: nec defuit Alecto manui incertæ, & ſagitta arundinea impulſa magno ſtridore tranſit per uterum & per ilia cervi. At cervus vulneratus fugit in notam domum, & gemens intravit ſtabulum, & ſanguinolentus ac ſimilis petenti* opem *implevit queſtu totam domum. Sylvia ſoror feriens humeros manibus prima petit opem & inclamat duros ruſticos. Illi repentini adveniunt; nam Furia exaſperans* eos *clam latet in ſylvis; hic armatus titione præuſto,*   *hic*

N O T Æ.

485. *Tyrrheuſque pater.*) Hunc fuiſſe Latini pecoris cuſtodem ait Dionyſ. Halic. & ad eum deinde, mortuo Ænea, fugiſſe Laviniam, ut diximus, AE. 6. 763.

489. *Ferum.*) Natura ferum animal, cultu manſuetum. Sic equum appellavit, AE. 2. 51. *inque feri curvam compagibus alvum.*

498. *Deus.*) *Alecto*: nam *Deus* etiam genere communi de fœmina dicitur, AEn. 2. 632.

499. *Ilia.*) Partes imi ventris circa ſummas coxas.

Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæva e speculis tempus Dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit stabuli, & de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem; qua protinus omne
Contremuit nemus, & sylvæ intonuere profundæ:
Audiit & Triviæ longe lacus, audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini:
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ: necnon & Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies: non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, & lucem sub nubila jactant.
Fluctus uti primo cœpit cum albescere vento,
Paulatim sese tollit mare, & altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almon
Sternitur: hæsit enim sub gutture vulnus, & udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa: seniorque Galesus, Dum

hic nodis gravis fustis: furor convertit in arma quicquid obviam est unicuique quærenti arma. Tyrrheus, cum forte finderet adactis cuneis quercum fissilem in quatuor partes, *horrendum iratus, correpta securi convocat multitudinem. At crudelis Furia, nacta e speculis tempus nocendi, conscendit altum culmen stabuli, & de supremo vertice canit signum pastorale, & curvo cornu contendit vocem infernam: qua statim omnis sylva intremuit, & intimæ arbores sonuere. Audiit etiam procul Lacus Dianæ, audiit fluvius Nar albus aqua sulfurea, & fontes Velini: & matres timidæ presserunt pueros ad ubera. Tunc autem agricolæ indociles correptis armis undique accurrunt prompti ad vocem, qua dirum cornu impulit sonum: & juventus etiam Trojana castris patentibus immittit subsidium Ascanio. Ordinaverunt agmina: non jam pugnatur prælio rustico, fustibus duris, aut palis præustis: sed dimicant gladiis dubiis, & rigescit nigra seges strictorum ensium, & arma ærea, Sole percussa, emicant & emittunt splendorem ad nubes. Ut quando fluctus cœpit albescere primo vento:* tunc *mare tollit se sensim, & erigit undas altius, deinde surgit in aerem ex intimo fundo. Hic Almon juvenis, qui maximus erat filiorum Tyrrhei, prosternitur sagitta sonante ante primum agmen: nam plaga hæsit sub jugulo & sanguine obstruxit viam liquidæ vocis & levem spiritum. Multa corpora hominum sternuntur circa* illum: imprimis *senex Galesus,* *dum*

NOTÆ.

509. *Quadrifidam quercum.*) Fissilem in quatuor partes, id est, in multas partes: numerus certus pro incerto.

514. *Tartaream vocem.*) *Tartarus*, profundus inferiorum locus, AE. 6. 134.

516. *Triviæ lacus, &c.*) Lacus Dianæ Aricinæ, juxta Ariciam urbem, tribus circiter leucis Laurento dissitus, ad septentrionem, nunc *Lago di nemo*. *Trivia*, Dianæ nomen a triviis, ubi colebatur, AEn. 4. 511.

517. *Sulfurea Nar albus aqua.*) *Nar*, nunc *Nera*, fluvius Umbriam Sabinumq. agrum disterminans, & influens in Tybrim. Nomen a Sabina voce *Nar*, quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

Fontesque Velini.) Lacus *Velinus*, ab ἕλος, *palus*: nunc *lago di pie di Luco*, ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

537. *Ausoniis arvis.*) Italicis, v. 54.

538. *Quina redibant.* E pastu in stabula.

540. *Æqua*

Dum paci medium se offert, justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, & terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur:
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, & primæ commisit funera pugnæ;
Deserit Hesperiam, & cœli convexa per auras,
Junonem victrix affatur voce superba:
En perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic in amicitiam coeant, & fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant: spargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum & fraudis abunde est:
Stant belli causæ: pugnatur cominus armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma:
Talia connubia & tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus & rex ipse Latinus.
Te super æthereas errare licentius auras
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis; ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces: Illa

dum exibet se conciliatorem pacis, qui unus omnium *fuit olim æquissimus, & ditissimus agrorum Italicorum, quinque greges ovium, & quinque armenta redibant illi, & scindebat terram centum aratris. At dum ea fiunt per agros Marte* adhuc *æquali: Furia compos facta promissi, postquam inchoavit bellum sanguine, & incepit cædem primi prælii, relinquit Italiam, & vecta per spatia cœli, victrix alloquitur verbis superbis Junonem: Ecce dissensio conflata est tibi* per *bellum triste: nunc jube* ut *conveniant in societatem, & faciant pacem. Siquidem perfudi Trojanos Italico sanguine; præterea hoc adjiciam illis* rebus, *si tua voluntas mihi nota* fiat: *incitabo rumoribus vicinas urbes ad bellum, & inflammabo animos furiosa cupiditate Martis, ut undecumque accurrant* ad *subsidium, diffundam prælia per campos. Tunc Juno vicissim ait: Satis est erroris & doli: manent causæ belli: certatur cominus armis: sanguis novus tinxit arma, quæ casus prima obtulit. Eximia soboles Veneris, & ipse rex Latinus peragant talia conjugia, & tales nuptias. Ipse pater rector supremi cœli nollet te vagari liberius super spatia cœlestia. Recede* ex *his locis: si aliquod discrimen superest in hoc negotio, ego ipsa regam* illud. *Saturni filia protulerat talia verba:*

Furia

NOTÆ.

540. *Æquo Marte.*) Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna prælii. Sic Donatus, quem malo sequi, quam Servium, qui explicat *aperto Marte*: aut Ascensium, qui interpretatur *æquo & plano campo*. De *Marte*, Ecl. 9. 12.

541. *Promissi Dea facta potens.*) Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542. *Imbuit.*) *Tinxit, perfudit:* metaphorice; *Incepit, instituit*: per translationem a *lanis, vasculis*, quæ primum liquore aliquo perfunduntur; vel a primis infantum potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse, Nonius ex Catone & Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propria significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum*, id est, *bellica arma*; ut mox v. 554. *Sanguis novus imbuit arma*. Si sumatur metaphorice, sensus erit: *Incepit bellum sanguine:* quo more dixit Propertius, l.4. 10.5. *Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ:* id est, *incipis, instituis, das exemplum*. De *Hesperia*, Italia, AEn. 1. 534.

543. *Convexa per auras.*) *Convecta*. Sic Georg. 4. 293. *Usque coloratis amnis devexus ab Indis*, id est, *devectus*.

546. *Dic in amicitiam, &c.*) Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Et est ironica Furiæ jactatio, quasi dicat: eas ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. 54.

547. *Quandoquidem, &c.*) Cæteri conjungunt cum superioribus: ego subsequentibus adjicio, hoc sensu, quan-

Illa autem attollit ſtridentes anguibus alas,
Cocytique petit ſedem, ſupera ardua linquens.
Eſt locus, Italiæ in medio ſub montibus altis,
Nobilis, & fama multis memoratus in oris,
Amſancti valles: denſis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragoſus
Dat ſonitum ſaxis & torto vortice torrens.
Hic ſpecus horrendum, & ſævi ſpiracula Ditis
Monſtrantur: ruptoque ingens Acheronte vorago
Peſtiferas aperit fauces: queis condita Erinnys,
Inviſum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnía bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Paſtorum ex acie numerus: cæſoſque reportant
Almonem puerum, fœdatique ora Galeſi:
Implorantque Deos, obteſtanturque Latinum.
Turnus adeſt, medioque in crimine, cædis, & ignis
Terrorem ingeminat: Teucroſque in regna vocari,
Stirpem admiſceri Phrygiam, ſe limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Inſultant thiaſis (neque enim leve nomen Amatæ)
Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata Deum, perverſo numine poſcunt:
Certatim regis circumſtant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, reſiſtit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore, Quæ

Furia vero explicat alas ſonantes colubris, & adit regionem Cocyti, *relinquens* loca *alta & ſuprema. Eſt locus in medio Italiæ, ſub altis montibus, inſignis & celebratus fama in regionibus plurimis,* nempe *valles Amſancti. Latus ſylvæ, nigrum ſpiſſis foliis, premit utrimque hunc* locum: & in *medio* ejus *torrens tumultuoſus edit ſtrepitum ſaxis erumpente vortice. Oſtenduntur hic antrum horribile, & oſtia ſævi Plutonis: & magna vorago apertis inferis pandit aditus peſtiferos: quibus abſcondita Furia, odioſa Dea, liberabat cœlum & terras. Interea filia Saturni non ſegnius addit bello manum ultimam. Omnis multitudo paſtorum recurrit e prælio in urbem: & referunt occiſos Almonem puerum, & caput Galeſi cæſi; & invocant Deos, & precantur Latinum. Turnus adeſt: & in medio cadaverum auget timorem cædis & incendii:* aitque *Trojanos admitti in regna, gentem Phrygiam aſſociari, ſe ejici domo. Tunc,* illi, *quorum matres percitæ Baccho percurrunt ſylvas inacceſſas* cum *choreis, conveniunt undique congregati, & exercent bellum, neque enim levis eſt auctoritas Amatæ. Statim omnes, iratis Diis, flagitant dirum bellum, contra auſpicia, contra voluntatem Deorum. Certatim cingunt domum regis Latini: ille obſiſtit, velut rupes maris immobilis: veluti rupes maris, magna tempeſtate inſtante; quæ*

N O T Æ.

quandoquidem tam feliciter Trojanos Rutulis commiſi; permitte mihi, ut alias etiam gentes huic bello admiſceam. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *Hymenæo*, Georg. 3. 60. De *Venere*, AE. 1. 260. De *Olympo*, Ecl. 5. 56. De *Cocyto*, AE. 6. 323.

565. *Amſancti valles, &c.*) In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent: medio fere ſpatio, inter mare ſuperum ſive Hadriaticum, & inferum ſive Tyrrhenum, eſt vallis, in qua lacus *Amſanctus*, nunc *Mufiti*, a Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus ſupra, v. 83. aquis nigris, & odore teterrimis in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex oſtiis inferorum Itali credidere, & inde *Amſanctus* dictus eſt, id eſt, *circum ſacer: ambi* enim, vel *ambe*, veteribus fuit *circum*, ἀμφὶ. *Ditis*, Plutonis, Georg. 4. 467. *Acheronte*, AEn. 6. 323. *Erynnis*, Furia, AEn. 2. 337.

575. *Fœdati.*) Vulnerati, cæſi. Vide AE. 2. 55. *Ferro Argolicas fœdare latebras.*

577. *Crimine.*) Cæſis cadaveribus, quorum cædem Turnus crimini vertebat Trojanis. De *Teucris*, AE. 1. 239. De *Phrygia*. Ibidem. De *Baccho* ejuſque *thiaſis*, ſeu choreis, Ecl. 5. 29.

598. *Nam*

Quæ ſeſe, multis circumlatrantibus undis,
Mole tenet: ſcopuli nequicquam & ſpumea circum
Saxa fremunt, laterique illiſa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur cæcum exſuperare poteſtas
Conſilium, & ſævæ nutu Junonis eunt res;
Multa Deos, auraſque pater teſtatus inanes:
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella.
Ipſi has ſacrilego pendetis ſanguine pœnas,
O miſeri! te, Turne, nefas, te triſte manebit
Supplicium; votiſque Deos venerabere ſeris.
Nam mihi parta quies, omniſque in limine portus:
Funere felici ſpolior. Nec plura locutus,
Sepſit ſe tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Heſperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere ſacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in prælia Martem:
Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
Hyrcaniſve, Arabiſve parant; ſeu tendere ad Indos,
Auroramque ſequi, Parthoſque repoſcere ſigna.
Sunt geminæ belli portæ, ſic nomine dicunt,

Relliquæ multis fluctibus circum ſonantibus ſuſtentat ſe mole ſua: fruſtra ſcopuli & ſaxa ſpumantia circumſtrepunt, & alga impacta appellitur lateri. Sed quandoquidem nulla offertur facultas evertendi inſanum conſilium, & res fiunt ad arbitrium duræ Junonis; pater ſæpius atteſtatus Deos, & aerem vacuum, ait: Heu! vincimur fatis, & raptamur tempeſtate. O miſeri, vos *ipſi perſolvetis has pœnas ſacrilego ſanguine. O Turne, ſpectabit te crimen & triſtis pœna; & tardioribus precibus implorabis Deos: nam quies eſt mihi parata, & omnis portus eſt in conſpectu:* tantum *privabor morte felici. Nec plura locutus, clauſit ſe domo, & depoſuit regimen rerum. Erat conſuetudo in Latio Italico, quam urbes Albanæ ſolemnem perpetuo ſervaverunt;* quam *nunc Romani potentiſſimi orbis ſervant, quando concitant Martem in prima certamina, ſeu parant inferre manu triſte bellum Getis, aut Hyrcanis, aut Arabibus; ſeu proficiſci contra Indos, & perſequi Auroræ* populos, *& repetere ſigna a Parthis. Sunt duæ portæ belli, appellant eas hoc nomine, vene-*

NOTÆ.

598. *Nam mihi, &c.*) Nam mihi nihil timeo, cum ſit in propinquo portus mortis, cujus non amittam quietem, ſed tantum honores fortaſſe, & pompam funebrem; capta & vaſtata a Trojanis urbe mea.

601. *Heſperio in Latio, &c.*) De *Heſperia*, Italia, AE. 1. 534. De *Latio*, ſupra, 54. De *Albs*, Aſcanii regia urbe, AE. 1. 275. Æn. 8. 48.

604. *Sive Getis, &c.*) Populis Daciæ, Thracum vicinis: circa oſtia Danubii, Georg. 2. 115. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Craſſus Proconſul, Auguſti auſpiciis, anno U. C. 726.

605. *Hyrcaniſve, Arabiſve, &c.*) *Hyrcania*: olim Parthiæ pars, AE. 4. 367. Huic nullum privatim bellum a Romanis illatum, ſed Parthis, quorum imperio continebatur. *Arabia*, cujus populi *Arabes*, vel *Arabi*; ingens Aſiæ quaſi peninſula, Syriæ, Meſopotamiæ, & Parthorum imperio contermina G. 2. 115. Hanc penetrare, & ſubigere tentavit Auguſtus an. U. C. 730. duce expeditionis Ælio Gallo, juxta Strabonem; non Ælio Largo, ut mendoſe legitur apud Dionem; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. 10. ut male Caſaubonum in Strabonis l. 17. commentari oſtendit Valeſius in Ammianum.

Tendere ad Indos, Auroramque, &c.) Conſtat ex Dione, Indos pacem ſanxiſſe cum Auguſto, & ad eum dona advexiſſe: cum Sami hyemaret, ſub finem anni 734. aut initium ſequentis: cum Auguſtus in urbem rediret ex Aſia & Syria, ubi multa compoſuerat. Conſtat, Fraatem regem Parthorum, veritum ne bello ab Auguſto peteretur, eidem in Syria verſanti ſigna captivoſque remiſiſſe, quotquot Craſſi Antoniique cladibus Parthi ceperant: idque accidiſſe circa æſtatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii, quæ anno 735. contigit, non dubito quin Virgilius non quidem de hac ipſa ſignorum receptione, & itinere Auguſti; ſed de ejus apparatu explicandus ſit: quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet Dio, Auguſtus itineri ſe dedit, antequam inirent magiſtratum conſules anni 733. Idem ſigna & captivos a Parthis repetit ſub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit: ſiquidem ait Dio, eos pacem per legatos prius petiiſſe, quam eam Sami conficerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc Romæ tum videbat, ad bellum tendere exiſtimavit; cum tamen deinde pace perfecta ſint. De *Indis*, Georg. 1. 57. *De Aurora*, Geor. 1. 149. De *Parthis*, Ecl. 1. 63.

607. *Sunt geminæ: &c.*) Virgilius utitur anticipatione. Templum enim Jani ad bellum aperiri, non niſi a Numa, ſecundo Romanorum rege, inſtitutum eſt. Cætera pete ex AE. 1. 298.

609. *Ve-*

Relligione sacræ & sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora: nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ;
Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul;
Ipse vocat pugnas: sequitur cum cætera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum *Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, & cæcis se condidit umbris:
Tum regina Deum, cœlo delapsa, morantes
Impulit ipsa manu portas, & cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante.
Pars, pedes ire parat campis; pars, arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt:
Pars leves clypeos & spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote secures:
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes

Tela

venerabiles religione et metu crudelis Martis: centum vectes ærei, et æternæ vires ferri claudunt eas; *& Janus custos non recedit a portis. Quando stat Senatoribus certum consilium belli: ipse consul, notabilis trabea aurea, & cinctu Gabino, aperit stridentes* earum *cardines: ipse inclamat bellum: tum reliqua juventus imitatur* eum, *et æreæ tubæ respondent concentu rauco. Tunc quoque Latinus cogebatur indicere bellum Trojanis illo ritu, & aperire funestas portas.* Sed *pater abstinuit a tactu* portarum, *& abhorrens fugit turpe ministerium, & abscondit se in obscuris locis. Tunc regina Deorum* filia *Saturni, delapsa e cœlo, ipsa percussit manu portas obsistentes, & emoto cardine fregit postes belli ferratos. Italia, prius quieta & non turbata,* nunc *flagrat.* Hi *partim volunt ire pedites per agros: partim sæviunt sublimes &* excitantes *pulverem altis equis: omnes quærunt arma: partim purgant arvina pingui scuta polita & spicula splendida, & acuunt secures in cote: et placet portare vexilla, et audire sonitum tubarum. Itaque quinque magnæ urbes defixis incudibus*

recu-

N O T Æ.

609. *Vectes.*) *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntur que moles onerum, vel diruuntur muri: a *vehendo* dictum: idque ex ære, ferro, ligno.

610. *Custos limine Janus.*) Vel quia statua ejus erat in limine bifrons, vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt; anni, qui mensis *Januarius*, &c. Primus rex fuit & antiquissimus Italiæ, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noe, aliqui Japhet Noe filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, & templa, & portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur Deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, & maxima conjunctione cum eodem vixit: vel quod ob summam prudentiam, præterita sciret, futura provideret: vel quod Italiæ gentes a feris moribus ad mansuetiores traduxerit: quæ duplex vita duplici vultu notatur: vel quod Græcus origine, ut quidam volunt, lingua duplici loqueretur.

612. *Quirinali trabea, cinctuque Gabino, &c.*) *De trabea*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra v. 188. *Cinctus Gabinus* fuit, cum togæ lacinia, quæ sinistro brachio vulgo imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur: qui nodus, sive cinctus, togam contrahebat, brevioremque & strictiorem reddebat. Ita Ferrarius, qui de re vestiaria quam accuratissime scripsit. Nomen & originem derivat Servius a Gabiis, Latii urbe, ubi cum cives sacris operarentur togati, subito ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu Consul bella indicebat, duces & imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se, &c.

621. *Cardine verso, &c.*) De *cardine* portarum, Æn. 1. 452. De *postibus*, AE. 2. 442. De *Ausoniæ*, Italia, supra, v. 54.

627. *Arvina pingui, &c.*) Est sevum, sive pinguedo illa, quæ inter carnem & cutem animalium est. *Cos*, fœminini generis, lapis est, quo cultri acuuntur.

630. Atâ-

Tela novant; Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, & turrigeræ Antemnæ,
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates: alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc & falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica jamque sonant: it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:
Qui bello exciti reges; quæ quemque secutæ
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis:
Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor Divum Mezentius, agminaque armat,
Filius huic juxta Lausus: quo pulchrior alter
Non fuit excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equum domitor, debellatorque ferarum. Ducit

recundunt tela: Atina potens & Tibur excelsum, & Ardea, & Crustumerium, & Antemnæ turritæ: cavant tutas galeas capitum, & texunt e salice crates clypeorum: alii excudunt loricas æreas, vel politas ocreas argento flexili. Illuc abiit studium vomeris & falcis, illuc omnis cura aratri. recoquunt patrios gladios in *fornacibus; & jam buccinæ sonant: datur symbolum, signum belli. Hic festinus extrahit galeam e tecto: ille jungit ad currum equos frementes, instruiturque clypeo & lorica cum triplici licio auri, & armatur fideli gladio. Nunc o Musæ, aperite Heliconа, & suggerite mihi* cantus istos: *quinam reges excitati* fuerint *ad bellum; quinam exercitus secuti unumquemque operuerint campos; quibus hominibus abundaverit jam tunc tellus Italica nutrix* mea, *quibus bellis flagraverit.* Nam *vos, Divæ, meministis, & potestis narrare* illa: *vix levis rumor famæ pervenit ad nos. Primus Mezentius contemptor Deorum asper incipit bellum e Tyrrhena regione, & instruit exercitum. Lausus filius huic prope* adest: *quo nemo alter fuit formosior, excepto corpore Laurentis Turni. Lausus ille, domitor equorum, & victor ferarum.* du-

NOTÆ.

630. *Atina, &c.*) Urbs in septentrionali regione Volscorum, in Apennini jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam Anienis fluvii e rupibus præcipitantis; *superbum* dicitur ab Horatio, Od. l. 3. 4. 23. & *altum* a Martiali, Epigr. lib. 7. 12. vel ob superbiam, qua cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno U.C. circiter 400.

631. *Ardea, &c.*) *Ardea*, Rutulorum caput, supra, v. 410. *Crustumerium* vel *Crustumeria*, non longe ab urbe Roma: in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tyberim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano vecchio*. *Antemnæ*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tiberim, sed in Latio, non in Sabinis: ideo sic dictum, quod *ante amnes* positum sit.

633. *Umbonum crates.*) Scutorum fulcra e salice, quæ deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est scuti eminentior, AE. 2. 546.

637. *Classica, &c.*) *Tubæ*: sic dictæ, quod iis multitudo *calaretur*, id est, *vocaretur*, sive ad bellum, sive ad concionem: unde & *classes* dictæ sunt, tum exercitus, non tantum navales, sed etiam terrestres; tum civium partes ad censum distributæ. *Tuba* autem proprie recta fuit, a *tubo* sive canali dicta. *Cornu* omnino flexum, a *boum* cornibus: ex quibus factum est, priusquam ære conflaretur, unde dicta est *buccina*. *Lituus*, paulum incurvus, figuræ inter tubam & cornu mediæ.

Tessera.) Proprie figura est, sex constans æquis lateribus, omni ex parte quadrata; lusoriis talis, quales hodie habemus, non absimilis: nomen a *τέσσαρα*, *quatuor*. Varios habuit usus præcipue in bello: ubi significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, a tribunis ad centuriones, & per eos ad alios deinde milites pertinebat; vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquando inscripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter sub Cæsare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar Deus*, sub Sylla *Apollo Delphicus*.

639. *Ad juga cogit equos.*) Tunc enim viri principes e curru pugnabant. De *lorica auro trilice*, AE. 3. 467.

641. *Helicona, Deæ, &c.*) *Deæ*, Musæ, Ec. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Musis sacer, Parnasso vicinus.

647. *Tyrrhenis ab oris, &c.*) De *Tyrrhena* regio-

Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
Mille viros, dignus patriis qui lætior esset
Imperiis, & cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma, per gramina currum
Victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus: clypeoque, insigne paternum,
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus hydram:
Collis Aventini sylva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit auras,
Mixta Deo mulier: postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu, sævosque gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.

Ipse

ducit mille viros frustra secutos ipsum ex urbe Agyllina: dignus qui felicior esset paterno regno, & cui Mezentius non fuisset pater. Post hos formosus Aventinus, genitus formoso Hercule, ostentat per campos currum illustrem victoria & equos victores: & præfert in scuto insigne patris; nempe centum serpentes, & hydram circumdatam serpentibus. Rhea sacerdos, mulier conjuncta Deo, protulit illum in auras lucis furtim in sylva collis Aventini: Postquam Hercules victor ab occiso Geryone pervenit in regionem Laurentum, & lavit vaccas Hispanas in fluvio Tusco. Milites ejus præferunt manu ad pugnam pila & duros dolones; & certant acumine tereti, & veru Sabello.

Ipse

N O T Æ.

regione, sive *Tuscia & Etruria*, Æ. 2. 781. De *Mezentio*, Æ. 8. 481. De *Laurente Turno*, supra, v. 63.

652. *Agyllina nequicquam ex urbe, &c.*) *Agylla*, urbs Etruriæ, fere in confinio Latii, leuca paulo plus una distans a litore, a Pelasgis e Thessalia profectis condita & appellata: a Tyrrhenis vero e Lydia oriundis capta, & *Cære* dicta: nunc *Cerveteri*: regia Mezentii: unde expulsus a suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam*: cum & Mezentius & Lausus & Turnus hoc bello morituri essent.

657. *Insigne paternum, centum angues, &c.*) Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum; scilicet, debellatæ hydræ, in angues innumeros pullulantis, Æ. 8. 300.

659. *Collis Aventini, &c.*) Unus e collibus, quibus insidet Roma, nunc *monte di S. Sabina*. Ambiguum reliquit Virgilius, an colli nomen ab illo Herculis filio, an illi potius a colle nomen fuerit. Cum autem *Rheam sacerdotem* appellat, Herculi in sylvis furtivo amore conjunctam, alludit ad *Rheam Sylviam* Vestalem, quæ deinde circa hunc eundem locum, ex Marte Romulum concepit, Æn. 1. 278.

662. *Geryone extincto Tirynthius, &c.*) *Geryon*, *Geryonis*: vel *Geryones*, *Geryonæ*; vel, *Geryoneus*, *Geryonei*: quia Græce dicitur, Γηρυὼν, Γηρυόνης, Γηρυονεύς, Rex fuit Hispaniæ; qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus etiam insulis Hispaniæ adjacentibus imperaret, Balearicæ majori, minori, & Ebusæ; vel quod tres essent fratres amore conjunctissimi, quibus devictis, Hercules eorum armenta diripuerit, & secum in Italiam advexerit. *Tirynthius*, nomen Herculis: *Tiryns*, urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules. De *Laurentibus arvis*, supra, v. 63.

663. *Tyrrheno in flumine, &c.*) *Tyberi*, qui Tyrrhenos seu Etruriam a Latio dividit; unde dicitur quoque Æn. 2. 781. *Lydius* a Tyrrheno Lydo, qui regnum ibi constituit. *Iberia*, nomen Hispaniæ, ab Ibero fluvio, qui nunc est *Ebro*.

664. *Pila .... dolones, &c.*) Milites Aventinæ regionis armat Poeta I. *Pilis*: quæ propria deinde fuerunt tela Romanorum, hastilia manum implentia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem hamatum abibat. II. *Dolonibus*: contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur: ideo nomen habebat a *dolo*. III. *Verutis*, quæ vocat *veru Sabellum & teretem mucronem*: quæ in eo tantum videntur a pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sabellum & teres mucro*, non sunt diversa, sed res eadem per disjunctionem expressa, ut Georg. 2. 192. *Pateris libamus & auro*.

665. *Sabello.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiqua Italia: quod utrique communis origo esset: nempe ab *Ausonibus*; qui deinde *Opici* sive *Osci*, tum *Sabelli*; deinde in plures divisi partes. *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. Et situs quidem Sabinorum qui Romæ & Aventino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intelligi. Intelligit tamen Lipsius de *Samnitibus*: quia *Samnitum* nomen a telo deducit Festus, quod σαύνιον Græci dicunt, qua voce vertit semper Dionysius *verutum* Livii. Hæreo tamen in prima sententia.

667.

Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis,
Indutus capiti : sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus:
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur.
Ceu duo nubigenæ cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Omolen Othrynque nivalem
Linquentes cursu rapido : dat euntibus ingens
Sylva locum, & magno cedunt virgulta fragore:
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis;
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis ; omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ

Juno-

Ipse pedes, quassans pellem ingentem leonis, impexam horribilibus pilis cum dentibus candidis, & cinctus ea circa caput : sic intrabat domum regiam terribilis, & opertus circa humeros indumento Herculeo. Postea duo fratres relinquunt muros Tiburtinos, populum appellatum nomine Tiburti fratris eorum : nempe Catillus, & generosus Coras, juvenes Argivi : & inter media arma incedunt ante primum agmen. Quemadmodum duo Centauri nubium filii; cum descendunt e summo cacumine montis, deserentes celeri cursu Omolen & Othryn nivosum : tum sylva præbet illis currentibus latum spatium, & arbusculæ cedunt magno fragore. Neque abfuit Cæculus, conditor urbis Prænestinæ; quem regem omnia secula putaverunt natum Vulcano inter pecudes agrestes, & repertum in ignibus. Multitudo rusticana late cingit ipsum, & homines qui habitant Præneste excelsum, & qui campos Gabinæ Junonis,

& fri-

N O T Æ.

669. *Herculeo amictu.*) Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Nemeæi leonis, a se occisi.

670. *Tiburtia, &c.*) De *Tibure* urbe, v. 630.

672. *Argiva juventus.*) *Coras, Tiburs, Tiburtus*, vel *Tiburnus*, & *Catillus* prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius; filii fuere Amphiarai Argivi juxta multos : conditores Tiburis & aliarum in Italia urbium, quo venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua AE. 6. 445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, & Catilli filios. Cato ibidem, Catillum Tiburis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, Classis Evandri præfectum.

674. *Nubigenæ . . . . . Centauri.*) Superiore parte humana, inferiore equina : Ixione & nube geniti, Thessaliæ populi, Georg. 3. 38. Æn. 6. 286.

675. *Omolen, Othrynque.*) Montes Thessaliæ. De *virgultis*, Georg. 2. 21.

678. *Prænestinæ, &c.*) *Præneste*, antiqui Latii urbes ad orientem Romæ; nunc *Palestrina*. Hanc a Præneste Ulyssis nepote conditam aliqui ajunt; Virgilius & alii quidam a Cæculo, quem e Digitiorum fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset; & a matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc e Solino & Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem proprie urbis Prænestinæ dici, sed tantum instauratorem. Causam suspicandi videbimus AE. 8. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestina ad Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, Geor. 1. 295. De *legione*, quæ hic improprie sumitur pro quovis agmine, Georg. 2. 280.

683. *Gabinæ Junonis, &c.*) Enumerat populos sub Cæculi signis militantes I. Igitur *Prænestinos*. II. *Gabios*, urbem ubi religiose Juno colebatur, de qua AEn. 6. 773. III. *Anienem, Anio, Anien*, vel *Anienus*, fluvius est disterminans vetus Latium a Sabinis, deinde Tyberim influens: hodie dicitur *Teverone* : habebatque fontes in finibus septentrionalibus Hernicorum. IV. *Hernica saxa, &c. Hernici*, populi fuerunt novi Latii ad orientem inter AEquos, Marsos & Volscos; Sabini fuisse generis vulgo putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia*. Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amaseni* fluvii, nunc *Toppia* : qui inde per Pomptinas paludes, circa Circæum promontorium in mare Tyrrhenum evolvitur.

686. *Glan-*

Junonis, gelidumque Anienem, & roscida rivis
Hernica saxa colunt: quos, dives Anagnia, pascis;
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: vestigia nuda sinistri
Instituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro
Jampridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos,
Ibant æquati numero, regemque canebant.
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
Cum sese e pastu referunt, & longa canoros
Dant per colla modos: sonat amnis, & Asia longe
Pulsa palus.

Nec

& frigidum Anienem, & rupes Hernicas irriguas rivis: quos alis, opulenta Anagnia; quos tu, o pater Amasene. Arma non sunt illis omnibus, nec sonant iis scuta aut currus: maxima pars jacit glandes plumbi lividi: pars præfert manu duo spicula, & habet ad *tegumentum capitis pileos fulvos de pelle lupi: relinquunt plantas sinistri pedis nudas, calceus crudi* corii *operit alteras. At Messapus, domitor equorum, soboles Neptuni, quem nemini licitum erat occidere, nec igne, nec ferro, repente concitat ad pugnas subditos dudum otiosos ac turmas desuetas bello, & resumit arma. Alii regunt turmas Fescenninas & justos Faliscos. Alii incolunt rupes Soractis, & campos Flavinios, & lacum Ciminum cum monte, & sylvas Capenas. Incedebant digesti ordine, & celebrabant regem suum. Quemadmodum aliquando candentes cycni in serenis nubibus, cum referunt se e pastu, & emittunt numerosam vocem per colla oblonga: tum resonat amnis & palus Asia procul repercussa.*

Nec

N O T Æ.

686. *Glandes Liventis plumbi, &c.*) Armat Poeta milites Cæculi. I. *Funda & glandibus plumbeis*. II. *Spiculis* duobus, id est, meo judicio, hastilibus minoribus ac tenuioribus, quorum crassities unius digiti, ferrum pedale, lignum tripedale: quæ inter arma velitum describit Lipsius. III. *Galeris* e lupina pelle, id est, pileis turbinatis & in acumen desinentibus. IV. *Perone*, hoc est, calceamento rustico e crudo corio, ad tutelam dextri pedis, cum sinister nudus esset; qui mos Ætolorum fuit: unde Macrobius Hernicos non e Sabinis, sed e Pelasgis oriundos putat, per quos hunc morem Ætolicum acceperint.

691. *Messapus, &c.*) Græcus ex Anthedonia, Bœotiæ regione, ubi Messapio monti nomen dedit: postmodum profectus in Italiam, occupavit extremam ejus peninsulam ad orientem, quæ Messapia ab eo, deinde Calabria vocata est. Dicitur *Neptunia proles*, ob navigandi peritiam: *equum domitor*, quia equus Neptuno sacer est, Georg. 1. 14. Huic tamen regnum Virgilius a Calabria longe diversum attribuit, nempe in orientali Etruriæ parte ad septentrionem Romæ.

695. *Fescenninas acies, &c.*) Sub Messapo erant. I. *Fescennia*, sive *Fescennium*, oppidum Etruriæ, paulo infra confluentem Naris in Tyberim: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galese*. II. *Falisci*: populi paulo infra Fescennium: quorum urbs *Falerii*, quæ *Faliscum* aliquando appellatur. *Æquos* dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa Romani ab iis acceperant. Ita Servius. III. *Soracte*: mons in agro Falisco; nunc *monte di S. Silvestro*. Dixit *arces* pro *rupibus* illius montis, ut Georg. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces*. IV. *Flavinia arva*: vel urbs, vel ager, præterquam Virgilii & Silii versibus ignotus. V. *Ciminus*; mons & lacus cum *Ciminia* sylva, ad occidentem in Etruriam interior subit. Suspicatur Cluverius montem eum esse, qui modo nuncupatur *di Viterbo*; lacum, *di Ronciglione*. VI. *Capena*: urbs cum luco & templo Feroniæ, ad ripam Tyberis, inter agrum Faliscum & Vejentem fuit: nunc *Canepina*. De *canorum cantu*, Ecl. 8. 55. De *Asia* palude in Lydia, Georg. 1. 383.

706. *Sa-*

Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus; magnique ipse agminis instar:
Claudia nunc a quo diffunditur & tribus & gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites:
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ:
Qui Nomentum urbem, qui rosea rura Velini;
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque & flumen Himellæ:
Qui Tyberim Fabarimque bibunt: quos frigida misit
Nursia, & Hortinæ classes, populique Latini:
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen,

Quam

Nec ullus existimaret strui armatum exercitum ex tanta multitudine, sed aeriam nubem raucarum avium impelli ex alto mari ad litora. Ecce Clausus, ex antiquo sanguine Sabinorum, ducens magnam turbam, & ipse instar magnæ turbæ; is a quo nunc et tribus et gens Claudia propagatur per Latium, ex quo tempore Roma ex parte concessa est Sabinis. Simul magna cohors Amiterna, et antiqui Cures; omnis multitudo Ereti, et Mutuscæ olivifera; qui occupant urbem Nomentum, & Roseos campos Velini lacus: qui rupes horridas Tetricæ, & montem Severum, et Casperiam, & Forulos, & fluvium Himellam: qui potant Fabarim & Tyberim: quos Nursia nivosa mittit, & classes Hortinæ, & gentes Latinæ, & quos Allia, nomen funestum, dividens interfluit.

Tam

N O T Æ.

706. *Sabinorum, &c.*) *Sabini*, orti, juxta aliquos ex Lacedæmoniis: juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis & Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus: eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii: inter fluvios Narem, Tyberim, Anienem; & montem Apenninum, nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificia.

707. *Clausus.*) *Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia & quinque millibus clientum & amicorum, e Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit: utque ad formam Romanam nomen aptaret suum, Appius Claudius dici voluit. Ideo in patriciorum numerum admissus est, ager ei trans Anienem fluvium attributus: & cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideo dixerat *tribus*: nimirum *Tatiensem*, *Ramnensem*, & *Lucerensem*; fuerunt a posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æ. 6. 865. De *Latio*, supra v. 54.

709. *In partem data Roma Sabinis.*) Bis id contigit. Primo post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa: quæ sic composita sunt; ut Romulus & Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigrarent e Curibus suis; & Roma quidem Romuli servaret nomen, Romani vero Quirites a Curibus, Sabinorum urbe, dicerentur. Secundo id contigit in Clauso, qui, ut diximus, post expulsos reges, admissus est: & de hac secunda admissione Poetam puto explicandum.

710. *Amiterna cohors, &c.*) Loca enumerantur varia Sabinorum. I. *Amiternum*, urbs in latere orientali regionis illius & Apennini jugis; nunc excisa, prope oppidulum *S. Vittorino*. II. *Prisci Quirites*. Non Romani, sed Curenses, ex urbe Curibus, unde Romani Quirites dicti sunt, in parte regionis plane opposita & occidentali; nunc *Vescovato di Sabina*. III. *Eretum*, vicus in angulo meridionali, fere ad confluentem Alliæ & Tyberis nunc *Monte rotondo*. IV. *Nomentum*, Ereto vicinum ad orientem: nunc *Lamentano*. V. *Mutuscæ*, aliter *Trebula*, vicus in septentrionali parte ultra paludem Reatinam, nunc *monte Leone*. VI. *Rosca rura Velini*, pars agri Reatini, sic a Plinio, Varrone, Festo appellata, a *rore*, qui fertilissimum tractum illum efficit: circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino*; & *Velinum* lacum, nunc *Lago di piè di Luco*: VII. *Tetrica* & *Severus*, montes incerti situs: a Blondo circa fontem Fabaris fluvii collocantur, in parte occidentali; hic *monte Negro*, ille *Monte di S. Giovanni*: a Cluverio, in angulo septentrionali circa Nursiam urbem, ubi *la grotta di Sibilla*. VIII. *Casperia*, paulo supra Cures, oppidum, nunc *Aspra*. IX. *Foruli*, vicus in rupe circa Amiternum, excisus. X. *Himella* fluvius, prope Casperiam nascens, in Tyberim infra Cures delabitur, nunc, *Aia*. XI. De *Tyberi*, Æ. 8. 330. XII. *Fabaris*, vel *Farfarus*, in orien-

Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis,
Vel quam Sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Hunc Agamemnonius Trojani nominis hostis
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris: & quos de collibus altis
Aurunci misere patres. Sidicinaque juxta
AEquora: quique Cales linquunt: amnisq. vadosi
Accola Vulturni; pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello:
Lævas cetra tegit: falcati cominus enses.

Nec

Tam multi: *quam multi fluctus agitantur in mari Africano, quando asper Orion occidit in aquas hybernas: vel quam densæ aristæ coquuntur Sole novo, aut in agris Hermi; aut in arvis flaventibus Lyciæ. Clypei resonant, & terra tremit commota pulsu pedum. Hinc Halesus Agamemnonius, hostis Trojanæ gentis, alligat equos currui & adducit Turno mille bellicosos populos. Adsunt, qui findunt rastris Massicum fœcundum vino, & quos Aurunci patres miserunt e montibus excelsis: & qui sunt prope mare Sidicinum: & qui proficiscuntur Calibus & accola Vulturni fluminis vadosi: & similiter durus Saticulus, & agmen Oscorum. Arma sunt illis aclides teretes, sed mos est eas alligare loro flexili: cetra protegit sinistras manus: curvi gladii* sunt illis ad pugnandum *cominus.*

Neque

NOTÆ.

orientalem Tyberis ripam influens, nunc *Farfa.* XIII. *Nursia*, ultima Sabinarum urbium ad septentrionem, inter Apennini pruinas, quare *frigida*, appellatur: nunc *Norcia.* XIV. *Hortanum*, vel *Horta*, urbs apud confluentes Naris ac Tyberis, in Etruria quidem, sed Sabinis contermina, nunc *Orta.* *Classes*, exercitum terrestrem interpretor, non navalem, ut diximus supra, v. 637. XV. *Latini*, qui Sabinis contermini sunt ad meridiem, supra v. 54. XVI. *Allia*, fluvius in orientalem Tyberis ripam irrumpens, paulo infra Eretum; ubi Romani a Gallis Senonensibus graviter deinde cæsi sunt, nunc *rio di Mosso.*

718. *Libyco . . . marmore. &c.*) AE. 1. 162. *Orion*, astrum formidabile, non tantum ortu, ut diximus AEn. 1. 539. sed etiam occasu hyberno. De *Orione*; AEn. 3. 517.

720. *Quam Sole novo, &c.*) Multi codices scribunt *quum*; ubi suspicor legendum *quam*, *quam densæ*: ut sit sanior sensus hujus secundæ comparationis. Per *Solem novum*, non *ver*; sed æstatem primam intelligit, qua maturescunt aristæ. *Hermus*, Lydiæ fluvius, regionis feracissimæ, Georg. 2. 137. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Asiæ minoris regio, AEn. 4. 143.

723. *Agamemnonius, &c.*) *Agamemnonis* filius aliquis nothus: qui horrore paternæ cædis, de qua AE. 3. 54. in Italiam fugiens dicitur ab Ovidio & Solino Faliscorum urbem condidisse. Quibus tamen non assentitur Virgilius; qui longe alia in parte regnum ejus constituit, nempe circa Campaniam, quæ est ad orientem Latii, habetque ad orientem Picentinos & Hirpinos, ad septentrionem Samnium, ad meridiem mare.

726. *Massica qui, &c.*) Campaniæ gentes & loca præcipua. I. *Massicus mons*, ad mare, in confinio novi Latii, ad occidentem agri Falerni, tractus totus vino percelebris: nunc *monte di Dragone.* De *Baccho*, Ecl. 5. 69. De *rastris*, Georg. 1. 160. II. *Aurunci*, reliquiæ Opicorum sive Ausonum in Italia, qui inter Campaniam & Volscos consederunt, supra v. 54. III. *Sidicini*, pars eorundem Opicorum; alia, quæ in mediterraneis Auruncorum finibus consedit, circa Teanum urbem, & juxta Virgilium etiam ad litus aliquantum pertinuit. IV. *Cales* plurali numero, oppidum supra Massicum montem Campaniæ: nunc *Calvio.* V. *Vulturnus*, etiamnum retinens nomen; fluvius Campaniæ ipsam a Samnio magna parte disterminans, & ad meridiem Agri Falerni in mare influens. VI. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni & Capuæ, nunc *Caserta.* VII. *Osci*: nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausonia, & hujus regionis indigena.

730. *Teretes aclides, &c.*) Arma Campanorum. I. *Aclides teretes*: id est, vel exigua missilia, quod censent aliqui, quia plures ab eodem gestantur apud Valerium; vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus asperæ, loro sive flagello alligatæ, ut post impactum vulnus revocari possent. Nomen; vel quasi ἀκίδες, ab *ἀκίς, acumen*: vel quasi ἀγκυλίδες, ab ἀγκύλη, quæ jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cetra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familia-

Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale; quem generasse Telon Sebethide Nympha
Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret
Jam senior: patriis sed non & filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, & quæ rigat æquora Sarnus;
Quique Rufas, Batulumque tenent atque arva Celennæ;
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
AErataeque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misere in prælia Nursæ,
Ufens, insignem fama & felicibus armis;
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris AEquicola glebis:
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, & vivere rapto.

Quin

Neque tu omitteris non memoratus versibus nostris, o Oebale: quem Telon dicitur genuisse e Nympha Sebethide, cum jam senex obtineret Capreas, regnum Telebœarum: at vero filius non contentus paterna regione, jam tum late occupabat imperio gentes Sarrastes, & campos quos Sarnus perluit; & qui habitant Rufas & Batulum, & agros Celennæ; & quos muri Abellæ fructiferæ despiciunt: solent vibrare cateias more Teutonico, quibus cortices detracti e subere sunt galeæ capitum, & quibus splendent æreæ peltæ; splendent gladii ærei. Te quoque, o Ufens, montuosæ Nursæ miserunt ad bellum, illustrem fama & pugnis felicibus: te, inquam; cui præsertim paret Æquicola, natio aspera, & assueta frequenti venatione sylvarum in dura terra: hi armati colunt terram, & semper placet eis congerere novas prædas, ac vivere latrociniis.

Præ-

NOTÆ.

miliare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuitque Perseo, ab ἅρπη, *falx*.

734. *Sebethide Nympha*. Filia *Sebethi*, ad Neapolim fluvii, *fiume della Maddalena*.

535. *Teleboum Capreas, &c.*) *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri*: quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnania, Epiri regione, profecti.

738. *Sarrastes, &c.*) Parebant Oebalo populi circa Surrentinum promontorium: nempe Campani orientales, Hirpini, & Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit: nunc *Sarno*: fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolas vocat *Sarrastes*. II. *Rufæ*, vel *Rufræ*, vel *Rufrium*. nunc *Ruvo*: urbs ad orientem remotior, in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* & *Celenna*: urbs ignoti situs. IV. *Abella* non *Bella*, ut male habent quidam codices: nunc *Avella*: urbs ad septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus & Hirpinis confini: excelso situ, quasi *despectare* subjectos populos videtur; ferax nucum, quæ inde *avellanæ* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed *poma* appellat Plinius l. 15. 22.

741. *Teutonico, &c.*) Arma populorum illorum. I. *Cateja*, quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa; melius ab Isidoro, telum quod propter gravitatem non longe evolabat, sed vi maxima perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, *Teutonumque*: qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania*. II. *Galea* e cortice suberis, qui levissimus & spississimus est, *sughero*. III. *Pelta ærata*, quæ breve scutum fuit, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii; eaque, vel tota ærea, vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus*.

744. *Et te montosæ, &c.*) *Æqui*, vel *Æquicoli*, seu *Æquiculi*, quam hic *Æquicolam gentem* appellat Virgilius; fuere ad orientem superioris partis antiqui Latii, a fontibus Anienis, fere ad usque Tibur: nunc pars est Campaniæ Romanæ: ibi urbs olim fuit *Nursæ*, jam ignoti situs. De *venatu* pro *venatui*. Ecl. 5. 29.

750. *Marrubio, &c.*) *Marsi*: ad orientem ac septentrionem AEquorum, inter continua Apennini juga: gens orta, vel juxta Plinium, Gellium, Solinum, e Circes filio; a quo vim adversus venena & serpentes dicitur accepisse: vel e Sabinis, quod propter linguæ communionem Cluverio magis placet, vel juxta alios, a Marsia rege Lydorum. Loca Marsorum præcipua fuerunt. I. *Archippe*, urbs olim, quæ hiatu terræ hausta & in Fucinum lacum dissoluta est. quo ex nomine Virgilius Archippi regis nomen finxit. II. *Marrubium* vel *Marruvium* regionis caput: in ejus meridianis finibus, infra lacum Fucinum, juxta fontes Liris fluvii: e nunc *Morrea* dicitur. III. *Lucus* sive *nemus Angi-*

tiæ

Quin & Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam & felici comptus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi & graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, & morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit, neque eum juvere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ;
Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis humentia circum
Litora, pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque expleret sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætherea & superas cœli venisse sub auras.

Pro-

Præterea venit quoque Umbro generosissimus, missu regis Archippi, sacerdos ex Marrubia natione, ornatus super cassidem foliis oleæ felicis: qui solebat cantu & tactu infundere soporem generi viperarum, & hydris noxie halantibus; & mitigabat furorem earum *& sanabat arte morsus. Sed non potuit sanare vulnus Trojani teli: neque carmina soporifera, & gramina collecta in Marsis montibus, profuerunt ei contra plagas. Te sylva Angitiæ, te Fucinus aquis pellucidis, te puri lacus luxerunt. Veniebat quoque Virbius, soboles Hippolyti clarissima bello: quem mater Aricia misit illustrem, educatum in sylvis Egeriæ, juxta litus humidum, ubi est ara Dianæ pinguis & placida. Quippe ex fama narrant Hippolytum, postquam obiisset fraude novercæ, & solvisset sanguine pœnas patri, discerptus ab equis efferatis, iterum venisse sub astra cœlestia, & sub aerem superiorem cœli;*

resu-

N O T Æ.

sia: quæ fuit juxta Solinum soror Circes, venitque cum ea in Italiam; & vicina Fucino lacui occupavit: Lucus hic ad occidentem lacus situs fuit; hodie oppidum *Luco*. IV. *Fucinus*, lacus fere in media regione, propius tamen ad meridiem descendens: nunc *lago Fucino*, vel a vicino oppido, *lago di Celano*. De *Hydris*, supra, v. 447. De *Dardania*, Trojana, AE. 2. 139.

761. *Hippolyti proles, &c.*) *Hippolytus*, Thesei Athenarum regis filius, a noverca Phædra frustra interpellatus de stupro, ideoque ab eadem de vi in se parata falso delatus ad patrem: cum ad litus maris currum ageret, devotus a patre, equis subito marini monstri incursu effaratis raptatus ac discerptus est. Diana ejus cultu & castitate commota, per Æsculapium, Phœbi & Coronidis filium revocavit eum in vitam, commendavitque ipsum Egeriæ Nymphæ Aricini nemoris: ubi inter minores Divos cultus fuit, appellatusque Virbius, quod inter *viros bis* fuerat. Fingitur a Virgilio filium habuisse sibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762. *Mater Aricia.*) Vel est *Aricia*, urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Laurento dissita ad septentrionem; nunc *la Riccia*: quæ *mater* dicitur, quomodo Italia, Georg. 2. 173. *magna parens frugum: Magna virum*. Vel *Aricia* quædam Nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hyppolito Virbio, matremque secundi hujus Virbii: quæ Ariciæ urbi nomen dederit; ut Virbius vicino Ariciæ colli, cujus Persius & Cornutus meminerunt.

763. *Egeriæ lucis &c.*) Circa Ariciam nemus ingens fuit, dicatum Dianæ, vel Egeriæ; ubi nunc oppidum *Nemo*: item templum Dianæ Scythicæ vel Tauricæ; & lacus Dianæ Aricinæ nunc *lago di Nemo*, lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeria* dictus est. Hanc Nympham Numa Pompilius, Romanorum rex secundus, sibi esse conjugem fingebat, ab eaque legum instituta se accipere. Eandem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimium dolentem, Dianæ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

Humentia circum litora. Ita e Romano codice, apud Pierium, emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymetia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus & melle celebris, in Attica est, & primam habet syllabam brevem; neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gisanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764. *Placabilis ara Dianæ.*) In Taurica Chersoneso colebatur Diana sanguine exterorum hominum

num

Pæoniis revocatum herbis, & amore Dianæ.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis & artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, & Nymphæ Egeriæ nemorique relegat;
Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam Triviæ templo lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice suprà est,
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes.

Tam

resuscitatum herbis medicinalibus & amore Dianæ. Tunc pater omnipotens, ægre ferens ullum hominem emergere ex infernis tenebris ad lucem vitæ, ipse demisit fulmine ad aquas infernas filium Apollinis, inventorem talis medicinæ & artis. Sed alma Diana abscondit Hippolytum arcanis locis, & dimisit ad *Egeriam Nympham &* ad *sylvam: ut illic solus in sylvis Italicis incognitus duceret vitam, & illic diceretur* Virbius, *mutato nomine. Unde etiam equi corneis ungulis expelluntur a templo & sylvis dicatis Dianæ: quia territi monstris marinis abjecerunt in litore currum & juvenem. Filius* ejus Virbii *nihilominus impellebat ardentes equos in planitie campi, & curru ibat ad bella. Ipse Turnus egregio corpore incedit inter primos, gestans arma, & supereminet toto capite. Huic cassis excelsa, cristata tribus jubis, sustinet Chimæram, emittentem gutture flammas Ætnæas.*

tanto.

N O T Æ.

num quotquot illuc appellebant. Diana Iphigeniam Agamemnonis filiam, e sacrificio subductam, & illuc ex Aulide translatam sibi in sacerdotem consecraverat, Æn. 2. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, Æn. 3. 331. Ideo Furiis agitatus, inter cætera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque Dianæ simulacrum eripere. Eo igitur cum amico Pylade protectus, jussu regis Thoantis tantum non immolatus est: sed agnitus a sorore clam cum ea Dianæ simulacrum abduxit: &, ut est magna fabularum varietas, Mycenas illud transtulit, juxta Hyginum: Athenas, juxta Euripidem: juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos & Arcades esse acceptam. Constat vero victimas humanas his omnibus locis esse mactatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tanta tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur; sed servus aliquis fugitivus in alio nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine: donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis* ara dicitur a Virgilio, & a Valerio Argonaut. 2. 304. *Soli non mitis Aricia regi*. Perstabat adhuc illa religio Caligulæ tempore: cujus in vita Suetonius c. 35. *Nemorensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.*

769. *Pæoniis herbis, &c.*) Herbis medicis: *Pæon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab Homero, Iliad. 5. 899. & alibi; videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum Deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est, qua de causa diximus, Æn. 6. 657.

773. *Phœbigenam, &c.*) *Æsculapium*, Phœbo & Coronide genitum, Phlegiæ Lapitharum regis filia, Æn. 6. 618. Hic Æsculapius, cum arte medendi insignis non unum Hippolytum, sed alios complures ad vitam revocasset: fulmine adactus est ad inferos a Jove; Apollo Cyclopas, fabricatores fulminis, sagittis confixit; Jupiter Apollinem ob eam cædem cœlo expulit coegitque mortali regi servire; Georg. 3. 2. De *Styge*, AEn. 6. 323. De *Trivia*, Diana, quæ colebatur in triviis, AEn. 4. 511.

781. *Haud secius, &c.*) Nihilominus, non segnius; etsi pater Hippolytus ab equis laceratus fuisset, supra, v. 761. De voce *secius*, Georg. 2. 277. De *Chimæra*, AEn. 6. 288. De *Ætnæis ignibus*, qui pro quibuslibet hic sumuntur, AEn. 3. 578. De *jubis equinis* in apice galeæ, AEn. 3. 468.

789. Io

Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
(Argumentum ingens) & custos virginis Argus,
Cœlataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani
Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum : queis Juppiter Anxurus arvis
Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Usens. Hos

tanto magis illa fremens & minax diris flammis, quanto magis sæviunt prælia fuso sanguine. At Io, ex auro, cornibus erectis, jam operta pilis, jam bos, ornabat politum clypeum Turni *(argumentum illustre) & Argus custos puellæ, & Inachus ejus pater emittens fluvium ex urna cælata. Nubes peditum sequitur* Turnum, *& agmina scutata congregantur totis campis, & juventus Græca, & turmæ Auruncæ, & Rutuli, & antiqui Sicani, & agmina Sacrana, & Labicani picti* secundum *clypeos: qui colunt tuas sylvas, o Tybri, & sacram ripam Numici; & scindunt vomere colles Rutulos, & montem Circæum: quibus agris imperat Jupiter Anxurus, & Feronia gaudens sylva virente: quæ porrigitur nigra palus Pomptina, & qua frigidus Usens pandit* sibi *viam per profundas valles & mergitur in mare.* Præ-

N O T Æ.

789. *Io*, &c.) Inachus Argivorum rex, fluvio ibidem nomen dedit: unde pro fluvio ipse sumitur a poetis. Hujus fluvii filia *Io* cum amaretur a Jove, ab eodem, ne a Junone agnosceretur, in juvencam est conversa, Juno juvencam a Jove petit, acceptamque dedit custodiendam pastori, cui centum erant oculi, nomen Argus. Is a Mercurio sopitus fistulæ cantu, & obtruncatus est. Juno pastoris oculos pavoni imposuit suo, juvencam furore perculit: quæ in AEgyptum usque fugiens, ibi tandem a Jove pristinæ reddita est formæ; nupsitque Osiridi regi, & ab AEgyptiis sub Isidis nomine culta est. Hanc fabulam imposuit Turnus clypeo, quia originem ab Inacho ducere gloriabatur, supra, v. 372.

794. *Argivaque pubes*, &c.) Populos enumerat qui ducem Turnum sequebantur, non quod omnes ei subditi, sed quod ei milites mitterent suos I. *Argivi*: haud dubie ipsi *Ardeæ* incolæ ex Danae Argiva orti, v. 372. unde *Acrisionei* vocati sunt, v. 410. II. *Aurunci*: reliquiæ Ausonum, inter Volscos & Campanos considentes, v. 54. Hos tamen aliis etiam locis sparsos fuisse videbitur, AEn. 11. 316. III. *Rutuli*: populi Latinis consanguinitate quidem & connubiis ac vicinitate conjuncti; sed Turno tamen, non Latino subditi: quorum præcipua sedes ab oriente, Antio Volscorum oppido maritimo; ab occidente, Numicio amne; a meridie, Lanuvio Latinorum urbe, continebatur. IV. *Sicani*: vel fuerunt certæ cujusdam urbis in Latio populi, siquidem eos Plinius l. 3. 5. numerat inter quinquaginta tres Latii populos, qui suo tempore sine vestigiis interierant. Vel reliquiæ Siculorum, quos omnino primos Italiæ incolas contendit fuisse Cluverius ex Dionysio: qui deinde ab Aboriginibus & Pelasgis e Græcia protectis pulsi, in *Sicaniam* insulam fugerunt eamque suo ducisque sui nomine *Siciliam* appellaverunt: unde Siculi, quotquot erant in Italia superstites, ex sociorum suorum victoria, Sicani etiam sunt dicti. V. *Sacrani*: quorum originem Cluverius, ex Festo, Servio, ac Dionysio ita concinnat; ut velit partem fuisse Pelasgorum & Aboriginum, qui post pulsos a se Siculos vicissim a Sabinis ex meridie ingruentibus pulsi sint Reate oppido, ultra Anienem fluvium, & sedes circa locum ubi nunc est Roma, quæsiverint; unde, quia Reate *sacra* Cybeles magno erant in honore, *Sacrani* appellati sint. VI. *Labici*, *Labicani* vel *Lavicani*, quorum urbs *Labicum*, nunc *Zagaruolo*, in septentrionali veteris Latii parte supra Tusculum. VII. *Accolæ Tyberis*, de quo Æ. 8. 330. De *saltibus*, pro sylvis, Ecl. 6. 55. VIII. *Accolæ Numicii*, fluvii, de quo supra, v. 150. IX. *Circæi*, incolæ Circæi montis & promontorii, quo Latinum vetus ad orientem terminatur: mons hodie *Circello*, Æn. 3. 386. X. *Anxur*; neutro masculinoque genere: ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur* aut *Anxurus*, singulari cultu colebatur: non puer & imberbis, ut somniant post Servium Grammatici; sed promissa barba, ut constat ex nummo apud Constant. Landum cum inscript. JOVIS AXUR. Nugantur iidem Grammatici, cum nomen illud Græcum volunt, quasi ἀνυξύρου, *sine novacula*: ait enim Plinius, l. 3. 5. nomen esse a Volsca lingua repetitum. Urbs postea a Græcis propter situs asperitatem, dicta est τραχίνη *Thrachine*, a τραχὺς, *asper*: indeque *Tarracina*, vel *Terracina*, nunc *Terracina*, ad orientem Circæi montis, apud Volscos XI. *Feroniæ* lucus cum fonte ac templo, fuit inter Circæos & Terracinam. Quænam autem hæc fuerit Dea, ambigitur. Aiunt plerique Junonem esse: alter tamen videtur;

Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina: nec teneras cursu læsisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter; celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, & prospectat euntem
Attonitis inhians animis, ut regius ostro
Velet honos leves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram;
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

Præter illos Camilla venit e natione Volsca, ducens turmam equitum & catervas fulgentes æreis armis, *bellicosa* puella: *non illa* quidem *puella assueta* secundum *fœmineas manu colo et calathis Minervæ; sed* assueta *tolerare difficiles pugnas, et præcurrere ventos cursu pedum. Illa vel volasset per summas herbas segetis non tangendo, nec fregisset currendo teneros calamos vel habuisset iter per medium mare sustentata undis tumidis, nec malefecisset aquis teneros pedes. Omnis juventus egressa domibus et agris, et turba matrum admiratur illam et aspicit incedentem: attendens stupentibus animis; quomodo regalis ornatus tegat purpura nitidos humeros; quomodo fibula colligat crinem auro, quomodo ipsa ferat Lyciam pharetram, et myrtum pastoralem armatam cuspide.*

NOTÆ.

detur; cum Feroniam Virgilius, Herili, Prænestini regis, matrem faciat, Æn. 8. 564. quod in Junonem cadere non potest, quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat Dionysius, Lacedæmoniorum numen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniæ* Deæ locum dicaverint, quod eos feliciter mari *ferri* contigerat. Innuit tamen idem l. 3. Latinorum & Sabinorum numen esse, quod Græci sua lingua vertunt, Ἀνθηφόρον, *Floriferam*, alii φιλοστέφανον, *amantem coronarum*; alii aliter: quæ omnia Deam florum aut hortorum fuisse significant. XII. *Saturæ Palus*: quæ & *Pometina*, inde & *Pomptina* & *Pontina* dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem prætexens, longitudine leucarum circiter duodecim a loco, quem vocabant olim *tres tabernas* nunc *Cisterna*, ad usque *Terracinam*: quæ pars ejus extrema ad orientem, eadem latissima erat; duobus fluviis ibi restagnantibus, *Amaseno* nunc *Toppia*, & *Ufente* nunc *Aufente*, a quo palus ipsa etiamnum appellatur *l' Aufente palude*. Unde porro *Pomptina* dicta sit, patet: nempe ab urbe Volscorum *Suessa Pometia*, mediterranea illa quidem, sed cujus ager ad mare pertinens abibat in has paludes. Unde autem *Saturæ* nomen acceperit, non ita liquet. Ego sic statuo. Virgilium voluisse utrumque Pomptinæ paludis terminum hic significare: ab oriente quidem *Ufentem* fluvium: ab occidente vero fluvium *Asturam*, ejusdem nunc nominis. Quippe huc *Asturam*, Strabo Στόραν, Festus *Sturam*, vetus codex apud Sigonium in librum octavum Livii, *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius: siquidem initium paludis petit a *tribus tabernis*, & agro *Suessæ Pometiæ*: quæ urbs utraque ad *Asturam* fluvium sita erat. Hujus paludis spatio tres & viginti urbes olim fuisse tradit Plinius: per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine: siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, & Theodoricus.

803. *Volsca de gente Camilla.*) *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos, & Latinos, ab occidente: Auruncos, & Campanos ab oriente; Hernicos & Æquos a septentrione attingens; incerti generis, sed linguæ a Latina diversæ ac sibi propriæ. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimæ fere Turnum sequerentur. Hujus Camillæ casus & origo narrantur Æ. 11. 535.

804. *Florentes ære catervas.*) *Ornatas*, *fulgentes*, metaphora, de qua Georg. 2. 6. De *calathis* canistris, ubi fila & lanæ & alia reponuntur, Ecl. 2. 46. *Minervæ* tribuuntur, quia lanificii textiliumque operum habetur præses, Æn. 5. 284.

814. *Ostro Velet honos, &c.*) *Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa Georg. 2. 506. *Lyciam pharetram* tribuit, pro qualibet insigni pharetra: quia sagittandi arte Lycii nobiles. De illa Asiæ minoris meridiana regione, Æn. 4. 143. *Myrtum*, hastilibus ob ligni firmitatem aptam arborem fuisse, jam notavit Virgilius, Georg. 2. 447. *Pastoralem* appellat, quia vita sylvestri ac pastorali instituta a Metabo fuerat Camilla, ut videbitur Æn. 11. 569.

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

Turnus Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli ſocietatem alliciat. Æneas, Tyberini fluvii monitu, iter eodem conſilio ſuſcepit ad Evandrum: qui ex Arcadia profugus in Palatino monte conſederat. Evander ſacris Herculis tum intentus, Æneam iiſdem adhibet: eorum originem edocet, victoriam ſcilicet Herculis de Caco, regionis illius inſigni olim prædone. Tum Æneam quadringentorum equitum ſubſidio juvat; iiſdem Pallantem filium præficit. Æneam ad Tyrrhenos, expulſo Mezentio, regem poſcentes, cum certa regni auxiliique ſpe dimittit. Æneas poſtridie, parte altera copiarum ſecundo flumine ad ſuos remiſſa, cum altera Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Æneæ ſuo defert; a Vulcano fabricata: clypeum imprimis, in quo Æneas res præclare olim gerendas a Romanis poſteris mira arte cœlatas admiratur. Præcipuus eo in opere locus eſt Auguſto, cujus egregiam de Antonio & Cleopatra Ægypti regina victoriam, tripliceınque triumphum diligentius poeta deſcribit.

UT belli ſignum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, & rauco ſtrepuerunt cornua cantu;
Utque acres concuſſit equos, utque impulit arma;
Extemplo turbati animi: ſimul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, ſævitque juventus
Effera. Ductores primi, Meſſapus, & Ufens,
Contemptorque Deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia, & latos vaſtant cultoribus agros.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem,

Qui

INTERPRETATIO.

Poſtquam Turnus ſuſtulit ex arce Laurenti vexillum belli, et tubæ ſonuerunt rauco ſtrepitu et poſtquam excitavit generoſos equos, et poſtquam commovit arma: ſtatim animi turbati fuerunt; *ſimul totum Latium conſpirat* ut in *tumultu ſubito, et juventus ferox furit. Præcipui duces Meſſapus, & Ufens, & Mezentius contemptor Deorum colligunt undique ſubſidia, & ſpoliant agricolis arva ſpatioſa. Venulus mittitur etiam ad urbem magni Diomedis,* *ut*

NOTÆ:

1. *Belli ſignum.*) Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiæ genus. *Sacramentum*, cum milites jurabant, ſe non niſi confectis militiæ temporibus, ſive ſtipendiis, ex reipublicæ exercitu diſceſſuros. *Conjuratio*, cum in ſubito tumultu dux, cui ſingulos ſacramento adigere non vacabat, e Capitolio duplex attollebat vexillum; roſeum unum quo pedites; cœruleum, quo equites conveniebant; ſimulque jurabent omnes. *Evocatio*, cum diverſi diverſas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. *Vexillum* autem Romanis fuit velum minus, quadratum, ex haſta ſuſpenſum. De *Laurente urbe*, quam Turnus, adnitente Amata, habenis rerum a Latino relictis, belli ſedem fecerat, Æn. 7. 63. De *cornibus*, *tubis*, Æn. 7. 637.

3. *Concuſſit equos, &c.*) Excitavit equos ſonitu cornuum; milites impulſu armorum, id eſt, alliſis ad clypeos haſtis: cujus moris innumera ſunt apud auctores veſtigia. De *Latio*, Æ. 7. 54. De *Meſſapo*, Ibid. 691. De *Ufente*, Ibid. 744. De *Mezentio*, Ib. 647.

9. *Dio-*

Qui petat auxilium : & Latio consistere Teucros,
Advectum Æneam classi, victosque Penates
Inferre, & fatis regem se dicere posci,
Edoceat : multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, & late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis; quem, si fortuna sequatur;
Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium : quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu.
Atq. animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca : jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Cum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci, fluvio Tyberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus. Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
O sate gente Deum, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis:

Hic

ut poscat opem ; & doceat Diomedem, *Trojanos stare* in *Latio*, *Æneam navibus appulsum* esse, *& inducere Deos* suos *victos* a Græcis, *& dicere se vocari fatis* in *regnum*, *& plurimas nationes sociare se* huic *homini Trojano &* ejus *nomen late spargi* in *Latio* : & addat, *cognosci* ab *ipso* Diomede *clarius, quam a rege Turno, aut a rege Latino, quid* Æneas *machinetur his consiliis, quem optet exitum certaminis, si fortuna* ipsi *faveat. Talia* fiunt *per Latium : quæ omnia cernens Trojanus heros, agitatur magnis fluctibus curarum : & modo huc modo illuc distrahit mentem vagam, & differt in partes diversas, & volvit per omnia. Veluti quando lux tremula* emissa *a sole aut specie rutilantis Lunæ, resiliens e vasis æreis pervagatur late cuncta loca ; & jam attollitur in aerem, & perstringit laquearia supremi tecti.* Nox *erat, & profundus somnus tenebat animalia lassa*, & *genus volucrum ac pecorum per omnes terras : quando pater Æneas, sollicitus animo* ob *difficile bellum, decubuit in ripa & sub axe frigidi aeris, & permisit corpori tardam quietem. Ipse Tyberinus senex, Deus regionis, fluminis amœni, visus* est *erigere se inter populeas arbores : linum subtile tegebat eum viridi veste, & opaca arundo inumbrabat capillos. Tunc* cœpit *alloqui* Æneam, *& auferre sollicitudinem his verbis : O nate* ex *familia Deorum, qui reducis ad nos urbem Trojanam ex hostibus, & tueris Pergama perpetua : exspectate in terra Laurente & campis Latinis :* *hic*

N O T Æ.

9. *Diomedis ad urbem, &c.*) *Argos* vel *Argyrippam*, urbem in Apulia Daunia, conditam a Diomede. De *eo*, deque *Diomede*, Æn. 11. 243. De *Teucris*, Æn. 1. 239. De *Penatibus* Æneæ, Troja advectis, Æn. 2. 717.

18. *Laomedontius heros.*) Æneas, ex eadem, qua Laomedon, rex Trojanus, familia, Georg. 3. 35. De *Laquearibus*, interstitiis trabium. AE. 1. 730.

28. *Ætheris axe.*) sub aperto aere, AE. 2. 512. De *Tyberino*, infra, v. 330. De *Carbaso*, lini specie, Æ. 4. 417. De *Pergamis*, arce Trojæ, AE. 1. 470. De *Laurente* agro, AE. 7. 63. De *Penatibus*, AE. 2. 717.

37. *Revehis nobis.*) Gens enim Trojana per Dardanum ex Italia olim profecta erat, AE. 3. 167.

48. *Al-*

Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates:
Neu belli terrere minis, tumor omnis & iræ
Concessere Deum.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc, qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, & posuere in montibus urbem.
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina:
Hos castris adhibe socios, & fœdera junge.
Ipse ego te ripis & recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge, age, nate Dea: primisque cadentibus astris,
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pinguia culta secantem.

Cœ-

hic sedes certa est tibi, certi Penates: nec cesses ab incœpto*: neve terrearis comminatione belli: omnis indignatio & iræ Deorum cessaverunt. Et ne existimes somnum suggerere* tibi *hæc inania: mox magna sus, a te inventa sub ilicibus litoreis,* quæ *peperit fœtus triginta porcellorum, jacebit humi strata; alba* ipsa & *porcelli albi circa mammas. Hic erit locus urbis, hæc certa quies a laboribus, ex quo* præsagio, *annis triginta recurrentibus, Ascanius fundabit Albam urbem nobili nomine. Non prædico* tibi *dubia. Jam attende, dicam* tibi *paucis* verbis *quomodo conficias quod imminet*, ad obtinendam *victoriam. Arcades, gens orta a Pallante, qui secuti* sunt *socii Evandrum regem & vexilla* ejus, *elegerunt sedem* in *his regionibus, & fundaverunt in montibus urbem Pallanteum, e nomine Pallantis proavi* Evandri. *Hi semper bellum gerunt cum populo Latino. Hos adjunge socios exercitui* tuo, *& alliga* tibi *per fœdus: Ego ipse ducam te* per *ripas* meas *& rectum fluvium, ut sublevatus vincas* facile *remis fluvium adversus* te fluentem. *Age, surge, fili Veneris: & primis stellis occidentibus, offer religiose preces Junoni, & placa submissis votis iram et minas* ejus*; exhibebis honorem mihi*, quando eris *victor: Ego sum* ille, *quem vides lambentem ripas tumidis aquis, et dividentem agros fertiles.* Ty-

N O T Æ.

48. *Albam &c.*) Cognomento *longam*, ob situm inter lacum & montem inde Albanum appellatum: Roma distitam quindecim circiter millibus ad orientem. Hæc ab Ascanio condita; postquam annos triginta Lavinii regnatum esset; ex augurio repertæ albæ suis, cum triginta porcellis, ut habent Romani scriptores. At anni illi triginta de quibus Tyberinus loquitur, non ab hoc ipso AEneæ adventu numerandi sunt; sed ab urbe Lavinio condita; aut potius ab ipsa AEneæ morte qui tres annos regnavit, ut dictum est, AEn. 1. 270.

51. *Arcades, &c.*) *Arcadia*, regio est Peloponnesi media, Ecl. 3. 58. Hinc profectus est Evander: vel ob occisum ex errore patrem, ut narrat Servius; vel ad educendam coloniam, ut vult Pausanias in Arcadicis, consediтque juxta Tyberim in monte & oppidulo quod vocavit *Palantium, Pallanteum, Palatium*, vel ab urbe Arcadiæ Pallantio, unde profecti fuerant, juxta Pausaniam, Dionysium, & Livium vel a Pallante Arcadiæ rege, proavo suo juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicostratam*, quæ ob fatidica carmina *Carmentis* a Latinis dicta est; patrem juxta plerosque, Mercurium. Condita deinde Roma est in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palazzo maggiore* seu *Palatino.*

57. *Recto flumine.*) Absque errore, expedito itinere.

59. *Cadentibus astris.*) Decedentibus, sub pri-

Cœruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens: nox Æneam somnusque reliquit.
Surgit, & ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad æthera voces:
Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est:
Tuque o Tybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite AEneam, & tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus miseran em incommoda nostra
Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis.
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum:
Adsis o tantum, & propius tua numina firmes.
Sic memorat; geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat: socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum.
Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus.
Quam pius AEneas tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.
Tybris ea fluvium quam longa est, nocte tumentem
Leniit, & tacita refluens ita substitit unda;

Mitis

Tybris cæruleus, fluvius acceptissimus Diis. Hic mihi est *ampla domus, fons erumpit apud altas urbes.* Sic *locutus* est *Fluvius: deinde mersit se profundis aquis descendens* ad *intima: nox & somnus deseruit Æneam. Surgit, & aspiciens surgentem lucem cælestis Solis, hausit religiose cavis manibus aquam de fluvio; & emisit ad cælum talia verba:* Nymphæ, Nymphæ Laurentes, *a quibus est origo fluviorum: & tu, o Tybri pater, cum tuo sacro fluvio, admittite Æneam, & denique protegite a periculis. Quocumque fonte* tua *aqua detinet te, miserescentem calamitatum nostrarum, quacumque regione erumpis formosissimus: semper decoraberis cultu meo, semper muneribus meis,* o tu qui es *amnis cornutus, rex aquarum Italicarum. Succurre tantummodo, & præsenti* auxilio *confirma vim tuorum* promissorum. *Sic loquitur: & eligit duas naves e classe, &* accommodat ad *remigandum: simul accingit socios armis. Ecce autem prodigium repentinum & admirandum visu: sus alba, ejusdem coloris ac fœtus albus, jacuit per sylvam & cernitur in viridi litore: quam adeo pius Æneas tibi immolat, tibi, o maxima Juno, offerens* tibi *sacrificia, & constituit ante altaria cum turba* porcellorum. *Tybris* per *eam noctem, quam longa fuit, sedavit flumen* suum *inflatum: & retro fluens stetit fluctibus sic tranquillis;*

ut

NOTÆ.

primam diei lucem, AEn. 4. 81.

63. *Pinguia culta.*) Loca culta & pinguia Georg. 1. 153.

65. *Magna domus.*) Præter allatam interpretationem affertur hæc alia, sed durior: *Hic mihi magna domus exit*: assurgit paulatim, lapsu temporis, id est, fundabitur, erigetur. Et Romam innuit, quæ his in regionibus ædificanda erat, caput reliquarum urbium futura. De *fonte Tybris*, infra, v. 330.

69. *Undam de flumine.*) Ad lavandas purgandasque manus ante preces, qui mos multis exemplis ab interpretibus firmatur, AEn. 2. 719.

71. *Genus amnibus, &c.*) Nymphæ aquarum & fontium quorumlibet præsides: quorum ex colluvie fiunt augenturque fluvii. De *Laurente regione.* AE. 7. 63.

77. *Corniger Hesperidum, &c.*) *Rex* Italicarum aquarum, non magnitudine sua, qui honos Eridano tribui debet, & vero tribuitur, Georg. 1. 482. sed ob futuram magnitudinem reginæ urbis Romæ, quam præterfluit. Deinde potest ÆEneas hunc ei honorem habere, cum nondum Eridanum, aut majorem ullum in Italia fluvium viderit. De *cornibus fluviorum*, Georg. 4. 371. De *Hesperia*, Italia, AE. 1. 534 De *biremibus*, AE. 5. 119.

90. *Rumore secundo.*) Sparso inter milites de successu itineris bene ominantes. De *Abiete*, *abete* arbore, quæ hic pro nave sumitur, Georg. 2. 68.

103. *Am-*

Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
Labitur uncta vadis abies: mirantur & undæ,
Miratur nemus insuetum, fulgentia longe
Scuta virum fluvio, pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore sylvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem.
Cum muros, arcemque procul, & rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
AEquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die solemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno Divisque ferebat,
Ante urbem, in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Thura dabant: tepidusque cruor fumabat ad aras
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, & tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul e tumulo: Juvenes? quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater AEneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ.

Tro-

ut æquaret planitiem aquarum in modum mollis stagni & quietæ paludis, ita *ut labor abesset in remigando. Igitur rumore prospero deproperant iter susceptum. Abies oblita* pice *decurrit fluctibus & aquæ mirantur, sylva inassueta* his spectaculis *miratur, clypeos hominum procul splendentes & pictas naves vehi flumine. Illi remigando traducunt noctem & diem, & prætervehuntur longos circuitus, & inumbrantur diversis arboribus, & trajiciunt virides sylvas tranquillo flumine. Sol ardens pervenerat* ad *medium spatium cœli: cum longe aspiciunt muros, & arcem, & pauca culmina domorum; quæ Romana magnitudo nunc extulit* ad *cœlum: tunc Evander possidebat rem angustam. Statim appellunt* illuc *naves, & accedunt* ad *urbem. Forte illo die Rex Arcadius* Evander *offerebat solemne sacrificium magno filio Amphitryonis & Diis, ante urbem, in sylva. Simul Pallas filius* Evandri, *simul præcipui omnes juvenum, & senatus inops, offerebant thura huic* Deo*: & sanguis calidus fumabat ante altaria. Quando conspexerunt altas naves, et* viros *appelli inter umbrosam sylvam, et incurvari in remos tranquillos: terrentur aspectu inopino, et omnes surgunt relictis mensis: quos audax Pallas prohibet abrumpere ceremonias, et ipse correpta hasta currit obviam, et eminus exclamat e tumulo: O Juvenes, quæ causa impulit vos explorare iter incognitum? quo itis? qui* estis secundum *genus? unde* estis secundum *patriam? an pacem huc portatis, an bellum? Tunc pater Æneas sic loquitur e summa puppe, & præfert manu ramum oleæ pacificæ.* Cer-

N O T Æ.

103. *Amphitryoniadæ*) Herculi, infra, v. 288.

105. *Senatus*) Concilium senum: quod deinde a Romulo & Romanis vocatum est *senatus*.

110. *Mensis*) Ubi vescebantur sacris carnibus: & pars hæc erat sacrificii. De *sacrificiis non interrumpendis*, Æ. 3. 405. De *Olivæ ramo tæniis ornato*, *ad pacem petendam*. Æ. 7. 237. De *Dardaniis* ducibus Æ. 1. 239. De *Penatibus*, pro domo. Æn. 2. 717.

129. *De-*

Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus : ferte hæc, & dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
Egredere o quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Accepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenum, cui me fortuna precari,
Et vitta comptos voluit prætendere ramos:
Non equidem extimui, Danaum quod ductor & Arcas
Quodque a stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, & sancta oracula Divum,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, & fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis & auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros : Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.
At Majam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi : meme ipse meumque
Objeci caput, & supplex ad limina veni.

Gens

Cernis Trojanos, & arma infensa Latinis, quos profugos Latini expulerunt bello feroci. Adimus Evandrum : referte illi *ista, & dicite venisse electos principes Trojæ, implorantes societatem armorum. Pallas obstupuit attonitus tanto nomine : Exi, ait, o tu quisquis es, & affare præsens parentem meum, & ingredere domos nostras* ut *hospes. Simul accepit* eum *manu, & perstitit amplectens dexteram. Progredientes intrant sylvam, & recedunt a fluvio. Tunc Æneas alloquitur regem amico sermone. Optime Græcorum, cui fortuna voluit me supplicare, & proferre ramos ornatos tæniis : equidem non metui; quod esses* dux *Græcorum, & Arcas, & quod ab origine cognatus duobus Atrei filiis. Sed pietas mea, & sacra monita Deorum, & majores* nostri *consanguinei, & fama tua sparsa per* terras *sociaverunt me tibi, &* auctoritate *fatorum impulerunt me* jam *volentem. Dardanus, primus parens & fundator urbis Trojanæ : natus, quemadmodum Græci testantur, Electra* filia *Atlantis; appulsus* est ad *Teucros. Maximus Atlas, qui portat humeris orbes cœlestes, genuit Electram. Mercurius parens est vester, quem candida Maja peperit conceptum* in *frigido cacumine Cyllenes : At si aliquam damus* fidem iis quæ *audivimus; Atlas, idem Atlas qui portat astra cœli genuit Majam. Ita gens utriusque dividit se ab eodem sanguine. Confisus his* rebus, *non adhibui cum calliditate legationes et prima experimenta tuæ* voluntatis *: ego memet exposui, & accessi supplex ad domum* tuam.

Ea-

N O T Æ.

129. *Danaum quod, &c.*) De *Danais*, Græcis, Æn. 1. 34. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58. De *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnone, Æn. 3. 54. & Menelao, Æn. 2. 264. His quomodo conjunctus esset Evander, varie exponit Servius; multi repetunt ex Atlante, cujus septem filiæ fuerunt : quarum ex una & Jove Tantalus Atrei avus prognatus est; ex alia, nempe Maia, Mercurius pater Evandri.

131. *Mea me virtus, &c.*) Conscientia virtutis meæ, qua nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

134. *Dardanus, &c.*) De *Dardani origine*, Æ. 3. 167. De *Atlante*, Æn. 4. 247 De *Electra*, & *Maja*, & *Pleiadibus* sororibus, Georg. 1. 138. De *Mercurio*, & *Cyllene* monte Arcadiæ, Æn. 1. 301.

138. *Vobis Mercurius pater est.*) Vel *vobis Arcadibus* : quia natus ille in Arcadia. Vel *vobis Evandro & Pallanti* : diximus enim, v. 51. Mercurium habitum esse patrem Evandri.

146. *Dam*

Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur: nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant;
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, & rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas; ille os oculosque loquentis
Jamdudum & totum lustrabat lumine corpus.
Tunc sic pauca refert: ut te, fortissime Teucrum,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesiones visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa:
Mirabarque duces Teucros, mirabar & ipsum
Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, & dextræ conjungere dextram.
Accessi, & cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam
Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.
Ergo & quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:
Et lux cum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, & jam nunc sociorum assuescite mensis.

Hæc

Eadem natio Rutula; quæ te persequitur *bello inhumano, nos etiam persequitur: si nos ejicias; nihil putat defuturum, quominus subjiciat sub ditionem suam omnem omnino Italiam, & occupet mare quod allambit* eam *supra, & quod infra. Accipe, & præbe fidem: sunt nobis corpora robusta ad bellum, sunt animi, & juvenes insignes rebus* gestis. *Æneas* sic *dixerat: Evander jam diu circumspiciebat oculis vultum & oculos & omne corpus dicentis. Tunc ita respondet pauca: O generosissime Trojanorum, quam libenter agnosco te, & excipio! quam* bene *reminiscor sermonem & vocem & speciem magni patris* tui *Anchisæ! Nam memini Priamum, filium Laomedontis, invisentem regnum sororis* suæ *Hesiones*, & *euntem Salamina, continuo* itinere *perlustrasse frigidam regionem Arcadiæ. Tunc prima juventus tegebat mihi malas lanugine: & admirabar principes Trojanos, & ipsum Laomedontis filium: Sed Anchises incedebat sublimior omnibus. Animus fervebat mihi juvenili desiderio alloquendi hominem; & sociandi dextram dextræ. Adivi* eum, *& cupidus deduxi eum ad urbem Pheneum. Ille abiens donavit mihi illustrem pharetram, & sagittas Lycias, & chlamydem intextam auro, & fræna duo aurea, quæ meus* filius *Pallas modo habet. Itaque hæc etiam dextra, quam rogatis jam a me sociata est fœdere* vobiscum; *& quando primum dies crastina se referet terris, remittam vos refectos subsidio, & adjuvabo viribus* meis. *Interim, quandoquidem accessistis huc* ut *amici, perficite benevoli nobiscum hæc annua sacrificia, quæ non licet differre, & jam inde assuescite epulis sociorum.*

Post-

N O T Æ.

146. *Daunia.*) *Rutula*, a Dauno rege, patre Turni, Æn. 7. 794. De *Hesperia*, AEn. 1. 534.

149. *Et mare, quod &c.*) *Superum*, sive Hadriaticum, ad septentrionem Italiæ: *inferum* sive Tyrrhenum, ad meridiem.

157. *Hesiones, &c.*) *Hesione* Laomedontis filia uxor Telamonis *Salaminis* insulæ regis, inter Peloponnesum & Atticam, Æn. 3. 476. De *Arcadia* Ecl. 4. 58.

Visentem regna sororis Priamum.) Alii non visentem animi causa; sed captivum illuc abductum a Telamone sororis marito ajunt: ut jam dictum; AE. 3. 476. De *Laomedonte* Priami patre, Georg. 1. 502.

165. *Phenei.*) *Pheneum*, vel *Pheneus*. Arcadiæ urbs & lacus, apud Cyllenen montem. De *Lycia* regione, cujus commendabantur sagittæ & pharetræ, AEn. 4. 143. De *chlamyde*, *easque* AEn. 3. 484.

175. *Sub-*

Hæc ubi dicta : dapes jubet & sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili :
Præcipuumque toro & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur AEneas, simul & Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis & lustralibus extis.
Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait : non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio veterumque ignara Deorum
Imposuit : sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem :
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis : semperque recenti
Cæde tepebat humus : foribusque affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater : illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque Dei : nam maximus ultor, Ter-

Postquam hæc dicta fuerunt : imperat cibos & pocula subducta referri, & ipse constituit homines in herbida sede : & admittit principem Æneam in torum & pellem setosi leonis, & inducit in solium ex acere. Tunc juvenes electi & sacerdos aræ certatim portant viscera tosta taurorum ; & accumulant in calathis munera confecti panis, & proferunt vinum. Æneas, & simul trojana juventus, comedit dorsum longi bovis & viscera piacularia. Postquam fames ablata fuit, & cupido comedendi satiata : rex Evander dixit : Non superstitio falsa, & inscia Deorum antiquorum, indixit nobis has cæremonias, has epulas ex consuetudine, hæc altaria tanti Dei ; exequimur istud, o hospes Trojane, erepti e gravibus periculis ; & renovamus meritum cultum : considera nunc primo hanc rupem sustentatam saxis : quemadmodum moles longe disruptæ, & domus in *monte stat vacua, & saxa accumulaverunt magnam ruinam. Hic fuit caverna subducta* in *longam profunditatem : quam dira species Caci semihominis occupabat, inviam luci Solis & terra semper* illic *calida erat stragibus novis : & capita hominum fixa ad crudeles portas pendebant liventia tristi sanie. Vulcanus erat parens hujus monstri :* monstrum *eructans ore nigros ignes Vulcani, efferebat se vasta mole. Tandem tempus attulit nobis cupientibus opem & præsentiam Dei. Nam venit Hercules, illustris vindex,* insi-

NOTÆ.

175. *Sublata . . . pocula.*) Metu navium advenantium. De *toris*, herbeis sedilibus, Æn. 3. 224. *Acerno*, ex acere arbore, *acero*. De more *sedendi* ad mensam, AE. 1. 702. De *assis & elixis* carnibus AE. 1. 215. De *Cerere*, pro pane, AE. 1. 181. De *Baccho*, pro vino, Ecl. 5. 69.

183. *Perpetui tergo bovis, &c.*) Boves constat integros ad ignem & epulas apponi solitos apud veteres ; & apud Homerum aliosque apponi præcipue viris principibus *dorsum*, illudque *διηνεκὲς*, *longum*, *continuum*, *porrectum* ; quod hic *perpetuum* dicitur. *Exta lustralia* : quæ religiose comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, AEn. 3. 279. De *extis*, AEn. 4. 64.

185. *Evandrus*.) Græca forma, Ἔυανδρος Latina *Evander*.

187. *Veterum ignara Deorum*.) Non colimus Herculem, recentiorem Deum, contemptu antiquiorum & majorum Deorum, quales Jupiter, Apollo, &c.

194. *Semihominis Caci, &c.*) Media parte fera, media homo fuisse dicitur : nihil tamen ei affingit Virgilius ex fera, præter villosum pectus, infra, v. 266. Huic Propertius tribuit tria capita, l.4.9. Livius pastorem ait fuisse ferocem viribus. Nomen a *κακὸς malus*. De *Gergone tergemino*, ejusque bobus ab Hercule direptis, AEn. 7. 662. De *Alcide* nomine Herculis, infra, v. 288.

Semihominis, &c.) Sic restituit N. Heinsius ex MSS. *Facies Caci tenebat*, id est, *Cacus tenebat* Sic AE. 3. 591. *Ignoti nova forma viri . . . . manus ad litora tendit*. Id est, *vir ignotus manus tendit*.

 205. *Fu-*

Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus,
Alcides aderat : taurosque hac victor agebat
Ingentes : vallemque boves amnemque tenebant.
At furis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset :
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet :
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, & Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor : rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur, & aerii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit ; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod & arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obice postes :
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat & illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem ; ter saxea tentat
Limina nequicquam ; ter fessus valle resedit. Sta-

insignis morte & spoliis Geryonis tricorporis : & victor pellebat per *hanc* regionem *tauros magnos : & boves implebant vallem & fluvium. Sed animus latronis Caci concitatus, ne superesset quicquam criminis aut fraudis quod non auderet aut tentaret, abducit a stabulis quatuor tauros eximio corpore, totidem vaccas pulchriore specie. Et ne aliqua vestigia restarent ex ungulis rectis : hos abductos cauda in cavernam, & raptos aversis signis viæ, abscondebat vasta rupe. Nulla signa ducebant ad cavernam* eum qui *quæsivisset. Interim cum Hercules educeret e stabulis armenta jam saturata, & præpararet discessum : boves* in *egressu* cœperunt *boare, & tota sylva* cœpit *repleri questibus, & colles* cœperunt *deseri* cum *clamore. Una vaccarum remisit clamorem, & sub caverna spatiosa reboavit, & inclusa frustravit spem Caci. Tunc autem Herculi dolor inflammatus* est in *iras nigra bile : sumit manu arma, & gravem nodis truncum, & currendo contendit* ad *alta montis. Tunc primo nostri* homines *aspexerunt Cacum metuentem & visu turbatum. Statim fugit celerius Euro: & currit* ad *cavernam : metus adjunxerat pennas pedibus. Postquam clausit se ; & fractis vinculis demisit saxum ingens, quod pendebat ferro & arte patris* Vulcani; *& viunivis portam defensam* hoc *obstaculo : ecce Hercules adest furiosus animo, & considerans omnem aditum immittit oculos huc & illuc, & frendens dentibus. Ter ardens furore circuit totum montem Aventinum; ter invadis frustra saxeas portas ; ter sedit lassus* in *valle.* *Erat*

N O T Æ.

205. *Furis.*) Alibi *furiis* : sed ex veteribus codicibus ita emendavimus, duce Pierio.

219. *Atro felle dolor.*) *Felle*, pro *bile* : in qua videtur poeta iracundiam ponere.

220. *Arma ... nodisque gravatum Robur.*) Vel eandem rem dixit, *clavam, quæ ipsius erant arma* : vel *alia arma præter clavam* ; nempe sagittas ; quia v. 249. *desuper Alcides telis premit*. De *robore* gravi ligno, Georg. 1. 162. De *Euro*, vento orientali, Georg. 1. 371.

226. *Arte paterna.*) Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, AEn. 6. 630. *Tyrinthius*, nomen Herculis, AE. 7. 662. *Aventinus* mons, AE. 7. 657. Dixitque *montem Aventini*, qua forma *urbem Patavi*, AE. 1. 251.

235. *Dira-*

Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, & imis
Avulsam solvit radicibus: inde repente,
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther:
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus, & Caci detecta apparuit ingens
Regia, & umbrosæ penitus patuere cavernæ.
Non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, & regna recludat
Pallida, Dis invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo inspirata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, & ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem (neque enim fuga jam super ulla pericli est)
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit: involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis: glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti jecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit, in nodum complexus: & angit inhærens
Elisos oculos, & siccum sanguine guttur.

Pan-

Erat rupes acuta, saxis undequaque accisis, erecta e dorso cavernæ, visu excelsissima, latebra accommoda nidis avium funestarum. Cum illa *jugo curva penderet in fluvium* sibi *sinistrum*; Hercules *commovit illam & abrupit erutam infimis radicibus, connixus* ab *dextra* parte in partem oppositum: *deinde statim propulit, quo pulsu magnum cælum sonuit, ripæ dissiluerunt, & fluvius territus retrogressus est. At spelunca & magna aula* Caci *apparuit detecta, & antra tenebrosa intime aperta sunt. Non aliter quam si terra per vim intime diffracta aperiat domos infernas, aperiat regna pallida, inaspecta a Diis: &* si *immanis vorago desuper aspiciatur: & umbræ tremant luce infusa. Itaque Hercules desuper urget jaculis* Cacum *subito interceptum in lumine inopino, & clausum* in *rupe cava, & vociferantem insueto* modo: *& adhibet cuncta arma, & opprimit ramis, & magnis lapidibus. Ille vero (nam nullum jam restat effugium discriminis) emittit gutture magnum fumum,* res *miranda dictu, & implet totam speluncam obscuris tenebris, auferens visum oculis: & colligit sub spelunca noctem fumidam, mistis tenebris* cum *flamma. Hercules* præ *ira* non *toleravit* hoc: *& ipse immisit se præcipiti saltu per flammas*, qua parte *multus fumus impellit* se *in undam, & magna spelunca exhalat nigram nubem. Tum apprehendit Cacum evomentem in tenebris inutiles ignes, comprimens* eum *in nodum: & incumbens stringit oculos extrusos, & jugulum aridum* sine *sanguine.*

Sta-

NOTÆ.

235. *Dirarum volucrum.*) Bubonum, corvorum, &c.

236. *Lævum.*) *Aventinus*, nunc *monte di S. Sabins*, Tyberim habet ad occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis; quæ erat in monte: si quidem *dexter in adversum*. De *sinistra* & *dextra*, Ecl. 9. 15. De *Barathro*, Æ. 3. 421. De *Manibus*, Georg. 4. 469. AEn. 6. 743. De verbo *rudere*, Georg. 1. 374.

250. *Molaribus.*) Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

257. *Undam fumus agit.*) Vaporem, in modum undæ erumpentem. Georg. 2. 462.

263. *Ab-*

Panditur extemplo foribus domus atra revulsis:
Abstractæque boves, abjurataeque rapinæ
Cœlo ostenduntur: pedibusque informe cadaver
Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri,
Hanc aram luco statuit: quæ maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris:
Communemque vocate Deum, & date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit:
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocyus omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo:
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant. In-

Statim aperitur nigra spelunca portis fractis: & exponuntur luci vaccæ abductæ & prædæ ablatæ cum perjurio: & fœdum cadaver raptatur pedibus: animi nequeunt satiari, spectando oculos horribiles, & faciem & pectus semiferi Caci *hispidum pilis; & ignes extinctos in gutture. Ab illo tempore solemnis est gloria* Herculis, *& posteri gaudentes coluerunt* hunc *diem: & primus institutor Potitius, & familia Pinaria, ministra Herculei sacrificii, collocavit hanc aram in* hac *sylva: quæ* ara *semper dicetur a nobis maxima; & quæ semper erit maxima. Agite igitur,* o *juvenes: in celebratione tantæ virtutis coronate capillos foliis, & proferte manibus pocula, & invocate Deum communem, & offerte ei vina libenti* animo. Sic *dixerat: cum populus* arbor *gemini coloris, & texit capillos* omnium *umbra Herculea, & pependit implicata frondibus: & sacrum poculum replevit dextram* manum. *Statim omnes hilares projiciunt vinum in mensam; & orant Deos. Interim occiduo cœlo vesper fit vicinior: & jam sacerdotes, & primus Potitius, incedebant cincti pellibus juxta consuetudinem, & portabant faces.* Re-

N O T Æ.

263. *Abjurataeque rapinæ.*) Juxta Servium, *per vim retentæ*: juxta Gentilem, *emptæ absque persoluto pretio*: juxta Germanum & alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat cum juramento & perjurio.*

269. *Potitius, &c.*) Livius l. 1. ait post cædem Caci, tum primum bovem eximia de grege capta sacrum Herculi factum: *adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt, donec tradito servis publicis solemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum in pœnam interiit.* Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore, anno U.C. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus, sed fallitur, siquidem ex hoc loco patet jam Livii ætate excisam fuisse. *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur*: *Pinarios* a πείνα, *fame*. Sed nugari mihi videntur.

271. *Aram . . . . . . quæ maxima, &c.*) Apud Livium l. 1. sic Evander Herculem alloquitur: *Jove nate Hercules, salve: te mihi mater, veridica interpres Deum aucturum cælestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data: accipere se omen, impleturumque fata, ara condita, atque dicata, ait.* Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid. Fast. 3. 585. Erat autem forum boarium inter montes Aventinum, Palatinum, & Capitolinum.

275. *Communem Deum.*) Dii *communes* vocantur, qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem; sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules: qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi & pallida Herculi sacra, *pioppo*, Ecl. 7. 61.

278. *Scyphus, &c.*) Græca vox, σκύφος, vas amplum, Herculi præcipue addictum; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. De *libatione in mensam*, AE. 1. 740.

282. *Pellibus in morem cincti.*) Vel in morem pastoritiæ vitæ, & Panos Arcadum Dei: vel potius in morem Herculis, qui leonis pelle in-

Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic juvenum chorus; ille senum: qui carmine laudes
Herculeas & facta ferunt; ut prima novercæ
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues:
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Oechaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylæumque, Pholumque manu; tu Cressia mactas
Prodigia, & vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus: te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoeus
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis. Salve,

Renovant convivium, & portant jucunda munera mensæ secundæ, & operiunt altaria patinis plenis. Tunc Salii circa aras flammantes accedunt inter cantus, coronati circa *capita ramis populeis. Hic* est *chorus juvenum, ille senum; qui cantu memorant laudes & gesta Herculis: Quemadmodum stringens occiderit manu prima monstra novercæ, & duos serpentes: quemadmodum idem everterit bello illustres urbes, & Trojam & Oechaliam: quemadmodum toleraverit labores mille asperos, sub rege Eurystheo, per potestatem Junonis infensæ. Tu, o* heros *insuperabilis, occidis manu filios nubis bino corpore, & Hylæum & Pholum, & monstra Cretica, & immanem leonem sub rupe Nemea. Flumina Stygia te timuerunt: te janitor inferorum, jacens* in *antro sanguinolento super ossa semivorata. Nec te species ullæ* terruerunt; *non terruit ipse Typhoeus, sublimis, intendens arma: non hydra Lernæa* magna *multitudine capitum circumcinxit te inopem consilii. Sal-*

N O T Æ.

indutus erat. De *instauratione* & renovatione epulatum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, mellea placentæ, AEn. 1. 727.

284. *Lancibus.*) *Lanx*, patina est, a *latitudine* dicta.

285. *Salii.*) Primo instituti a Numa, duodecim numero e patricio genere: duplicati deinde a Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos: concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen a *saliendo*: unde licet a Numa instituti sint, & in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur a Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288. *Ut prima novercæ, &c.*) *Hercules* Jovis filius & Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est, unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre, vocatus est Ἡρακλῆς, *Hercules*, ab Ἥρα *Juno* & κλέος, *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos a Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ a ceto Hesiones, Georg. 1. 502. AEn. 3. 476. III. Cum Eurytus Oechaliæ rex in Thessalia, Ioleń filiam ipsi promisisset uxorem, & postea denegasset, urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules & Eurystheus Mycenarum rex: cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset, effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur, quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est: Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*; quod in hymno impium fuisset, sed *infesta*, *infensa*. *Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* & *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, AEn. 7. 293. *Fatis contraria nostris fata Phrygum*. V. Cum hospitio benigne exceptus esset a Pholo Centauro: & Centauri alii ad vini Herculi appositi odorem hostiliter incurrissent: dicitur eos sagittis confixisse. Virgilius tamen Pholum, non ut hospitem, sed ut hostem ejus memorat. *Bimembres* fingebantur Centauri, superiore parte humana, inferiore equina, AEn. 6. 286. *Nubigenæ*; quia nube & Ixione geniti, Georg. 3. 28. VI. Taurum agros Cretensium populantem non occidit quidem, sed ad Eurystheum adduxit. Hunc ajunt quidam immissum a Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat: alii taurum fuisse, qui Europam Minois matrem in Cretam transtulerat: alii taurum cujus amore insanierat Pasiphae Minois uxor, AEn. 6. 24. VII. Leonem, in sylva Nemea, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneso, cum neque sagittis neque impacta clava occidere posset, unguibus apprehensum discecuit: ejusque pellem, quod non esset ferro penetrabilis, in vestem sibi assumpsit. VIII. Per Tænari promontorii antrum ingressus ad inferos, Cerberum canem, ad solium Plutonis metu fugientem, inde pertraxit ad Eurystheum, & reducere jussus est, AEn. 6. 395. De *Stygiis aquis* & *Orco*, AEn. 6. 523. IX. Diis magno præsidio fuit contra Gigantes cœlum aggressos: quorum inter præcipuos fuit Typhoeus, de quo Georg. 1. 279. AEn. 9. 716. Ita Apollodorus. Unde patet vanitas

Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis:
Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci,
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo:
Et comitem AEneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur facilesque oculos fert omnia circum
AEneas, capiturque locis; & singula lætus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virum truncis & duro robore nata:
Queis neque mos, neque cultus erat: nec jungere tauros
Aut componere opes norant, aut parcere parto;
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo, Ar-

Salve vera progenies Jovis, adjuncte Diis quasi *honor* eorum *: veni pede prospero & ad nos & ad tua sacrificia propitius. Memorant talia cantibus: super cætera addunt cavernam Caci & ipsum exhalantem flammas. Tota sylva resonat strepitu, & colles resiliunt. Deinde absolutis ceremoniis divinis omnes redeunt ad urbem. Rex obrutus senio incedebat, & ambulans habebat prope* se *Æneam comitem & filium* suum *& solabatur* laborem *itineris multiplici colloquio. Æneas admiratur, & emittit leves oculos circa omnia, & delectatur* aspectu *locorum, & gaudens petit discitque singula vestigia veterum hominum. Tunc Rex Evander, Fundator arcis, quæ* deinde fuit *Romana*, ait: *Fauni & Nymphæ natæ in illis locis, occupabant has sylvas; & natio hominum orta truncis & duris arboribus: quibus neque consuetudines neque cultus erat: nec sciebant alligare tauros* jugo, *aut colligere divitias, aut moderate uti* rebus *partis; sed arbores & venatus durus victu nutriebat* eos. *Saturnus primus venit ab Olympo cœlesti,* fu-

N O T Æ.

tas fabularum: quæ eundem Herculem circa Eurysthei Theseique tempora florentem, jam inde a Gigantei belli ætate fuisse inter Deos docent. X. Hydram, serpentem in aquis & terra vivacem, cui nomen ab ὕδωρ, *aqua*, in Lerna palude degentem, Myceoas inter & Argos; capitibus septem, aut juxta alios, quinquaginta terribilem; quorum quoties unum abscissum erat, toties alia duplicato numero pullulabant, admoto ad singula vulnera igni tandem interfecit XI. Cum Dejanira ejus uxor suspectos haberet ejus in Jolen amores, misit ad eum vestem Nessi Centauri infectam sanguine, cui vim inesse audiverat ad amorem excitandum: quam ille cum induisset, indeque sparso per membra incendio; vim doloris pati non posset, excitata & succensa pyra, in Oeta monte Thessaliæ, in eam immisit sese, & sic expurgatus omni contage mortali, transiisse ad Deos creditus est.

302. *Dexter.*) *Propitius*: de hac voce in bonam partem, Ecl. 1. 56.

307. *Obsitus ævo.*) Plautus in Menæchmis, Act. 5. 2. 4. *Consitus sum senectute*: id est, *plenus annis*: quia agri *consiti*, sive *obsiti* frugibus, *pleni* sunt frugibus. Ita plerique omnes. Ego explico *sparsus senectute*, sive *canis*: quia, quæ *seruntur*, *sparguntur*: & jam dixit Virgilius Æn. 5. 416. *Temporibus geminis canebat sparsa senectus.* & sane sic explicandus est Lucretius l. 2. 210. *Sol etiam summo de vertice dissipat omnis Ardorem in prateis, & lumine conserit arva*, id est, *lumine spargit arva.*

313. *Romanæ conditor arcis.*) Conditor oppiduli in Palatino monte; ut diximus, v. 51. cujus in ruinis Romulus deinde proxima Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus, &c.

314. *Indigenæ Fauni, &c.*) Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos*, eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus, AEn. 7. 181. & ita censet Justinus. Quamquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos; Aborigines vero Siculis posteriores & aliunde advectos, nempe ex Arcadia; unde sacra eo intulerint Panos & Fauni, qui ab Arcadibus Pastoritiæ vitæ deditis colebantur. De *Faunis*, Ecl. 6. 27. De *Nymphis*. Ecl. 2. 46.

315. *Robore nata.*) Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur *de robore*, ligno, Georg. 1. 162.

319. *Primus ab, &c.*) *Saturnus*, Cretensis rex a Jove filio primum liberatus e manibus Titanum, qui eum, orta de regnandi jure controversia, carcere incluserant: monente oraculo, ut a filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus a filio & e regno ejectus, navi in Italiam venit; ibi-

Arma Jovis fugiens, & regnis exsul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit: his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, & gentes venere Sicanæ:
Sæpius, & nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem
Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum
His posuere locis: matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, & Deus auctor Apollo:
Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat & aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ; cecinit quæ prima futuros
AEneadas magnos, & nobile Pallanteum. Hinc

fugiens arma Jovis & profugus e regno imperio. Hic congregavit gentem immansuetam & diffusam per montes excelsos, & imposuit ei leges: & voluit appellari Latium, quod tuto occultatus fuisset in hac regione. Aurea ætas, de qua loquuntur, fuit sub illo rege: ita continebat populos in tranquilla pace. Donec subrepsit sensim seculum pejus & alterius coloris, & furor belli, & cupiditas possidendi. Tunc venerunt turmæ Ausoniæ, & nationes Siculę: & Saturnia regio sæpe mutavit nomen. Tunc venerunt *reges, & Tybris ferox vasto corpore, a quo deinde* nos *Itali appellavimus flumen nomine Tybrim, & vetus Albula perdidit proprium nomen. Fortuna omnipotens & fatum inevitabile constituerunt hic* in *sedibus me ejectum* e *patria & quærentem ultima* spatia *maris: & terrifica vaticinia Carmentis Nymphæ matris* meæ, *& Deus Apollo suasor duxerunt* me. *Vix ea prolata* fuerunt: *deinde progrediens, ostendit & aram, & portam Carmentalem*, quod *nomen* est *Romanum, quam narrant esse antiquum honorem Carmentis vatis aperientis fata: quæ prima prædixit, Romanos illustres evasuros, & Pallanteum celebre fore.* Po-

N O T Æ.

ibique exceptus a Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem e cœlo venisse creditus est, & aureum nomen suo sæculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus* venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur a Virgilio, qui putat Janum & Aborigines fuisse primos loci indigenas, a quibus Saturous exceptus est. De *Lario*, AE. 7. 54. De *Olympo* monte, pro cœlo, Ecl. 5. 56.

526. *Decolor ætas.*) *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* & *ferrea*, Geor. 1. 125.

328. *Ausonia*, &c.) Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum a Virgilio temporis ordinem statui, qui a scriptoribus reliquis statuitur: quamquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui & *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii & Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas, Æn. 7. 794. *Ausones* vero, primos item & indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum. AE. 7. 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus hic longe removet: cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen, AE. 7. 47. Saturnum Latini proavum facit.

330. *Asperque immani corpore Tybris*, &c.) Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus & alii. Livius tamen & Ovidius hoc nomen repetunt a Tyberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad Orientem ab Umbris, Sabinis, & Latio; unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur a Poetis, *Tuscus amnis*; potius *Sabinus*, aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*; prope occidentale urbs *Portus*.

336. *Carmentis* &c.) Seu *Carmenta*, matris Evandri, quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. 3. 104.

337. *Progressus.*) Ex ripa orientali Tyberis & radicibus Aventini progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem; Capitolium ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram) Vel *Maximam* Herculis supra, v. 271. Vel arma ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam, sum Capitolino monte; de qua Dionysius, l. 1. *Romano nomine* dictam aut

Digitized by Google

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Necnon & sacri monstrat nemus Argileti:
Testaturque locum, & letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpejam sedem & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestes
Dira loci: jam tum sylvam saxumque tremebant:
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
(Quis Deus, incertum est) habitat Deus. Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem: cum sæpe nigrantem
AEgida concuteret dextra, nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris
Relliquias, veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro & lautis mugire Carinis.

Ut

Postea ostendit *magnam sylvam, quam Romulus* deinde *convertit* in *asylum; & ostendit Lupercal sub frigida rupe, appellatum ex cultu Arcadico Panos Licæi. Præterea ostendit quoque sacram sylvam Argileti, & attestatur locum ipsum, & narrat mortem hospitis Argi. Inde ducit* eum *ad locum Tarpeium & Capitolia,* quæ *jam aurea* sunt, *quondam* erant *aspera dumis inculta. Jam tunc horrida sanctitas* hujus *loci terrefaciebat trepidos rusticos, jam tunc metuebant sylvam & rupem. Deus, ait, tenet hanc sylvam, hunc collem cacumine sylvoso: dubium est quis* sit ille *Deus. Arcades putant se vidisse* illic *ipsum Jovem: cum sæpe quateret dextra* manu *obscuram ægida, & commoveret nubes. Cernis præterea has urbes duas eversis muris, reliquias & vestigia antiquorum hominum. Janus pater fundavit hanc arcem. Saturnus istam: huic nomen fuit Janiculum, isti* Saturnia. *Talibus inter se colloquiis accedebant ad domum inopis Evandri: & passim spectabant armenta boare in foro* deinde dicto *Romano, & magnificis Carinis.*

Post-

NOTÆ.

aut Carmentalem: Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos:* quia inter alia Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra v. 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, v. 51.

342. *Asylum*) Locum a Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque & Palatinum; quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent; qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, AE. 2. 761.

343. *Lupercal.*) Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum exstruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis e caprina pelle quibus obvios quosque cædebant; mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant: *Luperci* ipsi dicebantur *Lupercal*, nomen deductum a *lupa*, seu *Lyceo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim λύκος, *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco a *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione & oppido ejus nominis: cujus conditor fuit Parrhasius Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane* Deo, AE. 2. 21.

345. *Nemus Argileti.*) Locum pariter inter Aventinum, & Capitolinum circa forum boarium; quæ pars erat Argei campi. Nomen, juxta Varronem, vel ab argillosa hujus loci terra, vel ab *Argo* quem ait Fabius Pictor fuisse hospitem Evandri: ajuntque passim interpretes hunc ob affectati regni suspicionem ad Arcadibus occisum fuisse, inscio Evandro, qui eum hoc loco sepultum præcipuis honoribus affecerit: quare *testatur locum* Evander, id est, locum attestatur, & quasi adjurat, se violati hospitii reum non esse. Alii nomen deducunt ab Argivis Herculis comitibus.

347. *Tarpejam sedem, &c.*) Montem dictum primo *Saturnium*, ob Saturniam urbem in eo conditam a Jano, ad memoriam suæ cum Saturno societatis, deinde appellatum *Tarpejum*; denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento, cum templi fundamenta Tarquinius Priscus jaceret. Ibi magnus honos habitus deinceps Capitolino Jovi, cujus futuri cultus quædam quasi semina spargit hic Virgilius.

354. *Ægida.*) Clypeum Jupiter sibi finxisse dicitur ex pelle Amaltheæ capræ, nutricis suæ. G. 4. 152. est autem αἴξ, *capra*. Sic vocat Homerus, non Jovis tantum, sed & Minervæ etiam & Apollinis clypeum; Virgilius item tribuit Minervæ, infra, v. 435.

358. *Janiculum, &c.*) Montes Tybri interfluente discreti. *Janiculum* quidem ad occidentalem ripam;

Digitized by Google

Ut ventum ad sedes; hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, & te quoque dignum
Finge Deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, & angusti subter fastigia tecti
Ingentem AEneam duxit: stratisque locavit
Effultum foliis & pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater
Laurentumque minis, & duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, & dictis divinum aspirat amorem.
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces.
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ: nec te carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores.
Quamvis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,

Te

Postquam perventum est ad domum, ait Evander: Hercules victor intravit has portas, hæc aula excepit eum. O hospes, aude despicere divitias, & ostende te quoque parem Deo, & accede non offensus rebus inopibus. Sic locutus est, *& induxit magnum Æneam sub culmina parvi tecti, & constituit in lectis* eum *sustentatum frondibus & pelle ursæ Libycæ: Nox venit, & ambit terram alis obscuris. Sed Venus genitrix Æneæ, non frustra territa animo, & commota minis Laurentum & aspera seditione, alloquitur Vulcanum, & orditur hæc* verba *in aureo lecto mariti, & verbis immittit ei divinum amorem: Dum reges Græci evertebant armis Trojam* sibi *destinatam, & arces perituras flammis hostilibus; nullum subsidium, nec arma artis & operis tui imploravi a te pro miseris Trojanis, nec volui adhibere frustra te & tuam operam, o dulcissime marite. Quamquam & debebam multa filiis Priami, & sæpe deploraveram asperam calamitatem Æneæ.* Nunc ille *jussu Jovis stetit in regione Rutulorum. Itaque accedo ipsa supplex: & peto arma a te, Deo mihi venerande; mater* pro *nato. Te filia Nerei,*

te

NOTÆ.

pam: *Saturnius*, sive Capitolinus ad orientalem: non tamen omnino adversi, nam Capitolinus ad septentrionem magis recedit. In utroque gemina olim urbs fuerat. De *Jano*, AE. 7. 610. De *Saturno*, supra, v. 319.

361. *Romanoque foro, &c.*) Deflexo ad orientem itinere; inter Capitolinum & Aventinum: spatium invisunt illud, ubi deinceps fuit *forum maximum Romanum*, civilibus negotiis tractandis constitutum, incipiebat autem a radicibus orientalibus Capitolini; ac deinde ad latus item orientale Aventini excurrebat: qua in ultima parte propius attingebat locum, qui *Carinæ* dictæ deinde sunt, *lautæ*, ob magnificentiam & lautitiam ædificiorum, in quibus domus fuit Pompeii. Nominis ratio non affertur alia tolerabilis: nisi quod locus in modum carinæ curvus, ac longus esset. De *Alcide*, supra, v. 288. De *ursa Libystide*, seu *Libyca*, AE. 5. 37.

370. *At Venus &c.*) Expressus est hic locus ad imitationem Homeri, apud quem Thetis a Vulcano petit arma pro Achille filio, Iliad. 18. 369. Virgilius quidem hic Homero superior est dignitate sententiarum: videtur tamen parum prudenter ab eo factum, ut legitimum virum deprecetur Venus pro AEnea, quem adulterio ex Anchisa susceperat; seque adeo genitricem ejus esse glorietur, *Arma rogo genitrix nato*. Excusat eum tamen, tum meretricia impudentia, cujus exemplum in Venere exhibet; tum vis muliebrium blanditiarum apud senes, qualis Vulcanus. De *Venere*, AE. 1. 260. De *Vulcano*, Georg. 1. 295. De *Laurentibus*, AE. 7. 63. Porro *thalamus* ille & aula Vulcani, ubi hoc habetur colloquium, in cœlo esse fingitur: siquidem, v. 423. Vulcanus e cœlo descendit in officinam suam, ad arma fabricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui aulam & officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

374. *Argolici &c.*) De *Argis*, urbe regia Agamemnonis, AE. 1. 288. De *Pergamis*, arce Trojæ AE. 1. 470.

379. *Priami . . . natis.*) Paridi, a quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, AE. 1. 31. De *situ Rutulorum*, AE. 7. 795.

383. *Filia Nerei, &c.*) *Thetis*, de qua, Ecl. 4.

32.

Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coeant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.
Dixerat, & niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, & labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolos, & formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, Diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro.
Quantum ignes animæque valent: absiste, precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus: placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.

Inde

te conjux Tithoni potuit expugnare fletu. Considera, quæ gentes conveniant: quæ urbes clausis portis acuant gladios in me, & ruinam meorum. Sic *locuta est Dea, & candidis brachiis ambiit hinc atque hinc dulci amplexu tardum* Vulcanum: *ille subito suscepit ignem consuetum, & notus ardor penetravit medullas & irrepsit in ossa liquefacta. Non aliter atque cum aliquando hiatus flammeus apertus fulgenti fulmine, rutilus pervolitat nubes.* Uxor id *animadvertit, gaudens fraudibus, & sciens vim pulchritudinis suæ. Tunc pater* Vulcanus *sic loquitur captus amore perpetuo. Cur causas repetis e longinquo? quo abiit a te confidentia in me, o Dea? tunc etiam fuisset mihi facile arma dare Trojanis, si tunc par voluntas fuisset* tibi. *Neque Jupiter omnipotens, neque fata prohibebant Trojam persistere, & Priamum vivere ad decem* alios *annos. Et jam,* si *vis pugnare, &* si *hoc tibi est consilium: possum* tibi *polliceri, quodcumque* est *studii in arte mea, quodcumque potest fabricari ferro & electro liquente, quantum possunt flammæ & flatus: desine orando diffidere tuæ auctoritati. Locutus ea verba. tulit eā cupidos amplexus, & jacens in sinu uxoris quæsivit per* totum *corpus tranquillum somnum; Deinde, postquam prima quies abrupisset somnum medio spatio noctis jam lapsæ:*

quan-

NOTÆ.

31. pro filio Achille arma a Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, G. 1. 249. De *Tithono*, AE. 4. 585. De *Memnone*, AE. 1. 493.

398. *Nec fata vetabant stare, &c.*) Fata a Diis non immutari, sed differri censebantur posse, AE. 1. 243. De *Teucris*, AE. 1. 239.

402. *Potest electro.*) Quidam antiqui codices habent, *potestur electro*. Est est quidem *potestur* Lucretiana & Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua ἤλεκτρον; tum usu Virgilii *sudent electra myricæ*, Ecl. 8. 54. Nec obstat versus e Ceiri repetitus, qui a Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum* hic non *succinum* est, ut illud alterum Ecl. 8. sed aurum, quinta argenti portione mixtum: sive ex natura, sive ex arte temperies illa sit. De eo Plinius, l. 33. 4. Nomen ob fulgorem, a Sole, qui Græcis poetis vocatur ἠλέκτωρ.

404. *Indubitare.*) *Dubitare*. Et hic auget particula *in*, ut in voce *infractus*, *incanus*, pro *fractus*, *canus*.

409. *Tenuique Minerva.*) *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, & ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, AE. 2. 31.

412. *Co-*

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: cum fœmina, primum
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,
Impositum cinerem & sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, & possit parvos educere natos.
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus & Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum; striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Huc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque & nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutuli tres ignis & alitis Austri: Ful-

quando mulier cui præcipuum est sustentare vitam colo & exigua arte, excitat ignem coopertum & cinerem superadditum igni, *adjiciens noctem laberi, & occupat famulas longo penso ad lucernas ut queat tenere pudicum lectum mariti; & alere parvos liberos. Non aliter præses ignis* Vulcanus, *nec tardior surgit illo tempore e molli lecto ad laborem fabrilem. Prope latus Siculum & Liparen Æoliam assurgit insula alta fumantibus scopulis, sub qua* insula *spelunca & cavernæ Ætnææ resonant excavatæ ignibus Cyclopum, & magni ictus auditi* ex *incudibus emittunt plangorem, & strident in cavernis massæ Chalybum, & flamma exspirat* e *fornacibus: sedes* est *Vulcani, & terra nomine Vulcania, Tunc Vulcanus ab alto cœlo descendit illuc. Cyclopes exercebant* artem *ferrariam sub immensa caverna, & Brontes, & Steropes, & Pyracmon nudus corpore. Erat illis inter manus fulmen inchoatum* ex his *quæ pater* Jupiter *multa torquet e cœlo: jam parte* aliqua *perfecta, pars restabat imperfecta: Adjecerant* ei *tres radios pluviæ, tres nubis aquosæ, tres flammæ refulgentis & venti velocis* Nunc

N O T Æ.

412. *Castum ut servare cubile, &c.*) Ut otia vitet, infesta pudicitiæ.

416. *Insula Sicanium, &c.*) Ad latus septentrionale Siciliæ, non longe a promontorio Peloro & Italia, sunt insulæ septem, *Æoliæ* seu *Vulcaniæ* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari* inter quam & Siciliam est *Hiera*, id est, *sacra*, quia Vulcano dicata: unde hodieque dicitur *Bolcano*, quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipue ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus, c. 12. *quia ipsæ insulæ, natura soli ignea, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnæ incendia, aut subministrant.* Totum enim illud Italiæ inferioris & Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis montibus cavum & sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æn. 1. 56. De *Sicania*, Sicilia. Æn. 3. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, Ibid. 572. De *Cyclopibus*, Ibid. 569.

421. *Stricturæ Chalybum.*) *Strictura*: ferrum, ut e fodinis extrahitur: In massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis & operibus insignes, Georg. 1. 58.

425. *Brontesque, &c.*) Nomina Cyclopum e Græcis Poetis repetita. Brontes, a *βροντῇ tonitru*, Steropes, a *στεροπῇ fulgur*: Pyracmon, a *πῦρ, ignis*, & *ἄκμων, incus*.

429. *Tres imbris torti radios, &c.*) Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt: Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerdanus. Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo*, vel *ruentibus magnis pluviis* vel *aere fulguribus æstuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo, per *imbrem tortum*: pluviam immen-

Fulgores nunc terrificos, sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras,
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
AEgidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
AEtnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
AEra lacu: gemit impositis incudibus antrum,
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater AEoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmina cantus.

Con-

Nunc miscebant operi fulgura terrentia, & fragorem, & timorem, & iras cum igne persequente. Ex alia parte deproperabant Marti currum & rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: & certatim ornabant squamis & auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, & serpentes implicatas, & ipsam Medusam in pectore Deæ torquentem oculos post *abscissum collum. O Cyclopes Ætnæi*, ait Vulcanus, *auferte hæc omnia, & deponite laborem inchoatum, & huc intendite animum. Arma* sunt *fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus, nunc omni arte præcipua: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi* sunt, *& pariter diviserunt laborem: æs & metallum auri fluit in rivos, & chalybs vulnificus liquitur in ampla fornace. Componunt magnum clypeum*, suffic ientem *solum adversus cuncta arma Latinorum: & connectunt septem textus* rotundos *textibus, alii excipiunt & emittunt ventos follibus plenis ventos: alii mergunt aquis æra stridula: caverna sonat incudibus in ea defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, & forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis, lux alma & cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili.*

Se-

NOTÆ.

mensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aerem, per *ignem e* flatus ventorum, per *Austrum*: hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra v. 354. De *Pallade*, AE. 1. 43.

436. *Squamis auroque, &c.*) Disjunctio pro *squamis aureis*, G. 2. 192. *Pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est, Medusæ caput anguiferum, non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone* & *Palladis clypeo*, AE. 2. 616.

446. *Chalybs.*) Genus ferri densissimi ac durissimi, *acciaro*: a populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum.*) Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius.*) *Vulcanus*: qui a Junone matre, propter deformitatem, e cœlo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi a Græcis dictus est officinam suam exercere ob frequentia ibidem fulmina, Georg. 1. 295. De *insulis Æoliis*, supra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula*) Calceamenta Tyrrhe-

Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis AEneæ sedem & secreta petebat,
Sermonum memor & promissi muneris heros.
Nec minus AEneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
AEdibus, & licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio & sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.

Mor-

Senex surgit, & induitur tunica circa *membra, & circumligat plantis calceamenta pedum Tusca: deinde accingit lateri & humeris gladium Arcadicum; revocans* in dexteram *pelles panther, pendentes a sinistra. Preterea duo etiam canes custodes exeunt ex alta porta, & sequuntur passus domini.* Sic *ibat heros ad cubiculum & penetrale Ænea, memor verborum & promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic Ænea.* Cum *occurrissent, sociant dextras* manus, *& sedent in media domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hęc* dicit: *Maxime dux Trojanorum, quo salvo numquam sane existimabo regnum vel res Troję eversas: sunt nobis parvę vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coercemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget* nos; *& sonat armis circa moenia* nostra. *Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, & castra e regno divite: fors insperata ostendit* tibi *hanc* viam *salutis* & *confers te huc fatis vocantibus, non longe hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis: qua* parte *colonia Lydia, insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc* urbem, per *multos annos vigentem Mezentius rex deinceps gubernavit severo imperio & duris armis. Quid* prodesset *narrare immanes strages, quid crudelia facinora tyranni? Dii rependant* ista *capiti, & familiæ ipsius.*

Im-

N O T Æ.

rheno more, quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum ensem.*) *Arcadicum*, a *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Panthera.*) Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*: a πᾶν omne, & θὴρ *fera*.

472. *Pro nomine tanto, &c.*) pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De *Tusco amne*, *Tybri*, supra v. 330. De *Rutulis*, AE. 7. 795.

479. *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*) Urbs erat Etruriæ, a Lydis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, AE. 7. 652. Ajunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc a Pelasgis

ex

Digitized by Google

Tergemini nece Geryonis ſpoliiſque ſuperbus,
Alcides aderat : tauroſque hac victor agebat
Ingentes : vallemque boves amnemque tenebant.
At furis Caci mens efferа, ne quid inauſum
Aut intentatum ſceleriſve dolive fuiſſet :
Quatuor a ſtabulis præſtanti corpore tauros
Avertit, totidem forma ſuperante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus veſtigia rectis,
Cauda in ſpeluncam tractos, verſiſque viarum
Indiciis raptos, ſaxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad ſpeluncam ſigna ferebant.
Interea cum jam ſtabulis ſaturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet :
Diſceſſu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui..
Reddidit una boum vocem, vaſtoque ſub antro
Mugiit, & Caci ſpem cuſtodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarſerat atro
Felle dolor : rapit arma manu, nodiſque gravatum
Robur, & aerii curſu petit ardua montis.
Tum primum noſtri Cacum videre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut ſeſe incluſit, ruptiſque immane catenis
Dejecit ſaxum, ferro quod & arte paterna
Pendebat, fultoſque emuniit obice poſtes :
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Acceſſum luſtrans, huc ora ferebat & illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Luſtrat Aventini montem; ter ſaxea tentat
Limina nequicquam; ter feſſus valle reſedit. Sta-

inſignis morte & ſpoliis Geryonis tricorporis : & victor pellebat per *hanc* regionem *tauros magnos : & boves implebant vallem & fluvium. Sed animus latronis Caci concitatus, ne ſupereſſet quicquam criminis aut fraudis quod non auderet aut tentaret, abducit a ſtabulis quatuor tauros eximio corpore, totidem vaccas pulchriore ſpecie. Et ne aliqua veſtigia reſtarent* ex *ungulis rectis : hos abductos cauda in cavernam, & raptos averſis ſignis viæ, abſcondebat vaſta rupe. Nulla ſigna ducebant ad cavernam* eum qui *quæſiviſſet. Interim cum Hercules educeret e ſtabulis armenta jam ſaturata, & præpararet diſceſſum : boves* in *egreſſu* cœperunt *boare, & tota ſylva* cœpit *repleri queſtibus, & colles* cœperunt *deſeri* cum *clamore. Una vaccarum remiſit clamorem, & ſub caverna ſpatioſa reboavit, & incluſa fruſtravit ſpem Caci. Tunc autem Herculi dolor inflammatus* eſt in *iras nigra bile : ſumit manu arma, & gravem nodis truncum, & currendo contendit* ad *alta montis. Tunc primo noſtri* homines *aſpexerunt Cacum nictuentem & viſu turbatum. Statim fugit celerius Euro: & currit* ad *cavernam : metus adjunxerat pennas pedibus. Poſtquam clauſit ſe ; & fractis vinculis demiſit ſaxum ingens, quod pendebat ferro & arte patris* Vulcani; *& muniivit portam defenſam* hoc *obſtaculo : ecce Hercules adeſt furioſus animo, & conſiderans omnem aditum immittit oculos huc & illuc, & frendens dentibus. Ter ardens furore circuit totum montem Aventinum; ter invadit fruſtra ſaxeas portas ; ter ſedit laſſus* in *valle.* *Erat*

NOTÆ.

205. *Furis.*) Alibi *furiis* : ſed ex veteribus codicibus ita emendavimus, duce Pierio.

219. *Atro felle dolor.*) *Felle*, pro *bile* : in qua videtur poeta iracundiam ponere.

220. *Arma... nodiſque gravatum Robur.*) Vel eandem rem dixit, *clavam, quæ ipſius erant arma*: vel *alia arma præter clavam*; nempe ſagittas; quia v. 249. *deſuper Alcides telis premit*. De *robore* gravi ligno, Georg. 1. 162. De *Euro*, vento orientali, Georg. 1. 371.

226. *Arte paterna.*) Cyclopes enim, miniſtri Vulcani, artem reperiſſe dicuntur muniendarum urbium, AEn. 6. 630. *Tyrinthius*, nomen Herculis, AE. 7. 662. *Aventinus* mons, AE. 7. 657. Dixitque *montem Aventini*, qua forma *urbem Patavi*, AE. 1. 252.

235. *Dira*

Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, & imis
Avulsam solvit radicibus : inde repente,
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther :
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus, & Caci detecta apparuit ingens
Regia, & umbrosæ penitus patuere cavernæ.
Non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, & regna recludat
Pallida, Dis invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo inspirata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, & ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem (neque enim fuga jam super ulla pericli est)
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit : involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis : glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti jecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit, in nodum complexus : & angit inhærens
Elisos oculos, & siccum sanguine guttur.

Pan-

Erat rupes acuta, saxis undequaque accisis, erecta e dorso cavernæ, visu excelsissima, latebra accommoda nidis avium funestarum. Cum illa *jugo curva penderet in fluvium* sibi *sinistrum*; Hercules *commovit illam & abrupit erutam infimis radicibus, connixus* ab *dextra* parte *in* partem *oppositam : deinde statim propulit, quo pulsu magnum cœlum sonuit, ripæ dissiluerunt, & fluvius territus retrogressus est. At spelunca & magna aula Caci apparuit detecta, & antra tenebrosa intime aperta sunt. Non aliter quam si terra per vim intime diffracta aperiat domos infernas, aperiat regna pallida, inaspecta a Diis : &* si *immanis vorago desuper aspiciatur : & umbræ tremant luce infusa. Itaque Hercules desuper urget jaculis* Cacum *subito interceptum in lumine inopino, & clausum* in *rupe cava, & vociferantem insueto* modo : *& adhibet cuncta arma, & opprimit ramis, & magnis lapidibus. Ille vero (nam nullum jam restat effugium discriminis) emittit gutture magnum fumum,* res *miranda dictu, & implet totam speluncam obscuris tenebris, auferens visum oculis : & colligit sub spelunca noctem fumidam, mistis tenebris* cum *flamma. Hercules* præ *ira non toleravit* hoc : *& ipse immisit se præcipiti saltu per flammas*, qua parte *multus fumus impelit* se *in undam, & magna spelunca exhalat nigram nubem. Tum apprehendit* Cacum *evomentem in tenebris inutiles ignes, comprimens* eum *in nodum : & incumbens stringit oculos extrusos, & jugulum aridum* sine *sanguine.*

Sta-

N O T Æ.

235. *Dirarum volucrum.*) Bubonum, corvorum, &c.

236. *Lævum.*) *Aventinus*, nunc *monte di S. Sabina*, Tyberim habet ad occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis; quæ erat in monte : si quidem *dexter in adversum*. De *sinistra* & *dextra*, Ecl. 9. 15. De *Barathro*, Æn. 3. 421. De *Manibus*, Georg. 4. 469. AEn. 6. 743. De verbo *rudere*, Georg. 1. 374.

250. *Molaribus.*) Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

257. *Undam fumus agit.*) Vaporem, in modum undæ erumpentem. Georg. 2. 461.

263. *Ab-*

Panditur extemplo foribus domus atra revulsis :
Abstractæque boves, abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur : pedibusque informe cadaver
Protrahitur : nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri,
Hanc aram luco statuit : quæ maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris:
Communemque vocate Deum, & date vina volentes.
Dixerat : Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit :
Et sacer implevit dextram scyphus . Ocyus omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo:
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant . In-

Statim aperitur nigra spelunca portis fractis : & exponuntur luci vaccæ abductæ & prædæ ablatæ cum perjurio : & fœdum cadaver raptatur pedibus : animi nequeunt satiari, spectando oculos horribiles, & faciem & pectus semiferi Caci *hispidum pilis ; & ignes extinctos in gutture . Ab illo tempore solemnis est gloria* Herculis, *& posteri gaudentes coluerunt* hunc *diem : & primus institutor Potitius, & familia Pinaria, ministra Herculei sacrificii, collocavit hanc aram in* hac *sylva: quæ* ara *semper dicetur a nobis maxima ; & quæ semper erit maxima . Agite igitur, o juvenes : in celebratione tantæ virtutis coronate capillos foliis, & proferte manibus pocula, & invocate Deum communem, & offerte ei vina libenti* animo . Sic *dixerat : cum populus* arbor *gemini coloris, & texit capillos* omnium *umbra Herculea, & pependit implicata frondibus : & sacrum poculum replevit dextram* manum . *Statim omnes hilares projiciunt vinum in mensam ; & orant Deos . Interim occiduo cœlo vesper fit vicinior : & jam sacerdotes, & primus Potitius, incedebant cincti pellibus juxta consuetudinem, & portabant faces .* Ko-

N O T Æ.

263. *Abjurataeque rapinæ* :) Juxta Servium, *per vim retentæ* : juxta Gentilem, *emptæ absque persoluto pretio* : juxta Germanum & alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat cum juramento & perjurio .*

269. *Potitius, &c.*) Livius l. 1. ait post cædem Caci, tum primum bovem eximia de grege capta sacrum Herculi factum : *adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant . Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur ; Pinarii extis adesis ad cæteram venirent dapem . Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vescerentur . Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt, donec tradito servis publicis solemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum in pœnam interiit .* Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore, anno U.C. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus, sed fallitur, siquidem ex hoc loco patet jam Livii ætate excisam fuisse . *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur* *Pinarios a πείνα, fame* . Sed nugari mihi videntur.

271. *Aram . . . . . . quæ maxima, &c.*) Apud Livium l. 1. sic Evander Herculem alloquitur : *Jove nate Hercules, salve : te mihi mater, veridica interpres Deum aucturum cœlestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat . Dextra Hercules data : accipere se omen, impleturumque fata, ara condita, atque dicata, ait* . Aram illam in foro boario Romæ perstitisse memorat Ovid. Fast. 3. 585. Erat autem forum boarium inter montes Aventinum, Palatinum, & Capitolinum .

275. *Communem Deum .*) Dii *communes* vocantur, qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem ; sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra . Et singulariter Hercules : qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat . De *populo*, arbore viridi & pallida Herculi sacra, *pioppo*, Ecl. 7. 61.

278. *Scyphus, &c.*) Græca vox, σκύφος, vas amplum, Herculi præcipue addictum ; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. De *libatione in mensam*, AE.1.740.

282. *Pellibus in morem cincti* .) Vel in morem pastoritiæ vitæ, & Panos Arcadum Dei : vel potius in morem Herculis, qui leonis pelle in-

Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic juvenum chorus; ille senum: qui carmine laudes
Herculeas & facta ferunt; ut prima novercæ
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues:
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Oechaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylæumque, Pholumque manu; tu Cressia mactas
Prodigia, & vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus: te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoeus
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis. Salve,

Renovant convivium, & portant jucunda munera mensæ secundæ, & operiunt altaria patinis plenis. Tunc Salii circa aras flammantes accedunt inter cantus, coronati circa capita ramis populeis. Hic est chorus juvenum, ille senum; qui cantu memorant laudes & gesta Herculis: Quemadmodum stringens occiderit manu prima monstra novercæ, & duos serpentes: quemadmodum idem everterit bello illustres urbes, & Trojam & Oechaliam: quemadmodum toleraverit labores mille asperos, sub rege Eurystheo, per potestatem Junonis infensæ. Tu, o heros insuperabilis, occidis manu filios nubis bino corpore, & Hylæum & Pholum, & monstra Cretica, & immanem leonem sub rupe Nemea. Flumina Stygia te timuerunt: te janitor inferorum, jacens in antro sanguinolento super ossa semivorata. Nec te species ullæ terruerunt; *non terruit ipse Typhoeus, sublimis, intendens arma: non hydra Lernæa* magna *multitudine capitum circumcinxit te inopem consilii. Sal-*

NOTÆ.

indutus erat. De *instauratione* & renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, AEn. 1. 727.

284. *Lancibus.*) *Lanx*, patina est, a *latitudine* dicta.

285. *Salii.*) Primo instituti a Numa, duodecim numero e patricio genere: duplicati deinde a Tullo Hostilio: armati saltabant ad tibiæ modulos: concussis hasta brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen a *saliendo*: unde licet a Numa instituti sint, & in honorem Martis; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur a Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288. *Ut prima novercæ, &c.*) *Hercules* Jovis filius & Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est, unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre, vocatus est Ἡρακλῆς, *Hercules*, ab Ἥρα *Juno* & κλέος, *gloria*. Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos a Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ a ceto Hesiones, Georg. 1. 502. AEn. 3. 476. III. Cum Eurytus Oechaliæ rex in Thessalia, Iolen filiam ipsi promisisset uxorem, & postea denegasset, urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules & Eurystheus Mycenarum rex: cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset, effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur, quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est: Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta*; quod in hymno impium fuisset, sed *infesta*, *infensa*. *Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* & *voluntate* Junonis: sic ait ipsa Juno, AEn. 7. 293. *Fatis contraria nostris fata Phrygum*. V. Cum hospitio benigne exceptus esset a Pholo Centauro: & Centauri alii ad vini Herculi appositi odorem hostiliter incurrissent: dicitur eos sagittis confixisse. Virgilius tamen Pholum, non ut hospitem, sed ut hostem ejus memorat. *Bimembres* fingebantur Centauri, superiore parte humana, inferiore equina, AEn. 6. 286. *Nubigenæ*; quia nube & Ixione geniti, Georg. 3. 28. VI. Taurum agros Cretensium populantem non occidit quidem, sed ad Eurystheum adduxit. Hunc ajunt quidam immissum a Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat: alii taurum fuisse, qui Europam Minois matrem in Cretam transtulerat: alii taurum cujus amore insanierat Pasiphae Minois uxor, AEn. 6. 24. VII. Leonem, in sylva Nemea, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneso, cum neque sagittis neque impacta clava occidere posset, unguibus apprehensum dissecuit: ejusque pellem, quod non esset ferro penetrabilis, in vestem sibi assumpsit. VIII. Per Tænari promontorii antrum ingressus ad inferos, Cerberum canem, ad solium Plutonis metu fugientem, inde pertraxit ad Eurystheum, & reducere jussus est, AEn. 6. 395. De *Stygiis aquis* & *Orco*, AEn. 6. 323. IX. Diis magno præsidio fuit contra Gigantes cœlum aggressos: quorum inter præcipuos fuit Typhœus, de quo Georg. 1. 279. AEn. 9. 716. Ita Apollodorus. Unde patet vani-

tas

Arma Jovis fugiens, & regnis exsul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit: his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, & gentes venere Sicanæ:
Sæpius, & nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem
Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum
His posuere locis: matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, & Deus auctor Apollo:
Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat & aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ; cecinit quæ prima futuros
AEneadas magnos, & nobile Pallanteum. Hinc

fugiens arma Jovis & profugus erepto imperio. Hic congregavit gentem immansuetam & diffusam per montes excelsos, & imposuit ei leges: & voluit appellari Latium, quod tuto occultatus fuisset in hac regione. Aurea ætas, de qua loquuntur, fuit sub illo rege: ita continebat populos in tranquilla pace. Donec subrepsit sensim sæculum pejus & alterius coloris, & furor belli, & cupiditas possidendi. Tunc venerunt turmæ Ausoniæ, & nationes Siculæ: & Saturnia regio sæpe mutavit nomen. Tunc venerunt *reges, & Tybris ferox vasto corpore, a quo deinde* nos *Itali appellavimus flumen nomine Tybrim, & vetus Albula perdidit proprium nomen. Fortuna omnipotens & fatum inevitabile constituerunt hic* in *sedibus me ejectum e patria & quærentem ultima* spatia *maris: & terrifica vaticinia Carmentis Nymphæ matris* meæ, *& Deus Apollo suasor duxerunt* me. *Vix ea prolata* fuerunt: *deinde progrediens, ostendit & aram, & portam Carmentalem,* quod *nomen* est *Romanum, quam narrant esse antiquum honorem Carmentis vatis aperientis fata: quæ prima prædixit, Romanos illustres evasuros, & Pallanteum celebre* fore. Po-

NOTÆ.

ibique exceptus a Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter morum castitatem e cœlo venisse creditus est, & aureum nomen suo sæculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in ea contra filii insidias latuisset. *Primus* venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur a Virgilio, qui putat Januos & Aborigines fuisse primos loci indigenas, a quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, AE. 7. 54. De *Olympo* monte, pro cœlo, Ecl. 5. 56.

326. *Decolor ætas.*) *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* & *ferrea*, Geor. 1. 125.

328. *Ausonia, &c.*) Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum a Virgilio temporis ordinem statui, qui a scriptoribus reliquis statuitur: quamquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui & *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii & Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas, Æn. 7. 794. *Ausones* vero, primos item & indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum. AE. 7. 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus hic longe removet: cum effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen, AE. 7. 47. Saturnum Latini proavum facit.

330. *Asperque immani corpore Tybris, &c.*) Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus & alii. Livius tamen & Ovidius hoc nomen repetunt a Tyberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad Orientem ab Umbris, Sabinis, & Latio; unde quia Tuscis maxime objicitur, dicitur a Poetis; *Tuscus amnis*; potius *Sabinus*, aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*; prope occidentale urbs *Portus*.

336. *Carmentis &c.*) Seu *Carmenta*, matris Evandri, quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum: Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmine* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. 3. 104.

337. *Progressus.*) Ex ripa orientali Tyberis & radicibus Aventini progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem; Capitolium ad septentrionem, Palatinum ad orientem: ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram.) Vel *Maximam* Herculis supra, v. 271. Vel arma ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam, sum Capitolino monte; de qua Dionysius, l. 1. *Romano nomine* dictam aut

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Necnon & sacri monstrat nemus Argileti:
Testaturque locum, & letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpejam sedem & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestes
Dira loci: jam tum sylvam saxumque tremebant:
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
(Quis Deus, incertum est) habitat Deus. Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem: cum sæpe nigrantem
AEgida concuteret dextra, nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris
Relliquias, veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro & lautis mugire Carinis. Ut

Postea ostendit *magnam sylvam, quam Romulus* deinde *convertit in asylum; & ostendit Lupercal sub frigida rupe, appellatum ex cultu Arcadico Panos Licæi. Præterea ostendit quoque sacram sylvam Argileti, & attestatur locum ipsum, & narrat montem hospitis Argi. Inde ducit eum ad locum Tarpeium & Capitolia,* quæ *jam aurea* sunt, *quondam* erant *aspera dumis incultis. Jam tunc horrida sanctitas hujus loci terrefaciebat trepidos rusticos, jam tunc metuebant sylvam & rupem. Deus, ait, tenet hanc sylvam, hunc collem cacumine sylvoso: dubium est quis* sit ille *Deus. Arcades putant se vidisse* illic *ipsum Jovem: cum sæpe quateret dextra* manu *obscuram ægida, & commoveret nubes. Cernis præterea has urbes duas eversis muris, reliquias & vestigia antiquorum hominum. Janus pater fundavit hanc arcem. Saturnus istam: huic nomen fuit Janiculum, isti Saturnia. Talibus inter se colloquiis accedebant ad domum inopis Evandri: & passim spectabant armenta boare in foro* deinde dicto *Romano, & magnificis Carinis.*

Post-

NOTÆ.

aut Carmentalem: Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos:* quia inter alia Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra v. 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, v. 51.

342. *Asylum*) Locum a Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque & Palatinum; quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent; qua arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, AE. 2. 761.

343. *Lupercal.*) Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum exstruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis e caprina pelle quibus obvios quosque cædebant; mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant: *Luperci* ipsi dicebantur *Lupercal*, nomen deductum a *lupa*, seu *Lyceo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim λύκος, *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco a *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione & oppido ejus nominis: cujus conditor fuit Parrhasius Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane* Deo, AE. 2. 21.

345. *Nemus Argileti.*) Locum pariter inter Aventinum, & Capitolinum circa forum boarium; quæ pars erat Argei campi. Nomen, juxta Varronem, vel ab argillosa hujus loci terra, vel ab *Argo* quem ait Fabius Pictor fuisse hospitem Evandri; ajuntque passim interpretes hunc ob affectati regni suspicionem ad Arcadibus occisum fuisse, inscio Evandro, qui eum hoc loco sepultum præcipuis honoribus affecerit: quare *testatur locum* Evander, id est, locum attestatur, & quasi adjurat, se violati hospitii reum non esse. Alii nomen deducunt ab Argivis Herculis comitibus.

347. *Tarpejam sedem, &c.*) Montem dictum primo *Saturnium*, ob Saturniam urbem in eo conditam a Jano, ad memoriam suæ cum Saturno societatis, deinde appellatum *Tarpeium*; denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento, cum templi fundamenta Tarquinius Priscus jaceret. Ibi magnus honos habitus deinceps Capitolino Jovi, cujus futuri cultus quædam quasi semina spargit hic Virgilius.

354. *Ægida.*) Clypeum Jupiter sibi finxisse dicitur ex pelle Amalthex capræ, nutricis suæ. G. 4. 151. est autem αἴξ, *capra*. Sic vocat Homerus, non Jovis tantum, sed & Minervæ etiam & Apollinis clypeum; Virgilius item tribuit Minervæ, infra, v. 435.

358. *Janiculum, &c.*) Montes Tybri interfluente discreti. *Janiculum* quidem ad occidentalem ripam;

Digitized by Google

Ut ventum ad sedes; hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, & te quoque dignum
Finge Deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, & angusti subter fastigia tecti
Ingentem AEneam duxit: stratisque locavit
Effultum foliis & pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater
Laurentumque minis, & duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, & dictis divinum aspirat amorem.
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces.
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ: nec te carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores.
Quamvis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei, Te

Postquam perventum est ad domum, ait Evander: Hercules victor intravit has portas, hæc aula excepit eum. O hospes, aude despicere divitias, & ostende te quoque parem Deo, & accede non offensus rebus inopibus. Sic locutus est, & induxit magnum Æneam sub culmina parvi tecti, & constituit in lectis eum suffultum frondibus & pelle ursæ Libycæ: Nox venit, & ambit terram alis obscuris. Sed Venus genitrix Æneæ, non frustra territa animo, & commota minis Laurentum & aspera seditione, alloquitur Vulcanum, & orditur hæc verba in aureo lecto mariti, & verbis immittit ei divinum amorem: Dum reges Græci evertebant armis Trojam sibi destinatam, & arces perituras flammis hostilibus; nullum subsidium, nec arma artis & operis tui imploravi a te pro miseris Trojanis, nec volui adhibere frustra te & tuam operam, o dulcissime marite. Quamquam & debebam multa filiis Priami, & sæpe deploraveram asperam calamitatem Æneæ. Nunc ille jussu Jovis stetit in regione Rutulorum. Itaque accedo ipsa supplex: & peto arma a te, Deo mihi venerando; mater pro filio. Te filia Nerei, te

N O T Æ.

pam: *Saturnius*, sive Capitolinus ad orientalem: non tamen omnino adversi, nam Capitolinus ad septentrionem magis recedit. In utroque gemina olim urbs fuerat. De *Jano*, AE. 7. 610. De *Saturno*, supra, v. 319.

361. *Romanoque foro, &c.*) Deflexo ad orientem itinere; inter Capitolinum & Aventinum: spatium invisunt illud, ubi deinceps fuit *forum maximum Romanum*, civilibus negotiis tractandis constitutum, incipiebat autem a radicibus orientalibus Capitolini; ac deinde ad latus item orientale Aventini excurrebat: qua in ultima parte propius attingebat locum, qui *Carinæ* dictæ deinde sunt, *lauta*, ob magnificentiam & lautitiam ædificiorum, in quibus domus fuit Pompeii. Nominis ratio non affertur alia tolerabilis: nisi quod locus in modum carinæ curvus, ac longus esset. Dè *Alcide*, supra, v. 288. De *ursa Libystide*, seu *Libyca*, AE. 5. 37.

370. *At Venus &c.*) Expressus est hic locus ad imitationem Homeri, apud quem Thetis a Vulcano petit arma pro Achille filio, Iliad. 18. 369. Virgilius quidem hic Homero superior est dignitate sententiarum: videtur tamen parum prudenter ab eo factum, ut legitimum virum deprecetur Venus pro AEnea, quem adulterio ex Anchisa susceperat; seque adeo genitricem ejus esse glorietur, *Arma rogo genitrix nato*. Excusat eum tamen, tum meretricia impudentia, cujus exemplum in Venere exhibet; tum vis muliebrium blanditiarum apud senes, qualis Vulcanus. De *Venere*, AE. 1. 260. De *Vulcano*, Georg. 1. 295. De *Laurentibus*, AE. 7. 63. Porro *thalamus* ille & aula Vulcani, ubi hoc habetur colloquium, in cœlo esse fingitur: siquidem, v. 423. Vulcanus e cœlo descendit in officinam suam, ad arma fabricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui aulam & officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

374. *Argolici &c.*) De *Argis*, urbe regia Agamemnonis, AE. 1. 288. De *Pergamis*, arce Trojæ AE. 1. 470.

379. *Priami . . . natis.*) Paridi, a quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, AE. 1. 31. De *situ Rutulorum*, AE. 7. 795.

383. *Filia Nerei, &c.*) *Thetis*, de qua, Ecl. 4.

 32.

Digitized by Google

Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coeant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.
Dixerat, & niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, & labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolos, & formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, Diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro.
Quantum ignes animæque valent: absiste, precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus: placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Inde

te conjux Tithoni potuit expugnare fletu. Considera, quæ gentes conveniant: quæ urbes clausis portis acuant gladios in me, & ruinam meorum. Sic *locuta est Dea, & candidis brachiis ambiit hinc atque hinc dulci amplexu tardum* Vulcanum: *ille subito suscepit ignem consuetum, & notus ardor penetravit medullas & irrepsit in ossa liquefacta. Non aliter atque cum aliquando hiatus flammeus apertus fulgenti fulmine, rutilus pervolitat nubes. Uxor* id *animadvertit, gaudens fraudibus, & sciens* vim *pulchritudinis suæ. Tunc pater* Vulcanus *sic loquitur captus amore perpetuo. Cur causas repetis e longinquo? quo abiit a te confidentia in me, o Dea? tunc etiam fuisset mihi facile arma dare Trojanis, si tunc par voluntas fuisset* tibi. *Neque Jupiter omnipotens, neque fata prohibebant Trojam persistere, & Priamum vivere ad decem* alios *annos. Et jam, si vis pugnare, & si hoc tibi est consilium: possum* tibi *polliceri, quodcumque* est *studii in arte mea, quodcumque potest fabricari ferro & electro liquente, quantum possunt flammæ & flatus: desine orando diffidere tuæ auctoritati. Locutus ea verba, tulit ei cupidos amplexus, & jacens in sinu uxoris quæsivit per* totum *corpus tranquillum somnum: Deinde, postquam prima quies abrupisset somnum medio spatio noctis jam lapsæ:*

quan-

NOTÆ.

381. pro filio Achille arma a Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, G. 1. 249. De *Tithone*, AE. 4. 585. De *Memnone*, AE. 1. 493.

398. *Nec fata vetabant stare, &c.*) Fata a Diis non immutari, sed differri censebantur posse, AE. 1. 243. De *Teucris*, AE. 1. 239.

402. *Potest electro.*) Quidam antiqui codices habent, *potestur electro*. Et est quidem *potestur* Lucretiana & Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua ἤλεκτρον; tum usu Virgilii *sudent electra myricæ*, Ecl. 8. 54. Nec obstat versus e Ceiri repetitus, qui a Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum* hic non *succinum* est, ut illud alterum Ecl. 8. sed aurum, quinta argenti portione mixtum: sive ex natura, sive ex arte temperies illa sit. De eo Plinius, l. 33. 4. Nomen ob fulgorem, a Sole, qui Græcis poetis vocatur ἠλέκτωρ.

404. *Indubitare.*) *Dubitare*. Et hic auget particula *in*, ut in voce *infractus*, *incanus*, pro *fractus*, *canus*.

409. *Tenuique Minervo.*) *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, & ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, AE. 2. 31.

411. Co-

Digitized by Google

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: cum fœmina, primum
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,
Impositum cinerem & sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, & possit parvos educere natos.
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus & Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum; striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, & fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Huc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque & nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutuli tres ignis & alitis Austri: Ful-

quando mulier cui præcipuum est *sustentare vitam colo & exigua arte, excitat ignem coopertum & cinerem superadditum* igni, *adjicient noctem labori, & occupat famulas longo penso ad lucernas ut queat tenere pudicum lectum mariti; & alere parvos liberos. Non aliter præses ignis* Vulcanus, *nec tardior surgit illo tempore e molli lecto ad laborem fabrilem. Prope latus Siculum & Liparen Æoliam assurgit insula alta fumantibus scopulis, sub qua* insula *spelunca & caverna Ætnææ resonant excavatæ ignibus Cyclopum, & magni ictus auditi* ex *incudibus emittunt plangorem, & strident in cavernis massæ Chalybum, & flamma exspirat e fornacibus: sedes* est *Vulcani, & terra nomine Vulcania, Tunc Vulcanus ab alto cœlo descendit illuc. Cyclopes exercebant* artem *ferrariam sub immensa caverna, & Brontes, & Steropes, & Pyracmon nudus corpore. Erat illis inter manus fulmen inchoatum ex* his *quæ pater* Jupiter *multa torquet e cœlo: jam parte* aliqua *perfecta, pars restabat imperfecta: Adjecerant ei tres radios pluviæ, tres nubis aquosæ, tres flammæ refulgentis & venti velocis* Nunc

N O T Æ.

412. *Castum ut servare cubile, &c.*) Ut otia vitet, infesta pudicitiæ.

416. *Insula Sicanium, &c.*) Ad latus septentrionale Siciliæ, non longe a promontorio Peloro & Italia, sunt insulæ septem, *Æoliæ* seu *Vulcaniæ* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari* inter quam & Siciliam est *Hiera*, id est, *sacra*, quia Vulcano dicata: unde hodieque dicitur *Bolcano*, quam hic describit Virgilius. Ex hac præcipue ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus, c. 12. *quia ipsæ insulæ, natura soli ignea, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnæ incendia, aut subministrant.* Totum enim illud Italiæ inferioris & Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis montibus cavum & sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æn. 1. 56. De *Sicania*, Sicilia. Æn. 3. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, Ibid. 571. De *Cyclopibus*, Ibid. 569.

421. *Strictura Chalybum.*) *Strictura*: ferrum, ut e fodinis extrahitur: In massas quasi terreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis & operibus insignes, Georg. 1. 58.

425. *Brontesque, &c.*) Nomina Cyclopum e Græcis Poetis repetita. Brontes, a βροντῆ *tonitru*, Steropes, a στεροπῆ *fulgur*: Pyracmon, a πῦρ, *ignis*, & ἄκμων, *incus*.

429. *Tres imbris torti radios, &c.*) Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt: Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de qua sic fere Cerdanus. Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo*, vel *ruentibus magnis pluviis* vel *aere fulguribus æstuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo, per *imbrem tortum*: pluviam immen-

Digitized by Google

Fulgores nunc terrificos, sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras,
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
AEgidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
AEtnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
AEra lacu: gemit impositis incudibus antrum,
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater AEoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmina cantus.

Con-

Nunc miscebant operi fulgura terrentia, & fragorem, & timorem, & iras cum igne persequente. Ex alia parte deproperabant Marti currum & rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: & certatim ornabant squamis & auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, & serpentes implicatos, & ipsam Medusam in pectore Deæ torquentem oculos post abscissum collum. O Cyclopes Ætnæi, ait Vulcanus, *auferte hæc omnia, & deponite laborem inchoatum, & huc intendite animum. Arma* sunt *fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus, nunc omni arte præcipua: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi* sunt, *& pariter diviserunt laborem: æs & metallum auri fluit* in *rivos, & chalybs vulnificus liquitur in ampla fornace. Componunt magnum clypeum,* sufficientem *solum adversus cuncta arma Latinorum; & connectunt septem textus* rotundos *textibus, alii excipiunt & emittunt ventos follibus plenis ventos; alii mergunt aquis æra stridula: caverna sonat incudibus* in *ea defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, & forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis, lux alma & cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili.*

Se-

NOTÆ.

mensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aerem, per *ignem* e flatus ventorum, per *Austrum*: hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra v. 354. De *Pallade*, AE. 1. 43.

436. *Squamis auroque*, &c.) Disjunctio pro *squamis aureis*, G. 2. 192. *Pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est, Medusæ caput anguiferum, non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De Gorgone & *Palladis clypeo*, AE. 2. 616.

446. *Chalybs*.) Genus ferri densissimi ac durissimi, *acciaro*: a populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum*.) Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius*.) *Vulcanus*: qui a Junone matre, propter deformitatem, e cœlo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi a Græcis dictus est officinam suam exercere ob frequentia ibidem fulmina, Georg. 1. 295. De *insulis Æolis*, supra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula*) Calceamenta Tyrrhe-

Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis AEneæ sedem & secreta petebat,
Sermonum memor & promissi muneris heros.
Nec minus AEneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
AEdibus, & licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam sors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio & sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.

Mor-

Senex surgit, & induitur tunica circa membra, & circumligat plantis calceamenta pedum Tusca: deinde accingit lateri & humeris gladium Arcadicum revocans in dexteram *pelles pantheræ pendentes a sinistra. Preterea duo etiam canes custodes exeunt ex alta porta, & sequuntur passus domini. Sic ibat heros ad cubiculum & penetrale Æneæ, memor verborum & promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic Æneæ.* Cum *occurrissent, sociant dextras* manus, *& sedent in media domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hęc* dicit: *Maxime dux Trojanorum, quo salvo numquam sane existimabo regnum vel res Troję eversas: sunt nobis parvę vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coercemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget* nos; *& sonat armis circa mœnia* nostra. *Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, & castra e regno divite: sors insperata ostendit* tibi *hanc viam salutis* & *confers te huc fatis vocantibus, non longe hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis e qua* parte *colonia Lydiæ, insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc* urbem, per *multos annos vigentem Mezentius rex deinceps gubernavit severo imperio & duris armis. Quid* prodesset *narrare immanes strages, quid crudelia facinora tyranni? Dii rependant* ista *capiti, & familiæ ipsius.*

Im-

NOTÆ.

rheno more, quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum ensem.*) *Arcadicum*, a *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Panthera.*) Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*: a *πᾶν omne*, & *θὴρ fera*.

472. *Pro nomine tanto, &c.*) pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De *Tusco amne*, *Tybri*, supra v. 330. De *Rutulis*, AE. 7. 795.

479. *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*) Urbs erat Etruriæ, a Lydis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, AE. 7. 652. Ajunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc a Pelasgis

ex

Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! & sanie taboque fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, & Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam,
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaque ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
Fata canens: o Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum: quos justus in hostem
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira.
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem,
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus & annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt, In-

Immo etiam alligabat corpora mortua corporibus *vivis, committens, & manus manibus & vultus vultibus, o speciem supplicii, & sic occidebat lenta nece* homines *diffluentes tabo, & sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi, obsident armati sævientem inaudito* modo *& ipsum, &* ipsius *domum; jugulant* ejus *socios, immittunt flammas ad tecta. Ille elapsus inter strages* cœpit *fugere in regionem Rutulorum, & protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore, repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego, o Ænea, dabo te ducem his millibus: naves enim* eorum *congregatæ toto litore fremunt, & volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet* eos, *edicens* hæc *oracula: O juventus lectissima Lydiæ, flos & robur antiquorum hominum, quos indignatio legitima impellit adversus hostem, &* quos *Mezentius inflammat justo furore: nemini Italo licet subdere tantam nationem: eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus territus oraculo Deorum stetit* in *his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos, & coronam cum sceptro; & addicit* has *notas regni:* rogans *ut veniam in castra, & accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus, pigra frigore & exhausta annis, & robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad id *filium, nisi junctus* cum *matre Sabella, ex ea deduceret partem patriæ. Tu cujus, & annis & patriæ oraculum favet, quem Dii vocant,* intra

N O T Æ.

ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, a Tyrrhenis e Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni, etiam *Tusci* vocati sunt; a θύω, *sacrifico*: ob religionis cæremonias, quæ apud eos vigebant: imprimis in urbe *Cære*, quam vocat Livius l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum*: ab hac religiones Deorum dictæ sunt *cæremoniæ*. Hinc multi scribunt Thusci, multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur Τυῤῥηνοί. *Etruscorum* nomen unde ortum sit ignoratur.

498. *Aruspex*.) Qui exta *conspicit arvigæ* vel *arugæ*: est autem *arviga*, hostia, ab ἄρρεν, *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæonia*, Lydia, Æ. 4. 216.

506. *Tarchon*.) Nomen apud Tyrrhenos insigne, fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510. Ma-

Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes & solatia nostri,
Pallanta adjungam. Sub te tolerare magistro
Militiam & grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat: primis & te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades & fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit: & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, & pulsa tonare.
Obstupuere animis alii: sed Troius heros
Agnovit sonitum, & Divæ promissa parentis.
Tum memorat: ne vero, hospes, ne quære profecto
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, & fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, & fœdera rumpant.

Hæc

intra in regnum, *o dux generosissime Trojanorum & Italorum. Præterea sociabo tibi hunc Pallantem*, qui est *spes et solamen nostrum. Assuescat sub te institutore pati militiam & durum laborem belli* & *contemplari gesta tua: & admiretur te a tenera ætate. Tradam huic ducentos equites Arcadas, selectam vim juventutis: & Pallas tradet tibi totidem suo nomine. Vix ea locutus erat: & Æneas filius Anchisæ & fidelis Acates tenebant vultum defixum, & meditabantur plurima difficilia cum sua tristi mente: nisi Venus misisset signum e cœlo patente. Quippe fulgur intortum e cœlo inopinate erupit cum strepitu: & statim omnia visa* sunt *tremere, & sonus buccinæ Tyrrhenæ sonare per aerem. Aspiciunt* sursum *: & rursus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere & commota resonare inter nubes*, tempore *sereno, in parte cœli tranquilla. Cæteri territi sunt animo: sed princeps Trojanus cognovit sonum, & promissa Deæ matris. Tunc ait: Ne autem*, tu qui me excipis *hospitio, ne sane petas* a me *qualem exitum prodigia ista prædicant: ego vocor e cœlo* ad bellum. *Dea mater monuit* se *daturam hoc indicium, si bellum immineret, &* se *allaturam per aerem armaturam Vulcani* manu factam ad *auxilium* meum. *Heu! quam magnæ strages imminent Laurentibus miseris! O Turne, quale supplicium persolves mihi! O pater Tyberine, quam multos clypeos, & cassides, & robusta cadavera impelles inter aquas tuas! nunc* Latini *petant bellum, & violent fœdera.*

Post-

NOTÆ.

510. *Matre Sabella.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere, hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: & Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æn. 7. 665. De *Cytherea*, Venere Æn. 1. 261.

526. *Tyrrhenusque tubæ mugire, &c.*) *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua & tubas dicuntur invenisse ab Athenæo, l. 4. Indicatque sonus ille Tyrrhenus, Æneam a Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus, &c.*) Latini regis populis. Æ. 7. 63. De *Turno*, ibid. 56. De *Tybri*, supra, v. 330.

540. *Fœdera rumpant.*) Nam Latinus Æneam in socium & generum admiserat, Æn. 7. 260.

542. *Herculeis, &c.*) Non mihi videtur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in qui-

bus

Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto:
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat: hesternumque Larem, parvosque Penates
Lætus adit: mactat lectas de more bidentes;
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Posthinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit, pars cætera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuncia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis
Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, & major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
Hæret inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Juppiter annos!
Qualis eram, cum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos:
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat: terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, & totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo: neque finitimus Mezentius umquam,

Huic

Postquam protulit hæc verba, erigit se e solio subli mi; & primo succendit igne Herculis aras ubi ignis erat fere *extinctus: & hilaris it* ad *larem, quem* ab *hesterna* die noverat, *&* ad *exiguos Penates: immolat juxta consuetudinem oves electas: simul Evander, simul juventus Trojana. Deinde* Æneas *incedit ad naves, & redit* ad *socios: e quorum numero eligit insigniores virtute, qui comitentur se ad bellum; pars reliqua navigat pronis undis, & lente descendit secundo flumine, reditura* ad *Ascanium nuntia patris & rerum* ab eo gestarum. *Equi dantur Trojanis euntibus* in *regionem Etruscam: adducunt* ad *Æneam* equum *extra sortem* aliorum, *quem tegit flava pellis leonis resplendens unguibus auratis. Statim rumor spargitur emissus per urbem exiguam, equites ire celeriter ad arcem regis Etrusci. Matres* præ *timore renovant preces, & metus accedit prope* ad *periculum, & jam species belli videtur major. Tunc pater Evander amplexus dextram* Æneæ *abeuntis, inhæret* illi, *flens insatiabiliter, & profert talia: O utinam Jupiter reddat mihi annos elapsos:* & me talem efficiat, *qualis eram, quando juxta ipsam* urbem *Præneste delevi primum exercitum, & victor combussi congeriem clypeorum, & hac manu misi ad inferos regem Herilum: cui nascenti genitrix Feronia dederat tres animas, & tria arma tractanda,* res *terribilis dictu; occidendus erat triplici morte: tamen hæc dextra eripuit illi omnes animas, & spoliavit* illum *totidem armis. Ego nunc nullatenus distraherer a jucundo amplexu tuo,* o *fili: nec umquam*

N O T Æ.

bus ignis sopitus erat, excitasse prunis ex hesterno sacrificio asservatis: non enim ignem sacrum nisi ex sacro licebat accendere, ex Phædro, lib. 4. fol. 20. vel novos ignes domi accenderunt in honorem Herculis. *Hesternum Larem* interpretor, vel qui pridie cultus ab iis fuerat, antequam decumberent: vel potius quem Æneas, novus hospes, ab hesterna duntaxat die noverat & colendum susceperat. De *Laribus* & *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *eorum cultu*, Æn. 3. 177. De *ovibus bidentibus*, Æn. 4. 57.

561. *Præneste, &c.*) Æn. 7. 678. fundatorem Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene, occidi potuit Herilus sub ipsa Præneste? Nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur: munitiones vero a Cæculo accepisse, *Præneste* modo neutrius, modo fœminini est

gene-

Digitized by Google

Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos o superi, & Divum tu maxime rector
Juppiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, & venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, fortuna, minaris;
Nunc o, nunc liceat crudelem abrumpere vitam;
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;
Dum te, care puer, mea sera & sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuncius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis
Æneas inter primos & fidus Achates:
Inde alii Trojæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde & pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, & fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum,
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,

Rel-

umquam vicinus Mezentius, illudens huic meo *capiti, intulisset ense tot crudeles neces*, nec *privasset urbem tam multis incolis. Sed vos o Dii, & tu Jupiter maxime rex Deorum, oro, miserescite regis Arcadis, & exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, & rediturus in commune* cum eo: *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si vero intentas* mihi *eventum aliquem asperum, o fortuna; o jam jam liceat finire molestam vitam: dum sollicitudo* est adhuc *anceps, & spes futuri dubia, dum te habeo* in *complexu, o dilecte fili, unicum & ultimum gaudium meum: ne nuntius tristior lædat aures* meas. *Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri revortabant in aulam* eum *defectum* animo. *At equites jam egressi erant portis patentibus: in primis Æneas & fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in media turma, spectabilis chlamyde & armis versicoloribus. Qualis* est *Lucifer, quem Venus amat præ cæteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum* in *cœlo, & dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, & visu sequuntur nubem pulverulentam & turmas rutilantes æreis* armis. *Illi armati incedunt inter vepres, qua proximus est terminus viarum: clamor surgit, & collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna sylva, prope frigidum flumen Cæretanæ* urbis,

late

N O T Æ.

generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis fingitur, Æn. 7. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, AEn. 7. 800. *Arcadius rex*, Evander, supra, v. 51.

588. *Chlamyde*.) De ea militari veste, *sopraveste*, AEn. 3. 484. De *Lucifero*: stella Veneris quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. 6. 86.

596. *Quadrupedante putrem, &c.*) *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu*; quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Cæritis amnem, &c.*) *Sylva*, in litore maris, prope amnem exiguum, *Caretanum* olim, nunc *Vaccina* dictum: ad orientem urbis *Cæritis*, quæ est *Cære*, de qua supra, v. 479. Hujus incolæ *Cærites*, media syllaba brevi; vel *Cæretes*, media longa, dicuntur, AEn. 10. 183.

De

Relligione patrum late sacer : undique colles
Inclusere cavi, & nigra nemus abiete cingunt.
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis : celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, & latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas & bello lecta juventus
Succedunt, fessique & equos & corpora curant.
At Venus æthereos inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat : natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro :
En perfecta mei promissa conjugis arte
Munera : ne mox, aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit, & amplexus nati Cytherea petivit :
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille Deæ donis & tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit :
Miraturque, interque manus & brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem : qualis cum cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget.
Tum leves ocreas electro auroque recocto,

Ha-

late sacra veneratione majorum, colles curvi circumdant undequaque & cingunt sylvam abietibus umbrosis. Fama narrat, antiquos Pelasgos, qui primi occupaverunt olim regionem Latinam dicavisse sylvam, & diem certum *Sylvano, Deo agrorum & pecudum. Non longe hinc Tarcho & Tyrrheni habebant castra, secura* ob naturam *locorum : & totus exercitus* eorum *poterat jam aspici* ab Ænea *ex edito colle, & fixerat tentoria* in *patentibus campis. Æneas pater & juventus electa ad bellum descendunt illuc, & fatigati reficiunt equos & corpora. At Venus, alba Dea, erat* illic *portans munera per nubes aereas, & ut eminus aspexit filium remotum a frigido fluvio in valle separata, allocuta est* eum *talibus verbis, & se ultro exhibuit : Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei,* quam tibi *promiseram : ne deinceps, o, fili timeas vocare ad pugnam, sive Laurentes gloriosos sive ferocem Turnum.* Sic *dixit Venus, & venit in amplexum filii, & deposuit arma fulgentia sub quercu opposita. Ille* Æneas *gaudens muneribus Deæ & tanto honore, non potest satiari, & mittit oculos per singulas* partes, *& stupet : & sumit in manus & brachia cassidem horrendam cristis & ejicientem ignes, & gladium mortiferum, & loricam rigidam ære cruentam, amplam* talem, *qualis* est *nubes cærulea quando accenditur radiis Solis, & resplendet procul : deinde ocreas politas electro & auro repurgato, & ha-*

N O T Æ.

De *abiete* arbore, *abete*, passim in Georg. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24. De *Pelasgis*, supra v. 479.

602. *Qui primi, &c.*) Tamen post *Siculos* indigenas, & advenas *Oenotros* seu *Aborigines*, venere *Pelasgi* : deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trojani*. Hic ordo e Dionysio Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis*. Castra metabatur, figebat tentoria, ut AEn. 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles.*

610. *Egelido.*) Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poet. l. 6. 7. & modo negare, ut in *enodis*, Georg. 2. 78. modo augere, ut in *edurus*, Georg. 4. 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus*, modo *frigidus* ; Cerdanus contendit semper esse *tepidum* : affertque a Catullo *egelidos tepores*, e Columella *egelidum ver*, &c. sed afferimus etiam e Virgilio *egelidum flumen*, ex Ausonio *egelidum Istrum*, *egelidam Mosellam* : id est, *frigidam*, quis enim umquam fluvios vocavit *tepidos*? De *Laurentibus*, AEn. 7. 63. De *Cytherea*, AEn. 1. 261.

620. *Cristis galeam, &c.*) *Cristis*, id est pennis avium, aut jubis equinis, igneo colore tinctis, e cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentibus, AEn. 3. 468. De *electro*, supra, v. 402.

625. *Clyp.*

Haſtamque, & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inſcius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Aſcanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuiſſe lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impavidos: illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas ſine more Sabinas
Conſeſſu caveæ, magnis Circenſibus actis,
Addiderat: ſubitoque novum conſurgere bellum
Romulidis, Tatioque ſeni, Curibuſque ſeveris.
Poſt idem inter ſe poſito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, pateraſque tenentes
Stabant: & cæſa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde citæ Metium in diverſa quadrigæ
Diſtulerant, (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viſcera Tullus
Per ſylvam, & ſparſi rorabant ſanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porſenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obſidione premebat.

AEnea-

& haſtam, & fabricam inenarrabilem clypei. Vulcanus, non imperitus vaticiniorum, nec inſcius futuri ſeculi, expreſſerat in illo clypeo *res Italas & victorias Romanorum*: expreſſerat *illic totam ſeriem familiæ orituræ ab Aſcanio, & bella geſta per ordinem. Expreſſerat quoque lupam enixam jacere in virenti caverna Martis, duos infantes* huic *alludere, pendulos ad mammas, & interritos ſugere altricem, illam reflexam collo tereti abblandiri* iis *alternis, & formare membra* eorum *lingua. Nec longe inde appoſuerat Romam, & Sabinas raptas abſque exemplo* in *cœtu caveæ*, dum *agerentur magni* ludi *Circenſes: & ſtatim novum bellum oriri* inter *Romanos, & ſenem Tatium & Cures auſteros. Poſtea iidem reges, relicto prælio, erant ante altaria Jovis, armati & ferentes pateras: & ſanciebant inter ſe pacem icta porca. Non longe hinc quadrigæ concitatæ in oppoſitas* partes *dilacerabant Metium: tu vero, Albane,* debuiſſes *ſtare pactis: & Tullius per ſylvam trahebat viſcera hominis* illius *perjuri: & ſentes ſtillabant tincti ſanguine. Præterea Porſenna, jubebat Romanos admittere Tarquinium expulſum, & cingebat urbem magna obſidione.*

Roma-

N O T Æ.

625. *Clypei textum.*) Quiae multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

629. *Stirpis ab Aſcanio, &c.*) De *Aſcanii ſtirpe*, AEn. 6. 763. & ſequent. De *lupa* Romuli & Remi, Martis filiorum, altrice, AEn. 1. 278.

635. *Raptas ſine more Sabinas, &c.*) Romulus cum, urbe condita, deeſſe ſuis civibus fœminas videret, ludos indixit, qui *Conſuales* tum, deinde *Circenſes* dicti ſunt, De *iis* & *cavea*, AEn. 5. 388. Ad eos cum conveniſſent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum fœminæ raptæ ſunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem & Romulum denique compoſitum eſt; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma*, populus a Curibus *Curites* ſeu *Quirites* dicerentur. De *Curibus* AEn. 6. 809.

641. *Cæſa porca.*) Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius, l. 1. quam tamen Hoſtilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuiſſe innuit. Fecialis, miniſter ſanciendi fœderis, ſic ajebat: *Si prior defecerit publico conſilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter, populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum ſilice percuſſit*. Inde fœdus *ictum* dici ſolet.

642. *Metium in diverſa, &c.* Cum Tullus Hoſtilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio ſuo ſubdidiſſet; ſuſceptoque adverſus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deſeruiſſet: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diverſa raptis illigari ac diſcerpi juſſit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium, &c.*) Tarquinius Superbus, rex ſeptimus, ob ſua filiique ſcelera

pul-

AEneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres: pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpejæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat:
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris & dono noctis opacæ:
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.

Hic

Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum Porsennam *similem irato & similem minanti:* ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, & Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In suprema* parte clypei *Manlius, defensor arcis Tarpejæ, erat ante templum, & servabat altum Capitolium: & domus* adhuc *nova rigescebat paleis Romuli: Et illic anser ex argento, volans* in *aureis porticibus, monebat* cantu *Gallos accedere ad portas: Galli accedebant per sentes, & jam occupabant arcem, tuti tenebris & munere noctis caliginosæ: Illis* erat *aurea coma, & vestimentum aureum: splendebant sagis virgatis: præterea colla candida cingebantur aureis* monilibus: *unusquisque librat manu duo gæsa Alpina, tecti clypeis longis* secundum *corpora.*

Inde

N O T Æ.

pulsus est, Bruto & Collatino ducibus. Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tyberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650. *Cocles.*) Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus: Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tyberim desiluit, & multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clœlia.*) Cum de pacis conditionibus ageretur, dataeque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum a Janiculo deduceret; Clælia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis; cum cæteris virginibus tranavit Tyberim; & repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652. *Tarpejæ Manlius, &c.*) Anno U. C. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fusis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent: & noctu in muros per præcipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt, Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt & urbe pulsi. De *Tarpeio* seu *Capitolino* monte, ubi arx & templum Jovis, supra. v. 347.

654. *Romuleoque recens, &c.*) Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. 2. altera in Capitolino, eaque, ut ferebant mores temporis, stramento & paleis tecta, quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, & ad monumentum priscæ frugalitatis colebatur. Ovid. Fast. 3. 183. Senec. Controv. 9. Vitruv. l. 2. c. 1. *Recens* dicitur ratione sculpturæ: quia cum recens a Vulcano sculpta esset & ex auro efficta, videbatur fulgore suo referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659. *Aurea cæsaries, &c.*) Habitus & arma Gallorum. I. *Aurea coma*: describuntur enim a Livio & aliis comæ Gallorum promissæ rutilatæ, seu flavæ. II. *Lactea colla*: candido etiam colore insignes fuisse prædicantur; unde & nomen habuisse a γάλα, *lac*. III. *Aurea vestis*, quam hic multi sumunt pro *barba*, quia Lucretius, l. 5. 672. dixit, *impubem molli pubescere veste*. Potest tamen intelligi de veste inferiore, cui sagula superinducta essent. IV. *Sagula*. Fuerunt *chlamys*, *sagum*, *paludamentum*, ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: sed *paludamentum*, proprium imperatorum & longius; *sagum & chlamys*, militum & brevius. Quidam volunt, *saga*, vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, & fibulatas fuisse vestes: sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur; id est, virgis sive segmentis distincta versicoloribus, & in longum varia serie porrectis. V. *Torques* aurei e collo penduli; quos apud Gallos in usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æn. 6. 825. VI. *Gæsa*: hastæ longiores, sed leves & exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno

Al-

Hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, & lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis:
Et scelerum pœnas: & te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, furiarumque ora trementem;
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumuli late maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cœrula cano:
Et circum argento clari delphines in orbem
AEquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat: totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
Cum patribus, populoque, Penatibus & magnis Dis,
Stans

Inde sculpserat Salios saltantes, & Lupercos nudos, & acumina pileorum *lanea, & scutula emissa e cœlo: ibant ad sacrificia per urbem pudicæ matronæ in vehiculis pensilibus: Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis: & supplicia criminum: & te, o Catilina, suspensum* ex *imminente scopulo, & metuentem vultus furiarum: & pios segregatos ab* impiis, *& Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat late ex auro species inflati maris, at* aquæ *cœruleæ spumabant fluctu albo, & delphines circum lucidi argento agitabant in orbem mare caudis, & scindebant fluctus. In medio* mari *videre erat classes æratis* proris, *certamina Actiaca: & aspexisses totum Leucaten fervescere pugna ordinata, & undas resplendere argento. Hinc* erat *Augustus Cæsar ducens ad pugnam Italos, cum senatoribus, & populo, & Penatibus, & magnis Diis erectus*

NOTÆ.

Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus est; *scutum* longius multo quam latius.

664. *Lanigerosque, &c.*) De *Saliis*, supra v. 285. De *Lupercis*, v. 343. Sacerdotes porro præcipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata; quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas esset eos nudo esse capite: hinc *Flamines* dicti quasi *Filamines*, & lana illa, *apex*, ab *apo*, quod est ab ἅπτω, *ligo*.

Lapsa ancilia, &c.) Scuta brevia, quasi *ancisa*; id est; *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis. Ovid. Fast. 3. 377. *Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulus omnis abest*. Horum unum regnante Numa; decidisse dicitur e cœlo: & edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus admisceretur, ne internosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato, &c.

666. *Pilentis matres, &c.* Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur. Ita Livius; anno circiter U. C. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667. *Tartareas sedes, &c.*) De *Tartaro*. Æn. 6. 134. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *ostiis* interorum, Æn. 6. 237.

668. *Catilina.*) L. *Sergius Catilina*, patricia familia vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset: de cæde consulum & senatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris, deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus & C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissa in agro Pistoriensi pugna victus & interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collega. Anno U. C. 691. De *Furiis*, Georg. 3. 552.

670. *Catonem, &c.*) Non majorem, sed minorem, siquidem Catilinæ & eorum temporum hic mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque, Æn. 6. 841. Hunc præficit juridicundo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat, quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus aliique.

673. *Delphines, &c.*) De *Delphinibus*, Æn. 3. 427. De *Actio*, promontorio Epiri & *victoria* ibidem ab Augusto relata, Ibid. v. 270. 280 De *Leucate*, ibidem monte & insula, v. 274. De *Augusto*, Octaviani cognomine, Æn. 6. 792. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *magnis* Diis, Æn. 3. 12.

680. *Tem-*

Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia, ventis & Diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis & litore rubro
AEgyptum, viresque Orientis, & ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! AEgyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos.
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur: arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:

Nec- *erectus in puppe sublimi: cui caput lætum emittit geminas flammas, & paterna stella apparet* in *capite. Alia parte* erat *Agrippa, Diis & ventis propitiis, sublimis, impellens aciem: cui caput radiat rostratum navali corona*, quod est *nobile monumentum victoriæ. Inde Antonius victor diversis bellis & auxilio barbarorum, adducit secum Ægyptum, & robora Orientis, & extrema Bactra, ab* usque *gentibus Auroræ & mari rubro: &* proh *scelus! Uxor Ægyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere, & totum mare spumare commotum remis revolutis & rostris trisidis. Procedunt mari: diceres Cycladas erutas fluitare mari, aut excelsos montes congredi* cum *montibus, tanta* est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis in stuppa, & spiculis volucre ferrum: campi Neptuni rubescunt nova strage. In medio Regina* Cleopatra *revocat acies patrio sistro: & non-*

N O T Æ.

680. ***Tempora flammas vomunt.*)** Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis & igneos fuisse testatur Suetonius.

681. *Patriumque vertice sidus.*) Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9. 46.

682. *Agrippa.*) *M. Agrippa*, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipue Actiaco bello. Ter consul fuit, consors Tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, & adoptione filius. Obiit anno U. C. 742.

684. *Rostrata corona, &c.*) Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro, primum a Pompejo Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompejum: quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno U. C. 718. Plinio l. 16. 4.

686. *Victor, ab Aurora &c.*) *M. Antonius*, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno U.C. 710. quo Cæsar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum & Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit: mox ad bellum Parthicum & administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit, amore Cleopatræ Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a Senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno U. C. 723. sequente anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit; Cleopatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur aspidis inter ficus delitescentis punctis sibi mortem accersivit. *Auroræ populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri, quod Arabiam ad occidentem & meridiem alluit, & in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Asiam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690. *Rostrisque tridentibus.*) Ita legendum esse diximus, & explicuimus, Æn. 5. 143.

692. *Cycladas.*) Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æn. 3. 74. Cum autem dicat, *montes concurrere montibus altos*: innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. De *Neptuno*, Æn. 1. 129.

696. *Patrio sistro.*) *Sistrum*, Æreum crepitaculum. Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus inser-

Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, & laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futura,
Fecerat ignipotens undis & Iapyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, & tota veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.

At & nondum adhuc spectat a tergo serpentes duos. Et portenta Deorum omnis generis, & latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum & Venerem, & adversus Minervam. Mars exsculptus ferro sævit in medio prælio, & funestæ Furiæ ex aere, & discordia incedit gaudens lacera palla, quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo videns ista tendebat arcum ex alto; hoc metu tota Ægyptus, & Indi, omnis Arabs, omnes Sabæi convertebant dorsum. Ipsa regina videbatur præbere vela ventis invocatis, & quamprimum laxare funes navium solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam nece imminente, provehi fluctibus & Japyge vento: *ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, & aperientem plexus* suos *& tota veste* expassa *invitantem victos in sinum* suum *cœruleum & fluenta latebrosa.*

NOTÆ.

laxis foraminibus insertæ, ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro attrictu ad lamina allita tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus erat in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen a *σείω*, *quatio*. Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc a Virgilio dictum puto per Ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatra dictum, l. 3 9.41. *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubim; Et Tyberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.*

698. *Omnigenumque Deum, &c.*) Cicero de Nat. l. 3. 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.* Plutarchus enumerat *felem*, *gryphem*: Plinius, *scarabæos*: Prudentius, *simiam*: alii, alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis*: & *Anubis* eorum filius, vel miles vel satelles, ideo canino capite depictus, quia vel regem fide custodiebat, vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 1. 27. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. De *Venere*, Ibid. 260. De *Minerva*. Æn. 2. 31. De *Mavorte* Marte, Ecl. 9. 12.

701. *Ex æthere diræ.*) *Furiæ*. De quibus, Æn. 6. 572. Ex *æthere*, tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud superos præsertim dicuntur *diræ*; Æn. 3. 211.

702. *Scissa discordia palla.*) Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, fœdera disrumpit, &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æn. 7. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æn. 3. 275. De *palla*, pallio muliebri, Æn. 1. 652.

705. *Indi, &c.*) Vel veri *Indi* Asiæ: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus, Georg. 2. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, Georg. 1. 57.

710. *Japyge.*) Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Japyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Japyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, Georg. 4. 287.

714. *Triplici .... triumpho*) Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno U. C. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sex. Pompejum vicerat annis 719. & 720. partim per legatos, partim per seipsum: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra apud Actium in Epiri litore superata, deque Macedonia, anno U. C. 724 mense Septembri. Tertio, de Ægypto. post necem Antonii & Cleopatræ, captamque Alexandriam, subacta, anno U. C. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, anno 727. Januar. mense.

715. *Dis Italis votum immortale, &c.*) *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit, im-

Fulgores nunc terrificos, sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras,
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
AEgidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
AEtnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
AEra lacu: gemit impositis incudibus antrum,
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater AEoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmina cantus.

Con-

Nunc miscebant operi fulgura terrentia, & fragorem, & timorem, & iras cum igne persequente. Ex alia parte deproperabant Marti currum & rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: & certatim ornabant squamis & auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, & serpentes implicatos, & ipsam Medusam in pectore Deæ torquentem oculos post abscissum collum. O Cyclopes Ætnæi, ait Vulcanus, auferte hæc omnia, & deponite laborem inchoatum, & huc intendite animum. Arma sunt fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus, nunc omni arte præcipua: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi sunt, & pariter diviserunt laborem: æs & metallum auri fluit in rivos, & chalybs vulnificus liquitur in ampla fornace. Componunt magnum clypeum, sufficientem solum adversus cuncta arma Latinorum; & connectunt septem textus rotundos textibus, alii excipiunt & emittunt ventos follibus plenis ventos: alii mergunt aquis æra stridula: caverna sonat incudibus in ea defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, & forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis, lux alma & cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili.

Se-

NOTÆ.

mensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aerem, per *ignem* e flatus ventorum, per *Austrum*: hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra v. 354. De *Pallade*, AE. 1. 43.

436. *Squamis auroque*, &c.) Disjunctio pro *squamis aureis*, G. 2. 192. *Pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est, Medusæ caput anguiferum, non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone* & *Palladis clypeo*, AE. 2. 616.

446. *Chalybs*.) Genus ferri densissimi ac durissimi, *acciaro*: a populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum*.) Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius*.) *Vulcanus*: qui a Junone matre, propter deformitatem, e cœlo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi a Græcis dictus est officinam suam exercere ob frequentia ibidem fulmina, Georg. 1. 295. De *insulis Æoliis*, supra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula*) Calceamenta Tyrrhe-

Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis AEneæ sedem & secreta petebat,
Sermonum memor & promissi muneris heros.
Nec minus AEneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
AEdibus, & licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio & sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.

Mor-

Senex surgit, & induitur tunica circa *membra, & circumligat plantis calceamenta pedum Tusca: deinde accingit lateri & humeris gladium Arcadicum, revocans* in dexteram *pelles pantheræ, pendentes a sinistra. Preterea duo etiam canes custodes exeunt ex alta porta, & sequuntur passus domini.* Sic *ibat heros ad cubiculum & penetrale Æneæ, memor verborum & promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic Æneæ.* Cum *occurrissent, sociant dextras* manus, *& sedent in media domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hęc* dicit: *Maxime dux Trojanorum, quo salvo numquam sane existimabo regnum vel res Troję eversas: sunt nobis parvę vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coercemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget* nos; *& sonat armis circa mœnia* nostra. *Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, & castra e regno divite: fors insperata ostendit* tibi *hanc viam salutis* & *confers te huc fatis vocantibus, non longe hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis:* qua parte *colonia Lydiæ, insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc* urbem, per *multos annos vigentem Mezentius rex deinceps gubernavit severo imperio & duris armis. Quid* prodesset *narrare immanes strages, quid crudelia facinora tyranni? Dii rependant* ista *capiti, & familiæ ipsius.*

Im-

NOTÆ.

rheno more, quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum ensem.*) *Arcadicum*, a *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Panthera.*) Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*: a πᾶν *omne*, & θὴρ *fera*.

472. *Pro nomine tanto, &c.*) pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De *Tusco amne*, *Tybri*, supra v. 330. De *Rutulis*, AE. 7. 795.

479. *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*) Urbs erat Etruriæ, a Lydis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, AE. 7. 652. Ajunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc a Pelasgis

ex

Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! & sanie taboque fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, & Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam,
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaque ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
Fata canens: o Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum: quos justus in hostem
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira.
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem,
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus & annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt, In-

Immo etiam alligabat corpora mortua corporibus *vivis, committens, & manus manibus & vultus vultibus, o speciem supplicii, & sic occidebat lenta nece* homines *diffluentes tabo, & sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi, obsident armati sævientem inaudito* modo *& ipsum, & ipsius domum; jugulant* ejus *socios, immittunt flammas ad tecta. Ille elapsus inter strages* cœpit *fugere in regionem Rutulorum, & protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore, repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego, o Ænea, dabo te ducem his millibus: naves enim* eorum *congregatæ toto litore fremunt, & volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet eos, edicens* hæc *oracula: O juventus lectissima Lydiæ, flos & robur antiquorum hominum, quos indignatio legitima impellit adversus hostem, &* quos *Mezentius inflammat justo furore: nemini Italo licet subdere tantam nationem: eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus territus oraculo Deorum stetit in his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos, & coronam cum sceptro; & addicit* has *notas regni: rogans ut veniam in castra, & accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus, pigra frigore & exhausta annis, & robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad id *filium, nisi junctus* cum *matre Sabella, ex ea deduceret partem patriæ. Tu cujus, & annis & patriæ oraculum favet, quem Dii vocant,* intra

N O T Æ.

ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, a Tyrrhenis e Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni, etiam *Tusci* vocati sunt; a θύω, *sacrifico*: ob religionis cæremonias, quæ apud eos vigebant: imprimis in urbe *Cære*, quam vocat Livius l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum*: ab hac religiones Deorum dictæ sunt *cæremoniæ*. Hinc multi scribunt Thusci, multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur Τυρσηνοί. *Etruscorum* nomen unde ortum sit ignoratur.

498. *Aruspex.*) Qui exta *conspicit arvigæ* vel *arugæ*: est autem *arviga*, hostia, ab ἄρρην, *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæonia*, Lydia, Æ. 4. 216.

506. *Tarchon.*) Nomen apud Tyrrhenos insigne, fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510. Ma-

Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor,
Hunc tibi præterea, spes & solatia nostri,
Pallanta adjungam. Sub te tolerare magistro
Militiam & grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat: primis & te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades & fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit: & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, & pulsa tonare.
Obstupuere animis alii: sed Troius heros
Agnovit sonitum, & Divæ promissa parentis.
Tum memorat: ne vero, hospes, ne quære profecto
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, & fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, & fœdera rumpant. Hæc

intra in regnum, *o dux generosissime Trojanorum & Italorum. Præterea sociabo tibi hunc Pallantem*, qui est *spes et solamen nostrum. Assuescat sub te institutore pati militiam & durum laborem belli* & *contemplari gesta tua: & admiretur te a tenera ætate. Tradam huic ducentos equites Arcadas, selectam vim juventutis: & Pallas tradet tibi totidem suo nomine. Vix ea locutus erat: & Æneas filius Anchisæ & fidelis Acates tenebant vultum defixum, & meditabantur plurima difficilia cum sua tristi mente: nisi Venus misisset signum e cœlo patente. Quippe fulgur intortum e cœlo inopinate erupit cum strepitu: & statim omnia visa sunt tremere, & sonus buccinæ Tyrrhenæ sonare per aerem. Aspiciunt* sursum: *& rursus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere & commota resonare inter nubes*, tempore *sereno, in parte cœli tranquilla. Cæteri territi sunt animo: sed princeps Trojanus cognovit sonum, & promissa Deæ matris. Tunc ait: Ne autem*, tu qui me excipis *hospitio, ne sane petas* a me *qualem exitum prodigia ista prædicant: ego vocor e cœlo* ad bellum. *Dea mater monuit se daturam hoc indicium, si bellum immineret, &* se *allaturam per aerem armaturam Vulcani* manu factam ad *auxilium* meum. *Heu! quam magnæ strages imminent Laurentibus miseris! O Turne, quale supplicium persolves mihi! O pater Tyberine, quam multos clypeos, & cassides, & robusta cadavera impelles inter aquas tuas! nunc* Latini *petant bellum, & violent fœdera.* Post-

N O T Æ.

510. *Matre Sabella.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere, hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: & Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æn. 7. 665. De *Cytherea*, Venere Æn. 1. 261.

526. *Tyrrhenusque tubæ mugire, &c.*) *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua & tubas dicuntur invenisse ab Athenæo, l. 4. Indicatque sonus ille Tyrrhenus, Æneam a Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus, &c.*) Latini regis populis. Æ. 7. 63. De *Turno*, ibid. 56. De *Tybri*, supra, v. 330.

540. *Fœdera rumpant.*) Nam Latinus Æneam in socium & generum admiserat, Æn. 7. 260.

542. *Herculeis, &c.*) Non mihi videtur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in qui-

Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos o superi, & Divum tu maxime rector
Jupiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, & venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, fortuna, minaris;
Nunc o, nunc liceat crudelem abrumpere vitam;
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;
Dum te, care puer, mea sera & sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuncius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis
Æneas inter primos & fidus Achates:
Inde alii Trojæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde & pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, & fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum,
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,

Rel-

unquam vicinus Mezentius, illudens huic meo *capiti, intulisset ense tot crudeles neces*, nec *privasset urbem tam multis incolis. Sed vos o Dii, & tu Jupiter maxime rex Deorum*, oro, *miserescite regis Arcadis, & exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, & rediturus in commune* cum eo: *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si vero intentas* mihi *eventum aliquem asperum, o fortuna; o jam jam liceat finire molestam vitam: dum sollicitudo* est adhuc *anceps, & spes futuri dubia, dum te habeo* in *complexu, o dilecte fili, unicum & ultimum gaudium meum: ne nuntius tristior lædat aures* meas. *Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri reportabant in aulam* eum *defectum* animo. *At equites jam egressi erant portis patentibus: in primis Æneas & fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in media turma, spectabilis chlamyde & armis versicoloribus. Qualis* est *Lucifer, quem Venus amat præ cæteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum* in *cœlo, & dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, & visu sequuntur nubem pulverulentam & turmas rutilantes æreis armis. Illi armati incedunt inter vepres, qua proximus est terminus viarum: clamor surgit, & collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna sylva, prope frigidum flumen Cæretanæ* urbis,

late

N O T Æ.

generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis fingitur, *Æn.* 7. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, AEn. 7. 800. *Arcadius rex*, Evander, supra, v. 51.

588. *Chlamyde.*) De ea militari veste, *sopravesta*, AEn. 3. 484. De *Lucifero:* stella Veneris quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. 6. 86.

596. *Quadrupedante putrem, &c.*) *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu*; quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Cæritis amnem, &c.*) *Sylva*, in litore maris, prope amnem exiguum, *Cæretanum* olim, nunc *Vaccina* dictum: ad orientem urbis *Cæritis*, quæ est *Cære*, de qua supra, v. 479. Hujus incolæ *Cærites*, media syllaba brevi; vel *Cæretes*, media longa, dicuntur, AEn. 10. 183.

De

Relligione patrum late facer : undique colles
Inclusêre cavi, & nigra nemus abiete cingunt.
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis: celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, & latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas & bello lecta juventus
Succedunt, fessique & equos & corpora curant.
At Venus æthereos inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En perfecta mei promissa conjugis arte
Munera: ne mox, aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit, & amplexus nati Cytherea petivit:
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille Deæ donis & tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit:
Miraturque, interque manus & brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis cum cœrula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget.
Tum leves ocreas electro auroque recocto,

Ha-

late sacra veneratione majorum, colles curvi circumdant undequaque & cingunt sylvam abietibus umbrosis. Fama narrat, antiquos Pelasgos, qui primi occupaverunt olim regionem Latinam dicavisse sylvam, & diem certum *Sylvano, Deo agrorum & pecudum. Non longe hinc Tarcho & Tyrrheni habebant castra, secura* ob naturam *locorum: & totus exercitus* eorum *poterat jam aspici* ab Ænea *ex edito colle, & fixerat tentoria* in *patentibus campis. Æneas pater & juventus electa ad bellum descendunt illuc, & fatigati reficiunt equos & corpora. At Venus, alba Dea, erat* illic *portans munera per nubes aereas, & ut eminus aspexit filium remotum a frigido fluvio in valle separata, allocuta est* eum *talibus verbis, & se ultro exhibuit: Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei*, quam tibi *promiseram: ne deinceps, o, fili timeas vocare ad pugnam, sive Laurentes gloriosos sive ferocem Turnum*. Sic *dixit Venus, & venit in amplexum filii, & deposuit arma fulgentia sub quercu opposita. Ille* Æneas *gaudens muneribus Deæ & tanto honore, non potest satiari, & mittit oculos per singulas* partes, *& stupet: & sumit in manus & brachia cassidem horrendam cristis & ejicientem ignes, & gladium mortiferum, & loricam rigidam ære cruentam, amplam* talem, *qualis* est *nubes cærulea quando accenditur radiis Solis, & resplendet procul: deinde ocreas politas electro & auro repurgato, & ha-*

NOTÆ.

De *abiete* arbore, *abete*, passim in Georg. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24. De *Pelasgis*, supra v. 479.

602. *Qui primi, &c.*) Tamen post *Siculos* indigenas, & advenas *Oenotras* seu *Aborigines*, venere *Pelasgi*: deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trajani*. Hic ordo e Dionysio Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis*. Castra metabatur, figebat tentoria, ut AEn. 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles.*

610. *Egelido.*) Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poet. l. 6. 7. & modo negare, ut in *enodis*, Georg. 2. 78. modo augere, ut in *edurus*, Georg. 4. 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus*, modo *frigidus*; Cerdanus contendit semper esse *tepidum*: affertque a Catullo *egelidos tepores*, e Columella *egelidum ver*, &c. sed afferimus etiam e Virgilio *egelidum flumen*, ex Ausonio *egelidum Istrum*, *egelidam Mosellam*: id est, *frigidam*, quis enim umquam fluvios vocavit *tepidos*? De *Laurentibus*, AEn. 7. 63. De *Cytherea*, AEn. 1. 261.

620. *Cristis galeam, &c.*) *Cristis*, id est pennis avium, aut jubis equinis, igneo colore tinctis, e cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentibus, AEn. 3. 468. De *electro*, supra, v. 402.

625. *Cly-*

Hastamque, & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impavidos: illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat: subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post idem inter se posito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant: & cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant, (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per sylvam, & sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat.

AEnea-

& hastam, & fabricam inenarrabilem clypei. Vulcanus, non imperitus vaticiniorum, nec inscius futuri seculi, expresserat in illo clypeo *res Italas & victorias Romanorum*: expresserat *illic totam seriem familiæ oriturae ab Ascanio, & bella gesta per ordinem. Expresserat quoque lupam enixam jacere in virenti caverna Martis, duos infantes* huic *alludere, pendulos ad mammas, & interritos sugere altricem, illam reflexam collo tereti abblandiri* iis *alternis, & formare membra* eorum *lingua. Nec longe inde apposuerat Romam, & Sabinas raptas absque exemplo* in *cœtu caveæ*, dum *agerentur magni* ludi *Circenses: & statim novum bellum oriri* inter *Romanos, & senem Tatium & Cures austeros. Postea iidem reges, relicto prælio, erant ante altaria Jovis, armati & ferentes pateras: &anciebant inter se pacem icta porca. Non longe hinc quadriga concitatæ in oppositas* partes *dilacerabant Metium: tu vero, Albane,* debuisses *stare pactis: & Tullius per sylvam trahebat viscera hominis* illius *perjuri: & sentes stillabant tincti sanguine. Præterea Porsenna, jubebat Romanos admittere Tarquinium expulsum, & cingebat urbem magna obsidione.*

Roma-

NOTÆ.

625. *Clypei textum.*) Qui e multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

629. *Stirpis ab Ascanio, &c.*) De *Ascanii stirpe*, AEn. 6. 763. & sequent. De *lupa* Romuli & Remi, Martis filiorum, altrice, AEn. 1. 278.

635. *Raptas sine more Sabinas, &c.*) Romulus cum, urbe condita, deesse suis civibus fœminas videret, ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt, De *iis & cavea*, AEn. 5. 388. Ad eos cum convenissent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum fœminæ raptæ sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem & Romulum denique compositum est; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma*, populus a Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus* AEn. 6. 809.

641. *Cæsa porca.*) Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius, l. 1. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fecialis, minister sanciendi fœderis, sic ajebat: *Si prior defecerit publico consilio, dolo malo, tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.* Inde fœdus *ictum* dici solet.

642. *Metium in diversa, &c.* Cum Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium, &c.*) Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera

pul-

AEneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres: pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpejæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat:
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris & dono noctis opacæ:
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.

Hic *Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum* Porsennam *similem irato & similem minanti:* ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, & Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In suprema* parte clypei *Manlius, defensor arcis Tarpejæ, erat ante templum, & servabat altum Capitolium: & domus* adhuc *nova rigescebat paleis Romuli: Et illic anser ex argento, volans* in *aureis porticibus, monebat* cantu *Gallos accedere ad portas: Galli accedebant per sentes, &* jam *occupabant arcem, tuti tenebris & munere noctis caliginosæ: Illis* erat *aurea coma, & vestimentum aureum: splendebant sagis virgatis: præterea colla candida cingebantur aureis* monilibus: *unusquisque librat manu duo gæsa Alpina, tecti clypeis longis* secundum *corpora.*

Inde

NOTÆ.

pulsus est, Bruto & Collatino ducibus. Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tyberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650. *Cocles.*) Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus: Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tyberim desiluit, & multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clælia.*) Cum de pacis conditionibus ageretur, dataeque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum a Janiculo deduceret; Clælia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis; cum cæteris virginibus tranavit Tyberim; & repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652. *Tarpejæ Manlius, &c.*) Anno U. C. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fusis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent: & noctu in muros per præcipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt, Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt & urbe pulsi. De *Tarpeio* seu *Capitolino* monte, ubi arx & templum Jovis, supra. v. 347.

654. *Romuleoque recens, &c.*) Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. 2. altera in Capitolino, eaque, ut ferebant mores temporis, stramento & paleis tecta, quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, & ad monumentum priscæ frugalitatis colebatur. Ovid. Fast. 3. 183. Senec. Controv. 9. Vitruv. l. 2. c. 1. *Recens* dicitur ratione sculpturæ: quia cum recens a Vulcano sculpta esset & ex auro efficta, videbatur fulgore suo referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659. *Aurea cæsaries, &c.*) Habitus & arma Gallorum. I. *Aurea coma*: describuntur enim a Livio & aliis comæ Gallorum promissæ rutilatæ, seu flavæ. II. *Lactea colla*: candido etiam colore insignes fuisse prædicantur; unde & nomen habuisse a γάλα, *lac*. III. *Aurea vestis*, quam hic multi sumunt pro *barba*, quia Lucretius, l. 5. 672. dixit, *impubem molli pubescere veste*. Potest tamen intelligi de veste inferiore, cui sagula superinducta essent. IV. *Sagula*. Fuerunt *chlamys*, *sagum*, *paludamentum*, ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: sed *paludamentum*, proprium imperatorum & longius; *sagum & chlamys*, militum & brevius. Quidam volunt, *saga*, vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, & fibulatas fuisse vestes: sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur; id est, virgis sive segmentis distincta versicoloribus, & in longum varia serie porrectis. V. *Torques* aurei e collo penduli; quos apud Gallos in usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æn. 6. 825. VI. *Gæsa*: hastæ longiores, sed leves & exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno Al-

Hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, & lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis:
Et scelerum pœnas: & te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, furiarumque ora trementem;
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumuli late maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cœrula cano:
Et circum argento clari delphines in orbem
AEquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat: totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
Cum patribus, populoque, Penatibus & magnis Dis,

Stans

Inde sculpserat Salios saltantes, & Lupercos nudos, & acumina pileorum *lanea, & scutula emissa e cœlo: ibant ad sacrificia per urbem pudicæ matronæ in vehiculis pensilibus: Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis: & supplicia criminum: & te, o Catilina, suspensum* ex *imminente scopulo, & metuentem vultus furiarum: & pios segregatos ab* impiis, *& Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat late ex auro species inflati maris, at* aquæ *cœruleæ spumabant fluctu albo, & delphines circum lucidi argento agitabant in orbem mare caudis, & scindebant fluctus. In medio* mari *videre erat classes æratis* proris, *certamina Actiaca: & aspexisses totum Leucaten fervescere pugna ordinata, & undas resplendere argento. Hinc* erat *Augustus Cæsar ducens ad pugnam Italos, cum senatoribus, & populo, & Penatibus, & magnis Diis*

erectus

N O T Æ.

Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus est; *scutum* longius multo quam latius.

664. *Lanigerosque, &c.*) De *Saliis*, supra v. 285. De *Lupercis*, v. 343. Sacerdotes porro præcipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata; quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas esset eos nudo esse capite: hinc *Flamines* dicti quasi *Filamines*, & lana illa, *apex*, ab *apo*, quod est ab ἅπτω, *ligo*.

Lapsa ancilia, &c.) Scuta brevia, quasi *ancisa*; id est, *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis. Ovid. Fast. 3. 377. *Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulus omnis abest*. Horum unum regnante Numa; decidisse dicitur e cœlo: & edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus admisceretur, ne internosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato, &c.

666. *Pilentis matres, &c.* Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosqua veherentur. Ita Livius; anno circiter U. C. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667. *Tartareas sedes, &c.*) De *Tartaro*, Æn. 6. 134. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *ostiis* inferorum, Æn. 6. 237.

668. *Catilina*.) *L. Sergius Catilina*, patricia familia vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset: de cæde consulum & senatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris, deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus & C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissa in agro Pistoriensi pugna victus & interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collega. Anno U. C. 691. De *Furiis*, Georg. 3. 552.

670. *Catonem, &c.*) Non majorem, sed minorem, siquidem Catilinæ & eorum temporum hic mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque, Æn. 6. 841. Hunc præficit juridicundo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat, quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus aliique.

673. *Delphines, &c.*) De *Delphinibus*, Æn. 3. 427. De *Actio*, promontorio Epiri & *victoria* ibidem ab Augusto relata, Ibid. v. 270. 280. De *Leucate*, ibidem monte & insula, v. 274. De *Augusto*, Octaviani cognomine, Æn. 6. 792. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *magnis* Diis, Æn. 3. 12.

680. *Tem-*

Digitized by Google

Stans celsa in puppi : geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia, ventis & Diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens : cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis & litore rubro
AEgyptum, viresque Orientis, & ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! AEgyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Alta petunt : pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos.
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur : arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:

Nec-*erectus in puppe sublimi : cui caput lætum emittit geminas flammas, & paterna stella apparet* in *capite. Alia parte* erat *Agrippa, Diis & ventis propitiis, sublimis, impellens aciem : cui caput radiat rostratum navali corona*, quod est *nobile monumentum victoriæ. Inde Antonius victor diversis bellis & auxilio barbarorum, adducit secum Ægyptum, & robora Orientis, & extrema Bactra, ab* usque *gentibus Auroræ & mari rubro : &* proh *scelus! Uxor Ægyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere, & totum mare spumare commotum remis revolutis & rostris trifidis. Procedunt mari : diceres Cycladas erutas fluitare mari, aut excelsos montes congredi* cum *montibus, tanta* est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis in stuppa, & spiculis volucre ferrum : campi Neptuni rubescunt nova strage. In medio Regina* Cleopatra *revocat acies patrio sistro : & non-*

N O T Æ.

680. ***Tempora flammas vomunt.***) Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis & igneos fuisse testatur Suetonius.

681. ***Patriumque vertice sidus.***) Stella Julii Cæsaris : quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9. 46.

682. ***Agrippa.***) ***M. Agrippa***, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipue Actiaco bello. Ter consul fuit, consors Tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, & adoptione filius. Obiit anno U. C. 742.

684. ***Rostrata corona, &c.***) Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro, primum a Pompejo Magao M. Varroni, bellis piraticis : secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompejum : quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno U. C. 718. Plinio l. 16. 4.

686. ***Victor, ab Aurora &c.***) ***M. Antonius***, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno U.C. 710. quo Cæsar occisus est : ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido : multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum & Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit : mox ad bellum Parthicum & administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit : sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit, amore Cleopatræ Ægypti reginæ : quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a Senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno U. C. 723. sequente anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit; Cleopatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur aspidis inter ficus delitescentis punctis sibi mortem accersivit. *Auroræ populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri, quod Arabiam ad occidentem & meridiem alluit, & in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Asiam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690. ***Rostrisque tridentibus.***) Ita legendum esse diximus, & explicuimus, Æn. 5. 143.

692. ***Cycladas.***) Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æn. 3. 74. Cum autem dicat, *montes concurrere montibus altos* : innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes : at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. De *Neptuno*, Æn. 1. 129.

696. ***Patrio sistro.***) *Sistrum*, Æreum crepitaculum. Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium : hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus inser-

tæ

Digitized by Google

Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, & laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futura,
Fecerat ignipotens undis & Japyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, & tota veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.

At

& nondum adhuc spectat a tergo serpentes duos. Et portenta Deorum omnis generis, & latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum & Venerem, & adversus Minervam. Mars exsculptus ferro sævit in medio prælio, & funestæ Furiæ ex aere, & discordia incedit gaudens lacera palla, quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo videns ista tendebat arcum ex alto; hoc metu tota Ægyptus, & Indi, omnis Arabs, omnes Sabæi convertebant dorsum. Ipsa regina videbatur præbere vela ventis invocatis, & quamprimum laxare funes navium *solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam nece imminente, provehi fluctibus & Japyge* vento: *ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, & aperientem plexus* suos *& tota veste* expassa *invitantem victos in sinum* suum *cœruleum & fluenta latebrosa.*

NOTÆ.

laxis foraminibus insertæ, ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro attrictu ed lamina allita tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus eret in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen a *σείω*, *quatio*. Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc e Virgilio dictum puto per Ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatre dictum, l. 3 9.41. *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubim; Et Tyberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.*

698. *Omnigenumque Deum, &c.*) Cicero de Nat. l. 3. 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt*. Plutarchus enumerat *felem*, *gryphem*: Plinius, *scarabæos*: Prudentius, *simiam*: alii, alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis*: & *Anubis* eorum filius, vel miles vel satelles, ideo canino capite depictus, quia vel regem fide custodiebat, vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 1. 27. De *Neptuno*, Æn. 1. 129. De *Venere*, Ibid. 260. De *Minerva*. Æn. 2. 31. De *Mavorte* Marte, Ecl. 9. 12.

701. *Ex æthere diræ.*) *Furiæ*. De quibus, Æn. 6. 572. Ex *æthere*, tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud superos præsertim dicuntur *diræ*; Æn. 3. 211.

702. *Scissa discordia palla.*) Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, fœdera disrumpit, &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æn. 7. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æn. 3. 275. De *palla*, pallio muliebri, Æn. 1. 652.

705. *Indi, &c.*) Vel veri *Indi* Asiæ: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus, Georg. 2. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, Georg. 1. 57.

710. *Japyge.*) Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Japyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Japyge, filio; juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, Georg. 4. 287.

714. *Triplici .... triumpho*) Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno U. C. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sex. Pompejum vicerat annis 719. & 720. partim per legatos, partim per seipsum: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra apud Actium in Epiri litore superata, deque Macedonia, anno U. C. 724 mense Septembri. Tertio, de Ægypto. post necem Antonii & Cleopatræ, captamque Alexandriam, subacta, anno U. C. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, anno 727 Januar. mense.

715. *Dis Italis votum immortale, &c.*) *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit, im-

Fulgores nunc terrificos, sonitumque metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
AEgidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
AEtnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
AEra lacu: gemit impositis incudibus antrum,
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater AEoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmina cantus.

Con-

Nunc miscebant operi fulgura terrentia, & fragorem, & timorem, & iras cum igne persequente. Ex alia parte deproperabant Marti currum & rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: & certatim ornabant squamis & auro ęgida horribilem, clypeum Palladis iratę, & serpentes implicatos, & ipsam Medusam in pectore Deę torquentem oculos post abscissum collum. O Cyclopes Ætnęi, ait Vulcanus, auferte hęc omnia, & deponite laborem inchoatum, & huc intendite animum. Arma sunt fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus, nunc omni arte pręcipua: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi sunt, & pariter diviserunt laborem: ęs & metallum auri fluit in rivos, & chalybs vulnificus liquitur in ampla fornace. Componunt magnum clypeum, sufficientem solum adversus cuncta arma Latinorum; & connectunt septem textus rotundos textibus, alii excipiunt & emittunt ventos follibus plenis ventos alii mergunt aquis ęra stridula: caverna sonat incudibus in ea defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, & forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hęc in regionibus Æoliis, lux alma & cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili.

Se-

NOTÆ.

mensam, per *aquosam nubem:* æstuantem aerem, per *ignem* e flatus ventorum, per *Austrum:* hic enim ventus præ ceteris frequens tempestatibus est, ut diximus Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra v. 354. De *Pallade*, AE. 1. 43.

436. *Squamis auroque, &c.*) Disjunctio pro *squamis aureis*, G. 2. 192. *Pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est, Medusæ caput anguiferum, non in clypeo, ut alias, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone & Palladis clypeo*, AE. 2. 616.

446. *Chalybs.*) Genus ferri densissimi ac durissimi, *acciaro:* a populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum.*) Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius.*) *Vulcanus:* qui a Junone matre, propter deformitatem, e cœlo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi a Græcis dictus est officinam suam exercere ob frequentia ibidem fulmina, Georg. 1. 295. De *insulis Æoliis*, supra, v. 416.

458. *Tyrrhena pedum vincula*) Calceamenta Tyrrhe-

Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis AEneæ sedem & secreta petebat,
Sermonum memor & promissi muneris heros.
Nec minus AEneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
AEdibus, & licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam sors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio & sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.

Mor-

Senex surgit, & induitur tunica circa membra, & circumligat plantis calceamenta pedum Tusca: deinde accingit lateri & humeris gladium Arcadicum, revocans in dexteram *pelles panther, pendentes a sinistra. Preterea duo etiam canes custodes exeunt ex alta porta, & sequuntur passus domini.* Sic *ibat heros ad cubiculum & penetrale Æneæ, memor verborum & promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic Æneæ.* Cum *occurrissent, sociant dextras* manus, *& sedent in media domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hæc* dicit: *Maxime dux Trojanorum, quo salvo numquam sane existimabo regnum vel res Trojæ eversas: sunt nobis parvæ vires ad subsidium belli, pro tanta dignitate: hinc coercemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget* nos; *& sonat armis circa mœnia* nostra. *Ast ego meditor sociare tibi magnas nationes, & castra e regno divite: sors insperata ostendit* tibi *hanc viam salutis* & *confers te huc fatis vocantibus, non longe hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis:* ☞ *qua* parte *colonia Lydia, insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc* urbem, per *multos annos vigentem Mezentius rex deinceps gubernavit severo imperio & duris armis. Quid* prodesset *narrare immanes strages, quid crudelia facinora tyranni? Dii rependant* ista *capiti, & familiæ ipsius.*

Im-

NOTÆ.

rheno more, quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum ensem.*) *Arcadicum*, a *Tegea* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Panthera.*) Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*: a *πᾶν omne*, & *θὴρ fera*.

472. *Pro nomine tanto, &c.*) pro dignitate Trojani nominis: pro tanta causa, id est tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causa* sumitur. De *Tusco amne*, *Tybri*, supra v. 330. De *Rutulis*, AE. 7. 795.

479. *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*) Urbs erat Etruriæ, a Lydis dicta deinde *Cære*, hodie *Cerveteri*, AE. 7. 652. Ajunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc a Pelasgis

ex

Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! & fanie taboque fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, & Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam,
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaque ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
Fata canens: o Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum: quos justus in hostem
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira.
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem,
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus & annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt, In-

Immo etiam alligabat corpora mortua corporibus *vivis, committens, & manus manibus & vultus vultibus, o speciem supplicii, & sic occidebat lenta nece* homines *diffluentes tabo, & sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi, obsident armati sævientem inaudito* modo *& ipsum, & ipsius domum; jugulant* ejus *socios, immittunt flammas ad tecta. Ille elapsus inter strages* cœpit *fugere in regionem Rutulorum, & protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore, repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego, o Ænea, dabo te ducem his millibus: naves enim* eorum *congregatæ toto litore fremunt, & volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet eos, edicens* hæc *oracula: O juventus lectissima Lydiæ, flos & robur antiquorum hominum, quos indignatio legitima impellit adversus hostem, &* quos *Mezentius inflammat justo furore: nemini Italo licet subdere tantam nationem: eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus territus oraculo Deorum stetit* in *his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos, & coronam cum sceptro; & addidit* has *notas regni: rogans ut veniam in castra, & accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus pigra frigore & exhausta annis, & robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad id *filium, nisi junctus* cum *matre Sabella, ex ea deduceret partem patriæ. Tu cujus, & annis & patriæ oraculum favet, quem Dii vocant,* *intra*

N O T Æ.

ex Æmonia, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, a Tyrrheuis e Lydia profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni, etiam *Tusci* vocati sunt; a θύω, *sacrifico*: ob religionis cæremonias, quæ apud eos vigebant: imprimis in urbe *Cære*, quam vocat Livius l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum*: ab hac religiones Deorum dictæ sunt *cæremoniæ*. Hinc multi scribunt Thusci, multi tamen *Tusci*, Græcis auctoribus, a quibus vocantur *Tuσκοι*. *Etruscorum* nomen unde ortum sit ignoratur.

498. *Aruspex.*) Qui exta *conspicit arviga* vel *aruga*: est autem *arviga*, hostia, ab ἀρνὸς, *aries*. Ita Vossius. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæonia*, Lydia, AE. 4. 216.

506. *Tarchon.*) Nomen apud Tyrrhenos insigne, fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim, ex Strabone.

510. Ma-

Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes & solatia nostri,
Pallanta adjungam. Sub te tolerare magistro
Militiam & grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat: primis & te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades & fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit: & ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, & pulsa tonare.
Obstupuere animis alii: sed Troius heros
Agnovit sonitum, & Divæ promissa parentis.
Tum memorat: ne vero, hospes, ne quære profecto
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, & fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, & fœdera rumpant. Hæc

intra in regnum, *o dux generosissime Trojanorum & Italorum. Præterea sociabo tibi hunc Pallantem*, qui est *spes et solamen nostrum. Assuescat sub te institutore pati militiam & durum laborem belli* & *contemplari gesta tua: & admiretur te a tenera ætate. Tradam huic ducentos equites Arcadas, selectam vim juventutis: & Pallas tradet tibi totidem suo nomine. Vix ea locutus erat: & Æneas filius Anchisæ & fidelis Acates tenebant vultum defixum, & meditabantur plurima difficilia cum sua tristi mente: nisi Venus misisset signum e cœlo patente. Quippe fulgur intortum e cœlo inopinate erupit cum strepitu: & statim omnia visa* sunt *tremere, & sonus buccinæ Tyrrhenæ sonare per aerem. Aspiciunt* sursum *: & rursus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere & commota resonare inter nubes*, tempore *sereno, in parte cœli tranquilla. Cæteri territi sunt animo: sed princeps Trojanus cognovit sonum, & promissa Deæ matris. Tunc ait: Ne autem*, tu qui me excipis *hospitio, ne sane petas* a me *qualem exitum prodigia ista prædicant: ego vocor e cœlo* ad bellum. *Dea mater monuit se daturam hoc indicium, si bellum immineret, & se allaturam per aerem armaturam Vulcani* manu factam ad *auxilium* meum. *Heu! quam magnæ strages imminent Laurentibus miseris! O Turne, quale supplicium persolves mihi! O pater Tyberine, quam multos clypeos, & cassides, & robusta cadavera impelles inter aquas tuas! nunc* Latini *petant bellum, & violent fœdera.* Post-

N O T Æ.

510. *Matre Sabella.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere, hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: & Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æn. 7. 665. De *Cytherea*, Venere Æn. 1. 261.

526. *Tyrrhenusque tubæ mugire, &c.*) *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua & tubas dicuntur invenisse ab Athenæo, l. 4. Indicatque sonus ille Tyrrhenus, Æneam a Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus, &c.*) Latini regis populis, Æ. 7. 63. De *Turno*, ibid. 56. De *Tybri*, supra, v. 330.

540. *Fœdera rumpant.*) Nam Latinus Æneam in socium & generum admiserat, Æn. 7. 260.

542. *Herculeis, &c.*) Non mihi videtur in lucum rediisse, ubi hesterna die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in quibus

Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos o superi, & Divum tu maxime rector
Juppiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, & venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, fortuna, minaris;
Nunc o, nunc liceat crudelem abrumpere vitam;
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;
Dum te, care puer, mea sera & sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuncius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis
Æneas inter primos & fidus Achates:
Inde alii Trojæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde & pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, & fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum,
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,

Rel-

umquam vicinus Mezentius, illudens huic meo *capiti, intulisset ense tot crudeles neces*, nec *privasset urbem tam multis incolis. Sed vos o Dii, & tu Jupiter maxime rex Deorum, oro, miserescite regis Arcadis, & exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, & rediturus in commune* cum eo: *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si vero intentas* mihi *eventum aliquem asperum, o fortuna; o jam jam liceat finire molestam vitam: dum sollicitudo* est adhuc *anceps, & spes futuri dubia, dum te habeo* in *complexu, o dilecte fili, unicum & ultimum gaudium meum: ne nuntius tristior lædat aures* meas. *Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri reportabant in aulam* eum *defectum* animo. *At equites jam egressi erant portis patentibus: in primis Æneas & fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in media turma, spectabilis chlamyde & armis versicoloribus. Qualis* est *Lucifer, quem Venus amat præ cæteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum* in *cœlo, & dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, & visu sequuntur nubem pulverulentam & turmas rutilantes æreis* armis. *Illi armati incedunt inter vepres, qua proximus est terminus viarum: clamor surgit, & collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna sylva, prope frigidum flumen Cæretanæ* urbis,

late

N O T Æ.

generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis fingitur, Æn. 7. 662. *Feronia*, Dea Herili mater, AEn. 7. 800. *Arcadius rex*, Evander, supra, v. 51.

588. *Chlamyde*.) De ea militari veste, *soprasberga*, AEn. 3. 484. De *Lucifero*: stella Veneris quæ mane ante Solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire Solem dicitur, Ecl. 6. 86.

596. *Quadrupedante putrem, &c.*) *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu*; quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Cæritis amnem, &c.*) *Sylva*, in litore maris, prope amnem exiguum, *Cæretanum* olim, nunc *Vaccina* dictum: ad orientem urbis *Cæritis*, quæ est *Cære*, de qua supra, v. 479. Hujus incolæ *Cærites*, media syllaba brevi; vel *Cæretes*, media longa, dicuntur, AEn. 10. 183.

De

Relligione patrum late facer : undique colles
Inclusere cavi , & nigra nemus abiete cingunt .
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos ,
Arvorum pecorisque Deo , lucumque diemque ,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos .
Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis : celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio , & latis tendebat in arvis .
Huc pater Æneas & bello lecta juventus
Succedunt , fessique & equos & corpora curant .
At Venus ætherios inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat : natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit ,
Talibus affata est dictis , seque obtulit ultro :
En perfecta mei promissa conjugis arte
Munera : ne mox , aut Laurentes , nate , superbos ,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum .
Dixit , & amplexus nati Cytherea petivit :
Arma sub adversa posuit radiantia quercu .
Ille Deæ donis & tanto lætus honore ,
Expleri nequit , atque oculos per singula volvit :
Miraturque , interque manus & brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem ,
Fatiferumque ensem , loricam ex ære rigentem ,
Sanguineam , ingentem : qualis cum cœrula nubes
Solis inardescit radiis , longeque refulget .
Tum leves ocreas electro auroque recocto ,

Ha-

late sacra veneratione majorum , colles curvi circumdant undequaque & cingunt sylvam abietibus umbrosis . Fama narrat , antiquos Pelasgos , qui primi occupaverunt olim regionem Latinam dicavisse sylvam , & diem certum *Sylvano , Deo agrorum & pecudum . Non longe hinc Tarcho & Tyrrheni habebant castra , secura* ob naturam *locorum : & totus exercitus* eorum *poterat jam aspici* ab Ænea *ex edito colle , & fixerat tentoria* in *patentibus campis . Æneas pater & juventus electa ad bellum descendunt illuc , & fatigati reficiunt equos & corpora . At Venus , alba Dea , erat* illic *portans munera per nubes aereas , & ut eminus aspexit filium remotum a frigido fluvio in valle separata , allocuta est* eum *talibus verbis , & se ultro exhibuit : Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei ,* quam tibi *promiseram : ne deinceps , o , fili timeas vocare ad pugnam , sive Laurentes gloriosos sive ferocem Turnum .* Sic *dixit Venus , & venit in amplexum filii , & deposuit arma fulgentia sub quercu opposita . Ille* Æneas *gaudens muneribus Deæ & tanto honore , non potest satiari , & mittit oculos per singulas* partes , *& stupet : & sumit in manus & brachia cassidem horrendam cristis & ejicientem ignes , & gladium mortiferum , & loricam rigidam ære cruentam , amplam* talem ; *qualis* est *nubes cærulea quando accenditur radiis Solis , & resplendet procul : deinde ocreas politas electro & auro repurgato , & ha-*

NOTÆ.

De *abiete* arbore , *abete* , passim in Georg. De *Sylvano* , Ecl. 10. 24. De *Pelasgis* , supra v. 479.

602. *Qui primi , &c.*) Tamen post *Siculos* indigenas , & advenas *Oenotros* seu *Aborigines* , venere *Pelasgi* : deinde *Tyrrheni* , postea *Arcades* , tum *Trojani* . Hic ordo e Dionysio Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis* . Castra metabatur , figebat tentoria , ut AEn. 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles.*

610. *Egelido* .) Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poet. l. 6. 7. & modo negare , ut in *enodis* , Georg. 2. 78. modo augere , ut in *edurus* , Georg. 4. 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus* , modo *frigidus* ; Cerdanus contendit semper esse *tepidum* : affertque a Catullo *egelidos tepores* , e Columella *egelidum ver* , *&c.* sed afferimus etiam e Virgilio *egelidum flumen* , ex Ausonio *egelidum Istrum* , *egelidam Mosellam* : id est , *frigidam* , quis enim umquam fluvios vocavit *tepidos* ? De *Laurentibus* , AEn. 7. 63. De *Cytherea* . AEn. 1. 261.

620. *Cristis galeam , &c.*) *Cristis* , id est pennis avium , aut jubis equinis , igneo colore tinctis , e cono seu apice galeæ , in modum flammarum erumpentibus , AEn. 3. 468. De *electro* , supra , v. 402.

625. *Clyp-*

Hastamque, & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impavidos: illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat: subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post idem inter se posito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant: & cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant, (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per sylvam, & sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat.

AEnea-

& hastam, & fabricam inenarrabilem clypei. Vulcanus, non imperitus vaticiniorum, nec inscius futuri seculi, expresserat in illo clypeo *res Italas & victorias Romanorum*: expresserat *illic totam seriem familiæ orituræ ab Ascanio, & bella gesta per ordinem. Expresserat quoque lupam enixam jacere in virenti caverna Martis, duos infantes* huic *alludere, pendulos ad mammas, & interritos sugere altricem, illam reflexam collo tereti abblandiri* iis *alternis, & formare membra* eorum *lingua. Nec longe inde apposuerat Romam, & Sabinas raptas absque exemplo* in *cœtu caveæ*, dum *agerentur magni* ludi *Circenses: & statim novum bellum oriri* inter *Romanos, & senem Tatium & Cures austeros. Postea iidem reges, relicto prælio, erant ante altaria Jovis, armati & ferentes pateras: & sanciebant inter se pacem icta porca. Non longe hinc quadrigæ concitatæ in oppositas* partes *dilacerabant Metium: tu vero, Albane,* debuisses *stare pactis: & Tullius per sylvam trahebat viscera hominis* illius *perjuri: & sentes stillabant tincti sanguine. Præterea Porsenna, jubebat Romanos admittere Tarquinium expulsum, & cingebat urbem magna obsidione.*

Roma-

NOTÆ.

625. *Clypei textum.*) Quia e multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

629. *Stirpis ab Ascanio, &c.*) De *Ascanii stirpe*, AEn. 6. 763. & sequent. De *lupa* Romuli & Remi, Martis filiorum, altrice, AEn. 1. 278.

635. *Raptas sine more Sabinas, &c.*) Romulus cum, urbe condita, deesse suis civibus fœminas videret, ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt, De *iis & caveâ*, AEn. 5. 388. Ad eos cum convenissent vicini, præcipue ex urbe Sabinorum *Curibus*; eorum fœminæ raptæ sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem: quod inter Tatium Sabinorum regem & Romulum denique compositum est; ea lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma*, populus a Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus* AEn. 6. 809.

641. *Cæsa porca.*) Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius, l. 1. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fecialis, minister sanciendi fœderis, sic ajebat: *Si prior defecerit publico consilio, dolo malo, tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.* Inde fœdus *ictum* dici solet.

642. *Metium in diversa, &c.* Cum Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo subdidisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset: Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium, &c.*) Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera

pul-

AEneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres: pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpejæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat:
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris & dono noctis opacæ:
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.

Hic *Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum* Porsennam *similem irato & similem minanti:* ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, & Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In suprema* parte clypei *Manlius, defensor arcis Tarpejæ, erat ante templum, & servabat altum Capitolium: & domus* adhuc *nova rigescebat paleis Romuli: Et illic anser ex argento, volans* in *aureis porticibus, monebat* cantu *Gallos accedere ad portas: Galli accedebant per sentes, &* jam *occupabant arcem, tuti tenebris & munere noctis caliginosæ: Illis* erat *aurea coma, & vestimentum aureum: splendebant sagis virgatis: præterea colla candida cingebantur aureis* monilibus *: unusquisque librat manu duo gæsa Alpina, tecti clypeis longis* secundum *corpora.*

Inde

NOTÆ.

pulsus est, Bruto & Collatino ducibus. Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tyberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650. *Cocles.*) Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus: Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tyberim desiluit, & multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clœlia.*) Cum de pacis conditionibus ageretur, datæque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum a Janiculo deduceret; Clælia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis; cum cæteris virginibus tranavit Tyberim; & repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652. *Tarpejæ Manlius, &c.*) Anno U. C. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, fusis ad Alliam fluvium Romanis captaque urbe Roma, Capitolium obsiderent: & noctu in muros per præcipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, quibus in summa fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt, Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt & urbe pulsi. De *Tarpeio* seu *Capitolino* monte, ubi arx & templum Jovis, supra, v. 347.

654. *Romuleoque recens, &c.*) Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dionys. l. 2. altera in Capitolino, eaque, ut ferebant mores temporis, stramento & paleis tecta, quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, & ad monumentum priscæ frugalitatis colebatur. Ovid. Fast. 3. 183. Senec. Controv. 9. Vitruv. l. 2. c. 1. *Recens* dicitur ratione sculpturæ; quia cum recens a Vulcano sculpta esset & ex auro efficta, videbatur fulgore suo referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659. *Aurea cæsaries, &c.*) Habitus & arma Gallorum. I. *Aurea coma*: describuntur enim a Livio & aliis comæ Gallorum promissæ rutilatæ, seu flavæ. II. *Lactea colla*: candido etiam colore insignes fuisse prædicantur; unde & nomen habuisse a γάλα, *lac*. III. *Aurea vestis*, quam hic multi sumunt pro *barba*, quia Lucretius, l. 5. 672. dixit, *impubem molli pubescere veste*. Potest tamen intelligi de veste inferiore, cui sagula superinducta essent. IV. *Sagula*. Fuerunt *chlamys*, *sagum*, *paludamentum*, ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: sed *paludamentum*, proprium imperatorum & longius; *sagum & chlamys*, militum & brevius. Quidam volunt, *saga*, vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, & fibulatas fuisse vestes: sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur; id est, virgis sive segmentis distincta versicoloribus, & in longum varia serie porrectis. V. *Torques* aurei e collo penduli; quos apud Gallos in usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato, qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugna Gallorum duci torquem, Æn. 6. 825. VI. *Gæsa*: hastæ longiores, sed leves & exiles, quæ binæ una manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno

Al-

Hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, & lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis:
Et scelerum pœnas: & te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, furiarumque ora trementem;
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumuli late maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cœrula cano:
Et circum argento clari delphines in orbem
AEquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat: totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
Cum patribus, populoque, Penatibus & magnis Dis,

Stans

Inde sculpserat Salios saltantes, & Lupercos nudos, & acumina pileorum *lanea, & scutula emissa e cœlo: ibant ad sacrificia per urbem pudicæ matronæ in vehiculis pensilibus: Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis: & supplicia criminum: & te, o Catilina, suspensum* ex *imminente scopulo, & metuentem vultus furiarum: & pios segregatos ab* impiis, *& Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat late ex auro species inflati maris, at* aquæ *cæruleæ spumabant fluctu albo, & delphines circum lucidi argento agitabant in orbem mare caudis, & scindebant fluctus. In medio* mari *videre erat classes æratis* proris, *certamina Actiaca: & aspexisses totum Leucaten fervescere pugna ordinata, & undas resplendere argento. Hinc* erat *Augustus Cæsar ducens ad pugnam Italos, cum senatoribus, & populo, & Penatibus, & magnis Dis erectus.*

N O T Æ.

Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa*, non clypei: *clypeus* enim rotundus est; *scutum* longius multo quam latius.

664. *Lanigerosque, &c.*) De *Saliis*, supra v. 285. De *Lupercis*, v. 343. Sacerdotes porro præcipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata; quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput circuibant, quod nefas esset eos nudo esse capite: hinc *Flamines* dicti quasi *Filamines*, & lana illa, *apex*, ab *apo*, quod est ab ἅπτω, *lige*.

Lapsa ancilia, &c.) Scuta brevia, quasi *amcisa*; id est; *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis. Ovid. Fast. 3. 377. *Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulus omnis abest*. Horum unum regnante Numa; decidisse dicitur e cœlo: & edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus admisceretur, ne internosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodia Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant. Ovid. loco citato, &c.

666. *Pilentis matres, &c.* Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt; ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur. Ita Livius; anno circiter U. C. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667. *Tartareas sedes, &c.*) De *Tartaro*. Æn. 6. 134. De *Dite*, Plutone, Georg. 4. 467. De *ostiis* interorum, Æn. 6. 237.

668. *Catilina.*) *L. Sergius Catilina*, patricia familia vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset: de cæde consulum & senatus, de incendenda urbe, opprimendaque republica conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris, deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus & C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissa in agro Pistoriensi pugna victus & interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collega. Anno U. C. 691. De *Furiis*, Georg. 3. 552.

670. *Catonem, &c.*) Non majorem, sed minorem, siquidem Catilinæ & eorum temporum hic mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque, Æn. 6. 841. Hunc præficit juridicundo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat, quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus aliique.

673. *Delphines, &c.*) De *Delphinibus*, Æn. 3. 427. De *Actio*, promontorio Epiri & *victoria* ibidem ab Augusto relata, Ibid. v. 270. 280 De *Leucate*. ibidem monte & insula, v. 274. De *Augusto*, Octaviani cognomine, Æn. 6. 792. De *Penatibus*, Æn. 2. 717. De *magnis* Diis, Æn. 3. 12.

680. *Tem-*

Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia, ventis & Diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis & litore rubro
AEgyptum, viresque Orientis, & ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! AEgyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos.
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur: arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:

Nec-*erectus in puppe sublimi: cui caput lætum emittit geminas flammas, & paterna stella apparet* in *capite. Alia parte* erat *Agrippa, Diis & ventis propitiis, sublimis, impellens aciem: cui caput radiat rostratum navali corona*, quod est *nobile monumentum victoriæ. Inde Antonius victor diversis bellis & auxilio barbarorum, adducit secum Ægyptum, & robora Orientis, & extrema Bactra, ab* usque *gentibus Auroræ & mari rubro: &* proh *scelus! Uxor Ægyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere, & totum mare spumare commotum remis revolutis & rostris trifidis. Procedunt mari: diceres Cycladas erutas fluitare mari, aut excelsos montes congredi* cum *montibus, tanta* est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis in stuppa, & spiculis volucre ferrum: campi Neptuni rubescunt nova strage. In medio Regina* Cleopatra *revocat acies patrio sistro: & non-*

NOTÆ.

680. *Tempora flammas vomunt.*) Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis & igneos fuisse testatur Suetonius.

681. *Patriumque vertice sidus.*) Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9. 46.

682. *Agrippa.*) *M. Agrippa*, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipue Actiaco bello. Ter consul fuit, consors Tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, & adoptione filius. Obiit anno U. C. 742.

684. *Rostrata corona, &c.*) Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro, primum a Pompejo Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompejum: quæ ille confecit extrema ad fretum Siculum pugna, anno U. C. 718. Plinio l. 16. 4.

686. *Victor, ab Aurora &c.*) *M. Antonius*, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno U.C. 710. quo Cæsar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum & Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit: mox ad bellum Parthicum & administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium, qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit, amore Cleopatræ Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a Senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno U. C. 723. *Sequente* anno capta ab eodem Octaviano Alexandria, sibi ipse mortem intulit; Cleopatra cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur aspidis inter ficus delitescentis punctis sibi mortem accersivit. *Aurora populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri, quod Arabiam ad occidentem & meridiem alluit; & in sinum influens, Asiam ab Africa separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Asiam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690. *Rostrisque tridentibus.*) Ita legendum esse diximus, & explicuimus, Æn. 5. 143.

692. *Cycladas.*) Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis maris Ægæi *Cycladibus*, de quibus Æn. 3. 74. Cum autem dicat, *montes concurrere montibus altos*: innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuam fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. De *Neptuno*, Æn. 1. 129.

696. *Patrio sistro.*) *Sistrum*, Æreum crepitaculum, Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat. Ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus inser-

tur

Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis,
Contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, & laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futura,
Fecerat ignipotens undis & Iapyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, & tota veste vocantem
Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos. At

& nondum adhuc spectat a tergo serpentes duos. Et portenta Deorum omnis generis, & latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum & Venerem, & adversus Minervam. Mars exsculptus ferro sævit in medio prælio, & funestæ Furiæ ex aere, & discordia inceait gaudens lacera palla, quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo videns ista tendebat arcum ex alto; hoc metu tota Ægyptus, & Indi, omnis Arabs, omnes Sabæi convertebant dorsum. Ipsa regina videbatur præbere vela ventis invocatis, & quamprimum laxare funes navium solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam nece imminente, provehi fluctibus & Japyge vento: *ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, & aperientem plexus* suos *& tota veste* expassa *invitantem victos in sinum* suum *cæruleum & fluenta latebrosa.*

N O T Æ.

laxis foraminibus insertæ, ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro attrictu ad lamina allita tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus erat in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquando manu præferebant. Nomen a *σειω*, *quatio*. Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc a Virgilio dictum puto per Ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatra dictum, l. 3. 9. 41. *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubim; Et Tyberim Nili cogere ferre minas, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.*

698. *Omnigenumque Deum, &c.*) Cicero de Nat. l. 3. 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.* Plutarchus enumerat *felem*, *gryphem*: Plinius, *scarabæos*: Prudentius, *simiam*: alii, alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis*: & *Anubis* eorum filius, vel miles vel satelles, ideo canino capite depictus, quia vel regem fide custodiebat, vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, opera Isis usa est, in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 1. 27. De *Neptuno*, Æn. 1. 159. De *Venere*, Ibid. 260. De *Minerva*. Æn. 2. 31. De *Mavorte* Marte, Ecl. 9. 12.

701. *Ex æthere diræ.*) *Furiæ*. De quibus, Æn. 6. 572. Ex *æthere*, tum quia volantes illic exsculptæ erant: tum quia apud superos præsertim dicuntur *diræ*; Æn. 3. 211.

702. *Scissa discordia palla.*) Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, fœdera disrumpit, &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æn. 7. 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æn. 3. 275. De *palla*, pallio muliebri, Æn. 1. 652.

705. *Indi, &c.*) Vel veri *Indi* Asiæ: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopas*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus, Georg. 2. 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, Georg. 1. 57.

710. *Japyge.*) Vento, qui ab Apulia, Italiæ maxime orientali parte, flat recta in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Japyx* ab ipsa Apulia, quæ sic prius dicta fuit ab Japyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, Georg. 4. 287.

714. *Triplices .... triumpho*) Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno U. C. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sex. Pompejum vicerat annis 719. & 720. partim per legatos, partim per seipsum: præcipue Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatra apud Actium in Epiri litora superata, deque Macedonia, anno U. C. 724 mense Septembri. Tertio, de Ægypto. post necem Antonii & Cleopatræ, captamque Alexandriam, subacta, anno U. C. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, anno 727. Januar. mense.

715. *Dis Italis votum immortale, &c.*) *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit, im-

At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, Dis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima ter centum totam delubra per urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
Ipse sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis & armis.
Hic Nomadum genus; & discinctos Mulciber Afros,

Hic

Sed Cæsar ingressus Romanos muros triplici triumpho, referebat Diis votum perenne, nempe trecenta templa ingentia per totam urbem. Viæ resonabant gaudio & ludis ac plausu: chorus matronarum erat *in omnibus templis, & altaria* in *omnibus: ante altaria mactati juvenci tegebant terram. Ipse* Augustus, *sedens in nivea porta candidi Apollinis, considerat munera populorum & accommodat* ea *ad postes: nationes subactæ progrediuntur longa serie, tam diversæ sermone, quam more vestium & armis. Hic Vulcanus sculpserat nationes Nomadum, & Afros discinctos:*

hic

N O T Æ.

immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio, l. 51. de iis quæ ab eo statim post triumphos edita sunt. Ἐπειδὴ ταῦτα διετέλεσε τό τε Ἀθηναῖον *Deinde vero perfecit Minervæ templum ..... & curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eoque collocavit simulacrum victoriæ ... Tarento advectum, & spoliis Ægyptiis decoratum Julii quoque herois sacrarium multis in eo suspensis donariis ex præda Ægyptiaca exornavit. Multa etiam Jovi Capitolino, Junonique & Minervæ consecravit: cum ex Senatus consulto omnia prius eorum in templis suspensa ornamenta, tanquam contaminata, essent detracta.* De ludis & sacrificiis publicis, ejus in honorem, & Romæ, & alibi institutis, multa addit. De *delubris*, Æn. 2. 225.

720. *Candentis limine Phœbi.*) Templo Apollinis quod jamdiu inchoatum in Palatio, tandem cum bibliotheca dedicavit, anno U. C. 726. Nondum igitur perfectum erat triumphi tempore; sed Poeta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phœbi:* e candido marmore Pari insulæ: nam Plinius, l. 36. 5. ait Augustum in Palatina æde Apollinis posuisse signa, Bupali & Anthermi, Chiorum fratrum, opere perfecta: qui candido tantum ac Pario marmore utebantur.

721. *Dona recognoscit populorum, &c.*) *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis imperatoribus & sociæ & vectigales provinciæ gratulationis ergo mittebant; non vero victæ gentes ad redimendam vitam, ut fabulatur Servius. Tales juxta Livium Quinctius Flaminius prætulit in triumpho centum quatuordecim: Scipio Asiaticus ducentas triginta quatuor: Julius Cæsar juxta Appianum bis mille octingentas viginti duas. Coronarum loco pecunia deinceps ab imperatoribus exacta est, quod *aurum coronarium* dicebatur. Talem exegit Cæsar ab ipsa urbe Roma, cum ex Asia victo Pharnace rediisset; ex Dione, l. 42. Plerumque offerebantur deinde coronæ illæ Diis, præcipue Jovi Capitolino: Cæsar suas post triumphum vendidit, confectamque inde pecuniam militibus distribuit, Octavianus juxta Dionem, ex Italiæ civitatibus noluit accipere: alias quas a sociis accepit, postibus templorum videtur appendisse, juxta Virgilium.

724. *Hic Nomadum genus.*) Triumphos Octaviani describit, qua in pompa subactarum gentium captivi duces currum subsequebantur. I. *Nomadæ*, vel *Numidæ*: Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput *Cirta*, nunc *Constantine* ob pastoralem vitam ita dicti a νομὴ, *pastus*. II. *Afri discincti*: id est, vel *ignavi*, & labori minime assueti: quia qui se ad opus parant, accingunt vestem altius: vel revera *fluentibus vestibus induti*: hunc enim fuisse habitum Afrorum innuit Milphio Plauti, sic Pœnum alloquens in Pœnulo, Act. 5. sc. 2. v. 48. *Tu qui zonam non habens, quid in hanc venistis urbem, aut quid quæritis?* III. *Geloni* populi, vel Scythiæ, vel Thraciæ, Georg. 2. 115. IV. *Leleges:* vagi Asiæ minoris populi, qui ab Homero ad meridiem Æolidis circa sinum Adramyttenum collocantur: ab aliis cum Caribus confunduntur, aut cum sociis permiscentur: V. *Cares*, regionem occupant Asiæ, ad meridiem Joniæ, ad occidentem Lyciæ, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli*. VI. *Morini*, populi in ea parte Belgicæ Galliæ, quæ proxime ad Britanniam magnam accedit, & ad fretum quo Britannicus oceanus cum Germanico committitur: unde *extremi dicuntur* in ea parte: horum caput fuit Tarvanna, *Terovanna*, nunc diruta, in Picardiæ & Artesiæ confinio. De Morinis triumphavit Cajus Carinas, eodem anno ac die quo primum triumphum duxit Octavianus. VII. *Daæ*, vel *Dahæ*: Scythicum genus dicuntur a Stephano; & a Pomponio Mela collocantur in Asia, non longe a Scythis circa Oxum fluvium, inter Bactrianos & Sogdianos: quod si ita est, fuerunt illi inter Augusti captivos cum Bactrianis Antonii sociis. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam & Mesopotamiam alluens: de eo Georg. 1. 509. Quid apud illum gesserit Octavianus, Georg. 4. 561. IX. *Rhenus bicornis*, de eo Ecl. 10. 47. Hunc belli causa trajecisse secundus Romanorum Agrippa dicitur a Dione & triumphum tamen neglexisse, anno U. 717. X. *Araxes*, ex Armeniæ montibus

per

Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahæ, & pontem indignatus Araxes.
Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis
Miratur: rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque & fata nepotum.

hic Lelegas, & Caras, & Gelonos sagittis armatos. Euphrates fluebat jam mitior fluctibus, & Morini ultimi hominum, & Rhenus bicornis, & Dahæ antea invicti, & Araxes impatiens pontis. Æneas admiratur in clypeo Vulcani talia munera matris suæ: & lætatur specie rerum quas ignorat, imponens humero & gloriam & famam posterorum.

NOTÆ.

per Mediam in mare Caspium influens, placido primum fluxu, sed ubi io asperiora devenit, ingenti impetu ac fragore: ut habet Pomponius Mela, l. 3. 5. De ejus pontibus ita Servius: *Quem pontibus nixus est Xerxes conscendere; vel cui Alexander magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt: quem postea Augustus firmiore ponte ligavit*. At de ponte quidem Alexandri loquitur Isidorus, l. 13. 21.

724. *Mulciber*.) Vulcanus, ita dictus a *mulcendo* ac temperando ferro.

730. *Ignarus*.) Quamvis enim his imaginibus delectabatur, tamen quid illæ repræsentarent cognoscere non poterat.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER IX.

ARGUMENTUM.

Ænea conquirendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur a Junone per Iridem, ut in castrensia novæ Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneæ præscripto non egredientibus ad pugnam: Turnus eorum naves, oppidi lateri admotas, parat incendere: sed illæ, cum ex Ideæ sylvæ materia fabricatæ olim fuissent, Ideæ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum, nocte imminente, circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuncios Ænea solliciti, dum inter se consultant: Nisus & Euryalus, par nobile amicorum, ultra suscipiunt hanc provinciam: laudati ab Ascanio, dimissique, cædem Rutulorum noctu magnam faciunt: eorumque spoliis induti dum pergunt porro, a Latinis equitibus obviis occiduntur: capita hastis affixa, & in castris erecta, agnoscuntur procul a Trojanis, & ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat: Ascanius Numanum insolentius illudentem, emissa e muris sagitta, configit. Quo successu elati, Pandarus & Bitias portas recludunt, & Rutulos subeuntes magna strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit, sed clausis portis, hostium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tyberis alluebat, & ut erat armatus in flumen desiliens ad suos natatu revertitur.

Digitized by Google

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat:
Ad quem sic roseo Thaumantias ore loquuta est:
Turne, quod optanti Divum promittere nemo
Auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Æneas, urbe, & sociis, & classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petivit Evandri.
Nec satis: extremas Coriti penetravit ad urbes:
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra.
Dixit, & in cœlum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantesque polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus, ad undam
Processit: summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans: oneravitque æthera votis.

Jam-

INTERPRETATIO.

Ac dum ista fiunt in regione longe remota. Juno filia Saturni misit e cœlo Irim ad audacem Turnum. Turnus forte quiescebat tunc apud sylvam Pilumni abavi, in *valle sacra. Ad quem filia Thaumantis ita loquuta est ore roseo: Turne, ecce tempus revolutum exhibuit sponte* id, *quod nullus Deorum auderet polliceri tibi cupienti: Æneas, relicta urbe & sociis & navibus, adivit regnum & regionem Evandri Palatini*. *Nec* id *satis* est*: ivit ad ultimas urbes Coriti: & armat multitudinem Tyrrhenorum, rusticos congregatos. Quid deliberas? jam tempus* est *vocare equites & currus. Amputa omnem moram, & invade castra territa*. Sic *loquuta* est, *& alis æqualibus extulit se ad cœlum &* in *fuga signavit magnum arcum sub nubibus. Juvenis* Turnus *agnovit* eam, *& porrexit ambas palmas ad astra, & persecutus est abeuntem talibus verbis: O Iri, ornamentum aeris, quis misit te lapsam e nubibus ad me in terras? unde subito hæc facies* cœli *tam splendida? cerno medium cœlum hiare, & sidera errantia cœlo. Parebo tantis monitis, quicumque* Deorum *hortaris me ad bellum. Atque ita loquutus progressus* est *ad fluvium, & extulit e superficie fluvii aquam multa petens a Diis: & replevit cœlum votis.*

Et

N. O. T. Æ.

1. *Diversa parte.*) In Etruria, apud urbem Cære, Æn. 8. 479. De *Iride, Thaumantis filia*, Æn. 4. 700.

3. *Parentis Pilumni.*) At Pilumnus dicitur, Æn. 10. 76. Turni *avus*. ibid. 619. Turni *quartus pater* id est, *abavus*. Igitur, vel *parens* sumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoresque*, quocumque gradu distent a nobis; vel, ut ait Servius, *Pilumnus* commune fuit familiæ cognomen, a primo Pilumno derivatum in posteros, ut Cæsarum a primo Cæsare. Sto in prima sententia quia solus Pilumnus, caput gentis, Deus habitus est, ut locis illis videbimus: ideoque luco seu sylva sacra donatus.

4. *Sedebat.*) Vel *feriabatur* ad ejus tumulum: scripsit enim Cicero, De Leg. l. 2. 55. *Denicalibus feriis resideri mortuos*. Ita Turnebus. Vel simpliciter *otiabatur*. Ita Donatus. Vel *deliberabat* secum de rerum suarum statu.

9. *Palatini, &c.*) De *Evandro Palatini* montis incola.; Æneid. 8. 51. In eo monte deinde structa est Roma, in eo Romulus unam e pluribus suis habuit domum, Cæsar quoque Octavianus habuit suam; unde imperatorum ædes, ubicumque essent, *palatia* vocata sunt.

10. *Coriti, &c.*) Urbs est Tusciæ, a Corito rege fundata, nunc *Cortona*, Æn. 3. 170. De *Lydis* Tusciæ colonis, de Lydia, Æn. 2. 781. Æn. 8. 479.

13. *Castra.*) Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Ænea, ad ostium orientale Tyberis Æn. 7. 157.

23. *Hausit de gurgite lymphas.*) Ut lotis ma-

Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis, & auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrheidæ juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges; aut pingui flumine Nilus,
Cum refluit campis, & jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros.
Hostis adest, eja. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, & mœnia complent.
Namque ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: si qua interea fortuna fuisset;
Ne struere auderent aciem, neu credere campo:
Castra modo & tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat;
Objiciunt portas tamen, & præcepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem,
Turnus, ut antevolans tardum præcesserat agmen,
Virginti lectis equitum comitatus: & urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.

Ecquis

Et jam totus exercitus procedebat agris patentibus, frequens equis, abundans vestibus versicoloribus & auro. Messapus regit prima agmina, filii Tyrrhei ultima. Turnus rex excurrit in medio exercitu, attollens arma & excedit alios *toto capite. Veluti profundus Ganges crescens cum silentio septem fluviis placidis: aut* veluti *Nilus fœcundis aquis; quando refluit* ex *agris, & jam inclusit se* suo *alveo. Tunc Trojani procul vident nimbum repentinum colligi* ex *obscuro pulvere, & caliginem induci in agros. Primus Caicus vociferatur ex aggere opposito. O cives! quantus globus nigræ caliginis accedit* ad nos? *Ferte arma celeres, date spicula, conscendite mœnia: hostis instat, agite. Omnes Trojani* cum *magna vociferatione includunt se intra portas, & replent munimenta. Quippe Æneas peritissimus militaris* rei *sic abiens jusserat: si casus aliquis* ejusmodi *contingeret, interim* dum aberat: *ne auderent ordinare exercitum, neve committere* in *campum: tantummodo tuerentur castra & muros defensos munimentis. Itaque, licet pudor & furor hortentur* eos *conserere manus; tamen opponunt portas, & exequuntur mandata* Æneæ *& armati exspectant hostem in mediis turribus. Turnus, cum antecurrens prægressus esset lentiorem turmam, stipatus viginti equitibus electis, ita* ad *urbem accessit inexspectatus: Thracius equus maculosus albo fert eum, & cassis aurea inumbrat cristis rubris.*

O ju-

NOTÆ.

manibus purius precaretur. Sic Æneas, *Æn.* 8. 69. De genitivo *pictai*, Æn. 3. 354 De *Messapo*, Æn. 7. 691. De *Tyrrheo*, & ejus filiis, ibidem 483.

30. *Ceu septem surgens, &c.*) *Ganges*, fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens: influens in Oceanum meridionalem uno quidem ostio; sed cui tam multæ objacent insulæ ut ostium illud insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modo exundare certis temporibus dicitur apud Solinum, c. 55. De *Nilo*, ejusque septem ostiis & benefica exundatione, Georg. 4. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum e multis Italiæ populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate & silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem e campis in alveum refluentibus. Quidam voces illas, *septem surgens sedatis amnibus*: non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit*; sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eum influunt, & quorum societate intumescit ac vere *surgit*: quo sensu, *septem*, erit pro incerto quolibet numero, sæpe a poetis per *septenum* aut *centenum* exprimitur.

49. *Thracius.*) De *equo* ejusdemmodi, Æ. 5. 566. De *Thracia* equorum ferace, Æn. 3. 14. De *cristis galearum*, Æn. 3. 468.

56. Æquo

Ecquis erit mecum, o juvenes, qui primus in hostem?
En, ait: & jaculum intorquens emittit in auras,
Principium pugnæ: & campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono, Teucrum mirantur inertia corda:
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros: sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus & imbres,
Nocte super media: tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper & improbus ira
Sævit in absentes, collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo muros & castra tuenti
Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus ardet:
Qua tentet ratione aditus; & qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum & fluvialibus undis:
Invadit: sociosque incendia poscit ovantes:
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt: urget præsentia Turni,
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos: piceum fert fumida lumen
Tæda, & commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis Deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?

Dici-

O juvenes, inquit, quis erit vestrum, qui primus in hostem irruet *mecum, ecce*, sic *ait*, *& evibrans jaculum projicit in aerem*, quasi *initium prælii*: *& altus immittit sese in campum* junctum urbi. *Socii succedunt* ei cum *clamore*, *& sequuntur ululatu terribili*. *Mirantur desides animos Trojanorum*: *homines* illos *non exhibere se in æquam planitiem*, *non inferre arma opposita*, *sed insidere castris*. Turnus *iratus huc & illuc circuit equo muros*, *& vestigat ingressum per loca inaccessa*. *Et veluti quando lupus sub mediam noctem insidians ovili pleno frendet prope septa*, *passus ventos & pluvias*: tunc *agni securi sub matribus emittunt balatum*: *ille* vero *acer & percitus ira furit adversus absentes*: *furor edendi auctus ex longo* tempore, *& guttur sitiens sanguinis vexat* eum. *Non aliter furor inflammatur Rutulo*, *consideranti muros & castra*, *& indignatio augescit* in *ossibus duris*: *quomodo quærat ingressum*; *& qua* parte *via* aliqua *extrahat* ex *aggere Trojanos inclusos*, *& inducat* eos *in planitiem*. *Impugnat classem circum defensam munimentis & aquis fluvialibus quæ latebat admota lateri castrorum*: *& vocat ad incendium socios gaudentes*, *&* ipse *ardens armat manum pinu flammanti*. *Tunc autem dant se* operi: *præsentia Turni incitat* eos, *& omnis juventus armatur nigris facibus*: *Rapuerunt* titiones *e focis*: *tæda fumifera emittit ad sidera lucem piceam*, *& ignis mixtam favillam*. *O Musæ*, *quis Deus abduxit a Trojanis incendia tam crudelia? quis depulit tantas flammas a navibus?*

dicite

N O T Æ.

56. *Æquo campo*.) Vel *plano*: vel potius, *ubi pari periculo*, *pari pugnæ modo*, decertare possent. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, AEn. 1. 610.

60. *Caulas*.) *Caula* stabulum ovium, e Græco αὐλή.

63. *In absentes*.) In agnos a se ipso per septa disjunctos.

68. *In æquor*.) In campum, AEn. 2. 780.

70. *Aggeribus*, *&c.*) Situm describit novæ Trojæ, AEn. 7. 157. De *aggere*, infra, v. 142.

75. *Focos*.) Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ; quales sunt pinus, tæda, Ecl. 7. 49. Tamen tæda pro qualibet face sumi potest. De *Vulcano*, pro igne, Georg. 1. 295.

79. Pri-

Dicite : prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, & pelagi petere alta parabat :
Ipsa Deum fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem : da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea sylva mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis.
Has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
Læta dedi : nunc sollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem :
Nec cursu quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur : prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi :
O genitrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortali-ne manu factæ immortale carinæ
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta Deo permissa potestas?
Imo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios : olim quæcumque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva;
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse Deas : qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum :
Dixerat : idque ratum, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit : & totum nutu tremefecit Olympum.

Ergo

dicite hoc : *antiqua* est *certitudo* hujus *facti*, *tamen fama* ejus est *æterna*. *Tempore quo Æneas primum struebat naves in Ida* monte *Phrygiæ*, *& parabat* se *ad eundum* in *extrema* spatia *maris* : *ipsa Berecynthia mater Deorum dicitur allequuta magnum Jovem his verbis* : *O fili*, *concede* matri *precanti*, *quod dilecta mater tua petit a te* post *cœlum subactum*. *Sylva pine acara per multos annos fuit mihi*, *lucus in supremo vertice*, *umbrosus piceis opacis & truncis acernis* : *quem* in locum *inferebant sacrificia*. *Ego læta concessi has* arbores *Trojano juveni*, *quando indigebat navibus* : *nunc metus anxius habet me sollicitam*. *Expelle timores* meos, *& permitte matrem hoc posse precibus* suis : *ne* naves illæ *deficiant*, *fractæ ulla navigatione aut vi ventorum* : *prosit* ipsis, eas *natas* esse *in montibus nostris*. *Filius*, *qui volvit astra mundi* respondet *illi ex adverso* : *O mater*, *quo vertis fata aut quid rogas his* verbis? *an naves fabricatæ manu mortali obtinebunt jus immortalitatis? & Æneas securus adibit pericula dubia? cui Deo concessa* est *tanta facultas? ego potius quondam postquam functæ* iis periculis *attigerint terminos & portus Italos* : *quæcumque evitaverit fluctus & tulerit principem Trojanum ad campos Laurentes*; huic *auferam speciem mortalem*, *& imperabo* has esse *Deas vasti maris* : *qualis Doto filia Nerei*, *& Galatea scindunt pectore mare spumosum*. Sic *locutus* erat, *& id voluit* esse *certum*, *per fluvios fratris inferni*, *per ripas fluentes pice & nigro vortice* : *& commovit nutu totum cœlum*.

Ergo

N O T Æ.

79. *Prisca fides*, *sed*, *&c.*) Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit; fama tamen ejus non periit, sed vigebit semper. De *Ida*, Troadis monte, AEn. 2. 801. De *navibus Æneæ* ibidem structis ad fugam, AEn. 3, 6. De *Berecynthia*, Cybele AEn. 6.784. De *arce* pro montis cacumine, Georg. 4. 461. *Picea*, arbor resinam ferens, Georg. 2. 257. *Trabes acerna*, ex *acere* arbore, *acero*.

99. *Ausonios*, *&c.*) AEn. 7. 54. *Dardanium ducem*, AEn. 1. 239. *Laurentia arva*, AEn. 7. 63. *Doto*, *Galatea*. Nymphæ marinæ, Nerei filiæ, Ecl. 7. 37. De *Styge* fluvio, & cur Dii *per Stygem jurare* soleant, Georg. 3. 551. De *Olympo*, Ecl. 5. 56. De *Parcis*, AEn. 1. 26.

112. *Idæ*

Ergo aderat promissa dies, & tempora Parcæ
Debita complerant : cum Turni injuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis effulsit, & ingens
Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbis,
Idæique chori : tum vox horrenda per auras
Excidit, & Troum Rutulorumque agmina complet;
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus : maria ante exurere Turno
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, Deæ pelagi; genitrix jubet. Et sua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis:
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur;
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Obstupuere animis Rutuli : conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur & amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos hæc monstra petunt : his Juppiter ipse
Auxilium solitum eripuit, non tela, nec ignes
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ : rerum pars altera adempta est:
Terra autem in manibus nostris : tot millia gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent

Si

Ergo promissa dies advenerat, & Parcæ consummaverant tempus constitutum : quandò impugnatio Turni movit matrem Berecynthiam ; ut *averteret faces a navibus* sibi *sacris*. *Tunc primum novum lumen illuxit oculis* Trojanorum, *& magna nubes visa* est *ab oriente trajicere cœlum*, *& simul chori Idæi : deinde vox terribilis emittitur per aerem, & implet turmas Trojanorum ac Rutulorum : o Trojani, ne properate tueri naves; & ne armate manus* vestras: *prius permittetur Turno succendere mare, quam pinus* mihi *dicatas*. *Vos ite liberæ, ite Nymphæ maris : mater* Deorum *id imperat*. *Et statim singulæ naves abscindunt suos funes e litoribus : & more Delphinorum mersis rostris quærunt profundum mare*. *Deinde (prodigium admirabile) referunt se totidem vultus puellares, & currunt mari, quot æratæ naves antea hæserant ad litora*. *Rutuli animo horruerunt: ipse Messapus territus est equis commotis : fluvius quoque Tyberinus sistit raucum immurmurans, & refert cursum a mari*. *Non tamen repressa est confidentia Turni audacis, Ultro, excitat verbis animos* tuorum, *& ultro* eos *objurgat ; hæc prodigia spectant Trojanos : ipse Jupiter aufert illis subsidium consuetum* : naves *non exspectant arma nec incendia Rutulorum*. *Itaque mare jam impenetrabile est Trojanis, nec ulla spes fugiendi* superest ipsis : *pars altera mundi ablata est* ipsis *: terra vero* est *in potestate nostra : tam multa* sunt *millia nationum Italarum* quæ *inferunt* iis *bellum*. *Nullatenus terrent me fatalia oracula Deorum*, *si Tro-*

N O T Æ.

112. *Idæique chori*.) *Corybantes*, *Curetes*, *Dactyli*, Cybeles ministri ; qui cymbalis æreis ea in nube circa Cybelen perstrepebant, AEn. 3. 111.

114. *Ne trepidate*.) Vox illa non semper metum solum significat ; sed festinationem ac tumultuationem : ut pater ex Georg. 4. 69. De *Delphinibus*, AEn. 5. 594. De *proris navium æratis*, AEn. 3. 143. De *Tyberino*, Deo fluvii, AEn. 8. 31.

130. *Rutulos*.) AEn. 7. 794. De *Teucris* AE. 1. 237.

131. *Rerum pars altera*.) Inferioris orbis, qui ex aqua & terra conglobatur.

134. *Phryges*.) Trojani, qui per contemptum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem. AEn. 1. 385.

138. *Atridas*.) Atrei, Mycenarum regis, filios : *Agamemnona*, AE. 3. 54. & *Menelaum*. AE 2. 264. Qui ob raptam a Paride Trojano Helenam, Menelai conjugem, Græciam universam in Trojanos concitarunt. De *Mycenis*, Peloponnesi urbe, AEn. 1. 288.

140. *Sed*

Digitized by Google

Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum,
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troes: sunt & mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem
Conjuge prærepta. Nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis;
Sed periisse semel satis est? peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Fœmineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva
Dant animos: an non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, o lecti: ferro quis scindere vallum
Apparat, & mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Etrusci socios, tenebras & inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant: nec equi cæca condemur in alvo.
Luce palam certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo & pube Pelasga
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei:
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; & pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, & mœnia cingere flammis: Bis

si Trojani prædicant aliqua pro se: satisfactum est fatis & Veneri, ex quo Trojani attigerunt agros fœcundæ Italiæ: sunt quoque mihi fata mea adversus illa, nempe *evertere bello gentem impiam*, siquidem *erepta* est mihi *sponsa. Nec ista indignatio movet solos filios Atrei, aut licitum est solis Mycenis sumere arma. At* nonne *satis est iis semel periisse? satis esset, non adhuc omnino abhorrentibus a muliebri genere, peccasse prius.* Illi, *quibus hæc tutela aggeris interjecti, & fossæ* nos *remorantes*, quæ *parum disterminent* eos *a morte, augent audaciam; nonne viderunt muros Trojæ, structos manu Neptuni, collabi in flammas? at vos, o selecti* socii, dicite: *quis parat evertere ferro vallum, & quis impugnat mecum castra timida? non est opus mihi contra Trojanos armis Vulcani, non mille navibus: statim adjungant se* illis *omnes: ne metuant noctem, & ignavum furtum Palladii, occisis custodibus supremæ arcis: nec occultabimur in obscuro utero equi: ratum est cingere muros ignibus palam* de *die. Faciam ne existiment sibi negotium esse cum juventute Pelasga & Achivis; quos Hector protraxit* usque *ad decimum annum. Jam vero, siquidem optima pars diei lapsa est, quod restat, o viri, re feliciter inchoata, reficite hilares corpora, & parati exspectate prælium. Interim committatur Messapo cura collocandi ad portas stationes vigilum, & circumdandi munimenta ignibus.*

Qua-

NOTÆ.

140. *Sed periisse semel, &c.*) Concisa admodum sententia: ideoque subobscura: quæ juxta traditam interpretationem sic fusius explicari potest. *Nonne sufficit ipsis jam semel periisse, propter amorem fœminarum?* certe quicumque alii nondum odissent penitus omne genus fœmineum; iis satis fuisset peccare prius: id est, *satis esset peccasse prius*: sive, satis esset memoria prioris peccati & pœnæ, ut ab amore fœminarum averterentur: non iterum idem peccarent, & novam sibi perniciem accerserent.

142. *Valli.*) Dicitur *vallum* & *vallus*. *Vallum* munimentum est ex aggesta terra, quæ proprie *agger* dicitur: & sudibus sive palis, qui proprie dicuntur *valli*, quibus terra aggesta cohibetur. De *Trojæ muris a Neptuno fabricatis*, Æn. 2. 619.

148. *Armis Vulcani.*) Duo videtur dicere, & se non egere armis a Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, AEn. 8. 383 nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Turnus,

Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur:
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, & vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super e vallo prospectant Troes, & armis
Alta tenent: necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontesque & propugnacula jungunt:
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum & rerum dedit esse magistros
Omnis per muros legio sortita periclum
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit AEneadum, Trojana nec induit arma;
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum: Lu-

Quatuordecim Rutuli electi sunt *qui observent muros cum militibus: illos vero singulos sequuntur centum juvenes purpurati cristis & fulgentes auro. Divagantur, & succedunt* sibi *invicem, & projecti in gramina vacant compotationi, & exhauriunt pocula ærea. Micant ignes: vigiles transigunt noctem insomnem ludendo. Trojani prospiciunt ista desuper ex aggeribus, & servant armis summas* partes murorum: *præterea pavidi metu circumspiciunt portas, & firmant pontes ac propugnacula: habent* arma *expedita. Urgent Mnestheus, & ardens Serestus: quos pater Æneas, si* res *adversæ aliquando* id *exigerent, jusserat esse moderatores juvenum & administros rerum. Quodlibet agmen, per sortem* exponens se *periculo, excubat per muros, & variat vices,* secundum id *quod unicuique* contigit *servandum. Nisus, filius Hyrtaci, ardentissimus* in *bello, quem Ida venatrix dederat Æneæ comitem, promptum jaculo & sagittis levibus, erat custos portæ: prope eum* erat *Euryalus, quo nullus alius Trojanus formosior fuit, nec tulit arma Trojana; puer notans vultum imberbem prima juventute. Erat illis amor mutuus, & simul* solebant *currere ad pugnam: tunc etiam servabant portam communibus excubiis. Nisus dixit: Euryale, an Dii immittunt animis hunc ardorem? an sua cupido ardens fit unicuique Deus, jamdiu animus suggerit mihi aggredi, aut certamen, aut aliquid magnum; nec contentus est* hoc *otio tranquillo. Vides, quæ confidentia rerum occupet Rutulos:* ignes

NOTÆ.

nus, a Vulcano item conflatum, AE. 12. 90. De *mille carinis* Græcorum, ad Trojam, Æ. 2. 198. De *Etruscis*, Æ. 8. 479. De *nocturno furto Palladii* Trojani, facto ab Ulysse & Diomede, Æ. 2. 166. De *equo Trojano*, & Græcis eo inclusis, AE. 2. 260. De *Danais*, AE. 1. 34. De *Pelasgis*, Thessalis, Ibid. v. 628. De *Hectore*, Priami filio, ibid. v. 487.

165. *Crateras.*) De iis poculis, Ecl. 5. 68.

170. *Pontes & propugnacula.*) Pontes & scalas quibus turres & munimenta inter se committebantur; ut possent obsessi discurrere. De *Legione*, Georg. 2. 279.

177. *Ida Venatrix.*) Vel mater Nisi nomine *Ida*: vel mons *Ida*. AE. 2. 801. quæ dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens: ut Georg. 3. 44. *Domitrix Epidaurus equorum*.

181. *Prima juventa.*) *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

185. *An sua cuique, &c.*) An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle.

191. *Quid*

Lumina rara micant: somno vinoque soluti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro
Quid dubitem, & quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque, patresque,
Exposcunt: mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt (nam mihi facti
Fama sat est) tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros, & mœnia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus: simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean & fata extrema secutus,
Est hic, est animus lucis contemptor; & istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar,
Nec fas: non: ita me referat tibi magnus ovantem
Juppiter, aut quicumque oculis hæc aspicit æquis.
Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat casusve Deusve,
Te superesse velim: tua vita dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemptum,
Mandet humo solita: aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris: Quæ

ignes rari splendent: jacuerunt labefacti somno & vino: loca omnia *undique silent. Adverte porro quid meditor, & quod consilium suboriatur animo* meo. *Omnes, & plebs, & proceres, petunt revocari Æneam: & mitti homines qui referant certa* de eo. *Si pollicentur* se daturos *tibi ea quæ peto (nam gloria facti sufficit mihi) videor posse invenire juxta illum collem iter ad urbem & munimenta Pallantei. Euryalus stupefactus est, percitus magna cupiditate gloriæ* talis: *simul alloquitur ferventem amicum his* verbis: *an ergo, Nise, renuis me admittere socium* in *tantis rebus? an dimittam te solum in tantum periculum? Opheltes pater* meus *assuetus armis, non sic instituit me, educatum inter motus Græcorum, & bella Trojæ: nec feci tecum talia*, ex quo *sequor generosum Æneam & fortunam ultimam. Est* sane *est animus hic* meus *negligens vitæ; & qui putet istam gloriam*, ad *quam aspiras, bene comparari* dispendio *vitæ. Nisus* respondet *ad ista: sane nihil tale timebam de te, nec licebat timere: non* sane: *sic magnus Jupiter, aut quisquis* Deus *consideret justis oculis hæc* nostra, *reducat me tibi victorem*; ut verum dico. *At si aliqua (cujusmodi prævides plurima in tali periculo) si aliqua, aut fortuna, aut Deus, deducat me in* aliquam *calamitatem, optarem te restare, tua ætas dignior* est *vita. Sit* aliquis *qui* de *more committat terræ me, subductum prælio, aut redemptum pecunia: aut, si aliqua fortuna id prohibeat*, sit aliquis, qui *persolvat* mihi *absenti justa & ornet* me *tumulo. Ne vero sim auctor tanti luctus infelici matri* tuæ: *quæ*

NOTÆ.

191. *Quid dubitem.*) *Quid mediter, quid deliberem facere*: omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194. *Si tibi, quæ posco, promittunt.*) Hic torquent se interpretes levi de causa. Sensus est: *Si tibi tribuunt mercedem, quam sum petiturus*: idque ait ex amicorum ingenio, qui sibi uni periculosa, amicis commoda quærunt. Hoc manifestum ex iis quæ sequuntur: *nam mihi facti fama sat est*: Opponit enim famam commodis. De *Pallantia urbe*, Evandri regia, AEn. 8. 51.

202. *Argolicum.*) Græcum, ab urbe *Argis*, AEn. 1. 288.

207. *De te nil tale verebar.*) Nil tale de te timebam, quale suspicaris: nempe ne timidus esses, cum inter bella natus & educatus sis, &c.

213. *Raptum pugna, &c.*) Sic Antigone cadaver

 Poly-

Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa
Prosequitur; magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit:
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat: illi
Succedunt, servantque vices; statione relicta,
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt:
Cætera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, & corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi & delecta juventus
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuncius esset.
Stant longis adnixi hastis, & scuta tenentes,
Castrorum & campi medio. Tum Nisus, & una
Euryalus, confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit,
Tunc sic Hyrtacides: Audite, o mentibus æquis
Æneadæ, neve hæc nostris spectentur ab annis
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto.
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur. Si fortuna permittitis uti:
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea,
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, & totum cognovimus amnem.

Hic

quæ audax e plurimis matribus sola sequitur te, o puer, nec curat urbem magni Acestæ. Ille vero respondet: frustra colligis falsos prætextus: nec meum consilium jam mutatum movetur loco suo: *properemus. Simul expergefacit excubitores: illi succedunt & tuentur* portas ordine suo. *Ipse* Euryalus *relictis excubiis, incedit comes Niso, & adeunt Regem. Animalia reliqua per omnes regiones solvebant somno curas & animos immemores laborum. Primi duces Trojanorum & juvenes lecti habebant deliberationem de maximis negotiis regni: quid agerent, aut quis jam iret nuntius* ad *Æneam. Stant nixi longis hastis, & tenentes clypeos*, in *medio castrorum & campi. Tunc subito Nisus & Euryalus simul rogant admitti: rem* esse *magnam, & fore utilitatem* in *mora. Julus primus excepit festinantes, & imperavit Nisum loqui. Tunc sic* ait *filius Hyrtaci: o Trojani, audite animis benevolis: & ne ista, quæ proponimus, æstimentur ex ætate nostra. Rutuli, obruti somno & vino, siluerunt: vidimus ipsi locum occultæ* fugæ, *qui apertus est juxta bivium portæ, quæ vicina* est *mari*. Ignes *rari, & niger fumus tollitur ad astra. Si sinatis* nos *uti hac fortuna, videbitis Æneam, quæsitum* a nobis *ad urbem Pallanteam, hic præsentem fore cum spoliis, patrata magna strage. Nec via* illa *nos decipiet euntes: consideravimus frequenti venatione vicinam* illam *urbem inter valles opacas, & exploravimus totum fluvium.*

NOTÆ.

Polynicis fratris e pugnæ campo clam eripuit. Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215. *Absenti ferat, &c.*) Si cadaver meum haberi non possit saltem honorarium mihi sepulcrum struat AE. 3. 304. *Inferatque* sepulcro dona, quæ ideo *Inferiæ*, dicuntur: aquam, lac, mel, vinum, sanguinem, & aliquando etiam exsectos capillos, AEn. 3. 62.

218. *Mœnia Acestæ.*) Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, & regi Siciliæ Acestæ commendatam, AEn. 5. 755.

232. *Pretiumque moræ fore.*) Se quidem interrumpere consilia, quæ non habebantur, iisque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233. *Trepidos.*) Festinantes, supra, v. 114. De *Rutulis*, AEn. 7. 794. De *Pallantea urbe*, AE. 8. 51.

244. *Primam sub vallibus urbem.*) Vicinas urbis Pallanteæ valles, qui primi sunt urbis ve-

Hic annis gravis atque animi maturus Alethes:
Di patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos juvenum & tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, & vultum lacrymis atque ora rigabat.
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro talibus ausis
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Di moresque dabunt vestri: tum cætera reddet
Actutum pius Æneas: atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor umquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, & canæ penetralia Vestæ,
Obtestor: quæcumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conspectum: nil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba:
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, & prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus? ipsum illum clypeum cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bix sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma.
Insuper, id campi quod rex habet ipse Latinus.

Te

Tunc Alethes gravis ætate & prudens mente ait: *o Dii patrii: quorum sub potestate Troja est, non tamen vultis evertere penitus Trojanos, quandoquidem dedistis* illi *tales animos juvenum, & tam firma corda. Sic loquens amplectebatur manus, & humeros utriusque, & irrorabat os & faciem fletu. O viri, quam mercedem, quam dignam* mercedem *putem posse retribui vobis pro talibus cœptis? primo Dii, & virtus vestra reddent vobis pulcherrimam: deinde pius Æneas statim retribuet reliquam: & Ascanius* adhuc *vigens ætate, numquam* futurus *immemor tanti officii. Ego vero, addit Ascanius, cujus unica salus est* in *patre revocato, vos precor? o Nise, per magnos Penates, & per Larem Assaraci, & per adyta candidæ Vestæ: quæcumque est mihi felicitas, & fiducia*, hanc *depono in sinus vestros: revocate patrem* meum, *reddite* mihi *præsentiam* ejus: *nil funestum* erit *illo recuperato. Donabo* vobis *duo pocula conflatæ argento & insculpta signis, quæ pater cepit capta Arisba: & duos tripodas, duo magna talenta auri: magnum craterem, quem Dido Sidonia dedit* mihi. *Si autem acciderit* mihi *victori domare Italiam & consequi regnum, & trahere sortem spoliorum: vidisti, quo equo & quibus in armis Turnus ibat aureus? ego eximam e sortitione illum eumdem clypeum, & cristas rubras*, quæ *jam nunc* est *tua merces; o Nise. Insuper pater* meus *donabit duodecim electa corpora matrum* captivarum, *& captivos* totidem, *&* iis *omnibus arma propria: præterea, quicquid agrorum possidet ipse rex Latinus.*

T.

N O T Æ.

veluti alitus: urbs enim ipsa erat in monte. De *Teucris*, AEn. 1. 239.

254. *Di moresque, &c.*] Nam virtus & recte factorum conscientia sibi ipsa præmium est, AEn. 1. 607.

258. *Penates, Assaracique, &c.*) Penates & Lar, Dii domestici. *Vesta*, Dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, Trois filius, Æneæ proavus; Æ. 1. 283. Hunc versum jam explanavimus, AEn. 5. 744.

264. *Arisba.*) Urbe Troadis, a Trojanis expugnata pauso ante bellum Græcum circa Abydum & Lampsacum, Propontidem versus, ex Strabone, lib. 13.

265. *Tripodas, &c.*] De iis & eorum usu apud antiquos, Æ. 5. 110. De *talentis aureis*, Æ. 5. 112. De *cratere*, Ecl. 5. 68. De *Sidonia Didone*, AE. 1. 450.

274. *Id campi quod, &c.*) Non totum quidem Latini regnum, sed agros qui erant in privatis Latini bonis: quales, honoris causa, respub. regibus dabat. Sic agrum deinde habuit Tarquinius Superbus Romæ in campo Martio.

283. *Haud*

Te vero, mea quem ſpatiis propioribus ætas
Inſequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, & comitem caſus complector in omnes.
Nulla meis ſine te quæretur gloria rebus:
Seu pacem, ſeu bella geram; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus auſis
Diſſimilem arguerit: tantum fortuna ſecunda,
Haud adverſa cadat. Sed te ſuper omnia dona
Unum oro. Genitrix Priami de gente vetuſta
Eſt mihi: quam miſeram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Aceſtæ.
Hanc ego nunc, ignaram hujus quodcumque pericli eſt,
Inque ſalutatam linquo: nox & tua teſtis
Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis.
At tu, oro, ſolare inopem, & ſuccurre relictæ.
Hanc ſine me ſpem ferre tui: audentior ibo
In caſus omnes. Perculſa mente dederunt
Dardanidæ lacrymas, ante omnes pulcher Iulus,
Atque animum patriæ ſtrinxit pietatis imago.
Tum ſic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit iſta mihi genitrix, nomenque Creuſæ
Solum defuerit; nec partum gratia talem
Parva manet, caſus factum quicumque ſequetur.
Per caput hoc juro, per quod pater ante ſolebat;
Quæ tibi polliceor reduci, rebuſque ſecundis;
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.

Sic

Te autem, o venerande juvenis, cui ætas mea ſuccedit ſpatio viciniore, jam excipio te toto ſinu, & adjungo ſocium in omnes eventus. Nullus honos acquiretur meis rebus ſine te: ſive faciam pacem, ſive bella: committam tibi ſupremam curam agendi, & dicendi. Ad quem Euryalus, reſpondet talia: me nulla dies oſtendet degenerem a tam audacibus cœptis: tantummodo contingat mihi *ſors proſpera, non funeſta. At peto a te rem unam magis* quam *cætera munera. Mater ex antiqua ſtirpe Priami eſt mihi, quam, nec Trojana tellus, nec urbs regis Aceſtæ, impedivit infelicem* quominus *abiret mecum. Ego deſero nunc illam, inſciam hujus diſcriminis qualecumque eſt, & inſalutatam: teſtor noctem & dextram tuam, quod non poſſum tolerare fletus matris. Sed tu, precor, ſolare egentem, & ſubveni derelictæ, permitte me exportare* hinc *hanc ſpem de te: curram audacior in omnia pericula. Trojani commotis mentibus effuderunt lacrymas; præ cæteris formoſus Aſcanius, & ſpecies charitatis* erga *parentes perculit ejus animum. Deinde ita loquitur; promitto omnia digna magnis tuis inceptis: quippe illa mihi erit mater, & nomen Creuſæ tantummodo deerit: nec levis favor debetur* ipſi, quod peperit *talem* filium; *quicumque eventus ſequatur* hoc *factum. Juro per hoc caput* meum, *per quod pater meus conſueverat* jurare: eadem illa *quæ promitto tibi redeunti &* poſt *rem feliciter* geſtam, *eadem illa ſervabuntur tuæ matri & familiæ.*

Sic

N O T Æ.

283. *Haud adverſa.*) Ita reponimus ex Heinſio, ſenſu facili: cum antea legeretur, *aut adverſa*: nullo, aut perquam obſcuro ſenſu. De *urbe Aceſtæ*, in Sicilia. AEn. 5. 755.

297. *Creuſæ.*) Matris Aſcanii, de qua AE. 2. 772.

300. *Per quod pater, &c.*) Caput intelligit ſuum, quod ut ſibi cariſſimum atteſtari ſolebat AEneas *ante*, id eſt, vel *olim*, Trojæ, cum Aſcanius puer eſſet; vel *priuſquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quaſi ſacrum reverebantur veteres; unde per illud jurabant.

304. *Lycaon Gnoſſius.*) Artifex nobilis ex urbe *Gnoſſo* in Creta inſula: ubi arma ſingulari arte fabricabantur, AEn. 3. 104.

313. *Nubibus irrita.*) Innuit ipſos eſſe morituros, antequam ad AEneam perveniant.

315. *An-*

Sic ait illacrymans: humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnossius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias: galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis: necnon & pulcher Iulus
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata: sed auræ
Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt: multis tamen ante futuri
Exitio. Passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros: simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus.
Euryale; audendum dextra: nunc ipsa vocat res.
Hac iter est: tu ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, & consule longe.
Hæc ego vasta dabo: & lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit: simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur; qui forte tapetibus altis
Exstructus, toto proflabat pectore somnum
Rex idem, & regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Rhemi premit aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla. Tum

Sic dixit plorans; & simul extrahit ex humeris gladium auratum, quem Lycaon Gnossius fecerat mira industria, & incluserat accommodum in vagina eburnea. Mnestheus donat Niso vellus & spolium hispidi leonis: fidelis Alethes mutat cum eo *cassidem. Continuo progrediuntur armati: quos abeuntes omnis turba procerum & juvenum & senum comitatur votis* usque *ad portas: præterea etiam formosus Ascanius* præ se *ferens animum, & sollicitudinem virilem ante ætatem, dabat* ipsis *mandata plurima perferenda ad patrem; sed venti dissipant omnia, & spargunt* illa *inania per nubes. Egressi transiliunt fossas, & per tenebras noctis tendunt* ad *castra hostilia: prius tamen futuri exitio pluribus. Aspiciunt corpora projecta promiscue inter gramina* per *somnum & vinum: currus erectos in litore: homines inter habenas & rotas: arma simul jacere, simul vina. Filius Hyrtaci primus sic ore dixit: Euryale, tentandum* est aliquid *manu: jam res ipsa* nos *invitat. Iter* nostrum est *per hanc* partem: *tu observa, ne ulla turma possit assurgere* contra *nos a tergo, & provide procul. Ego vastabo ista* loca, *& educam te* per *spatiosam viam. Sic loquitur, & cohibet vocem:* & *continuo invadit ense gloriosum Rhamnetem, qui forte exhalabat somnum toto pectore, suffultus altis stragulis: idem rex & augur dilectissimus Turno; sed non potuit avertere mortem divinatione. Opprimit prope* illum *tres ministros promiscue stratos inter arma, & armigerum Rhemi, & aurigam, repetiens* eum *sub ipsis equis, & abscindit gladio colla pendula.* *Dein-*

NOTÆ.

315. *Ante.*) Vel *antequam ipsi moriantur*, quod subobscure tantum significat. Vel *antequam ad castra hostium perveniant*: & sic dicendum, inter urbem & castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius admoti muris a Turno fuerant, & jam vino sepulti in gramine decubuerant.

327. *Rex idem.*) Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est: ut e Patriciis eligeretur *sacrorum rex*, vel *rex sacrificulus*: subditus tamen is erat pontifici summo; & ab auguribus & pontificibus eligebatur. Talis Rhamne augur mihi videtur fuisse.

328. *Augurio.*) De hac arte divinandi, AEn. 2. 703. *Pestem*, rem quamcumque exitialem: hic *mortem*, alibi *incendium*, AEn. 5. 683.

335. *Plu-*

Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terra torique madent: necnon Lamyrumque Lamumque,
Et juvenem Serranum; illa qui plurima nocte
Luserat insignis facie, multoque jacebat
Membra Deo victus: felix si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans,
(Suadet enim vesana fames) manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu: fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus & ipse
Perfurit: ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Hebesumque subit, Rhœtumque Abarimque
Ignaros: Rhœtum, vigilantem & cuncta videntem,
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui cominus ensem
Condidit assurgenti, & multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, & cum sanguine mista
Vina refert moriens: hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, & religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus,
(Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri.)
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est: via facta per hostes.
Mul-

Deinde amputat caput Rhemo *ipsi domino eorum*, *& linquit truncum* ejus *singultantem sanguine: terra calefacta & lecti inficiuntur nigro sanguine. Præterea* opprimit *Lamyrum*, *& Lamum*, *& juvenem Serranum; qui formosus vultu luserat multum* per *hanc noctem*, *& stertebat solutus membris* ob *multum Bacchum*, *fortunatus*, *si continuo adæquasset ludum illum nocti & produxisset* usque *ad diem. Quemadmodum leo jejunus tumultuans in ovilibus plenis*, *devorat & lacerat pecudes teneras*, *& silentes* præ timore, *& frendet gutture sanguinolento*, *nam immoderata fames impellit. Non minor* est *strages* edita ab *Euryalo: ipse quoque inflammatus sævit*, *& aggreditur in medio multum vulgus sine honore*, *& Fadum*, *& Hebesum*, *& Rhœtum*, *& Abarim*, *improvidos. Rhœtum expergefactum & aspicientem omnia*, *sed* qui *timens occultabat se post amplum poculum: cui assurgenti abscondit propius totum gladium* in *pectore objecto*, & *retraxit* eum post *certam mortem. Ille* Rhœtus *ejicit animam sanguineam*, *& moriens reddit vinum confusum cum sanguine. Hic* Euryalus *ardens continuat* cædem. *Et jam pergebat ad socias Messapi*, *ubi spectabat ignem ultimum exstingui*, *& equos solutos de more pascere herbam: quando Nisus dixit breviter talia* verba, *quippe animadvertit* se & socium *rapi nimia cupiditate stragis: desinamus*, *nam dies non commodus* nobis *imminet. Satis pœnarum sumptum est: via aperta* est *inter hostes*,
Lin-

N O T Æ.

335. *Plurima ... Luserat.*) *Plurimum*: neutrum plurale, pro adverbio. Sic Georg. 4. 122. *Sera comantem Narcissum*; id est, *sero*.

337. *Membra Deo victus.*) *Somno*, ut vult Cerdanus: ut ego arbitror, *Baccho*; quem jam *Deum* simpliciter nuncupavit, Æn. 1. 640. *Munera lætitiamque Dei. Protinus*, continuo lapsu, atque ordine, Æn. 3. 416.

339. *Turbans.*) Tumultuans, sic AE. 6. 800. *Turbant trepida ostia Nili*.

348. *Multa morte recepit.*) Vel eduxit *multo cruore* stillantem: vel non eduxit nisi post *certam mortem*.

349. *Purpuream animam.*) Homerus, Iliad. 5. 83. πορφύρεος θάνατος, *purpurea mors*. Locutio repetita ex veterum quorumdam opinione, qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350. *Furto fervidus instat.*) *Furtum* vocat, vel spoliationem cadaverum & armorum direptionem; vel cædem ipsam furtim & tacite editam: *furtum* quippe est quicquid occulte patratur. AE. 6. 568.

359. *Phaleras .. & aurea bullis Cingula.*) *Phaleræ*; ornamenta equorum, AE. 5. 310. AE. 7. 278. *Cingula*, balteus quem vocat Varro *cingulum e coria bullatum*: & Virgilius, AE. 12. 942. de balteo Pallantis ait: *notis fulserunt cingula bullis. Bullæ* vero erant clavorum aureorum quædam capita, cingulis affixa: ob similitudinem ita dicta a *bullis* quæ in aquis *ebullientibus* excitantur. Non absimile fuit ornamentum aureum pueris nobilibus appendi solitum e collo, *bulla* item nuncupatum.

361. *Hes-*

Digitized by Google

Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, crateraſque ſimul, pulchroſque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
Cingula: Tiburti Remulo ditiſſimus olim
Quæ mittit dona, hoſpitio cum jungeret abſens,
Cædicus: ille ſuo moriens dat habere nepoti:
Poſt mortem bello Rutuli pugnaque potiti.
Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Meſſapi habilem criſtiſque decoram
Induit. Excedunt caſtris, & tuta capeſſunt.
Interea præmiſſi equites ex urbe Latina,
Cætera dum legio campis inſtructa moratur,
Ibant, & Turno regi reſponſa ferebant,
Tercentum, ſcutati omnes, Volſcente magiſtro.
Jamque propinquabant caſtris, muroque ſubibant:
Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum ſubluſtri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiiſque adverſa refulſit.
Haud temere eſt viſum, conclamat ab agmine Volſcens:
State, viri: quæ cauſa viæ? quive eſtis in armis?
Quove tenetis iter? nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in ſylvas, & fidere nocti.
Objiciunt equites ſeſe ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque aditum cuſtode coronant.

Syl-

Linquunt plurima arma hominum ornata solido argento, & pocula, & pretioſos tapetas. ***Euryalus*** rapit *Rhamnetis phaleras, & balteum aureum clavis: quæ munera* Cædicus *opulentiſſimus miſerat quondam Remulo Tiburtino, cum abſens* vellet *eum ſociare hoſpitio: ille* Remulus *moriens dedit poſſidenda nepoti ſuo:* ſed *poſt* Remuli *mortem, Rutuli obtinuerunt* ea tempore *belli, per pugnam.* Euryalus *rapit hæc, & fruſtra accommodat robuſtis humeris* ſuis. *Tum imponit* capiti *galeam Meſſapi commodam & inſignem criſtis. Exeunt e caſtris, & petunt ſecura* loca. *Interim equites trecenti, omnes ſcutati duce Volſcente, incedebant & portabant reſponſa regi Turno, præmiſſi ex orbe Laurente, dum reliqua legio manet parata in agris* Laurentibus. *Et jam attingebant caſtra, & accedebant* ad *munimenta* caſtrenſia; *cum vident eminus hos* iuvenes *avertentes ad ſiniſtram viam & in umbra noctis ſublucente caſſis* Meſſapi *prodidit Euryalum incautum, & emicuit objecta radiis* Lunæ. *Volſcens e turma exclamat: non falſo viſum eſt* nobis: *ſiſtite viri. quæ cauſa eſt* vobis *eundi? & quinam eſtis* ita *armati? & quo habetis iter? illi nihil* voluerunt *reſpondere adverſum; ſed* cœperunt *properare fugam per ſylvas, & committere ſe tenebris. Equites opponunt ſe hinc & inde ad tranſverſa* itinera *cognita* ſibi: *& circumdant cuſtodibus omnes ingreſſus.*

Fuit

NOTÆ.

361. *Hoſpitio cum jungeret abſens.*) Veteres hoſpitii jura mutuis muneribus colebant, abſentes præſenteſve. *De criſtis galearum*, Æn. 3. 468.

364. *Nequicquam.*) Quia mox occidendus erat & hæc ipſa ſpolia amiſſurus.

367. *Ex urbe Latina.*) *Laurento*, Æn. 7. 63.

368. *Cætera legio.*) *Pedites*. Nam in legione Romana communiter trecenti fuere equites, pedites vulgo quater mille: licet auctior aliquando fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amata Laurenti regina, legio ad Turnum, duce Volſcente: ſed equitatus, utpote expeditior, præmiſſus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum utpote tardior, morabatur.

370. *Scutati omnes.*) *Scutum* enim oblongum non rotundus *clypeus*, in uſu fuit Romanorum equitum. Vide Lipſium. De *forma ſcuti*, Æn. 8. 659

372. *Lævo flectentes limite.*) Ad ſeptentrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volſcens cum equitibus ad dextram.

381. *Ilice nigra.*) *Ilex*, arbor glandifera, *leccio*.

387. *Locos.*) Qui reſcribunt ex fide aliquot codicum, *locus*; ii minime videntur ad locum & tempus attendere. Nam *Pallanteum*, ubi nunc *Roma*, quinque admodum leucis noſtris Gallicis ab urbe *Oſtia* diſtitum erat; ubi tum *Troja nova*. *Lacus* autem *Albanus*, de quo Æn. 8. 48. ad orientem utriuſque urbis longe recedebat, hinc a Pallanteo quatuor leucis, inde item quatuor a Troja nova disjunctis: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Niſus & Euryalus circa mediam noctem, eamque æſtivam: urbe

exie-

Sylva fuit late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes:
Atque locos, qui post Albæ de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, & frustra absentem respexit amicum:
Euryale infelix, qua te regione reliqui?
Quave sequar? rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis sylvæ, simul & vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat:
Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
Pervenit: ac videt Euryalum; quem jam manus omnis
Fraude loci & noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, & conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes
Inferat, & pulchram properet per vulnera mortem?
Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, & nemorum Latonia custos.
Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit; si qua ipse meis venatibus auxi;
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, & rege tela per auras. Di-

Fuit illic *sylva aspera dumis & ilicibus opacis, quam spissi vepres undique implebant: paucæ viæ deducebant* ad eam *per secretos tramites. Opacitas ramorum & spolia gravia retardant Eurylam, & metus aberrandi a* recto *spatio itineris. Nisus effugit: & non providens* amico *jam elapsus* erat *ab hostibus; & ex agris, qui deinde vocati* sunt *Albani, de nomine Albæ; tunc rex Latinus collocabat* illic *stabula sublimia. Postquam constitit, & frustra respectavit amicum absentem,* ait *O miser Euryale, quo loco deserui te? aut qua quæram te? iterum remetiens vias omnes dubias sylvæ dolosæ, simul & revolvit vestigia retro quæsita, & vagatur* inter *dumos tacitos: audit equos, audit sonitus, & tubas persequentium. Nec longum tempus* abiit *illo intervallo, quando clamor attingit aures; & cernit Euryalum: quem omnis turma repentino strepitu ac sonitu jam trahit interceptum errore loci & noctis, & incassum agitantem multa. Quid agat? quo robore, quibus armis audeat liberare juvenem? an moriturus immittat se in medios hostes, & acceleret per plagas necem gloriosam? Statim librans hastile brachio contracto; respectans Lunam sublimem, his verbis orat* eam*: tu Dea, tu propitia fave meo conatui: o Latonia gloria siderum, & tutatrix sylvarum. Si pater meus Hyrtacus obtulit umquam pro me tuis altaribus aliqua munera; si ipse meis venationibus accumulavi aliqua, aut appendi e fornice aut affixi ad culmina* tibi *consecrata: permitte me dissipare hanc turmam, & dirige per aerem* hoc *hastile.*

Sic

N O T Æ.

exierant: ut patet ex militum ludo, somno, ignibus exstinctis: noctis partem aliquam in procerum consilio, ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragenda. Qui fieri igitur potest, ut Nisus fuga elapsus sit a Troja nova ad Albanum lacum, quæ quatuor leucæ sunt? item ab Albano lacu ad ultima castrorum loca, amici quærendi causa, redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ; easque leucas octo intra brevissimum æstivæ noctis mediæ spatium perfecerit? Quo fit ut legam *locos* non *lacus*: eosque explicem de parte aliqua agri Albani, qui tum forte eo usque pertinebat, quam partem fuga jam prætergressus fuerat Nisus.

405. *Latonia.*) *Luna, Diana*, a Latona matre, Georg. 3. 6.

408. *Tholo.*) Media ac suprema pars est tecti, in

Dixerat; & toto connixus corpore ferrum
Conjicit : hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit adversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant: it hasta Tago per tempus utrumque,
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit. Simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc & conscia sidera testor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transadigit costas, & candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit: in solo Volscente moratur:

Quem

Sic locutus fuerat: *& adnitens toto corpore evibrat ferrum: hastile volans dividit caliginem noctis, & pervadit in dorsum Sulmonis oppositi, & illic rumpitur & trajicit præcordia rupto ligno. Sternitur ille, emittens e pectore fluvium calentem, frigescens, & succutit uterum longis singultibus. Circumspectant in diversas* partes. *Ille ferventior hoc* successu *ecce intorquebat a suprema auris* parte *hastile aliud. Dum* illi *tumultuantur: hastile stridens incidit* in *Tagum per tempora gemina, & calefactum stetit* in *cerebro transfosso. Volscens asper furit, nec videt uspiam libratorem teli, nec quo fervidus possit inferre se: at tu, ait: dabis mihi sanguine calido pœnas* debitas *ab utroque* vestrum. *Simul educto gladio irruebat in Euryalum. Tunc autem Nisus territus, extra mentem* positus, *vociferatur: nec ulterius potuit occultare se umbris, aut pati tantum dolorem. Me,* me rapite: *adsum qui* id *commisi: vertite in me arma, o Rutuli: omnis dolus meus* est: *iste nihil ausus* est, *aut potui* facere: *attestor hoc cœlum, & astra quæ* id *sciunt: tantummodo nimis amavit amicum miserum. Proferebat talia dicta, sed gladius* tota *vi immissus transfodit costas, & perfringit pectus candidum. Euryalus sternitur morte, & sanguis fluit per formosa membra, & collum inflexum pendet in humeros. Quemadmodum, quando flos purpureus proscissus aratro languet moriens: aut* quemadmodum *papavera fesso collo inflectiunt caput quando forte obruuntur imbre. At Nisus irrumpit per medios hostes, & inter omnes unum quærit Volscentem: defigit* oculos *in uno Volscente.*

cir-

N O T Æ.

in formam scuti brevis, inque trabes coeunt: unde est quasi fornicis, ut aiunt, clavis.

413. *Præcordia.*) Græcis διαφράγμα membrana sunt prætensa cordi: supra sunt, cor & pulmones; infra jecur & lien. *Ilia*, partes sunt imi ventris, circa summas coxas.

427. *Me, me: adsum; &c.*) Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Me me occidite, &c. Rutulos*, promiscue pro hostibus appellat, quamquam hi erant Latini. De *Rutulis*, Æn. 7. 794.

448. *Do-*

Quem circum glomerati hostes hinc cominus atque hinc
Proturbant : instat non segnus, ac rotat ensem
Fulmineum : donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, & moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, & primis una tot cæde peremptis,
Serranoque, Numaque; ingens concursus ad ipsa
Corpora, feminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, & plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, æratasque acies in prælia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,
Euryali & Nisi.

Ænea-

circa quem Nisum *hostes collecti cominus eum premunt hinc atque hinc*: ille *non inertius premit* eos: *& contorquet gladium fulminantem: donec immisit eum in ore opposito* ducis *Rutuli vociferantis, & moriens eripuit vitam hosti. Tum transfixus jecit se super amicum mortuum & illic tandem quievit dulci nece. Ambo felices! si mei versus valent aliquid, nulla dies vos umquam subtrahet tempori memori: dum gens Æneæ habitabit immotam rupem Capitolii, & fundator Romæ tenebit imperium* orbis. *Rutuli victores adepti prædam & spolia, plorantes reportabant in castra Volscentem mortuum. Nec levior* erat *dolor in castris, Rhamnete invento mortuo, & tot proceribus una nocte interfectis, & Serrano, & Numa: concursus* fit *ad ipsa cadavera, &* ad *homines semimortuos &* ad *locum tepefactum recenti strage, &* ad *rivos infectos spumoso sanguine. Recognoscunt inter se prædam, & fulgentem cassidem Messapi, & phaleras recuperatas multo labore. Et jam prima Aurora deserens lectum croceum Tithoni collustrabat terras nova luce: Sole jam inducto, rebus jam detectis* per *lucem, Turnus ipse cinctus armis excitat homines ad arma: & unusquisq;* dux *colligit ad pugnam agmina sua* tecta *ære, & stimulans furorem multiplici rumore. Præterea,* res *visu terribilis, figunt in hastis sublatis capita Nisi & Euryali, & prosequuntur multis vociferationibus.*

Ænea-

N O T Æ.

448. *Domus Æneæ Capitoli, &c.*) *Roma* urbs ab Æneæ posteris fundata: in Palatino monte primum, deinceps ad alios producta montes sex, præcipue Capitolinum, Palatino vicinum a septentrione: ubi arx & templum Jovis. Aliqui *domum Æneæ* explicant de ipsa *domo Augusti*, qui cum tota gente Julia ex Ænea oriebatur: at illa non in Capitolino, sed in Palatino monte sita erat; ut & Julii Cæsaris domus. Adde quod *domus Æneæ* jam pro Romana gente accepta est. Æn. 3. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii: quam a Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant: cum enim iis ad extruendum Jovis Capitolini templum, Deos omnes alia in urbis loca transferri juberet: *Juventus & terminus* ex omnibus Diis cedere loco noluerunt: unde dictum est omen, fore ut urbis termini numquam loco moverentur; nec umquam juvenilis vigor illi deesset.

449. *Pater Romanus.*) Vel *Augustus*, vel *Senatus Romanus*. Vel potius, *Romulus*, gentis Romanæ conditor & pater.

457. *Agnoscunt spolia, &c.*) Quæ Rutulis eripuerant Nisus & Euryalus, & quæ iterum ex iis Volscentis equites receperant. De iis, v. 359. & sequentibus. De *Tithone Auroræ conjuge*, Æn. 4. 585.

468. *Si-*

Æneadæ duri murorum in parte finiſtra
Oppoſuere aciem, nam dextera cingitur amni:
Ingenteſque tenent foſſas, & turribus altis
Stant mœſti: ſimul ora virum præfixa videbant,
Nota nimis miſeris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuncia fama ruit, matriſque adlabitur aures
Euryali: et ſubitus miſeræ calor oſſa reliquit:
Excuſſi manibus radii, revolutaque penſa:
Evolat infelix, & fœmineo ululatu,
Sciſſa comam, muros amens atque agmina curſu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor: cœlum dehinc queſtibus implet.
Hunc ego te, Euryale, aſpicio? tune illa ſenectæ
Sera meæ requies? potuiſti linquere ſolam,
Crudelis? nec te ſub tanta pericula miſſum
Affari extremum miſeræ data copia matri?
Heu! terra ignota, canibus data præda Latinis
Alitibuſque, jaces! nec te tua funera mater
Produxi, preſſive oculos aut vulnera lavi,
Veſte tegens, tibi quam noctes feſtina dieſque
Urgebam, & tela curas ſolabar aniles.
Quo ſequar? aut quæ nunc artus avulſaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc ſum terraque marique ſecuta? Fi-

Æneadæ firmi in læva parte murorum objecere exercitum, nam pars *dextra munitur fluvio: & tenent magnas foſſas, & triſtes ſtant* in *excelſis turribus: ſimul ſpectabant capita juvenum præfixa, nimis cognita miſeris, & ſtillantia nigra ſanie. Interim Fama alata, volans per urbem territam, nuntia irrumpit: & pervenit* ad *aures matris Euryali: & calor ſubito deſeruit oſſa miſeræ; radii dejecti* ſunt *e manibus & telæ dilapſæ: miſera* illa *præcipitat, &* cum *vociferatione muliebri lacerata* ſecundum *capillos, inſana vadit curſu ad muros & primas turmas, non illa attendens homines, non illa diſcrimen & arma: deinde replet cœlum querelis: an ego te talem video, o Euryale? an tu es ille* futurus *ſolatium ultimum meæ ſenectutis?* an *potuiſti deſerere me ſolam, o inhumane? neque conceſſa eſt matri infelici facultas ultimo alloquendi te, miſſum in tanta diſcrimina? heu! jaces* in *tellure incognita, præda objecta canibus Latinis & avibus:* Nec ego *mater protuli te* ante ædes, ut curatrix *tui funeris; aut clauſi oculos; aut lavi plagas, abſcondens* cadaver *veſte, quam feſtinans tibi accelerabam noctuque diuque, & leniebam* textu *telæ moleſtias ſenectutis. Quo ibo? aut quæ terra nunc retinet artus, & abſciſſa membra, & cadaver laniatum? hoc* caput *repreſentas mihi de te, o fili! hoc ſecuta ſum & terra & mari.*

Trans-

N O T Æ.

468. *Siniſtra.*) *Orientali*, quæ Laurentum ſpectabat.

472. *Tabo.*) Putri ſanguine, Georg. 3, 481. De *Fama*, Æn. 4. 174.

476. *Radii, &c.*) *Inſtrumenta textoria*, Æn. 3. 483. *Penſa*, telæ: quæ prius involutæ, jam ea ſurgente revolvuntur. De *penſo*, Georg. 1. 390.

478. *Muros amens, &c.*) Non tamen excedit urbe, ſed e muris, ad conſpectum ſuffixi capitis has in querelas erumpit.

484. *Affari extremum.*) Romani mortuos ſtatim poſt obitum inclamabant: tum poſt funus, ter dicto *vale*, relinquebant, Æn. 2. 644. Æn. 6. 218.

486. *Tua funera mater Produxi, &c.*) I. Jul. Scaliger, Pomponium ſecutus, mutilam vult eſſe orationem, ob vim doloris: explicatque: *nec te mater peperi* ad *hæc tua funera.* II. Joſ. Scaliger; non multum diſſentiens a Servio, vult, *funeras* eſſe mulieres, quæ curam ſuſcipiebant funeris, ut ſunt mater, ſoror; eaſque diſtinguit a *præficis*, quæ conductæ pretio præficiebantur ancillis ad lamentandum: quod *præficarum* fictus, *funerarum* verus eſſet ac ſincerus dolor. Eoque derivat illud Ennii epitaphium apud Cicer. *Nemo me lacrymis decoret neque funera fletum faxit: Cur? quia volito vivu' per ora virum.* Sed admodum dubia hæc lectio eſt cum vulgo legatur *funera fletu*, *funere fletum*, &c. III. Suſpicatur Merula legendum, *tua funera mater proluxi*, quæ vox apud Feſtum reperitur: ex quo tertia concinnari poteſt opinio: *nec te tua funera* mater proluxi, id eſt, *nec te & tuam mortem proluxi.* Et vero tales erant funebres ceremoniæ: lugebatur & conclamabatur mortuus, claudebantur ipſi oculi, lavabatur, veſtibus pretioſiſſimis tegebatur efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum pro-

Figite me, si qua est pietas : in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli : me primam absumite ferro.
Aut tu, magne pater Divum, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo :
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus : torpent infractæ ad prælia vires.
Illam incendentem luctus Idæus & Actor,
Ilionei monitu & multum lacrymantis Iuli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit : sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum :
Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnes
Ferre libet subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt : nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque.
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina, nec curant cœco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant. Parte

Transfodite me, o Rutuli, si aliqua est vobis *pietas: contorquete in me omnia spicula: me primam interficite ferro. Vel tu, magne parens Deorum, miseresce, & fulmine tuo dimitte ad inferos hoc* meum *caput* tibi *odiosum : si non possum aliter finire duram vitam. Animi commoti* sunt *hoc luctu, & tristia suspiria mittuntur ab omnibus : vires languent tardæ ad pugnam. Idæus & Actor excipiunt illam excitantem fletus* inter milites, *& in manibus referunt in domum* ipsius, *monitu Ilionei & Juli plurimum plorantis. At tuba procul excitavit ære rauco formidabile sonum : succedit clamor, & cœlum reboat. Volsci approperant simul admota testudine, & aggrediuntur cumulare fossas, & eruere aggerem : pars vestigat ingressum, & superare scalis muros, qua exercitus rarus est, &* qua *multitudo passim hiat non tam densa militibus. Contra Trojani* incipiunt *projicere omnes species armorum, & dispellere* eos *longis lignis, consueti propugnare mœnia bello diuturno. Dejiciebant etiam lapides perniciosi ponderis,* tentantes, *an possent aliqua* parte *perfringere agmen tectum* clypeis: *tamen interea* Rutuli *gaudent sustinere casus omnes sub spissa testudine. Deinde non* possunt *sustinere : nam qua* parte *magnus globus appropinquat, Teucri advolvunt & impellunt vastum saxum, quod late oppressit Rutulos, & separavit tegmina clypeorum : nec ulterius Rutuli audentes volunt certare obscuro certamine* testudinis ; *sed conantur dimovere jaculis* Trojanos ex *aggere.* *Alia*

N O T Æ.

prostitisset aliquamdiu, facie & pedibus in publicum versis, ad rogum deducebatur : quæ maxima ex parte explicuimus, Æn. 6. 215. & sequentibus.

487. *Produxi.*) Juxta primam explicationem superiorum vocum significat, *peperi*. Juxta secundam, *proposui ad januam domus* : quod Dio & Græci alii vocant προθεῖναι. Juxta tertiam *preluxi* legendum est.

491. *Funus lacerum.*) Haud dubie *cadaver*. Sic Propert. l. 2. 17. 8. *Haccine parva meum funus arena teget?* De *Tartaro*, imis inferis, Æn. 6. 134.

505. *Testudine, &c.*) Milites erant densati in globum, consertis supra capita clypeis : ut sic ad muros tutius accederent : De *ea testudine*, Æn. 2. 441. De *Volsciis*, Æn. 7. 803. De *vallo*, supra, v. 142. De *contis*, Æn. 5. 208.

516. *Ruuntque.*) Impellunt, projiciunt. Æn. 1. 29. *Spumas salis ære ruebant.*

518. *Cæco Marte.*) Quia latebant sub testudine tecti & inumbrati clypeis.

525. *Etru-*

Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, & scalas in mœnia poscit.
Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti;
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli:
Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu & pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali summaque evertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quæ plurima vento
Corripuit tabulas, & postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret; tum pondere turris
Procubuit subito, & cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixique suis telis, & pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor,

Mæo-

Alia ex parte Mezentius terribilis visu librabat pinum Tyrrhenam, & injicit fumidas tædas. At Messapus, subactor equorum, filius Neptuni, diruit palos aggeris, *& petit scalas ad muros* scandendos. *Vos*, o Musæ, & præcipue *Calliope*, *oro*, *docete cantantem; quas cædes, quas neces Turnus tunc ibi intulerit; quem hominem unusquisque miserit* ad *inferos: & explicate mecum totum ambitum* hujus *belli: nam* vos, *Deæ & recordamini, & potestis narrare. Turris stabat alta suspicientibus, & tabulatis sublimibus, commoda situ; quam Itali omnes conabantur occupare totis viribus, & diruere tota vi potentiæ* suæ: *contra Trojani* conabantur *propugnare lapidibus, & vibrare sagittas crebras per apertas fenestras. Turnus primus immisit tædam flammantem, & affixit lateri* turris *ignem: qui auctus vento invasit asseres, & adhæsit fulcris absumptis*. Trojani *turbati* cœperunt *intus tumultuari, & incassum quærere effugium e periculo: dum colligunt se, & retro recedunt in spatium quod vacabat igne; tum repente turris cecidit, & totum cœlum sonat strepitu. Cadunt semimortui in terram, vasta mole superincidente, & confossi propriis armis & trajecti duro ligno* per *pectora. Vix solus Helenor & Lycus evaserunt: quorum natu major* erat *Helenor*. quem

N O T Æ.

521. *Etruscam Pinum & ... ignes.*) Vel ignitam facem e pinu, pingui arbore: vel manu altera facem, altera hastam pineam. De *Mezentio* Etruscorum rege, fuse Evander, Æn. 8. 481. De *Etrusca* gente ibidem in notis. De *Messapo*: Æn. 7. 691. De *vallo*, munimento ex palis & aggesta terra, supra, v. 142.

525. *Vos, o Calliope.*) Musas omnes invocat, sed præcipue *Calliopen*, heroici carminis præsidem de qua, Ecl. 4. 57. Numerum singularem cum plurali sic conjunxit Tibul. l. 3. 6. 55. *Nobis inimica merenti*. Et Catul. Epig. 108. 5. *Insperanti ipsa refers te nobis*. De *Orco*, Plutone, Georg. 1. 277.

528. *Oras belli*:) Enniana vox. *Oræ*, sunt extremæ partes vestium: quæ, quia in ambitum excurrunt, hic sumuntur pro toto circuitu, ambitu ac serie belli.

530. *Pontibus*.) Turres multis contabulationibus erigebantur, e quarum infimis ascensus erat ad summas, hæc ipsa tabulata, vel eorum scalæ, *pontes* hic dicuntur: ut forte etiam supra v. 170.

532. *Opum vi*.) Enniana locutio, pro, *omni industria, virtute, instrumentis*.

535. *Lampada*.) *Lampades* hic appellantur, ignita quæcumque missilia, ex stupa, pice & resina: quæ compacta simul, & mucronibus uncisque & hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquando etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum figu-

Mæonio regi quem serva Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis.
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit;
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Ut fera, quæ densa venantum septa corona
Contra tela furit, seseque haud nescia mortis
Injicit, & saltu supra venabula fertur;
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; &, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter & hostes,
Inter & arma fuga muros tenet; altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu, teloque secutus
Increpat his victor: Nostras ne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, & magna muri cum parte revellit.
Qualis ubi, aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, & fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo, atque ingenti fragmine montis,
Lucetium portæ subeuntem, ignesque ferentem:
Ema-

quem serva Lycimnia clam pepererat regi Lydiæ, & miserat ad Trojam, bello ipsi *probibito: erat levis ense stricto, & ignobilis scuto albo. Atque ille, cum agnovit se in mediis millibus Turni, agmina Latina circumsistere hinc & inde: quemadmodum fera, quæ cincta multitudine spissa venatorum sævit adversus arma, & non ignara immittit sese in mortem, & saltu ruit supra hastilia; non aliter juvenis irrumpit moriturus in medios hostes, & incurrit qua cernit arma spississima. At Lycus multo velocior pedibus, & inter hostes, & inter arma occupat fuga muros; & conatur arripere manu sublimes pinnas, & apprehendere manus sociorum. Quem Turnus victor, persecutus simul cursu & jaculo, objurgat his ver*bis *stulte, an sperasti te posse evitare manus meas? simul apprehendit illum pendentem, & excutit cum magna parte muri. Qualis armiger Jovis, quando evolans* in *altum abripuit unguibus falcatis, aut leporem, aut cycnum nitido corpore: aut* quando *lupus, sacer Marti, subtraxit e caulis agnum, quæsitum a matre multis balatibus. Undique clamor surgit: aggrediuntur, & cumulant fossas* terra *aggesta: alii torquent tædas flammantes ad culmina. Ilioneus lapide & magno fragmine rupis opprimit Lucetium, appropinquantem portæ & conjicientem ignes:*

N O T Æ.

figura. De *postibus*, proprie fulcris arrectariisque portarum, Æ. 2.442. De *peste*, pro igne, supra, v. 328.

546. *Mæonio regi*.) Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, & ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ contermini, Æn. 4. 216.

547. *Vetitis armis*.) Vel contra jussa Deorum & fati Trojanis contrarii. Vel contra morem Romanorum: ad quem alludit hic Poeta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos: quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548. *Ense levis nudo, parmaque, &c.*) Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, sic a *velocitate* dicti. Horum arma: *parma*; brevis rotundusque clypeus & undique *par*: *gladius*, & leves aliquot *hastulæ*. Eligebantur e junioribus & pauperibus, juxta Polyb. Porro cum vulgo viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis: ut Turnus *Inachum*, Æn. 7. 790. Aventinus, *hydram Herculis*, ibid. 657. Helenor iste nudum clypeum gestat: tum quia juvenis nihil dum patrare laude dignum potuit: tum quia furtivo concubitu ex serva editus paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

553. *Venabula*.) Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro, Æn. 4. 131.

563. *Jovis armiger*.) Aquila, fulminis ministra, Æn. 5. 255. De *tædis*, arbore & face, Ecl. 7. 49.

582. Pi-

Emathiona Liger; Chorinæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus.
Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promulumque,
Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam:
Privernum Capys: hunc primo levis hasta Themillæ
Strinxerat: Ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Ibera,
Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina, pinguis ubi & placabilis ara Palici,
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adducta circum caput egit habena:
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius: fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat. Is

Liger Emathiona, Asylas Chorinæum: alter peritus jaculandi, alter mittendi *sagittas procul decipientes. Cæneus* occidit *Ortygium, Turnus victorem Cæneum: Turnus Ityn, & Clonium, Dioxippum, & Promulum, & Sagarim, & Idam stantem ante summas turres: Capys Privernum: hunc hasta Themillæ primo leviter vulneraverat: ille abjecto clypeo tulit inconsultus manum ad plagam: ergo sagitta pennis appulsa est, & manus affixa* est *lateri sinistro, & occulta intus penetravit mortifero ictu* pulmones, quibus *respirat anima. Filius Arcentis stabat* indutus *pulchris armis,* habens *chlamydem variatam acu, & splendens purpura Iberica, formosus vultu: quem pater Arcens miserat* Æneæ, *educatum* in *sylva Martis, circa Simethum fluvium, ubi* est *opima & benigna ara Palici. Mezentius depositis armis impulit ipse stridentem fundam, loro ter rotato circa caput: & discidit calefacto plumbo medium caput oppositi* juvenis, *& prostravit* eum in *vasta arena. Ascanius, prius assuetus terrere feras fugientes, fertur tum primo evibrasse velocem sagittam* in *bello, & stravisse manu robustum Numanum: cui cognomen erat Remulo; &* qui *nuper conjugio copulatus duxerat minorem sororem Turni.* Ille

N O T Æ.

582. *Pictus acu chlamydem, &c.*) *Chlamys* militaris vestis, *soprasberga*, Æn. 4. 137. *Ferrugo*, color est politi ferri, in nigrum tendens, *burnitura*, Ecl. 2. 18. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* vero, hic sumitur a quibusdam pro regione Asiatica, inter Pontum Euxinum & mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est, dicta *Gurgistan*: cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, & Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsa Hispania, cum idem color a quibusdam dicatur Bæticus, a Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir*: & minium, apud Hispanos, præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit; ut nunc quoque rubeus ille color nigro suffultus, quem vocant *morado*.

584. *Simethia circum, &c.*) *Simethus*, Siciliæ fluvius: in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta*. Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *a sancto Paulo*, paulo inferius fluens; nam non longe ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum & eorumdem lacus, qui lacus Fazelli tempore *Nanthia* vocabatur; in multas scaturigines erumpens aquæ sulfureæ, quæ falso jurantes coecabat, ut fuse narrat ex auctoribus Græcis Macrobius, Saturn. 5. 19.

585. *Pinguis ubi & placabilis, &c.*) *Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, & Thaliæ Nymphæ, Vulcani filiæ; quæ gravida cum Junonem timeret, dicitur a Jove terræ hiatu occultata: ubi nati infantes indeque egressi; *Palici* dicti sunt, a πάλιν ἱκέσθαι *iterum venire*. Horum oraculo Siculi in sterilitate admoniti dicuntur, ut cuidam Heroi sacra facerent: quæ res cum prospere successisset, ad

Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, & ingenti se se clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, & morti prætendere muros?
En qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ; nec fandi fictor Ulysses:
Durum a stirpe genus. Natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus & undis.
Venatu invigilant pueri, sylvasque fatigant:
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque assueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta. Nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentes
Convectare juvat prædas, & vivere rapto.
Vobis picta croco & fulgenti murice vestis:
Desidiæ cordi: juvat indulgere choreis:
Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ, neque enim Phryges! ite per alta Din-

Ille ante prima agmina inclamans digna & indigna dictu, & inflatus corde ob novam potentiam, incedebat, & jactabat se magno clamore: non pudet vos *rursus claudi aggeribus & obsidione, o Phryges bis capti, opponere muros morti? ecce* illos, *qui bello petunt sibi conjugia nostra? quis Deus, quæ insania vos impulit* in *Italiam? non hic* sunt *filii Atrei, nec Ulysses* vanus *artifex verborum;* sed *gens fortis ab* ipsa *origine. Portamus statim ad flumina natos, & induramus acerbo gelu & aquis. Pueri indulgent venatui, & percurrunt sylvas, ludus* eorum *est domare equos; & jacere sagittas* arcu *corneo. Juventus autem patiens laboris, & contenta tenui* victu, *aut exercet terram rastris, aut impugnat urbes bello. Omnis ætas traducitur* in *armis, & impellimus dorsa juvencorum* arantium *hasta inversa. Nec senectus lenta minuit robur animi, aut pellit vigorem. Tegimus casside capillos albos: & semper* nos *delectat colligere novas prædas, & vivere* rebus *raptis. Vobis vestimentum tinctum* est *croco & micanti purpura:* vobis *inertia* est *in deliciis: placet vacare choreis: & tunicæ* vestræ *habent manicas, & mitræ ligamina. O vere Phrygiæ, neque enim* estis *Phryges! ite per excelsa* Din-

NOTÆ.

ad eorum aram dona multa congesserunt, ut refert ex Xenagora Macrobius. Hinc ara illa dicitur a Virgilio *pinguis*. Addit Diodorus, l. 25. asylum illic esse fugitivorum servorum, cum a dominis inclementius haberentur: indeque nefas esse eos abduci, nisi securitatis data fide, quam violare nemo audeat. Hinc, ut mihi videtur, ara eadem dicitur *placabilis*. De *Martis luco*, nullam alibi reperi mentionem.

588. *Liquefacto plumbo.*) Lucret. 6. 177. *Plumbea vero glans etiam longo cursu volvenda liquescit,* id est, calefit & mollescit.

596. *Novo regno.*) Affinitate regia. Græci enim quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque & affines appellabant reges: ut observat Germanus, probatque multis.

599. *Bis capti Phryges.*) *Phryges*, molles: ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti*, ab Hercule & a Græcis, Æn. 3. 476. Vel potius a Græcis cum Troja incensa est; & jam a Latinis, in hac nova Troja. De *Phrygia*, Æn. 1. 385. De *Phrygum mollitie*, Æn. 4. 216. De *Atrei filiis*, Agamemnone & Menelao, Æn. 2. 364. Æn. 3. 54. De *Ulysse versuto*, Æn. 2. 7.

605. *Venatu.*) Dativo contracto, pro *venatui*. Ecl. 1. 29.

609. *Versaque juvencum, &c.*) Aramus armati: nec stimulis aut flagris; sed extrema hastæ parte boves arantes incitamus.

614. *Croco.*) *Crocus* flos, *safarano*: cujus colore infecta vestis, *crocota* & *crocotula* dicebatur: infectores *crocotarii*: muliebris & mollis ornatus. De *murice*, ostreo, unde purpura exprimitur, Georg. 2. 506.

616. *Tunicæ manicas, &, &c.*) Tunica vestis virorum interior χιτὼν Græcis: cui respondet mulierum *stola*, utraque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant, mulieres *pallam*, pallio Græco aperto non absimilem. *Tunica*: a superiore parte omnino absque manicis olim fuit, ita ut humeros hinc

Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocat Berecynthia matris
Idææ: sinite arma viris, & cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem
Non tulit Ascanius: nervoque obversus equino
Contendit telum: diversaque brachia ducens,
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus;
Juppiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram solemnia dona:
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem:
Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
Audiit, & cœli genitor de parte serena
Intonuit lævum. Sonat una letifer arcus:
Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, & cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hæc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur, Læ-

Dindyma, ubi tibia emittit sonum imparem, vobis *assuetis* huic sono. *Tympana & tibia Berecynthia buxea matris Ideæ vos invitant; relinquite arma viris, & abstinete ferro. Ascanius non passus est spargentem verbis talia, & loquentem indigna: & oppositus adduxit sagittam nervo equino: & distrahens brachia sejuncta, stetit, prius supplex obsecrans Jovem per* hæc *vota: Jupiter omnipotens, fave inceptis audacibus: Ego ducam tibi ad tuum templum munera solemnia: & ponam ante altaria juvencum capite deaurato, candidum, & tollentem caput æqualiter cum matre* sua: *qui jam incurrat cornu, & dissipet arenam pedibus. Audivit pater, & e suda regione cœli tonuit* ad *sinistram. Simul mortifer arcus sonat; & sagitta emissa volat stridens terribiliter, & pervenit ad caput Remuli, & perfodit cuspide cava tempora. I, irride virtutem jactabundis vocibus: Phryges bis capti reddunt hæc responsa Remulis. Ascanius* dixit *hæc solum; Trojani applaudunt clamore, & ge-*

NOTÆ.

hinc inde nudaret; ab inferiore, ad genua defluebat, dicebaturque *exomis*: mox ad usque cubitum, & paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium*: & hic mos diu duravit Romæ, exomide servis solis relicta: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, & ad talos promissa; quod mollitiei fuit, & a Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. Tunicæ illæ *manicatæ*, a Cicerone vocantur; a Seneca & Plauto *manuleatæ*; a Scipione apud Gellium *chiridotæ*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur: altera communis; altera intima: quæ & *interula* sive *subucula*. De *mitris*, pileis, earumque *redimiculis*, Æn. 4.216.

618. *Dindyma, &c.*) Phrygia universa sacra fuit Cybele matri Deum. In ea montes *Dindymus*, *Berecynthus*, & *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit δίδυμος *geminus*, sive *gemello vertice*: plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene*, & *Berecynthia*, & *Idæa* mater, De *ea*, Æn. 3. 108. De *Ida* Æn. 2. 801.

Biforem dat tibia, &c.) *Tibia*) musicum instrumentum, flatu personum: sic dicta, quia e gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est: inde e buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina, unde duæ simul inflabantur, mutabanturque pro modorum varietate. Quæ dextera oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviorem sonum; quæ sinistra oris parte duo habebat foramina, sonumque acutiorem: & hic erat modus *Phrygius*, cum tibiæ sic adhibebantur *impares*, quia modus ille ex gravi & acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset gravior, duabus dextris canebatur, id est, duabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat, id est, duabus tibiis paribus, duplici foramine. Hi enim erant præcipui tres modi: quibus affines alii: *Serranus*, id est, *Tyrius*; ab urbe *Tyro*, quæ *Sar* dicta est Georg. 2. 506. affinis Lydio. Fuit & *Æolius &c.* Hinc patet tibias *pares*, esse vel Lydias, vel Dorias: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicuit hic *biforem*, imparem, dissimilem. Hæc e Salmasio in Solinum.

619. *Tympana*. Ex Isidoro. *Tympanum est pellis, vel corium, ligno extensum*: pulsabatur apud veteres manibus ac digitis, a τύπτειν, *verberare*. Hæc, ut & *cymbala*, ærea & cava, a κύμβος *cavitas*, adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. l. 2. 618. *Tympana tensa tonant palmis, & cymbala circum Concava, raucisonoque minantur cornua cantu, Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.*

622. *Nervo equino*.) Nervos arcuum ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

624. *Ante Jovem*.) Versis oculis in aerem superiorem, sive ætherem, qui *Jupiter* est, Georg. 2. 325.

631. *Intonuit lævum*.) Bonum omen, Ecl. 1. 16.

Digitized by Google

Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
AEtheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens: atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer: sic itur ad astra;
Dis genite, & geniture Deos: jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troja capit. Simul hæc effatus, ab alto
AEthere se mittit, spirantes dimovet auras.
Ascaniumque petit: forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos:
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque coloremque
Et crines albos, & sæva sonoribus arma:
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, AEneide, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, & paribus non invidet armis.
Cætera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo,
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere Deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.

Ergo

& gestiunt gaudio, & extollunt ad cælum virtutem ejus. *Tum forte Apollo comatus in aeris spatiis desuper spectabat exercitum Italicum & urbem* Trojanorum, *insidens nimbo: & alloquitur his* verbis *Ascanium victorem: Cresce, o puer, tali virtute: sic tenditur ad sidera, orte* a *Diis, & producture Deos: cuncta bella per fatum oritura quiescent merito sub posteritate Assaraci: neque Troja te comprehendit. Simul locutus ista, librat se e summo aere, diffecat aerem spirabilem, & tendit ad Ascanium: tum mutatur specie vultus in Buten senem. Hic prius fuerat Anchisæ Trojano armiger, & fidelis satelles ad portam; tunc pater Æneas adjunxerat* hunc *Ascanio comitem. Apollo incedebat similis* huic *seni* per *omnia, & vocem, & colorem, & capillos canos, & arma sono aspera. Atque alloquitur acrem Ascanium his verbis: Fili Æneæ, sufficiat* tibi *Numanum occubuisse sagitta tua absque* tuo *damno: magnus Apollo dedit tibi hunc primum honorem, & non invidet æquali* gloriæ *armorum. Cæterum abstine pugna, o puer. Apollo ita locutus fugit* in *medio colloquio visus humanos, & longe ab oculis abiit in levem aerem. Principes Trojani cognoverunt Deum, & sagittas divinas, & audiverunt pharetram sonantem dum abiret.*

Ita-

N O T Æ.

639. *Ausonias acies.*) *Italas* Æn. 7. 54. *Urbem*: novam Trojam; Æn. 7. 157.

641. *Macte.*) *Mactus*, quasi *Maugtus*, id est, *magis auctus*. Sic herba adulta dicta est a Catone *macta*, quia *aucta*: hostiæ quoque *mactæ*, quia mola, vino, thure, spargebantur, & quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium: unde *mactare* pro *cædere*, dictum fuit. Diis ipsis in sacrificiis acclamabant *macte hocce vino inferio esto*, *macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit, Nonio teste, *mactare aliquem honoribus*. Plautus, *mactare infortunio*. Hæc fere ex Vossio: qui addit, hac formula vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*, more Attico quemadmodum apud Tibullum l. 1. 7. 53. *Sic venias hodierne*; apud Persium Sat. 3. 28. *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis*: Est & apud Plin. l. 2. 12. plurali numero; *macti ingenio este, cœli interpretes*.

642. *Dis genite, &c.*) Genitus *Venere* per Æneam, *Jove* per Dardanum: geniturus *Julium* & *Octavianum* Cæsares: qui divinis honoribus afficiendi erant. De *Assaraco*, a quo ortus Æneas, Æ. 1. 288.

644. *Nec te Troja capit.*) Sic Philippus Macedoniæ rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: *quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia*, De nova Troja intellige, Æn. 7. 157.

647. *Dardanio Anchisæ.*) Versus spondaicus. cum hiatu diphthongi longæ, more Græcorum.

653. *Æneide.*) Vocativus patronymicus, ab *Æneides*.

655. *Paribus armis.*) Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit; ut matrem defenderet, quemadmodum Ascanius hic Numanum ut patriam ulciscatur, Æn. 3. 75.

660. *Pharetramque fuga sensere, &c.*) Præter signa divi-

Digitized by Google

Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris.
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis: tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit.
Quantus ab occasu veniens pluvialibus hœdis
Verberat imber humum: quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, cum Juppiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, & cœlo cava nubila rumpit:
Pandarus & Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco sylvestris Hiera,
Abietibus juvenes patriis & montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt,
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus, dextra ac læva, pro turribus astant,
Armati ferro, & cristis capita alta corusci.
Quales aeriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesin seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Quercens, & pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, & Mavortius Hæmon, Ag-

Itaque per *monita & auctoritatem Phœbi retinent Ascanium incensum ad pugnam: ipsi iterum redeunt ad prælia, & exponunt vitam manifestis periculis. Clamor spargitur per aggeres totis mœnibus. Adducunt fortes arcus, & librant* hastas *amentatas. Terra omnis tegitur spiculis: præterea clypei & cavæ cassides reddunt sonum allisu* spiculorum: *Oritur crudele prælium. Quanta* est *pluvia*, quæ *per hædos pluviales orta ab occidente percutit terram: quam crebra grandine nubes ruunt in mare, quando Jupiter asper Austris emittit cœlo tempestatem pluviosam, & solvit cavas nubes. Pandarus & Bitias, geniti Alcanore Idæo: quos Hiera sylvestris educavit in sylva Jovis, juvenes æquales abietibus & montibus patriæ* suæ: *aperiunt portam, quæ credita* erat ipsis *jussu regis, confisi armis, & ultro alliciunt hostem in muros. Ipsi intus stant ante turres* ad *dextram & sinistram, induti ferro, & rutilantes cristis* supra *capita sublimia. Quales duæ quercus aeriæ tolluntur circa fluvios liquidos*, aut in *ripis Eridani, aut juxta gratum Athesin, & erigunt* ad *cælum capita inc[?]das, & motant altum cacumen. Rutuli, cum viderunt ingressum apertum, irruunt. Statim Quercens & Equicolus spectabilis armis, & Tmarus temerarius animo & Hæmon Martius,* vel

N O T Æ.

divinæ præsentiæ quæ diximus, Æn. 1. 406. hoc addit aliud nempe, sonitum quemdam pharetræ & sagittarum auditum in aere, postquam ex oculis Apollo jam evanuisset. Talis est Apollinis sonus Iliad. 1. 46. De nomine *Apollinis*, Ecl. 3. 104. De nomine *Phœbi*, Ibid. 62.

665. *Amenta.*) Hastas, quæ circa medium *amento*, id est, loro alligatæ erant: quo implicata manus, æquabili quasi impetu certius hastam librabat. *Amentum*, ab ἅπτω *ligno*: unde etiam *apes* & *examen apum*, ut diximus, Ecl. 7. 13.

668. *Hœdis.*) Stellis duabus astri, cui nomen *Erichthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum: quarum ortus & occasus procellosus habetur. De *Austro*, pluvio, item vento meridionali, Ecl. 2. 58.

672. *Idæo: &c.*) In Ida monte Troadis: ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter: qui ideo passim dicitur ab Homero Ἴδηθεν μεδέων, *ab Ida imperans*, Iliad. 3. 276. &c. *Hiera*, Ἱερὰ, nomen matris: quia tamen secundam natura brevem habet, suspicatur Turnebus *hyæna* legendum esse: quæ fera est, a qua Pandarum & Bitiam educatos putat, ut Romulum a lupa.

674. *Abietibus.*) *Abies*, arbor, *abete*. Quatuor syllabæ breves in dactylum compressæ.

677. *Liquentia, &c.*) Ita passim optimi quique codices: aliqui tamen *Liquetia*; quod quidem avide arripiunt post Servium. Et est *Liquetis*, vel potius, ut apud Plinium legitur *Liquentia*, fluvius Venetorum, in superiorem sinus Hadriatici partem influens, nunc *Livenza*. At præter rationes ab Erythræo contra Servii curiosiorem interpretationem allatas: contra facit, quod dicitur *Liquentia*, *liquentia*. Unde puto Virgilium simpli-

Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ:
Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum, & procurrere longius audent.
Ductori Turno diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuncius: hostem
Fervere cæde nova, & portas præbere patentes.
Deserit inceptum: atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos.
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aera per tenuem, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, & fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit Aphydnum.
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem;
Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta falarica venit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis & auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra:
Dat tellus gemitum, & clypeum super intonat ingens. Qua-

vel repulsi objecere terga totis turmis hostium, *vel amiserunt vitam in ipso aditu portæ. Tunc furor magis accenditur* in *animis infensis: & jam Trojani densantur congregati* in *eum* locum, *& audent conserere manus, & progredi longius. Nuntius fertur regi Turno, sævienti alia in parte, & turbanti hostes: hostem animari recenti strage, & offerre portas apertas: Relinquit inceptum* opus, *& accensus ingenti furore currit ad portam Trojanam & fratres superbos. Et intorto telo dejicit primum Antiphaten, filium spurium magni Sarpedonis ex matre Thebana, nam is se primus offerebat:* jaculum *e corno Italica volat per aerem levem, & impactum stomacho penetrat profundum pectus: hiatus profundæ plagæ emittit fluctus spumosi* sanguinis, *& ferrum calefit in pulmone sauciato. Deinde dejicit manu Meropem, & Erymantha: deinde Aphydnum: deinde Bitian flammantem oculis, & furentem animo: non jaculo, nam ille non amisisset vitam jaculo; sed falarica evibrata venit valde stridens impulsa more fulminis, quam nec duo coria taurina, nec lorica defensa duplici squama aurea, repulit; vasta membra sternuntur dejecta: terra reddit gemitum, & grandis* Bitias *tonat cadens super clypeum. Qua-*

NOTÆ.

plicius de *liquentibus*, id est, *liquidis* fluviis, explicandum esse: ait enim, Georg. 4. 442. *fluviumque liquentem*. Et *liquens*, primam habet, modo brevem, modo longam.

680. *Padi, &c.*) *Padus*, sive *Bridanus*, *il Po* fluvius Italiæ maximus, Georg. 1. 482. *Athesis*, post Padum maximus, *l' Adige*, ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in mare Hadriaticum influit; proprio quidem ostio, sed fossis quibusdam transversis & paludibus, cum regio tota scateat: ideo dictus est a Servio & Vibio in Padum, qui paulo inferius fluit, decurrere.

695. *Dardaniam portam.*) Novæ Trojæ, Æn. 7. 237. *Dardani*, Trojani, AEn. 1. 239.

697. *Thebana, &c.*) *Thebæ* multæ fuerunt, aliæ in AEgypto; aliæ in Bœotia, aliæ in Thessalia Phthiotide: illæ nihil hic ad rem faciunt, sed *Thebe*, *Thebes*, Asiæ minoris urbs apud Adramytenos, de qua Lydis & Mysis diu certamen fuit, teste Strabone, lib. 13. Regia fuit Eetionis, Andromachæ patris. Didymus tamen, vetus Homeri interpres, hanc Eetionis regiam *Thebas* etiam vocat plurali numero ad versum 397. Iliad. 6. Et adhuc expressius ad versum 366. Iliad. 1. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, AEn. 1. 104. *Nothus*, non legitimo conjugio susceptus filius, AEn. 7. 283. *Cornus*, arbor durissimo ligno ideo telorum materia, *cornivolo*, AEn. 3. 649.

700. *Undam spumantem.*) Sanguinem undatim, id est, magna copia, in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, Georg. 2. 462.

705. *Falarica.*) Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum exstabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *fala* dicebantur Etrusca voce. Hoc tamen inventum videtur Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius l. 21. 8. unde hæc descriptio concinnata est.

707. *Du-*

Qualis in Euboico Bajarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam jaciunt ponto: sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit:
Miscent se maria, & nigræ attolluntur arenæ:
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis imposta Typhoeo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, & stimulos acres sub pectore vertit.
Immisitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt: quoniam data copia pugnæ.
Bellatorque animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris: multosque suorum
Mœnibus exclusos, duro in certamine linquit:
Ast alios secum includit, recipitque ruentes:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim. Con-

Qualis in Cumano Bajarum litore agger saxeus aliquando cadit, quem immittunt mari eductum prius vastis molibus; sic ille agger *præcipitans facit ruinam, & profunde subsidit impactus undis; maria turbantur, & nigræ arenæ eriguntur; tunc Prochyta intima tremit sonitu, & Inarime injecta Tiphoeo* quasi *asperum cubile jussu Jovis. Tunc Mars bellipotens animum & robur Latinis adjecit & agitavit sub* eorum *pectore stimulos acutos: & injecit Teucris fugam & nigrum timorem.* Latini *concurrunt undecumque: siquidem facultas pugnandi* ipsis *concessa est* a Trojanis, *& Deus bellicosus subiit eorum animum. Pandarus, ubi videt fratrem prostrato corpore, & quo in statu sit fortuna, qui casus impellat res* Trojanas; *magno conatu trudit portam revoluto cardine, obluctans vastis humeris: & relinquit in aspero prælio plurimos sociorum, exclusos muris: alios vero claudit secum, & excipit irrumpentes: insanus! qui non agnoverit in media multitudine regem Rutulum irruentem: & ultro clauserit* in *urbe, quasi crudelem tigrim inter ignavas pecudes.* Sic-

N O T Æ.

707. *Duplici squama, &c.*) De *tergis* sive coriis, & *squamis* loricarum, AEn. 3. 467. *Squama & auro*: id est, squamis aureis, ut Georg. 2. 192. *Pateris & auro*, pateris aureis.

709. *Clypeum super, &c.*) Servius agnoscit *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum: atque sic exprimi a Virgilio Homericum illud, Iliad. 5. 42. Δούπησεν δὲ πεσών, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Sonuit autem cadens sonueruntque arma sub ipso*. Quod etsi non abs re est, tamen interpretationem allatam puto tutiorem.

710. *Euboico Bajarum, &c.*) *Baiæ*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus; non longe a Miseno promontorio, etiamnum retinet nomen. De hujus loci natura fuse, AE. 6. 237. *Chalcidenses ex Eubœa* Græciæ insula, hodie *Negropente*, non longe hinc urbem *Cumas* condiderunt, AEn. 6. 2. Nec longa fuit *Lucrinus*, *Avernusque* lacus qui molibus ab Hercule clausi primum, deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt, an. U. C. 717. ut ostendimus, Georg. 2. 161. Ideo Virgilius hic *pilas*, sive moles lapideas, in mare impactas commemorat.

715. *Prochyta, &c.*) Vel *Prochyte*, hodie *Procita*, parva & aspera insula Tyrrheni maris, proxime admota Miseno promontorio: hoc inter & Inarimen insulam, aqua per terræ motum avulsa Plinio, Straboni, aliisque censetur.

716. *Inarime.*) Ad meridiem Prochytæ, multo amplior insula, fertilitate nobilis: olim *Pithecusa*, & *Ænaria* etiam dicta, nunc *Ischia*: solo concavo & sulfureo, qualis est totus ille tractus; ignis eruptionibus olim sæpe infesta: unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhoeo*, qui ab Hesiodo describitur anguineis capitibus centum instructus, iisque flammas eructantibus, Terræ & Tartari filius, in Theogon. 821. De *Typhœi* nomine, Georg. 1. 279. Porro Homeri versus illi sunt, Iliad. 2. 783. Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ. Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς, *Terra vero resonabat, sicut Jove fulminatore irato, quando circa Tiphoeum terram verberat, in Arimis, ubi aiunt Tiphoei esse cubilia*. Quibuscum si Virgiliani versus isti comparantur, certe videbuntur ex iis exscripti. Ubi duo videntur a Virgilio sane facta audacter: I. Quod *Arimos* illos Pithecusæ insulæ addixerit: cum alii Ciciliæ montem,

Continuo nova lux oculis effulsit, & arma
Horrendum sonuere : tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subito Æneadæ : tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternæ fervidus ira
Effatur : non hæc dotalis regia Amatæ,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides : nulla hinc exire potestas :
Olli subridens sedato pectore Turnus :
Incipe, siqua animo virtus, & consere dextram :
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat : ille rudem nodis & cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus, hastam.
Excepere auræ vulnus : Saturnia Juno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies : neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem :
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus :
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens : atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit. Dis-

Statim novum lumen emicuit ex oculis Turni, & arma ejus *sonuerunt horride : cristæ rubræ nutant in capite, & emittit e clypeo fulgura rutilantia. Trojani statim perturbati agnoscunt vultum inimicum & grandia membra: tum magnus Pandarus exsilit, & ardens dolore necis fraternæ exclamat, Non hæc* est *dotalis aula Amatæ : nec media Ardea claudit Turnum mœnibus patriis. Cernis castra hostilia : nulla est facultas hinc erumpendi. Turnus subridens illi* respondet *sedato animo : incipe: si vis aliqua est animo* tuo, *& congredere* mecum *manu ; referes Priamo hic etiam repertum fuisse* a te *Achillem. Dixerat : ille* Pandarus, *connitens toto robore, vibrat hastam asperam nodis & scabro cortice : Aer excepit ictum : Juno filia Saturni deflexit* eum *venientem, & hasta inhæret portæ.* Tu *vero non evitabis hæc arma, quæ mea dextra rotat* cum *robore : nam non* est *idem auctor armorum & ictus. Sic dixit* Turnus, *& erigit se in gladium alte eductum : & dissecat ferro mediam frontem* Pandari *horrendo vulnere, inter utraque tempora & genas imberbes. Fit sonitus, terra quassata est magno* illo *pondere : trahit moriens* in *terra membra deficientia & arma sanguinolenta : et caput* scissum *in partes æquales pependit illi hinc atque hinc ex utroque humero* Tro-

N O T Æ.

tem, alii Lydiæ esse affirment apud Didymum in Homer. alii etiam Syriæ apud Strabonem : qui tamen ait, quibusdam videri esse Pithecusæ incolas : eo quod πίθηκος, *simia*, Etrusca lingua *arimus* dicatur : sed hæc quasi admodum incerta videtur proponere : II. Quod voces illas εἰν Ἀρίμοις *in Arimis, apud Arimos*, quæ voces & Homeri sunt & Hesiodi ; in unum insulæ substantivum composuerit, *Inarime, Inarimee*. Nec eum excusat Erythræus cum dicit, eodem exemplo esse *Inalpinus* : hæc enim vox adjectiva est, quo in genere multo facilior est compositio. Nec item excusant alii, cum ex Plinii auctoritate affirmant, ab Homero scriptum *Inarimen*, non *in Arimis* : Plinium enimvero erroris revincunt codices & interpretes Homeri omnes. Quod autem Virgilius hujus compositionis primus auctor sit, hinc jure conjici posse existimo : quod ante ipsum nemo ; post ipsum statim Ovidius, Statius, Lucanus, Silius, Plinius, Claudianus, aliique promiscue omnes eadem usi sunt voce : sibi gloriosum rati, cum en aliquid aut audere, aut errare. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *Latinis*, Æn. 7. 54.

737. *Dotalis regia Amatæ.*) Laurentum, urbs regia Latini, cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æn. 7. 56. De *Ardea*, Rutulorum & Turni urbe regia, Æn. 7. 372. 410.

742. *Priamo narrabis Achillem.*) Turnum ; qui tam sit infestus Trojanis quam olim Achilles fuit. De *Achille*, Æn. 1. 103. Æn. 3. 321. De *Priamo*, Æ. 2. 506. De *Junone Saturni filia*, Æn. 1. 27.

747. *Telum.*) Pro ense, ut jam alibi notavimus, Æn. 5. 438.

769. Con-

Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalarim, & succiso poplite Gygen
Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halyn comitem, & confixa Phegea parma:
Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat: huic uno dejectum cominus ictu
Cum galea longe jacuit caput: inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno:
Et Clytium AEoliden, & amicum Cretea Musis;
Cretea Musarum comitem; cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos atque arma virum pugnasque canebat.
Tandem ductores audita cæde suorum
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus:
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus, quo deinde fugam? quo tenditis? inquit,
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, vestris, o cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque? Tali-

Trojani fugiunt dispulsi tumultuoso metu: & si illa cogitatio succurrisset statim victori Turno, *frangere manu obices & excipere socios portis, dies ille fuisset supremus bello & populo* Trojano: *sed ira & immoderata cupiditas stragis impulit inflammatum* Turnum *adversus oppositos* hostes. *Primo interficit Phalarim, & Gygen poplite* ejus *subsecto: deinde intorquet in dorsum fugientium hastas ereptas* his occisis: *Juno sufficit* ipsi *robur & animum. Adjicit iis socium Halyn, & Phegeum perforato ejus scuto: postea super muris inscios* ingressus sui *& agitantes pugnam, Alcandrum, & Halium, & Noemona, & Prytanim. Connitens a dextra parte aggeris intercipit fulgenti ense Lynceum incurrentem ex adverso, & appellantem socios, caput cominus excisum uno ictu procul concidit illi cum casside:* deinde interficit *Amycum venatorem ferarum, quo nullus alter* erat *solertior illinere manu spicula & imbuere ferrum veneno: & Clytium Æoli filium & Creteum carum Musis, Creteum socium Musarum, cui semper cantus & lyræ erant curæ, & sonos edere chordis: semper cantabat equos, & bella hominum, & certamina. Denique duces Trojani cognita strage suorum, congregantur, Mnestheus, & fortis Serestus: & cernunt socios vagos, & hostem admissum. Et Mnestheus clamat: Quò quo dirigitis fugam ultra? quos jam habetis muros alios, quæ præterea munimenta? vir unus, clausus undique vestris aggeribus, o cives, fecerit per urbem tantas cædes absque ultione? dejecerit ad inferos tot principes juvenum? o inertes! nonne pudet & miseret vos patriæ infortunatæ, & antiquorum Deorum, & ingentis Æneæ!* Ta-

N O T Æ.

769. *Connixus ab aggere dexter.*) Cum contra tenderet Lynceus, Turnus sinistro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit: *De aggere*, supra v. 142.

773. *Ungere tela, &c.*) Medicatis & venenatis herbis, barbarico more.

785. *Orco.*) Inferorum Deo, Georg. 1. 277.

796. *Po-*

Talibus accensi firmantur, & agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis: at territus ille
Asper, acerba tuens, retro redit: & neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, & mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
Bis conversa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum:
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere: aeream cœlo nam Juppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, & saxis solida æra fatiscunt:
Discussæque jubæ capiti, nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis & Troes, & ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor
Liquitur; & piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit: fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit: Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis:
Et lætum sociis, abluta cæde, remisit.

Talibus verbis *inflammati corroborantur, & stant spisso agmine. Turnus* incipit *sensim recedere e prælio, & accedere* ad *flumen, & ad partem* murorum *quæ clauditur flumine. Trojani* pergunt *eo ardentius incurrere magno clamore, & cogi in turbam: Veluti cum turba* aliqua *urget jaculis infestis immanem leonem: ille autem turbatus, iratus, torve aspiciens, cedit retro: nec tamen furor aut virtus sinit* eum *obvertere terga; nec ille valet propter* multitudinem *armorum, & hominum, contra ruere, licet id cupiat. Non aliter Turnus anceps retro figit gressus absque festinatione, & animus exardescit furore. Immo etiam bis jam irruperat in hostes medios, bis verterat in fugam per muros turmas* in se *conversas. Sed omnis exercitus festinanter congregatur, e castris in unum: nec Juno filia Saturni audet juppeditare* Turno *robur adversus* eos: *nam Jupiter misit e cœlo Irim aeriam, portantem sorori mandata non grata; nisi Turnus exeat ex altis muris Trojanorum. Igitur juvenis nec amplius potest resistere clypeo, nec manu: ita premitur jaculis undequaque intortis. Sonat continuo circa cava tempora ictu cassis, &* arma *valida ex ære rumpuntur lapidibus, & cristæ dejectæ* sunt *e capite, nec clypeus par* est adversus tot *ictus: ingruunt hastis, & Trojani, & ipse Mnestheus* instar *fulminis: præterea sudor a toto corpore labitur & efficit nigrum fluentum, nec facultas* est *respirandi:* difficilis *anhelitus commovet membra fatigata. Tunc denique præcipitans immisit se saliendo in fluvium* cum *omnibus armis: fluvius in suo flavo sinu excepit cadentem, & portavit placidis aquis: & revexit gaudentem ad socios, sanguine* cædis *purgato.*

N O T Æ.

796. *Potis est.*) De hac voce, Æn. 3. 671. De *Iride*, Æn. 4. 700.

810. *Jubæ, &c.*) *Equinæ jubæ*, unde cristæ galearum, Æn. 3. 468. *Umbo*, pars media eminens in clypeo, Æn. 2. 545.

813. *Piceum flumen.*) Sudor est, pulveri commistus, picis instar nigrescens & adhærens cuti.

P. VIRGILII MARONIS
Æ N E I D O S.
L I B E R X.

A R G U M E N T U M.

Jupiter, advocato Deorum concilio, frustra conatus Junonem ac Venerem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque rebus inter se dissidentes: pronuntiat se neutrarum partium fore, sed fatis omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandam, Trojani ad defendendam urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruria commoratus, collectis inde auxiliis, ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymphas, e suis navibus eam in speciem paulo ante transformatas, in itinere obvias habet. Ab iis de suorum periculo certior factus: sub primam lucem provectus in conspectum hostium, exercitum in litus exponit. Occurrunt Rutuli: commissoque gravi certamine, Pallas a Turno occiditur: cujus necem cum ulcisceretur Æneas magna strage: & Ascanius, eruptione facta, copias suas paternis adjunxisset; Juno Turnum præsenti periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine, quam ille fugientem ad usque navem dum sequitur, retinaculis a Junone ruptis, ad litora Ardeæ proxima vi tempestatis abripitur. Mezentius pugnæ pro Turno succedens, & filius Mezentii Lausus, ab Ænea occiduntur.

PAnditur interea domus omnipotentis Olympi:
Conciliumque vocat Divum pater atque hominum rex
Sideream in sedem, terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus: incipit ipse:
Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa

I N T E R P R E T A T I O.

Interim regia cœli omnipotentis aperitur: & genitor Deorum atque rector hominum cogit concilium in aulam stellatam: unde sublimis despicit cunctas terras, & castra Trojanorum, & gentes Latinas. Sedent in domo aperta valvis biforibus. ipse Jupiter *orditur* sermonem: *Magni habitatores coeli, quare consilium vobis muta-*

N O T Æ.

1. *Omnipotentis Olympi.*) Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine esse appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano Apuleio, ex Cleanthe, ex Diodoro Siculo. Alii melius *cœlum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat; vel quia ad omnium rerum productionem per siderum influxus conducit: ut terra per vim suam, quæ ideo dicitur *omnipotens.* Sic *Olympum omnipotentem* distinguit a Jove, Æn. 12. 791. *Rex omnipotentis Olympi.* De *Dardanidis* Æn. 1. 239. De *Latinis*, Æn. 7. 54.

5. *Tectis bipatentibus.*) Ubi janua est *biforis*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auson. Epig. 137. 3. vocat *pugillar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6. *Quianam sententia vobis versa, &c.*) Id est, cur immemores estis meæ sententiæ, qua pre-

Verſa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quæ contra vetitum diſcordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma ſequi, ferrumque laceſſere ſuaſit?
Adveniet juſtum pugnæ, ne acceſſite, tempus:
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuiſſe licebit:
Nunc ſinite, & placitum læti componite fœdus.
Juppiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O pater, o hominum Divumque æterna poteſtas,
(Namque aliud quid ſit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut inſultent Rutuli? Turnique feratur
Per medios inſignis equis, tumiduſque ſecundo
Marte ruat? non clauſa tegunt jam mœnia Teucros:
Quin intra portas atque ipſis prælia miſcent
Aggeribus murorum, & inundant ſanguine foſſæ.
Æneas ignarus abeſt. Numquamne levari
Obſidione ſines? muris iterum imminet hoſtis
Naſcentis Trojæ, nec non exercitus alter: Atque

mutatum eſt in contrarium? & uſque adeo pugnatis animis adverſis: prohibueram ne *Italia bello congrederetur* cum *Trojanis: quæ diſſenſio* eſt *contra prohibitionem? quis timor impulit, vel hos vel iſtos capere arma & commovere ferrum? veniet legitimum pugnæ tempus: ne accelerate* illud: *quando aſpera Carthago inferet Romanis urbibus magnam perniciem & Alpes patefactas: tunc licebit pugnare odiis, tunc* licebit *depopulari res* Trojanas: *nunc permittite, & læti conciliate pacem* quæ *placet* mihi. *Jupiter* dixit *hæc paucis* verbis: *at pulchra Venus non pauca reſpondet adverſum: O genitor, o ſempiterna virtus hominum ac Deorum (ſcilicet quid eſt aliud, quod nunc poſſimus invocare?) vides quomodo Rutuli inſoleſcant? &* quomodo *Turnus conſpicuus equis rapiatur inter medios, & irrumpat ſuperbus felici prælio? munimenta clauſa jam non tuentur Trojanos: immo committunt pugnam intra portas, &* in *ipſis propugnaculis murorum, & foſſæ replentur ſanguine. Æneas abeſt* illinc *inſcius* rerum illarum. *An numquam permittes* eos *liberari obſidione? rurſus hoſtis inſtat muris Trojæ reſurgentis, & præterea alter exercitus: & rur-*

N O T Æ.

prohibueram, ne Itali Trojanis obſtarent? Vel, cur mutaſtis ipſi ſententiam veſtram, qua ſtatueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æn. 5. 13. De *Teucris*, Æn. 1. 239.

11. *Adveniet... tempus, &c.*) Quaſi dicat Jupiter:) *Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eoſque illæſos eſſe perpetuo velim. Adveniet tempus præſcriptum fatis, quo eorum poſteri gravibus & ipſi cladibus afficientur, ab Annibale & Carthaginienſibus.*

12. *Carthago, &c.*) Significat bella Punica a Carthaginenſibus ter geſta cum Romanis: quorum ſecundo Annibal per Hiſpanias, Galliaſque in Italiam exercitum traduxit, ſuperatis Pyrenæis & Alpibus, Italiam fere totam in ſuam poteſtatem redegit, in ea per annos circiter ſexdecim inſedit: ſed, Scipione interim in Africam immiſſo, revocatus in patriam, a Scipione victus eſt; Carthago vectigalis facta: atque ita bellum Punicum ſecundum confectum eſt, anno U. C. 553. Bello deinde Punico tertio deleta eſt urbs eadem, a Scipione juniore ſive Æmiliano, anno U. C. 608. De *Carthagine*, in argumento l. 4. De *Alpibus*, Italiam a Gallia & Germania diſterminantibus, Ecl. 10. 47.

13. *Exitium... atque Alpes apertas.*) Nova & figurata locutio, pro *immittet exitium per Alpes apertas*: ut notat Scaliger. Vel potius; *immittet Alpes* id eſt, *Alpinos populos*: locum dixit, pro incolis: quemadmodum Georg. 3. 31. *Addam urbes Aſiæ domitas, pulſumque Niphatem*: per *Niphatem* montem Armeniæ, Armenos ipſos intellexit, pulſos a Romanis. Aperuit autem ſibi Alpes Annibal maximo labore, adeſis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. 21. 36.

14. *Tum certare, &c.*) Tum licebit, ut Trojani, ſeu Romani, eorum poſteri, pareant odiis atq. deprædationi hoſtium: vel, odiis veſtris, deprædationi hoſtium.

15. *Componite fœdus.*) Vel inter vos, vel inter Latinos ac Trojanos, De *Venere aurea*, id eſt, *pulchra*, Æn. 1. 595. De *Rutulis*, Æn. 7. 795. De *aggeribus*: Æn. 9. 142.

27. *Naſcentis Trojæ, &c.*) Æn. 7. 157.

28. Æto-

Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant:
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tua atque invito numine Troes
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quæ superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Flectere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
AEolia excitos, aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet: & superis immissa repente
Alecto, medias Italum bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis,
Si nulla est regio, Teucris quem det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
AEneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, & diræ valeam subducere pugnæ.
Est

& rursus Tydei filius insurgit in Teucros ab Arpis Ætolis. Sane opinor, superest ut ego rursus *vulnerer; & ego tua filia exspecto arma mortalis* viri. *Si Trojani adierunt Italiam absque tua venia, & invita divinitate* tua: *expendant pœnas delicti* sui, *nec recreet illos ope* tua: *si vero* id fecerunt *obsecuti tot oraculis, quæ cœlum & inferi dabant* illis: *cur ullus nunc potest frangere vim mandatorum tuorum, vel cur* potest *statuere nova fata? Cur memorabo naves incensas in litore Siculo? cur regem procellarum; & ventos furiosos eductos ex Æolia* insula, *aut Irim demissam ex aere? nunc quoque* Juno *concitat inferos, hæc sola pars rerum restabat inexperta: & Alecto immissa subito* in loca *superiora, sævIit in mediis urbibus Italorum. Non moveor ob regnum: speravimus illud, dum sors favit: supereut, quos mavis superare. Si nulla est plaga quam aspera uxor tua relinquat Trojanis, o pater, obsecro per fumantes ruinas Trojæ dirutæ; liceat* mihi *eripere Ascanium salvum e bello, liceat ut restet nepos. Æneas quidem agitur fluctibus incognitis, & sequatur iter quodcumque sors offeret* ipsi; at *possim tueri, & subtrahere e crudeli prælio hunc* Ascanium:
Est

N O T Æ.

28. *Ætolis ab Arpis Tydides.*) *Arpi*, Apuliæ Dauniæ urbs, cujus ruinæ adhuc dicuntur *Arpe*. Condita a Diomede Tydei filio, de quo, Æn. 11. 243. Ab eo petierat auxilium Turnus, Æn. 8. 9. nullo tamen successu ut patebit, Æn. 11. 243. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut caussam suam exaggeret.

29. *Mea vulnera restant.*) Iliad. 5. 335. Cum Æneam, a Diomede lapidis ictu vulneratum, Venus opposito peplo e pugnæ periculo subduceret, a Diomede in vola manus vulnerata est. Mars deinde ad imum ventrem ab eo sauciatus quoque est, v. 857.

36. *Erycino in litore.*) Æn. 5. 660. Mulieres Trojanæ, Junonis & Iridis suasu, tædio navigationis, naves Æneæ exusserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem, Siciliæ urbem & montem, qui nunc est mons *Sancti Juliani*, Æn. 3. 707. Æn. 5. 24.

38. *Æolia excitos.*) Juno Æolum & ventos in Æneæ classem concitavit, Æn. 1. 56. ubi de insulis *Æoliis*, ad latus septentrionale Siciliæ.

Irim.) Missa est a Junone ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret, Æn. 5, 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur. Æn. 9. 2. &c. De *Iride*, Æn. 4. 700.

39. *Manes.*) Deos inferorum, Æn. 6. 743. Hos commovit Juno cum in Trojanos Furiam Alecto concitavit, Æn. 7. 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ibid. 346. postea Turnum, ibid. 409. De voce *bacchata*, quæ a furiosis Bacchi comitibus petitur, Æn. 4, 301.

51. *Amathus.*) Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*, & *Idalium*, aut *Idalis*, *borgo Dolino* & *Paphus*, sive *Paphos*, *Baffo*: urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æn. 1. 629. *Cythera*, *orum*, insula inter Peloponnesum & Cretam, nunc *Cerigo*, Æn. 1. 261.

54. *Am-*

Est Amanthus, est celsa mihi Paphos, atque Cythera
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum, magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, & Argolicos medium fugisse per ignes?
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum quo Troja fuit? Xanthum & Simoenta
Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, & obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam Divumque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis Deus in fraudem, quæ dura potentia nostra
Egit? ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?

Indi-

Est mihi Amathus, & alta Paphos, sunt Cythera, & ædes Idaliæ: illic ducat vitam ignobilis abjectis armis: impera ut Carthago opprimat Italiam gravi potentiæ, nihil ab eo Ascanio *obstabit urbibus Punicis. Quid profuit* Æneam *evitasse ruinas belli, & fugisse per medios ignes Græcor?* & quid profuit *evasisse tot pericula maris & terræ immensæ, dum Trojani quærunt Latium, & Trojam rursus cadentem? nonne potius* erat *manere* in *ultimis ruinis patriæ, &* in *terra ubi fuit Troja? O pater, redde, precor miseris* illis *Xanthum & Simoenta, & permitte Trojanis rursus adire casus Troicos. Tum Juno regina, commota furore aspero,* ait: *quare cogis me solvere profundum silentium, & patefacere sermone dolorem occultum? an ullus hominum aut Deorum cogit Æneam adire bellum, aut opponere se hostem regi Latino? adiit Italiam fatis suadentibus, incitatus vaticiniis Cassandræ, sit* ita sane. *An suasimus* ei ut *desereret castra* sua, *aut crederet vitam* suam *ventis? an* suasimus, ut *traderet puero administrationem belli & urbem* suam; *aut* ut *sollicitaret fidem Etruscam & populos tranquillos? quis Deus, quæ infesta vis nostra impulit* eum in hoc *damnum? ubi* est in *ea re Juno, & Iris missa ex aere?*

In-

N O T Æ.

54. *Ausoniam.*) Italiam, Æn. 7. 55.

56. *Argolicos.*) Græcos, ab urbe *Argis*, Æn. 1. 289.

58. *Latium, &c.*) Æn. 7. 54. *Teucri.* Æn. 1. 239. *Pergama*, arx Trojæ, Æn. 1. 470. *Recidiva*, alii qui explicant *restituta*; ego, *caduca, rursus cadentia*, Æn. 7. 322. *Xanthus*, & *Simois*, Troadis fluvii, Æn. 1. 104. 477.

68. *Cassandræ... furiis.*) Amarum Junonis dictum: quo significat Æneam furiosa quædam Cassandræ vaticinia pro Deorum & fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami filia fuit & vates, Æn. 2. 246. Prædixerat Anchisæ Trojanos venturos in Italiam. AEn. 3. 183

70. *Puero.*) Ascanio, cui curam novæ Trojæ crediderat, sub tutela tamen Mnesthei & Seresti AE. 9. 171.

71. *Tyrrhenamve fidem, &c.*) Æneas, Evandri consilio, Tarchontem & Tyrrhenos, a Mezentio rege diffidentes, adierat, opem ab iis petiturus, AEn. 8. 597. De *Tyrrhena gente*, Ibid. 479.

76. *Pilumnus avus, &c.*) *Pilumnus* & *Picumnus*, fratres, antiqui Rutulorum reges: Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Pilumnus*, ob inventum *pili* usum in comminuendo frumento, totamque pinsendi artem, inde nomen habuit. *Picumnus*, ob inductum morem stercorandæ terræ, *Sterculius* etiam est appellatus. Iidem dicti sunt Dii conjugales: iisdemque, statim ut natus erat infans, lectus in atrio domus honoris causa sternebatur, teste Varrone apud Nonium: quare ipsos etiam necesse est aliquid eorum reperisse, quæ ad conjugia puerorumque institutionem pertinent. Ab hoc primo *Pilumno*, aut multi, aut omnes deinde Rutulorum reges, *Pilumni* dicti sunt: siquidem Pilumnus dicitur Turni *parens*, AE. 9. 4. Turni *avus*, hic: Turni *quartus pater*, id est, *abavus*, infra v. 619. De

Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, & patria Turnum consistere terra;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
Quid, soceros legere, & gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Æneam manibus subducere Grajum,
Proque viro nebulam & ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est.
Æneas ignarus abest: ignarus, & absit.
Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem & corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros, qui Troas Achivis
Objecit? quæ caussa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, & fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovique cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, & irrita jurgia jactas.

Tali-

Injustum est nempe, quod *Itali cingant ignibus Trojam novam*: quod *Turnus maneat in patria tellure*; Turnus inquam, *cui Pilumnus est avus*, *cui Dea Venilia* est *mater*. *Quid* ergo illud est, quod *Trojani nigris tædis inferunt vim Latinis*? *opprimunt imperio regiones non suas*, *& abducunt prædas*? *quid* est; quod *decipiunt soceros*, *& arripiunt sponsas e sinu* sponsorum? quod *manu precantur pacem*, *& prætendunt arma navibus*. *Tu potes surari Æneam e manibus Græcorum*, *& opponere pro viro* illo *nubem & vanas auras*; *& potes transformare naves in totidem Nymphas*: *crimen est*, *nos adjuvisse aliquantulum Rutulos adversus* eum. *Æneas abest inscius* periculi urbis. *&* vero *absit inscius*. *Est tibi Paphus & Idalium*, *sunt Cythera sublimia*: *cur* ergo *sollicitas urbem potentem bello & animos bellicosos*? *an nos subruere tibi a fundamentis fragile regnum Troadis contendimus*? an, inquam, *nos*? *an* potius ille, *qui cum Græcis Trojanos commisit*? *quæ fuit causa* cur *Europa & Asia surgeret in bella*, *& societas dirimeretur clandestino* amore? an *adulter Trojanus cepit Spartam me duce*? *an ego subministravi arma*, *& alui bellum amoribus*? *tunc decebat* te *timere tuis*: *jam tardior insolescis querimoniis non legitimis*, *& moves rixas inanes*.

Juno

N O T Æ.

619. De *Veniliæ* genere nihil reperitur nisi quod erat soror Amatæ, Latini uxoris: de ejusdem divinitate nihil, nisi quod a Servio Nympha dicitur.

77 Face, &c.) Significat primos belli motus ob occisum a Trojanis Sylviæ cervum excitatos: ubi rusticis armis, fustibus obustis, & stipitibus primo res acta est, AEn. 7. 506.

79. Soceros legere, &c.) *Decipere*, *furtim accipere*, & quasi *suffurari*: unde dicitur *sacrilegus*, qui sacra furatur: quo sensu compositum verbum magis est in usu *sublegere*: unde Ecl. 9. 21. *Sublegi tacitus tibi carmina nuper*.

80. *Pacem orare manu, &c.*) Id est, aliud verbis præ se ferre, aliud re præstare. *Pacem orare manu*, est supplicum ritu ramos olivæ, tæniis laneis implicatos, manu prætendere; AEn. 7. 217.

81. *Tu potes Æneam, &c.*) AEneam Venus e Diomedis manibus eripuit, peplo, vel nebula pepli instar obducta, v. 29.

83. *Nymphas.*) Id a Cybele factum, AEn. 9. 117. sed quasi in gratiam Veneris factum esset; Veneri exprobrat Juno.

85. *Ignarus & ab it.*) Rationem petitam ex Æneæ absentia; cum refutare non possit, ironica concessione eludit. De *Papho*, *Idalio &c.* v. 51.

87. *Urbem, &c.*) *Laurentum*, cujus imperium affectare AEneas videbatur, per Laviniæ conjugium.

88. *Nosne tibi fluxas, &c.*) Dixerat Venus: *Xanthum & Simoenta redde, oro, miseris*: permitte ut in ipsis Trojæ reliquiis maneamus. Reponit Juno: *An ego id impedio, an Trojæ reliquias tibi invideo?* Vel præsens posuit pro præterito, *An ego everti olim res Trojæ per se*

est

Digitized by Google

Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cælicolæ assensu vario; ceu flamina prima
Cum deprensa fremunt sylvis, & cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit: eo dicente: Deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther:
Tum Zephyri posuere, premit placida æquora pontus.
Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Juppiter omnibus idem,
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Juppiter aureo
Surgit: cœlicolæ medium quem ad limina ducunt. Inte-

Juno loquebatur talibus verbis: *& omnes incolæ cœli mussitabant diversis sententiis: veluti quando primi flatus fremunt inclusi sylvis, & volvunt obscuros sonitus, significantes nautis imminentem ventum. Tunc genitor omnipotens cui* est *suprema potentia rerum, incepit* loqui: *illo loquente, alta aula Deorum conticescit, & tellus territa a fundamentis, & sublimis æther tacet: tum Zephyri quieverunt, mare sternit tranquillam planitiem. Ergo excipite hæc mea verba, & imprimite ea mentibus. Siquidem non permittitur Latinos sociari Trojanis per fœdus, & vestra dissensio non habet finem: ab hoc die, quæcumque sit unicuique sors, quamlibet spem* sibi *assumat unusquisque sive Trojanus, sive Rutulus fuerit, hos tractabo sine ullo discrimine: sive urbs cingitur obsidione in damnum Italorum; sive pernicioso errore Trojanorum & ominibus infaustis. Nec libero Rutulos* fatis. *Unicuique sua incepta præstabunt damnum aut felicitatem. Rex Jupiter æquus erit omnibus. Fata facient* sibi *viam. Firmavit* hoc *per fluvium fratris Stygii, per ripas fluentes pice & nigris verticibus, & motu* capitis *commovit universum cœlum. Hic* fuit *finis sermonum: tunc Jupiter surgit e solio aureo: quem Superi deducunt domum* cingentes *eum medium.* In-

NOTÆ.

est Junoni & Virgilio, per vim expugnata Sparta id commisit, AEn. 8. 31. De *Achivis*, AE. 1, 492.

92. *Europam, &c.*) Ubi Græcia, *Asiam*, ubi Troas. *Spartam*, urbem Peloponnesi AEn. 2. 577.

92. *Dardanius*, Paris, e regia Dardani familia, AEn. 1. 31. 239.

93. *Cupidine.*) Amore mutuo Helenæ & Paridis: *Cupido*, Veneris filius, AE. 1. 662.

102. *Solo tellus.*) *Solo*, profunditate, qua solida terra est, Ecl. 6. 35. De *Zephyris*, Ecl. 5. 5. De *Ausoniis*, AE. 7. 54. De *Teucris*, AE. 1. 139.

107. *Secat Spem.*) Servius, Erythræus, & alii explicant, *sequitur* spem: sic enim *secundus* & *sera* derivantur a *secundo*. Turnebus interpretatur *dissecat*, & sibi quasi *separat* & *sumit*. Idem induit adhuc tertiam interpretationem, *transfigit*, *absolvit*, *ensequitur*, ex illo Horatii, Sat l. 1. 10. 15. *Ridiculum acri Fortius ac melius magnas plerumque secat res.*

108. *Rutulusve fuat.*) *Pueris*: defectivum futuri temporis. De *Rutulis*, AE. 7. 795.

110. *Errore malo... monitis sinistris.*) Quibus impulsi sunt, ut urbe se clauderent.

113. *Stygii per flumina fratris, &c.*) Per *Styga*, Plutonis inferorumque flumen: per quod *Dii* jurabant. Georg. 3. 551. AEn. 6. 323. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

117. *Ad limina.*) Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat, ad ipsius interioris domus januam.

125. *Ger-*

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, & mœnia cingere flammis.
Ast legio Æneadum vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequicquam, & rara muros cinxere corona.
Asius Imbracides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, & senior cum Castore Tybris,
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, & Hæmon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis:
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum
Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho
Lucet ebur. Fusos cervix cui lactea crines
Accipit & molli subnectit circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno,

Mæo-

Interim Rutuli ad *omnes portas pergunt circum delere viros internecione, et circumdare muros incendiis. Exercitus autem Trojanorum clauditur obsessus* intra *aggeres: nec* est *ulla spes fugiendi. Infelices* illi *excubant frustra* in *altis turribus et cingunt muros exigue numero. Asius filius Imbraci, et Thymœtes filius Hicetaenis, et duo Assaraci, et senex Tybris cum Castore*, sunt *præcipui* in *turba* propugnantium: *duo fratres Sarpedonis et Clarus et Hæmon e nobili Lycia, comitantur illos. Acmon* ex urbe *Lyrnesso, non inferior patre Clytio aut fratre Mnestheo, contendens toto corpore jacit vastum saxum*, quod erat *non parvum fragmentum montis. Alii conantur propugnare* urbem *jaculis, alii lapidibus: et immittere tædas, et imponere sagittas nervo* arcus. *Ecce ipse puer Dardanius, dignissimus amor Veneris, in mediis nudatus* secundum *pulchrum caput, fulget quasi gemma, quæ distinguit aurum rutilum* & *ornamentum* est *colli vel capitis: aut quemadmodum ex arte splendet ebur infixum, vel buxo, vel terebintho Oriciæ* urbis. *Huic cervix candida sustinet capillos promissos, et circulus auri flexilis subligat* eos. *O Ismare, belli cosi populi viderunt etiam te intentare vulnera, et ungere sagittas veneno:*

te,

NOTÆ.

125. *Germani Sarpedonis ambo, &c.*) Fratres Sarpedonis, qui Lyciæ rex, Jovis ex Laodamia filius, occisus est a Patroclo in obsidione Trojæ Æn. 1. 104. *Germani* autem dicuntur a Varrone, qui ex eadem genitrice manant; aut melius a Festo, qui ex eodem *germine*, & stirpe, sive paterna, sive materna, sunt.

128. *Lyrnessius*.) Ex urbe Phrygiæ *Lyrnesso*, non longe a Thebe, circa sinum Adramyttenum: ubi suos *Cilices* ponit Homerus: qui ab Achille pulsi, & in meridionalem Asiæ minoris partem profugi, ad orientem Pamphyliæ consederunt; ibique condiderunt urbes cognomine *Lyrnessum* & *Theben*, & *Ciliciæ* novæ nomen dederunt. Ita Strabo l. 14. ex Callisthene. Quare cum diximus Æn. 2. 456. Andromachen filiam fuisse Eetionis, Thebani Regis in Cilicia; Ciliciam veterem & Homericam, non novam accepimus.

129. *Fratre Mnestheo.*) Servius legit *Menestheo* ut sit dactylus in quinta sede: sed e probatissimis codicibus malim legi *Mnestheo* ut *fratre* sit spondeus, ultima syllaba producta, ob sequentem duplicem consonantem in *Mnestheo*.

133. *Dardanius puer*.) Non tantum Trojanus sed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus; AEn. 1. 239. 288.

136. *Oricia terebintho*.) *Terebinthus*, arbor est resinæ speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris: magna nascitur in Syria, brevis ac fruticosa in Macedonia, Plin. l. 13. 6. *Oricum*, oppidum est Macedoniæ, Plinio, in Epiri confinio, ad mare Jonium, nunc *Oreo*, ab aliis Chaoniæ regioni Epiri annumeratur.

141. *Mæonia, &c.*) Quæ deinde *Lydia* dicta est, Asiæ minoris mediterraneæ regio. De ea, ejusque fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, AEn. 4. [illegible]

Mæonia generose domo : ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys : hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant; medio Æneas freta nocte secabat.
Namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
Regem adit, & regi memorat nomenque genusque
Quidve petat; quidve ipse ferat, Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni
Edocet : humanis quæ sit fiducia rebus,
Admonet, immiscetque preces : haud fit mora, Tarchon
Jungit opes, fœdusque ferit. Tum libera fatis
Classem conscendit, jussis gens Lydia Divum
Externo commissa duci. Æneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones :
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios : Pallasque sinistro
Affixus lateri, jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter; jam quæ passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:

Quæ

te, inquam, *generose* juvenis *e patria Lydia, ubi homines colunt optimos agros, et Pactolus spargit* eos *auro. Aderat quoque Mnestheus, quem honor pristinus ejecti e murorum propugnaculis Turni evehit* in *altum : et Capys, a quo nomen inditum est urbi Campanæ. Illi commiserant inter se prælium asperi belli : Æneas* autem *media nocte scindebat mare. Scilicet postquam ab Evandro venit* ad *regem* Tarchontem *ingressus* in *castra Tyrrhena ; et aperuit regi nomen et genus : et exposuit quid poscat, aut quid ipse offerat, quas vires Mezentius associet sibi, et* quam sit *violentus animus Turni : monuit, quæ sit* habenda *fides rebus hominum, et adjecit preces : mora nulla adhibetur ; Tarchon sociat vires* suas, *et init fœdus. Tunc populus Etruscus*, non *impeditus fatis, conscendit naves, creditus duci extero* ex *imperio Deorum. Navis Æneæ habet primum* locum, *ornata* circa *rostrum leonibus Phrygiis. Ida assurgit supra*, mons *gratissimus Trojanis exsulibus. Ingens Æneas hic sedet, & meditatur secum varios casus belli : & Pallas admotus* ad *lævum latus* ejus, *modo inquirit de astris*, quæ sunt *itinera noctis ; modo* de iis, *quæ* Æneas *sustinuit terra & mari. O Musæ, aperite nunc Helicona, & suggerite* mihi hos *cantus :*

quæ

NOTÆ.

145. *Campanæ urbi, &c.*) *Capuæ*, quæ Campaniæ caput fuit : nunc quæ exstat hujus nominis, ab antiqua fere leucæ spatio diversa est.

148. *Ut ab Evandro*) Quomodo AEneas ab Evandro ad Tarchontem, Etruscorum ducem, Evandri suasu abierit, vidimus AEn. 8. 478. 597.

154. *Libera fatis.*) Quia fatis prohibebatur, ne post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externæ stirpis, assumeret, AEn. 8. 498.

155. *Gens Lydia.*) *Etrusci*, vel *Tyrrheni*, e *Lydia* oriundi, AEn. 2. 781. AEn. 8. 479.

156. *Æneia puppis.*) Probabile est Etruscos tum classem paratam habuisse, cui sola AEneæ insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit ædificari, quantulo AEneas apud eos moram fecit.

157. *Rostro Phrygios, &c.*) *Idam* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiæ monte classem olim ad fugam ædificaverat, AEn. 3. 6. auspiciis *Cybeles* quæ pinus, in eo monte sibi sacras, AEneæ in id opus concesserat, AEn. 9. 88. Ideo *leones* oppositi, quia sacri sunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygia præcipue vigebat. AEn. 3. 111. De *rostro* navium, AEn. 5. 143. De *Teucris*, AEn. 1. 139.

160. *Pallas.*) Evandri filius, AEn. 8. passim.

163. *Pandite nunc, &c.*) Eundem hunc versum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, AEn. 7. 641. *Deæ*, Musæ, Ecl. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Parnasso vicinus, Musis sacer.

164. *Tuscis.*) De iis jam sæpe diximus, AEn. 8. 479. &c. Pro variis temporibus & coloniis varia mutantur nomina ; modo *Etrusci*, modo *Tyrrheni*, modo *Tusci*. Primo Apenninis montibus a septentrione & occidente, mari infero a meridie, Tyberi ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam com-

Quæ manus interea Tuſcis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Maſſicus ærata princeps ſecat æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum; qui mœnia Cluſi,
Quique urbem liquere Coſas: queis tela, ſagittæ,
Corytique leves humeris, & letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum inſignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: aſt Ilva trecentos,
Inſula inexhauſtis Chalybum generoſa metallis.
Tertius, ille hominum Divumque interpres Aſylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui ſidera parent,
Et linguæ volucrum, & præſagi fulminis ignes:
Mille rapit denſos acie, atque horrentibus haſtis,
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Piſæ,
Urbs Etruſca ſolo. Sequitur pulcherrimus Aſtur,

Aſtur

quæ multitudo ſequatur interim Æneam e regione Etruſca, & impleat naves, & feratur mari. Primus Maſſicus findit mare Tigri ærata: ſub quo ſunt *mille manus juvenum: qui venerunt e muris Cluſii, & urbe Coſa; quibus arma* ſunt, *ſagittæ, & leves pharetræ* in *humeris, & arcus mortifer. Simul* eſt *ferox Abas: tota hujus acies ſplendebat armis conſpicuis, & puppis Apolline aurato; Populonia patria ſubjecerat illi ſexcentos juvenes peritos belli: Ilva autem trecentos, inſula nobilis copioſis metallis Chalybum. Tertius* erat *ille Aſylas interpres* rerum *divinarum & humanarum, cui obtemperant viſcera animalium, & aſtra cœli, & voces avium, & flammæ fulminis ominoſi: trahit* ſecum *mille* viros *confertos numero & rigidis haſtis. Piſæ, urbs Tuſca ſitu, ortæ* ex Piſis *Alpheis, juſſerant hos ſubeſſe* Aſylæ. *Sequitur Aſtur formoſiſſimus,*

Aſtur

N O T Æ.

complexi; tumque duodecim in populos urbeſque diſtincti: quibus totidem præerant principes, *Lucumones* patrio nomine communiter dicti; quorum unus aliis per vices præerat. Talis fuit *Mezentius*, rex ſive Lucumo Cæritis urbis: talis *Porſena* rex Cluſii, &c. poſtea, ut teſtatur Livius, l. 5. tranſgreſſi Apenninum, circa Padum ad uſque Alpes tenuere, ibique totidem ſtatuere colonias, quot erant gentis capita, nimirum duodecim: hinc a Gallis deinde pulſi ſunt, & intra fines antiquos repreſſi. Atque hujus Etruriæ Circumpadanæ caput, fuiſſe Mantuam ait Virgilius, infra, v. 201. Ubi eamdem ipſi diviſionem populorum tribuit: ut primo totum *genus* tres in tribus, ſive *gentes*; mox ſingulæ tribus in quatuor *populos*, ſive urbes, aut curias, diſtinguerentur.

166. *Maſſicus.*) Rex ſive Lucumo *Cluſii* urbis & *Coſæ*. Tamen, infra v. 655. Cluſii rex vocatur *Oſinius*. Igitur vel idem duplici nomine dictus eſt *Oſinius* & *Maſſicus*: vel *Maſſicus* rex fuit Coſæ, *Oſinius* Cluſii: ita tamen ut Oſinius ſubeſſet Maſſico, unde urbs utraque Maſſicum ducem ſequi dicitur. Et vero reges illos inter ſe non fuiſſe æqualis dignitatis, ex eo patet: quod primo tres, deinde duodecim in partes populi illi dividerentur, ut modo diximus. *Tigris*, nomina navium, petita e figuris in puppi vel prora pictis aut ſculptis.

167. *Cluſi, &c.*) *Cluſium*, urbs Etruriæ mediterranea, hodie *Chiuſi*: ad paludem longiſſimam, quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana*.

168. *Coſas.*) *Coſæ*, vel *Coſſæ*, vel ſingulari numero *Coſa*, Etruriæ maritima urbs. ad promontorium *Argentarium*, quod hodie eſt *monte Argentaro*: urbs ipſa putatur quibuſdam eadem eſſe quæ nunc dicitur *Orbetello*; ſed aliis melius oppidum vicinum, *l' Anſedonia*.

169. *Coryti.*) Græca vox; γωρυτος *pharetra* theca ſagittarum. Qua voce, poſt Virgilium, uſi Ovidius & Statius.

172. *Populonia mater.*) *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine: cujus ex ruinis non procul condita eſt urbs hodie dicta, *Piombino*. Dicitur urbs, *mater*: quemadmodum Italia, *parens*, Georg. 2. 173.

173. *Ilva.*) Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*: in conſpectu Populoniæ, ad meridiem ferri fodinis olim ferax; quæ duo hæc habebant præcipua teſte Strabone, l. 5. Unum, quod in ipſa inſula fornacibus liquari ferrum non poſſet, ſed ideo in continentem transferretur: alterum quod foſſæ, unde ferrum eſſet erutum, rurſus tractu temporis implerentur: quare merito dicuntur a Virgilio, *inexhauſtæ*.

174. *Chalybum metallis.*) Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud *Chalybes*, populos. vel Ponti, vel Hiſpaniæ, Georg. 1. 58. a quibus ferrum optime temperatum dicitur *chalybs*, acciajo.

176. *Pecudum fibræ, &c.*) Significantur hic I. Per fibras pecudum *aruſpices*, qui futura prædicebant ex inſpectis extis & viſceribus hoſtiarum, Æn. 8. 408. II. Per ſidera, *aſtronomia*. III. Per volucrum linguas, *ars augurum*, Æn. 3. 361. IV. Per fulmina præſaga, *ars ominatoria*, quæ ex dextro aut ſiniſtro caſu aliiſque fulminum circumſtantiis præſagia ducebat, Ecl. 1. 16.

179. *Alpheæ Piſæ, &c.*) *Piſa*, vel *Piſæ*, urbs

in

Astur equo fidens & versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis;
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; & paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ.
Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaetontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, & mœstum musa solatur amorem;
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Linquentem terras, & sidera voce sequentem.
Filius æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille

In-

Astur fidens equo & armis pictis. Qui sunt ex patria Cærete, qui in Campis Minionis: & antiqui Pyrgi, & Graviscæ ubi *mala temperies* aeris, *adjungunt trecentos: omnibus par* est *voluntas sequendi. Non ego omittam te, o Cinyra generosissime bello dux Ligurum: & Cupavo* quem *pauci sequuntur, cujus e capite attolluntur plumæ Cycneæ. Amor crimen* est *vestræ* familiæ, *& insigne* petitum ex *transformatione patris. Scilicet ajunt Cycnum, dum desiderio dilecti Phaetontis cantat inter arbores populos ac umbracula sororum* ejus, *&* dum *recreat cantu tristem amorem: albescentem teneris plumis traduxisse senectutem, deserendo terras, & petendo cælum cantu. Filius secutus classe turmas æqualium,*

ille

N. O T Æ.

In confinio Etruriæ, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen ad fluvium Arnum, *Arno*. Condita putatur a Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum eo per errorem pulsis; vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs ad *Alpheum* fluvium; Georg. 3. 19. Æn. 3. 694.

183. *Cærete domo, &c.*) Ex urbe *Caretana*, hodie *Cerveteri*, cui prius Mezentius imperabat, Æ. 8. 479. 597. *Minio*, hodie *Mugnone*: fluviolus, non qui *Cære* alluit, ut aliqui perperam notarunt, sed qui ab ea urbe distat leucis aliquot ad occidentem.

184. *Pyrgi*.) Oppidum maritimum, nunc dirutum, Cæretanæ urbi vicinum ad occidentem: Martialis vocat *listreos Pyrgos*, a πύργοι, *turres*.

Intempestæ Graviscæ.) *Gravisca*, vel *Graviscæ*: maritima item urbs fuit, jam plane excisa. Nomen habet a *gravitate* aeris, vicinarum paludum odore corrupti; ut ex Catone apud Servium, & Rutilio constat. Ideo *intempestæ* a Virgilio vocantur, quia carentes aeris salubri temperie.

185. *Ligurum*.) *Liguria* duplex, alia litorea, Alpibus ab occidente, Macra fluvio, *la Magra* ab oriente, Apenninis jugis, a septentrione; mari Ligustico, a meridie definita. Altera mediterranea, ultra Apenninum ad septentrionem excurrens, usque ad Padum, *il Po*. Litorea nunc fere est, *la riviera di Genova*; ubi *Genua*, urbs & respublica: mediterranea nunc capit ducatum Montisferrati, partemque Mediolanensis & Pedemontii principatus.

186. *Cinyra*.) Sic reposuimus e MSS. Nicolai Heinsii: cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quæ de Cycno mox dicuntur, ad hunc pertinent, sed ad *Cupavonem*.

186. *Cupavo*.) Phaeton, Clymenes & Solis filius, Epaphi regis AEgypti conviciis adactus ut se filium Solis probaret: cum a patre petiisset currus regimen in unum diem, & ægre obtinuisset, deflecteretque a consueta diurni currus orbita, atque ita mundus ardere cœpisset, Jovis fulmine percussus in Eridanum excidit. Ovid. Met. 2. Phaetontis sorores, *Phaetusa*, *Lampetio* & *Lampetusa*, cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumulum in Eridani ripis nactæ, ibidem fletu contabuerunt: & in arbores mutatæ sunt vel alnos; vel populos; unde *succinum* sive *electrum*, quasi lacrymas, manare Poetæ finxerunt. *Cycnus*, Ligurum rex, materno sanguine & amicitia conjunctissimus Phaetonti, apud eumdem fluvium ex dolore in cycnum conversus est. Ovid. Met. 2. 367. *Cupavo*, *Cupavonis*, hujus Cycni filius a Virgilio dicitur, id est, unus e posteris. Quis autem fuerit fluvius ille *Eridanus*, electri ferax, ambigitur. Vulgo Poetis *Padus* putatur, superioris illius Italiæ sive Galliæ Cisalpinæ fluvius, Georg. 1. 482. Joannes Goropius *Vistulam* esse existimat, Poloniæ & Prussiæ fluvium; quia electrum e Prussiæ litoribus mitti certum est. Cluverius arbitratur esse fluvium *Radanum*, *Radaunne*: qui Dantiscum urbem interfluens, non procul inde se Vistulæ immiscet.

188. *Crimen amor vestrum*.) *Vestrum crimen*, id est, familiæ illius vestræ, (nam *Cycnus* Phaetonti ejusque sororibus per Clymenem sanguine junctus erat) fuit amor in Phaetonta, dolorque nimis de ejus interitu: quo offensi Dii tam multos ex eadem familia in alienas formas immutarunt: *Formæque insigne paternæ*. Plumæ olorinæ, sive cycneæ, e galea subrectæ.

195. Cen-

Inſtat aquæ; ſaxumque undis immane minatur
Arduus, & longa ſulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus & Tuſci filius amnis,
Qui muros matriſque dedit tibi, Mantua, nomen:
Mantua dives avis: ſed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi ſub gente quaterni,
Ipſa caput populis: Tuſco de ſanguine vires.
Hinc quoque quingentos in ſe Mezentius armat,
Quos patre Benaco, velatus arundine glauca,
Mincius infeſta ducebat in æquora pinu.
It gravis Auletes, centenaque arbore fluctum
Verberat aſſurgens: ſpumant vada marmore verſo.
Hunc vehit immanis Triton, & cœrula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hiſpida nanti
Frons hominem præfert, in Priſtin deſinit alvus,
Spumea ſemifero ſub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subſidio Trojæ, & campos ſalis ære ſecabant.
Jamque dies cœlo conceſſerat, almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulſabat Olympum:

AEneas

ille Centaurus *impendet aquæ, & ſublimis intentat fluctibus vaſtum ſaxum, & findit profundum mare longa trabe. Ille etiam Ocnus, filius Mantus vatis & fluvii Etruſci, movet exercitum e patria regione*: ille, *o Mantua, qui dedit tibi muros & nomen matris* ſuæ, *o Mantua illuſtris majoribus, ſed ſtirps non* eſt *eadem omnibus: habet tribus tres, populos quatuor ſub* unaquaque *tribu, ipſa* eſt *primaria populorum* illorum, *robur* illi *ex Etruſca cognatione. Præterea Mezentius concitat contra ſe quingentos ex illa* regione *: quos Mincius*, habens *patrem Benacum, coronatus arundine viridi, ducebat in mare navibus inimicis* Mezentio. *Ducit* eos *Auletes gravis, & erigens* ſe *percutit undam centenis* remis *ligneis: fluctus ſpumant agitato mari. Portat illum Triton vaſtus, & terrens mare cœruleum* tuba *e concha: huic* Tritoni *merſo uſque ad latera, vultus piloſus exhibet hominem, venter exit in Priſtin, unda ſpumoſa ſonat ſub pectore ſemiferino. Tot principes ſelecti navigabant triginta navibus* in *auxilium Trojæ* novæ, *& ſcindebant ærato* roſtro *ſpatia ſalſæ* aquæ. *Et jam lux abierat* e *cœlo, & benefica Luna attingebat medium cœlum curru nocturno.*

Æneas

N O T Æ.

195. *Centaurum.*) Navim, cui inſculptus Centaurus ſaxum intentans. De *Centauris*, monſtris, ſuperiore parte humana, inferiore equina, AE. 6. 286.

198. *Ocnus.*) Non conditor, ſed inſtaurator, ſive munitor urbis Mantuæ: cui muros & nomen matris ſuæ dediſſe fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua*; ignoratur. *Ocnus*, idem qui *Bianor* appellatur, Ecl. 9. 60.

199. *Fatidicæ Mantus.*) *Manto*, Genitivo Græco *Mantus*: Tireſiæ vatis filia. *Fatidica* dicitur, ex ipſa vi nominis: eſt enim *μάντις* vates.

Tuſci amnis.) *Tyberis*, qui Tuſciam a vicinis regionibus diſterminat., AEn. 8. 330.

201. *Mantua dives avis.*) Urbs Galliæ Ciſalpinæ; nunc Ducatus caput, ſita in medio ſtagno, quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tuſci*: qui ex Etruria, ſive Tuſcia antiqua, in eam regionem effuſi, eamdem illic, quam apud ſe, regiminis formam conſtituerant, duodenas in urbes ac populos adminiſtrationem partiti: ut jam diximus, v. 164. Duodecim urbium illarum novæ Tuſciæ, *Mantuam* caput Virgilius facit, ut faveat aduleturque patriæ, cum tamen caput eſſet *Felſina*, quæ deinde *Bononia* appellata, juxta Cluverium, Ital. 1. 26.

205. *Benaco, &c.*) *Benacus*, lacus eſt ejuſdem Galliæ Ciſalpinæ, in agro Veronenſi, nunc *lago di Garda*, Georg. 2. 160. *Mincium* fluvium emittit, *Menzo*; qui poſtquam urbem *Mantuam* in modum lacus circumalluit, exonerat ſeſe in Padum. *Mincium* hunc ne ducem eſſe putes, ſed ipſum fluvium, cujus e ripis collecta claſſis hæc fuerat quingentorum hominum, quorum dux *Auletes*.

209. *Triton.*) Neptuni tubicen, concha utens pro tuba, ſuperiore parte vir, inferiore piſcis, AEn. 1. 148.

211. *Priſtin.*) Piſcem immanem, e balenarum genere, AEn. 3. 427.

214. *Salis, &c.*) *Sal*, pro mari, AEn. 1. 541. De *æratis roſtris*. AEn. 5. 143.

216. *Phœbe.*) Luna, Phœbi ſoror, Ecl. 3. 67. De *Olympo*, monte Theſſaliæ, qui pro cœlo ſumitur, Ecl. 5. 56. De *Cybelo*, AEn. 3. 111. De *Navibus Æneæ* in Nymphas transformatis, AE. 9. 120.

218. *Ve-*

Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio, chorus ecce suarum
Occurrit comitum, Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse
Jusserat: innabant pariter, fluctusque secabant;
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum quæ fandi doctissima Cymodocea,
Pone sequens, dextra puppim tenet: ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: vigilasne, Deum gens,
AEnea? vigila, & velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat:
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus: Hanc genitrix faciem miserata refecit:
Et dedit esse Deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge, age, & Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube: & clypeum cape, quem dedit ipse

In-

Æneas ipse sedens, moderatur gubernaculum, & dat operam velis: non enim sollicitudo permittit ejus *corpori* ullam *quietem. Et ecce turba suarum sociarum offert se ipsi in medio cursu:* scilicet *Nymphæ, quas benefica* Cybele *voluerat frui divinitate maris, & fieri Nymphas e navibus: natabant simul, & scindebant undas; quot antea naves æratæ stabant ad litus. Agnoscunt procul regem, & circumeunt* eum *saltando. Cymodocea, quæ erat peritissima loquendi* inter *illas, tenet manu dextera puppim: sequens prope: & ipsa emergit tergo, ac subnatat sinistra* manu per *aquas quietas. Deinde sic affatur Æneam inscium* harum rerum*: o Ænea, soboles Deorum, an vigilas? vigila, & laxa funes velis. Nos sumus pinus Idææ, e sacro cacumine* illius montis, *naves* olim *tuæ, nunc Nymphæ maris. Cum Rutulus fœdifragus persequeretur ferro & igne nos submergendas: abrupimus non sponte tua retinacula, & te quærimus per mare. Mater* Cybele *miserta* nostri *reparavit formam* nostram*: & permisit* nos *esse Deas, & ducere vitam sub aquis. Sed juvenis Ascanius clauditur muro & fossis, inter media arma & Latinos feroces bello. Jam equitatus Arcadius, junctus generosis Etruscis, attigit loca præscripta: certum est consilium Turni: objicere illis agmina interjecta, ne illi promoveant ad urbem* sua. *Age, surge: &* prima *luce imminente, primus impera socios excitari ad arma; & sume clypeum, quem ipse*

Vul-

N O T Æ.

218. *Velisque ministrat.*) Proprium est, *ministrare* alicui homini: translatum *ministrare velis:* ministrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela; quod inferiorum erat operarum: sed *pedes*, id est, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remittendo; quod gubernatoris erat munus, Æn. 5. 230.

224. *Lustrant.*) Circumeunt, Æn. 5. 612.

228. *Vigilasne, &c.*) Ratione quippe temporis dormire debuerat, nisi gubernatoris partes in se suscepisset. Sunt, qui allusum putent ad morem Romanum; quo, postquam inductum erat bellum, imperator Martis sacrarium ingressus hastam simulacri movebat, dicens. *Mars, vigila.* sunt qui ad verba Vestalium: quæ, teste Servio, certis diebus adibant regem sacrorum, dicebantque, *vigilasne rex? vigila.*

230. *Idææ pinus.*) Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiæ mons, AEn. 2. 801. De *Rutulis*, AEn. 7. 795.

238 *Jam loca jussa, &c.*) Non descripsit Poeta quo Æneas jusserit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos AEneæ adjunxerit, AEn. 8. 518. cum AEneas eos Etrusco exercitui sociarit, ibid. 606. verisimile est eum, antequam naves conscenderet, equitatum & suum & Etruscum

terra

Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux (mea si non irrita dicta putaris)
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat, & dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim : fugit illa per undas,
Ocyor & jaculo & ventos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades : animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera aspectans convexa precatur :
Alma parens Idæa Deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones :
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo.
Tantum effatus : & interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet & sua castra,
Stans celsa in puppi : clypeum tum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris : spes addita suscitat iras :
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis : donec versas ad litora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor. Ar-

Vulcanus donavit tibi impenetrabilem, & cinxit extremitatem illius *auro. Crastina dies videbit magnos cumulos Rutulorum cadaverum, nisi existimaveris mea verba vana.* Sic *locutus fuerat, & abiens pepulit* manu *dextra* puppim *sublimem, non inscia modi* quo erat impellenda *: illa puppis currit per aquas, celerior & telo et sagitta pari ventis. Deinde aliæ naves properant. Ipse Trojanus filius Anchisæ miratur nesciens causam : tamen erigit animos* suorum *hoc præsagio. Deinde suspiciens concavas* partes *summi* cœli *sic orat breviter : O mater Idæa, altrix Deorum, cui Dindyma cara* sunt*, et urbes turritæ, et leones bini* alligati *jugo* & dociles *ad fræna : tu nunc* es *mihi auctor pugnæ, tu bene secundes omen, et accedas ad Phrygas cursu prospero, o Dea.* Hæc *solum locutus, et interim dies reversa provehebatur lumine jam pleno, et expulerat noctem. Primo imperat sociis,* ut *sequantur vexilla : et excitent animos ad bella, et accingant se* ad *certamen. Et jam habet præ oculis Trojanos et munimenta* urbis *suæ, erectus in puppi excelsa : tum postea læva* manu *clypeum fulgentem extulit. Trojani e mœnibus emittunt clamorem ad astra : spes aucta accendit iras : vibrant manibus jacula. Quales grues Strymonis* fluvii *emittunt voces inter nigras nubes, et trajiciunt cœlum cum sonitu, et fugiunt Austros* cum *læto clamore. Sed ea* cœperunt *videri mirabilia regi Rutulo et ducibus Italis : donec viderunt naves detortas ad litus, et totum mare appelli* cum *navibus.* Co-

NOTÆ.

terra præmisisse, eo consilio, ut certum in locum provecti, impressionem in castra Rutulorum facerent, eodem tempore, quo naves exscensionem tentarent. De *Aurora*, Georg. 1. 249.

243. *Ignipotens.*) *Vulcanus*, Veneris suasu, clypeum AEneæ fabricaverat. AEn. 5. 439.

251. *Supera convexa.*) Id est, *rotunda* aut *convexa*, AEn. 1. 314.

252. *Idæa . . . .*) *Cybele* mater Deorum : quæ quia pro terra sumebatur, quæ sustentat urbes, ideo turrita cum corona pingebatur. Cur ejus currum leones traherent, vidimus, AE. 3. 111. Huic sacri fuerunt montes plerique Phrygiæ : *Ida* AEn. 2. 801. *Dindymus*, AEn. 9. 618.

254. *Propinques augurium.*) Id est, *præsens sis hoc augurio* : seu *faveas hoc augurio*. Vide AE. 1. 530. *Propius res aspice nostras*. Vocat Trojanos, *Phrygas*; quia Troas in Phrygia minore fuit, AE. 1. 385.

265. *Strymoniæ, &c.*) Comparatio illa, bellici Trojanorum clamoris cum gruum clamore, repetita est ex Homero, Iliad. 3. 2. *Grues*, aves oblongo collo ac rostro, frequentes circa *Strymonem*, Macedoniæ fluvium in confinio Thraciæ. Imbrem fugiunt, magno numero collectæ : ideoque *Notos*, id est, *Austros*, ventos pluvios a meridie, Ecl. 2. 58 Hinc Georg. 1. 374. inter signa imbris : *aut illum vallibus imis Aeriæ fugere grues*. De *Rutulis* AEn. 7. 795. De *Ausoniis* Latinis, ibid. 54.

269. *To-*

Digitized by Google

Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, & vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent: aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, & lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præripere, & venientes pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Quod votis optastis, adest perfringere dextra:
In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes; ultro occurramus ad undam.
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima,
Audentes fortuna juvat.
Hæc ait: & secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, & brevibus se credere saltu:
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
Qua vada non sperat, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu,
Advertit subito proras: sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis:
Tollite, ferte rates, inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina. Fran-

Conus galeæ *fulget e capite*, *& splendor spargitur e summitate* per *cristas*, *& umbo clypei aureus emittit copiosos ignes*, *Non aliter ac si cometæ cruenti aliquando triste rubescunt per humidam noctem aut si ignis ille Sirius oritur, portendens hominibus male affectis siccitatem, & morbos, contristat cœlum luce sinistra. Tamen non perit audaci Turno spes occupandi litus, & prohibendi terra descendentes. Ultro excitat verbis animos* suorum, *& ultro adhortatur: O viri, promptum* est *vobis perficere manu, quod cupivistis votis: pugna ipsa est in potestate* vestra: *jam unusquisque memor uxoris & domus* suæ; *nunc memoret præclara gesta* & *laudes majorum: ultro objiciamus* nos *ad mare, dum tumultuantur, & primi gressus vacillant exscendentibus. Fortuna auxiliatur audacibus. Dicit hæc: & meditatur secum, quos* possit *ducere adversus* Æneam, *aut quibus possit committere urbem obsessam. Interea Æneas emittit pontibus socios ex altis navibus. Multi* incipiunt *quærere refluxum maris tranquillioris, & exponere se* in loca *vadosa per saltum; alii ope remorum. Tarchon contemplatus litora, qua parte non putat* reperiri *vada, & undæ non sonant allisæ, sed* qua parte *mare sine offensione advolvitur, æstu tumescente: subito impellit proras & orat socios: nunc, o turba electa, intendite validos remos: erigite, invehite naves scindite rostris hunc terram hosticam,* &

NOTÆ.

269. *Totumque allabi classibus æquor.*) Commutatio, pro, *classes allabi toto æquore*, Sic Æn. 6. 268. *Ibant obscuri sola sub nocte.*

270. *Ardet apex capiti, &c.*) Æneæ habitum describit, eædem Rutulo comminantis: & cum cometa comparat. Mutuatus est hanc descriptionem ex Homero, de clypeo & galea Achillis, Il. 19. 379. Comparationem vero cum *Sirio*, sive *canicula*, ex eodem, Il. 22. 26. De *apice*; sive cono galeæ, ejusdemque *cristis*, Æn. 3. 468. De *umbone*, parte media & maxime eminente clypei, Æn. 2. 546.

273. *Sirius ardor.*) *Sirius*, vel *Canicula*: stella in ore majoris canis, maximos æstus creans, Georg. 2. 353. Hic adjective sumitur, alibi substantive, Æn. 3. 141.

280. *In manibus Mars.*) In potestate. Sic Æn. 9. 132. *Terra autem in manibus.*

288. *Servare recursus, &c.*) Mirum, quam multa hic absurde interpretes commenti sint, imprimis Donatus. Sensus hic est: Tres ineunt exscensionis vias. I. Æneas applicat naves summæ crepidini litoris, & jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærunt vadosa quædam loca, quæ æstu quidem affluente fluctibus operta sunt; refluente sicca sunt, aut saxis & arenis stagnantibus aquis infesta; hæc autem in loco exsiliunt, aut saltum remis adjuvant ac sustentant. III. Tarchon, omissis vadosis illis & inæqualibus locis, eligit planum & humile litus: quo fluctus absque offensione ac stre-

Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarchon: socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ
Omnes innocuæ; sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:
Fragmina remorum quos, & fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes,
AEneas, omen pugnæ: stravitque Latinos,
Occiso Therone: virum qui maximus ultro
AEneam petit. Huic gladio, perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lycam ferit, exsectum jam matre perempta,
Et tibi, Phœbe, sacrum: casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe Cissea durum,
Immanemque Gyam, sternentes agmina clava,
Dejecit leto. Nihil illos Herculis arma,
Nil validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves dum terra labores Præ-

& ipsa trabs ima *aperiat sibi viam: & cum semel arripuero terram; non abnuo lacerare navem* in *tali loco. Quæ talia cum Tarchon dixisset: socii* cœperunt *erigere se in remos, & invehere naves spumosas in litus Latinum: donec rostra attigerunt siccum* locum*: & omnes naves steterunt illæsæ; non tamen navis tua, o Tarchon. Quippe impacta arenis, dum pendet* ex *inæquali cumulo* earum, *nutabunda, diu suspensa; &* dum *agitat undas: laceratur, & effundit viros in medias aquas: quibus fragmenta remorum & scamna subnatantia obstant, & fluctus refluens simul retrahit pedes* allabentium. *Nec pigra mora retardat Turnum: sed promptus ducit universum exercitum contra Trojanos, & ex adverso stat in litore. Signa insonant: Æneas primus aggreditur agmina rustica*, quod fuit *initium prælii: & dejicit Latinos, interfecto Therone: qui hominum maximus primus tendit* in *Æneam*. Æneas *ense pervadit huic latus perfossum, per loricam asperam auro, & per textus æreos* clypei. *Inde occidit Lycam, excisum e matre jam mortua, & dicatum tibi, o Apollo: quod* adhuc *infans potuisset evadere periculum ferri. Nec procul asperum Cisseum morte stravit, & grandem Gyam, vastantes clava turmas. Nihil profuerunt illis arma Herculis, nihil robustæ manus, & pater Melampus, socius Herculis, quamdiu terra proposuit* Herculi *difficiles labores*. *Ec-*

N O T Æ.

pitu, sed leni ac æquabili impetu evolvuntur. Cum autem ibi aqua deficiat; hortatur Tarchon, ut valido impetu naves impulsæ ac veluti sublatæ, sulcum in terra sibi aperiant. Eo tamen in loco repertis præter spem vadis & inæqualibus arenarum cumulis, navis Tarchontis alliditur.

299\. *Tonsis.*) *Tonsa*, remus, AEn, 7. 28.

302\. *Innocuæ.*) Activa vox: sed passive sumitur pro *illæsæ*. Sic Lucanus usurpat *innoxia*, l. 9. 895. de Psyllis loquens: *Gens unica terris incolit a sævo serpentum innoxia morsu*; id est, *illæsa morsu*.

303\. *Vadis.*) Locis, ubi aqua parum alta est, AEn. 1. 115. in Notis.

304\. *Fluctusque fatigat.*) Servius explicat; *Fluctus fatigat navim*. Ego, *navis fatigat fluctus*. Scilicet crebro remorum & contorum impulsu, successuque, ut ex arenis extraheretur. De *transtris*, scamnis navium, AEn. 5. 119.

310\. *Signa.*) Tubæ, cornua, buccinæ, AE. 7. 637.

311\. *Omen pugnæ.*) Vel *initium*; quia in rerum initiis, omina sive auspicia captabantur, AE. 7. 173. Vel *faustum auspicium*: ex hoc enim primo successu, de victoria bene æstimare cœpit.

313\. *Suta.*) Alii legunt, *scuta*: sed durior hæc consonantium collisio multis videtur, *ærea scuta*. Quare *juxta* probatissimos codices, malo *suta*: sive, clypeum ex multis æreis laminis *consutum* & contextum. Qua forma Virgilius, Georg. 4. 33. vocavit alvearia, *corticibus suta cavatis*. Nec obstat duo hic jungi adjectiva absque substantivo nomine: siquidem idipsum sæpe usu venit, Georg. 1. 153. *Nitentia culta*. Ibid. 393. *Aperta serena*, &c.

314\. *Tunicam.*) Vestem interiorem, de qua AEn. 9, 616.

Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum, clamantis sistit in ore.
Tu quoque flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix nova gaudia, Cydon:
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clypeoque resultant
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum AEneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi (non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos) steterunt quæ in corpore Grajum
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit; illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, & thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem:
Dextraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
AEneam petiit: sed non & figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, & rigida Dryopen ferit eminus hasta Sub

Ecce vibrans telum in *Pharum, dum is emittit stolida verba, defigit* illud *in ore vociferantis. Te etiam, o miser Cydon, dum perditus insequeris Clytium, flavum genis* ob *primorem barbam novum amicum* tuum, *jacuisses dejectus manu Trojana, non sollicitus* de *amoribus juvenum, qui tibi erant semper* cordi: *nisi densa turma fratrum, proles Phorci, fuisset obvia Æneæ: numero septem* sunt, *& vibrant septem tela:* sed *ea partim* e *casside & clypeo resiliunt inania, partim mater Venus divertit ea contingentia corpus Æneæ. Æneas alloquitur fidelem Achatem: subministra mihi arma, quæ in arvis Trojanis fixa* sunt *in corporibus Græcorum: nullum* telum ex iis *dextera vibrabit incassum in Rutulos. Tum apprehendit ingentem hastam, & vibrat: illa volans transfodit æra scuti Mæonis, & penetrat simul loricam cum pectore. Alcanor frater auxiliatur illi, & sustinet dextra fratrem cadentem: hasta* jam *vibrata continuo pervadit transfosso brachio, & sanguinolenta servat impetum: & dextra* Alcanoris *languens nervis pependit ex humero. Tunc Numitor telo extracto e corpore fratris appetiit Æneam: sed non permissum est vicissim etiam* eum *vulnerare, at delibavit femur magni Achatæ: Tunc Clausus confidens juvenili corpore venit e Curibus, & procul lædit Dryopen rigenti hasta* du-

N O T Æ.

Latus haurit,) *Exhaurit*, educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus, & doliis, quæ dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur. Sic Homerus usurpat ἀφύω Il. 13. 508. *Διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἤφυσε Intestina autem æs exhausit.*

316. *Tibi, Phœbe, sacrum.*) Quia Apollo medicorum est Deus, quorum ope exsecta matre Lycas ortus fuerat: atque ita ferri vi natus, eademque mortuus. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

319. *Herculis arma.*) Clava, e duræ arboris trunco. De *Hercule*, seu *Alcide*, ejusque laboribus, AE. 8. 288. De *Melapo*, forte medico illo celebri, de quo Georg. 3. 550.

326. *Securus amorum.*) Nihil tum sollicitus de rebus amatoriis, quippe mortuus; pari fere, non eadem tamen forma, dixit, AE. 3. 354. *Securus amorum germanæ. Dardania*, Trojana AEneæ manu, AE. 1. 239. *Rutulos*, AE. 7. 794. *Graiis*, Græcis, Georg. 2. 16.

339. *Trajecto missa lacerto, &c.*) Aliqui de altera hasta intelligunt, quæ post trajectum Mæonem ab AEnea missa fuerit. Ego de eadem, quæ primo Mæonis pectus, deinde eodem impetu subeuntis Alcanoris pervaserat lacertum; unde ejus manus languida pependerit. *Lacertus*, pars est brachii a cubito ad manum.

345. *Curibus.*) Ex urbe Sabinorum, AEn. 7. 710. Postquam descripsit Virgilius cædem factam ab AEnea, mox narrat cædem Trojanorum, a Clauso Sabino patratam. Male legunt aliqui *Lausus*: est enim *Lausus* Mezentii filius; *Clausus* vero Sabinorum dux, AEn. 7. 707.

350. *Thre-*

Sub mentum graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit trajecto gutture: at ille
Fronte ferit terram, & crassum vomit ore cruorem:
Tres quoque Threicios, Boreæ de gente suprema;
Et, tres, quos Idas pater & patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Occurrit Halesus,
Auruncæque manus: subit & Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso
Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis & viribus æquis:
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit:
Anceps pugna diu, stant obnixi omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies, aciesque Latinæ
Concurrunt: hæret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Intulerat torrens, arbustaque diruta ripis:
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci:
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos: unum quod rebus restat egenis:
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
Quo fugitis socii? per vos, & fortia facta;
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudis,
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hostes
Est via, qua globus ille virum densissimus urget: Hac

dure infixa sub mentum, & simul aufert loquendi vocem & spiritum transfosso jugulo: ille autem verberat fronte tellurem, & effundit ore spissum sanguinem. Dejecit etiam per varios modos tres Thracas, de sublimi stirpe Boreæ, & tres quos pater Idas & patria urbs Ismara misit ad bellum. Halesus occurrit & turmæ Auruncæ: occurrit & progenies Neptuni Messapus conspicuus equis; modo hi, modo illi conantur expellere: pugnatur in ipso ingressu Italiæ. Quemadmodum venti oppositi excitant pugnas in spatioso aere, paribus animis & viribus: non cedit mare ipsis, non nubes, non ipsi venti inter se; diu dubium est prælium, manent obluctantes contra omnia. Non aliter agmina Trojana, & agmina Latina congrediuntur: pes hæret pedi, & vir spissus viro. Sed ob alia parte, qua torrens late disjecerat lapides contortos, & arbores evulsas e ripis: postquam Pallas conspexit Arcadas, non assuetos incurrere agmine pedestri, objicere terga Latino persequenti: quandoquidem difficilis natura loci coegit eos descendere ex equis; modo precibus, modo dictis asperis inflammat virtutem illorum, quod solum supererat in rebus angustis; quo fugitis, o socii? per vos ipsos, & per generosa gesta vestra; per nomen Evandri regis, & relatas victorias, & meam expectationem, quæ nunc surgit æmula gloriæ paternæ: ne committite vos fugæ; via est aperienda inter hostes, qua parte multitudo illa hominum spissisima premit nos: no-

N O T Æ.

350. *Threicios, Boreæ, &c.*) *Thraces*, AE. 3. 14. *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius, fluvii Macedoniæ, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl. 7. 51.

351. *Ismara,*) Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs est Servio ad Ismarum montem, qui non longe est ab ostiis Hebri: *Ismarus* tamen urbs illa vulgo dicitur, non *Ismara*. Ptolomæo in Armenia minore statuitur, ad Euphratem.

353. *Halesus, Auruncæque, &c.*) Auruncorum Italorum dux, mox a Pallante occidendus, v.425. AE. 7. 723. 726. &c. De *Messapo*, equis nobili ob Neptunum equi auctorem, ibid. 691. De *Ausonia*, ibid 54.

361. *Pede pes.*) Pro *pedi*, inquit Servius.

362. *Saxa rotantia.*) Passive, pro *rotata*: ut Georg. 1. 163. *Volventia plaustra*: pro *voluta*.

363. *Arbusta.*) Non arbusculæ sunt, sed loca ipsa arboribus consita; Ecl. 1. 40.

371. *Spemque meam, quæ, &c.*) Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearet, ego, ejus laudis æmulus, sperabam me quoque vi-

Hac vos & Pallanta ducem patria alta repoſcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoſte
Mortales: totidem nobis, animæque manuſque.
Ecce, maris magno claudit nos obice pontus:
Deeſt jam terra fugæ: pelagus Trojamne petemus?
Hæc ait, & medius denſos prorumpit in hoſtes.
Obvius huic primum fatis adductus iniquis
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere ſaxum;
Intorto figit telo, diſcrimina coſtis
Per medium qua ſpina dedit: haſtamque receptat
Oſſibus hærentem. Quem non ſuper occupat Hisbon,
Ille quidem hoc ſperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit incautum, crudeli morte ſodalis,
Excipit: atque enſem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, & Rhæti de gente vetuſta
Anchemolum, thalamos auſum inceſtare novercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidiſtis in arvis,
Daucia, Laride Tymberque, ſimillima proles,
Indiſcreta ſuis, gratuſque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis diſcrimina Pallas.
Nam tibi, Tymbre, caput Evandrius abſtulit enſis:
Te deciſa ſuum, Laride, dextera quærit:
Semianimeſque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accenſos monitu, & præclara tuentes
Facta viri, miſtus dolor & pudor armat in hoſtes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit: hoc ſpatium, tantumque moræ fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat haſtam:

Quam

nobilis patria hæc excitat vos & ducem Pallanta. Nulli Dii urgent nos, *mortales urgemur ab hoſte mortali*: ſunt nobis tot *manus, & animæ*, quot illis. *Ecce mare coercet nos magno obſtaculo aquarum*: *jam terra deficit fugæ*: *an adibimus mare, an Trojam? dixit hæc, & medius irruit in hoſtes confertos. Lagus occurrit primum obvius illi attractus fatis adverſis*: *dum* hic *attollit ſaxum vaſti ponderis*, Pallas occidit *eum immiſſa haſta, qua* parte *ſpina facit divortium coſtarum per medium* dorſi: *& retrahit haſtam infixam oſſibus. Hisbon non intercipit illum* Pallanta *in* hoc opere: *quamvis ille hoc ſperaret. Nam Pallas prius intercipit irrumpentem, improvidum, dum furit* ob *mortem aſperam ſocii*: *& occultat gladium in pulmone turgido. Deinde invadit Helenum, & Anchemolum e veteri familia Rhœti, auſum conſtuprare cubile novercæ. Vos quoque gemini* fratres *occidiſtis in campis Rutulis, Laride & Tymber, ſoboles Dauci*, quæ erat *ſimillima, & indiſtincta ſuis parentibus*; *&* cauſa *jucundi erroris. Sed Pallas nunc poſuit crudelia diſcrimina* inter vos. *Nam gladius Evandri* filii *abſcidit tibi caput, o Tymber*: *dextra* manus *amputata quærit te ſuum, o Laride*: *& digiti moventur ſemimortui, & notant gladium. Dolor junctus pudori excitat in hoſtem Arcadas inflammatos monitis, & videntes egregia geſta ducis. Tunc Pallas confodit Rhœteum fugientem ulterius* equis *binis jugo* alligatis: *tantumdem ſpatii & moræ fuit Ilo* ad mortem. *Nam* Pallas *intenderat eminus* in *Ilum haſtam robuſtam*:

quam

N O T Æ.

victorem rediturum.

378. *Trojam.*) Novam, ſeu caſtra Trojanorum, AEn. 7. 157.

387. *Tumido in pulmone.*) Et ex natura ſua, & ob iram ex morte ſocii conceptam.

389. *Anchemolum, thalamos, &c.*) Narrat Servius ex Abieno, Rhœtum fuiſſe Marrubiorum in Italia regem, qui cum Anchemolo filio novercam ſuperinduxiſſet Caſperiam, ſtuprata illa fuit ab ipſo Anchemolo, qui patris metu ad Turnum fugit.

392. *Indiſcreta ſuis, &c.*) Ita ſimiles inter ſe fratres, ut a parentibus diſcerni non poſſent.

394. *Tymbre.*) Dicitur *Tymber* & *Tymbrus*; ut *Evander* & *Evandrus*, AEn. 8. 313.

396. *Ferrumque retractant.*) Convulſis nempe nervis, & aliquo motu ſubſultuque gladium adhuc attrectantibus.

402. *Teuthra.*) *Theutras*, *Teuthræ*: ut *Æneas*, *Æneæ*: voc. in *a*.

403. *Tyren.*) *Tyres*, *Tyræ*: ut *Anchiſes Anchiſæ*: accuſ. in en.

404. *Calcibus.*) *Calx*, extrema pars & poſterior pedis, talus: unde *calcar*, & *calcare*. De *Rutulis*, AEn. 7. 794.

408. Acies

Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut optato, ventis æstate coortis,
Dispersa immittit sylvis incendia pastor:
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedes victor flammas despectat ovantes.
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona: Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in jugulum: saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
Fata canens sylvis genitor celarat Halesum:
Ut senior leto canentia lumina solvit:
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri: quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa Deus, dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, finit agmina. Primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci: Et

quam Rhœteus medius excepit, fugiens te, fortissime Teuthra, & fratrem tuum Tyren; *& excussus e curru semimortuus ferit talis agros Rutulorum. Et sicut per æstatem ventis subortis ex voto, pastor diffundit* in *sylvis sparsa incendia: continuo correptis mediis sylvis horrenda vis Vulcani funditur simul in vastos agros: ille vero* pastor *sedens voti compos aspicit ignes exsultantes. Non aliter vis tota sociorum colligitur in unum, & adjuvat te, o Palla. At Halesus ardens bello currit contra oppositos, & convolvit se in arma sua. Hic interficit Ladonem, & Phereta, & Demodocum: abscindit Strymonio splendente gladio dextram erectam in guttur* suum: *vulnerat lapide frontem Thoantis, & diffindit ossa mista cerebro sanguinolento. Pater* Halesi *prædicens futura occultaverat Halesum* in *sylvis: postquam senex dissolvit morte oculos seniles, Parcæ miserunt manus* in Halesum, *& addixerunt* eum *armis Evandri. Pallas aggreditur illum, sic prius precatus: o pater Tybri, da nunc felicem exitum, & viam per pectus fortis Halesi, telo, quod libro volatile: quercus tua feret hæc arma & spolia hominis. Deus* Tybris *exaudivit illa* verba. *Dum Halesus tegit Imaona, offert miser jaculo Arcadico pectus indefensum. Sed Lausus*, qui erat *magna pars belli, non permittit exercitum terreri nece tanti hominis. Primus interficit Abantem adversum*, qui erat *difficultas & firmamentum pugnæ. Sobeles Arcadiæ cæditur, Tusci cæduntur: & vos,*

N O T Æ.

408. *Acies Vulcania.*) Exercitus & vis Vulcani, id est, incendium, ex multis flammis, aciei instar, collectum. De *Vulcano* Georg. 1. 295.

409. *Flammas ovantes.*) Quasi triumphantes. De illa voce, AEn. 3. 189.

413. *Phereta.*) *Pheres*, *Pheretis*: ut *Dares*, *Daretis*; accus. in *a*.

417. *Genitor celarat Halesum.*) Halesus hic diversus est ab eo qui AEn. 7. 723. dicitur *Agamemnonius Trojani nominis hostis*. Hujus enim pater, *senior leto canentia lumina solvit*: & filium Italicis *sylvis celavit*. At pater alterius Agamemnon, robusta ætate occisus est in Græcia, Clytæmnestræ uxoris insidiis.

418. *Canentia lumina.*) *Senilia*? Dura translatio, a *canitie*, quæ propria est capillorum. De *Parcis*, fata hominum fuso volventibus, AEn. 1. 26. De *Tybri*, fluvio regionis illius. AEn. 8. 330.

423. *Tua quercus.*) Aliqua ex iis, quæ tuis in ripis nascuntur.

424. *Texit.*) Donatus videtur explicuisse *protexit*, *defendit*: a *tego*. Servius, *detexit*, *spoliavit*, e *texo*: & Plautina quidem locutio est, in Amphitr. Act. 1. sc. 1. v. 138. *Illic hoc homo denuo volt pallium detexere*, id est, *spoliare*, ut explicant Turnebus ac Taubmannus. At cum Plautus usus sit verbo composito *detexere*; vereor ut simplex *texere* significa-

Et vos, o Grajis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt, ducibusque & viribus æquis:
Extremi addensent acies: nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat & urget,
Hinc contra Lausus: nec multum discrepat ætas:
Egregii forma; sed queis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: tempus desistere pugna,
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem, ipse parens spectator adesset.
Hæc ait: & socii cesserunt æquore jusso.
At Rutulum abscessu juvenis, tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus & dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni: sorti pater æquus utrique est:
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
Cominus: utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.

Hunc

& vos, Trojani, corpora quæ *Græci* non potuerant *perdere. Exercitus miscentur, paribus ductoribus & viribus: ultimi comprimunt multitudinem* pugnantium: *nec multitudo permittit expediri arma & manus. Hinc Pallas imminet & urget; illinc Lausus* ex *adverso: nec ætas valde distat: pulchra* erant *specie; sed sors negaverat illis regressum in patriam. Tamen rex vasti cæli non passus* est *illos certare inter se: mox sua funera destinata* sunt *illis sub hoste nobiliore. Interim soror benevola* Turni *admonet Turnum, qui trajicit celeri curru mediam turbam, ut auxilietur Lauso. Postquam aspexit socios,* ait: *Tempus* est *recedendi a prælio, ego solus irruo in Pallanta, Pallas debetur mihi soli: optarem,* ut *ipse* ejus *pater* hic *esset præsens. Dixit hæc, & socii recesserunt e campo præscripto. Sed juvenis* Pallas, *tum* ob *recessum Rutulorum, tum admiratus jussa imperiosa, obstupet* fixus *in Turno: & versat oculos per magnum corpus* illius, *& circuit omnia fero aspectu, & talibus dictis respondet adversus verba Regis: Ego mox prædicabor, aut* propter *direptas magnificas exuvias, aut* propter *necem illustrem: genitor* meus *paratus est utrique fortunæ: abstine minis. Locutus prodit in medium campum. Sanguis frigidus concurrit Arcadibus circa cor. Turnus descendit* ex equis *duobus jugo* alligatis, *parat pedes accedere propius: & quemadmodum leo accurrit, quando e sublimi specula conspexit taurum cogitantem pugnas stare longe in agris: non alia est species Turni appropinquantis.*

Pal-

N O T Æ.

ficare idem possit: quare Donato assentior, etsi tempus præteritum hic duriuscule adhibetur pro præsenti.

426. *Lausus.*) Mezentii filius, AE. 7. 649. De *Arcadibus*, AE. 8. 51. De *Etruscis*, ibid. 479. De *Teucris*, AE. 1. 239.

432. *Addensent.*) Vulgo *addensant*. Sed doctissimi quique grammatici verbum illud etiam in secunda conjugatione agnoscunt. Ita frequenter Lucretius. *Addensant* autem extremi acies, dum urgent ipsi, instantque, ut in primos pugnantium ordines perveniant.

438. *Majore sub hoste.*) Quippe *Pallas* mox occidendus erat a Turno v. 487. *Lausus* ab Ænea v. 815.

439. *Soror alma.*) Turni soror, Juturna Nympha, de qua, AE. 12. 138.

448. *Tyranni.*) Regis, AE. 7. 266.

449. *Spoliis opimis.*) Quæ dux duci detrahit.

451. *Æquor.*) Est æqua planities. AE. 2. 780.

454. *Specula.*) Loco editiore, unde subjecta loca despicere & speculari possumus.

460. *Hospitium.*) Hercules ex Hispania redux, ab Evandro exceptus hospitio fuerat, auctusque sacrificiis, & ara maxima, post occisum Cacum, AEn. 8. 269. &c. De *Alcide*, Hercule, ib. 288.

466. *Tum*

Digitized by Google

Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas: si qua fors adjuvet ausum,
Viribus imparibus, magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, & mensas quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies, breve & irreparabile tempus
Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidere Deum: quin occidit una
Sarpedon, mea prigenies: etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi,
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam:
Vaginaque cava fulgentem diripit ensem:
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit: atque viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat: ac clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
Loricæque moras & pectus perforat ingens. Ille

Pallas, *quando existimavit fore* ut *ille* posset *tangi hasta vibrata*, cœpit *primus irruere*, *robore inæquali*, explorans *an fors aliquando faveret incepto*, *& sic loquitur ad cœlum magnum*: *O Alcide*, *oro te*, *per hospitalitatem mei patris*, *& mensas* quibus *exceptus fuisti peregrinus*, *auxiliare magnis inceptis* meis: Turnus *videat me auferre sibi moribundo arma sanguinolenta*, *& oculi exanimes Turni patiantur* me *victorem*. *Hercules audivit juvenem*, *& comprimit sub profundo corde magnum dolorem*, *& emisit lacrymas inutiles*. *Tunc pater* Herculis *alloquitur filium verbis mitibus*: *Dies fixa est unicuique sua*, *spatium vitæ est omnibus angustum & immutabile*; *sed augere gloriam gestis*, *hic* est *effectus virtutis*. *Tot filii Deorum occiderunt circa muros sublimes Trojæ*: *quin simul occidit Sarpedon*, *meus filius*: *etiam fata sua reposcunt Turnum*, *& accedit ad terminum vitæ concessæ*. *Sic dixit*, *& retulit oculos ad campos Rutulorum*. *Pallas autem librat hastam magno robore*, *& educit gladium splendidum e vagina cava*. Hasta *illa volans pervenit*, *qua suprema armatura humerorum erigitur*: *& aperiens* sibi *aditum* per *extremitatem clypei*, *denique libavit etiam de magno corpore Turni*. *Tunc Turnus diu quatiens immittit in Pallanta lignum armatum ferro acuto*, *& sic loquitur*. *Vide*, *an telum meum melius penetret*. *Dixerat*: *mucro autem* teli *perfodit ictu coruscante medium clypeum*: *quamvis tot laminæ ferri*, *tot æris*: *corium tauri toties circumplicatum ambiat eum*: *& pervadit moras thoracis*, *& magnum pectus*. *Il-*

N O T Æ.

466. *Tum genitor*, *&c.*) Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

471. *Sarpedon*, *&c.*) Jovis filius ex Laodamia, Lyciæ rex, ad Trojam occisus a Patroclo, AE. 1. 104.

472. *Metas*.) *Finem*. Translatio a *metis* in circo positis, AE. 5. 288.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis*.) *Ad arva*, Sic AE. 5. 451. *It clamor cœlo*. Hoc autem aspectu favorem suum ad Rutulos transtulisse Jupiter significatur, AE. 1. 530. *Propius res aspice nostras*.

476. *Humeris tegmina summa*.) Summa pars loricæ, quæ humeros tegit; ubi levi vulnere perstrictus est Turnus.

479. *Robur*.) Validum quodcumque lignum, G. 1. 162.

481. *Penetrabile*.) Passive vulgo significat: hic active, pro eo quod vim habet penetrandi. Sic, G. 1. 93. *Penetrabile frigus adurat*.

482. *Ferri Terga*.) Proprie de pellibus dicuntur, hic per translationem, de metallorum laminis.

389. *Pe-*

Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
Una eademque via sanguisque animusque sequuntur:
Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere:
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:
Arcades, hæc, inquit, memores, mea dicta referte
Evandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est,
Largior: haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas (una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti)
Quæ bonus Eurytion multo cœlaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta; & cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert;
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ: tenui discrimine leti
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris.

Pro-

Ille Pallas *infixum extrahit e plaga telum calidum: sanguis atque anima exeunt una & eadem via. Concidit super plagam: arma ediderunt sonitum super* eum: *& moriens mordet ore sanguinolento terram inimicam. Turnus incumbens super illum, ait: Arcades, reportate memores hæc mea verba Evandro: remitto* ipsi *Pallanta, qualem meruit* remitti: *quæcumque est gloria sepulcri, quodcumque solatium inhumationis*; hoc *concedo: non constabunt illi exiguo* pretio *hospitia data Æneæ. Et locutus talia, compressit pede sinistro mortuum: auferens grande pondus baltei & crimen* in eo *pictum*: quod erat, *turba juvenum turpiter occisa per noctem conjugalem, & cubilia sanguinolenta: quæ doctus Eurytion sculpserat multo auro: quo spolio* potitus *Turnus jam triumphat & lætatur. O mens hominum ignara fati & casus venturi, & servandæ modestiæ in fortuna prospera! tempus adveniet Turno; cum optabit emptum ingenti* pretio, ut numquam *tetigisset Pallanta; & cum ista spolia &* istum *diem detestabitur. At socii* Pallantis *densati multis lamentis & fletibus reportant Pallanta impositum clypeo. O* Palla, *rediture ad patrem, magne ejus dolor, luctus & honor: hæc prima dies exposuit te bello, hæc eadem eripit: tamen postquam reliquisti magnos cumulos Rutulorum, Nec jam rumor, sed certus nuntius tantæ calamitatis accurrit ad Æneam: suos parum distare ab exitio: tempus esse opem ferendi Teucris fugatis.*

Æneas

N O T Æ.

489. *Petit ore cruento.*) Concidit igitur in faciem. *Petit ore.* id est, mordet terram: vel ex vindictæ rabie, vel ex lucta animæ difficile e juvenili corpore erumpentis. *Ore cruento*, quia accepto letali quocumque vulnere, sanguis vulgo per os effluit.

494. *Æneia Hospitia.*) Quomodo Æneam hospitio exceperit, legitur AE. 8. 154 &c.

497. *Una sub nocte jugali &c.*) Danaus & Ægyptus, Beli regis filii, cum inter se dissiderent: Danaus in Græciam abiit: ibique occupavit regnum Argivum: ut fratris sui genus deleret, quinquaginta filias suas, fratris sui filiis item quinquaginta, uxores dedit. Illæ patris sui jussu maritos prima nocte occiderunt, excepta una Hypermnestra, quæ Lynceo pepercit suo. Hinc sorores illæ apud inferos addictæ sunt aquis, in pertusum dolium perpetuo infundendis. *Danaides* dictæ a patre, *Belides* ab avo.

499. *Eurytion, &c.*) Peritus aliquis artifex: *Cælaverat*, non acu pinxerat: ergo balteus aureis argenteisque laminis opertus fuit, in quibus hæc cœlata fuerunt. De verbo *ovat* AE. 3. 189.

503. *Turno tempus erit, cum &c.*) Cum scilicet ab Ænea victus, & vita tantum non donatus, ad aspectum baltei recrudescente victoris ira, occidetur, AE. 12. 940.

Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro: te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis: mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit: inferias quos immolet umbris;
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam cum tenderet hastam;
Ille astu subit, ac tremebunda supervolat hasta,
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios manes, & spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique:
Est domus alta, jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti, sunt auri pondera facti
Infectique mihi: non hic victoria Teucrum
Vertitur: haud anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat: Æneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, jam tum Pallante perempto.
Hoc Patris Anchisæ manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus, galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Æmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta: Totus

Æneas *cædit ense vicina omnia*, *&* *furens facit* sibi *ferro viam per latam turbam*: *quærens te*, *Turne*, *ferocientem nova strage*. *Pallas*, *Evander*, *omnia versantur Æneæ ante ipsos oculos*: imprimis *mensæ*, *quas primas externus tum adivit*, *&* *dexteræ junctæ*. *Illic quatuor juvenes*, *natos Sulmone*; *totidem*, *quos Ufens alebat*, *vivos capit*: *quos mactet in sacrificium umbris* Pallantis, *&* ut *riget cruore captivorum ignes busti*: *Deinde cum longe intentaret inimicam hastam Mago*: *ille dolo suppos*u*it se*, *&* *hasta tremens supervolavit*: *&* Magus *amplectens genua loquitur talia supplex*: *Oro te per animam patris* tui, *&* per *spes* tuas de *Julo crescente*: *serva hanc vitam meam* *&* *patri* *&* mihi *filio*. *Est mihi domus sublimis*: *jacent intime infossa talenta argenti signati*; *sunt pondera auri elaborati* *&* *non elaborati*: *victoria Trojanorum non hic continetur*: *vita unica non exponet* vos *tantis periculis*. *Dixerat*: *Æneas adversum respondet illi talia*: *Serva tuis filiis talenta illa plurima auri* *&* *argenti*, *quæ narras*: *Turnus jam ante occiso Pallante abstulit prior ista belli pacta*. *Hoc censet anima patris Anchisæ*, *hoc Iulus*. *Sic locutus*, *corripit sinistra* manu *cassidem* ejus, *&* *condidit gladium usque ad capulum* in *cervice retorta deprecantis*. *Nec* erat *longe Æmonides*, *sacerdos Apollinis ac Dianæ*, to-

NOTÆ.

516. **Mensæ**, *quas advena*, *&c.*) Cum ab Evandro exceptus hospitio est. Æn. 8. 154. & junctis dexteris fœdus initum, ib. 467.

519. *Inferias quos immolet umbris*, *&c.*) *Inferiæ* sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur*: lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectæ comæ; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes, eorumque corpora in Patrocli pyram injicit, Iliad. 23. 175. Romani deinde, pro humanis illis victimis, gladiatorum certamina circa pyram induxerunt. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbra*, Pallantis, ut Æn. 5. 81. *Animæque umbræque paternæ*.

524. *Manes*.) Aliquando pro Diis ipsis inferorum sumuntur, Æn. 6. 743. Hic & alibi, pro umbris ipsis, sive animis mortuorum, Georg. 4. 469.

526. *Talenta*, *&c.*) De talenti valore: Æn. 5, 112. 248.

527. *Facti infectique*.) *Factum aurum* quod in opus conflatum est: *Infectum*, quod adhuc in massam compactum.

532. *Parce*, *&c.*) Serva natis tuis, & tuam in rem abstine: unde *parcus* dicitur abstinens.

534. *Hoc sentit*.) Hæc est eorum sententia, ut omissis muneribus tuis Pallanta ulciscar.

537. *Phœbi Triviæque sacerdos*, *&c.*) Dianæ & Apollinis templa & sacra sæpe conjunguntur, ut Æn 6. 35. De *Phœbo* seu *Apolline*, Ecl. 3. 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis, ubi colebatur, dicta, Æn. 4. 511.

538. *Infula*, *&c.*) Fascia latior, ex qua minores vittæ dependebant, instar diadematis caput sacerdotum ambiens, Æn. 2. 133.

Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, trophæum.
Instaurant acies, Vulcani stirpe creatus
Cæculus, & veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram,
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi & longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Sylvicolæ Fauno Dryope quem Nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clypeique ingens onus impedit hasta:
Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis
Dicere, deturbat terræ: truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace: non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro;
Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antæum & Lycam, prima agmina Turni
Persequitur; fortemque Numam, fulvumque Camertem

Ma-

nus resplendens veste & armis conspicuis: cui insula cingebat caput tæniis. *Æneas aggressus illum persequitur* in *campo*, *& incumbens lapso mactat* eum, *& opprimit magnis tenebris*. *Serestus reportat humeris arma* ejus *collecta*, *trophæum* futurum *tibi*, *o Mars rex* belli. *Cæculus natus e stirpe Vulcani*, *& Umbro ortus e montibus Marsorum*, *novant certamen*. *Æneas adversum sævit*. *Absciderat ense* manum *sinistram Anxuris*, *& ferro totum ambitum clypei*. *Ille cecinerat aliquid magnum*, *& putaverat virtutem adfuturam incantamento*, *& forte tollebat animum* ad *cœlum*, *& promiserat sibi capillos albos & prolixam vitam*. *Tarquitus*, *quem Nympha Dryope pepererat Fauno sylvarum incolæ*, *contra gestiens armis micantibus dedit se obvium furenti* Æneæ. *Æneas detorta hasta* Tarquiti *impedit* ejus *loricam & magnum pondus clypei*: *deinde dejicit* in *terram caput illius*, *frustra deprecantis & parantis loqui plurima*: *& propellens truncum calentem*, *hostili animo loquitur hæc super* eum. *O tremende* hostis, *jace nunc istic*: *bona mater tua non te teget terra*, *nec imponet corpus patrio tumulo*; *relinqueris avibus rapacibus*, *aut aqua vehet te abjectum*, in *profundum*, *& pisces avidi sugent vulnera*. *Continuo insectatur Antæum & Lycam*, *primas turmas Turni & robustum Numam*, *& flavum Camertem*, *na-*

N O T Æ.

541. *Umbra tegit.*) Vel super incumbente corpore suo morientem inumbrat, quod inane admodum mihi videtur. Vel potius, mortis tenebris operit, quod congruit cum illo, v. 746. *In æternam clauduntur lumina noctem*.

542. *Rex Gradive*, *trophæum*;) *Gradivus*, Martis nomen, ad monimentum victoriæ, Æn. 11. 7.

544. *Cæculus*, *&c.*) Prænestinorum dux. Æ. 7. 678. *Umbro*, Marsorum, ibid. 752.

547. *Dixerat ille aliquid magnum.*) Idest, magicis quibusdam consecrationibus & carminibus adversus vulnera se munierat. Unde Germanus aliique suspicantur legendum esse, *magicum*, non magnum.

551. *Sylvicolæ Fauno Dryope*, *&c.*) *Fauni*, rustica numina, multa fuere, Ecl. 6. 27. Horum aliquo, & Dryope Nympha, natus Tarquitus.

552. *Reducta Loricam*, *&c.*) Tarquitus longam hastam in Æneam dextra intendebat: AEneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu; inde clypeus ejus hasta transversa impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

558. *Patrio*.) Non *paterno*, cum mater Nympha paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, at non ex ea Italiæ parte. *Onerabit membra sepulcro*, commutatio est, pro, *onerabis sepulcrum membris*. Sic AEn. 1. 129. *Vina cadis onerarat Acestes*.

562. *Numam*.) Jam Numam occiderunt Nisus & Euryalus, AEn. 9. 454. ideo vellicatur Virgilius apud Macrobium, quasi parum memor. Quasi vero in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse non potuerint?

563. *Volscente*.) Qui a Niso occisus fuerat, AEn. 9. 438.

564. *Tacitis Amyclis*.) *Amyclæ*, urbs fuit Peloponnesi, Lacedæmoni sic vicina, ut pars ejus a quibusdam habita sit. Hinc profecti coloni urbem in Italia cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam & Cajetam; ad lacum qui deinde *Amyclanus*, po-

Magnanimo Volſcente ſatum : ditiſſimus agri
Qui fuit Auſonidum, & tacitis regnavit Amyclis.
AEgæon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenaſque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arſiſſe : Jovis cum fulmina contra
Tot paribus ſtreperet clypeis, tot ſtringeret enſes;
Sic toto Æneas deſævit in æquore victor,
Ut ſemel intepuit mucro. Quin ecce Nyphæi
Quadrijuges in equos adverſaque pectora tendit :
Atque illi longe gradientem & dira frementem
Ut videre, metu verſi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert ſe Lucagus albis
In medios, fraterque Liger : ſed frater habenis
Flectit equos, ſtrictum rotat acer Lucagus enſem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes :
Irruit, adverſaque ingens apparuit haſta.
Cui Liger :
Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis :
Aut Phrygiæ campos : nunc belli finis & ævi
His dabitur terris. Veſano talia late
Dicta volant Ligeri : ſed non & Troius heros
Dicta parat contra : jaculum nam torquet in hoſtem.
Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos; projecto dum pede lævo
Aptat ſe pugnæ; ſubit oras haſta per imas

Ful-

natum generoſo Volſcente, qui fuit agris opulentiſſimus inter *Auſonas, & imperavit Amyclis ſilentibus. Qualis Ægæon, cui ajunt* fuiſſe *centum brachia, & centum manus, & flammam erupiſſe quinquaginta faucibus & pectoribus quando adverſus tonitrua Jovis, ſonabat totidem clypeis æqualibus, & nudabat totidem enſes. Sic Æneas victor furit per totam planitiem, ex quo gladius ſemel incaluit. Immo ecce irrumpit in equos quatuor Nyphæi* alligatos *jugo, & in pectora oppoſita eo*rum *: ſed illi, cum viderunt* Æneam *procul incedentem & dire furentem, turbati timore & retro fugientes, excutiunt ducem, & trahunt currum ad litus. Interim Lucagus immittit ſe in medios equis duobus albis jugalibus, & frater* ejus *Liger; ſed frater* Liger *regit equos loris, Lucagus ardens quatit gladium nudatum. Æneas non paſſus* eſt eos *tanto ardore ferocientes : irrumpit, & oppoſita haſta ſublimis occurrit. Cui Liger* ait *: Non vides equos Diomedis, non currum Achillis, aut arva Phrygiæ : mox terminus belli & vitæ* tuæ *ponetur in his terris. Talia verba volant late* ab *inſano Ligere : at heros Trojanus non ſic meditatur verba ex adverſo : nam librat telum in hoſtem : Lucagus, poſtquam incurvatus imminens in verbera excitavit telo binos quos; dum ſiniſtro pede protenſo parat ſe ad certamen; jaculum* Æneæ *intrat per infimam extremitatem.*

cly-

N O T Æ.

poſtea *Fundanus* dictus, nunc *lago di Fondi*. Urbs illa jam diu deleta erat tempore Virgilii : vel a ſerpentibus juxta Plinium & Solinum : vel a finitimis juxta Ciceronem. *Tacitæ* autem dicuntur Amyclæ, ex eodem Cicerone, vel quod propter nimiam modeſtiam injurias a finitimis acceptas cum tacerent ac diſſimularent, ab iiſdem oppreſſæ ſunt : vel ex Servio, quia cum Pythagoricam ſectam ſequerentur, quæ quinquennale ſilentium ſervari, & ab animalium cæde abſtineri jubebat; a ſerpentibus a vicina palude erumpentibus, quos occidere nefas putabant, deletæ ſunt.

565. *Ægæon.*) Gigas, Cœli & Telluris filius ex Heſiodo in Theog. v. 147. *Ægæon* apud homines dictus, *Briareus* apud Deos, ex Homero. Iliad. 1. 403. manibus centum, capitibus quinquaginta inſtructus. Jovis hoſtis hic dicitur, quales Gigantes cæteri. Tamen Homerus loco citato ait, eum Thetidis impulſu opem Jovi tuliſſe adverſus Neptunum, Junonem & Palladem, cum Dii alii adverſus Jovem, propter ejus jactantiam, rebellarent. Ideo apud inferos non torquetur, ſed ſedet quaſi ſatelles in veſtibulo, AEn. 6. 287.

575. *Bijugis.*) A nominativo *bijugus*; dicitur enim *bijugis* tertiæ declin. & *bijugus* ſecundæ; unde infra, v. 587. *Admonuit bijugos*.

581. *Non Diomedis equos, &c.*) Non ii ſumus hoſtes quorum e manibus elabi poſſis; ut elapſus es e Diomedis manibus, Venere peplum ſuum obtendente, ut diximus ſupra, v. 81. ex Homero, Iliad. 5. 311. Aut e ma-

Digitized by Google

Fulgentis clypei, tum lævum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis:
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ:
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus,
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, & miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: haud talia dudum
Dicta dabas, morere & fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius: torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt & castra relinquunt
Ascanius puer & nequicquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Juppiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima conjux:
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes? non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli?
Cui Juno submissa: quid, o pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram & tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,

Vis *clypei splendentis, deinde perfodit inguen sinistrum. Dejectus e curru semianimis sternitur humi: quem pius Æneas alloquitur verbis acerbis. Lucage, nulla iners fuga equorum prodidit tuum currum aut umbræ inanes averterunt* eos *ab hostibus:* tu *ipse exsiliens e rotis relinquis jugum* currus. *Sic locutus ista, apprehendit binos jugales. Frater miserandus, dejectus eodem curru, porrigebat manus exarmatas* dicens: *per te* ipsum, *per parentes qui te produxerunt talem, vir Trojane, omitte hanc animam, & miseresce orantis. Æneas oranti pluribus* verbis ait: *non proferebas prius talia verba: morere, & frater ne deseras fratrem. Deinde aperit acumine* gladii *pectus* quo *latet anima. Dux Trojanus tales faciebat cædes per agros: sæviens more aquæ præcipitis, aut nigræ procellæ. Denique juvenis Ascanius, & juventus frustra obsessa, egrediuntur, & deserunt munimenta* sua. *Interim Jupiter alloquitur prior Junonem; O soror mea & eadem uxor acceptissima;* an *Venus fulcit vires Trojanorum, ut putabas? nec opinio* tua *decepit te? non* est illis *hominibus manus ardens ad bellum? & animus asper ac tolerans laboris? cui Juno* ait *humilis: O formosissime marite, cur lacessis* me *dolentem & metuentem verba tua dura? quippe si mihi esset in amore* ea *auctoritas quæ fuit olim, & quam deceret esse:*

non

NOTÆ.

nibus Achillis, Neptuno te pugnæ subducente, ut diximus, AEn. 4. 182. ex Homero, Iliad. 20. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. *Porro equi Diomedis* non illi sunt, quos Rheso abstulit, de quibus AEn. 1. 756. sed equi quicumque Diomedis. Quippé Rhesi equos rapit Diomedes, Iliad. 10. 498. cum AEnea autem e curru pugnaverat jam Iliad. 5. 311. De *Diomede*, AEn. 11. 101. De *Achille* AEn. 1. 103. De *Phrygia*, ubi Troas, ibid. 385.

589. *Inguen*. Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

603. *Turbinis*.) *Turbo*, ventus est repentino impetu universa *perturbans*, ex Apuleio: Græcis, τυφῶν.

604. *Castra*.) Urbem obsessam, AEn. 7. 157.

607. *Germana*, &c.) Cur Juno dicatur Jovis & *soror* & *conjux*, AEn. 1. 51.

609. *Non vivida bello*, &c.) Existimant aliqui dictum id a Jove simpliciter: nullam inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Venerem Trojanis, sed vividam bello dextram virtutemque succurrere. Etsi enim Venus ab AEnea vulnera depulerit, v. 331. hæc tamen ipsius cura ad unum AEneam pertinebat: non ad cæteros item duces qui propria vi fortiter patrabant. *Opes*: vires, potentiam, AEn. 9. 532. *summa nituntur opum vi*.

612. *Sollicitas ægram*.) Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur Servii sententia de ironia Jovis.

614. *Vis*.

Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares,
Omnipotens: quin & pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti:
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen:
Pilumnusque illi quartus pater: & tua larga
Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherei breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis:
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanes,
Cui Juno illacrymans: quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror, quod ut o potius formidine falsa
Ludar; & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras:
Iliacamque aciem & Laurentia castra petivit:
Tum Dea nube cava tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis: clypeumque jubasque
Divini assimulat capitis: dat inania verba.

Dat

non negares hoc mihi, cum *possis omnia*: *immo possem subtrahere Turnum e prælio*, *& servare salvum patri* ejus *Dauno*. *Nunc moriatur*, *& persolvat pio sanguine pœnas Trojanis*. *Tamen ille trahit nomen e stirpe nostra*: *& Pilumnus* est *illi pater quarto* gradu: *& sæpe cumulavit portas* templorum *tuorum liberali manu & plurimis muneribus*. *Cui rex cœli sic loquitur breviter*: *Si petitur* a te pro illo *juvene morituro dilatio mortis instantis & tempus*, *& si existimas me* posse *sic statuere*; *aufer Turnum fuga*, *& eripe* eum *fatis urgentibus*: *licet* mihi *favere* tibi *eo usque*. *Si vero gratia ulla amplior occultatur sub istis precibus*, *&* si *existimas bellum universum* posse *mutari & transferri*: *alis spem vanam*. *Cui Juno flens* ait: *Si saltem permitteres ex animo*, *id quod ægre permittis verbo*; *& si hæc vita superesset certa Turno*? *nunc* vero *acerbus finis destinatur innocenti*, *aut ego dicor ignara veritatis*: *quod* ita *potius* sit, *ut ego decipiar inani metu*; *&* ut *referas in melius incepta tua*, tu *qui* id *potes*. *Postquam protulit hæc verba*, *statim dimisit se e summo cœlo*, *involuta nube*, *propellens procellam per aerem*: *& adivit exercitum Trojanum & castra Latina*. *Deinde Dea instruit armis Trojanis levem umbram absque viribus*, ex *nube vacua*, *in figuram Æneæ* quod erat *prodigium mirabile aspectu*: *& simulat clypeum*, *& cristas divini capitis*, *tribuit ei vana verba*,

simi-

N O T Æ.

614. *Vis in amore, &c.*) Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram: non *hoc* mihi negares; ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

618. *Nostra origine.*) *Divina*. Et vero Pilumnus a quibusdam dicitur Jovis fuisse filius: quod tamen parum huic Junonis orationi convenit. Neque enim cara esse potuit Junoni stirps Pilumni, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam sed divinam tamen originem referendus est. De *Pilumno*, quarto patre Turni, supra, v. 76.

625. *Hactenus innulsisse vacat.*) Fuit opinio veterum, fata omnino impediri ne a Jove quidem posse; posse tamen aliquantum differri: ut diximus, AEn. 1. 243.

628. *Quid si, quod voce gravaris, &c.*) Timet Juno ne parum sincere & ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilata morte, servari.

630. *Veri Vana.*) *Ignara*, *inscia*, AEn. 7. 440. *Veri effœta senectus*.

632. *Potes.*) Potest Jupiter fata reflectere vel differendo; vel conditionem aliquam, unde illa pendent, impediendo, AEn. 1. 243.

634. *Hyemem.*) Tempestatem, AE. 1. 126. De *Laurento*, urbe Latina, AEn. 7. 63.

636. *Tum Dea nube cava, &c.*) Ex Homero, Iliad. 5. 449. Cum Venus Diomedi in AEneam irruenti frustra peplum obtendens,

ab-

Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exsultat imago,
Irritatque virum telis, & voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Æneam aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem: nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis, celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis & ponte parato,
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida AEneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, & pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem AEneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virum demittit corpora morti:
Tunc levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Cum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis:

Et

tribuit sonum vocis *absque anima & exprimit incessum ambulantis. Qualia simulacra rumor est volare* post *mortem obitam, aut qualia somnia decipiunt sensus sopitos. At simulacrum lætum gestit ante prima agmina, & provocat armis Turnum; & urget verbis. Turnus imminet illi, & procul evibrat hastam sonantem: illud convertit gressus oblato dorso. Tunc autem quando Turnus credidit Æneam retro versum fugere & turbatus accepit animo spem vanam, ait: quo fugis, o Ænea? ne desere conjugia promissa: terra quæsita per mare dabitur* tibi *hac manu* mea. *Inclamans talia persequitur, & intorquet ensem nudum; nec animadvertit ventos rapere suam voluptatem. Forte navis, admota margini lapidis alti stabat scalis extensis & ponte præparato, qua* nave *rex Osinius vectus* fuerat *e Clusina regione. Simulacrum Æneæ fugientis conjicit se illuc timidum in latebras: nec lentior imminet Turnus, & omittit moras, & transvolat pontes excelsos. Vix pervenerat* ad *proram*: cum *filia Saturni* Juno *secat funem, & trahit navem solutam per mare turbatum, Æneas vero vocat ad certamina absentem Turnum; tradit morti plurima corpora hominum obvia. Tunc tenue simulacrum non quærit ulterius latibula, at evolans* in *altum confundit* se cum *nigra nube: dum interim ventus vehit Turnum medio mari.* Ille *circumspectat inscius rerum; & ingratus servatæ* vitæ;

& tol-

N O T Æ.

ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque AEneæ commisisset Apollini: Apollo, AEnea subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno, non quidem ut AEneam, sed ut Turnum AEneæ subducat: urgentibus e litore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638. *Jubas.*) Galeæ cristas, e jubis equinis AEn. 3. 468.

650. *Hac dabitur, &c.*) Amarus jocus; significat enim, se humi dejecturum AEneam, & morti daturum.

651. *Coruscat Mucronem.*) Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum, AEn. 5. 642.

652. *Nec ferre videt, &c.*) Nec videt hostem, cujus ob fugam exsultat, umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653. *Crepidine.*) *Crepido*, est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini*; ut supra, v. 361. *Hæret pede pes*, pro *pedi*.

655. *Clusinis advectus Osinius oris &c.*) De ille *Clusii rege*, & urbe *Clusio*, supra v. 166.

664. *Sublime volans.*) *In sublime*; adverbii more. Sic Georg. 1. 320. *Segetem ab radicibus imis sublime expulsam eruerent.*

666. *Ingratusque salutis.*) Incusat enim Jovem, cujus permissu, Junonisque opera servatus fuerat.

668. *Crimine dignum.*) *Dignum*, qui admitterem tantum scelus, quale est, meos in pugna deserere.

670. *Quem.*

Digitized by Google

Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? & tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosque, nefas, omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos o potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, sævisque vadis immittite syrtis:
Quo neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc:
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, & crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, & litora nando
Curva petat: Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit, juvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans, fluctuque æstuque secundo:
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies: atque omnibus uni, Uni

& tollis ad astra geminas manus cum his *verbis: O pater omnipotens, existimasti me aptum tanto sceleri, & voluisti me luere tale supplicium? quo vehor? unde discessi? quæ fuga & qualem referet me? an rursus aspiciam muros Laurentes, aut castra* mea? *quid* dicet *multitudo illa hominum, qui secuti* sunt *me & meum bellum & quos omnes, o scelus, deserui in crudeli morte? & jam cerno* eos *vagos, & audio gemitum morientum. Quid faciam? aut quæ terra jam satis aperiatur mihi? o venti, vos potius miserescite* mei: *ego Turnus vos colo sponte: allidite navem ad scopulos, ad saxa: impellite* in *vada aspera syrtium: quo neque Rutuli, neque fama sciens* meam fugam, *sequatur me. Hæc dicens, nunc agitur animo huc, nunc illuc: an furens ob tantam ignominiam cuspide se transfodiat, & traducat per costas durum gladium? an immittat* se in *medias aquas, & adeat natatu sinuosa litora, & se referat rursus in arma Trojanorum. Ter tentavit utramque viam: ter suprema Juno cohibuit* eum, *& animo miserta coercuit juvenem. Provehitur findens maria, unda & fluxu* maris *favente: & portatur ad urbem veterem Dauni patris* sui. *Sed interea Mezentius impulsu Jovis ardens succedit* ei in *prælio, & aggreditur Trojanos. Irrumpunt* in eum *turmæ Etruscæ, & imminent uni viro:* uni,

NOTÆ.

670. *Quemve reducet?*) Qualem me reducet? quanta ignaviæ labe maculatum?

671. *Laurentes muros.*) Urbem Latini regis, AEn. 7. 63. *Castra*; vel mea, vel Trojanorum.

674. *Palantes video.*) *Palantes*, *vagos*: quasi *planantes*: a πλανάομαι, *erro*, *vagor*; unde & *planetæ*, vaga astra.

677. *Adoro.*) Ventos scilicet. De quorum divinitate, AEn. 3. 120.

678. *Syrtis.*) Ita lego cum Servio, non *syrtes* ne obscurior sit structura. *Syrtis*: locus quilibet arenosus in mari, AEn. 1. 115.

681. *Sese . . . mucrone induat.*) Commutatio pro; *mucronem induat*, *vestiat*, *abdatque corpore*. Sic Cæsar, de bello Gall. l. 7. *Se ipsi acutissimis vallis induebant.*

682. *Crudum ensem.*) *Cruentum*. Nam *cruor* est sanguis effusus venis & jam frigescens, a κρύος *frigus*: a cruore *cruentus* & *crudus*, qui adhuc est in cruore; a *crudo*, *crudelis*; ut a *fide fidelis*.

685. *Viam.*) Modum utrumque consulendi decori suo.

688. *Urbem.*) *Ardeam*, Dauni & Turni regiam, Rutulorum caput, AEn. 7. 410.

690. *Ovantes.*) Successu exsultantes, & quasi jam triumphantes, AEn. 3. 189.

691. *Tyrrhenæ acies.* Pars ex Etruscarum gentium, quæ Mezentium regem ob immanitatem ejecerant, & AEneæ in auxilium venerant, supra, v. 163. AEn. 8. 478.

703. *Theano.*) In secundo casu, *Theanus*: Amyci Trojani uxor: a Taubmanno Hecubæ soror dicitur, ideo, quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. 6. 299. & 11. 224. Hecuba autem *Cisseis* a Virgilio & a quibusdam aliis appellatur. At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed Dymantis Phrygis filiam fuisse ait, Iliad. 16. 718. Et Theano, uxorem Antenoris i. & M-

Uni odiisque viro telisque sequentibus instant.
Ille, velut rupes vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi: cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit: armaque Lauso
Donat habere humeris, & vertice figere cristas.
Nec non Evantem Phrygium, Paridisque Mimanta
AEqualem comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit: & face prægnans
Cisseis regina Parin creat: urbe paterna
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper (multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia) sylva
Pastus arundinea: postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox: & inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus,
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,

Den-

uni, inquam, omnibus odiis & densis jaculis. Ille Mezentius, *sicut rupes quæ procurrit in magnum mare, objecta furori ventorum & opposita fluctibus, sustinet omnem violentiam & minas cœli & maris, ipsa stans inconcussa*: sic *dejicit* in *terram Hebrum filium Dolichaonis*, & *cum eo Latagum & Palmum fugientem; sed opprimit saxo & magno fragmento rupis Latagum* secundum *os & vultum* sibi *objectum: permittit Palmum volutari subsecto poplite: & dat Lauso arma* ejus *ferenda humeris, & cristas imponendas capiti*. Opprimit etiam *Evantem Phrygium, & Mimanta coætaneum & socium Paridis: quem Theano protulit in lucem Amyco patri eadem nocte; qua Regina filia Cissei, gravida* ex *face, edidit Parin: ad urbem patris* Paris *obiit; Laurens litus habet Mimanta incogitantem. Et quemadmodum aper aliquis morsibus canum pulsus ex altis montibus, nutritus* in *sylva arundinea, quem Vesulus pinifer texit annis plurimis, vel palus Laurentia; postquam ventum est in retia constitit, & frendet asper, & cohorrescit humeris: nec animus est ulli irasci* in eum, *aut accedere propius, sed* omnes *urgent eminus telis, & securis clamoribus: ille vero interritus opponit se in omnes partes,*

stri-

NOTÆ.

& Minervæ sacerdotem, Iliad. 6. 299. Igitur, neque Theano soror Hecubæ fuit: neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica: sed nomen a Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin utero ferret, facem se gestare somniaverit, AE. 1. 31.

706. *Occubat ignarum, &c.*) Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam a Philocteta occisus est: secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius aliique sic locum hunc restituunt: *Urbe paterna occubat hic earum Laurens habet ora Mimanta*. Sed contra est, quod antiqui interpretes omnino *Ignarum* legerint; Gellius imprimis, qui *ignarum* passive interpretatur, pro *ignotum*: ut apud Ovid. Metam. l. 7. 403. *Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti*. Sed hic nihil opus est ad passivam illam vim confugere: cum active significare possit, *ignarum casus sui*; id est, *ignorantem se tali casu & loco moriturum*. De *Laurense litore*. AEn. 7. 63.

707. *Ac velut ille, &c.*) *Ille*, frequenter abundat in Virgilianis comparationibus, & magnum aliquid ac singulare significat; *Ille aper*, id est *magnus aliquis aper*. Sic AEn 12. 5 *Pœnorum qualis in arvis, Saucius ille gravi venantum vulnere pectus, Jamdudum movet arma leo*.

708. *Vesulus.*) Mons altissimus Alpium maritimarum. ad occidentem Liguriæ, nunc *monte Viso*: in eo sunt Padi fontes, *il Po*.

709. *Palus Laurentia.*) Inter Tyberis ostia urbemque Laurentum, secundum litus Tyrrheni maris: qui tractus sylvis & paludibus arundineisque asper olim fuit, ubi frequentes apri memorantur a Poetis: hinc *sylva hæc arundinea*, id est palustris, a Virgilio appellatur, testaturque Cluverius; loci speciem nunc ab antiqua non admodum differre, imo & apris infestam esse.

714. *Partes cunctatur in omnes.*) Moram facit ac subsistit, ut opponat se in omnes partes.

716. *Qui-*

Digitized by Google

Dentibus infrendens, & tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe, & vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Coriti de finibus Acron,
Grajus homo, infectos linquens profugus hymenæos.
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis & pactæ conjugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;
(Suadet enim vesana fames) si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
Gaudet hians immane, comasque arrexit, & hæret
Visceribus super accumbens: lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, & calcibus atram
Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide vulnus;
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit; haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus & hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii, lætum pæana sequuti:
Ille autem exspirans, non me, quicumque es, inulto
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque, eadem mox arva tenebis.

stridens dentibus, & excutit tela e tergo. Non aliter nemini eorum, *quibus Mezentius legitimo est odio, est audacia congredi nudo ense* cum eo*: procul infestant* eum *jaculis & alta vociferatione. Acron, vir Græcus, venerat ex antiqua regione Coriti, advena, omittens nuptias imperfectas.* *Postquam* Mezentius *aspexit procul eum turbantem medias turmas, purpureum* ob *cristas & purpuram sponsæ promissæ: quemadmodum sæpe leo famelicus percurrens alta stabula (nam impellit immoderata fames) si forte vidit capream fugacem, aut cervum sublimem ob cornua; lætatur aperiens fauces immaniter, & arrigit jubas, & stat incumbens super viscera, & sanguis tingit os fœdum: sic gaudens Mezentius irrumpit in hostes confertos. Miser Acron sternitur, & moriens ferit talis nigram terram, & inficit sanguine hastam ruptam. Atque idem* Mezentius *dedignatus est occidere Oroden fugientem, & librato* jaculo *acuto infligere ei plagam improvisam, sed obviam* præcurrens, *& obtulit* se *adverso, & vir viro objecit se: non melior insidiis, sed generosis armis. Deinde pede imposito, & innitens hasta super* eum *stratum: O viri; ecce jacet ingens* Orodes, *pars exercitus non aspernenda. Socii exclamant, repetentes lætum pæana: ille autem moriens dixit: O victor quisquis es, non gaudebis diu, nec me inulto: sors æqualis te etiam spectat, et mox mordebis eundem terram.*

N O T Æ.

716. *Quibus Mezentius iræ.*) Quomodo dicimus: *esse odio*. *Justa* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem, AEn. 8. 478.

719. *Antiquis Coriti de finibus.*) *Coritus* nunc *Cortona*; urbs in orientali parte Tusciæ, circa Thrasimenum lacum, *antiquis finibus*: quia a Corito Dardani patre fundata, a quo Trojani originem duxerunt: AE. 3. 169.

720. *Grajus homo.*) Græca origine; qui Coriti, seu Cortonæ consederat. *Profugus* ad Tarchontem & AEneam: causam non affert Poeta. De *Hymenæo*, nuptiarum præside numine, G. 3. 60.

722. *Pennis, & ostro.*) *Pennis purpureis*; ut Georg. 2. 192. *Pateris libamus & auro*. Sunt *pennæ*, cristæ cassidis, e plumis avium purpureo colore tinctis. AE. 3. 468. Munus autem erat a sponsa datum abeunti in pignus amoris, *Ostrum*, purpura ex ostreo expressa: G. 2. 506.

727. *Lavit.*) Prima brevi, præsentis est temporis, a *lavere*: prima longa, præteriti est temporis, a *lavare*.

733. *Cæcum vulnus.*) Ab Orode non prævisum; quia a tergo, quasi clam, & ex insidiis; seu, ut mox ait, *furto*.

738. *Pæana sequuti.*) *Pæan*, carmen triumphale. quod inceptum a Mezentio, socii persequuntur. De ea voce, AE. 6. 657.

741. *Eadem mox arva tenebis.*) Prosternendus & occidendus ab AEnea, infra, v. 894.

Ad quem fubridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere: aſt de me Divum pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum:
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaſpem:
Partheniumque Rapo, & prædurum viribus Orſen:
Meſſapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten:
Illum infrænis equi lapſu tellure jacentem:
Hunc peditem pedes. Et Lycius proceſſerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit: Atronium Salius; Saliumque Nealces,
Infignis jaculo & longe fallente ſagitta.
Jam gravis æquabat luctus & mutua Mavors
Funera: cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique: neque his fuga nota, neque illis.
Di Jovis in tectis iram miſerantur inanem
Amborum, & tantos mortalibus eſſe labores.
Hinc Venus, hinc contra ſpectat Saturnia Juno.
Pallida Tiſiphone media inter millia ſævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius haſtam
Turbidus ingreditur campo: quam magnus Orion,

Cum

Ad quem reſpondet *Mezentius ſubridens mixto furore: Jam morere: de me autem ſtatuat genitor Deorum & rex hominum. Id loquens extraxit haſtam e corpore: quies acerba, & ſomnus ferreus premit illi oculos: oculi clauduntur in perpetuam noctem. Cædicus jugulat Alcathoum, Sacrator Hydaſpen: et Rapo Parthenium, ac Orſen prævalidum robore: Meſſapus, et Clonium, et Ericeten Lycaonium; illum dejectum* in *ſerram lapſu equi indomiti; hunc pedes peditem. Agis quoque Lycius cucurrerat* in Meſſapum*: hunc tamen deturbat Valerus non carens virtute avorum: Salius Atronium; et Salium Nealces, bonus jaculo et ſagitta eminus decipiente. Jam Mars aſper adæquabat dolores et mortes mutuas: victores et victi pariter occidebant, et pariter cædebant: nec fuga cognita erat his, neque illis. Dii in domo Jovis miſerantur vanum furorem utriuſque* partis, *et tantas difficultates eſſe hominibus. Hinc Venus, hinc Juno filia Saturni aſpicit* ex *adverſo. Tiſiphone pallida furit in mediis millibus: At vero Mezentius librans magnam haſtam intrat* in *campum turbolentus: quantus Orion*

ex-

N O T Æ.

743. *Divum pater atque hominum rex.*) Quem vos talem eſſe creditis; ut notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra v. 773. nullum invocat ad pugnam Deum, præter dextram ſuam & arma; *Dextera mihi Deus, & telum quod miſſile libro.*

747. *Cædicus, &c.*) Reprehendunt Poetam critici, quod nomina promiſcuerit. Produnt ſe tamen ipſa per ſe, quorum & qualia ſint: Latina quippe, *Cædicus, Sacrator, Rapo, Meſſapus, Salius, &c.* Græca, ſeu Phrygia & Trojana, *Alcathous, Hydaſpes, Parthenius, Orſes, &c.*

749. *Lycaonium Ericeten.*) Vel *Lycaonis* filium: vel, e *Lycaonia:* minoris Aſiæ regione mediterranea: inter Cappadociam, Piſidiam, & Ciliciam.

751. *Lycius Agis.*) E *Lycia* minoris Aſiæ regione, meridionali & maritima inter Cariam ab occidente, & Cilicìam ab oriente.

754. *Longe fallente ſagitta.*) Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit. Ecl. 9. 12. *Venus*, AE. 1. 260. *Juno, Saturni filia.* AE. 2. 27. 50.

761. *Tiſiphone.*) Una e tribus Furiis, AE. 6. 572. Georg. 3. 552. Nomen a τίω *ulciſcor*, & φόνος, *cædes.*

763. *Orion.*) De eo multa fabuloſa congerit hic Servius: Sed omnino arbitror, poetam explicandum de ejus ſpecie cœleſti: maximum enim ſidus eſt ſtellis conſtans ſex, & quinquaginta luciduſſimis: pingitur accinctus gladio, & clavam intendens. Unde cum mari navigantibus oritur, videtur mare medium ſecare: mox humeris, deinde toto corpore e fluctibus emergens. Sic quoque in terra degentibus, videtur ex horiſonte ad ſummum uſque cœlum pertingere. *Ornus annoſa*, clava eſt, qua inſtructus pingitur. *Ornus* arbor, fraxinus ſylveſtris. *Nereus*, marinum numen, Ecl. 6. 35. *Nerei ſtagna*: humilior expreſſio maris, quam auget addendo, *maxima*, ut AE. 1. 122. *Nantes in gurgite vaſto.*

773. *De-*

Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas,
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, & mole sua stat.
Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ:
Dextra mihi Deus, & telum, quod missile libro,
Nunc adsint: Voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, trophæum
AEneæ. Dixit, stridentemque eminus hastam
Jecit: at illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Anthorem latus inter & ilia figit:
Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Aspicit, & dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius AEneas hastam iacit: illa per orbem
AEre cavum triplici, per linea terga, tribusque,
Transiit intextum tauris opus: imaque sedit
Inguine, sed vires haud pertulit. Ocyus ensem
AEneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femore, & trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore
Ut vidit, Lausus, lacrymæque per ora volutæ. Hic

excellit humeris super fluctus, quando graditur pedes, aperiens sibi *iter per vasta stagna medii Nerei; aut quando reportans antiquam ornum e summis montibus, ambulat* in *terra, et tegit caput inter nubes. Talis Mezentius immittit se magnis armis. Ex adverso Æneas, conspicatus* eum *in longa turma, parat ire obviam illi. Ille stat intrepidus, exspectans generosum hostem, et immotus* est *sua proceritate: et mensus spatium, quantum sufficiebat hastæ,* ait *: Dextera,* quæ *mihi Deus* est; *& hasta, quam vibro volantem, nunc auxilientur* mihi. *Voveo, o Lause, te fore trophæum ipsum Æneæ vestitum spoliis detractis e corpore raptoris.* Sic *ait, & procul evibravit hastam sonantem: illa autem volans detorta est e clypeo* Æneæ, *& longe confodit inter ilia & latus illustrem Anthorem: Anthorem socium Herculis, qui profectus Argis adhæserat Evandro, & remanserat in urbe Itala. Miser dejicitur aliena plaga, & spectat cœlum, & moriens recordatur dilectos Argos. Tunc pius Æneas immittit hastam: illa pervadit per clypeum cavum trino ære, per telas lineas, &* opus clypei *compactum tribus coriis tauri: & summa* sui parte *stetit* in *inguine; sed non tulit vim* suam eousque. *Statim Æneas, gaudens conspecto sanguine regis Etrusci, educit gladium a femore, & ardens imminet turbato. Lausus, cum* id *conspexit, alte ingemuit ex amore* in *dilectum patrem, & lacrymæ sparsæ* sunt *per vultum.*

Su-

N O T Æ.

773. ***Dextra mihi Deus.***) Nam ubique *Contemptor Divum Mezentius*, AE 7. 648.

775. *Ipsum te, Lause, trophæum, &c.*) Solent victores truncum arboris eligere: quem spoliis onerent; idque *trophæum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, sed Lausum ipsum filium suum trophei loco sibi futurum: id est: se daturum, & quasi consecraturum filio spolia AEneæ.

778. *Anthorem.*) Non ab *Anthor*, *Anthoris*: brevis enim esset media syllaba; ut in *Hector*, *Hectoris*; *Nestor*, *Nestoris*. Igitur ab *Anthores*, *Anthoris*: ut *Diores*, *Dioris*; unde *Anthorem*, sicut *Diorem*, AE. 12. 509. Ita Servius. De *Argis*, urbe Peloponnesi, AE. 1. 288. De *Hercule*, apud Evandrum excepto, AE 8. 200.

780. *Itala urbe.*) *Pallanteo*, Evandri regia, AE. 8. 51.

784 *Linea terga.*) Supra, v 482. *Ferri terga*, id est, plexus varios. *Lino* autem, sive *linteo* tegebantur ærea etiam scuta, ut iis inhærere pictura posset: ex Servio. De *inguine*, supra, v. 389.

788. *Femore,*) *Femur* & *femen*, promiscue sumuntur; tamen proprie *femen*, pars est interior: *femur*, exterior. Aiunt aliqui solum dici *femur*, in nominativo, cujus genitivus sit *femoris* vel *feminis*: leguntque hic, *femine*.

 794. *In-*

Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo:
Ille pedem referens, & inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat:
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis,
Jamque assurgentis dextra, plagamque ferentis
AEneæ subiit mucronem: ipsumque morando
Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret:
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus: furit AEneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis & agricola, & tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit; in terris ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
AEneas, nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet: & Lausum increpat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua: Nec minus ille
Exsultat demens: sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt. Validum namque exigit ensem
Per medium AEneas juvenem, totumque recondit.
Transiit & parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro:
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad manes, corpusque reliquit.

At

Sane, si aliqua posteritas datura est fidem tanto facto, non hic tacebo exitum asperæ mortis, et tua fortia gesta; nec te ipsum, *o celebrande juvenis. Ille retro ferens gressum, & debilis, et impeditus, recedebat, & trahebat* cum *clypeo hastam hostilem: juvenis irruit, & se interposuit armis, & objecit se cuspidi Æneæ attollentis dextram, & inferentis vulnus: & ipsum retardando sustinuit: socii adjuvant ingenti clamore, dum pater excederet tectus parma filii: & evibrant spicula, & longe propellunt hostem jaculis: Æneas sævit & continet se tectus* clypeo. *Et quemadmodum, si aliquando nubes ruunt effusa grandine, omnis arator & omnis agricola fugit* ex *agris & viator abdit* se sub *aggere securo, aut* sub *crepidine fluvii, aut sub cavo rupis arduæ, dum pluit; ut possint Sole revocato operari per diem in terris: sic Æneas obrutus undequaque spiculis, sustinet omnem nubem armorum, donec* cesset *tonare: & objurgat Lausum, & comminatur Lauso: quo curris, o moriture, &* cur *suscipis majora viribus? pietas tua decipit te improvidum. Ille nihilominus insanus gaudet: & jam furor asper gravius exardescit duci Trojano, & Parcæ colligunt ultima fila Lauso. Nam Æneas immittit validum ensem in medium juvenem, & abdit totum: cuspis trajecit quoque parmam, levem armaturam minacis* juvenis, *& tunicam quam mater neverat auro flexili: & cruor replevit sinum: tunc vita tristis abiit per aerem ad inferos, & deseruit corpus.*

At

N O T Æ.

794. *Inque ligatus, &c.*) AEneæ hastili per clypeum in inguen impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.

796. *Prorupit juvenis.*) Sic restituimus ex Romano apud Pierium codice: alias *proripuit*.

800. *Parma.*) Brevis clypeus rotundus, & undique *par*; *velitum* apud Romanos ob levitatem proprius AE. 9. 548. unde infra, v. 817. *Parmam levia arma*.

809. *Nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet.*) Ita Pierius legit, ex vetustissimo Romano codice: cum vulgo corrupte legatur: *nubem belli dum detinet, omnes sustinet*. Firmat Romanam lectionem Servius eum interpretatur: *Bellantum impetum sustinet, dum deserveat*.

815. *Parcæ.*) Tres quæ fusis hominum sortes evolvunt. AE. 1. 26.

818. *Tunicam.*) De ea veste interiore, AE. 9. 616.

820. *Manes.*) Inferorum Dii sunt, vel animæ mortuorum, AE. 6. 743.

832. *De*

At vero ut vultum vidit morientis & ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit:
Et mentem patriæ subiit pietatis imago:
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius AEneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua: teque parentum
Manibus, & cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
AEneæ magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, & terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tyberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat,
Arboris acclinis trunco: procul ærea ramis
Dependet galea, & prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes; ipse æger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam.
Multa super Lauso rogitat: multosque remittit
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimum super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.
Canitiem immundo deformat pulvere, & ambas
Ad cœlum tendit palmas, & corpore inhæret:
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas;
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ
Quem genui? tua ne hæc genitor per vulnera servor, Mor-

At vero cum filius Anchisæ vidit faciem & ora morientis, ora pallentia miris modis: ingemuit graviter miserescens, & porrexit dexteram, & specimen illud *pietatis* in *parentem penetravit animum. O puer infelix, quid nunc pro istis meritis; quid pius Æneas dabit tibi dignum tanta virtute? retine arma tua, quibus gaudebas: & te reddo umbris parentum & sepulcro, si qua* ratione *id curas. Tamen, o miser, solaberis necem infaustam ea re: moreris manu ingentis Æneæ. Ultro excitat socios morantes, & erigit* e *terra illum fœdantem cruore crines de more compositos. Interim pater* ejus, *ad undas Tybris fluvii, tergebat aquis plagam, & curabat corpus adnixus trunco arboris: ærea cassis longe pendet* e *ramis, & onerosa arma jacent* in *prato. Juvenes præcipui circumsistunt: ipse saucius, anhelans, sustentat collum, deponens in pectus barbam promissam: quærit plurima de Lauso: & mittit plurimos qui retrahant* eum, *& portent ei jussa patris. Sed socii plorantes portabant in clypeo Lausum mortuum, magnum, & magna plaga occisum. Mens* patris *præsagiens calamitatem agnovit procul lamenta: deturpat canos* crines *fœdo pulvere tollit ad cælum geminas palmas, & incumbit cadaveri: o fili, an tanta cupido vitæ corripuit me, ut paterer* eum, *quem genui supponi pro me dexteræ inimicæ? an* ego *pater servor per has plagas tuas,* *tuam*

N O T Æ.

832. *De more.*) Juvenum: qui, ut & mulieres capillos certa lege componebant, ut videre est in antiquis statuis. De *Tiberino* fluvio, AE.8.330.

835. *Acclinis.*) Vulgo *acclivis:* sed emendant Turnebus, Lambinus, Casaubonus, &c. ut & *reclinis* pro *reclivis:* a voce antiqua & Lucretiana, *clino*. Cæsar de bello Gal. l. 6. *His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant: atque ita paulummodo acclinatæ quietem capiunt:* Dicitur tamen *proclivis* non *proclinis:* a *clivio*, quæ inclinatio est & devexitas montis. Ego existimo, sicut *clivus* a *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* & *reclivis*, etiamsi a *clino* deriventur.

835. *Procul.*) Servius aliique hinc probant, *procul*, significare *juxta:* itemque ex illo Ecl. 6. 16. *Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.* Ego in eam opinionem adduci non possum: & puto, *procul* non quidem longam semper distantiam, sed aliquam saltem significare.

849. *Heu! nunc misero mihi, &c.*) Non me movit huc usque, aut ignominia exilii, aut dolor inflicti ab AEnea vulneris, quamdiu tu ultorem superesse putavi: nunc, &c.

852. *Ob invidiam.*) Non *ob odia:* ne merito expulsus esse videatur: inquit Servius. Male: cum profiteatur se *criminis* reum *debere pœnas patriæ*. Fortasse *ob invidiam* dicit non *subditorum in se*, sed *suam in subditos:* id

Morte tua vivens; heu! nunc misero mihi demum
Exsilium infelix, nunc alte vulnus adactum.
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam folio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum
Omnes per mortes animam sontem ipse dedisse:
Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo:
Sed linquam. Simul hæc dicens, attollit in ægrum
Se femur: &, quamquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
Hoc folamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus: alloquitur mœrentem, & talibus infit:
Rhœbe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput AEneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati & dominos dignabere Teucros.
Dixit: & exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis:
AEre caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. AEstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, & conscia virtus.
Atque hic AEneam magna ter voce vocavit.
AEneas agnovit eum, lætusque precatur:
Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.

Tan-

tuam vivus per *mortem? heu! nunc denique mihi misero durum* est *exsilium*, *nunc plaga intime inflicta* est. *Ego*, *o fili*, *ipse infeci scelere tuum nomen ejectus solio & regno paterno propter cupiditatem* meam. *Debebam pœnas patriæ*, *&* debebam *ipse dare animam sceleratam indignationi meorum* subditorum *per omnia* genera *mortis*. *Nunc vivo*, *nec adhuc relinquo vitam et homines: at relinquam*. *Hæc proferens*, *simul erigit se in femur saucium*: *& quamvis violentia profundi vulneris retardet* eum, *non fractus imperat adduci equum*: *hoc erat illi ornamentum*, *hoc solatium*; per *hunc exibat victor* ex *omnibus præliis*, *alloquitur mæstum* equum *& affatur talibus* verbis. *Rhœbe*, *diu viximus*, *si ulla res diu durat hominibus*: *vel hodie victor reportabis spolia illa sanguinea & caput Æneæ*, *& mecum eris ultor mortis Lausi*: *vel*, *si nullus impetus pandit* mihi *viam* ad ultionem, *cades simul*. *Opinor enim*, *o fortissime*, *dedignaberis ferre imperia exterorum*, *& Trojanos dominos*. Sic *ait*: *& exceptus dorso*, *composuit corpus assuetum* huic equo, *& armavit binas manus telis acutis*: *splendens ærea* casside secundum *caput*, *et horrens crista* e jubis *equinis*. *Sic præceps cepit cursum per medios*. *Pudor magnus ardet in corde intimo*, *et amentia juncta* cum *dolore*, *et amor turbatus furore*, *et fortitudo* sua sibi *cognita*. *Tunc vero appellavit Æneam ter alta voce*. *Æneas agnovit eum et gaudens orat* Deos: *sic pater ille Deorum*, *sic magnus Apollo efficiat*, ut *incipias conferere manum* mecum.

Hoc

N O T Æ.

id est cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

861. *Rhœbe*, *diu &c.*) Carpitur hic a quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo componentem. Ducem tamen habet Homerum Il. 8. 185. ubi Hector equos item suos, Xanthum, Podargum, AEthona, & Lampum adhortatur.

875. *Sic pater ille*, *&c.*) AEneæ pietas in invocandis Diis, quos contra Mezentius negligit: *Dextra mihi Deus*, *&c.* v. 773. *Sic*, *&c.* idest, *sic faciat pater Deum*, *ut incipias*, *&c.* Est enim in pugna, quæ missilibus peragitur, deterior ejus conditio qui incipit. Vel *facias pater Deum*, *ut sic incipias*: id est: *eques contra peditem*. Nam etsi habitus equestris videtur ad impetum pedestri superior: in pedestri tamen magna & multiplex utilitas. Et vero AEneas pedes, confosso equo, equitem deturbavit.

878.

Tantum effatus, & infesta subit obvius hasta.
Ille autem: quid me erepto, sævissime, nato
Terres? hæc via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec Divum parcimus ulli:
Desine: jam venio moriturus, & hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem:
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens: ter secum Troius heros
Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere; & urgetur pugna congressus iniqua.
Multa movens animo: jam tandem erumpit, & inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, & calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troesque Latinique.
Advolat AEneas, vaginaque eripit ensem:
Et super hæc; Ubi nunc Mezentius acer, & illa
Effera vis animi? contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas, nec sic ad prælia veni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus, Unum

Hoc *solum loquutus* est, *et occurrit adversus minaci hasta. Ille autem* Mezentius ait*: O crudelissime, cur me sublato filio territas? unicus fuit ille modus, quo posses me occidere: nec timemus mortem, non reveremur ullum numen, abstine* ab illis*: nunc venio moriturus, et prius fero tibi hæc munera. Dixit et libravit jaculum in hostem: deinde infigit aliud, et præterea aliud, et circuit* in *magnum orbem: sed clypeus aureus excipit* illa. *Ter equitavit in sinistros circuitus circa stantem Æne*am, *spargens manu jacula: ter heros Trojanus secum circumfert magnum numerum* jaculorum, *in æreo clypeo* defixum. *Denique cum pigeret ducere tot moras, et extrahere tot jacula e* clypeo; *et cum premeretur certans prælio impari: meditans mente plurima, tum denique irruit et impingit hastam inter cava tempora pugnacis equi: equus attollit se rectum, ferit aerem, ungulis* posterioribus, *et ipse cadens super equitem excussum impedit* eum, *et pronus in caput opprimit projectum humerum. Trojani & Latini commovent cælum clamore. Æneas accurrit, & extrahit gladium e vagina, & simul hæc* dicit: *Ubi est jam ferox Mezentius, & aspera illa violentia animi? Etruscus, postquam aspiciens aerem hausit spiritum, & collegit animum*, ait *contra; Hostis acerbe, cur objurgas* me, *& intentas necem? nullum crimen est in* mea *cæde, nec sic redii ad prælium*, ut mihi parceres: *nec meus Lausus fecit mihi tecum hæc fœdera.* Hoc

N O T Æ.

878. *Quid me erepto, &c.*) Orbatum filio patrem frustra territas: magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879. *Hæc via sola fuit, &c.*) Alia enim via superare non posses, tunc vita mea consumpta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880. *Nec mortem, &c.*) Frustra minaris mortem, quam quæro: Frustra Deos invocas, quos contemno, quos probris lacesso; quibus, si adessent, minime parcerem.

881. *Hæc tibi porto Dona prius.*) Ut quasi mutuo munere, me occidas. *Umbo*, AE. 2. 546.

887. *Sylvam.*) Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo, Georg. 1. 152.

889. *Pugna congressus iniqua.*) Pedes AEneas, contra equitem Mezentium.

892. *Tollit se arrectum &c.*) Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse: mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aerem verberasse; quo successu dejectus est Mezentius: equus in caput cernuus procubuit.

894. *Ejectoque incumbit cernuus armo.*) *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem: eam scilicet partem: qua *cernimus*, seu videmus: hinc cernuare. Ita vulgo grammatici omnes. *Armus* est humerus; ut quibusdam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, AE. 11. 643.

895. *Clamore incendunt cælum.*) Commovent. Sic AE. 4. 360. *Desine meque tuis incendere, teque querelis.*

900. *Mortemque minaris? Nullum, &c.*) Quid suspendis ictum, quasi me ad mortem deprecandam

Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiere tegi: scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulcro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

Hoc solum precor, per veniam quæ datur *superatis hostibus, si datur aliqua, patere* ut *cadaver* meum *tumuletur humo. Novi aspera odia meorum circumsistere* me: *precor, contine hunc furorem, & redde me tumulo conjunctum* cum *filio. Hæc dicit, & excipit gladium gutture sciens &* videns, *& spargit animam cum sanguine exundante in arma.*

N O T Æ.

dam invitares? potes me occidere: nullum crimen est, si quod hostis tibi parabat, id ipsum huic inferas. Non ad pugnam ea mente redii, ut vincerem; sed ut morerer. Nec Lausus morte sua fœdus hoc tecum mihi pepigit, ut vitam deinde mihi condonares, donum quippe respuerem tuum, qui filio superesse nolo.

905. *Circumstare odia.*) De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum, Æn. 8. 478.

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS LIBER XI.

ARGUMENTUM.

Postera die victor Æneas de spoliis Mezentii, trophæum Marti erigit; Pallantis mortui corpus magno apparatu ad Evandri urbem remittit, ubi summo patris luctu excipitur. Latini oratores duodecim dierum inducias ab Ænea obtinent, & interim uterque exercitus cadavera suorum supremis honoribus prosequitur. Venulus e Diomedis urbe redux, nullam inde spem esse auxilii, Latinis refert. Latinus rex, ea spe destitutus convocato concilio legatos ad Æneam de pacis conditionibus, mittendos, censet. Addit Drances huic regis sententiæ multa in Turnum belli auctorem convitia: quæ Turnus amare, sed animose refellit: paratum se professus singulari cum Ænea certamine commune periculum redimere. Iis ita rixantibus nuntiatur, Trojani exercitus expeditos equites planis itineribus Laurento imminere, Æneam cum reliquis copiis per loca montibus impedita eodem contendere. Turnus, cognito Æneæ consilio, suas etiam copias bifariam dividit: equites sub Camilla & Messapo Trojanis equitibus opponit; ipse cum cæteris montium angustias occupat, ut Æneam opprimat insidiis. Diana mortem Camillæ prævidens, cum eam impedire non possit, saltem ultioni providet; dimissa e cœlo Nympha Opi, quæ percussorem illius interimat. Commisso equestri prælio Camilla ab Arunte occiditur, Aruns ab Opi. Camillæ nece consternati Rutuli, fugam arripiunt. Cujus calamitatis nuntio ad Turnum perlato, is relictis, quas insederat, angustiis, auxilio suorum accurrit. Eodem subsequitur Æneas: imminente jam nocte, castra utrique ante urbem collocant.

Occa-

Digitized by Google

Oceanum interea ſurgens Aurora reliquit.
Æneas (quamquam & ſociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens eſt)
Vota Deum primo victor ſolvebat Eoo.
Ingentem quercum deciſis undique ramis
Conſtituit tumulo, fulgentiaque induit arma;
Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, trophæum,
Bellipotens: aptat rorantes ſanguine criſtas,
Telaque trunca viri, & bis ſex thoraca petitum
Perfoſſumque locis: clypeumque ex ære ſiniſtræ
Subligat, atque enſem collo ſuſpendit eburnum.
Tum ſocios (namque omnis eum ſtipata tegebat
Turba ducum) ſic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri: timor omnis abeſto.
Quod ſupereſt, hæc ſunt ſpolia, & de rege ſuperbo
Primitiæ: manibuſque meis Mezentius hic eſt.
Nunc iter ad regem nobis muroſque Latinos.
Arma parate, animis & ſpe præſumite bellum:
Ne qua mora ignaros (ubi primum vellere ſigna
Annuerint ſuperi, pubemque educere caſtris)
Impediat, ſegneſque metu ſententia tardet.
Interea ſocios inhumataque corpora terræ Man-

INTERPRETATIO.

Interim Aurora oriens deſeruit mare. Æneas victor primo mane reddebat vota Diis; quamvis & urgeat ſollicitudo dandi tempus ſociis tumulandis, & animus turbatus ſit morte Pallantis. *Defigit in colle quercum excelſam, ramis circum amputatis: & imponit ei arma ſplendida ſpolia ducis Mezentii:* quod erat *trophæum tibi* ſacrum, *o magne Deus belli: accommodat quercui criſtas ſtillantes ſanguine, & ſpicula hominis fracta, & loricam appetitam & apertam duodecim locis, & annectit lævæ* parti *clypeum ex ære, & ſuſpendit collo gladium* manubrio *eburneo. Deinde ſic exorſus hortatur ſocios exſultantes: nam omnis turba ducum circumſtabat eum denſa: O ſocii, res maxima perfecta* eſt: *omnis metus abſit. Quantum ad reliqua: hæc ſunt ſpolia & primitiæ de feroci rege* Turno: *& hic jacet Mezentius mea manu. Nunc nobis eundum* eſt *ad regem & urbem Latinam. Parate arma, &* cum *animo ac ſpe deſiderate pugnam: ne ulla mora detineat vos imparatos, &* dubia *ſententia retardet pigros præ timore; cum primum Dii permiſerint* nobis *eruere ſigna e* terra, *& emittere juventutem e caſtris. Interim tradamus terræ ſocios & cadavera inſepulta:* quæ

NOTÆ.

1. *Oceanum, &c.*) Noctem, quæ prælium ſecuta eſt, non deſcribit: quo nomine perperam carpitur a Donato, in Eunuchum Terentii: nam, ut ait Servius, *quæ naturalia ſunt, omnibus per ſe patent*. De *Aurora*, pro die, AE. 6. 535. G. 1. 249.

4. *Primo Eoo.*) *Lucifero*, ſtella Veneris: quæ mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous*, ab ἠώς, *Aurora*; ſero ſolem cadentem ſubſequitur, tumque vocatur *Veſper*, Ecl. 6. 86. Porro Æneas vota exſequitur antequam funus curet; quia polluti credebantur, & Deorum ſacris inepti, qui funera attigerant, AE. 6. 227. in Notis.

7. *Trophæum.*) Græcis τρόπαιον, a τροπή, *fuga*: hoc autem a τρέπω *verto*; vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctiſſimi Grammatici *tropæum* Latine ſcribendum exiſtimant non *trophæum*. Tamen aſpirationem retineri poſſe arbitror: cum eam in alias quoque Græcanicas voces Latini induxerint. Sic dixerunt *Riphæos montes*, ῥίπαια ὄρη *Boſphorum*, Βόσπορον. Trophæa vero editiſſimis in locis conſtitui uſu venit: ſic Pompejus devictis Hiſpanis poſuit in Pyrenæis jugis. Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumveſtiebant, ut corporis loco eſſet: vel ex acervo & cumulo ſpoliorum, &c. De *Marte*, bellorum Deo, Ecl. 9. 12.

9. *Tela trunca.*) Quæ in Æneam a Mezentio projecta, & clypeo recepta atque infixa magno numero fuerant, AE. 10. 887.

10. *Perfoſſumque.*) Duo tantum vulnera Mezentius ab AEnea acceperat: alterum in inguine, AE. 10. 785. alterum in jugulo, ibid. 907. unde igitur duodecim illa thoracis foramina? ſuſpicatur Servius eum ab Etruſcis infeſtis poſt mortem fuiſſe multis ictibus appetitum: ut fuit Hector, ut Tydeus. Oraverat tamen moriens Mezentius AEneam, ne ſuorum odiis eum objiceret. Numerum autem *duodenum* pro quolibet incerto numero, a poeta poſitum puto.

11. *Eburnum.*) Quia vel vagina, vel manu-

Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait: egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus: mœstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Sic ait illacrymans, recipitque ad limia gressum.
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior: qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno:
Circum omnes famulumque manus, Trojanaque turba,
Et mœstæ Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.
Ipse caput nivei fultum Pallantis & ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniæ, lacrymis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum læta veniret,
Invidit fortuna mihi? ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: cum me complexus euntem
Mit-

qui honos unicus superest iis qui sunt *sub profundo Acheronte. Ite, inquit: donate ultimis honoribus animas* illas *insignes, quæ emerunt nobis hanc regionem suo sanguine: & Pallas primus reducatur in urbem tristem Evandri:* Pallas, *quem non inopem virtutis funesta dies eripuit & extinxit nece aspera. Sic dixit plorans, & refert pedem ad portam, ubi senex Acœtes custodiebat depositum cadaver Pallantis mortui. Acœtes qui prius fuit armiger Evandro Arcadi; sed jam non venerat tam faustis ominibus comes addictus dilecto alumno. Circumstant omnes, & turba famulorum, & multitudo Trojanorum, & Trojanæ tristes passis capillis juxta ritum. Postquam vero Æneas ingressus est portis sublimibus: emittunt ad astra magnum gemitum pectoribus perculsis, & insonuit aula tristi fletu. Ipse Æneas, postquam aspexit caput candidi Pallantis sustentatum, & ejus faciem, & plagam mucronis Itali apertam in molli pectore; lacrymis erumpentibus sic loquitur: O deplorande juvenis, an fortuna, cum prospera accederet* ad me, *eripuit te mihi? ut non videres imperium nostrum neque victor reducereris ad urbem paternam, non hanc dederam de te promissa patri* tuo *Evandro*; cum ab eo *abii*; *cum amplexus me abeuntem,*

di-

N O T Æ.

nubrium, erat ex ebore.

13. *Ovantes.*) Exsultantes ob victoriam, AE. 3. 189.

16. *Primitiæ.*) Primi fructus belli in Turnum suscepti, quos pius AEneas Marti dedicat: ut solebant primitiæ frugum, aut primi gregum fœtus Diis sacrari. *De rege superbo* Turnum explico, non Mezentium: non enim hæ erant Mezentii primitiæ, sed spolia omnia. *Hic est.* Servius *hic* pronomen putat, & explicat *talis*; quasi diceret hic tantus tamque formidandus hostis, nunc talis ac tantillus est; umbra tantum & inane simulacrum. Ego *hic* adverbium malo.

19. *Vellere signa.*) More Romanorum, qui in castris humi defigebant signa: quæ si deinde ad pugnam ituri facile evellerent, bono ducebant omini; si difficile, malo.

23. *Honos Acheronte sub imo.*) Qui enim carebant honore sepulcri, despecti apud inferos, & vagi centum annos errabant, AE. 6. 325. *Acheron* inferorum fluvius, hic pro inferis accipitur, AE. 6. 325.

26. *Evandri ad urbem.*) *Pallanteum*, AE. 8. 51.

29. *Ad limina.*) Ad januam quippe domus producebantur defunctorum cadavera. AE. 9. 486. Cæteras vero funerum ceremonias descripsimus AE. 6. 215. & sequentibus. Videtur AEneas confecto prælio fugatisque hostibus, in urbem ingressus suam, in ea noctem duxisse. Eo etiam illata ante noctem fuerant principum virorum cadavera, præcipue Pallantis, quod insigni aliqua in domo depositum invisit summo mane AEneas indeque deductam funeris pompam extra urbem prosequitur.

31. *Parrhasio Evandro.*) Arcadi. AE. 8. 344.

35. *Iliades, &c.*) De more solvendæ comæ in luctu, AE. 1. 484.

39. *Fultum.*) Sustentatum suppositis vestibus, tapetibus, &c. De *Ausonibus*, Italis AE. 7. 54.

47. *Mi-*

Mitteret in magnum imperium; metuenſque moneret
Acres eſſe viros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem ſpe multum captus inani,
Fors & vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos juvenem exanimum, & nil jam cœleſtibus ullis
Debentem, vano mœſti comitamur honore.
Infelix! nati funus crudele videbis.
Hi noſtri reditus, exſpectatique triumphi!
Hæc mea magna fides! at non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulſum aſpicies: nec ſoſpite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præſidium, Auſonia, & quantum tu perdis, Iule!
Hæc ubi deflevit, tolli miſerabile corpus
Imperat: & toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui ſupremum comitentur honorem,
Interſintque patris lacrymis: ſolatia luctus
Exigua ingentis, miſero ſed debita patri.
Haud ſegnes alii, crates & molle feretrum
Arbuteis texunt virgis & vimine querno:
Exſtructoſque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agreſti ſublimem in ſtramine ponunt:
Qualem virgineo demeſſum pollice florem
Seu mollis violæ, ſeu languentis hyacinthi;
Cui neque fulgor adhuc, nec dum ſua forma receſſit:
Non jam mater alit tellus; vireſque miniſtrat. Tum

dimitteret me in magnum imperium Etruſcorum; *& timens admoneret* me Latinos *homines eſſe aſperos, bellum eſſe* mihi *cum forti natione. Et nunc quidem ille, deluſus ſpe admodum vana, forſan etiam concipit vota* pro te, *& onerat aras muneribus*: dum nos *triſtes proſequimur inutili honore juvenem mortuum, & jam nullatenus ſubjectum* Diis *ullis ſuperis. O miſer, ſpectabis mœſtum funus filii. Hi* ſunt *noſtri reditus, & triumphi ſperati: hæc magna mea confidentia! tamen, o Evander, non videbis* eum *cæſum plagis indecoris: nec filio* turpiter *ſalvo, optabis tibi mortem acerbam. Hei mihi! quantum amittis tutamen, o Italia! & quantum tu, Jule! Poſtquam hæc flens dixit, jubet cadaver deplorabile auferri: & mittit mille viros electos ex univerſo exercitu, qui proſequantur pompam ultimam, & adſint luctui patris*: quæ ſunt *ſolamina parva magni doloris, tamen debita infauſto patri. Alii non tardi componunt crates & flexile feretrum, e ramis arbuteis & virgultis querceis: & tegunt lectum* illic *collocatum umbraculo foliorum. Illic conſtituunt juvenem excelſum in ſtrato ruſtico: qualem* conſtituerent *florem, ſive teneræ violæ, ſive languentis hyacinthi, decerptum pollice puellæ; cui nondum ſplendor, nondum ſua pulchritudo periit, nec* tamen *terra parens jam nutrit, & ſufficit* ei *vires.* Tum

N O T Æ.

47. *Mitteret in imperium.*) Ad Tuſcos, quibus regem petentibus Evander AEneam miſerat, AE. 8. 475. 551.

51. *Nil jam cæleſtibus, &c.*) Vivi ſubditi ſunt ſuperis Diis, mortui inferis.

55. *Fides.*) Qua confidebam victorem Pallantea rediturum.

56. *Pudendis vulneribus.*) A tergo illatis; quæ fugacem notent, tibique mortem optabilem reddant ne dedecus nati aſpicias. *Auſonia*, Italia, AE. 7. 54.

64. *Crates & molle feretrum &c.*) De illo feretro, in modum cratis, AE. 6. 218. in Notis.

65. *Arbuteis, &c.*) *Arbutus*, arbor in deliciis veterum, *corbezzelo*, Ecl. 3. 82. apta fuit cratibus, quare G. 1. 166. *Arbuteæ crates*. *Quernum vimen*: virgultum, ſive ramuſculus, e quercu.

67. *Stramine.*) Vulgo, *ſtramen* accipitur pro culmis, & paleis & frondibus, quæ pecori ſubſternuntur. De *viola*, Ecl. 2. 47. De *hyacintho*, *giacinto*, Ecl. 3. 63.

69. *Languentis hyacinthi.*) Sæpe Virgilius finalem ſyllabam natura ſua brevem producit, ſequente litera H. ut hic. Ut AE. 10. 126. *Et Clarus & Hæmon* Ibid. 720. *Linquens profugus hymenæos*. Ut AE. 9. 398. *Turnique canit hymenæos*. Ut AE. 9. 418. *Dum trepidant, it haſta Tage.*

72. *Oſtro.*) Purpura, ex oſtreo expreſſa, G. 2. 506.

 74. *Ni-*

Tum geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
Extulit Æneas: quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.
Harum unam juveni, supremum mœstus honorem
Induit; arsurasque comas obnubit amictu.
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, & longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos & tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam:
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora:
Sternitur & toto projectus corpore terræ:
Ducunt & Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus positis insignibus AEthon
It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt, nam cætera Turnus
Victor habet. Tum mœsta phalanx Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, & versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla, Æter-

Tum Æneas exportat vestes duas, asperas auro & purpura, quas ipsa Dido Sidonia ei olim elaboraverat gaudens illo *labore, & distinxerat textum auro subtili. Induit tristis unam illarum juveni, quasi ultimum ornamentum; & tegit capillos comburendos* altera, quasi *velo. Præterea accumulat plurima dona prælii Laurentini, & imperat spolia portari longa serie. Addit equos & tela, quæ eripuerat hosti. Alligaverat quoque manibus post dorsum* eos, *quos* pater *demissurus esset* ut *infertas umbris filii, irrigaturos rogum fuso sanguine: & imperat ipsos duces portare arbores vestitas armis hostium, & nomina hostium inscribi* arboribus. *Miser Acœtes obrutus annis, ducitur, nunc turpans pectus pugnis, nunc vultum unguibus: & sternitur humi profusus toto corpore. Trahunt quoque currus rigatos cruore Rutulorum. Deinde Æthon, equus bellicus, depositis ornamentis, incedit plorans, & rigat caput longis guttis. Alii portant hastam & cassidem* Pallantis: *nam victor Turnus possidet reliqua arma. Postea tristis turma sequitur, & Trojani, & ductores Etrusci, & Arcades conversis hastis. Postquam tota series prosequentium* funus *longe transiit, Æneas constitit, & adjecit hæc alte gemens; eadem aspera sors belli nos appellat hinc ad alios fletus. Salve* in *perpetuum mihi, o Palla maxime, & va-*

N O T Æ.

74. *Sidonia Dido.*) Ex Phœnicia, AE. 1. 450.
78. *Laurentis pugna.*) Laurentino in litore commissæ. AE. 7. 63.
81. *Umbris Inferias.*) Octo juvenes, in pugna captos; ut ad rogum immolarentur, *inferrenturque* quasi dona tumulo, AE. 10. 519.
83. *Truncos.*) Minora trophæa, quæ manibus præferrentur, supra, v. 7.
88. *Currus.*) Pugnabant enim sæpe viri principes in curribus; ut *Niphæus*, Æ. 10. 570. & paulo post, *Lucagus*.
89. *Positis insignibus Æthon*) Equis Pallantis nomen, quod uni ex Solis equis ab Ovidio tribuitur, ab αἴθω, *uro*, vel *ardeo*. *Insignia* equi, sunt *phalera*, Æ. 5. 310. *monilia & stragula picta*, Æ. 7. 277. 278. *Flet*, more equis satis vulgari: ut in humanum doloris affectum transire sæpe videantur.
91. *Cætera.*) Ergo clypeum, ensem, sed præcipue balteum abstulit Turnus, AE 10. 496.
92. *Phalanx.*) Proprie agmen pedestre Macedonum, Æ. 2. 254. Hic pro quolibet agmine Teucri, AE. 1. 239. *Tyrrheni*, AE. 8. 479. *Arcades* AE. 8. 51.
96. *Alias ad lacrymas.*) Ad peragenda cæterorum sociorum funera.
97. *Salve. Vale.*) *Novissima verba*: quibus a funere discedebant, AE. 6. 227. in Notis.
99. *Gressumque in castra ferebat.*) Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem extructam, AE. 7. 157. Igitur funus extra urbem comitatus, nunc dimisso funere ad urbem redit.

100. *Ur-*

Digitized by Google

Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos, ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ:
Nullum cum victis certamen & æthere cassis.
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia, & verbis hæc insuper addit:
Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacemne exanimis & Martis sorte peremptis
Oratis? equidem & vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent:
Nec bellum cum gente gero. Rex nostra reliquit
Hospitia, & Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his decuit mecum concurrere telis:
Vixet, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, & miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Æneas: olli obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis & crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert: o fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem? Justi-

& vale in perpetuum. Nec locutus plura, ibat ad muros excelsos, & referebat pedem in urbem. Et jam oratores venerant ex urbe Latini regis, tecti ramis olivæ & petentes hanc facultatem: ut redderet cadavera, quæ jacebant ferro strata per agros, & permitteret ea subire sepulcrum terræ: nullum esse bellum cum victis, & privatis luce cœlesti: *ignosceret* iis, quos *olim appellaverat hospites, & soceros. Illis orantes ea* quæ *non* erant *neganda Æneas clemens donat* illa *facultate, & præterea voce adjicit ista: O Latini, quæ sors immerito vos immiscuit tanto bello, ut recusetis nos amicos? an petitis pacem mortuis & interfectis casu prælii? sane cuperem dare illam etiam viventibus. Nec venissem* huc, *nisi fata assignassent* mihi *hanc regionem &* hanc *sedem: nec facio bellum cum gente* Latina. *Rex* vester *abrupit* jura *nostri hospitii, & potius se commisit armis Turni. Justius fuisset* Turnum *exponere se huic morti. Si statuit terminare bellum manu, & ejicere Trojanos, decuit* cum *pugnare mecum his armis: vixisset* is nostrum, *cui Deus aut virtus sua servasset vitam. Abite jam, & subjicite flammas miseris civibus* mortuis. *Æneas locutus erat: illi taciti obstupuerant, ac tenebant oculos et vultus inter se obversos. Tum senex Drances, semper infestus odiis & criminatione juveni Turno, sic deinde voce reponit verba: O vir Trojane fama magne, major factis: quibus laudibus extollam te ad cœlum?* an

NOTÆ.

100. *Urbe Latina.*) Laurento, Latini regia, AE. 7. 63.

101. *Velati ramis oleæ.*) *Velati*, non capite, sed manibus: quibus ramos pacificæ arboris oleæ tæniis laneis implicatos, supplices præferebant, AEn. 7. 237.

104. *Æthere cassis.*) *Cassus*, privatus: non a *quassus*, ut nugatur Servius: sed omnino a verbo *careo*.

105. *Socerisque vocatis.*) Cum Latinus AEneam in socium, hospitem & generum accepit, AE. 7. 263.

114. *Turni se credidit armis.*) Non sponte tamen, sed cogente Amata uxore. AE. 7. 616.

118. *Vixet.*) Syncope *vixisset*. Sic AE. 4. 682. *Exstinxti, pro exstinxisti, &c.*

122. *Crimine.*) Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio. Sic AE. 2. 98. *Hinc semper Ulysses Criminibus terrere novis.*

126. *Justitiæne prius mirer.*) More Græcorum: apud quos verba *admirandi*, & similia nonnulla genitivo junguntur. Sic infra, v. 280. *Memini laborve malorum:* Apud Horat. Od.

Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem:
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi: quærat sibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc: unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies: & pace sequestra
Per sylvas Teucri, mixtique impune Latini,
Erravere jugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus: evertunt actas ad sidera pinus.
Robora nec cuneis, & olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam fama volans, tanti prænuncia luctus,
Evandrum Evandrique domos & mœnia complet;
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, & de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, & late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios: feretro Pallanta reposto
Procumbit super, atque hæret lacrymansque gemensque
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti:
Cautius ut sævo velles te credere Marti.

Haud

an prius admirabor te ob justitiam, an ob opera bellica? nos autem memores beneficii reportabimus ista quæ dicis in urbem patriam: & sociabimus te regi Latino, si aliqua fortuna modum offerat: Turnus quærat sibi alia *fœdera. Immo delectabit etiam* nos *erigere moles fatales murorum tuorum, & portare humeris saxa Trojanæ* urbis. *Dixerat hæc, & omnes communi voce mussitabant talia. Statuerunt* inducias ad *duodecim dies: & pace intermedia, Trojani & Latini confusi absque periculo vagati sunt per montes & sylvas. Fraxinus alta sonat securi utrimque acuta: eruunt pinus erectas ad astra nec intermittunt secare cuneis quercus & cedros odoratas, nec vehere ornos plaustris stridentibus. Et jam fama, prænuntia tanti doloris, dispersa implet Evandrum, & Evandri ædem atque urbem; quæ* fama *prius narrabat per Latium Pallanta victorem* esse. *Arcades* incipiunt *concurrere ad portas urbis, & juxta ritum veterem corripuerunt funebres tædas: iter splendet longa serie flammarum, & late dividit campos. Multitudo Trojanorum adversum veniens conjungit* iis *agmina* sua *dolentia. Qua quando matres viderunt ingredi domos, commovent clamoribus urbem omnem. At nulla violentia potest cohibere Evandrum, sed currit in medios: feretro deposito, concidit super Pallanta, atque inhæret flens & gemens, ac demum difficile via aperta est voci* per *dolorem: O Palla, non dederas hæc promissa patri tuo:* sed fore *ut velles te committere duro Marti circumspectius.*

Non

NOTÆ.

Od. l. 2. 9. 17. *Desine mollium tandem querelarum, &c.*

133. *Pace sequestra.*) *Conciliatrice.* Nam *sequester* est arbiter, in utramque partem medius, cujus judicium utraque pars *sequitur*. Vel juxta Servium & Donatum *pax sequestra*, sunt *induciæ*: quæ *sequestræ* sunt, id est, mediæ; inter bellum præteritum & bellum futurum.

135. *Ferro bipenni.*) *Bipennis*, vel *ferrum bipenne*: securis est, utrimque acuta: a *bina pinna*: est autem *pinna* fastigium quoddam: unde summitas templorum vocatur *pinnaculum*.

137. *Robora.*) *Robur*, vel species est durissimæ quercus vel durum quodlibet lignum. G. 1. 162. *Olens*, Ecl. 2. 11.

138. *Ornos.*) *Fraxinos* sylvestres.

147. *Incendunt.*) Metaphora, pro, *concitant* AE. 4. 360.

148. *Potis est.*) AE. 3. 671. *Feretrum*, AE. 6. 218.

156. *Primitiæ.*) Supra, v. 16. *Belli propinqui:* vel inter finitimos & propinquos populos, ita ut

ab

Digitized by Google

Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ, bellique propinqui
Dura rudimenta, & nulli exaudita Deorum
Vota, precesque meæ! tuque o sanctissime conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem;
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret.
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, & quam magni Phryges, & quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par ætas, & idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, & hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante perempto;
Dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides meritis: vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro,
Nec fas: sed gnato manes perferre sub imos. Au-

Non eram nescius, quantum valeret nova cupiditas *gloriæ in bello, & jucundus* ille *honor in prima pugna. O primi conatus juvenis infelices, & acerba experimenta belli vicini, & vota precesque meæ a nullo Deorum auditæ! & tu, o sanctissima uxor, felix* per *mortem tuam, nec superstes ad hunc luctum! contra ego vivendo excessi mea fata, ut pater restarem superstes* filio. Si *Rutuli obruissent me telis* eo quod *junxi societatem belli* cum *Trojanis, ipse* libens *amisissem vitam*; & *hæc pompo reveheret domum me, non Pallanta. Nec incusabo vos, o Trojani, nec fœdus, nec quas manus sociavimus* per *hospitium: calamitas ista debita erat meæ senectuti. Tamen si mors immatura destinata erat filio, oportebat* eum *mori inducentem Trojanos in Latium, occisis prius* multis *millibus Volscorum. Ego vero, o Palla, non honorabo te alia pompa; quam pius Æneas, & quam illustres Trojani, & quam ductores Tusci. & omnis exercitus Tuscorum.* Illi *portant magna trophæa*, ex iis, *quos tua manus demisit morti. Tu etiam, o Turne, stares jam grandis truncus* vestitus *armis: si par fuisset ætas, et vis æqualis ab ætate. Sed miser, cur cohibeo Teucros* a *pugna? abite, & memores reportate regi ve*stro *hæc* mea *dicta*. O Æn., *si sustineo adhuc vitam odiosam occiso Pallante; dextera tua causa est,* cur id faciam: dextera, *quæ ut intelligis, debet Turnum & filio* Pallanti, *&* mihi *patri*, qui ambo id *meriti* sumus: *unicus hic modus* solandi me *restat tibi & fortunæ. Non cupio gaudia vitæ, nec licitum* est: *sed* cupio *ferre hæc* gaudia *filio ad profundos inferos*.

Inte-

N O T Æ.

ab eo abstinere non potuerim? vel, imminentis; cujus mors Pallantis præludium est.

160. *Vici mea fata.*) Superavi naturalem ordinem, longiore vita. Fatum enim esse videtur, ut pater ante filium moriatur.

161. *Troum socia, &c.*) Si peccavi, inita cum Trojanis armorum societate, solus plecti a Rutulis debui, solus animam effundere.

162. *Obruerent.*) Supple *utinam*, aut *si*: ut AE. 6. 31. *Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.*

167. *Volscorum.*) Gens fuit Latinis & Rutulis contermina ab oriente, AE. 7. 803. *Latium*, AE. 7. 54. *Phryges*. Trojani, AE. 5. 385. *Tyrrheni duces*, AE. 10. 164. *Trophæa*, supra, v. 7.

174. *Esset par ætas.*) Aut mihi, aut nato: sed ego senior sum, natus junior fuit, quam ut se vinceret.

182. *Aurora.*) Dies altera post pugnam. De *Aurora*, G. 1. 249. AE. 6. 535.

185. Py-

Digitized by Google

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarchon
Constituere pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum: subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos: ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur & tellus lacrymis, sparguntur & arma:
It cœlo clamorque virum, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Conjiciunt igni, galeas, ensesque decoros,
Frænaque, ferventesque rotas: pars, munera nota,
Ipsorum clypeos, & non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes: tum litore toto
Ardentes spectant socios, semustaque servant
Busta: neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus & miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras; & corpora partim
Multa virum terræ infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt:
Cætera, confusæque ingentem cædis acervum,
Nec numero nec honore cremant. Tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.

Ter-

Interim Aurora reddiderat miseris hominibus beneficum lumen, reducens opera & labores. Jam pater Æneas, jam Tarchon erexerunt rogos in sinuoso litore: unusquisque juxta morem majorum tulit illuc cadavera suorum: & suppositis nigris flammis, sublime cœlum tegitur fumo in similitudinem *noctis: Ter induti rutilis armis* pedites, *ambulaverunt circa rogos: ter in equis circuiverunt tristem flammam funeris, & emiserunt ore ululatus. Tellus etiam rigatur fletu, arma etiam rigantur. Et clamor hominum & sonitus buccinarum tollitur* ad *cœlum. Deinde alii mittunt* in *ignem spolia ablata Latinis interfectis, & cassides, & pulchros gladios, & fræna, & celeres rotas: pars, dona nota* mortuis, *scuta ipsorum, & jacula non fausta. Plurima corpora boum circum immolantur morti: jugulant in ignem, & setosos porcos, & pecudes direptas ex omnibus campis; deinde* per *totum litus aspiciunt socios qui cremantur: observant semiustos rogos: neque possunt* inde *abstrahi, quousque nox frigida mutavit cœlum distinctum astris micantibus. Nec aliter infelices Latini erexerunt quoque rogos innumeros in alia parte: & partim condunt humi plurima hominum cadavera; partim quoque auferunt asportata in vicinos campos, & remittunt* in *urbem. Comburunt reliqua, & immanem cumulum promiscuæ stragis, nec numerando, nec honorando. Tunc undequaque spatiosi campi resplendent certatim frequentibus ignibus.*

Ter-

NOTÆ.

185. *Pyras.*) Rogos, busta, ligna, strues comburendis cadaveribus, AE. 4. 494. De ritibus pompæ funebris, AE. 6. 215. & sequentibus.

189. *Decurrere ... lustravere in equis.*) Primum refero ad pedites: secundum ad equites, ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur. De *lustratione*, pro *circuitione*, AE. 1, 612.

195. *Ferventesque rotas.*) *Rotas* curruum hostilium, unde solebant principes viri pugnare. *Ferventes:* quæ solebant cursu incalescere: Horat. Od. l. 1. 1. *Metaque fervidis evitata rotis.*

202. *Cœlum stellis aptum.*) Commutatio: pro, *cui aptæ & connexæ sunt stellæ*, AE. 4. 482.

206. *Urbique remittunt.*) Non uni omnia corpora: sed unumquodque suæ. De vario more *sepeliendi & comburendi cadaveris*, AE. 5. 48.

211. *Ruebant Ossa focis.*) Quomodo ossa hominum a busti reliquiis secernerentur. AE.6. 227. Quomodo post cremationem tumularentur, AE. 5. 48. *Ruo*; active. AE. 1. 39.

215. *Nurus.*) *Nurus*, proprie uxor filii, *nuera:* sumitur vulgo pro juniore qualibet fœmina, conjugio copulata, AE. 2. 501. De *hymenæo*, G.3. 60.

223. *Re-*

Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mœrentes altum cinerem & confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis prædivitis urbe Latini
Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi
Dirum exsecrantur bellum, Turnique hymenæos;
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ & primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances: solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno, & magnum reginæ nomen obumbrat:
Multa virum meritis sustentat fama trophæis.
Hos inter motus, medio flagrante tumultu,
Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt, nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum: nil dona nec aurum
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Æneam manifesto numine ferri
Admonet ira Deum, tumulique ante ora recentes.

Er-

Tertia dies expulerat e cœlo frigidam noctem: dolentes evertebant altum cinerem & ossa permista in *rogis, & tegebant ea tepido acervo terræ. Jam vero præcipuus tumultus, & pars doloris longe maxima erat per domos in urbe Latini opulenti. Illic matres, & nurus infaustæ: illic dilecta pectora sororum dolentium, & pueri orbati patribus, detestantur funestum bellum, & nuptias Turni: volunt* ut *ipse armis, ipse gladio dirimat* rem, *siquidem petit sibi imperium Italiæ & præcipuam potestatem. Drances acerbus asperat hæc: & testatur Turnum unum vocari, unum peti ad pugnam. Contra multiplex est simul sententia variis verbis pro Turno; & magna auctoritas reginæ protegit* eum: *multa fama tuetur virum partis trophæis. Inter has dissensiones medio tumultu ardente: ecce præterea tristes legati referunt responsa e magna urbe Diomedis:* ajunt *nihil perfectum* esse *omnibus impensis tantorum laborum: nihil dona effecisse, nec aurum, nec magnas preces: alia auxilia quærenda* esse *Latinis, aut pacem petendam a rege Trojano. Ipse rex Latinus concidit* ex *magnitudine doloris. Furor Deorum, & sepulcra recentia ante oculos, ostendunt Æneam fatalem juvari evidenti* auxilio *Deorum.*

Ita-

N O T Æ.

223. ***Reginæ nomen.***) *Amatæ*, quæ favebat Turno, sororis filio, Æn. 7. 357. De *trophæis*, supra v. 7.

226. *Diomedis ab urbe.*) *Arpis*, infra, v. 243.

230. *Pacem petendum.*) Regimen gerundii. Sic Lucretius, l. 1. 111. *Pœnas in morte timendum.* Ibid. 381. *Motu privandum est corpora quæque.*

238. *Primus sceptris.*) Reges enim erant plerique ex iis qui Turni auxilio venerant, Æn. 7. 647.

239. *Ætola ex urbe.*) *Arpis*, ab Ætolo Diomede conditis: mox, v. 243.

242. *Venulus.*) Qui ad Diomedem legatus fuerat, Æn. 8. 9.

243. *Diomedem.*) Filius fuit Tydei, nepos Oenei: paterno quidem & avito jure, Ætoliæ rex; sed cum pater Tydeus Agrii patrui invidia regno pulsus esset, & Argos Peloponnesi urbem ad regem Adrastum confugisset; ibi Diomedes ex Deiphyle, Adrasti filia, natus est. Is Adrasto mortuo maximam & quasi regiam auctoritatem Argis obtinuit, avum suum, item ab Agrii filiis pulsum, in Ætoliam restituit: Argivorum & vicinarum urbium dux ad Trojam profectus est; ex Homero. Il. 2. 563. Ibi maxima quæque post Achillem ac difficillima perfecit; Palladium ex arce Trojana rapuit, Rhesum Thraciæ regem occidit; unde laudat Virgilius ejus manum, *qua concidit Ilia tellus.* Venerem & Martem vulneravit. Quare Venus ejus domum evertit, adulterio Ægialeæ uxoris ejus cum Cyllabaro apud Argos: quorum ex insidiis cum ægre elapsus esset, neque vero posset in Ætoliam reverti, ut notat Cedrenus; in Apuliam, maxime orientalem Italiæ partem, mari fugit: ibique exceptus a Dauno rege, & parte agri donatus, urbes multas condidit, præcipue *Argos Hippium*, id est, *equestre:* ex nomine natalis urbis, cujus ager *aptus equis* dicitur ab Homero; quæ vox deinde corrupta est primo in *Argyrippam*, vel *Argyripum*, deinde

Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere; fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis, & maximus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet: & responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tunc facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Postquam introgressi, & coram data copia fandi;
Munera præferimus, nomen patriamque docemus:
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii: quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem
Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus. Scit triste Minervæ
Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.

Mi-

Itaque congregat in excelsam regiam magnum concilium & præcipuos suorum accersitos jussu suo. *Illi congregantur, & plenis viis currunt ad domum regis. Latinus, & grandior ætate, & præcipuus regno, sedet inter medios, non hilari vultu. Atque hic imperat legatos, reversos ex urbe Ætolica, dicere quænam reportent: & quærit singula responsa suo ordine. Tunc indictum* est *linguis silentium; & Venulus obediens imperio incipit ita loqui: O cives, vidimus Diomedem & castra Græca & perfecto itinere evasimus omnia pericula, & tetigimus manum, qua regnum Trojanum periit. Ille victor exstruebat in campis Gargani Japygis urbem Argyripam, de nomine patriæ gentis. Postquam ingressi* sumus, *& facultas concessa est alloquendi præsentem; offerimus dona, profitemur nomen & patriam: qui indixerint* nobis *bellum, quæ causa* nos *adduxerit* in urbem *Arpos. Ille sic tranquilla voce respondit* iis quæ *audierat: O felices populi, imperium Saturni, Ausonii veteres: quæ sors vos turbat tranquillos, & impellit movere bella insueta? quotquot vastavimus ferro arva Trojana (omitto ea* mala quæ *tolerata* sunt *pugnando ad sublimes muros, & quot ille Simois sepeliverit viros,) luimus per orbem immania supplicia, & omnes pœnas criminum, turba deploranda ipsi etiam Priamo. Novit* ista *funestum sidus Palladis, & scopuli Eubœæ, &* mons *vindex Caphareus.*

Post

N O T Æ.

inde in *Arpos*. Ejus ruinæ nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non longe a *Siponto* urbe, & radicibus promontorii *Gargani*, *monte di S. Angelo*, quod in mare Hadriaticum procurrit. De ejus morte multiplex opinio refertur a Strabone, l. 6. Prima est, eum in Diomedeis insulis, huic litori vicinis, subito evanuisse: ejusque socios, dolore mortis illius esse mutatos in aves, infra, v. 272. Secunda est, ipsum in patriam revocatum, in ea diem obiisse. Tertia est, subacta illa maris Hadriatici ora ad usque Venetos, apud illos mortuum, & divinis honoribus affectum esse. De *Japyge*, qui nomen dedit Japygiæ, sive Apuliæ, Æn. 8. 710.

252. *Saturnia regna, &c.*) De *Saturni fuga in Italiam*, Æn. 8. 319. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ incolis, ibid. 328. Æn. 7. 54.

257. *Simois.*) Fluvius Troadis, Æn. 1. 104.

259. *Triste Minervæ Sidus, &c.*) *Sidus Arcturi* quod cum per se procellosum sit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervæ dici potest accepisse ad vexandas Ajacis Oilei naves. Sic enim Solinus, c. 20. de Caphareo. *Ubi post Ilii excidium Argivam classem, vel Minervæ ira: vel quod certior prodit memoria, sidus Arcturi gravibus affecit cladibus*

Militia ex illa diversum ad litus abacti,
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
Exsulat: Ætnæos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivum
Conjugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetiit: devicta Asia subsedit adulter.
Invidisse Deos, patriis ut redditus oris
Conjugium optatum & pulchram Calydona viderem?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur:
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) & scopulos lacrymosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore; cum ferro cœlestia corpora demens
Appetii, & Veneris violavi vulnere dextram.

Ne

Post illam Trojæ *expeditionem pulsi ad diversa litora, Menelaus filius Atrei circa columnas Protei exsulat. Ulysses adiit Cyclopas Ætnæos. An memorabo regnum Pyrrhi, & domum Idomenei subversam? aut Locros degentes litore Libyco? ipse rex Mycenarum dux magnorum Græcorum, periit in primo aditu* domus, *manu sceleratæ uxoris:* post *Asiam subactam adulter insidiatus est* ei. An memorabo *Deos obstitisse* mihi, *quominus revectus* in *patriam regionem viderem dilectam conjugem & speciosam Calydona? nunc quoque monstra terribilia aspectu insectantur* me: *& socii amissi evolarunt alis in aerem, & volucres errant* circa *fluvios, & replent rupes tristibus sonis: heu crudelia supplicia meorum! hæc autem exspectanda mihi jam fuerunt ab illo tempore; quando insanus invasi gladio corpora immortalia, & sauciavi plaga dextram* manum *Veneris.*

Ne

N O T Æ.

bus. De *Arcturo*, Æn. 1. 748. Georg. 1. 68. Explicari tamen potest *sidus* de ipsa tempestate, quam excitavit Minerva: nam sic videtur vocem illam accepisse Virgilius, Georg. 1. 311. *Quid tempestates autumni & sidera dicam?* AEn. 12. 451. *Ad terras abrupto sidere nimbus It mare per medium*. De Minerva, AEn. 2. 31. De *Ajace ab ea interfecto* ad Caphareum, Eubœæ insulæ scopulum, AEn. 1.44. 49. De *Eubœa* Græciæ insula, *Negroponto*, AE.6.2.

262. *Atrides Protei, &c.) Menelaus*, Spartæ rex de quo, AEn. 2. 264. *Atrei* filius confecto Trojano bello, octo annis tempestate jactatus est circa AEgypti litora, antequam in patriam rediret; & divertit apud *Proteum* regem AEgypti, de quo Georg. 4. 388. Ita fere Homerus Odyss. 4. 82. 385. &c.

Columnas.) Limites, terminos AEgypti. Quippe Strabo l. 3. de columnis Herculis apud fretum Gaditanum differens, ait id nomen inde ortum esse, quod viri illustres, ut finem imperii aut expeditionis suæ nota aliqua consignarent: aut columnas, aut in modum columnarum turriculas, fretis aut promontoriis, aut montibus imposuerint: quæ nomina, destructis per temporum injuriam monumentis illis, loco ipsi remanserunt. Tales columnæ Herculis in freto Gaditano, aræ Philænorum ad Syrtes Africæ, columna Ionica in Isthmo Corinthiaco, turris Pelori & turris Rhegina in freto Siculo, aræ Bacchi & Alexandri in India. Igitur *columna Protei*, pars erit illa litoris AEgyptii, ubi deinde magnus portus Alexandriæ fuit, qui sic describitur a Strabone, l. 17. Ἐν δὲ τῷ ἡ νῆσος καὶ ὁ πύργος ὁ Φάρος &c. *Ad dextram est Pharus; insula & turris: ad sinistram vero cautes & promontorium Lochias*. Et vero testatur Homerus, Menelaum ad Pharum insulam primo excensionem fecisse, Odyss. 4. 355.

263. *Ætnæos.*) Ulysses in Siciliam apud Cyclopas appulsus est: ubi mons AEtna, ut fuse narrat Achæmenides, AEn. 3. 613.

264. *Regna Neoptolemi.*) Pyrrhi, Epiri regis Achillis filii: qui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est, ob amorem Hermiones, AE. 3. 328. &c. De *Pyrrho Neoptolemo*, AEn. 2. 263.

265. *Penates Idomenei.*) Cretensis regis, qui a suis pulsus est ob occisum filium, AEn. 3. 122. *Penates*, Dii sunt domestici, AEn. 2. 717.

265. *Libyco litore Locros.*) De *Locris*, Græciæ populis circa Parnassum montem, AEn. 3. 399. Horum aliqui, post bellum Trojanum consederunt in meridionali cornu Italiæ, circa Zephyrium promontorium, ut ibidem explicuimus: alii in Africa, circa Pentapolim, quæ Cyrenaica regio est, ad mare mediterraneum, & orientem Syrtis majoris, ut ait Servius: ut vero testatur Domitius Afer, in regione Africæ plane opposita, nempe ad Oceanum Atlanticum.

266. *Mycenæus, &c.*) Agamemnon, Mycenarum rex, Clytæmnestræ uxoris & AEgisthi adulteri insidiis occisus, AEn. 3. 54. De *Mycenis*; urbe Peloponnesi, AEn. 1. 288. De *Achivis* Græcis, AEn. 1. 492.

268. *Devicta Asia subsedit adulter.*) *Subsido*, est *clam sedeo in insidiis*. Unde Valerius Max. l. 7. cap. 2. vocat *subsessorem alieni matrimonii*, adulterum, qui alienæ conjugis pu-

Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini lætorve malorum:
Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad Æneam. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros: ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, & versis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ:
Hectoris Æneæque manu victoria Grajum
Hæsit, & in decimum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis:
Hic pietate prior: Coeant in fœdera dextræ,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optime regum,
Audisti, & quæ sit magno sententia bello.
Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur
Cum rapidos amnes; clauso fit gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.

Ut

Ne vero, ne hortemini me ad talia prælia. Nec mihi bellum ullum est cum Trojanis post excisam Trojam: nec recordor, aut gaudeo de *antiquis calamitatibus. Ferte ad Æneam dona, quæ tulistis ad me e patriis terris. Stetimus adversus valida* ejus *arma, & conseruimus: credite* mihi *experto, quantus attollat clypeum, quo impetu vibret hastam. Si terra Idæa produxisset duos tales viros præter eum. Trojanus prior intulisset bellum urbibus Argivis, & Græcia doleret mutatis fatis. Quamdiu tardatum est circa muros pertinacis Trojæ: victoria Græcorum substitit manu Hectoris & Æneæ, & retro tulit pedem in decimum annum. Ambo* erant *illustres animis; ambo bellica fortitudine: iste superior* erat *religione. Dextræ* vestræ *conveniant in fœdera, siquidem* id *conceditur: sed cavete, ne arma vestra congrediantur* cum illius *armis. Audivisti simul, rex optime regum, & quæ sint* ejus *responsa, & quis sit* ejus *sensus* de *tanto bello. Vix legati ea* dixerant: *& varium murmur diffusum est per ora turbata Italorum: veluti quando saxa coercent fluvios torrentes;* tunc *obstructo alveo murmur editur, & propinquæ ripæ fremunt aquis strepitantibus.*

Sta-

N O T Æ.

dicitiæ insidiatur. Itaque sensus est, Agamemnoni adulteriorum vindici, qui ob Paridis adulterium Trojam everterat; insidiatorem adulterum non defuisse, qui eum sub prima domus limina primumque reditum opprimeret.

270. *Conjugium, &c.*) *Conjugem* AEgialeam, supra, v. 243. *Calydona*, urbem AEtoliæ, quam Diomedes & avito jure possidebat, & armis domuerat, AEn. 7. 306.

272. *Socii amissi, &c.*) Circa promontorium Apuliæ Garganum: insulæ sunt, non duæ, ut ait Strabo, sed quinque: *Diomedea* ab antiquis dictæ: harum maxima nunc *Tremiti*. Illic Diomedis socii in aves finguntur commutati, vel ob iram Veneris, vivo adhuc Diomede, ut ajunt Virgilius & Ovidius Metam. l. 14. 494. vel ob dolorem amissi morte Diomedis, ut innuere videtur Strabo aliique. Has aves in his tantum insulis reperiri ait Plinius, l. 10. 44. easque dentes habere, colore esse candidas, infestas advenis præterquam Græcis. Joannes Meursius ait easdem esse quæ Græcis dicuntur ἐρωδιοί, Latinis *ardeæ*, Ital. *aghironi*. Plinius facit *fulicarum* similes. Ovidius non *cycnos* quidem, sed cycnis proximas.

276. *Cœlestia corpora.*) Venerem in vola manus Diomedes vulneraverat. Iliad. 5. v. 335. Martem in imo ventre, v. 857.

280. *Lætorve malorum.*) Græca forma, supra v. 126.

283. *Contulimusque manus, &c.*) Adulatur hic heroi suo Virgilius: quamquam enim adversus Diomedem stetit, Iliad. 5. 225. tamen huic minime fuisse parem constat ex eo, quod ab eodem in coxa vulneratus ictu lapidis fuit, fuissetque adeo interfectus, nisi Venus auxilio filii adfuisset. v. 311.

284. *In clypeum assurgat.*) Ipse attollat clypeum suum. Sic AEn. 12. 729. *Alte sublatum consurgit Turnus in ensem, & ferit.*

285. *Idæa Terra.*) *Troas*, ubi mons *Ida*, AEn. 2. 801. *Inachias*, Argivas, AEn. 7. 286. *Dardanus*, Trojanus, AEn. 1. 239.

301. *Præfatus Divos.*) Notat Turnebus veteres, præcipue Romanos, id solemne habuisse; ut antequam verba publice facerent, Deos precarentur: & frequenter orationum exordia ab invocatione Deorum sumerent.

Ty-

Digitized by Google

Ut primum placati animi, & trepida ora quierunt,
Præfatus Divos folio rex infit ab alto:
Ante equidem fumma de re ftatuiffe, Latini,
Et vellem, & fuerat melius: non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obfidet hoftis.
Bellum importunum, cives, cum gente Deorum,
Invictifque viris gerimus: quos nulla fatigant
Prælia, nec victi poffunt abfiftere ferro.
Spem, fi quam accitis AEtolum habuiftis in armis,
Ponite: fpes fibi quifque; fed hæc, quam angufta, videtis.
Cætera qua rerum jaceant perculfa ruina,
Ante oculos interque manus funt omnia veftras.
Nec quemquam incufo: potuit quæ plurima virtus
Effe, fuit: toto certatum eft corpore regni.
Nunc adeo, quæ fit dubiæ fententia menti,
Expediam; & paucis, animos adhibete, docebo.
Eft antiquus ager, Tufco mihi proximus amni,
Longus in occafum, fines fuper ufque Sicanos.
Aurunci Rutulique ferunt, & vomere duros
Exercent colles, atque horum afperrima pafcunt. Hæc

Statim atque animi fedati & ora tumultuantia compofita fuerunt; rex precatus Deos incipit e fummo folio: Equidem, o Latini, & cuperem, & utilius fuiffet deliberare prius de fumma rerum non vero convocare concilium tali tempore, cum hoftis premit muros. O cives, cum ftirpe Deorum bellum difficile facimus, & hominibus invictis: quos nullæ pugnæ debilitant, & qui etiam fuperati non poffunt abftinere ab armis. Si conftituiftis aliquam fpem in exercitu Ætolorum advocato, deponite eam: *unufquifque* fit *fibi* fua *fpes; fed videtis, quam tenuis* fpes *illa fit. Quo cafu rerum* noftrarum *cætera concuffa jaceant, omnia* denique *funt ob oculos & in manibus veftris. At neminem accufo: fuit* vobis *fortitudo, quæ potuit effe maxima: pugnatum eft tota mole regni. Itaque exponam, quis fenfus jam fit incertæ menti* meæ, *& oftendam paucis* verbis: *advertite animos. Eft mihi vetuftus ager, vicinus fluvio Tyrrheno, protenfus in occidentem, ultra terminos Siculos. Aurunci & Rutuli colunt, & verfant aratro colles afperos,* & utuntur *fterilifsimis eorum locis* ad *pafcua*. To-

NOTÆ.

Talia fuere exordia omnia Catonis; talia Ciceronis, ac Demofthenis nonnulla.

302. *Ante equidem.*) ORATIO Latini duas habet partes. I. Exponit hoftilium virium magnitudinem, cui fuarum tenuitatem opponit. II. Proponit conditiones pacis tres: aut terras Æneæ affignandas: fi federe hic velit; aut naves ædificandas; fi malit alio abire; denique oratores, ad eum mittendos cum regiis muneribus.

305. *Cum gente Deorum.*) Æneas a Jove per Venerem ortus: Trojana gens a Jove per Dardanum, Æ.1.239.

308. *Ætolum.*) Diomedis fociorum, in Apulia fedentium, fupra, v. 243.

316. *Eft antiquus ager, &c.*) Duplex eft de hujus agri fitu opinio. I. Donatus, quem fequitur Cluverius, agrum illum metitur ad litus maris a Circæo monte, qui terminus fuit Latii, tempore Tarquinii fuperbi, orientem verfus, ad ufque Tyberim, qui terminus Latii fuit ad occidentem. Firmat inde hanc opinionem Donatus, quod Tufcos dicat aliquando fediffe circa Ufeotem fluvium, huic monti Circæo vicinum; hunc itaque *Tufcum* fluvium hic a Virgilio appellari: deinde quod conftet apud omnes; *Rutulos*, Turno fubditos, fpatio illo contentos fuiffe; & *Auruncos* montem Circæum proxime attingere; & *pinetum*, feu locum pinu confitum, circa Circæum effe: At tribus ex capitibus minime probabilis hæc fententia videtur mihi. Primo, quod per *Tufcum amnem* a Virgilio femper intelligatur Tyberis, Georg. 1. 499. Æ.8.473. Æ.10.199. Secundo, quod ager ille fic extenfus complecteretur regnum univerfum Turni, cujus anguftias defcripfimus, Æn. 7.795. immo & multo latiora fpatia: ac quantumvis dicantur Rutuli fuiffe Latinis conjuncti, aut etiam fubditi; certe verofimile non eft, Latinum regem homini extero regnum obtuliffe, quod confanguinei Turni ditionem totam abforberet. Tertio, cum urbs Laurentum, caput Latinæ ditionis; in qua tum concilium habebat Latinus, a Tyberi vix diftaret leucis tribus, five millibus paulo plus feptem, & reliqua agri illius pars ad ufque Circæum ofillia plufquam quadraginta haberet ad orientem: fane ager ille dici non potuit a Latino *longus in occafum*; fed omnino *longus in ortum*. II. Servius, quem fequor, agrum metitur ab urbe Laurento Tyberim verfus, quo fere loco Trojam fuam novam Trojani jam condiderant. Atque ita erit *Tufco proximus amni*, nempe Tyberi: erit *longus in occafum*, five ad occafum Laurenti urbis: immo, ne anguftiæ agri objiciantur, ultra Tyberim in occafum porrigitur: fiquidem *Siculi* primi omnium Italiæ incolæ, qui deinde *Sicani* dicti funt, ultra Tyberim multas antiquitus tenuerunt urbes, in quibus numerat Dionyfius *Alfium*, & *Cære*, in eodem tractu maritimo ultra Tyberim. Igitur erit ager

Hæc omnis regio & celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum : & fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus.
Considant, si tantus amor, & mœnia condant.
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, possuntque solo decedere nostro :
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent : jacet omnis ad undam
Materies : ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant, nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant & fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos:
Munera portantes eborisque, aurique talenta,
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, & rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris;
Largus opum, & lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futulis auctor,
Seditione potens : genus huic materna superbum No-

Tota illa regio, & tractus pineus alti montis detur amicitiæ Trojanorum : & statuamus justas conditiones fœderis, & admittamus eos *socios in regnum* nostrum. *Quiescant* illic, *si tanta* est *cupiditas, & struant urbes. Si* vero *voluntas est* ipsis *adire alias regiones & alios populos, & si possunt abire e terra nostra : struamus* ipsis *ligno Italico viginti naves, aut plures si possunt implere : tota materies jacet prope aquas : ipsi præscribant numerum & formam navium : nos suppeditemus æra, operam, & nautica* omnia. *Insuper places, centum oratores Latinos e præcipuo genere ire, ut exponant* Trojanis mea *dicta, & jungant fœdera : &* placet eos *præferre manibus ramos pacificos, portantes dona eboris, & talenta auri, & sellam & togam, notas nostri imperii.* Vos *deliberate in commune, & subvenite rebus fractis. Tum idem Drances infestus, quem gloria Turni pungebat occulta invidia & stimulis acerbis : abundans divitiis, & abundantior eloquentia ; sed manus* ejus erat *iners* ad *bellum :* tamen *reputabatur non vanus auctor* in *consiliis : potens factionibus : maternus splendor* da-

N O T Æ.

ager ille, *longus fines super usque Sicanos*, id est usque ad fines illos, quos veteres Siculi tenebant, priusquam a Pelasgis & Aboriginibus inde pulsi, *Sicaniam* insulam occuparent, unde *Sicani* dicti sunt, Æn. 7. 795. Quin etiam *Aurunci Rutulique serere* potuerunt : non veri quidem *Rutuli*, qui fixerant sedem, ad orientem Laurentinæ ditionis, Æn. 7. 795. nec veri *Aurunci*, qui suam fixerant ultra Circæum, Æn. 7. 54. Sed quædam eorum reliquiæ, quæ circa Tyberim remanserant : hunc enim tractum a Tyberi ad Circæum variis temporibus varios habuisse colonos, qui sese invicem alias in regiones expulerint ; testatur Plinius, l. 3. 5. *Latium antiquum, a Tyberi Circæos usque, observatum est millium passuum quinquaginta longitudine. Colonis sæpe mutatis, tenuere alii aliis temporibus : Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.*

326. *Italo robore.*) *Robur*, pro quocumque duriore ligno sumitur, Georg. 1. 162.

329. *Navalia.*) Vulgo *navale*, locus est ubi stant naves. Hic, vel locus est ubi ædificantur : vel, ut ait Servius, ligna quibus ædificantur : vel potius instrumenta omnia, quæ ad navium fabricam pertinent. De *talentis*, Æn. 5. 112.

334. *Sellam, &c.*) *Sellam curulem* : ita dictam deinde a Romanis, non quod a *Curibus* Sabinis inventa esset, nam Florus testatur Tarquinium Priscum ab Etruscis eam accepisse ; sed omnino a *curru* : nam vetus auctor apud Gellium l. 3. 18. testatur, *Senatores, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos honoris gratia in curiam vehi ; in quo curru sella esset supra quam considerent, quæ ob eam causam curulis appellaretur.* Utebantur autem ea reges primo, tum consules, censores, prætores, & ædiles curules : hanc etiam Romani regibus amicis muneris loco mittebant, ut Porsennæ apud Dionysium, Massinissæ apud Appianum & Livium. Erat illa *eburnea*, seu potius cœlato ebore contecta : tum incurvis pedibus, unde a Plutarcho in Mario dicitur ἀγκυλόπους, *incurvipes* De *trabea*, toga regia & consulari, Æn. 7. 188.

335. *Consulite in medium.*) Id quod est in communem utilitatem. Georg. 1. 127. *In medium quærebant.*

339. *Futilis.*) Vanus, loquax, inutilis, nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est, juxta Servium, Donatum, Lactantium, a vase *futile* dicto : cujus os latum & patulum, fundus angustus & acutus erat : ita ut in terra depositum stare non posset, sed statim in latus effunderetur. Hoc utebantur in sacris Vestæ, quia iis sacris aquam in terra deponi nefas erat.

340. Se-

Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat:
Surgit, & his onerat dictis, atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troia tentat
Castra fugæ fidens, & cœlum territat armis:
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias: nec te ullius violentia vincat,
Quin gnatam egregio genero dignisque hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentes & pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat jus proprium regi, patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis? o Latio caput horum & causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, & esse

Nil

dabat illi genus illustre, a patre habebat ignotum genus: *surgit, & accusat his verbis* Turnum, *augetque invidiam: Suades, o bone rex, rem ignotam nemini, nec indigentem voce nostra. Omnes fatentur se cognoscere quid postulet sors gentis* nostræ, *sed verentur dicere. Concedat licentiam loquendi & deponat tumorem* ille, *cujus propter omina adversa & funesta studia (dicam enim vero, quamvis mihi comminetur arma & necem) videmus tot lumina ducum periisse, & urbem universam jacere* in *dolore, dum* ille *oppugnat castra Trojana confidens fugæ, &* dum *armis minatur cœlo. Unum præterea, optime regum, unum addas istis muneribus, quæ multa imperas ferri & dici Trojanis: nec vis cujusquam te impediat, quominus,* cum sis *pater, tradas filiam illustri genero & splendidis nuptiis, & confirmes hanc pacem perpetuo fœdere. Quod si tanta formido* Turni *occupat animos & pectora* nostra; *obsecremus ipsum & precemur ab ipso veniam:* precemur, *ut permittat regi, & relinquat patriæ jus suum. Cur toties propellis miseros cives in manifesta pericula? o tu qui es Latinis origo & causa calamitatum illarum: nulla* est *salus* in *bello; omnes flagitamus* a *te pacem, o Turne, & simul pignus certissimum pacis* Laviniam. *Ego, quem tu existimas tibi infensum, & vero* *non*

N O T Æ.

340 *Seditione.*) Factionibus, captandis vulgi animis.

343. *Rem nulli obscuram, &c.*) ORATIO Drancis quinque habet partes. I. Dicit, omnes ideo tacere; quia Turnum timent. II. Unum se profitetur ex omnibus audacter in Turnum dicere pro re publica, quam ille temeritate ac fuga sua pene evertit. III. Censet pacis conditionibus cæteris hanc etiam adjiciendam, ut Lavinia conjux Æneæ detur. IV. Orat Turnum, ne patiatur privati commodi rationes publicis rationibus obstare. V. Denique orat, ut si bello abstinere nolit, privatam contentionem, non publico periculo, sed privato certamine dirimat; quod ab Ænea proponitur.

345. *Dicere mussant.*) *Mussare*, est muto proximum esse; submissa & parum distincta voce, quasi timide ac dubitanter loqui, *obmurmurare*. Hic *timere*, *vereri*.

347. *Cujus ob auspicium.*) Quia bellum administratur nutu & auspiciis Turni; non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat, Æ. 7. 600. & forte felicioribus auspiciis bellum suscepisset, si suscipiendum duxisset.

351. *Fugæ fidens.*) Carpit fugam Turni: cum a Junone, non tamen sponte, subductus est e pugna, Æn. 10. 659. De *hymenæis*, nuptiis, Georg. 3. 60.

359. *Cedat, &c.*) Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: ne queeamur, ne vi agamus; sed precemur ipsum, saltem sinat, ut rex & patria rei communi libere consulant pro suo jure.

372. *Inhumata infletaque turba.*) Privata funebri

Nil moror, en supplex venio : miserere tuorum :
Pone animos, & pulsus abi : sat funera fusi
Vidimus, ingentes & desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, & si adeo dotalis regia cordi est ;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Silicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, tibi semper, copia fandi,
Tunc cum bella manus poscunt : patribusque vocatis
Primus ades: sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant ; dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi ; meque timoris
Argue tu, Drance : tot quando stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet, nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis : circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors

Ven-

non curo esse, ecce primus accedo supplex : miseresce tuorum, depone iram, & ejectus recede. Satis vidimus cædium, & fugati ab Ænea, & satis vastavimus arva spatiosa. Aut si gloria te excitat, si continės pectore tantas vires, si denique tibi cara est hæc *aula* quam ambis *in dotem, aude, & securus oppone pectus adversum contra hostem. Nempe, ut uxor regia detur Turno; nos fundamur campis, animæ ignobiles, turba insepulta & indefleta. Nunc vero tu, si est tibi virtus ulla, si habes quidquam patriæ fortitudinis, contuere* ex *adverso* illum *qui te appellat. Violentia Turni accensa est his verbis: dat gemitum, & emittit e profundo pectore verba ista: Semper quidem, o Drance, copiosa tibi est facultas loquendi, tunc cum bella exigunt opus; & senibus convocatis primus interes : sed aula non est implenda verbis, quæ magnifica excidunt tibi impune; dum propugnacula murorum cohibent hostem, nec fossæ redundant sanguine. Itaque tona* vi *eloquentiæ*, quod tibi *consuetum* est ; *& tu, o Drance, accusa me timoris : quandoquidem tua manus edidit tot cumulos cadaverum Trojanorum, & passim illustras campos trophæis.* Licet tibi *explorare, quid valeat virtus ardens, scilicet hostes non erunt procul nobis petendi, undique circumdant muros. An ibimus contra* illos *oppositos* nobis? *cur moraris? an fortitudo bellica*

sem-

NOTÆ.

nebri honore, quod apud veteres miserrimum fuit, Æn. 9. 325.

375. *Qui vocat.*) Supra, v. 115.

378. *Larga quidem &c.*) ORATIO Turni duas habet partes præcipuas, quarum prima refellit Drancem; secunda caput, de quo deliberatur, attingit. I. Refellit criminationem temeritatis & fugæ, primo vanam Drancis eloquentiam per ironiam illudendo; secundo commemorando facta sua, cædem Evandri, Bitiæ, &c. II. Timorem Drancis de Trojanorum virtute conceptum elevat, ironice exaggerando : aitque nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare: flumina ipsa retro ab iis fugere; &c. III. Simulatum de se timorem Dranci adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis conditiones abeundum; si res desperata sit : quamquam forte mori tum gloriosius foret. V. Ostendit rem adeo non esse desperatam, ut potius integra sit; cum auxilia sibi multa supersint; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par, cum adhuc bellum in ortu ipso sit atque initio : ideoque facile mutari possit, fortunæ vicissitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ desunt, opponit auxilia quæ adsunt quam plurima, Messapi, Tolumnii, Camillæ. VII. Denique offert se pugnæ singulari.

385. *Trophæis.*) Supra, v. 7.

394. *Evan-*

Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum
Arguet? Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine, & Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris hostilique aggere septus.
Nulla salus bello? capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victæ, contra premere arma Latini.
Nunc & Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt?
Nunc & Tydides, & Larissæus Achilles?
Amnis & Hadriacas retro fugit Aufidus undas?
Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus: & formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac, absiste moveri,
Amittes: habitet tecum, & sit pectore in isto.
Nunc ad te & tua, magne pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, & semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet fortuna regressum: Ore-

semper tibi erit in superba lingua & istis pedibus fugacibus? an *ego fugatus* sum, *o ignavissime! an vero ullus accusabit me* quod *fusus* fuerim: *qui considerabit Tybrim inflatum crescere sanguine Trojano, & universam domum Evandri exstinctam esse cum sobole, & Arcadas spoliatos exercitu? Bitias & vastus Pandarus non sic experti* sunt *me, & mille alii quos* uno *die victor dejeci ad inferos, clausus muris & circumdatus munimentis hostilibus. Nulla est salus in bello,* ais? *ominare talia, o insane, homini Trojano, aut rebus tuis. Itaque ne desinas commovere omnia magno timore, & extollere potentiam nationis bis superatæ, contra* vero *minuere potentiam Latini. Nunc etiam principes Myrmidonum reformidant arma Trojana? nunc etiam Diomedes, etiam Larissæus Achilles? Aufidus etiam Aufidus retro fugit mare Hadriaticum?* eodem *ipso* tempore, *quo scelestus* ille *accusator simulat se timidum adversus meas rixas, & exasperat metu* suo *accusationem* suam. *Desine turbari: numquam perdet talem animam hac manu* mea: *maneat tecum & stet in illo tuo pectore. Jam redeo ad te & ad tuam deliberationem, o magne pater. Si nullam deinceps constituis spem in nostris armis; si sumus tam destituti, & omnino periimus* ob *exercitum semel fugatum, &* si *fortuna nullam habet vicissitudinem:* pre-

N O T Æ.

394. *Evandri procubuisse domum.*) Occiso Pallante ab ipso Turno, Æn. 10. 442.

396. *Bitias & Pandarus.*) Portæ Trojanæ custodes, quos interfecit Turnus cum in eam urbem insiluit, AE. 9. 708. & sequentibus.

399. *Capiti cane, &c.*) *Canere*, vatum proprium est, & futura prædicentium: & sensus est: jacta infaustum illud omen in Trojanos: in te ipsum; quod nempe nulla, neque his, neque tibi per bellum salus sit.

402. *Bis victæ.*) Primum ab Hercule, deinde a Græcis, AE. 3. 476.

403. *Nunc, & Myrmidonum, &c.*) Ironice metus inanitatem exaggerat. Dic, ut nobis timorem incutias, Myrmidonas, Diomedem, Achillem timuisse arma Trojana: qui numquam illa timuerunt. *Myrmidones*, Thessali vel Æginetæ, Achillis milites, AE. 2. 7. *Phrygia*, ubi Troas, AE. 1. 385. *Tydides*, Tydei filius Diomedes, supra, v. 243. *Larissæus Achilles*, Thessalus, AE. 2. 197.

405. *Amnis, & Hadriacas, &c.*) Dic ipso etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egisse. *Aufidus*, nunc *l'Ofanto*, fluvius Italiæ in Hirpinis nascens, inter Apuliam, Daunium & Peucetiam, in mare Hadriaticum fluens, celebris Cannensi prælio, quo circa ejus ostia Romani ab Hannibale victi sunt. *Hadriacum*, vel *Hadriaticum*, vel *Hadrianum* mare, vel *Hadria*, pars est mediterranei maris: a promontorio Salentino, quod superius est Italiæ cornu, in sinum influens, Italiamque ad septentrionem alluens, unde *mare superum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe & fluvio in tractu Veneto, supra Padi ostia, sub extremum sinum, ad latus occidentale: nunc dicitur sinus ipse *Golfo di Venezia* ab urbe Venetiis. Scri-

Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.
Quamquam o! si solitæ quicquam virtutis adesset:
Ille mihi ante alios, fortunatusque laborum,
Egregiusque animi; qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, & humum semel ore momordit.
Sin & opes nobis, & adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt;
Sin & Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine, sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas: cur indecores in limine primo
Deficimus! cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variusque labor mutabilis ævi
Rettulit in melius: multos alterna revisens
Lusit, & in solido rursus fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus, & Arpi?
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi miserere duces: nec parva sequetur
Gloria delectos Latio & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus victoria fugit,
Ut tanta quicquam pro spe tentare recusem.
Ibo

precemur pacem, & porrigamus manus exarmatas. Tamen, o si restaret nobis *aliquid virtutis pristinæ, ille* videretur *mihi felix* in *laboribus, & virtute præstans præ ceteris; qui, ne cerneret quicquam tale, semel procubuit moriens & momordit ore tellurem. Si* vero *nobis restant vires, & juventus adhuc illæsa, & urbes ac nationes Italæ* ad *subsidium; si* vero *præterea victoria contigit Trojanis cum multo sanguine, si* sunt *illis suæ mortes, & par clades in omnibus: quare ignavi deficimus in primo ingressu* belli? *cur tremor invadit membra ante* sonitum *buccinæ? tempus, & multiplex motus annorum instabilium vertit plurima in melius: fortuna alternatim revisens decepit plurimos, & rursus constituit* eos *in firmo* statu. *Ætolus & Arpi non erunt nobis subsidio? sed erit Messapus, & fortunatus Tolumnius: & ductores, quos tot nationes miserunt: nec parvus honos comitabitur congregatos e Latio & campis Laurentibus. Est etiam Camilla, ex illustri gente Volscorum, ducens agmen equitum & turmas fulgentes ære. Quod si Trojani me vocant unum ad pugnam, & id vobis videtur, & tantum noceo publicæ utilitati; victoria non adeo fugit adversata* meas *istas manus, ut abnuam audere quicquam pro spe tanta.*
Ibo

N O T Æ.

Scribitur, vel sine aspiratione *Adria*; vel, ut in plerisque omnibus antiquitatis monumentis, cum aspiratione *Hadriæ*.

407. *Artificis scelus.*) Pro *scelesto artifice*. Sic apud Comicos frequenter. Terent. Andr. 3. 5. 2. *Ubi illic scelus est, qui me perdidit? Crimen* item, pro criminatione seu accusatione. supra, v. 122.

408. *Dextera hac,*) Quæ consuevit fortes occidere, non ignavos. Sic Cæsar ad Metellum, apud Lucanum l. 3. 135. *Haud umquam jugulo se polluet isto Nostra, Metelle, manus; dignum te Cæsaris ira Nullus honos faciet.*

815. *Quamquam o! si, &c.*) Si funditus occidimus, petamus pacem: tamen, vel ita quoque, si quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem: ut ille Mezentius, qui ab AEnea occisus est: AE. 10. sub finem. De forma illa optationis, *Quamquam o!* AEn. 5. 195.

416. *Fortunatus laborum, Egregius animi:*) Græca locutio, supra v. 73. *Læta laborum*.

423. *In limine primo.*) Vixdum inito bello.

424. *Ante tubam.*) Antequam decretoria pugna tubarum sonitu indicta sit.

428. *Ætolus, & Arpi.*) Diomedes Argyripæ conditor, supra, v. 243.

429. *Messapus &c.*) Dux aliquot Etruscorum invulnerabilis, AEn. 7. 691. *Tolumnius*, augur, qui fœdus disturbabit, AE. 12. 258. & in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam & felicitatem auguriorum. De *Latio*, & *Laurentibus* agris, AE. 7. 54. 63. De *Camilla*, duce Volscorum, AE. 7. 803. & infra, v. 535.

433. *Florentes ære catervas.*) *Fulgentes*: metaphora, de qua, Georg. 2. 6.

437. *Tanta pro spe.*) Vel victoriæ, vel Laviniæ; vel laudis inde colligendæ, quod solus privato periculo communem salutem pepererim.

439. *Vul-*

Ibo animis contra: vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc, soceroque Latino,
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devoveo: solum Æneas vocat? & vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira Deorum,
Morte luat, sive est virtus & gloria, tollat.
Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tyberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, & arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt, fremit arma juventus,
Flent mœsti mussantque patres: hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras.
Haud secus atque alto in luco cum forte catervæ
Consedere avium; piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Imo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, & pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruunt. Nec plura locutus
Corripuit sese, & tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis: Duc,

Ibo virtute mea *adversus Æneam: quamvis ille præ se ferret magnum ipsum Achillem, & haberet arma paria* Achilleis, *fabricata manibus Vulcani, Ego Turnus, nemini majorum inferior virtute, devoveo hanc vitam vobis & Latino socero: Æneas me poscit unum? &* vero *precor, ut poscat* me unum: *potius quam* ut *Drances morte pereat* mecum, *si talis est ira Deorum*, ut pereamus: *aut referat* gloriam, *si virtus aut gloria est* hic consequenda. *Illi rixantes disserebant hæc inter se de rebus ambiguis: Æneas movebat* loco *castra & exercitum. Ecce nuntius currit magno tumultu per domum regiam, & replet urbem magno metu*, dicens: *Trojanos ordinatos* in *aciem, & exercitum Etruscum descendere e fluvio Tyberi per tota arva. Statim turbatæ* sunt *mentes, & commota pectora plebis, & furor excitatus non levibus stimulis. Tumultuantes corripiunt arma manibus, juventus fremens* flagitat *bellum, patres plorant queruntur que tristes: tum ingens clamor effert se undique in aerem* cum *multiplici discordia. Non aliter ac cum forte turmæ avium sederunt in profunda sylva: aut* cum *rauci cycni emittunt cantus in piscoso fluvio Padusæ, inter aquas garrulas. Nempe, o cives, inquit Turnus, arrepta occasione, convocate concilium, & otiosi prædicate pacem:* dum *illi irrumpunt in regnum armati. Nec plura effatus, proripuit se, & celer exportavit* se *ex alta domo. Tu, ait, o Voluse, significa turmis Volscorum* ut *armentur:* duc

N O T Æ.

439. *Vulcani manibus.*) Et habebat quidem AEneas, quod ignorabat Turnus, arma Veneris rogatu a Vulcano fabricata, AE. 8. 370. Quemadmodum Achilles arma item rogatu Thetidis ab eodem obtinuerat, apud Homerum, Il. 18. 369.

443. *Nec Drances potius, &c.*) Invitavit Drancem ut secum in hostes irrueret, socius laudis & periculi; v. 389. Nunc orationem quasi retractans ait: AEneas me solum vocat? & vero id opto, potius quam ut Drances aut laudis aut periculi mei particeps sit.

449. *Tyberino, &c.*) AE. 8. 330. *Teucros*, AE. 1. 239. *Tyrrhenam*, AE. 8. 479. *Mussant*, obmurmurant, supra, v. 345.

457. *Amne Padusæ.*) *Padus*, maximum Italiæ flumen, de quo Georg. 1. 482. ostiis quidem septem in mare Hadriaticum defertur, sed duobus antiquissimis, quorum septentrionale dicitur *Volana*, hodie *il Po di Volana*; meridionale, *Paduse*, hodie *il Po d' Argenta*. Vocat *stagna*, propter diffusas paludis in morem circa ostia Padi, & variis fossis confluentes aquas. *Amne Padusæ*, ut *urbem Patavi* AEn. 1. 251.

463. *Maniplis.*) *Manipulus* erat certus militum numerus, qui sub eodem signo pugnabat. Erat Romuli tempore militum centuria; postea duas centurias, cepit. Sic dicitur, ex Varrone, quia *minima manus* sive turba militum erat: ex Verrio, quia *junctis manibus*, id est, simul pugnabant: melius ex Ovidio, Aurelio Victore, Donato;

 &c.

Duc, ait, & Rutulos : equites Meſſapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turreſque capeſſant :
Cætera, qua juſſo, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota diſcurritur urbe.
Concilium ipſe pater & magna incepta Latinus
Deſerit, ac triſti turbatus tempore differt.
Multaque ſe incuſat, qui non acceperit ultro
Dardanium Æneam, generumque adſciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut ſaxa ſudeſque
Subjiciunt : bello dat ſignum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronæ puerique : vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum ſummaſque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens : juxtaque comes Lavinia virgo,
Cauſa mali tanti, atque oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, & templum thure vaporant,
Et mœſtas alto fundunt de limine voces :
Armipotens belli præſes, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, & ipſum
Pronum ſterne ſolo, portiſque effunde ſub altis.
Cingitur ipſe furens certatim in prælia Turnus :
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat ſquamis, ſuraſque incluſerat auro,
Tempora nudus adhuc : laterique accinxerat enſem; Ful-

duc etiam Rutulos : Meſſape, & Coras cum fratre, explicate per agros equites in armis. Pars defendant ingreſſus urbis, & occupent turres : reliqua multitudo ferat arma mecum, qua parte juſſero. Confeſtim ex urbe tota curritur ad muros. Ipſe pater Latinus abrumpit concilium & magna exorſa, & turbatus luctuoſo tempore, differt ea in aliud : *& accuſat ſe plurimum; quod non ultro admiſerit & urbi adoptaverit generum Trojanum Æneam. Alii faciunt foſſas* ante *portas, aut ſupponunt ſtipites & ſaxa : rauca tuba dat ſignum ſanguineum* ad *pugnam. Tunc matronæ et pueri circumdederunt muros multiplici cœtu : extrema neceſſitas invitat omnes. Regina quoque* cum *ingenti comitatu matrum vehitur ad templum et ſupremam arcem Palladis, portans munera : & prope comes* eſt *Lavinia puella, cauſa tantæ calamitatis, et ſubmittens formoſos oculos. Matres ſequuntur, et implent templum vapore thuris, et e porta ſublimi emittunt voces luctuoſas : O virgo Tritonia, potens* in *armis, præſidens bello, rumpe* tua *manu arma Trojani prædatoris, & dejice illum humi præcipitem, & diſturba ſub altis portis. Turnus ipſe ardens armatur ad pugnam, & jam armatus* ſecundum *loricam Rutulam* erat *aſper ſquamis æreis, & texerat auro tibias, adhuc detectus* ſecundum *caput, et alligaverat gladium lateri : & ſplen-*

N O T Æ.

&c. quia pro ſignis & aquilis, Romuli tempore, habuerunt faſciculos fœni, pertica ſuſpenſos : faſciculi autem illi dicuntur *manipuli*, quod manum impleant.

464. *Equites Meſſapus.*) Sic interpungimus poſt Servium & Donatum : ut Voluſus ducat Rutulos, & ſimul moneat Volſcos ut ſub ducibus ſuis pugnæ ſe parent; Meſſapus vero, Coras, & ejus frater Catillus, de quibus, AE. 7. 672. ducant equites. *Meſſapus*, nominativus eſt pro vocativo, ut AEn. 8. 77. *Heſperidum fluvius regnator aquarum Adſis*, &c. AE. 12. 192. *Socer arma Latinus habeto:*

467. *Juſſo.*) *Juſſero*. Sic frequenter in duodecim tabulis, apud Cicer. de legibus, &c. *præcepſis*, pro *præceperis* : *rupſis*, pro *ruperis* : *rapſis*, pro *rapueris*. Sic *faxo*, pro *fecero*; *faxim*, pro *fecerim*. Turnebus, l. 15. c. 15.

477. *Palladis arces.*) Templa Palladis vulgo in arcibus, quia Pallas inventrix dicitur arcium. Ecl. 2. 61. *Pallas quas condidit arces ipſa colat.* Dona ferunt ipſi, *peplum*. AE. 1. 484. Cultum vero Palladis reliquorumque Deorum Laurentes a Græcis acceperant, qui frequentes conſederant in meridionali Italiæ parte, quæ inde diu *magna Græcia* dicta eſt.

483. *Armipotens Tritonia.*) Palladis nomen, AE. 2. 171. Præſes autem fuit urbium, arcium, belli; &c. De *Phrygia*, ubi Troas, AE. 1. 385.

487. *Squamis ahenis*, &c. *Suras*, &c.) De *ſquamis* loricæ corio ſuperadditis, AEn. 3. 467. *Sura* : pars eſt tibiæ carnoſa, quæ cum toto crure ocreis veſtitur.

498. *Vol-*

Fulgebatque alta decurrens aureus arce:
Exultatque animis, & ſpe jam præcipit hoſtem.
Qualis, ubi abruptis fugit præſepia vinclis,
Tandem liber equus, campoque potitus aperto;
Aut ille in paſtus armentaque tendit equarum;
Aut aſſuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectiſque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volſcorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portiſque ab equo regina ſub ipſis
Deſiluit: quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, ſui merito ſi qua eſt fiducia forti,
Audeo & Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me ſine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros ſubſiſte, & mœnia ſerva.
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
O, decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quaſve referre parem? ſed nunc, eſt omnia quando
Iſte animus ſupra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem miſſique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmiſit, quaterent campos: ipſe ardua montis
Per deſerta jugo properans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite ſylvæ,
Ut bivias armato obſidam milite fauces:
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe ſignis.
Tecum acer Meſſapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburtique manus: ducis & tu concipe curam.

Sic

et ſplendebat aureus exſiliens e ſumma arce: et geſtit animo, et ſpe jam præoccupat hoſtem. Qualis equus poſtquam ruptis retinaculis fugit ſtabula, demum liber et fruens patente campo: ille aut vadit ad paſcua et greges equarum; aut ſolitus lavari noto fluvio aquæ exſilit, et collo alte erecto petulans fremit, et crines errant per collum & per humeros. Cui Camilla, ſequente turma Volſcorum, obvia occurrit, et regina deſcendit ex equo ſub ipſis portis: quam tota turma imitans, deſcendit ad terram relictis equis; deinde Camilla dicit iſta: Turne ſi animus generoſus habet jure aliquam in ſe confidentiam, audeo & polliceor obſtare exercitui Trojanorum, & ſola procedere obvia adverſus equites Etruſcos. Permitte me experiri manu prima diſcrimina pugnæ: tu pedes mane ad muros & tuere urbem. Turnus reſpondet ad iſta, hærens oculis in terribili puella: O virgo gloria Italiæ, quas conabor dicere, quas referre tibi gratias? ſed jam, quandoquidem animus ille tuus eſt ſupra omnia pericula, divide mecum periculum. Ut fama & miſſi obſervatores faciunt fidem, Æneas callidus præmiſit equites levis armaturæ: qui vaſtarent agros: ipſe accelerans per deſerta alta montis, ſuperato jugo accedit ad urbem. Meditor inſidias belli, in curva ſemita ſylvæ, ut occupem militibus armatis anguſtias bifidas. Tu, ſignis conjunctis occurre equitatui Etruſco. Meſſapus ardens erit tecum, & catervæ Latinæ, & turmæ Tiburtinæ: ſume tu quoque munus ducis. Sic

N O T Æ.

498. *Volſcorum acie.*) Qui jam vocati a Turno per Voluſum fuerant, v. 463. De *Camilla*, eorum duce, infra, v. 535. De *Volſcis*, AE. 7. 803. De *Tyrrhenis*, AEneæ ſociis, AEn. 8. 479.

515. *Furta . . . . belli*) *Inſidias*: dicitur quippe *furtum*, quicquid clam fit. AE. 5. 588.

Convexo.) *Concavo*, aut ſaltem *curvo*, AE. 1. 314.

517. *Tyrrhenum equitem.*) Qui præmiſſus erat ab AEnea, per planos campos.

518. *Meſſapus erit, &c.*) Cum equitibus aliquot *Etruſcis*, quorum dux erat, AEnea 7. 691. *Turn*

Sic ait, & paribus Messapum in prælia dictis
Hortatur, sociosque duces: & pergit in hostem.
Est curvo anfractu vallis accommoda fraudi
Armorumque dolis: quam densis frondibus atrum
Urget utrimque latus: tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces, aditusque maligni.
Hanc super, in speculis summoque in vertice montis,
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, & grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum,
Arripuitque locum, & sylvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat, & has tristi Latonia voces
Ore dabat; graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, & nostris nequicquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias: nec enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter prælia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu præ se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum: tela undique sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber

Rupe-

Sic dixit, & similibus verbis animat Messapum, & duces socios ejus *ad pugnam: & ipse vadit in hostem. Est vallis flexu sinuoso, apta fraudibus & insidiis belli: quam nigra latera premunt utrimque spissis foliis: trames parvus ducit illuc, & meatus arcti atque ingressus difficiles ferunt* ad eam. *Super eam, in speculis, & in supremo cacumine montis, sternitur planities incognita & perfugium tutum sive velis descendere* ad *pugnam a dextra & sinistra* parte; *sive imminere e verticibus, & dejicere vastos lapides. Juvenis* Turnus *vadit* illuc *per spatia itinerum* sibi *cognita, & occupavit locum & constitit in locis* illis *asperis. Interim in cœlestibus sedibus* Diana *filia Latonæ alloquebatur Opim, unam e comitibus puellis, & e turba* sibi *sacra; & ore mœsto proferebat hæc verba; O virgo, Camilla vadit ad bellum asperum, & frustra tegitur nostris armis, dilecta mihi præ cæteris: nam hic amor non novus contigit* mihi *Dianæ, flexitque animum* meum *improvisa dulcedine. Metabus ejectus regno per invidiam, &* ob *potentiam ferociorem, cum exiret e veteri urbe Priverno, fugiens per medias pugnas belli asportavit sociam exsilii infantem, & appellavit* eam *Camillam*, de *nomine matris Casmillæ, mutata parte* nominis. *Ipse ferens* eam *ante se in sinu, quærebat longa cacumina sylvarum secretarum: arma infesta urgebant undique & Volsci discurrebant circumjectis militibus. Ecce,* in *medio fugæ, Amasenus tumens exundabat altis ripis, tanta pluvia effuderat se e nubibus:*

ille

N O T Æ.

691. *Turma Latina*, sive *Rutula*, sub Voluso, supra, v. 464. *Tiburti manus*, sub Catillo & Cora, supra, v. 465. AEn. 7. 670.

522. *Vallis accommoda.*) *Vallis* ultimam brevem hic producit propter cæsuram. Servius tamen legit antiquo nominativo, *valles*.

534. *Latonia.*) Diana, Latonæ filia, Ecl. 3. 67.

539. *Ob invidiam.*) Vel subditorum in se: vel suam, ut explicuimus de Mezentio, AE. 10. 852.

540. *Priverno, &c.*) *Privernum*, urbs Volscorum, circa Pomptinas paludes & Amasenum fluvium, paucis aliquot leucis a mari distans, eius ruinæ hodie visuntur juxta oppidum *Piperno*: *Amasenus*, hodie est *Toppia*, AE. 7. 794. in extrema nota. De *Volscis*, ibidem, & v. 803.

553. *Ro-*

Ruperat: ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet: omnia secum
Versanti, subito vix hæc sententia sedit.
Telum immane manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis & robore cocto;
Huic natam, libro & sylvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ:
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe, testor,
Diva, tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, & adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ: rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepere: neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum & solis exegit montibus ævum.
Hic natam in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis & lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto:
Spiculaque ex humero parvæ suspendit & arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.

Tela

Ille meditans enatare, retinetur amore infantis, & timet dilecto oneri: ægre tandem fixum est hoc consilium illi, *omnia secum raptim expendenti. Alligat filiam inclusam cortice & sylvestri subere huic* telo, *quod telum grande gestabat forte manu robusta, firmum nodis & ligno exsiccato* utpote *bellator & circumnectit aptam mediæ hastæ: & evibrans* hastam *illam grandi dextera, sic loquitur ad cœlum: Diana virgo, benefica cultrix sylvarum, ipse pater* infantis *hanc tibi consecro famulam: fugit hostem per aera, tenens primum tua jacula: O Dea, obtestor te, accipe hanc tuam, quæ jam creditur dubiis ventis. Dixit* hæc, *& jacit hastam libratam reducto brachio: aquæ sonuerunt: fugit misera Camilla super velocem fluvium in hasta stridula. Metabus vero, numerosa turba jam propius imminente, projicit se in flumen, & victor extrahit e glebis herbosis hastam cum infante,* quæ erat *donum* jam factum *Dianæ. Nullæ urbes exceperunt eum domibus, nulla muris: neque ipse se subdidisset iis* ob *asperitatem* morum; *traduxit vitam pastoritiam & secretis in montibus. Illic inter vepres & inter latebras* sylvarum *horridas, alebat filiam uberibusque equæ gregalis & lacte ferino, premens ubera in labris* filiæ *tenellis. Et statim atque infans fixit gressus primis plantis pedum; oneravit manus* ejus *telo acuto; & alligavit arcum ac sagittas humero parvulæ. Pro aureo* ornatu *capillorum, pro vestitu pallæ defluentis, pellis tigridis pendet e capite per tergum.*

Jam

N O T Æ.

553. *Robore cocto.*) Ligno duriore, ad fumum exsiccato. Georg. 1. 175. *Et suspensa focis exploret robora fumus.* De *robore*, Ibid. 162.

554. *Libro & subere,*) *Liber*, cortex interior & tenuis. Hoc *suber*, arbor crassissimi ac levissimi corticis, *suvero*.

560. *Donum Triviæ.*) *Camillam*: vel, quam Triviæ quasi dono salvam recipiebat: Vel, quam ipsi Triviæ quasi donum voverat. *Trivia*, Dianæ nomen, quia colebatur in triviis, AEn. 4. 511.

568. *Manus dedisset.*) *Consensisset, cessisset.* Adagium est, ex iis desumptum, qui pugna victi, aut manus ligandas præbent, aut iisdem protensis mortem deprecantur.

570. *Lustra.*) Cubilia ferarum in sylvis, Georg. 2. 471.

571. *Armentalis equæ.*) Quæ gregatim inter armenta versabatur, *Lacte ferino*, equino: nam equum vocavit *ferum*, AEn. 2. 51.

576. *Crinali auro, &c.*) Vel reticulo aureo,

quo

Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena,
Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: sola contenta Diana,
Æternum telorum & virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere Nympha polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Hæc cape, & ultricem pharetra deprome sagittam.
Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cava miserandæ corpus & arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit: at illa leves cœli demissa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas: fremit æquore toto
Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis,
Huc obversus & huc: tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent: hastasque reductis
Protendunt longe dextris, & spicula vibrant: Ad-

Jam tunc libravit manu molli jacula puerilia, & agitavit fundam tereti loro circa caput, & prostravit gruem Strymoniam vel cycnum candidum. Matres plurimæ in Etruscis urbibus frustra desideraverunt illam in uxorem filiorum suorum: *contenta cultu solius Dianæ fovet pudica perpetuum amorem virginitatis & armorum. Vellem ut non fuisset perculsa* amore *talis belli, aggressa oppugnare Trojanos: nunc esset mihi dilecta & una e meis comitibus. Age vero, o Nympha, siquidem premitur fatis crudelibus, descende cœlo, & adi regionem Latinam, ubi funestum prælium miscetur auspiciis adversis. Accipe hæc, & extrahe e pharetra vindicem sagittam. Quisquis læserit vulnere corpus mihi dicatum, sive fuerit Trojanus, sive Rutulus, simul hac* sagitta *mihi solvat pœnas sanguine: ego deinde nube cava inferam sepulchro cadaver miseræ Camillæ & arma non direpta, et restituam* illam *patriæ.* Sic *dixit* Diana: *at illa* Nympha *delapsa per leviem aerem cœli insonuit, inclusa obscuro nimbo se*cundum *corpus. Sed interim omnis multitudo Trojana accedit ad muros* Laurenti, *et duces Tusci, et omnis acies equitum, distincti in turmas* certo *numero: fremit toto campo equus subsaliens, et obluctatur conversus arctis habenis huc et illuc: tum campus horrescit undique ferreis hastis, et arva resplendent excelsis armis. Messapus quoque, et Latini veloces, et Coras cum fratre, et equitatus virginis Camillæ, apparent contra oppositi in campo: et immittunt longe hastas brachiis contractis, & conjiciunt spicula;* *& fer-*

N O T Æ.

quo virgines complecti capillos solebant: vel acu ternali, qua capilli discernuntur: vel, alio quolibet aureo ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ac talare; AE. 9. 616.

580. *Strymoniam gruem*.) Quia frequens est id genus circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, AEn. 10. 265.

582. *Nurum*.) Uxorem filii, *nuora*.

599. *Numero in Turmas*.) *Turmæ*, proprie erant equitum, & capiebant equites vulgo triginta. AEn. 5. 553. in Notis.

640. *Ala Camillæ*.) Vegetius. *Alæ dicuntur equitum*, quod ad similitudinem alarum ab utraque parte protegunt acies. Atque ita sumitur

Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos: fundunt simul undique tela
Crebra, nivis ritu: cœlumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus & acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, & vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies: versique Latini
Rejiciunt parmas, & equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt, princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis: rursusque Latini
Clamorem tollunt, & mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro atque æstu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos:
Bis rejecti armis respectant terga tegentes, Ter-

& fervet adventus hominum, & hinnitus equorum. Et jam uterque exercitus *steterat, progressus intra jactum teli: erumpunt* in *repentinum clamorem, & concitant equos frementes: simul spargunt undique tela frequentia, more nivis: & cœlum tegitur tenebris. Statim Tyrrhenus, & ardens Aconteus concurrunt connixi hastis oppositis, & primi magno strepitu faciunt impetum, & equorum impulsu pectora pectoribus feriunt. Aconteus dejectus in modum fulminis, aut molis impulsæ* per *machinam, currunt procul, & effundit vitam in ventos: Exercitus Latini confestim territi* sunt *& Latini conversi opponunt* retro *scuta; & reflectunt equos ad muros. Trojani persequuntur, primus Asylas immittit agmina. Et jam attingebant portas: & iterum Latini emittunt clamorem, & retorquent colla* equorum *facilia. Trojani fugiunt, & revertuntur habenis omnino immissis. Quale* est *mare, quando excurrens æstu reciproco, modo volvitur ad terras, & spumans effundit undam super rupes, & perluit ultimas arenas sinuando* se*; modo cedit retro, præceps & resorbens saxa æstu convulsa & deserit litus fluctu detumescente. Bis Etrusci pepulerunt ad urbem Rutulos fugatos: bis iidem fugati respiciunt muniende humeros clypeis.*

Sed

NOTÆ.

tur *ala* apud Virgilium. Ostendit tamen Lipsius de militia Rom. l. 2. 7. *alas* etiam quandoque de peditibus dici: & vulgo de copiis, sive equestribus, sive pedestribus, sociorum, quæ ad latera aciei collocabantur.

612. *Tyrrhenus.*) Hic non gentile nomen, sed proprium est principis alicujus viri, ex Æneæ aut Tarchontis exercitu.

617. *Præcipitat.*) Pro *præcipitatur*. Ut Æn. 1. 108. *Tum prora avertit*, pro *avertitur*.

619. *Rejiciunt parmas.*) In tergum, ut sese a persequentium jaculis in fuga defendant. *Parmas* scuta brevia, rotunda & undique *paria*.

636. *Orsilochus, &c.*) Trojanus. *Remulus*, Latinus, alius ab illo Tiburtino *Remulo*, qui moriens phaleras nepoti dederat, Æn. 9. 360. item ab illo Numano Remulo, quem Ascanius occiderat, ibid. 592.

640. *Catillus &c.*) Tiburtinus, de quo Æn. 7. 672.

645. *Duplicatque virum.*) Videtur a tergo inter utrasque scapulas percussus, ita ut in anteriorem partem corpus curvatum, & quasi plicatum ex ictu fuerit. Alii legunt, *Duplicatque viri, transfixa dolorem*. Alii, *Duplicatque, virum transfixa, dolorem*. Prima lectio sanissime, juxta Turnebum. Cujus firmat opinionem illud Ovidii, *Duplicataq. vulnere cæco est*: Item illud Homeri de Thersite, Iliad. 2. 266. τλᾶξεν ὁ δ' ἰδνώθη, *percussit, ille autem incurvabat se*.

648. *Amazon.*) *Volsca*, Amazonum tamen more armata, id est exusta mamma dextra, sinistroque latere nudato: ut diximus, Æn. 1. 494.

650. *Denset.*) Secundæ conjugationis: vel *denset*, primæ: Æn. 10. 432. *Bipennis*, securis utrimque acuta, supra, v. 135.

652. *Arma Dianæ.*) Venatoria: sagittæ in pharetra, bipennis, hastilia.

654 *Spicula converso, &c.*) More Parthorum quos ea arte celebres diximus. Ecl. 1. 62.

Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero & gemitus morientum, & sanguine in alto
Armaque, corporaque, & permisti cæde virorum
Semianimes volvuntur equi: pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit:
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura:
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolam,
Ingentemque animis, ingentem corpore & armis
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri: nec vulnera terrent,
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes: pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnæ, pharetrata Camilla.
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, & arma Dianæ.
Illa etiam, siquando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu. At

Sed quando commissi ad tertiam pugnam, miscuerunt invicem totos exercitus, & vir elegit virum: tum vero, & gemitus morientium audiuntur; *ac rotantur in alto sanguine & arma, & corpora, & equi moribundi confusi* in *strage hominum: oritur crudele prælium. Orsilochus, cum timeret aggredi* Remulum, *immittit hastam in equum Remuli, & figit ferrum sub aure: quo ictu equus furit arrectus, & impatiens plagæ agitat crura sublato pectore: ille* Remulus *dejectus humi corruit. Catillus* sternit *Iolam: & magnum animo, magnum corpore & armis sternit Herminium: cui coma flava* erat in *capite aperto, & nudi humeri: nec plagæ terrent* eum, *tam late apertus est in ictus: hasta immissa huic per latos humeros intremit, & transfixa* cum *dolore incurvat hominem. Spargitur late niger sanguis: pugnantes etiam strages gladiis & per plagas quærunt mortem gloriosam. At Camilla pharetrata gaudet in mediis stragibus* quasi *Amazon, nudata* secundum *unam mammam* ad *prælium. Et modo jaciens manu congerit hastas flexiles, modo infatigabilis corripit dextra manu robustam securim. Arcus aureus, & sagittæ Dianæ sonant ex humero* ejus. *Ipsa quoque verso arcu defigit sagittas fugaces, si aliquando cedit fugata in tergum.*

Sunt

N O T Æ.

657. *Dia Camilla.*) Græca vox, δῖα *generosa, præstantissima, divina*: quia Dianæ Deæ consecrata, supra, v. 537. Sic apud Homerum Helena vocatur δῖα γυναικῶν, *præstantissima mulierum*.

658. *Pacisque bona, &c.*) Sic plures & saniores codices, Pierio teste. Aliqui tamen habent, *pacisque bonas bellique ministras*.

659. *Quales Threiciæ.*) De Amazonum gente ac nomine, Æn. 1. 321. 494. Nunc de patria & sede. I. Constat Amazonum sedem non fuisse in *Thracia* propria & *Europæa*, quæ Macedoniæ confinis est; sed in septentrionali minoris Asiæ litore quod Ponto Euxino alluitur: urbemque regiam ab ipsis illic conditam fuisse *Themiscyram* non longe a Thermodonte fluvio: eisdemque paruisse totum illum tractum, qui deinceps Bithyniam, Paphlagoniam, Cappadociamque complexus est. Ita Herodotus, Pausanias, Diodorus Siculus, &c. II. Constat e Xenophonte, Exped. l. 6. tractum illum ipsum tulisse quoque *Thraciæ* nomen, nempe *Asiaticæ*. III. Habemus ex iisdem auctoribus præcipue Diodoro, Amazonas, circumflexo Euxini litore tum orientali tum etiam septentrionali, trajectoque Tanai fluvio, maximam Sarmatiæ Asiaticæ & Europææ subegisse partem: deinde cum ab Hercule ac Theseo nativis in sedibus bello appetitæ & victæ essent; occupato in Libya Hercule, bellum eas Græcis intulisse, transmisso scilicet Bosphoro Cimmerio; indeque per Thraciam Europæam, Macedoniam ac Thessaliam, aperuisse sibi aditum ad ipsam Atheniensium arcem, quam aliquandiu tenuerunt. Tamen hinc pulsæ sunt a Theseo, ut probant iis in locis multa, tum Thesei victoriæ, tum Amazonum cladis monumenta: earumque reliquiæ intra pristinos Pontici litoris fines servavere: deinceps formam aliquam imperii, usque ad Trojani belli tempora; cum Penthesilea, nativo odio Græcis infesta, Trojanis auxilium tulit, & ab Achille aut Pyrrho sub belli finem occisa est. Tum etiam ad usque Alexandrum magnum perstitere, ad quem Thalestris Amazonas trecentas addu-

At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, & æratam quatiens Tarpeja securim,
Italides: quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonæ bellique ministras.
Quales Threiciæ, cum flumina Thermodontis
Pulsant, & pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolytea, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert: magnoque ululante tumultu
Fœminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primum patre: cujus apertum
Adversi longa transverberat abjete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirin Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit; alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden: sequiturque incumbens eminus hasta,
Tereaque, Harpalycumque, & Demophoonta, Chromimque:
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo;
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornitus armis
Ignotis, & equo venator Iapyge fertur;
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus,
Et malæ texere lupi cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus: ipse catervis Ver-

Sunt *vero circa* eam *selectæ sociæ, & virgo Larina, & Tulla, & Tarpeja intentans æream securim, Italæ* puellæ, *quas ipsa divina Camilla elegit sibi* quasi *honorem, famulas* in *bello & bona pace*. *Quales Thraciæ Amazones, quando legunt fluenta Thermodontis, & pugnant armis pictis, sive circa Hippolyten, sive quando bellicosa Penthesilea redit in curru, & magno tumultu ululante muliebres turmæ gestiunt scutis lunatis: o bellicosa virgo, quem primum, quem ultimum sternis hasta? aut quot spargis humi corpora moribunda? primo Eumenium patre Clytio: cujus oppositi pectus patens transfodit longa* hasta ex *abiete*. *Ille corruit vomens fluenta sanguinis, & mordet terram sanguinolentam, & moriens agitat se in* sua *plaga*. *Deinde Lirin & Pagasum præterea: quorum alter dum collabens equo succidente retrahit habenas: alter dum succurrit, & porrigit cadenti dexteram lentiorem, repente & simul concidunt*. *Adjicit iis Amastrum Hippotæ filium; & imminens insequitur propius hasta, & Tereum, & Harpalycum, & Demophoontem, & Chromim, & quot jacula vibrata manu virgo intorsit; tot homines Trojani corruerunt*. *Ornitus venator procul excurrit* in *armis insuetis & equo Apulo: cui pellis extracta juvenco pertinaci tegit latos humeros; magnus rictus gutturis & genæ lupi cum dentibus candidis operuerunt caput; & sparus rusticus armat manum; ipse* ex-

N O T Æ.

adduxit, ex Diodoro & Q. Curtio.

659. Thermodontis.) Legunt quidam *Thermodoontis*, ut *Hippocoontis*: ita ut prior syllabæ tres dactylum efficiant. At omnino quadrisyllabum est *Termodontis*: ubi priores syllabæ tres longæ cum ω in secunda syllaba, quæ ideo breviari non potest: scribitur enim Θερμώδων; non Θερμόδων; & Cappadociæ fluvius est, in oram Euxini meridionalem influens: nunc *Pormon*.

661. Hippolyten.) Thesei uxor fuit, dicta ab aliis *Antiope*: ex qua Hippolytum filium suscepit, insidiis Phædræ novercæ deinde sublatum. Hanc bello Herculis Amazonico Theseus: vel dono Herculis acceperat, vel dolo ipse rapuerat: bello deinde Attico adversus Amazonas, ab illis pro viro pugnans occisa est. Plutarchus in Theseo, Diodorus, &c. De *Penthesilea*, quæ ob virtutem filia Martis credita est, Æn. 1. 494.

663. Lunatis peltis:) Scutis brevissimis, in formam Lunæ mediæ præcisis.

667. Abjete.) Hasta ex *abjete* arbore, *abete*.

677. Phrygii.) Trojani, e Phrygia. Æn. 1. 385.

678. Equo Japyge.) ex Apulia, quæ *Japygia* dicta est, Æn. 8. 710. & supra. 247.

 682. *Spar-*

Vertitur in mediis, & toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Trajicit, & super hæc inimico pectore fatur;
Sylvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret: Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
Protinus Orsilochum & Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, & lævo dependet parma lacerto:
Orsilochum fugiens, magnumque agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem.
Tum validam perque arma viro perque ossa securim
Altior insurgens, oranti & multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit
Apenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugna
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus & astu,
Incipit hæc: quid tam egregium, si fœmina forti
Fidis equo? dimitte fugam, & te cominus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa feret cui gloria fraudem.
Dixit: at illa furens, acrique incensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque assistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.

At *excurrit in mediis turmis, & superemineat toto capite. Illa perfodit hunc interceptum: non enim difficile* erat *distributo agmine: & hostili animo ait super* illum: *existimavisti, o Etrusce, te venari feras* in *sylvis: venit dies, qui ulciscatur verba vestra fœmineis armis. Tamen referes umbris parentum* tuorum *gloriam hanc non exiguam*, te *occisum esse hasta Camillæ. Continuo* occidit *Orsilochum & Buten, duo maxima corpora Trojanorum: sed Buten acumine* teli *transfodit adversum, inter cassidem & thoracem, qua collum equitantis micat, &* qua *parma descendit infra humerum sinistrum; fugiens* vero *& circumacta magnum in orbem fallit Orsilochum, interius secans gyrum, & persequitur* eum qui prius eam *persequebatur. Deinde assurgens altius bis impingit validam securim per arma & per ossa* huic *homini roganti, & multum precanti: plaga spargit vultum calido cerebro. Occurrit illi, & stetit stupefactus improviso viso bellicosus filius Auni incolæ Apennini, non ultimus Ligurum, quamdiu fata permittebant* ei *fallere. Ille autem, cum videt se nullo cursu posse subducere se prælio, nec expellere Reginam imminentem: incipiens consulto agitare dolos mente & solertia, dicit ista: Quid tam illustre est, si* cum *sis fœmina confidis equo robusto? relinque celeritatem* equi *& propius committe te mecum planæ terræ, & para te* ad *certamen pedestre: mox cognosces, cui laus inanis inferet damnum:* Sic *ait: illa vero furens & commota aspera indignatione dat equum sociæ, & stat in armis paribus, pedes, & interrita ense stricto atq. scuto splendente.*

Sed

NOTÆ.

spargendo dictum: hoc fere constat. Cujus porro formæ dubitatur: Festus vult parvissimi generis esse jaculum, quod facile spargatur: Servius recurvum, in modum pedi pastoralis.

686. *Tyrrhene.*) Orte e Tyrrhena gente.

687. *Vestra verba.*) Quibus fortitudinem vestram intemperanter jactatis. De *Manibus* parentum, Georg. 4. 469. Æn. 6. 743.

693. *Parma.*) V. 819. *Lacerto*, Æn. 5. 422.

695. *Gyro interior.*) Breviori spatio atque ambitu reflectens sese, Ecl. 5. 170.

700. *Apenninicola.*) De *Apennino*, monte Italiæ Liguriam a septentrione ambiente, Æn. 12. 703. De *Liguria*, Æ. 10. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

704. *Fugam.*) Cursum celerem. Sic Æ. 1. 321. de Harpalyce Amazone, *Volucremque fuga prævertitur Eurum.*

708. *Fraudem.*) Hanc veram antiquam lectionē esse contendit Servius, non *laudem*, ut vulgo legitur: & sensus est; cognosces cui jactantia damnum afferat.

711. *Pura parma.*) Juxta Servium, *nuda* & ab-

At juvenis, viciſſe dolo ratus, avolat ipſe,
Haud mora, converſiſque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligur, fruſtraque animis elate ſuperbis,
Nequicquam patrias tentaſti lubricus artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, & pernicibus ignea plantis
Tranſit equum curſu, frænisque adverſa prehenſis
Congreditur, pœnaſque inimico a ſanguine ſumit.
Quam facile accipiter ſaxo ſacer ales ab alto
Conſequitur pennis ſublimem in nube columbam,
Comprenſamque tenet, pedibuſque eviſcerat uncis:
Tum cruor & vulſæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum ſator atque Deorum
Obſervans oculis, ſummo ſedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia ſæva
Suſcitat; & ſtimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variiſque inſtigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulſos.
Quis metus, o numquam dolituri, o ſemper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit!
Quo ferrum? quidve hæc geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem ſegnes nocturnaque bella,
Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exſpectare dapes, & plenæ pocula menſæ.

Hic

Sed juvenis exiſtimans ſe victorem eſſe fraude, aufugit ipſe, nulla eſt mora, & abripitur fugax habenis detortis, & talo ferrato impellit velocem equum: Fraudulente Ligur, & fruſtra elate ſuperbo animo: fruſtra callidus adhibuiſti aſtutiam patriam: nec illa *aſtutia reducet te ſalvum Auno doloſo. Virgo hæc loquitur, & ardens pedibus velocibus prætergreditur curſu equum; & correpto fræno oppoſita pugnat & ſumit ſupplicium ab hoſtili ſanguine.* Tam facile, *quam facile accipiter, avis dicata* Marti, *ex alta rupe perſequitur alis columbam altam in aere, & tenet correptam & dilaniat unguibus acutis: tunc ſanguis & pennæ evulſæ decidunt ex aere. Sed genitor hominum & Deorum non quieſcit ſublimis in ſupremo cælo* quaſi *nullis oculis videns iſta. Pater* ille *excitat ad durum certamen Tarchontem Tyrrhenum, & commovet* ejus *iram non levibus ſtimulis. Itaque Tarchon inter ſtrages & acies recedentes impellitur equo, & exhortatur equitatum variis ſermonibus, appellans unumquemque nomine* ſuo, *& revocat ad pugnam fugientes: o Tyrrheni, numquam* ſatis *dolituri! o ſemper ignavi! quis timor, quæ tanta ſegnitia incidit animis* veſtris? *Fœmina diſpergit* vos *vagos, & fugat has turmas! cur geſtatis manibus ferrum, & cur hæc arma inania? tamen non eſtis ignavi ad voluptates & ad pugnas nocturnas, aut ad exſpectandas epulas & compotationes menſæ opimæ; quando tibia curva Bacchi indixit choreas!*

hic

N O T Æ.

& abſque rerum geſtarum figuris: quia, inquit, tunc primum in bello deſcenderat. Juxta Donatum *expedita* & abſque pondere. Juxta interpretationem a nobis jam traditam, Æn. 6. 560. *nitida, lucida, terſa.*

715. *Ligur.*) Pleraque vetera exemplaria habent *Ligus*. Et ſic olim in uſu fuiſſe, probat adjectivum *Liguſticus*, inde derivatum. Nec magis abſonum eſt *Ligus, Liguris*; quam *lepus leporis*; *vetus, veteris.*

721. *Accipiter... ſacer.*) *Sparviere*, avis rapax; ideo Marti ſacra. Latinum nomen e Græco deductum ἀκύπτερος, *celeriter volans*: Gallicum nomen a Germano, ut placet Scalig. & Voſſio.

730. *Alas.*) Equitatum, v. 604.

732. *O numquam dolituri.*) O qui numquam acceptis injuriis movemini, ut fortes decet, ad juſtam ac dignam ultionem. *Palantes*, vagos, Æn. 10. 674.

737. *Tibia Bacchi.*) Bacchanalia intelligit & epulas Baccho ſacras ad ſonitum tibiæ, ut cætera Deorum ſacra. De *Baccho* Ecl. 5. 29. De *tibiis*, Æn. 9. 618.

739. *Aruſpex.*) Qui ex inſpectis hoſtiarum viſceribus futura prædicit: quæ ars propria Tyrrhenorum, Æ. 8. 498.

746. *Æquore.*) Planitie campi, Æn. 2. 780.

750. *Vim*

Hic amor; hoc studium : dum sacra secundus aruspex
Nunciet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse
Concitat, & Venulo adversum se turbidus infert:
Direptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos : volat igneus æquore Tarchon,
Arma virumque ferens : tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,
Qua vulnus lethale ferat. Contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, & vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, & sibilat ore,
Arduus insurgens : illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans : ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Aruns
Velocem jaculo & multa prior arte Camillam
Circuit, & quæ sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cunque furens medio tulit agmine virgo;
Hac Aruns subit, & tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas. Hos

hic est *amor* vester, *hæc cura : dummodo favens aruspex nunciet sacrificia, et hostia opima invitet in profundos lucos. Hæc locutus, ipse etiam moriturus impellit equum in medios, et minax immittit se adversum Venulo : et constringit dextra* manu *hostem detractum ab equo, et magno impetu concitatus abripit* eum *ante sinum suum. Clamor erigitur ad cœlum, et Latini omnes converterunt oculos. Tarchon ardens volat campo, portans hominem et* ejus *arma : deinde abrumpit ferrum e suprema* ejus *hasta, et quærit partes apertas, quibus inferat plagam mortiferam. Ille contra obluctans repellit* ejus *dextram a gutture* suo, *et evitat vim viribus. Et sicut, quando fulva aquila volans alte portat serpentem raptum, et alligavit* ei *pedes; et hæsit unguibus : serpens vero vulneratus convolvit sinuosas spiras, et rigescit squamis sublatis et altus assurgens sibilat ore; illa rostro incurvo non minus premit obnitentem, et simul quatit aerem alis. Non aliter Tarchon gaudens aufert prædam e turma Tiburtinorum : imitati exemplum et eventum ducis* sui *Tyrrheni irruunt. Tunc Aruns, addictus morti, prior currit circa celerem Camillam* cum *sagitta et multa solertia : et explorat quænam fortuna sit commodissima. Quacumque virgo ardens immittit se medio exercitu: Aruns sequitur* eam *hac parte, et occultus considerat incessum* ejus *: qua revertitur illa victrix, et refert pedem ab hoste : juvenis clam deflectit illas habenas expeditas.*

Undi-

N O T Æ.

750. *Vim viribus exit.*) Active, ut Æn. 5. 438.

757. *Tiburtum.*) Quorum inter principes erat Venulus. De *Tibure* urbe Latii, Æ. 7. 630.

759. *Mæonidæ.*) Tyrrheni, e Mæonia, sive Lydia, orti, Æn. 2. 781. Æn. 4. 216.

768. *Sacer Cybele.*) Alii legunt, *Sacer Cybelo* : alii, *Satus Cybelo*; ne idem sit *sacer* & *sacerdos*. Nugæ : potest enim quis sacer esse dicatusque per votum numini, non per sacerdotium : ut Camilla, quæ tamen Dianæ sacerdos non erat. De *Cybelo* monte Phrygiæ, & *Cybele* Dea, Deorum matre, Æn. 3. 111.

770. *Aenis In plumam, &c.*) Non militibus tantum, sed & equis etiam loricæ quandoque fuerunt : & ii proprie dicebantur *cataphracti*. De iis ita Sallust. apud Servium, *equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant*. Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertæ erant æreæ laminæ, in modum squamarum incisæ; erant autem squamæ illæ, non rotundæ quidem ac vulgares; sed oblongæ, ita ut ad plumarum formam potius accederent : neque ex ære simplici, sed aurato, Æn. 3. 467.

772. *Peregrina ferrugine & ostro, &c.*) Ostro sive purpura Iberica, ferruginea & subnigricante;

Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, & certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybele Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis:
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse peregrino ferrugine clarus & ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas & barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troja, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur: totumque incauta per agmen,
Fœmineo prædæ & spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Conjicit, & superos Aruns sic voce precatur:
Summe Deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur; & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna:
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias pulsæve tropæum
Virginis aut spolia ulla peto; mihi cætera laudem
Facta ferent: hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem. Au-

Undique percurrit hos aditus, & jam hos aditus; et omnem circuitum, et librat malignus hastam inevitabilem. Forte Chloreus dicatus Cybele et quondam sacerdos, procul splendebat conspicuus in armis Phrygiis; et impellebat equum spumantem, quem tegebat pellis compacta squamis æreis auratis in modum *plumarum. Ipse conspicuus ferrugine et purpura externa, vibrabat Lycio* arcu *corneo sagittas Cortynias: arcus auratus sonat ex humeris, et galea aurea est* huic *vati: præterea strinxerat in nodum fulvi auri chlamydem croceam carbasinam* & ejus *plexus crepitantes. Pictus acu* secundum *tunicam et barbara tegmina crurum. Puella, sive ut appenderet templis arma Trojana, sive ut venando incederet in aureis* spoliis *captis sequebatur cæca hunc unum ex omnibus certantibus in prælio; et imprudens flagrabat per totum exercitum muliebri cupiditate prædæ et spoliorum. Cum denique tempore captato Aruns vibrat jaculum ex insidiis, et orat Deos his verbis: Supreme Deorum Apollo, præses sacri Soractis, quem præcipui colimus, cui ignis e pinu alitur in cumulum:* et cui nos *cultores, securi religione, calcamus plantis multas prunas per mediam flammam: concede, o pater omnipotens, hanc ignominiam deleri nostris armis. Non peto exuvias, aut trophæum, aut ulla spolia victæ puellæ: reliqua facta mihi præstabunt gloriam, revertar* libenter *inglorius in urbem patriam, dummodo hæc funesta pestis moriatur vulnere a me* inflicto. *Apol-*

N O T Æ.

tæ; de qua Æn. 9. 582. *De ostro*, Georg. 2. 506.

773. *Lycia Cortynia*, &c.) Species pro genere. Arcus enim insignes e cornea materia, e Lycia Asiæ regione, de qua Æn. 4. 143. Sagittæ item ex urbe Cretæ insulæ *Cortyna*, vel *Gortyna*. Ecl. 6. 60.

775. *Cassida*.) Nomen primæ declinationis deductum ex accusativo nominis tertiæ: *cassida cassidæ*: a *cassis*, *cassidis*, *cassidi*, *cassida*: quod & apud Propertium reperitur, l. 3. 11. 15. Sic apud Varronem, teste Nonio, *compeda*, a *compes*; *chlamyda* a *chlamys*, apud sacros scriptores nostros, *lampada* a *lampas*. *Croceam*, tinctam croco flore, *saffarano*.

777. *Tunicas & barbara*, &c.) De *tunicis*, Æ. 9. 616. *Tegmina crurum*: sunt ocreæ non vulgari quidem Græcorum aut Italorum, sed Barbarorum more: hoc est, ut videtur plerisque, Phrygum, qui primi acu pingere repererunt. Paulo tamen aliter visum explicandum illud Æn. 2. 504. *Barbarico postes auro*.

780. *Certamine pugnæ*.) Sic Lucret. l. 4. 841. Sic & Æn. 2. 780. *Maris æquor*.

785. *So-*

Audiit, & voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucres dispersit in auras.
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque Notos vocem vertere procellæ.
Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras;
Convertere animos acies, oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque altè bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitia mixtoque metu: nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos,
Occiso pastore lupus magnove juvenco:
Conscius audacis facti: caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, sylvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
Contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro
Labitur exsanguis, labuntur frigida leto
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic expirans, Accam ex æqualibus unam
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ, Qui-

Apollo audivit: & concessit ut *pars voti animo succederet: partem dissipavit in leves ventos. Concessit precanti* ut *occideret morte improvisa* Camillam *turbatam: non concessit ut nobilis patria cerneret eum reversam, & nubes dispulerunt vocem in ventos. Itaque statim atque hasta librata manu edidit stridorem per aerem; agmina converterunt animos, & Volsci direxerunt oculos ad reginam. Ipsa nullatenus animadvertit aut aerem* impulsum, *aut stridorem, aut jaculum veniens ex alto, donec jaculum appulsum ad mammam præcisam infixum est: & profunde immissum hausit virgineum sanguinem. Sociæ festinantes accurrunt & suscipiunt reginam cadentem; Aruns præ cæteris stupefactus, fugit, gaudio & timore mixtis, nec jam ultra audet fidere hastæ nec occurrere armis virginis. Et quemadmodum aliquis lupus, pastore aut magno juvenco interfecto, memor facti* sui *audacis, recipit se in montes excelsos* extra *viam positus, priusquam jacula hostilia assequantur* ipsum*: & reflectens caudam supponit* eam *trementem utero, & adit sylvas: non aliter Aruns turbatus subduxit se ex oculis, & gaudens ob fugam miscuit se mediis armatis. Illa moriens educit manu jaculum: sed cuspis ferrea hæret ad costas inter ossa profundo vulnere. Concidit pallida, concidunt oculi frigidi morte; color olim rubicundus deseruit vultum. Tum moriens sic alloquitur Accam unam e sociis, quæ sola Camillæ fidelis erat præ cæteris,*

cum

N O T Æ.

785. *Soractis.*) *Soracte* vel *Soractes* mons in Etruria in agro Falisco, ad occidentalem ripam Tyberis, ad septentrionem Romæ, nunc *monte di S. Silvestro*. Ibi lucus & templum Apollinis fuit, Plinius l. 7. 2. *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ, quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur, & ob id perpetuo Senatusconsulto militiæ aliorumque munerum vacationem habent*. Addit Servius ex Varrone, sacrificulos illos; per pruras ambulaturos, medicamento aliquo solitos sibi plantas tingere. *Aruns* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit & equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunæ, e pinu succensa excitatæ.

793. *Inglorius.*) Nulla cæde nobilis: hanc enim cædem esse ignotam volo.

798. *Notos.*) Speciem pro genere: ventos meridionales pro quibuslibet ventis. Ecl. 2. 58.

809. *Ille lupus.*) Ille frequenter abundat in comparationibus, Æn 10. 707.

815. *Contentus fuga.*) Præter allatam interpretationem, potest hæc etiam afferri: *Concitatus fuga, contendens fugam*; a *contendo*.

835. *Alæ.*) Equites, supra, v. 604.

836. *Tri-*

Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur;
Hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, & hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
Paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens.
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera: dejecta crudescit pugna Camilla.
Incurrunt densi: simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcadis alæ.
At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu! nimium virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema jam in morte: neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicunque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum.

Hic

cum qua solebat communicare curas suas: & sic loquitur ista: Acca soror, potui huc usque pugnare: nunc dura plaga me interficit, & omnia circum nigrescunt caligine. Fuge, & fer ad Turnum hæc ultima monita: succedat mihi ad pugnam, & avertat Trojanos ab urbe: denique vale. His prolatis, simul dimittebat habenas, non sponte labens in terram: tum frigida dissolvit se paulatim toto corpore, & demisit colla incurva caputque morte victum, abjiciens arma: & vita dolens cum gemitu, abit in tenebras. Tunc autem vastus clamor suboriens verberat astra aurea: prælium inhorrescit occisa Camilla. Irrumpunt conferti, simul omnis multitudo Trojanorum, & ductores Tusci, & equitatus Evandri Arcadis. At Opis exploratrix Dianæ jamdudum sedet sublimis in summis montibus, & immota aspicit prælium: & cum inter medios clamores juvenum certantium procul vidit Camillam affectam tristi morte: & suspiravit & emisit hæc verba ex intimo pectore: Heu virgo! tulisti supplicium nimis crudele, conata bello aggredi Trojanos: nec profuit tibi derelictæ inter vepres coluisse Dianam: aut tulisse humeris nostras pharetras. Tamen Dea tua non te relinquet jam ingloriam in suprema morte: neque hæc mors erit absq. honore inter populos, nec feres famam non vindicatæ. Nam quisquis læsit vulnere tuum corpus, solvet id nece merita. Fuit sub excelso monte magnum sepulcrum Dercenni, veteris regis Laurentini, ex aggesta terra, & tectum umbrosa ilice.

Dea

NOTÆ.

836. *Triviæ.*) Dianæ, quæ colebatur in triviis AEn. 4. 511.

839. *Mulsatam.*) Aliqui legunt *mulctatam*. Differunt vero *multare*, & *mulcare*: quod *multare* est a voce Osca vel Sabina, *multa*, quæ pœnam pecuniariam a judice irrogatam significat, ut notant Festus & Varro; & per translationem quamlibet aliam pœnam: *mulcare* autem Latina vox est, quæ significat *verberare*, a *mulceo*, quod est *mollio*: quia quod verberatur, mollitur: hinc Vulcanus dictus est *Mulciber*, a verberando ferro. Vide Germanum Valentem, & Vossium.

843. *Desertæ in dumis.*) De vita Camillæ in sylvis; supra, v. 539. & sequentibus.

850. *Dercenni, &c.*) De hoc vetere Laurentum rege, Latino multo antiquiore, nihil apud auctores: *Bustum* ait, pro loco ubi cineres post combustionem depositi fuerant. *Ilex*, arbor glandifera, *Leccio*. De *Laurente* regione, AEn. 7. 63.

854. *Va.*

Hic Dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, & Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit, fulgentem armis, ac vana tumentem,
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum:
Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tu-ne etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, & aurata volucrem Threissa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe: donec curvata coirent
Inter se capita, & manibus jam tangeret æquis,
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
Audiit una Aruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt:
Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum,
Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ:
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas;
Disjectique duces, desolatique manipli
Tuta petunt, & equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis: & e speculis percussæ pectora matres
Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt,
Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba. Nec

Dea formosissima illic celeri impetu se primum collocat, & ab excelso tumulo circumspicit Aruntem. Quando aspexit illum coruscantem armis & vane superbientem, ait: cur discedis in diversam partem? huc fer gradum, huc veni moriture: ut recipias mercedem dignam Camilla. Tune morieris sagittis ipsius *etiam Dianæ? Dixit, &* quemadmodum Amazon *Thracia eduxit ex aurata pharetra sagittam celerem; & inimica intendit* arcum *corneum, & extendit longe: donec extremitates* ejus inflexæ *committerentur inter se & jam tangeret manibus æqualibus, sinistra cuspidem ferri, dextera & nervo mammam. Statim Aruns audivit simul stridorem sagittæ aeremque frementem, & ferrum infixum est in corpore. Socii immemores relinquunt illum in incognito pulvere arvorum exspirantem & ultima gementem: Opis effertur alis ad æthereum cœlum. Levis equitatus Camillæ fugit primus, regina amissa: Rutuli turbati fugiunt, fugit fortis Atinas: & ductores dissipati, & manipuli vastati quærunt* loca *tuta, & currunt equis conversi ad muros: Nec ullus potest sustinere armis, aut stare contra Trojanos imminentes & inferentes mortem: sed reportant humeris defessis arcus laxos, & ungula equorum currendo pulsat campum pulverulentum. Pulvis confusus nigra caligine fertur ad muros: & matres verberantes sinum emittunt e speculis fœmineam vociferationem ad astra cœli. Qui primi attigerunt cursu portas apertas; hos turba hostilis opprimit agmine superjecto:*

nec

NOTÆ.

854. *Vana.*) More adverbii, pro *vane*: ut Georg. 3. 500. *Terram crebra ferit.*

856. *Digna Camillæ Præmia, &c.*) Mors divina manu illata, præmium, non pœna est. Si mori debuerat Camilla, mori divina manu debuerat, non imbelli timidi mortalis telo. Tu-ne dignum Camillæ munus auferes? & ignavus cum sis, non cujuslibet numinis, sed ipsius etiam Dianæ telis moriere?

858. *Threissa, &c.*) *Ut Threissa*, id est, *ut Amazon*. Sic Camilla, v. 648. *Exsultat Amazon* id est, *ut Amazon*. Neque enim Opis aut Camilla tales erant re ipsa: sed cultu tantum atque habitu. De *Amazonibus Thraciis*, supra v. 659.

867. *Olympum.*) Montem Thessaliæ, pro cœlo, Ecl. 5. 56. *Ala*, equitatus, supra, v. 604. *Rutuli*, milites Turni, AEn. 7. 794.

890. *Arietat in portas.*) Non quidem equorum

in

Nec miseram effugiunt mortem: sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas:
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes: oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrymantumque ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urgente ruina,
Volvitur; immissis pars cœca & concita frænis
Arietat in portas, & duros obice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ) ut videre Camillam:
Tela manu trepidæ jaciunt, ac robore duro,
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in sylvis sævissimus implet
Nuncius, & juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, & Marte secundo
Omnia corripuisse: metum jam ad mœnia ferri:
Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat,
Cum pater AEneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, sylvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
Ac simul AEneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit: Et

nec evitant mortem funestam, sed in ipso ingressu, in muris patriis, & inter tutas domos confossi emittunt animas, Pars incipit *claudere portas: nec audent patefacere aditum sociis; nec admittere precantes* intra *muros: & incipit tristissima strages, propugnantium armis ingressus, & ruentium in pugnam.* Ex iis qui sunt *exclusi: pars labitur in fossas præruptas, premente* multitudine *irruentium, ante oculos & vultus parentum plorantium: pars insana & concitata* equis *frænatis impellunt portas & postes firmatos repagulis.* In *suprema* illa *contentione matres ipsæ, ex quo conspexerunt Camillam* (*id docet verus amor patriæ*) *festinantes emittunt e muris tela manibus, & imitantur* arma *ferrea duris lignis, stipitibus, fustibus præustis, nihil moratæ, & cupiunt primæ mori pro* defensione *murorum. Interim nuntius acerbissimus occupat Turnum in sylvis, & Acca refert juveni magnum* illum *tumultum: turmas Volscorum cæsas* esse, *Camillam occisam esse, hostes infestos immineve, & favente Marte vastasse omnia: timorem jam extendi ad muros. Ille furiosus deserit colles occupatos et sylvas difficiles, nam auctoritas dura Jovis ita imperat. Vix excesserat ultra conspectum, & attigerat campos: cum pater Æneas; ingressus sylvas patentes supergreditur collem & exit ex obscura sylva. Sic ambo festini & toto impetu currunt ad muros, nec absunt longo intervallo a se invicem. Et simul Æneas vidit procul campos undantes pulvere, Laurentemque exercitum;*

& Tur-

N O T Æ.

in portas impulsu, quod visum est *Donato*; sed obviis quibusdam aut trabibus aut molaribus impactis, instar arietum: de qua machina, AE. 2. 492.

892. *Ut videre Camillam.*) Vel cum viderunt Camillæ corpus inter sociarum manus relatum: vel potius, quia, v. 594. dixit Diana se nube cava corpus illud tumulo illaturam, ex quo viderunt Camillam, pro aliena salute ad arma concurrentem, amor patriæ suasit idem pro salute propria faciendum. De *robore*, pro quovis duriore ligno. Georg. 1. 162.

901. *Furens nam sæva &c.*) Duplici de causa reliquit insidias, quibus AEneam deprehendere & bellum conficere mox potuisset: nempe ob præcipitem furorem, qui ei mentem abstulit: & ob numina Jovis, & vim fatorum AEneæ faventium:

 913. Gu-

Et sævum AEneam agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivi equorum:
Continuo pugnas ineant; & prælia tentent:
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, & mœnia vallant.

& Turnus agnovit Æneam ferocem cum exercitu, audivitque incessum pedum, & hinnitus equorum. Statim inciperent certamina, & tentarent prælia: nisi sol roseus jam lavaret mari Hispanico fessos equos & reduceret noctem die cadente. Ambo quiescunt in castris ante urbem, & cingunt muros urbis.

N O T Æ.

913. *Gurgite Ibero.*) Occiduo Oceano: nam Iberia sive Hispania ad occidentem Italiæ objacet. De *Iberia*. AE. 9. 582. De *gurgite*, pro *mari*, AEn. 1. 122.

915. *Mœnia vallant.*) Circumambiunt: Trojani ut oppugnent; Rutuli ut defendant.

P. VIRGILII MARONIS
Æ N E I D O S
L I B E R XII.

A R G U M E N T U M.

Fractis gemina pugna Latinis Turnus cum Ænea singulari certamine dimicare statuit. Solemni sacramento conditiones certaminis fœdusque a Latino, Ænea, Turnoque sancitur. Fœdus a Juturna, Turni sorore, Junonis impulsu disturbatur: primusque Tolumnius, falso augurio victoriam suis pollicitus Trojanos invadit. Æneas sagitta vulneratus excedere cogitur e prælio: quo absente maximam stragem Turnus edit. Venus dictamno herba vulnus Æneæ sanat. Is, refectis viribus reversus ad pugnam Turnum nominatim vocat. Sed cum Juturna, excusso Turni auriga Metisco, currum ejus moderaretur, & ab Æneæ occursu detorqueret, ne congredi simul possent: Æneas admoto ad urbis mœnia exercitu in propugnacula ignem conjicit, Hinc Amata, Turnum occisum rata, laqueo vitam sibi adimit. Turnus, ne urbs in hostium potestatem veniret, ad singulare certamen redit. Pugnant Æneas & Turnus, Æneas victor, cum Turni jugulo immineret jamque ipsius precibus motus ad misericordiam deflecteret; viso in ejus humeris Pallantis balteo, repente exardescit, hostemque interficit.

TUrnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis; ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo: gaudetque comantes Ex-

I N T E R P R E T A T I O.

Turnus, cum videt Latinos fractos bello infelici abjecisse animum, fidem *suorum promissorum jam repeti, se designari oculis: sponte* etiam *implacabilis irascitur, & erigit animum. Qualis leo aliquis, in agris Afrorum, sauciatus* secundum *pectus duro vulnere venatorum, tunc denique exerit vires* suas; *& lætatur commovens* *coros*

N O T Æ.

1. *Infractos.*) Vox raro negans, sæpius affirmans, ut jam monuimus, AE. 5. 784. & probat multis Erythræus in Indice. Hic affirmat.

2. *Promissa.*) Quibus ad singulare cum AEnea prælium se obstrinxerat, AEn. 10. 434.

4. *Pœnorum.*) Afrorum circa Carthaginem qui sic dicti sunt, quasi Phœni, quia e Phœnicia cum Didone profecti; AEn. 4. in argumento.

5. *Ille, &c.*) Magnus aliquis leo; & sic, *ille* sæpe abundat in comparationibus, AEn. 10. 707.

6. *Movet arma leo.*) *Arma*, sunt uniuscujusque vires, & ad agendum instrumenta. Sic AE. 2. 99. De Ulysse: *Et quærere conscius arma*, id est, *dolos* Apud Statium, l. 2. 589. *Armaque curva suum*, sunt

Excutiens cervice toros: fixumque latronis
Impavidus frangit telum, & fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno: nihil est quod dicta retractent
Ignavi AEneadæ, nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior: fer sacra, pater, & concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ (sedeant, spectentque Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atque omnes metuentem expendere casus:
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu: nec non aurumque animusque Latino est.
Sunt aliæ innuptæ Latio & Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis: simul hæc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes Divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis & mœstæ lacrymis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella, vides: quantos primus patiare labores.

Bis

toros jubatos colli: & interritus abrumpit jaculum venatoris infixum sibi, & frendet ore sanguinolento. Non aliter ira erescit Turno inflammato. Tunc sic alloquitur regem, & turbulentus ita incipit: Nulla est dilatio in Turno: nihil est cur segnes Trojani revocent sua verba, & abnuant facere ea *de quibus convenerunt. Descendo ad pugnam: offer sacrificia, o pater, & fac fœdus. Vel hac* manu dex*tera mittam ad inferos Trojanum profugum ex Asia, & solus refutabo ense criminationem communem nobis* omnibus (*Latini quiescant & aspiciant* me) *vel* Trojanus *possideat* nos *victos, & Lavinia detur ei uxor. Latinus respondit ei tranquillo animo: O juvenis, excellens animo, quantum tu excellis aspera fortitudine; tanto studiosius justum est me providere* tibi, & me *timentem* tibi *considerare omnia pericula. Est tibi regnum Dauni patris tui, sunt plurimæ urbes expugnatæ viribus* tuis: *sunt quoque Latino divitiæ & benevolentia: sunt aliæ virgines in Latio & campis Laurentibus, nec ingloriæ se*cundum *genus. Permitte me omissis fraudibus exponere tibi ista non* quidem *grata dictu: & simul perpende ista animo. Non erat licitum me jungere filiam ulli antiquorum amatorum: & omnes Dii atque homines monebant illud. Expugnatus benevolentia erga te, expugnatus sanguine cognato, & fletibus tristis uxoris meæ, fregi omnes nexus, abstuli* eam *promissam Æneæ genero, suscepi bellum sceleratum. Cernis, o Turne, quæ calamitates, quæ bella me persequantur ab illo* tempore: cernis *quantas difficultates tu ipse patiaris.*

Bis

N O T Æ.

sunt *dentes*. Hic leonis *arma* sunt ungues, dentes: unde dicuntur *leones exarmati*, quibus ungues & dentes evulsi sunt.

7. *Toros*.) Sunt eminentiæ musculorum nodosæ ac tumentes, circa cervicem aliasque corporis partes.

11. *Retractent*.) Fidem datam revocent per aliud pactum & quasi contractum.

13. *Fer sacra ... concipe fœdus*.) Ad ejusmodi fœdera adhibebantur sacrificia & verba *concepta*, id est, certa solemniaque; infra, v. 169.

14. *Tartara*.) Inferorum pars infima. AE. 6. 134.

15. *Asiæ*.) Phrygiæ, sive Troadis, quæ est in minore Asia, AEn. 1. 385.

19. *O præstans &c.*) ORATIO Latini, qua conatur Turnum a spe conjugii & singulari certamine ad pacem revocare, ostenditque. I. Affinitatem illam Turni cum Latino esse inutilem; cum regnum utriusque satis absque illa virium conjunctione potens sit, cum sint urbes multæ Turno, divitiæ pariter atque animus, & fortitudo Latini populis, virgines in Latio plurimæ quas Turnus uxores optare possit. II. Esse illicitam, quippe a Diis prohibitam, AE. 7. 95. III. Esse perniciosam si quidem ex quo. Turni causa, Deorum voluntati obstitit, calamitatibus innumeris utraque gens oppressa est. IV. Si, inquit, te occiso, socium Æneam ex-

ce

Bis magna victi pugna, vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent nostro Tyberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum accire paratus;
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cætera dicet
Italia? ad mortem si te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam & connubia nostra petentem?
Respice res bello varias: miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe
Dividit. Haud quaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exsuperat magis, ægrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, & nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi Dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœminea tegat; & vanis sese occulat umbris.
At regina, nova pugnæ conterrita sorte,
Flebat, & ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrymas, per si quis Amatæ
Tangit honos animum: spes tu nunc una senectæ,
Tu requies miseræ: decus imperiumque Latini
Te penes: in te omnis domus inclinata recumbit.
Unum oro, desiste manum committere Teucris.

Qui

Bis superati magno prælio, vix defendimus hac *urbe spem Italiæ: fluctus Tyberis calent adhuc nostro cruore, & vasti agri albescunt ossibus. Quo revertor toties? quæ stultitia vertit sententiam* meam? *si paratus sum advocare* Trojanos *ad societatem Turno occiso: cur non potius extinguo bella* eo *salvo? Quid Rutuli* mihi *conjuncti, quid reliqua Italia dicet? si exposuerim morti te petentem filiam meam & nostram affinitatem (fortuna refellat* hæc *mea verba). Considera res mutabiles bello: miseresce patris senioris, quem jam tristem Ardea patria* tua *procul separat* a nobis. *Ferocia Turni nullo modo mitigatur* his *verbis: invalescit potius, & asperatur remedio. Cum primum potuit loqui, sic institit ore: Obsecro, bone* pater, *depone pro me hanc sollicitudinem, quam habes: & permittas me eligere mortem propter gloriam. Nos etiam, o pater, libramus manu jacula & ferrum non inutile: & sanguis exit e plaga* quam *nos* facimus. *Procul aberit ab eo mater Dea: quæ muliebri nebula protegat* eum *fugientem, &* ipsa *se abscondat inani caligine. Sed regina tremefacta nova conditione pugnæ lugebat, & retinebat generum iratum* ipsa *moritura: Turne, ego* peto unam rem, *per hos fletus; per gloriam Amatæ; si aliqua movet animum tuum: tu* jam *es unica spes senectutis* meæ: *tu es requies miseræ: regnum & gloria Latini* est *in tua potestate: familia omnis jam labefactata innititur tibi. Peto* rem *unam: omitte conserere manum* cum *Trojanis.*

Qui.

N O T Æ.

cepturus sum? quidni potius te salvo? V. Objicit sibi odia Rutulorum ob periculum Turni: Turno ipsi sollicitudinem doloremque Dauni patris, belli varios eventus, &c. De *Latio* & *Laurento*, AEn. 7. 54. 63.

34. *Bis magna victi pugna.*) *Prima* in exscensu navium, ubi occisus ab Ænea Mezentius, fugatus Turnus, AE. 10. 310. *Secunda* equestri, ubi cecidit Camilla. AE. 11. 597. De *Tyberi*, AE. 8. 330. De *Rutulis*, AEn. 7. 794.

43. *Parentis Longævi.*) *Dauni*, AE. 7. 56. *Ardeas*; urbs Rutulorum regia, AEn. 7. 410.

46. *Medendo.*) Dum ei medicina quæritur a Latino; gerundia enim ejusmodi sæpe passivam habent vim, Ecl. 8. 71. *Cantando rumpitur anguis.*

49. *Pacisci.*) Quasi optione gloriosæ mortis aut vitæ proposita, mortem consulto & veluti ex pacto eligere.

52. *Dea mater, &c.*) *Venus*, quæ a Diomedis impetu AEneam objecta nube defendit, AE. 10. 81.

56. *Turne per has, &c.*) ORATIO Amatæ ad Turnum, Veniliæ sororis suæ filium: non quidem ut eum ad pacem inflectat, abhorrebat enim ab AEneæ societate; sed ut avertat a singulari certamine, & iterum communi bello res tota committatur.

67. In-

Qui te cunque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent: simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum AEneam captiva videbo.
Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur; vel mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
Ardet in arma magis: paucisque affatur Amatam.
Ne quæso, ne me lacrymis, neve omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuncius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: cum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit;
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrum arma quiescant
Et Rutulum: nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes;
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectore plausa cavis, & colla comantia pectunt. Ipse

Quicumque casus tibi destinati sunt in hac pugna, ii destinati sunt etiam mihi, o Turne: statim abjiciam hanc lucem odiosam, nec aspiciam captiva Æneam generum. Lavinia rigata lacrymis secundum *genas ardentes audivit verba matris: huic ignis multus suffecit ruborem, & parsus est per vultum calefactum. Quemadmodum si aliquis tinxerit ebur Indicum purpura rubicunda; aut quando lilia candida rubescunt, mixta rosis multis. Puella exhibebat vultu tales colores. Amor agitat Turnum, & figit oculos in puella.* Hinc *magis accenditur ad pugnam: & alloquitur Amatam paucis verbis: O mater, ne, obsecro, ne prosequaris fletu & augurio tam* funesto *me descendentem ad prælium asperi Martis: non enim est* in *Turno potestas retardandæ mortis. O Idmon, fer nuntius regi Trojano hæc mea verba, non ei placitura: quando crastina Aurora invecta rubro curru primum rubebit in cœlo;* tunc *non ducat Trojanos contra Rutulos: cessent bella Trojanorum & Rutulorum: bellum terminetur nostro sanguine: Lavinia petatur uxor in illo campo. Postquam protulit hæc verba, & celer abiit in* domum suam: *petit equos & lætatur videns eos frementes in conspectu* suo: *quos Orithyia ipsa dedit Pilumno ornamentum, qui superarent nivem candore, ventos celeritate. Aurigæ festini circumsistunt, & palpant cavis manibus pectora* equorum *plausa, & pectunt colla crinita.* *Dein-*

N O T Æ.

67. *Indum.*) Ebur e dentibus elephantorum, qui frequentes in India, Asiæ maxima regione, Georg. 1. 57. *India mittit ebur.* De *ostro*, purpura ex ostreo expressa, Georg. 2. 506.

74. *Neque enim Turno mora libera mortis.*) Sensus ex superioribus aptus est. Ne putes me cessurum lacrymis, & posse revocari funesto illo doloris vestri omine. Si enim sum moriturus, ne sic quidem pugnam subterfugio: non enim mortalium ulli liberum est mortem retardare, cum dies fatalis imminet. Hunc locum Servius recenset in duodecim Virgilii insolubilibus. De *tyranno*, pro rege, bonam in partem, AE. 7. 266. De *Phrygia*, ubi Troas, AEn. 1. 385.

77. *Puniceis, &c.*) Vellicatur hic versus a criticis ob frequentem collisionem literæ *r*, & syllabarum affinium. De colore *puniceo*, rubro, Ecl. 5. 17. De *Aurora ejusque curru*, Georg. 1. 249. AE. 6. 535.

83. *Pilumno .... Orithyia.*) *Pilumnus*, abavus Turni, AE. 10. 76. *Orithyia*, Erechthæi Athenarum regis filia, rapta in Thraciam a Borea, Geor. 4. 463. Quæritur quomodo Pilumno Italo nota esse potuerit Orithyia, puella Attica in Thraciam translata. Respondet Turnebus, Pilumnum & Orithyiam hominum opinione Deos esse habitos, atque ita alterum alteri notum esse potuisse, poetam vero Orithyiam adhibuisse potius, quam aliud quodvis numen, quia Thracia semper equis nobi-

Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, & rubræ cornua cristæ:
Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti
Fecerat, & Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans: nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines,
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentes.
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt: oculis micat acribus ignis. Mugi-

Deinde ipse induit humeris loricam asperam auro & candido orichalco: simul accomodat ut gestentur, & gladium, & clypeum, & eminentias cristæ rubicundæ: gladium, inquam, quem ipse Deus præses ignis fabricaverat Dauno patri Turni, *& merserat ferventem aquis Stygiis. Deinde sumit* cum *robore hastam validam, quæ stabat in media domo admota magnæ columnæ, spolium Actoris Aurunci: & commovet* eam *trementem, inclamans: Nunc, o hasta quæ numquam fefellisti me vocantem, nunc adest tempus:* olim *te maximus Actor, nunc dextra Turni te gestat: da* ut *prosternam corpus, &* ut *disrumpam forti manu loricam direptam Phrygis effœminati, & ut inficiam pulvere capillos* ejus *crispatos ferro calido & fluente myrrha. Abripitur hoc furore, & scintillæ erumpunt e toto vultu furentis, ignis fulget vividis oculis:* Quem-

NOTÆ.

nobilis fuit. Sic Turni equus Thracius est, AE. 9. 49. Rhesi equi, Thracii, Æn. 1. 473. Diomedis equi, Thracii, Æ. 1. 756. Porro versus hic spondaicus est, nam *Orithyia* Ὠρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt *ει*, & *υι*.

87. *Alboque orichalco.*) Græce ὀρείχαλκος ab ὄρος, *mons*, & χαλκός, *æs*: estque *æs montanum*: non fulvum, ut æs vulgare, sed in album deflectens: Italice dicimus *ottone*. Ita Scaliger ad Festum, Vossius in Ethym. Latini syllabam secundam, quæ longa est, & natura sua, & apud Callimachum in lavacro Palladis, v. 19. brevem fecerunt: ut Virgilius hic & Horatius, A. P. v. 203. *Tibia non, ut nunc, orichalco vincta, tubæque æmula*. Cum autem aliquando commutabiles apud Latinos fuerint literæ *o* & *au*: quemadmodum *explodo* est a *plaudo*; quemadmodum scripsere veteres *olla* & *aula*, *caudex* & *codex*, &c. sic reperimus apud Plautum *aurichalcum* pro *orichalco*. Unde Grammatici aliquot imperite metallum esse putaverunt ex *auro* & *ære* mixtum, cujusmodi nullum esse constat. Id vero, quale nunc habemus, non e terra natum, sed arte factum est: testaturque Plinius, l. 34. a. suo tempore jamdudum desiisse, effœta tellure.

88. *Habendo.*) Gerundium passivæ facultatis, supra, v. 46.

89. *Cornua cristæ.*) Non vera *cornua*, qualia Pyrrhus galeæ ad terrorem hircina addebat, ex Plutarcho, sed cristam geminam e jubis equinis, aut plumis, e galeæ vertice hinc inde eminentem, instar cornuum, Æ. 6. 779. *Geminæ stant vertice cristæ*.

90. *Ignipotens Deus*, &c.) *Vulcanus* arma Æneæ fabricavit, AE. 8. 370. nec Turno quoque deesse ejus artem voluit poeta, ad augendam heroum suorum dignitatem. De *Vulcano*, ibid. & Georg. 1. 295. De *Dauno*, AEn. 7. 56.

91. *Stygia candentem*, &c.) *Candens*, ex Gellio est aliquando *albicans*, aliquando *fervens* quæ enim incalescunt, ex nimio fervore quandoque albicant. *Aqua tinxerat* ensem Vulcanus, sic enim chalybs immersione temperatur. *Aqua Stygia*, ad quandam veluti magicam consecrationem, quemadmodum innuit Donatus. Aquæ enim infernæ in magicis sacris expetebantur, AE. 4. 512. Ego vero suspicor id factum a Vulcano, ut ensem illum frangi non posse probaret. *Stygis* enim Arcadiæ fontis, qui inde a Poetis ad inferos traductus est, ea vis erat, ut vasa cujuslibet metalli distringeret, nec possent ejus aquæ, nisi equi ungula, contineri, AEn. 6. 323.

94. *Actoris Aurunci spolium.*) Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat. De *Auruncis*, Italiæ populis, inter Volscos & Campanos, AEn. 7. 54.

99. *Semiviri Phrygis*, &c.) Cur id nominis Phrygibus, & Æneæ tribuatur, jam dictum, Æ. 4. 215. ubi de capillis unguento delibutis. De *Phrygia*, in qua Troas: AEn. 1. 385.

100. *Vibratos*, &c.) *Calamistro crispatos*. Fuit autem *calamistrum*, acus ferrea, longior, aliquando fistulæ instar cava: quæ calefacta sub cinere, & capillis adhibita eos intorquebat: a similitudine cum *calamo* seu arundine nomen habuit. Hujus artis ministri, *ciniflones* & *cinerarii* vocabantur, quod ad calefaciendum calamistrum starent in cineres.

Myrrhaque madentes.) *Myrrha*, arbuscula est, in Arabia præsertim nascens: altitudo ejus ad quinque cubita nec sine spina, caudice duro & intor-

Mugitus veluti cum prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, & sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
AEneas acuit Martem, & se suscitat ira:
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mœstique metum solatur Iuli,
Fata docens: regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, & pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.
Campum ad certamen, magnæ sub mœnibus urbis,
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant.
In medioque focos, & Dis communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant
Velati lino, & verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis; hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis.

Haud

Quemadmodum quando taurus emittit mugitus terribiles ad præludium pugnæ, & obluctans in truncum arboris conatur irasci adversus cornua, & provocat ventos ictibus, & parat se ad pugnam, disjectis arenis. Interea Æneas terribilis sub armatura materna non minus parat pugnam, & furore commovet se, lætus bellum dirimi proposito fœdere: Tum consolatur socios & timorem Iuli solliciti, aperiens ipsis *fata: jubetque viros reportare Latino certum responsum & proponere conditiones pacis. Vix sequens dies nata illustrabat luce supremos montes: quando equi Solis erigunt se primum e profundo mari, & emittunt lucem naribus patulis, Viri Rutuli, & Trojani dimetientes parabant campum ad pugnam, juxta muros magnæ urbis: & in medio* campo *focos & aras e cespite Diis communibus: alii portabant aquam & ignem, operti lino, & cincti verbena* circa *capita. Exercitus Italorum prodit, & agmina hastata effundunt se plenis portis: hinc totus exercitus Trojanus & Tyrrhenus exit* sub *armis variis:*

non

N O T Æ.

intorto, cortice levi, folio olivæ fere simili. Succus inde sponte exsudat certis temporibus, tum incisione exprimitur, diciturque *stacte* vel *myrrha*, Plin. l. 12. 15. Condiendis cadaveribus; & imbuendis capillis, aliisque ejusmodi deliciis adhibebatur.

101. *Furiis*.) Furiosis motibus, quasi quibusdam furiis, AEn. 6. 572.

115. *Solis* equi.) Quatuor, de quibus AE. 5. 105. *Gurgite* pro mari, AEn. 1. 122.

118. *Focos ...aras Gramineas*.) Aras e cespite, seu terra cum herbis avulsa, in quibus ignis imponeretur *foveretur que*: atque ita *aræ* fuat ipsi *foci*.

Diis communibus.) *Communes Dii* multis modis sumuntur. Qui certam cœli zonam regionemque non habent; qualis Cybele mater Deorum: cum certam habeant, Jupiter, Juno, Mercurius, Venus, &c. II. Qui apud omnes homines coluntur, ut Sol, Luna, Mars, &c. III. Hic ad rem melius, qui ab Rutulis, ac Trojanis ad pacem communiter invocandi erant. Ita fere Servius.

119. *Fontemque ignemque*.) Servius, *ad faciendа fœdera aqua et ignis adhibentur: unde contra, quos arcere volumus a nostro consortio, eis aqua & igni interdicimus*, id est, *rebus quibus consortia copulantur*. Erat autem necessaria sacrificiis aqua, vel ad lustrandos adstantes, vel ad purgandum corpus ante sacrificium, vel ad alios victimarum usus. *Fontem* posuit pro aqua.

120. *Velati lino*, &c.) Id quasi certum statuitur a Servio; *feciales*, qui sanciendis fœderibus ministri adhibebantur, numquam lineam tulisse vestem. Unde triplex opinio de hac Virgilii voce. I. Servius ait, fœdus illud irritum fore; Virgilium vero, quoties rebus exitum daturus non est, toties iis infirma & inauspicata dare principia. Sic Æneas in Thracia condens urbem, taurum Jovi contra ritum sacrificat, Æn. 3. 21. II. Palleratu & Scaliger explicant *linum* non de veste, sed de filo sive licio, quo flamines & alii caput per æstatem cingebant, & ut Varronis ac Livii verbis utar, *velabant*: unde *flamines*, quasi *filamines*, vocabantur Æn. 8. 664. III. Niger & Hyginus apud Servium legunt *velati limo*: & explicant *limum*, vestem ab umbilico ad pedes, cujus in extrema ora erat purpura *lima*, id est flexuosa. Sed vestis illa poparum erat, sive infimorum sacrificii ministrorum. Quare adhæreo secundæ opinioni.

Verbena.) Proprie certa est herbæ species, Ital. *Verbena*; communiter tamen sumebatur

pro

Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori:
Et genus Assaraci Mnestheus, & fortis Asylas;
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt tellure hastas, & scuta reclinant.
Tum studio effusæ matres, & vulgus inermum,
Invalidique senes, turres & tecta domorum
Obsedere: alii portis sublimibus astant.
At Juno ex summo, qui nunc Albanus habetur,
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat, & ambas
Laurentum Troumque acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit.
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quæcunque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, cœlique libens in parte locarim.
Disce tuum, (ne me incuses) Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum & tua mœnia texi:

Nunc

non aliter armati ferro, quam si durum Martis certamen appellet eos. *Ipsi etiam duces splendidi auro, & purpura currunt inter media millia: & Mnestheus proles Assaraci, & generosus Asylas: & Messapus agitator equorum, soboles Neptuni. Et postquam unusquisque recessit in suum locum signo indicto: figunt hastas humi, & deponunt clypeos. Tunc cupiditate vi*dendi *egressæ matres, & plebs sine armis, & senes infirmi, impleverunt turres & tecta domorum: alii stant in altis portis. At Juno aspiciens ex alto colle, qui nunc vocatur Albanus (tunc nec nomen nec honor aut fama erat* huic *colli) videbat campum, & geminum exercitum Laurentinorum & Trojanorum, & urbem Latini. Statim Dea sic allocuta est Deam sororem Turni, quæ præest stagnis & fluviis strepentibus: Jupiter rex summus cœli addixit illi hunc honorem ob virginitatem ei ablatam: Nympha, ornamentum amnium, dilectissima meo animo: nosti quomodo prætulerim te solam omnibus Latinis, quæcumque ascenderunt ingratum lectum summi Jovis, &* quomodo *sponte constituerim te participem cœli. O Juturna, ne accuses me, accipe* causam *luctus tui. Quatenus fortuna visa est* id *tolerare, & Parcæ permittebant res Latii procedere; defendi Turnum & urbem tuam.*

Nunc

NOTÆ.

pro qualibet herba vel fronde, laurea, myrtea, &c. e sacro loco evulsa Ecl. 8. 65.

121. *Legio Ausonidum, pilata, &c.*) *Legio*, pars exercitus certo numero definita: hic pro toto exercitu, Georg. 2. 279. *Pilata*, armata pilis hastilibus, Æn. 7. 664.

123. *Tyrrhenus*. Sub Tarchonte, socio Æneæ, 8. 479. Æn. 2. 781.

127. *Genus Assaraci Mnestheus, &c.*) Igitur sanguine junctus Æneæ, qui ab Assaraco genus ducebat, Æn. 1. 288. De *Asyla*, Æn. 11. 620. De *Messapo*, Æn. 7. 691.

134. *Albanus, &c.*) De hoc monte, Æn. 8. 48. Æn. 9. 387.

139. *Diva Deam*.) Dicunt Grammatici, *Deos* uisse æternos: *Divos*, ex hominibus assumptos. Tamen Virgilius nomen utrumque confundit. Æn. 1. 486. Pallas vocatur *Diva*.

Stagnis quæ, &c.) *Juturna*, soror Turni, *Nais* ab Ovidio vocatur, Fast. 2. 585. id est, Nympha aquatilis. Hunc ei honorem a Jove in præmium ereptæ pudicitiæ concessum ait Virgilius. Ovidius etiam ante amores Jovis ei attribuit. Fons ejus & lacus ex Albani montis radicibus in Tyberim influit, celebri apud veteres aquarum salubritate: vocant hodie nonnulli *Lago di Turno*: alii, *di Volturno*: cum esset prius *Lago di Juturna*, inquit Cluverius.

144. *Jovis ingratum cubile*.) Commutatio, pro *Cubile Jovis ingrati*, & in servando conjugio parum fidi. *Locarim*, Locari a Jove passa sim.

147. *Parcæ*.) Tres, quæ pro fatis hic usurpantur, Ecl. 4. 47.

152. *Si*

Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis:
Parcarumque dies & vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu pro germano si quid præsentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, cum lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno,
Accelera, & fratrem, si quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, & tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater AEneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo & cœlestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris: puraque in veste sacerdos
Setigeræ fœtum suis, intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris. Illi

Nunc cognosco juvenem certare fatis inæqualibus: & dies appropinquat Parcarum & potestas adversa. Non possum videre oculis hoc certamen, & fœdera. Tu si audes aliquid utilius pro fratre tuo, perfice illud, *decet: fortasse meliora succedent miseris. Vix ea* dicta fuerant, *cum Juturna fudit oculis lacrymas, & verberavit manu pectus decorum ter, ac quater. Juno filia Saturni inquit: Non est hoc tempus ad lacrymas: propera, & subtrahe fratrem morti, si est aliqua ratio: vel tu excita bellum, & dissipa fœdus inceptum:* ego sum tibi *auctor ut id audeas. Sic exhortata reliquit* eam *dubiam & turbatam tristi sollicitudine animi. Interim reges* vehuntur: *Latinus magno apparatu, curru* a *quatuor equis* tracto, *cui duodecim radii aurati circumeunt caput rutilum ornamentum Solis avi. Turnus vehitur binis equis candidis librans manu duo jacula lata cuspide. Inde pater Æneas, caput gentis Romanæ, resplendens clypeo cœlesti & armis divinis. Et Ascanius adstat comes, secunda spes magnæ Romæ. Exeunt e castris: & sacerdos in veste candida adducit fœtum porcæ setosæ & ovem intonsam & statuit victimas ad aras accensas.* *Illi*

NOTÆ.

152. *Si quid præsentius audes, &c.*) Non quod Nympham se Deum Regina potentiorem putet; sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

161. *Interea reges, &c.*) Adumbrata hæc pompa fœderis ad Homeri exemplum, Il. 3. ubi Agamemnon & Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus: *interea reges .... procedunt castris*. Potest tamen & absque parenthesi intelligi si dicatur Poeta a plurali numero ad singularem statim deflexisse; pro *interea reges vehuntur: Latinus quidem curru quadrijuge, &c.*

164. *Solis avi, &c.*) Dixit Virgilius, Æn. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* Nympham; avum, *Picum*. Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* & Ulyssis, in Theogon. v. 1013. Circe autem filia fuit Solis, Æn. 3. 386. Æn. 7. 10. At huic aperte adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æn. 7. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam Nympham Latini matrem, ipsam esse Italo nomine *Circen*. At eo ipso libri septimi initio Virgilius aperte Circen a Marica distinguit: cum vocat Maricam, *Laurentem* nympham; Circen autem *Ææam*, id est, Colchicam. Æn. 3. 386. III. Ego existimo *Circen*, Conjugis loco habitam a *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse: ipsumque deinde Picum in avem mutasse, quod ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et vero Circe vocatur Pici *conjux*, Æn. 7. 189. quod tamen videtur ab Ovidii narratione paulum discedere, quam ibidem attulimus.

165. *Bina hastilia.*) *Pila*, qualia duo simul ferre inde soliti sunt milites Romani, Æn. 7. 664. *Crispans*: quatiendo quasi sinuans & flectens.

167. *Sidereo clypeo.*) Vel instar siderum fulgente: vel quem in cœlo Venus a Vulcano petierat, vel quem Deus ipse Volcanus in Hiera insula fabricaverat, Æn. 8. 370.

168. *Spes altera Romæ.*) Æneas enim prima, Ascanius secunda. Quod ajunt, Ciceronem quod-

 dam

Illi ad surgentem conversi lumina Solem,
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius AEneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis, & hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:
Et pater omnipotens, & tu Saturnia Juno;
Jam melior, jam, Diva, precor: tuque, inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques,
Fontesque fluviosque voco, quæque ætheris alti
Relligio, & quæ cæruleo sunt numina ponto.
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem:
Cedet Julus agris: nec post arma ulla rebelles
AEneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem,
(Ut potius reor, & potius Di numine firment)
Non ego, nec Teucris Italos parere jubebo.
Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra Deosque dabo: socer arma Latinus habeto,
Imperium solemne socer: mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior AEneas: sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram: Hæc

Illi conversi oculis ad Solem orientem, spargunt manibus frumentum salsum, & signant gladio summa capita victimarum, & effundunt pateras in aras. Tum pius Æneas nudato gladio sic orat. Esto nunc testis mihi oranti, o Sol, & hæc terra pro qua potui tolerare tot labores, & tu, *o pater omnipotens, & tu, o Juno, Saturni filia, jam, o Diva, iam* mihi *mitior*, ut *oro: & tu, o gloriose Mars, qui pater tenes omnia bella sub sua potestate: & fontes, & fluvios invoco, & quæcumque est divinitas in alto aere, & quicumque sunt Dii sub mari cæruleo. Si forte victoria iverit ad Turnum Italum; æquum est* nos *victos abire in urbem Evandri: Julus abibit* ex his *campis; nec Æneadæ rebelles inferent deinceps* vobis *bellum ullum, aut provocabunt armis hæc regna. Si vero victoria concesserit nobis Martem propitium, ut potius spero, & potius Dii confirment spem* meam *auctoritate sua; ego neque cogam Italos obtemperare Trojanis, neque arrogo mihi imperium: ambæ nationes indomitæ jungent se legibus æqualibus in fœdus perpetuum.* Ego *distribuam religiones, & Deos: socer Latinus curet bella, socer superum imperium: Trojani exstruent mihi urbem, & Lavinia imponet nomen urbi: Æneas sic* dixit *primus: Latinus deinde sic sequitur aspiciens in cœlum, & erigit dextram ad astra:* *O Ænea,*

N O T Æ.

dam e Virgilii carminibus audientem, has in voces erupisse, falsum ostendimus in argumento Ecl. 6.

169. *Pura in veste.*) Donatus, *colore alba, nec purpuræ variata picturis*. Festus, *non fulgurita; non funesta*, id est, quæ funeri adhibita non fuisset. Alii communiter; *carente maculis*.

170. *Setigeræ suis, &c.*) *Ovis* pro Ænea adhibetur Græco fere more. Nam Græci apud Homerum, Iliad 3.103. agnos ad fœdus statuunt. *Porcus*, pro Latino, more Romano aut Italo, de quo more Æ 8. 641. De *ovibus bidentibus*, Æ. 4. 57. De *conversione ad orientem* in auspiciis & sacris rebus, Ecl. 9. 15.

173. *Fruges salsas, &c.*) I. *Molam*, ex purissimo frumento, *salso*, tosto, ac molito victimarum capiti imponunt, quæ proprie est *immolatio*, Æn. 3. 133. II. Pilos e capite victimarum secant, Æn. 6. 243. in Notis. III. Vina invergunt in frontem victimarum & ipsa altaria, quæ *libatio* erat ibid. Æ. 1. 740. Atque illi primi erant sacrificii apparatus.

176. *Esto nunc Sol testis, &c.*) *Sol, Terra, Jupiter, Juno, Mars, &c.* Communes illi sunt utriusque generis Dii, de quibus v. 118.

183. *Ausonio Turno.* Italo, Æn. 7. 54.

184. *Evandri ad Urbem.*) Pallanteum; Æ. 8. 51.

185. *Cedet Julus.*) Ut ostendat, se non tam sibi, quam posteris suis & genti, sedem quærere.

187. *Nostrum Martem.*) Faventem. Infra, v. 540. *Nec Di texere Cupentum, Ænea veniente, sui.*

198. *Latonæque genus duplex.*) *Apollinem*, Solem; & *Dianam*, Lunam: Latona ex Jove editos in insula Delo, Ecl. 3. 97. Æn. 3, 74. 77.

Ja-

Digitized by Google

Hæc eadem, AEnea, terram, mare, sidera juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque Deum infernam, & diri sacraria Ditis.
Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit.
Tango aras, mediosque ignes, & numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis nec fœdera rumpet,
Quo res cunque cadent: nec me vis ulla volentem
Avertet: non, si tellurem effundat in undas
Diluvio miscens; cœlumve in Tartara solvat:
Ut sceptrum hoc (dextra sceptrum nam forte gerebat)
Numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras:
Cum semel in sylvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas & brachia ferro:
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, & viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, & vario misceri pectora motu:
Tum magis, ut propius cernunt non viribus æquis. Ad-

O Ænea, juro hæc eadem sidera, mare, terram & geminam prolem Latonæ & Janum bifrontem, & potestatem infernam Deorum, & penetralia sævi Plutonis. Audiat hæc pater ille, qui firmat fulmine fœdera. Tango aras, & ignes in medio earum, & attestor Deos: nulla dies auferet Italis hanc pacem, neque hæc fœdera, quomodocumque res succedant: nec ulla potentia abducet me ab iis *volentem: non, etiamsi* illa potentia *dissolvat terram in aquas confundens* eam *diluvio; aut dejiciat cælum in inferos. Quemadmodum hoc sceptrum (nam forte tenebat* manu *dextra sceptrum) numquam emittet ramulos nec umbracula levibus foliis: ex quo primum in sylvis abscissum ex infimo trunco separatum a matre, & ferro amisit frondes & ramulos: quondam arbor, nunc manus fabri cinxit* illam *ære pulchro, & dedit portandam regibus Latinis. Talibus verbis confirmabant fœdera inter se, in medio conspectu principum: tunc* juxta *morem sacras victimas occidunt in ignem, & extrahunt viscera* ex iisdem adhuc *spirantibus, & tegunt altaria lancibus plenis. At vero* cœgit *certamen illud jampridem videri Rutulis inæquale, & animi turbari vario motu: & tunc magis, cum propius vident* duces *non* esse *pari robore.* *Auget*

NOTÆ.

Janumque bifrontem.) Italorum regem ac numen fœderibus adhiberi solitum, AE. 6. 607. 610.

199. *Vim Deum infernam.*) Pro *Diis ipsis infernis*. Iliad. 3. 105. Πριάμοιο βίην *Priami vim*, pro *ipso Priamo*. Et AE. 4. 132. *Odora canum vis*, pro *ipsis canibus*.

Sacraria Ditis.) *Dis*, Pluto est Georg. 4. 467. *Sacrarium*, sanctuarium, locus templi intimus, ubi præcipua numinis religio: hic regia est Plutonis, de qua AE. 6. 630. Quidam hanc infernam regiam, *sacram* dici putant quasi *exsecrabilem*, ut AE. 3. 57. *Auri sacra fames*.

200. *Fœdera fulmine sancit.*) Quia per coruscationes fulmine fœdera confirmantur: ita Servius. Vel quia Jupiter ultor est violati fœderis, percussis fulmine fœdifragis; ita Turnebus. Unde fecialis porcam feriens in solemni fœderum formula sic precabatur Jovem: *illis legibus populus non deficiet. Si prior defecerit, publico consilio, dolo malo: tu illo die Jupiter populum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito; quanto magis potes pollesque*. Ita Livius, l. 2.

201. *Tango aras.*) Mos jurantium, supplicantium, sacrificantium, ut aras & simulacra & res sacras manu contingant: qui mos ad nos etiam transiit, ut jurantes sacris libris manum imponamus, AEn. 4. 219.

204. *Tellurem effundat in undas.*) Servius hypallagen sive commutationem hic agnoscit: pro, *undas effundat in tellurem*. Ego minime, sed cum fere undecumque mare terram ambiat, interpretor de terræ compage in undas dissolvenda. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, AEn. 6. 134.

206. *Ut sceptrum hoc, &c.*) Apta est e superioribus sententia; *nec me vis ulla volentem avertet .... ut sceptrum hoc numquam fundet virgulta, &c.* Petita est illa comparatio ex Homero totidem fere verbis, Iliad. 1. 234. Et quamquam solemne fuit regum jusjurandum sceptri sublatio; ut monet Aristoteles Polit. 3. ab illa tamen nimis curiosa sceptri descriptione abstinere potuit debuitque Virgilius.

209. *Matre caret.*) Vel terra, nam, *non jam mater alit tellus*, AE. 11. 71. Vel arbore: nam, *parva sub ingenti matris se subjicit umbra*, G. 2. 19.

213. *Rite sacratas.*) Immolatione, sectione pilorum, libatione, supra, v. 178.

215. *Oneratis lancibus, &c.*) Vasis escariis in qui-

Adjuvat incessu tacito progressus, & aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Tabentesque genæ, & juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, & vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti,
(Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, & ipse acerrimus armis)
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En omnes & Troes & Arcades hic sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magis atque magis: serpitque per agmina murmur:
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini:
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant; nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, & Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, & alto
Dat signum cœlo: quo non præsentius ullum
Turbavit mentes Italas monstroque fefellit. Nam-

Auget hanc opinionem *Turnus*, *progressus gradu tacito*, *& suppliciter dejectis oculis venerans aram*, *& malæ* ejus *liventes*, *& pallor in corpore juvenili*. *Juturna soror* ejus *statim atque vidit hunc sermonem invalescere*, *& animos plebis mobiles dissentire*, *per medium exercitum*, *similis specie Camerti* (*cui origo illustris a majoribus*, *& splendida fama paternæ fortitudinis*, *& ipse* erat *fortissimus bello*) *immittit se per medium exercitum*, *non ignara rerum*, *& spargit varios rumores*, *& dicit talia*: *Non pudet* vos *o Rutuli*, *objicere vitam unius pro iis omnibus? nonne sumus pares robore? ecce omnes & Trojani & Arcades adsunt hic*, *& Etruria inimica Turno*, *exercitus* ille *a fatis immissus*: *si secundus* quisque nostrum *certet*, *vix unusquisque habebit hostem*. *Turnus quidem fama ascendet ad Deos*, *quorum aris consecrat se*, *& immortalis curret per ora: nos amissa patria cogemur obedire dominis ferocibus qui nunc otiosi consistimus* in *campis*. *Tum consilium juvenum confirmatum est magis ac magis talibus verbis & rumor spargitur per turmas*. *Ipsi Laurentes & ipsi Latini mutati sunt*: *qui modo optabant sibi requiem & securitatem rebus* suis; *nunc spectant arma*, *& cupiunt fœdus non factum*, *& miserescunt duræ conditionis Turni*. *Juturna addit his* rebus *aliud majus*, *& præbet ex alto cœlo ostentum*, *quo nullum opportunius turbavit animos Italos*, *& decepit prodigio*. *Sci-*

N O T Æ.

quibus structa & cumulata victimarum exta. *Lanx* nomen habet a *latitudine*: sicut *patina*, a *pateo*. Vossius tamen inter lancem & patinam id fere discriminis statuit: quod in *lance* carnes assæ, fructus, cibi simplices apponerentur; in patina cibi conditi, ut pisces, haberetque vulgo operculum.

231. *Troes & Arcades*, *&c.*) Gentes in Turnum fœderatæ. Trojani ÆNeæ: Arcades Evandri: Etrusci Tarcontis, AE. 8. 518. 479.

232. *Fatalisque manus*, *&c.*) Vel quia Latinorum agros petebant quasi fatis sibi debitos; vel potius, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, quia fato paratum sibi regem ÆNeam exspectaverant, AE. 8. 494. Bene ait *infesta* Etruria Turno: erat enim aliqua pars Etruriæ Turno addicta, duce Messapo, AEn. 7. 691. 695.

233. *Vix hostem alterni*.) Si secundus quisque nostrum, si media pars nostrum congrediatur, vix singuli hostem habebimus: id est, duo & amplius unicuique objicimur.

246. *Monstro*.) Ostento: quod monstratur & ostenditur signum futurorum petentibus.

247. *Ru-*

Digitized by Google

Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra,
Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali: cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu)
AEtheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus & ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus, primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc, votis, inquit, quod sæpe petivi.
Accipio, agnoscoque Deos. Me, me duce ferrum
Corripite, o Rutuli, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves; & litora vestra
Vi populet: petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit: vos unanimi densete catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, & adversos telum contorsit in hostes
Procurrens: sonitum dat stridula cornus, & auras
Certa secat: simul hoc; simul ingens clamor, & omnes
Turbati cunei calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat,
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus, & laterum juncturas fibula mordet, Egre-

Scilicet avis fulva Jovis, volans in aere rubicundo, persequebatur aves marinas & multitudinem strepitantem alatæ turbæ: cum repente ruens ad aquas, avida comprehendit pedibus aduncis cycnum eximium. Itali sustulerunt animos: & aves omnes (res mirabilis aspectu) cum sonitu convertuntur e fuga, & inumbrant alis aerem, & velut *nube coacta urgent hostem per aerem: donec cessit avis, victa* earum *vi & ipso pondere* cycni, *& dimisit prædam ex unguibus in flumen, & longe aufugit inter nubes. Tunc autem Rutuli venerantur ostentum illud clamore, & explicant manus, & augur Tolumnius primus ait: Hoc erat, hoc, quod sæpe petivi votis: admitto* omen *& agnosco Deos. Me, me auctore sumite ferrum, o Rutuli, quos iniquus advena terret bello, sicut embecillas volucres, & per vim vastat litora vestra: ille arripiet fugam, & longe permittet vela mari: vos concordes colligite agmina, & prælio defendite regem vobis ereptum.* Sic *dixit, & irrumpens vibravit hastam in hostes oppositos: hasta cornea stridens emisit sonum, & aerem certa dividit: simul hoc* fit *; simul clamor magnus* oritur*: & omnes ordines perturbati* sunt, *& animi accensi tumultu. Cum forte novem formosa corpora fratrum starent adversum: quos fidelis uxor Tyrrhena una ediderat Gylippo Arcadi: hasta volans transfodit unum illorum circa medium* corpus, per *costas, qua balteus consutus atteritur ventre, &* qua *fibula stringit juncturas laterum, & ster-*

NOTÆ.

247. *Rubra Jovis ales in æthra:*) *Æthra, æthræ:* nomen primæ declinationis, αἴθρα; idem est atque æther. *Æther* autem, juxta Anaxagoram & Ciceronem, est illa veterum sphæra ignis aerem ambiens, ab αἴθειν, *ardere*, ideo *rubra* a Virgilio dicta: juxta alios, est cœli totius & siderum compago, ab ἀεὶ θεῖν; *semper currere*. Hic pro *aere* universim sumitur. De *Jovis alite*, aquila, Æ. 5. 255.

257. *Augurium, &c.*) Proprie, erat enim signum petitum ex *avibus*, AE. 2. 703. Et scite quidem Rutuli Æneam in aquila, Turnum in cycno, seipsos in avibus agnoscebant: sed falsum erat augurium, non a Deo fatorum administro, sed a Juturna immissum, ad disturbandum fœdus & mortem Turni retardandam.

264. *Densete.*) Veteri more, pro *densate*, Æ. 10. 432.

267. *Cornus.*) Hasta ex arbore *corno, corniolo*, Georg. 2. 34.

169. *Cunei.*) Ordines peditum, sic dicti ab agminum figura: infra, v. 575.

274. *Balteus, & laterum juncturas, &c.*) Fibula,

Egregium forma juvenem & fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque extendit arena.
At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum: hinc densi rursus inundant
Troes, Agyllinique, & pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras: it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber:
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus,
Pulsatos referens infecto fœdere Divos.
Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, & strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo, ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris,
In caput, inque humeros: at fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet, hæc melior magnis data victima Divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Chorinæus ab ara
Corripit, & venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit, Nido-

& sternit in *flavam arenam juvenem* illum *insignem pulchritudine. Sed fratres* ejus, *turba generosa & concitata dolore, partim educunt enses manibus, partim apprehendunt* tela *missilia ferrea, & irrumpunt* veluti *cæci: adversus quos irruunt agmina Laurentinorum: deinde iterum effunduntur conferti Trojani, & Etrusci, & Arcades pictis armis. Sic idem amor dimicandi ferro occupat omnes. Spoliaverunt altaria, nubes confusa jaculorum spargitur toto aere: & pluvia ferrea imminet: jaciunt pocula & ignes. Ipse* rex *Latinus fugit, reportans Deos disjectos fœdere non perfecto. Alii alligant* equos *curribus, vel saltu imponunt corpora equis, & instant nudis ensibus. Messapus cupidus turbare fœdus proturbat equo objecto, Aulesten, regem Etruscum, & ferentem ornamenta regis: ille recedens cadit, & infelix a tergo immiscetur aris aversis, per caput & humeros:* at cum *hasta accurrit ardens Messapus, & sublimis* ex *equo ferit* eum *graviter hasta trabali multum deprecantem, & sic loquitur: Habet hoc* vulnus: *hæc hostia convenientior oblata* est *magnis Diis. Itali accurrunt & nudant membra calida. Chorinæus arripit ex ara torrem semiustum, & occurrens intercipit flammis vultum Ebusi irruentis & inferentis vulnus: magna barba refulsit illi,* &

NOTÆ.

bula, claviculus, extrema baltei connectens. *Latera* baltei intelligit, non corporis.

277. *Phalanx*.) Vox Macedonica: peditum agmen, AEn. 6. 489.

281. *Agyllini*.) Etrusci, Æneæ socii, ex urbe *Agyllina* sive *Carite*, nunc *Cerveteri*. Æn. 7. 652. AEn. 8. 479.

285. *Crateras, &c.*) Pocula: quibus vina fundebant, cruoremque victimarum, Græca vox κρατὴρ, Ecl. 5. 68. *Focos*, partes ararum gramineatum, ubi accensus ignis fuerat, supra, v. 118.

287. *Infrænant currus*.) Equos frænatos curtui alligant.

288. *Subjiciunt in equos*.) Superjiciunt: de vi præpositionis illius. Ecl. 1. 46. Ecl. 10. 74.

290. *Regem.... Tyrrhenum Aulesten*.) Unum e regibus Tyrrhenis, sive Lucumonibus: de quibus AE. 10. 164. 166. Tales fuere *Mezentius*, *Messapus* ex Turni partibus, *Massicus*, *Osinius*, ex partibus AEneæ, ib.

394. *Telo trabali*.) Magno instar *trabis*. Unde apud Statium *hasta trabalis*; apud Claudianum, *trabale sceptrum*: apud Horatium, *clavi trabales*.

296. *Hoc habet*.) Vel habet, simpliciter explicatur a Servio; *percussus est letali vulnere, habet vulnus letale*: a Donato, *bene se res habet*: a Scaligero, *sic sic agendum est*. Servio assentior: quia vox est e gladiatoriis ludis repetita, ubi victor vulnerato a se ad- vers-

Digitized by Google

Nidoremque ambusta dedit : super ipse secutus
Cæsariem læva turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens, terræ applicat ipsum.
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet : ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, & sparso late rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos & ferreus urget
Somnus : in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat.
Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras : ictum jam fœdus, & omnes
Compositæ leges : mihi jus concurrere soli :
Me sinite, atque auferte metus : ego fœdera faxo
Firma manu : Turnum jam debent hæc mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est.
Incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta,
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne,
Attulerit ; pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus ut Æneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces : subita spe fervidus ardet :
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, & manibus molitur habenas ;
Multa virum volitans dat fortia corpora leto : Se-

& ustulata emisit nidorem : ipse Chorinæus *incurrens desuper apprehendit* manu *sinistra comam turbati hostis, & obluctans imposito genu sternit eum humi : sic fodit latus duro gladio. Podalirius sequens ense stricto Alsum pastorem,* & in *primo agmine fugientem inter arma, instat* illi : *ille reducta securi secat frontem mediam & mentum oppositi* hostis, *& late tegit arma diffuso cerebro. Acerba quies & ferreus somnus premit illi oculos, oculi clauduntur in perpetuam noctem. Sed pius Æneas capite aperto proferebat dextram exarmatam, inclamans vocabat suos : quo curritis? aut quænam hæc dissensio repentina oritur? O reprimite furorem : fœdus jam percussum est, & omnes conditiones constitutæ : mihi soli fas est pugnare : permittite me* pugnare, *& pellite timores : ego faciam manu* ut *fœdera constantia* sint : *hæc sacrificia jam addicunt mihi Turnum. Inter has voces, inter hæc talia verba, ecce sagitta stridens appulsa est pennis* ad *Æneam, ignotum* est *qua manu missa* sit, *quo impetu pulsa : quis præbuerit Rutulis tantam gloriam, an sors, an Deus : fama illustris* hujus *facti suppressa est, nec ullus gloriatus est vulnere Æneæ. Turnus cum vidit Æneam recedentem ab exercitu, & duces* ejus *turbatos ; fervidus accenditur spe improvisa : simul petit equos & arma, & confidens saltu erumpit in currum, & corripit habenas manibus. Currens dat morti plurima robusta corpora hominum :* disji-

N O T Æ.

versario sic insultabat. Terentius in Andr. *Certe captus est, habet.* Seneca in Agamemn. & Hercule Oetæo, *Habet, peractum est.*

Hæc melior victima.) Quam ovis & porcellus, qui fœderum Diis oblati sunt, v. 170.

298. *Chorinæus.*) Sacerdos Trojanus, qui ex officio propius aræ astabat, Æn. 6. 228. *Ambustum*, circumustum, Æn. 3. 257.

312. *Nudato capite, &c.*) Tam, ut hac pia confidentia ferociam Latinorum emolliret ; quam ut agnosceretur a suis, eisque voluntatem suam apertius significaret. Sic Julius Cæsar in acie pharsalica nuda manu & capite suis inclamabat ; *Parcite civibus* : apud Plutarchum & Appianum.

314. *Ictum jam fœdus.*) Cæsis jam victimis, v. 214. sacerdotum ferro ; non ictu lapidis, qui deinde mos Romanorum fuit, Æn. 8. 641.

316. *Faxo.*) *Fecero*, Æn. 11. 467.

317. *Turnum debent hæc mihi sacra.*) Ex quo verba fœderis concepimus ego & Latinus : ex eo Turnus mihi uni addictus est ; unus ego cum eo congredi possum : abstinete ab eo, & mihi permittite.

Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant: gemit ultima pulsu
Thraca pedum: circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, Dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque:
Hunc congressus, & hunc; illum eminus: eminus ambos
Imbrasidas, Glaucum atque Ladem: quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia, media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio, nec equis aspirat Achillis.

Hunc *disjicit plurimos semimortuos, aut sternit curru agmina, aut immittit fugientibus hastas abstractas* iisdem. *Qualis Mars* gaudens *sanguine, quando juxta fluenta frigidi Hebri efferatus sonat clypeo & furentes suscitans bella, equos impellit: illi patente campo currunt ante Austros & Zephyrum: ultima Thracia sonat pulsu pedum* equinorum: *& comites* illius *Dei, facies nigri Timoris, & Iræ, & insidiæ; circum rapiuntur. Talis Turnus gaudens impellit in medias pugnas equos fumantes sudore, insultans miserande hostibus interfectis: rapidæ ungulæ spargunt guttas sanguineas, & sanguis mixtus pulvere calcatur. Et jam dedit morti Sthenelum & Thamyrim, & Pholum: Thamyrim* quidem *& Pholum, aggressus cominus: Sthenelum* vero *eminus: eminus duos filios Imbrasi, Glaucum & Ladem: quos ipse Imbrasus educaverat* in *Lycia, & instruxerat pariter* artibus *militaribus, sive conserere manu, sive præcurrere ventos equo. Alia parte Eumedes rapitur in media certamina, soboles veteris Dolonis*, egregia in *bello, repræsentans nomine avum, manu & fortitudine patrem: qui* pater, *ut olim iret explorator in castra Græcorum, ausus* erat *petere sibi equos Achillis* in *mercedem*. Sed *Diomedes donavit illum alia mercede pro talibus cæptis, nec* amplius ille *optat equos Achillis*.

Cum

NOTÆ.

331. *Hebri, &c.*) Fluvii Thraciæ, hodie *Marissa*, Ecl. 10. 65. *Mavors*, Mars in Thracia natus Ecl. 9. 12. *Equi Martis* duo juxta aliquos, sed male, Pavor & timor, Georg. 3. 91. *Notus*, Auster ventus meridionalis, Ecl. 2. 58. *Zephyrus*, ventus occidentalis, Ecl. 5. 5. *Thraca*, pro *Thracia* quæ Græce est Θρᾴκη & Θρῄκη, Æn. 3. 14. *Increpat equor clypeo*: id est collisis hasta & clypeo. Vel *increpat* verborum neutrorum more, absque casu, id est *sonat*.

344. *Lycia.*) Asiæ minoris regio meridionalis est de qua Æn. 4. 143.

347. *Proles bello præclara Dolonis.*) Ironice: fuit enim Dolon bello ignavus, & hic Eumenes, ejus filius, satis ignominiose occiditur. Ita Cerdanus: cujus opinionem firmant sequentia verba, quæ omnino ironiam sapiunt: *illum Tydides alio pro talibus ausis Affecit pretio*, id est *morte*. Iliad. 10.299. Hector mercedem proponit ei, qui speculator ire voluerit ad Græcorum naves. Dolon Eumedis filius, vir dives, petit sibi promitti mercedis loco currum & equos Achillis: promisso confirmatus ad Græcos abit. Incidit in Ulyssem ac Diomedem. quibus metu mortis fatetur se speculatorem esse, Rhesum Thraciæ regem venisse Trojanorum auxilio, ejus copias incustoditas & somno sepultas jacere in litore, sibi currum & equos Achillis ab Hectore promissos, se præmii magnitudine adductum hoc munus suscepisse. Occiditur a Diomede: qui cum Ulysse clam ad Thracum castra subrepens, Rhesum interficit & ejus equos Trojæ fatales abripit. De *Rheso & ejus equis*, Æn. 1. 473. De *Peleo*, Achillis patre, Æn. 2. 263. De *Tydeo*, Diomedis patre Æn. 11. 243.

352. Nec

Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto,
Ante levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, & curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit; & pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, & alto
Fulgentem tinxit jugulo, atque hæc insuper addit:
En, agros, & quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
Huic comitem Buten, conjecta cuspide, mittit:
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque,
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.
Ac velut Edoni Boreæ cum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus,
Qua venti incubuere, fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quacunque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies: fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
Objecit sese ad currum, & spumantia frænis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, & summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat, & auxilium ducto mucrone petebat;

Quum

Cum Turnus vidit illum procul patente campo: prius persecutus ipsum *levi sagitta per longum aerem continuit equos* suos *binos, & exscendit e curru, atque incurrit lapso & semimortuo: & pede imposito* in *collum* ejus, *eripit ensem* ex ejus *dextera, & immersit splendentem profundo jugulo, & adjicit hæc super: Ecce, o vir Trojane, metire prostratus campos & Italiam quam appetisti bello: qui ausi sunt me lacessere ferro, reportant hæc præmia: sic struunt urbes. Mittit huic socium Buten, impacto jaculo, & Chlorea, & Sybarim, & Dareta, & Thersilochum, & Thymœten lapsum e collo equi* frequenter *lapsantis. Et sicut, quando flatus Thracii Boreæ sonat* per *profundum* mare *Ægæum, & fluctus abeunt ad litora;* tunc *nubes fugiunt* per *aerem, qua* parte *flant venti. Sic turmæ cedunt Turno, quacumque aperit* sibi *iter, & acies fugatæ rumpuntur: impetus provehit ipsum, & ventus adversus currui commovet cristam volantem. Phegeus non passus est* illum *imminentem* sibi *& furentem animo, Opposuit se ad currum, &* manu *dextra detorsit capita concitatorum equorum, spumantia ob frænum. Dum ipse rapitur, & inhæret jugo: hunc lata* Turni *lancea consequitur detectum, & impacta penetrat loricam duplicem, & stringit vulnere superficiem corporis. Tamen ille oppositus ibat objecto clypeo contra hostem, & educto gladio vocabat auxilium:* cum

N O T Æ.

352. *Nec equis aspirat Achillis.*) Pergit Poeta illudere Doloni, qui captus a Diomede, non amplius ad equos Achillis, sed ad vitam servandam aspirabat.

360. *Hesperiam, &c.*) Italiam, Æn. 1. 534.

364. *Sternacis equi cervice.*) Equo in anteriora genua prolapso, Thymœtes per ejus collum devolutus est. Ita Servius.

365. *Edoni Boreæ.*) Thracii; e Thracia septentrionali, in Græciam & mare Ægæum flantis. *Edoni*, Ἠδωνοί; Stephano & Straboni, l. 10. gens est Thraciæ incerti situs: unde ibidem apud Strabonem *Lycurgus* Thraciæ rex, *Edonus* appellatur. Hinc dixit Statius, *Edonas hyemes*. De *Borea*, Ecl. 7. 51. De *Ægæo* mari, Græciam a minore Asia separante, Æn. 3. 74.

367. *Fugam dant nubila.*) Ventus enim septentrionalis fugat nubes, meridionalis colligit.

375. *Lancea.*) Hasta, vox non Latina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium: Gallica, ex Diodoro Siculo.

Bilicem.) Bino textu; vel licio, sive filo, Æn. 3. 467.

391. *Iapis.*) Legunt aliqui *Iapyx*, sed hic ventus est, de quo Æn. 8. 710. Quæ duo ut distinguantur, tum diversa habent recti casus elementa, tum diversam obliquorum flexionem: flectit enim venti nomen Virgilius *Iapyx, Iapygis*: medici nomen Do-

Quum rota præcipitem & procursu concitus axis
Impulit, effunditque solo: Turnusque secutus
Imam inter galeam summi thoracis & oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Æneam Mnestheus, & fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, & infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit;
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides, acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.
Ille; ut depositi proferret fata parentis
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum & mœrentis Iuli.
Concursu lacrymisque immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequicquam trepidat, nequicquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.

Nulla

cum rota & axis cursu concitatus eum impulit, & stravit humi: & Turnus insecutus eum *inter infimam* oram *cassidis, & extremitates summæ loricæ, abscidit caput gladio, & reliquit truncum* in *pulvere. At vero dum Turnus edit strages in campis: interim Mnestheus, & fidelis Achates, & comes Ascanius, deposuerunt* in *castris Æneam sanguinolentum, firmantem longa hasta passus alternatim. Furit, & conatur abstrahere* cuspidem *teli fracto telo; & petit modum auxilii, qui celerrimus* sit: ut *secent plagam lato gladio, & intime aperiant latebram teli, & remittant se ad pugnam & jam aderat Iapis filius Jasi, carus præ cæteris Apollini: cui ipse Apollo, percitus magno amore, offerebat olim lætus suas artes, sua munera vaticinium, & musicam, & veloces sagittas. Ille, ut retardaret mortem desperati patris, maluit cognoscere vires herbarum & usum medicinæ, & exercere inglorius artem* illam *tacitam. Æneas stabat, acerbe fremens, innixus magnæ hastæ, magno juvenum & Ascanii dolentis concursu & fletibus immotus. Ille senex* Iapis, *cinctus replicata veste ex consuetudine medicorum, frustra deproperat plurima manu medica & validis herbis Phœbi, frustra commovet manu telum, & apprehendit ferrum mordaci forcipe.*

Nulla

N O T Æ.

natus apud Pierium, *Iapis, Iapieis*; Turnebus tamen, *Iapis Iapidis*; ex Ausonio, Epigr. 19. 7. *Idmonea quod vatem, medicum quod Iapida dicunt.*

393. *Suas artes.*) Apollinis artes fuerunt, I. *Vaticinia*, quorum variæ species habentur, AE. 3. 359. AEn. 10. 176. II. *Musica*, unde cum lyra pingitur, & Poetarum Deus est. Ecl. 4. 55. III. *Peritia jaculandi*, unde ipsi tribuitur pharetra, & ab Homero sæpe dicitur, ἑκατηβόλος, *longe jaculans*, AE. 6. 657. IV. *Medicina*, quam artem AEsculapio filio tradidisse dicitur, AEn. 7. 773.

395. *Depositi.*) *Desperati*. Deducta locutio e duplici more. Alterius meminit Servius, Isidorus, &c. ex Plutarcho, qui ait veteres solitos in publicum ægrotos proponere, quod *deponere* est: ut si quis prætereuntium, aut simili morbo fuisset ipse agitatus, aut quicquam remedii nosset, id ægro significaret. Alterius jam mentionem fecimus, AEn. 9. 486. ubi diximus, solitos veteres ad januam domus cadavera deponere, ut etiam nunc apud nos in usu est. Et generatim *positus*, est *jacens, mortuus*: ut diximus, AEn. 2. 644. ait enim Ovid. Heroid. 10. 124. *Nec positos artus unget amica manus*, id est, *jacentes*, neque enim ad januam domus, sed in ipsa domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est & Ovidius de

Nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apollo
Subvenit: & sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum
Stare vident: subeunt equites, & spicula castris
Densa cadunt mediis: it tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, & duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis, & flore comantem
Purpureo, non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit, hoc fuscum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; spargitque salubris
Ambrosiæ succos, & odoriferam panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longævus Iapis,
Ignorans: subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis:
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novæ rediere in pristina vires:
Arma citi properate viro: quid statis? Iapis,

Con-

Nulla fortuna juvat operam. Apollo auctor medicinæ *nullatenus succurrit: tamen sævus horror magis ac magis augetur in campis, & malum vicinius est. Jam vident aerem* totum *constare pulvere, appropinquant equites* Turni; *& jacula crebra cadunt in mediis castris: surgit ad cælum mæstus clamor juvenum pugnantium & morientium in pugna aspera. Tum Venus mater, commota immerito dolore filii, legit ex Ida Cretæa dictamnum, caulem frondibus lanuginosis, & diffusum* in *flores purpureos: herba illa non ignota est capris sylvestribus, cum leves sagittæ infixæ* sunt *tergo. Venus attulit hoc* dictamnum, *involuta nube obscura* circa *corpus: imbuit hoc* dictamno *undam nigrantem in patinis fulgentibus, occulte temperans: & miscet salutaris ambrosiæ succos, & panaceam odoratam. Senex Iapis, ignarus* rei, *lavit plagam aqua illa: & scilicet omnis dolor repente abiit e corpore, omnis sanguis constitit in ima plaga: & jam sagitta secuta manum exiit nullo* per vim *trahente, & novum robur redit ad consueta* officia. *Festinate celeres,* afferte *arma* huic *viro: cur moramini?* Sic *clamat Iapis, & pri-*

NOTÆ.

de Ponto, l. 2. 2. 45. *Jam prope depositus certe jam frigidus ager, &c.* Cic. 3. Verr. 5. *Ægram & prope depositam reipublica partem suscepisse.*

397. *Mutat artes.*) *Medicinam*, quam sic vocat, vel comparatione musicæ & vaticinii, quæ voce maxima constant. Vel quia parum famosa tum erat, & a servis fere exercebatur. Vel quia tunc, non voce & disceptatione ac perceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referebat: ut patet ex hoc Japide qui chirurgum hic præstat potius quam medicum: & ex ipsius Poetæ verbis, qui ipsi tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed etiam ipsum *usum medendi*.

401. *Pæonium.*) In morem Pæonis Deorum medici, 7. 769.

403. *Trepidat.*) Festinat, AEn. 9. 114. Georg. 4. 69. De *Phœbo & Apolline*, Ecl. 3. 62. 104.

407. *Pulvere cœlum stare.*) Plenum esse, AEn. 6. 300. De *Marte*, Ecl. 9. 12.

412. *Dictamnum, &c.*) *Dictamnus*, vel *dictamnum*; herba in sola Creta insula proveniens; *pulegio* forma affinis, *puleggio*: frondibus tamen latioribus, & lanuginosis: quare *puberes* hic dicuntur. Valet ad expellenda e vulneribus tela; cujus rei capræ & cervi Cretenses indicium dicuntur fecisse. Nomen habet a *Dictæo* monte Cretensis insulæ, in quo, ut & in *Ida* ejusdem insulæ monte reperitur. Damnant aliqui Virgilium, quod caulem & flores dictamno tribuerit; quos ei Plinius & Dioscorides auferunt. At vero Matthiolus ostendit Plinium errasse, errorem que suum ex corrupta Dioscoridis lectione hausisse; cum ex Theophrasto antiquiore rerum illarum scriptore, & Galeno, & experientia constet, flores, & caulem & semen in dictamno reperiri. Flores autem non singulares; sed singulis fere foliis adnascentes: unde *flore comans* dicitur.

417. *Labris.*) Vasis, in quibus lavabant: quasi *lavabris*. Vocat *fuscum amnem*, aquam variis infectam succis herbarum, quas Japis prius miscuerat, v. 402.

419. *Ambrosiæ &c. Panaceam.*) *Ambrosia* herba est quidem rutæ affinis: sed hic haud dubie cibus ille potusve Deorum, de quo Ecl. 5. 71. *Panacea*, quæ Columellæ *panax*, Plinio *panaces*, herba est fœniculo, anetho, & ferulæ aliquatenus affinis: admodum salutaris, & morborum omnium remedia nomine ipso promittens, ut ait Plinius, l. 25. 4. a πᾶν *omne* & ἄκος, *remedium*. Gallice nomine caret.

420. Stre-

Conclamat : primusque animos accendit in hostes.
Non hæc humanis opibus, non arte magistra
Proveniunt; neque te, Ænea, mea dextera servat:
Major agit Deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atque hinc : oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clypeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis : nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, & magna inter præmia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleverit ætas,
Sis memor: & te animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, & avunculus excitet Hector.
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens : simul agmine denso
Anteusque Mnestheusque ruunt : omnisque relictis
Turba fluit castris : tum cœco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus:
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit, agnovitque sonum, & tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium : miseris, heu, præscia longe
Horrescunt corda agricolis, dabit ille ruinas

Arbo-

& primus inflammat animos contra hostes: addens: *ista non accidunt humanis viribus, neque industria medicorum: neque manus mea te sanat, o Ænea. Deus potentior agit, & mittit te ad majores labores. Ille Æneas cupidus certaminis* jam *vestierat tibias* ocries *aureis hinc & inde: & aversatur moras, & quassat hastam. Postquam clypeus accommodus lateri, & thorax tergo adfuit: amplectitur Ascanium armis circumjectis, & osculans per cassidem summa ejus ora,* sic *loquitur: O puer, sume ex me exemplum virtutis & digni laboris; fortunæ* autem *ex aliis: mox dextera mea te bello securum faciet & ducet* tuam securitatem, *inter magna* sua *præmia. Tu mox, quando ætas provectior adoleverit, fac* ut *sis memor* meæ virtutis*: & pater Æneas atque avunculus Hector excitet te revolventem animo exempla tuorum. Postquam protulit hæc verba, extulit se e portis, altus, commovens manu grandem hastam: simul erumpunt* cum *magno numero Anteus & Mnestheus, & omnis multitudo exit desertis castris: tum campus turbatur obscuro pulvere, & terra tremit commota pulsu pedum. Turnus ex opposito tumulo vidit accedentes. Latini viderunt, & frigidus tremor, subrepsit in intima ossa. Juturna prima ante omnes Latinos audivit, & agnovit sonitum, & fugit trepida. Ille Æneas volat, & trahit* secum *densum agmen patente campo. Qualis, turbo cum effusa tempestate ruit ad terras per mare medium: heu! animi longo providi horrescunt miseris agricolis:* scilicet *ille* turbo *inferet calamitatem*

ar-

N O T Æ.

422. *Stetit.*) Fluere desiit.

430. *Suras.*) Pars tibiæ posterior, carnosa & ventricosa: pro tota tibia sumitur, quam vestiit Æneas aureis ocreis.

431. *Hastamque coruscat.*) Active, Æn. 5.642.

434. *Delibans oscula.*) Ore contingens ora: hunc enim esse locutionis hujus sensum ostendimus AE. 1. 260. *Oscula libavit natæ. Delibans*, leviter tangens, AEn. 1. 740.

436. *Fortunam ex aliis.*) Licet enim hoc Latino bello felix AEneas fuisset: tamen adversa fortuna jactatus catenus fuerat.

437. *Magna inter præmia ducet.*) Vel, *ducet te ad magna præmia, laudis, regni* &c. ut vult Servius: vel forte, *duces ac reputabis magni præmii loco, si post tot labores te defensum dare possit*: videtur enim AEn. Ascanii unius causa labores suscipere, supra v. 185.

440. *Avunculus Hector.*) Creusa enim, Ascanii mater, soror erat Hectoris, Priami filia, AE. 2. 772.

451. *Sidera.*) Tempestate, procella, quæ siderum ortu & occasu concitatur, AEn. 11. 260.

454. *Ruet*

Arboribus, ſtragemque ſatis, ruet omnia late.
Antevolant, ſonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in adverſos ductor Rhœteius hoſtes
Agmen agit: denſi cuneis ſe quiſque coactis
Agglomerant. Ferit enſe gravem Thymbræus Oſirim:
Archetium Mneſtheus, Epulonem obtruncat Achates,
Uſentemque Gyas. Cadit ipſe Tolumnius augur,
Primus in adverſos telum qui torſerat hoſtes.
Tollitur in cœlum clamor: verſique viciſſim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipſe neque averſos dignatur ſternere morti;
Nec pede congreſſos æquo, nec tela ferentes
Inſequitur: ſolum denſa in caligine Turnum
Veſtigat luſtrans, ſolum in certamina poſcit.
Hoc concuſſa metu mentem Juturna virago,
Aurigam Turni media inter lora Metiſcum
Excutit, & longe lapſum temone relinquit:
Ipſa ſubit, manibuſque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque & corpus & arma Metiſci.
Nigra velut magnas domini cum divitis ædes
Pervolat, & pennis alta atria luſtrat hirundo,
Pabula parva legens nidiſque loquacibus eſcas:
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna ſonat. Similis medios Juturna per hoſtes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru:
Jamque hic germanum, jamque hic, oſtendit ovantem:
Nec conferre manum patitur: volat avia longe.

Haud

arboribus & cladem ſegetibus, evertet late cuncta. Venti prævolant, & portant ſonitum ad litora. Talis dux Trojanus impellit aciem in oppoſitos hoſtes: omnes denſi conglobant ſe preſſis ordinibus. Thymbræus petit gladio gravem Oſirim: Mneſtheus jugulat Archetium, Achates Epulonem, & Gyas Uſentem. Occiditur ipſe augur Tolumnius, qui primus immiſerat haſtam in hoſtes oppoſitos. Clamor ad cœlum mittitur: & Rutuli mutuo fugati, objiciunt per *fugam terga pulverulenta in agris. Ipſe* Æneas *neque dignatur dimittere morti dantes terga: nec inſequitur pari greſſu obſtantes, nec jacientes* eminus *ſpicula: quærit unum Turnum circumiens in opaco pulvere,* unum *hunc vocat ad pugnam. Juturna virgo, commota hoc timore* ſecundum *animum, dejicit inter medias habenas Metiſcum aurigam Turni, & relinquit procul lapſum e temone: ipſa ſuccedit* in ejus locum, *& regit manibus habenas fluctuantes* præ ſe *ferens omnia Metiſci, & vocem, & ſpeciem & arma. Veluti quando nigra hirundo volat per amplam domum opulenti domini, & alis circuit altas areas, colligens parva pabula & cibos nidis garrulis: & modo reſonat* in *porticibus ſpatioſis, modo circa ſtagna humida. Similis Juturna vehitur equis inter medios hoſtes, & percurrit cuncta celeri curru; & jam hic, & jam illic, oſtendit fratrem exſultantem, nec permittit eum conſerere manum* cum *Ænea; volat procul extra viam.*

Æneas

NOTÆ.

454. *Ruet omnia.*) Active. AEn. 1. 39. *Spumas ſalis ære ruebant.*

456. *Ductor Rhœteius.*) *Trojanus*, Æneas a Rhœteo Troadis promontorio, AEn. 6. 500. in Notis.

457. *Cuneis.*) *Ordinibus*, in figuram cunei, infra, v. 575.

460. *Tolumnius augur, &c.*) Supra v. 257. *Augur*, quia ex avium conſideratione futura prædicebat, AEn. 2. 703.

464. *Neque averſos, &c.*) Ita reſtituimus cum Pierio: ut tria pugnantium genera ſignificentur; *averſorum* & jam terga dantium: *congredientium* cominus & æquo pede; eminus tela *inferentium*. Alii ſic legunt, ſed minus ſane, *Ipſe neque adverſos dignatur ſternere morti: Nec pede congreſſus, nec equo, nec tela ferentes.*

467. *Luſtrans.*) Circumiens, AEn. 1. 612.

468. *Virago.*) A vir, dixerunt veteres, Feſto teſte, *viram*, pro fœmina: hinc *virago*, quæ viro eſſet ſimilis: unde contracta eſt *virgo*. Tamen *virago* generoſæ fœminæ ſingulariter tribuitur; *virgo* cuilibet integræ.

474. *Atria.*) Aream ante ædes, AEn. 4. 666.

479. *Ovantem.*) Exſultantem, AEn. 3. 189.

481. *Le-*

Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, & disjecta per agmina magna
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu! quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu!
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta levis cursu præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit AEneas, & se collegit in arma,
Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ; insidiisque subactus
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem & læsi testatus fœderis aras:
Jam tandem invadit medios, & Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas:
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tantone placuit concurrere motu,
Juppiter, æterna gentes in pace futuras?
AEneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, & qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas & crates pectoris ensem.

Tur-

Æneas non segnius percurrit flexos circuitus, occurrens ei, *& quærit virum* illum, *& magno clamore vocat inter agmina dissipata. Quoties conjecit oculos in hostem, & imitatus est cursu* pedestri *celeritatem equorum Turni* habentium *alatos pedes: toties Juturna deflexit conversum currum. Heu! quid faciat* Æneas? *frustra agitatur variis motibus, & diversæ curæ rapiunt mentem in opposita. Messapus cum forte leviter currendo ferret sinistra* manu *duo jacula flexilia armata ferro, librans certo ictu unum illorum immittit huic* Æneæ. *Æneas stetit & occuluit se post clypeum, incurvans* se in *poplitem: tamen immissa hasta abstulit summitatem galeæ, & abscidit e capite supremas cristas. Tunc autem ira intumuit, & dolis coactus cum vidit equos & currum rapi in diversam* partem, *sæpe attestans Jovem & altaria violati fœderis: tum demum irrumpit* in *medios, & Marte prospero terribilis, edit crudelem stragem* absque *ullo delectu, & immittit omnes habenas furoris. Quis Deus, quis carmine tot duras* res, *varias strages, & mortem ducum, quomodo Turnus, modo heros Trojanus disjecit vicissim toto campo, jam mihi declaret! O Jupiter, an placuit* tibi *populos mansuros in perpetuo fœdere certare tanto tumultu? Æneas non multum tardans, invadit in latus Sucronem Rutulum; ea pugna primum fixit loco Trojanos irruentes: &, qua mors erat promptissima, immisit durum ensem trans costas & septum pectoris.*

Tur-

NOTÆ.

481. *Legit obvius orbes.*) *Legere orbes*, nihil aliud videtur esse quam, *iisdem orbibus per eumdem circuitum insistere*. Sed quia additur *obvius*, omnino est, *corripere orbes illos, & breviori circuitu sese hosti adversum offerre*.

484. *Alipedumque fugam, &c.*) AEmulatus est cursu celeritatem equorum Turni, quæ tanta erat, ut alatos pedes habere viderentur. *Fugam* dicit, pro *celeritate*, AEn. 1. 321.

491. *In arma.*) Arma hic pro clypeo, ut egregie probat Cerdanus.

492. *Apicem tamen incita, &c.*) *Apex*, summa pars in cono galeæ, AEn. 2. 683. AEn. 3. 468. De *cristis*, ibid.

501. *Æquore.*) Plano campo. AEn. 2. 780.

504. *Gentes in pace futuras.*) Ex illo enim fœdere Romana gens orta, quæ totam Italiam sub uno deinceps imperio conjunxit.

505. *Ea prima ruentes &c.*) Duplex interpretatio. I. Communis, *Pugna illa Ænea cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientes tunc primo subsisterent*. II. Cerdani. *Pugna illa sive occursus Sucronis*

fer-

Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit: curruque abscissa duorum
Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, & mœstum mittit Onythen,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ.
Hic fratres Lycia missos & Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus: nec nota potentum
Munera, conductaque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in sylvam, & virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, & in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia, nunc, nunc
Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos & avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo: hunc lora & juga subter
Provoluere rotæ, crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.

Ille

Turnus occidit Amycum disturbatum ex *equo, & fratrem* ejus *Diorem, pedestri congressu: hunc longa hasta irruentem, hunc gladio: & affigit currui capita amborum amputata, & aufert stillantia sanguine. Ille* Æneas *dat morti Talon, Tanaim & fortem Cethegum, tres uno impetu, & tristem Onyten, virum Thebanum & prolem matris Peridiæ. Hic* Turnus morti dat *fratres profectos e Lycia & agris Apollinis: & Menœten Arcada, juvenem frustra aversatum bella, cui ars & pauper domus fuerat circa aquas Lernæ piscosæ, nec dignitates magnatum notæ* erant illi, *& pater* ejus *serebat in arvis conductis. Et quemadmodum ignes injecti e diversis partibus in siccam sylvam &* in *virgulta laurea crepitantia; aut quando fluvii spumantes præcipiti lapsu ex altis montibus edunt strepitum, & currunt in mare, singuli vastantes suum iter: non lentius ambo Æneas & Turnus irrumpunt in certamina: nunc ira movetur intus: pectora* ante *nescia vinci perfodiuntur: nunc toto impetu incurritur in vulnera. Hic* Æneas *saxo & turbine magni lapidis dejicit præcipitem, & sternit humi Murranum, jactantem avos & vetera nomina avorum, & omne genus deductum per reges Latinos: rotæ propulerunt ipsum subter juga & habenas, præterea protriverunt* eum *ungulæ multo pulsu incitatæ equorum immemorum domini.*

Ille

N O T Æ.

fortissimi militis, ferit, ut Trojani in hostem ante irruentes, tum primo impetu cohibuerint ac steterint.

506. *Moratus.*) Alii legunt *morantem*.

508. *Costas & crates pectoris.*) Costas, quæ pectori veluti crates obtenduntur.

501. *Cuspide longa . . . mucrone.*) Per longam *cuspidem*, intelligit acumen hastæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511. *Curru.*) Pro *currui*, Ecl. 5. 29.

515. *Nomen Echionium.*) *Thebanum*, ab Echione, qui in condendis Thebis Bœotiis Cadmo adfuerat. De *Thebis*, Æn. 9. 697.

516. *Fratres Lycia, &c.*) Hos non nominat. *Lycia*, Asiæ minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata, Æn. 4. 143. 345.

518. *Arcada piscosæ, &c.*) Qui oriundus quidem ex Arcadia, Ecl. 4. 58. deinde in Argia regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem, Æn. 6. 287. denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam, tumque erat inter Æneæ auxilia.

520. *Munera.*) *Munia, dignitates*. Pauci quidam legunt, *limina*.

522. *Sonantia lauro.*) Ob crepitum ardentis lauri.

531. *Turbina saxi.*) Saxi, in modum ventosi turbinis rotati.

Ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime Creteu,
Eripuit Turno, nec Di texere Cupentum,
Ænea veniente, sui: dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, & late terram consternere tergo.
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles.
Hic tibi mortis erant metæ: domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta: solo Laurente sepulcrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ: Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus, equum domitor, & fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ:
Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.
Nec mora nec requies: vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocyus, & subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago.
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum
Ductores: tumulumque capit, quo cætera Teucrum

Con-

Ille Turnus *occurrit Hyllo irruenti & dire sævienti animis, & librat jaculum ad tempora* te-*ctā casside aurata: hasta stetit illi* in *cerebro p·rfosso per galeam. Nec tua dextera servavit te a* *Turno, o Creteu fortissime Græcorum: nec D·i propitii prot·xerunt Cupentum, Ænea irruente: a-* ille *obtulit pectus obvium ferro, nec mora clypei ærei profuit misero. Te etiam, o Æole,* *grt Laurenti vid·runt mori, & late tegere terram dorso. Moreris,* tu, *quem Græcæ catervæ* *non potuerunt dejicere, nec Achilles vastator regnorum Priami. Illic erat tibi terminus mortis:* *domus sublimis erat sub Ida, domus sublimis* in urbe *Lyrnesso, tumulus in terra Laurentina.* *Tota etiam exercitus permixti* sunt, *& omnes Latini, & omnes Trojani: Mnestheus & ar-* *dens Serestus, & Messapus subactor equorum, & fortis Asylas, & exercitus Tuscorum, &* *equitatus Evandri Arcadis: homines* illi *singuli pro se contendunt toto impetu virium: nec* est *mora, nec cessatio: certant immani prælio. Tunc mater* Æneæ *formosissima immisit* ipsi *consilium,* *ut accederet ad muros, & admoveret exercitum urbi celeriter, & perculleret Latinos improvisa* *strage. Ille* Æneas *postquam circumjecit oculos huc & illuc, quærens Turnum inter turmas re-* *motus: videt urbem expertem tantæ pugnæ & tranquillam absque damno. Statim species ma-* *joris prælii inflammat* eum. *Vocat duces Mnestheum, & Sergestum, & fortem Serestum: &* *conscendit collem, quo reliquus exercitus* Trojanorum

con-

N O T Æ.

540. *Sui.*) *Faventis*: supra, v. 187.

542. *Laurentes campi, &c.*) Æn. 7. 63. *Argivæ* Græcæ, Peloponn siacæ, Æn. 1. 288. *Metæ*, terminus, a circi metis Æn. 5. 288. *Ida*, mons Troadis & Phrygiæ, Æ. 2. 801. *Lyrnessus*, urbs Phrygiæ, circa Sinum Adramittenum, quo usque Idæ juga extendebantur, Æn. 10. 128.

551. *Tuscorum, &c.*) Etruscorum. Æ. 8. 479. *Phalanx*, peditum agmen, Æ. 6. 489. *Alæ*, equitum, Æ. 11. 604. Hi omnes aut Trojani, aut Trojanorum socii, præter unum Messapum, Turni socium, AE. 7. 691.

552. *Opum vi.*) Omni industria, virtute, armis, AEn. 9. 532.

558. *Acies.*) Oculorum acies intelligit Servius, alii varias exercitus partes. *Urbem*, Laurentum, AEn. 7. 63.

563. *Nec scuta .... Deponunt.*) Mos notatur militum Romanorum, qui armati concionantem imperatorem audiebant: a quo more sæpe Græcos discedere solitos ostendit Cerdanus.

565. *Jo*

Concurrit legio, nec ſcuta aut ſpicula denſi
Deponunt, celſo medius ſtans aggere fatur:
Ne qua meis eſto dictis mora. Juppiter hac ſtat:
Neu quis ob inceptum ſubitum mihi ſegnior ito.
Urbem hodie, cauſam belli, regna ipſa Latini,
Ni frænum accipere & victi parere fatentur,
Eruam: & æqua ſolo fumantia culmina ponam.
Scilicet exſpectem, libeat dum prælia Turno
Noſtra pati? rurſuſque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli ſumma nefandi.
Ferte faces propere, fœduſque repoſcite flammis.
Dixerat: atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, denſaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviſo, ſubituſque apparuit ignis.
Diſcurrunt alii ad portas, primoſque trucidant:
Ferrum alii torquent, & obumbrant æthera telis.
Ipſe inter primos dextram ſub mœnia tendit
Æneas, magnaque incuſat voce Latinum:
Teſtaturque Deos, iterum ſe ad prælia cogi:
Bis jam Italos hoſtes, hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter diſcordia cives:
Urbem alii reſerare jubent, & pandere portas
Dardanidis, ipſumque trahunt in mœnia regem:
Arma ferunt alii, & pergunt defendere muros.
Incluſas ut cum latebroſo in pumice paſtor
Veſtigavit apes, fumoque implevit amaro:
Illæ intus trepidæ rerum per cerea caſtra
Diſcurrunt, magniſque acuunt ſtridoribus iras.

Vol-

congregatur, & ſpiſſi non dimittunt clypeos aut jacula: ipſe medius inter illos ſic *loquitur erectus alto e tumulo: ne ſit ulla mora meis juſſis. Jupiter hac* parte *ſtabit* pro nobis: & *ne ullus mihi ſit inertior ob repentinum conſilium. Niſi* hoſtes *volunt admittere frænum & ſuperati obedire, hodie evertam urbem, cauſam belli, & ipſum regnum Latini, & ſternam tecta fumantia æquata terræ. Nempe exſpectabo, dum placeat Turno pugnam ferre noſtram, & dum victus iterum velit congredi mecum? hæc* urbs, *o cives eſt caput, hæc ſumma belli ſcelerati. Celeriter inferte faces, & ignibus repetite* fidem *fœderis*. Sic *dixerat, & omnes animis una pugnantibus formant cuneum, & ſpiſſa multitudine irruunt in muros. Repente ſcalæ & ſubitus ignis viſus eſt. Alii incurrunt ad portas & occidunt obvios: alii librant jacula, & obſcurant aerem ſagittis. Ipſe Æneas inter primos protendit dexteram ad muros, & increpat alta voce Latinum: & atteſtatur Deos, ſe rurſus cogi ad pugnam, Italos jam bis hoſtes eſſe, hæc ſecunda fœdera violari. Diſſenſio naſcitur inter cives timidos; alii jubent* ſuos *recludere urbem & aperire portas Trojanis, & trahunt ad muros ipſum regem: alii inferunt arma, & pergunt tutari muros. Veluti quando paſtor quæſivit apes incluſas in cavernoſo ſaxo, & implevit* eas *fumo amaro: illæ timentes rebus* ſuis *volitant intus per ſuas domos; & excitant iram* ſuam *magnis fremitibus.*

Di-

N O T Æ.

565. *Jupiter hac ſtat.*) Jupiter, vindex violatæ fœderum religionis, hac parte ſtat a nobis: ſiquidem nudam & indefenſam urbem nobis objicit.

575. *Dant cuneum.*) Seſe in cunei figuram componunt; quæ, prima fronte acuta, tum magis ac magis in latitudinem ſecundum latera explicatur. Lipſius, de militia, l. 4. 7.

582. *Hæc altera fœdera rumpi.*) Primo enim Latinus ultro AEneam ſocium & generum adſcíverat, AEn. 7. 259. Secundo ſingulare certamen Turni cum AEnea facto fœdere conſtituerat, ſupra, v. 195.

585. *Ipſumque trahunt*, &c.) Trahunt ad muros Latinum regem ſuum; vel ut ſummi diſcriminis ſpectator urbem ipſe Trojanis aperiendam eſſe intelligat; vel ut violator fœderis ipſe Trojanis dedatur.

587. *Pumice.*) Cavo lapide, AEn. 5. 214.

589. *Trepidæ rerum.*) AEn. 1. 182. *Feſſi rerum.*

596. *In-*

Digitized by Google

Volvitur ater odor tectis, tum murmure cæco
Intus saxa sonant : vacuas it fumus ad auras.
Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis;
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Exstinctum : & subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat crimenque caputque malorum:
Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cætera circum
Turba furit : resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes : it scissa veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Æneam, generumque asciverit ultro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura

Com-

Dirus odor diffunditur domo, & saxa resonant intus obscuro murmure: fumus exit in aerem apertum. Præterea calamitas ista contigit Latinis fatigatis, quæ turbavit penitus dolore totam urbem. Regina, quando vidit hostem accedentem ad *domos, muros infestari, flammas volare ad culmina, exercitum Rutulum nullibi* comparere *contra, nullas turmas Turni: misera putat juvenem occisum* esse *in contentione prælii: & commota repentino dolore* secundum *animum, fatetur se* esse *causam & scelus & originem calamitatum, & amens locuta plurima ex tristi furore, lacerat manu vestes purpureas moritura, & suspendit ex alta trabe laqueum fœdæ mortis. Postquam Latinæ* mulieres *infelices cognoverunt hanc mortem : filia* ejus *Lavinia, prima lacerans manu rutilos capillos & malas roseas, deinde reliqua multitudo furit: domus late sonat planctu. Hinc fama misera spargitur per totam urbem. Dejiciunt animos: Latinus incedit lacerata veste, territus morte uxoris & clade urbis, fœdans albos crines mixtos sordido pulvere: & multum damnat se, quod non admiserit prius Æneam Trojanum & ultro sociaverit* sibi *generum. Interim Turnus pugnans in remoto campo persequitur paucos errantes, jam tardior, & jam minus ac minus gaudens celeritate equorum* suorum. *Ventus pertulit illi hunc clamorem confusum incertis terroribus,*

& so-

N O T Æ.

596. *Incessi muros.*) Infestari ab hostibus imminentibus. Ita lego cum Pierio ex veteribus codicibus. Vulgo legitur, *incendi*; quod pleonasmum efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta volare*, Canterus legit, *inscendi*, legitimo sensu, nullo tamen auctore.

602. *Purpureos amictus.*) Qui color regius est. De *purpura*, Georg. 2. 506.

603. *Informis leti.*) Suspendium informe & ignominiosum fuit, quia ex libris Pontificalibus apud Servium, suspensi abjiciebantur insepulti : quia, ex Varrone apud Servium Danielis, iis non parentabatur, nisi suspensis oscillis, quasi ad ludibrium mortis : quia, ex Artemidoro, hos unos in mortuorum cœnis cognati non nominabant.

612. *Multa.*) Multum : neutrum pro adverbio. Georg. 3. 500. *Dardanium*, Trojanum, Æ. 2. 239.

614. *Æquore.*) Plano campo, AEn. 2. 780.

616. *Minus successu lætus equorum.*) Vel quia minus jam celeriter currebant : vel quia minus jam gaudebat, quod eum a pugna tam longe abstulissent.

633. Fu-

Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis, & illætabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque & equos & lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit.
Sunt alii qui tecta manu defendere possint:
Ingruit Æneas Italis, & prælia miscet:
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O soror, & dudum agnovi, cum prima per artem
Fœdera turbasti, teque hæc in bella dedisti:
Et nunc nequicquam fallis Dea, sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Aspiceret: Teucri potiuntur corpore & armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? & Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.

San-

& sonitus turbatæ urbis ac murmur minime lætum pepulit aures ejus *attentas. Hei mihi! cur muri turbantur tanto ululatu? & quæ tanta vociferatio erumpit ex urbe dissipata? sic loquitur, & territus stat compressis habenis. At vero soror; quippe* quæ *transformata in speciem aurigæ Metisci moderabatur currum & equos & habenas ejus, respondet illi talibus verbis: Turne, persequamur Trojanos hac, qua prima victoria aperit iter: sunt alii; qui possunt tutari manu domos. Æneas ruit in Italos, & agitat pugnam: nos quoque manu demus Trojanis crudelem mortem: non exibis inferior aut numero aut gloria pugnæ. Turnus* respondet *ad hæc: O soror, & jam pridem animadverti, quando prima turbasti per dolos fœdus & immisisti te in hanc pugnam: & jam frustra decipis* me quamvis sis *Dea. Sed quis jussit te delapsam e cælo pati tantos labores? an ut spectares crudelem necem infortunati fratris* tui? *nam quid facio? aut quæ sors promittit jam* mihi *salutem? vidi ipse præ oculis meis Murranum quo nullus alius superest mihi carior, magnum & magno occisum vulnere mori vocando me. Occidit miser Ufens, ne videret nostram infamiam: Trojani habent cadaver* ejus *& arma. An feram everti domos? hoc unum deerat miseriis: nec refutabo manu criminationes Drancis? vertam terga? & hæc terra spectabit Turnum fugientem? An eo usque calamitosum est mori? o vos* Dii *inferi, estote mibi propitii, siquidem voluntas cælestium insensa est* mihi.

Pura

N O T Æ.

633. *Fœdera turbasti.*) Supra, v. 224.

639. *Murranum.*) Regii sanguinis virum, occisum ab AEnea supra, v. 529. *Ufens*, dux AEquicolarum AEn. 9. 745. occisus a Gya Trojano supra, v. 460. *Teucri*, Trojani AEn. 1. 239. *Drancis* Latini principis, Turno infesti, qui ipsi fugam publica oratione objecerat. AEn. 11. 336.

646. *Usque adeone mori &c.*) Moriar quidem; sed mori malo; quam ea me viventem culpa maculare, quod fugerim, quod urbem deseruerim: neque enim adeo misera res est mori. Ergo Manes, Dii inferi, excipite me propitii si qui-

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ,
Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum.
Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostes
Vectus equo spumante Sages, adversa sagitta
Saucius ora: ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus: miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italum, excidioque daturum:
Jamque faces ad tecta volant: in te ora Latini,
In te oculos referunt: mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præterea regina; tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus & acer Atinas
Sustentant aciem; circum hos utrimque Phalanges
Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus, & obtutu tacito stetit: æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, & conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, & lux reddita menti,
Ardentes oculorum acies ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat,
Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant; absiste morari:
Quo Deus, & quo dura vocat fortuna, sequamur.

Stat

Pura anima & ignara hujus sceleris descendam ad vos, numquam indignus claris patribus. Vix ea locutus erat, ecce Sages vectus equo spumante accurrit per medios, vulneratus sagitta secundum *vultum adversum: & accurrit invocans Turnum nomine: Turne, ultima salus in te* est: *miserere tuorum: Æneas tonat armis, & minatur se eversurum & daturum exitio altas arces Italorum: & jam tedæ volant ad culmina: Latini conjiciunt in te vultus: in te oculos: ipse rex Latinus dubitat, quem appellat generum, quam ad societatem se vertat. Insuper ipsa regina fidissima tibi, occidit sua manu, & attonita deseruit vitam. Messapus & ardens Atinas soli ante portas sustinent prælium: densa agmina circumstant illos utrimque, & seges ferrea rigescit nudis ensibus: tu volvis currum in solo gramine. Turnus obstupuit turbatus varia specie rerum: & constitit tacite intuens, ardet magnus pudor in intimo corde, & amentia mixta dolore, & amor commotus furore, & virtus* sibi ipsi *cognita. Statim atque tenebræ dissipatæ sunt, & lumen redditum est animo: turbatus vertit ad muros orbes oculorum inflammatos, & e curru respexit ad magnam urbem; Ecce autem torrens flammarum elapsus inter contabulationes erumpebat ad cœlum & hærebat turri, quam ipse struxerat trabibus conjunctis, & supposuerat ei rotas, & applicuerat altos pontes. O soror,* inquit, *jam jam fata vincunt: desine retinere* me, *eamus, quo Deus, & quo adversa fortuna vocat* me.

De-

N O T Æ.

siquidem Superi mea non amplius curant. Quibus verbis devovet se pro patria. De *Manibus* AE. 6.743.

657. *Mussat, &c.*) Vix audet loqui, dubitat. Æn. 11. 345.

662. *Phalanges.*) Pedestres copiæ, AE. 6.489.

666. *Æstuat ingens, &c.*) Hos animi motus totidem verbis ac versibus jam tribuit poeta Mezentio: AEn. 10. 870.

672. *Tabulata.*) Turres erant ligneæ, variis contabulationibus eductæ, pontibus inter se conjunctæ, rotis impositæ, ut pro rerum necessitate alio atque alio advolverentur.

680. Fu-

Stat conferre manum AEneæ : ſtat, quicquid acerbi eſt,
Morte pati, nec me indecorem, germana, videbis
Amplius : hunc, oro, ſine me furere ante furorem.
Dixit, & e curru ſaltum dedit ocyus arvis :
Perque hoſtes, per tela ruit, mœſtamque ſororem
Deſerit, ac rapido curſu media agmina rumpit.
Ac veluti montis ſaxum de vertice præceps
Cum ruit avulſum vento, ſeu turbidus imber
Proluit, aut annis ſolvit ſublapſa vetuſtas :
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exſultatque ſolo, ſylvas, armenta, viroſque
Involvens ſecum : disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuſo
Sanguine terra madet, ſtridentque haſtilibus auræ;
Significatque manu : & magno ſimul incipit ore :
Parcite jam, Rutuli, & vos, tela inhibete, Latini;
Quæcunque eſt fortuna, mea eſt : me verius unum
Pro vobis fœdus luere, & decernere ferro.
Diſceſſere omnes medii; ſpatiumque dedere.
At pater AEneas, audito nomine Turni,
Deſerit & muros, & ſummas deſerit arces.
Præcipitatque moras omnes : opera omnia rumpit,
Lætitia exſultans : horrendumque intonat armis :
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipſe coruſcis
Cum fremit ilicibus quantus, gaudetque nivali
Vertice ſe attollens pater Apenninus ad auras.

Jam

Deliberatum eſt mihi conſerere manum cum Ænea, deliberatum eſt tolerare quicquid eſt aſperi in morte : nec me videbis ulterius ingloriam, o ſoror! precor permitte me exercere hunc furorem ante mortem. Sic dixit, & ſtatim deſiliit e curru in agros : & irrumpit per hoſtes, per arma : & relinquit triſtem ſororem, & celeri curſu disjicit media agmina. Et quemadmodum quando ſaxum abruptum vento cadit pronum e montis cacumine, ſive pluvia repentina exedit illud; ſive vetuſtas diſſolvit tempore labente : mons ille vaſtus cadit in abruptum magno impetu, & ſubſilit humi, rapiens ſecum arbores, pecora, & homines : ſic Turnus inter agmina diſturbata, currit ad muros urbis : ubi multa terra tincta eſt fuſo ſanguine, & aer ſtridet ſagittis : & ſignum facit manu, & ſimul alta voce incipit loqui : Abſtinete jam, o Rutuli, & vos Latini cohibete arma : quæcumque eſt ſors hujus pugnæ, mea eſt : juſtius eſt me ſolum implere fœdus pro vobis, & dimicare ferro. Omnes qui erant in medio receſſerunt, & fecerunt ſpatium. At pater Æneas, audito nomine Turni, relinquit muros, & relinquit altas turres : & accelerat omnes moras, & abrumpit omnia opera, exſultans gaudio, & horrendum ſonat armis. Quantus eſt Athos, aut quantus eſt Eryx : aut quantus eſt ipſe pater Apenninus, quando ſonat ilicibus mobilibus, & gaudet tollens ſe nivoſo cacumine in aerem.

Tunc

N O T Æ.

680. *Furere furorem.*) Græca loquutio, cujus multa exempla ſuppeditat Cerdanus.

687. *Improbus.*) Magnus &c. Georg. 1. 146. *Labor omnia vincit improbus.*

694. *Verius.*) *Æquius*, Livius l. 31. 33. Sociorum *audiri poſtulata verum eſſe.*

701. *Athos.*) Mons Macedoniæ, imminens mari AEgæo, ἄθως, ultima longa, nunc *monte ſanto*, Geo. 1. 332. *Eryx.* mons in Sicilia poſt AEtnam maximus, nunc *S. Juliani*, AEn. 3. 707. AE. 5. 759.

703. *Apenninus.*) Montium perpetua ſeries, ex Alpibus propagata, in Liguribus circa Genuam incipiens : tum continuo dorſo mediam Italiam ſecundum longitudinem interſecans : & ad fretum Siculum deſinens. *Pater* dicitur, tot ſylvarum, tot fluminum, quæ in utrumque latus Italiæ ex eo erumpunt. Vel ob dignitatem, quia montium omnium Italiæ maximus eſt. *Ilex*, *leccio*, arbor e querno genere. *Coruſcis ilicibus*, foliorum motu coruſcantibus, AEn. 1. 168.

706. *Ariete.*) Machina, quaſſandis muris comparata, AEn. 2. 492.

709. *Cernere ferro.*) Teſtatur Pierius codices antiquos fere omnes habere, *& decernere ferro*, ita ut in verſu ſyllaba redundet. Tamen Seneca legit *cernere* : ſic enim, Ep. 58. *Quædam ſimplicia in uſu*

erant,

Jam vero & Rutuli certatim, & Troes, & omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros
Armaque deposuere humeris: stupet ipse Latinus,
Ingentes genitos diversis partibus orbis
Inter se coiisse viros & cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro:
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant: fors & virtus miscentur in unum.
Ac velut ingenti Sila, summove Taburno,
Cum duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri:
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ
Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur:
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, & sanguine largo
Colla armosque lavant: gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros AEneas & Daunius heros
Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
Juppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diversa duorum:
Quem damnet labor, & quo vergat pondere letum.
Emicat hic, impune putans, & corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem:
Et ferit. Exclamant Troes, trepidique Latini,

Arre-

Tunc autem & Rutuli & Trojani & cuncti Itali certatim converterunt oculos: & qui defendebant muros, & qui quassabant ariete muros infirmos, & demiserunt arma ex humeris. Ipse Latinus obstupescit: magnos illos *viros ortos e disjunctis regionibus terrarum congredi inter se & dimicare ferro. Illi autem, postquam campi aperti sunt spatiosa planitie, celeri incursu procul vibratis hastis incipiunt pugnam clypeis æreis sonantibus: terra reddit gemitum: deinde infigunt gladiis frequentes ictus: fors & fortitudo confunduntur simul. Et quemadmodum* in *magna Sila aut alto Taburno, quando duo tauri obversis capitibus congrediuntur in certamen hostile, pastores timidi fugerunt: armentum totum manet tacitum* præ *timore, & juvencæ mugientes* exspectant *quis dominetur armento, cui tota armenta pareant: illi confundunt inter se plagas multo robore, & eluctantes infigunt cornua, & tingunt colla atque humeros multo sanguine: tota sylva reboat gemitu. Non aliter Æneas Trojanus & heros Dauni filius incurrunt in clypeos: magnus fragor ferit cœlum. Ipse Jupiter librat duas lances examine æquato, & addit* lancibus *fata opposita amborum:* ut videat, *cui labor male succedat, aut quo pondere mors inclinet. Tunc Turnus exsilit, & toto corpore exsurgit in gladium alte erectum, existimans* id futurum *impunitum, & ferit Æneam. Trojani & turbidi Latini clamant,* *& am-*

NOTÆ.

grant, sicut cernere ferro inter se dicebant: Virgilius hoc probabit, tibi, &c. Muretus hujus item locutionis exempla affert, ex Ennio & Actio.

712. *Clypeis atque ære sonoro.*) Clypeis æreis, ictuum inflictu sonantibus. Sic Georg. 2. 192 *Pateris libamus & auro.*

715. *Sila .... Taburno.*) *Sila*, sylva ingens Apennini montis, adhuc nomen antiquum retinens, in Brutiis, nunc *Calabria citeriore*; circa Consentiam urbem, quæ hodie *Cosenza*. *Taburnus*, mons olivifer, in Samnio Campaniæ confini; furcas sive angustias Caudinas a septentrione obvallans, nunc *Tabor*, vel *Taburo*. Ita Cluverius.

718. *Mussantque juvencæ.*) Timide & quasi tacite mugiunt; videturque ipso vocabulo vox juvencarum expressa.

722. *Armos.*) Humeros AEn. 10. 894.

723. *Daunius.*) Turnus, Dauni filius AE. 7. 56.

725. *Æquato examine lances, &c.*) Locus imitatus ex Homero, Iliad. 22. 209. ubi Jupiter Hectoris & Achillis fata lancibus imponit. Is autem morti destinatus putatur, cujus fatum præponderat, & magis ad terram accedit. *Examen*, filum est, sive lingula in medio bilancis pendula cujus momentis judicatur, quo pondus vergat.

727. *Quem damnet labor.*) Juxta Scalige-

sum e

Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat: fugit ocyor Euro,
Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cum prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci:
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri
Suffecit: postquam arma Dei ad Vulcania ventum est
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit: fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
Undique enim densa Teucri inclusere corona:
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus AEneas, quanquam tardante sagitta
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur: trepidique pedem pede fervidus urget.
Inclusum veluti si quando in flumine nactus
Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu canis & latratibus instat:
Ille autem, insidiis & ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor, ripæque lacusque
Responsant circa, & cœlum tonat omne tumultu. Ille

& amborum exercitus suspensi. Sed gladius infidus rumpitur, & deserit ferventem in medio ictu, nisi fuga succedat in *auxilium. Fugit velocior Euro, quando vidit manubrium incognitum, & manum exarmatam. Fama perhibet*, Turnum *inconsultum, cum conscenderet equos jugatos ad primum certamen, dum properat, omisso gladio paterno, sumpsisse gladium aurigæ* sui *Metisci. Is quidem diu sufficiens* fuit, *dum Trojani objiciebant* ipsi *terga fugientia, sed quando ventum est ad arma Dei Vulcani, gladius mortali* manu factus *fractus est ictu, veluti glacies fragilis: fragmina relucent in* fulva *arena. Itaq. Turnus attonitus adit fugiens campos remotos: & miscet dubios circuitus, nunc huc, deinde illuc. Nam Trojani undiq. cinxerunt* eum *spissa multitudine, & hinc magna palus, hinc alti muri sepiunt. Æneas non segnius persequitur, & ardens tangit pede pedem timentis: quamvis aliquando genua Æneæ impediant & negent cursum, vulnere sagittæ remorante. Quemadmodum canis venaticus, cum aliquando reperit cervum deprehensum in fluvio, aut circumdatum formidine plumarum rubrarum, imminet* ei *cursu & latratu: ille vero territus insidiis, & alto margine* fluvii, *fugit & refugit* per *mille vias: sed acer* canis ex *Umbria adhæret* ipsi *hians, & jam jam apprehendit, & similis apprehendenti insonuit dentibus, & deceptus est vano morsu. Tunc autem clamor emittitur: & ripæ, & lacus respondent circum, & totum cœlum sonat tumultu.* *Ille*

N O T Æ.

rum; *a quo labor frustra suscipiatur.* Juxta alios, *quem labor infelix addicat morti*. Juxta alios, *quem felix labor damnet votis, obnoxium reddat votis exsolvendis*: quomodo Ec. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis*. Cæteri nugantur.

733. *Euro.*) Vento orientali. Georg. 1. 371.

736. *Patrio mucrone.*) Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat, supra, v. 90.

737. *Trepidat.*) Properat, AEn. 9. 114.

738. *Palantia.*) Vaga, AEn. 10. 674.

739. *Dei ad Vulcania.*) Vulcani Dei, qui Veneris rogatu ensem, clypeum, galeam, AEneæ fecerat. AEn. 8. 370. 620.

740. *Futilis.*) Fragilis, inutilis, AE. 11. 339.

746. *Sagitta.*) Qua vulneratus fuerat, v. 319. Sanatus ab Iapide & Venere, v. 411.

750. *Puniceæ formidine pennæ.*) Fune, rubris & versicoloribus plumis distincto, ad terrendas feras. *Linea* vocatur a Seneca Philosopho, & Tragico; *formido*, a Virgilio & Lucano; *pennæ formidatæ* ab Ovidio. De *puniceo colore*, rubro, Ecl. 5. 17.

753. *Umber.*) Canis ex Umbria, Italiæ septentrionali regione: a septentrione mari Hadriatico definita: a meridie fere Tyberi & Nare amnibus: Apennini jugis aspera, nunc

Digitized by Google

Ille fimul fugiens, Rutulos fimul increpat omnes,
Nomine quemque vocans; notumque efflagitat ensem.
AEneas mortem contra præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat: terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, & saucius instat:
Quinque orbes explent cursu, totidemqne retexunt
Huc illuc: nec enim levia aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de vita & sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum:
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, & votas suspendere vestes;
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta AEneæ stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit: tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra AEneadæ bello fecere profanos.
Dixit: opemque Dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris AEneas. Dum nititur acer & instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem Dea Daunia reddit. Quod

Ille Turnus *simul fugit*, & *simul objurgat omnes appellans unumquemque nomine* suo, *& petit ensem solitum: Contra Æneas intentat necem & præsentem ruinam, si ullus adeat* Turnum: *& terret trepidos minitans se eversurum urbem, & urget* eum licet *vulneratus. Conficiunt cursu quinque circuitus, & totidem relegunt, huc, illuc: non enim quæruntur præmia tenuia aut ludicra, sed contendunt de vita & sanguine Turni. Forte oleaster frondibus amaris hic fuerat sacer Fauno, arbor quondam veneranda nautis: ubi* nautæ *erepti e naufragio solebant affigere dona Deo illi Laurentino, & suspendere vestimenta devota. Sed Trojani absciderant sine discrimine sacram arborem, ut possent pugnare campo expedito. Hasta Æneæ hærebat illic: impetus illam impulerat illuc fixam, & retinebat in radice tenaci. Trojanus* Æneas *institit, & voluit manu extrahere* hastam *ferratam: & assequi hasta* eum, *quem non poterat attingere cursu. Tum vero Turnus exanimatus metu, ait: O Faune, ora miserere: & tu, o bona terra, retine ferrum: si fovi semper vestros cultus, quos Æneas contra reddidit bello profanos. Dixit: neque imploravit auxilium Dei in vota inutilia. Nam Æneas diu obnixus & moratus in tenaci radice, nullo robore potuit solvere tenacitatem ligni. Dum* Æneas *ardens conatur & urget, Dea filia Dauni, iterum conversa in formam aurigæ Metisci accurrit, & reddit gladium fratri.* *Ve-*

NOTÆ.

nunc fere capit ducatum *Urbinatem*, *Spoletanum*, & *Anconitanam* Marchiam.

766. *Fauno oleaster.*) De *Fauno*, Deo Laurentinorum, Latini patre aut avo, AEn.7. 47. &c. *Oleaster:* olea sylvestris, sæpe pro templis constituta, suspendendis donariis: quia vivacitas hujus arboris tanta est: ut multis confixa clavis, nihil tamen lædatur.

768. *Dona.*) Tabulas naufragii testes, & vestimenta. Sic enim Horat. Od. l. 1. 5. 13. *Me tabula sacer Votiva paries indicat uvida Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo.*

771. *Puro campo.*) Vacuo, absque impedimentis. Horat. Epist. l. 2. 2. 71. *Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obstet*, AEn. 11. 711.

773. *Lenta.*) Tenaci. Sic dicitur *Lenta pix*, Georg. 4. 41. *lentum gluten*, Ibid. 161.

782. *Morsus roboris.*) Tenacitatem oleaginæ radicis, quasi mordicus hastam tenentis. *Robur* itaque, durum quodvis lignum est, ut jam notavimus. Georg. 2. 162.

785. *Dea Daunia.*) Juturna, Turni soror, Dauni filia, supra, v. 139.

791. Om

Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere;
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis, animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer & arduus hasta,
Assistunt contra, certamine Martis anheli.
Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Æneam scis ipsa & scire fateris
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere Divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, & vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor, & mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
Trojanos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, & luctu miscere hymenæos:
Ulterius tentare veto. Sic Juppiter orsus:
Sic Dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Juppiter, & Turnum, & terras invita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie, traheremque inimica in prælia Teucros. Ju-

Venus irata quod *id liceret audaci Nymphæ*, *venit & extraxit hastam e profunda radice. Illi alti, reparati animis & armis, hic confidens ensi, hic ferox* & *sublimis hasta, stant oppositi, anhelantes prælio Martis. Interim rex cœli omnipotentis affatur Junonem, spectantem prælia e rutila nube: O uxor, quis nunc finis erit? quid demum superest?* tu *ipsa nosti & fateris te nosse Æneam destinari Divum cœlo, & fatis evehi ad astra. Quid paras? aut qua spe manes in frigidis nubibus? an decuit Divum* illum *lædi plaga* inflicta a *mortali? aut gladium subductum reddi Turno, & robur augeri victis: nam quid Juturna posset absque te? cessa nunc denique, & flectaris meo rogatu: nec tantus dolor angat te tacitam, sed mœstæ sollicitudines* tuæ *innotescant mihi sæpe e tuo dulci ore. Ventum est ad ultimum. Potuisti insectari Trojanos terra & mari, excitare dirum bellum, fœdare domum* Latini, *& turbare calamitatibus nuptias, prohibeo te aggredi* quicquam *præterea. Sic Jupiter locutus* est, *sic Dea Saturni filia contra* respondit *dejecto vultu: O magne Jupiter, deserui & Turnum & Terras invita, quod quidem tua voluntas mihi esset cognita:* alioqui, *non videres ne jam solam in aeria regione tolerare digna & indigna; sed circumdata ignibus essem in ipso exercitu, & vocarem Trojanos in adversa certamina.* Fa-

N O T Æ.

791. *Omnipotentis Olympi.*) AEn. 10. 1.

793. *Quæ finis.*) Nomen interdum Virgilio etiam fœmininum. AEn. 5. 384.

794. *Indigetem Æneam.*) Indigetes Dii, qui primo *in* terra *degentes*, inde in cœlum traducti fuerant. Talis præcipue Æneas; quem Livius testatur, non tantum *indigetem* dictum fuisse, sed etiam *Jovem indigetem*. Georg. 1. 498.

798. *Aut ensem; &c.*) Merito sane accusatur Virgilius indiligentiæ, in hoc Turni cum Ænea certamine. I. Quod eos armis ita imparibus inter se commiserit. Hinc enim Æneas galea, clypeo, ense cœlesti armatus: inde Turnus gladio mortali ac futili. II. Quod ubi suus Turno gladius, item cœlestis, redditus est: Jovem judicat ea de re, quasi contra jus facta sit, conquerentem. III. Quod Turnum ita bonæ rectæque mentis expertem describat ut recuperato ense suo uti non meminerit, sed eo omisso se saxi impulsu defendat, v. 896.

804. *Accendere bellum, &c.*) Excitata ex inferis Furia, quæ fœdus Latini cum Ænea disturbaret. AE. 7. 323. *Hymenæos.*) Nuptias Georg. 3. 60.

810. *Nec tu me aeria, &c.*) Supple, *nisi tua voluntas mihi nota esset, nisi prohibuisses.*

Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, & pro vita majora audere probavi:
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:
Adjuro Stygii caput implacabile fontis,
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Cum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Component; cum jam leges & fœdera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari:
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium, sint Albani per sæcula reges:
Sit Romana potens Itala virtute propago:
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Es germana Jovis, Saturnique altera proles:
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, & inceptum frustra summitte furorem,
Do, quod vis: & me victusque volensque remitto:
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt:
Utque est, nomen erit: commixti corpore tantum
Subsident Teucri: morem ritusque sacrorum
Adjiciam: faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire Deos pietate videbis: Nec

Fateor, suasi ut *Juturna auxiliaretur fratri* suo *infortunato; & approbavi ut susciperet majora pro vita ejus: non tamen* ita *ut jacula intenderet, neque ut arcum: juro per originem inexorabilem fontis Stygii, quæ sola religio imposita est Diis cælestibus. Et nunc quidem cedo, & aversata pugnas relinque eas. Peto a te pro Latio, pro dignitate tuorum* Latinorum: *id quod nulla lege fatorum continetur:* scilicet *quando jam constituent pacem fauste conjugio* (itaque *sit*) *quando jam sociabunt leges & fœdera: ne imperes* ut *Latini indigenæ amittant nomen antiquum, neve* imperes *ut fiant Trojani, & appellentur Trojani, aut* ut *viri* illi *mutent linguam aut convertant vestimenta. Sit in æternum Latium, sint reges Albani, sit posteritas Romana potens fortitudine: Troja cecidit, permitte etiam* ut *ceciderit cum* suo *nomine. Auctor rerum & hominum respondit illi subridens. Tu es soror Jovis, & secunda soboles Saturni*, an *versas in animo tantos fluctus irarum? Sed age & mitiga furorem frustra susceptum: concedo quod petis, ac me submitto & sponte & superatus* tuis precibus. *Itali servabunt linguam patriam & consuetudines, & nomen* eorum *erit, quale est: tantummodo Trojani juncti connubiis* illic *sedebunt; addam modos, & ceremonias sacrorum, ut faciam omnes Latinos unius linguæ. Videbis posteritatem, quæ hinc orietur mixta sanguine Italo, pietate superare homines, superare Divos.* *Nec*

N O T Æ.

814. *Suasi.*) Supra, v. 157.

816. *Stygii, &c.*) Fontis inferni; AE. 6. 323. Per hunc Dii jurare solent, causam habes, Georg. 3. 551.

817. *Superstitio superis reddita.*) *Superstitio*, gravis & formidolosa religio, metus religiosus. *Reddita*: explicat Servius, *data & imposita*: compositum pro simplici. Explicant Passeratius, Germanus, Cerdanus, *vicissim reposita superis Diis ab inferis*: cum enim inferi superis subjecti sunt multis in rebus: hac una re superi vicissim inferis subditi sunt, ut per Styga jurare cogantur.

823. *Indigenas Latinos.*) Itaque Virgilius Latinorum nomen, non a Latino rege profectum, sed multo antiquius censet: ut diximus AEn. 1. 10. Quanquam aliter censet Dionysius: atque vocatos eos ante Latinum regem, *Aborigines*, AE. 7. 181. AE. 5. 314. ubi quærimus, an reipsa *Aborigines Indigenæ*. id est in ipsa Italia nati; an vero aliunde advecti sint. *Teucros*, AE. 1. 239. *Latium* AE. 7. 54. *Albani reges*, ab Ascanio instituti, AE. 6. 763. AE. 5. 48.

830. *Es germana Jovis, &c.*) Sensus est juxta Servium. *Tu quidem mea es soror, & filia Saturni: unde non mirum est tantam te ira-*

Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores.
Annuit his Juno, & mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo nubemque reliquit.
His actis, aliud genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ:
Quas, & Tartaream Nox intempesta Megæram,
Uno eodemque tulit partu: paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris:
Si quando letum horrificum morbosque Deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem dimittit ab æthere summo
Juppiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit
Stridens, & celeres incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni;
Alitis in parvæ subito collecta figuram;
Quæ quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit importuna per umbras:
Hanc versa in faciem. Turno se pestis ad ora
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis. Illi

Nec ulla natio adeo celebrabit cultum tuum. Juno assensa est verbis, & gaudens convertit animum. Interim abiit ex aere, & reliquit nubem. His perfectis, pater ipse volvit aliud secum & meditatur deducere Juturnam à pugna fratris. Dicuntur esse duæ pestes, nomine Diræ: quas, & infernam Megæram, nox profunda edidit uno & eodem partu, & implicuit similibus nexibus anguium, & applicuit eis alas celeres. Hæ adsunt ante solium Jovis, & in vestibulo severi illius *regis, & excitant timores miseris hominibus: si aliquando rex Deorum parat horribilem necem ac morbos, aut terret bello urbes* quæ id *meruerunt. Jupiter mittit ex alto cœlo unam illarum velocem, & imperavit offerri Juturnæ quasi portentum: Illa* Dira *volat & labitur in terras veloci impetu: non aliter ac sagitta per aerem immissa nervo, quam Parthus sive Cydon conjecit imbutam felle diri veneni,* ut fit *jaculum immedicabile, trajicit stridens & improvisa leves umbras. Filia Noctis talis, intulit se & adivit terras. Quando cernit exercitum Trojanum & exercitum Turni, statim contracta in formam parvæ avis, quæ aliquando nocte manens in sepulcris aut in tectis desertis, sero canit ingrata per tenebras: Dira mutata hanc in speciem, fert ac refert se stridens circa vultum Turni, & ferit alis clypeum ejus.* N:.

N O T Æ.

iracundiam animo concepisse. Potentissimi enim quique, iræ retinentissimi sunt. Juxta me secundus versus cum interrogatione legendus est, ut sensus fit. *Tu quidem mea es soror, & Saturni filia: quid ergo irarum tanter volvis sub pectore fluctus?* quod affine est iis quæ dicta sunt AE. 1. 15. *Tantæne animis cœlestibus iræ?*

834. *Ausonii.*) Itali, quos prius Latinos vocavit, AEn. 7. 54.

835. *Commixti corpore.*) Initis conjugiis.

845. *Cognomine Diræ.*) Apud inferos *Furiæ*, in medio *Harpyiæ*: in cœlo *Diræ* & *Jovis canes* dictæ AEneid. 3. 212. Et vero cum Virgilius ait eas esse duas numero eodemque cum Megæra Furia partu editas: innuit Diras ipsas, esse Furias alias duas, *Tisiphonem*, & *Alecto* AE. 6. 572. Noctis & Acherontis dicuntur filiæ.

846. *Nox intempesta.*) Obscura, media, ad agendum intempestiva. AEn. 3. 587.

857. *Felle veneni.*) Veneno amaro: aut felle venenato.

858. *Parthus &c.*) Parthi sagittandi arte nobiles Ecl. 1. 62. *Cydon.*) Incola urbis, quæ Cydon ipsa quoque dicta est, in Creta sive Candia insula Ecl. 10. 59.

862. *Alitis in parvæ, &c.*) *Noctua* ab interpretibus

Illi membra novus solvit formidine torpor:
Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
At procul ut Diræ stridorem agnovit & alas:
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis.
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam miseræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem
Obscœnæ volucres: alarum verbera nosco.
Letalemque sonum: nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit æternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras,
Jam mortalis ego. Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit. O quæ satis ima dehiscat
Terra mihi, Manesque Deam demittat ad imos!
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, & se fluvio Dea condidit alto.
AEneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, & sævo sic pectore fatur:
Quæ nunc deinde mora est, aut quid jam, Turne, retractas:
Non cursu, sævis certandum est cominus armis.
Verte omnes te te in facies; & contrahe, quicquid
Sive animis, sive arte vales: opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra. Ille

Novus torpor debilitat ipsi membra timore: & capilli subrecti sunt *horrore, & vox stetit in gutture. At misera Juturna, quando procul animadvertit stridorem et volatum Diræ, lacerat capillos sparsos turpans vultum unguibus et pectus planctu*, quia erat *soror*, aitque: *O Turne, quomodo tua soror potest jam succurrere tibi? aut quid jam restat infelici mihi? quo artificio producam tibi vitam? an possum objicere me tali portento: nunc nunc desero exercitum. Ne terreatis me* jam *timentem, o infaustæ aves: cognosco verbera alarum* vestrarum *& sonitum mortiferum: nec dura imperia magni Jovis decipiunt me. An reddis ista* mihi *pro virginitate* erepta: *cur dedit* mihi *vitam perpetuam? cur ablata est* mihi *lex moriendi? jam certe possem terminare tantos dolores, & ire socia fratri misero inter umbras*, si *ego nunc* essem *mortalis. Nil quicquam meorum* bonorum *jucundum erit mihi absque te, o frater. O quæ terra satis profunda aperietur mihi, & detrudet* me *Divam ad infimas umbras! Eo usque locuta, Dea texit caput viridi velamine gemens valde, & immisit se in profundum flumen. Contra Æneas urget, & quassat hastam magnam, arboream: & sic loquitur duro animo: quæ jam deinceps est mora? aut quid jam revolvis, o Turne? non pugnandum est cursu;* sed *propius duris armis: muta te in omnes formas, & collige quicquid potes sive virtute sive dolo: opta adire alis alta sidera & occultare te abstrusum cava tellure. Ille*

N O T Æ.

bus intelligitur: quia v. 864. dicitur *nocte sedens*: tum quia minor est quam *bubo*, unde *parva*, tum quia deserta loca incolit, bubo frequenter urbana ædifioia. Et licet *noctua* Ateniensibus boni ominis haberetur; omen erat in volatu faustum, non in cantu: at hic, *canit importuna; fertque refertque sonans*. De *bustis* Æn. 4. 404.

876. *Obscenæ volucres*.) Funestæ & mali ominis. Æn. 3. 262.

878. *Pro viginitate*.) Quam Juturnæ rapuerat Jupiter, v. 140.

882. *Jam motalis ego, haud &c.*) Alii codices habent: *immortalis ego! aut &c.*

884. *Manes*.) Inferos, AEn. 6. 743.

885. *Glauco amictu*.) Ex colore aquarum, quibus præerat Nais Juturna, v. 139.

886. *Fluvio*.) Tyberi: unde in lacum suum, qui influit in Tyberim, facilis fuit via, v. 139.

887. *Coruscat*,) Active, AEn. 5. 642.

808. *Limes...litem ut, &c.*) *Limes* dictus est, saxum vel via *lima*; hoc est *obliqua, transversa*, discernendis agris constituta. Hinc *lis* dicta creditur a *limite*, quod primæ lites & contentiones de limitibus fuerint. Alia tamen *litis* etyma affert Vossius.

899. *Bis*

Ille caput quassans: non me tua fervida terrent
Dicta, ferox: Di me terrent, & Juppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens:
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem
Altior insurgens, & cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumque immane moventem.
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit, totum nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, & in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox nec verba sequuntur.
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum Dea Dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii: Rutulos aspectat & urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit:
Nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem:
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.
Cunctanti telum AEneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis: & corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens: orasque recludit
Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes: Per

Ille Turnus *commovens caput* ait: *dure* hostis, *tua superba verba non terrent me: Dii, & Jupiter adversus me terrent. Nec locutus plura aspicit magnum saxum: saxum magnum, vetus, quod forte jacebat campo, constitutus limes agri, ut dirimeret lites agrorum. Duodecim electi viri difficile sufferrent illud collo*, tales, *qualia* sunt *corpora hominum, quæ terra jam profert. Ille heros assurgens altius & impulsus cursu, mittebat in hostem* hoc saxum *apprehensum manu tremente. Sed neque cognoscit se currentem: neque irruentem, aut erigentem manu & versantem saxum grande. Genua titubant, sanguis gelidus cogitur frigore. Præterea saxum ipsum, rotatum per aerem; nec pertransiit intervallum hominis, nec servavit totam vim. Et quemadmodum nocte in somnis, quando languida quies clausit oculos, frustra videmur velle producere cursus optatos, & infirmi deficimus in medio impetu: lingua non viget, vires solitæ non suppetunt in corpore: nec vox nec verba erumpunt: sic Dira divina abnuit Turno successum, quacumque vi tentavit modum. Tunc diversæ sententiæ agitantur* ejus *animo. Respicit Rutulos & urbem: & moratur præ timore, & timet hastam imminentem: nec cernit usquam, quo se subducat, nec quo robore irruat in hostem, nec sororem aurigam. Æneas incutit moranti hastam letalem, explorans oculis opportunitatem: & procul immittit toto corpore. Numquam saxa sic sonant, pulsa murali machina: nec fulmine tanti crepitus eduntur. Hasta portans sævam mortem volat sicut nigrans procella, & aperit extremitates thoracis, & sinuosos circuitus clypei septemplicis:* stri-

N O T Æ.

899. *Bis sex, &c.*) Locus ex duobus Homericis expressus: Iliad. 5. v. 302. ubi Diomedes saxum in AEneam immittit, quale vix duo temporis Homerici homines efferrent. Iliad. 21. v. 403. ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius id Turno tribuerit, diximus supra, v. 798.

924. *Oras loricæ, &c.*) Extremitates loricæ quæ semper

Per medium ſtridens tranſit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Conſurgunt gemitu Rutuli, totuſque remugit
Mons circum, & vocem late nemora alta remittunt.
Ille, humilis ſupplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: equidem merui, nec deprecor, inquit:
Utere ſorte tua: miſeri te ſi qua parentis
Tangere cura poteſt, oro, (fuit & tibi talis
Anchiſes genitor) Dauni miſerere ſenectæ:
Et me, ſeu corpus ſpoliatum lumine mavis,
Redde meis. Viciſti, & victum tendere palmas
Auſonii videre: tua eſt Lavinia conjux.
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
AEneas, volvens oculos, dextramque repreſſit.
Et jam jamque magis cunctantem flectere ſermo
Cœperat: infelix humero cum apparuit ingens
Balteus, & notis fulſerunt cingula bullis
Pallantis pueri: victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum inſigne gerebat.
Ille oculis poſtquam ſævi monumenta doloris,
Exuviaſque hauſit: furiis accenſus & ira
Terribilis: tune hinc ſpoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, & pœnam ſcelerato ex ſanguine ſumit.
Hoc dicens, ferrum adverſo ſub pectore condit
Fervidus: aſt illi ſolvuntur frigore membra
Vitaque cum gemitu fugit indignata ſub umbras.

ſtridens penetrat per medium femur: Turnus magnus cadit percuſſus in terram flexo poplite. Rutuli ſurgunt cum *lamentis, & mons totus reboat circum, & profundæ ſylvæ late reddunt vocem. Ille abjectus & ſupplex, intendens oculos & dextram ſupplicantem,* ait: *Sane merui, nec precor ut* ne me occidas: *fruere tua fortuna: ſi ulla cura miſeri patris poteſt commovere te, oro, miſerere ſenectutis Dauni: fuit quoque tibi talis Anchiſes pater, & redde meis* vel *me* vivum; *vel, ſi mavis, cadaver privatum luce. Viciſti, & Itali viderunt me victum tendere* tibi *manus: Lavinia tua eſt uxor. Ne progredere ulterius odiis. Æneas conſtitit ferox in armis, torquens oculos: & retinuit manum. Et jam jam magis ſermo* Turni *cœperat commovere morantem Æneam: quando magnus* ac *infauſtus balteus Pallantis juvenis apparuit* in *humero* Turni, *& cingulum emicuit notis clavis: quem* juvenem *afflictum vulnere Turnus occiderat, & geſtabat humero inſigne hoſtile. Ille Æneas, quando percepit oculis monumentum crudelis luctus & ſpolia, inflammatus furore, & terribilis ira,* ait: *an tu, ornate ſpoliis meorum* ſociorum *eripieris hinc mihi? Pallas, Pallas mactat te hoc ictu, & ſumit ſupplicia ex impio ſanguine. Hoc dicens, ardens occuluit ferrum intra pectus oppoſitum: illi autem* Turno *membra deficiunt* præ *frigore, & vita dolens abit cum gemitu ad umbras.*

N O T Æ.

femur attingunt; & extremitates imi clypei, quem tegendo capiti altius ſuſtulerat.

925. *Septemplicis.*) Septem coriis, aut laminis ferreis æreiſve contexti.

934. *Dauni.*) De illo, Turni patre, v. 44.

942. *Balteus, & notis, &c.*) *Balteus, cingulum* humero laterique circumdatum: ornatum *bullis*, id eſt clavis aureis. *Æ.* 9. 359. Balteum hunc Pallanti a ſe occiſo Turnus eripuerat, AE. 10. 496. Agnoſcit eum AEneas ex pictura Danaidum, quarum facinus in eo expreſſum erat. Ibid. Tumque accidit, quod a poeta prædictum eſt, Ibid. v. 503. *Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum Intactum Pallanta, & cum ſpolia iſta diemque oderit.*

952. *Indignata.*) Quod juvenis morte immatura moreretur, quod victus ab extero, quod regno & ſponſa privatus, quod poſt ſpem veniæ conceptam.

F. I N I S.

INDEX

INDEX

Vocabulorum omnium quæ in ECLOGIS, GEORGICIS & ÆNEIDE Virgilii leguntur.

LECTORI STUDIOSO.

Damus tibi, amice Lector, novum Virgilii Indicem cæteris hactenus editis locupletiorem longe & emendatiorem; quod quale sit ipse judicabis. In ipso vel augendo, vel castigando diligenti opera usos nos esse, nihilque pro virili parte prætermisisse quod cuique studioso facere satis possit, nemo attendens non fatebitur. Notas numericas & verba ad unum recognovimus, ita ut numeri cum numeris, verba cum verbis Auctoris quam accurate fuerint composita. Diversos verborum intellectus, prout eadem postulant, verbis & apposuimus, & sensu faciliori explanavimus. Quod extra Auctoris verba additum ut locis quibusque obscuris lux adhiberetur, illud Italice scripsimus. Menda quamplurima quæ in alias editiones irrepserant, multa quoque in iisdem omissa, de integro, & quosi quodam postliminii jure, loco, atque ordini suo restituimus. Indicem ab Erythræo primum editum, tum alias ejusdem diverso sub Auctore editiones a primo, ut ita dicam, verbo ad ultimum revisimus & contulimus; sed præ cæteris novum istum Indicem Rotomagi impressum, accuratius recognovimus, nihil novum operis, laboris nihil oculis sese nostris obtulit nisi menda non pauca, alia non emendata, addita alia, plura omissa, nonnulla non intellecta, quod ut vel neganti vel dubitanti appareat, tum menda, tum additiones in ejusdem Indicis postremi margine catervatim apposuimus. Hic Index denique ad omnium intelligentiam ita est accommodatus, ut non docti solum, verum & pueri, ne dicam rudiores, nullo negotio quæque & cernere valeant & observare. Quod si de vigiliis & labore nostro sano judicetur, & hic Index placeat ac relegatur, summam votorum attigerimus. Vale.

Litera E. *Eclogas*, G. *Georgica*, Æ. *Æneidem notant. Numerus prior Eclogam, aut Librum significat, posterior Versum.*

Digitized by Google

Acci-

Digitized by Google

Digitized by Google

tigres de vertice 6, 805. miſcet agens 1, 195. torquet agens 1, 121. turbabis agens G. 3, 412
Agentem carmine quercus 4, 510
Agentes frigora ventos 1, 352
Ager E. 3, 56. 7, 57. G. 1. 102. 107. 2, 6. 243. 330. AE. 4, 525 11, 316. 602
Agerem hunc *diem* 5, 51
Agerent cervum 7, 481
Aget currum ad Capitolia 6, 837 campus gemitus 873. ſpumas ore G. 3, 203
Agetur mihi nullo diſcrimine Tros Tyriuſque AE. 1, 578
Agger murorum 11, 382
Aggerat cadavera G. 3, 556. iras AE. 4, 197. 11, 342. præmia 11, 79
Aggere 5, 113. 7, 127. 159. 9, 43. 769. 11, 398. 850. 12, 446 564. arenæ 1, 116. murorum 10, 144. ripæ 7, 106. terræ 11 212. tumuli 5, 44. 7, 6. viæ 5, 273. aggere complent foſſas 9, 567
Aggeribus 2, 496. 9, 70. 784. Alpinis 6, 830. murorum 10 24. niveis G. 3, 354
Aggeritur tumulo tellus AE. 3, 63
Agglomerant lateri 2, 341. ſe 12, 458
Aggredere honores E. 4, 48
Aggrediar his Daphnim E. 8, 105
Aggrediare jacentem G. 4, 404
Aggredior haſtilia majori niſu AE. 3, 38. Vatem dictis 358
Aggreditur dictis 4, 92. 6, 387. enſe 9, 325
Aggreſſa dictis ſororem 4, 476
Aggreſſi E. 6, 18. ferro turrim AE. 2, 463. avellere, &c. 2, 165. reſcindere cœlum 6, 584
Agimur auguriis quærere &c. 3, 5
Agis 10, 751
Agit 12, 429. agmen in hoſtes 457. flumen piceum ſudor 9, 814. furentem in ſomnis AEneas 4, 465. *hunc* campo, &c. 10, 540. 12, 502. limitem ferro 10, 514. morbos ante metumque G. 3, 552. omnes ardor, quærere, &c. AE. 7, 393. omnia ſecum Afer G. 3, 344. palantes AE. 11, 734 præcipitem toto æquore 5, 456. præcipites metus acer, excutere, &c. 3, 682. priſtin remige 5, 116. reginam ſtimulis Alecto 7, 405. res tempus 5, 638. ſe palmes ad auras G. 2, 364. venena membris, *pellit* 130. ventos *Mercurius* AE. 4, 245. undam fumus 8, 258
Agitabat aves 12, 248. choros G. 4, 533. equum AE. 11, 770. feras inſidiis curſuque 7, 478 gloria Turni *Drancem* ſtimulis amaris 11, 337
Agitabis curſu onagros G. 3, 409
Agitabo currus ad flumina 3, 18
Agitans diſcordia fratres 2, 496
Agitant ævum ſub legibus 4, 154. pavidos formidine 3, 372
Agitare ævum ſub undis AE. 10, 235. artes mutas 12, 397. chelydros nidore G. 3, 415. currus 181. greges 287. gentes quietas AE. 10, 71, feras 11, 686. Trojanos terris, undis 12, 803
Agitat dies feſtos G. 2, 527. mens molem AE. 6, 727
Agitata per orbem *Camilla* 11, 694. freta G. 1, 357. numina Trojæ. AE. 6, 68
Agitate fugam 2, 640
Agitator aſelli G. 1, 273. equorum AE. 2, 476
Agitatus furiis amor 10, 872. furiis ſcelerum Oreſtes 3, 331. ſcenis Oreſtes 4, 471
Agitavimus urbe *hoſtes* 1, 421
ergo Agite 3, 114. 5, 58. quare
Agite G. 2, 35. AE. 1, 631. 7, 130. 8, 273. quin agite 5, 635
Agitet fortuna 3, 609
Agitur regina per urbes 7, 384. ſpina per lumbos G. 3, 87. ſtipitibus AE. 7, 524. Turnus furiis 12, 101
Agmen G. 2, 280. 4, 59. AE. 1, 190. 2, 408. 613. 4, 404. 5, 549. 602. 834. 7, 69. 707. 804. 8, 683. 9, 47. 10, 171. 198. 440. 513. 11, 433. 781. 12, 450. 457. 555. agmen aquarum G. 1, 322
Agmina G. 3, 423. AE. 1, 494. 2, 68. 267. 371. 4, 142. 154. 406. 469. 5, 580. 675. 805. 6, 572. 815. 7, 144. 508. 648. 694. 794. 8, 696. 9, 113. 478. 800. 10, 318. 427. 431. 561. 721. AE. 11, 146. 663. 729. 734. 909. 12, 122. 239. 279. 329. 368. 482. 557. 597. 683. 689. 861. Extremæ agmina caudæ G. 3, 423.
Agmine 1, 381. 3, 348. 369. 4, 167. AE. 1, 86. 397. 438. 2, 212. 450. 727. 782. 5, 90. 211. 378. 562. 6, 712. 749. 7, 703. 8, 587. 595. 9, 28. 375. 728. 788. 11, 412. 684. 793. 880. 907. 12, 324. 442
Agmine certo *de ſerpentis lapſu* AE. 2, 212. longo 5, 90. agmine remorum celer 5, 211. leni fluit agmine Tybris 2, 782.
Agminibus 9, 686.
Agminis 7, 707. 12, 249
Agnæ, *plur* E. 2, 21
Agnam AE. 5, 772. 6, 249
Agni, *plur.* G. 1, 341. 4, 435. AE. 9, 61
Agnis E. 3, 6
Agnos 3, 103. 4, 45. AE. 1, 639
Agnoſcas 6, 407
Agnoſcere vultus 3, 173
Agnoſcit 1, 474. 3, 82. 347. 6, 193
Agnoſco 3, 351. 4, 23. 8, 155. 12, 260
Agnoſcunt 2, 423. 5, 576. 679. 9, 457. 734. 10, 224
Agnovere 9, 659
Agnovi 12, 632
Agnovit 1, 410. 492. 3, 180. 6, 452. 498. 9, 16. 10, 874. gemitum 10, 843. ſonitum 8, 531. ſtridorem 12, 869
Agnum 9, 565
Agnus E. 1, 8
Ago 9, 37, AE. 12, 637. capellas E. 1, 13
Agragas AE. 3, 703
Agreſtem Muſam E. 6, 8. uſum G. 3, 163
Agreſtes *ſubſt.* G. 1, 41, AE. 7, 504. 8, 349. 9, 11. *adj.* animos 7, 482. divos G. 2, 493. nymphas AE. 3, 34
Agreſti calamo E. 1, 10. certamine AE. 7, 523. gaza 5, 40. honore capitis E. 10, 24. palæſtra G. 2, 531. ſtramine AE. 11, 67
Agreſtia pecora 7, 679
Agreſtibus, *ſubſt.* G. 1, 160. *adject.* pomis AE. 7, 111
Agreſtis legio 7, 681. manus 11, 682. pubes G. 1, 343
Agreſtum *ſubſt.* 1, 10
Agri, *gen.* AE. 1, 347. 7, 262. 10, 563. *plur.* 11. 209. G. 2, 183
Agricola 1, 317. 494. 2, 513. AE. 10, 805
Agricolæ, *gen.* G. 1, 48, *plur.* E. 9, 61, G. 1, 101. 300, 355. 2, 36. 4, 272. AE. 2, 628. 7, 521
Agricolam G. 1, 259
Agricolas 2, 459
Agricolis 1, 429. 2, 401. AE. 1, 4. 12, 455
Agrippa 8, 682
Agris, agro, agros, *paſſim ſed nullo peculiari ſenſu.*
Agunt otia terra G. 3, 377. Troes *Latinos*, AE. 11, 620
Aguntur ire circum 12, 336
Agyllina 7, 652
Agyllinæ 8, 479
Agyllini 12, 281
Ah E. 1, 15. 2, 60. 69. 6, 47. 52. 77. G. 2, 252. 4, 526
Ahena luce AE. 2, 470. *neutr. ſubſt.* 1, 217. 5, 102. 6, 218
Aheni *gen. ſubſt.* G. 1, 296. AE. 7, 463
Ahenis falcibus 4, 513. foribus 1, 453. labris 8, 22. nodis 1, 299. ſquamis 11, 487. 770
Ahenos crateras 9, 165. thoracas 7, 633
Ajacis 1, 45
Ajax 2, 414
Ait *ſæpiſſime, ſed nullo peculiari ſenſu.*
Ajunt 4, 598
Ala, *exercitus* 11, 604. 868
Alacer 10, 729. 12, 337
Alacres 9, 231. ſylvas E. 5, 58
Alacris AE. 5, 380. 6, 685
Alæ *plur. de exercitu*, 4, 121. 11, 835. 12, 551
Alarum 1, 305. 6, 19. 12, 876
Alas G. 4, 27. 106. 203. AE. 1, 693.

Amat

Digitized by Google

Digitized by Google

Astan-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

C

Calo-

Digitized by Google

Digitized by Google

Cap-

Digitized by Google

Digitized by Google

cati

Con-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

D

Digitized by Google

Digitized by Google

Dex

Digitized by Google

Digitized by Google

Di-

Digitized by Google

Drymo, *Nympha* 4, 336
Dryope, *Nympha* AE. 10, 551
Dryopen 10, 364
Dryopes 4, 146
Duæ, *zonæ* G. 1, 237
Duas aras E. 5, 66. Arctos *ursæ* G. 1, 245. lances AE. 12, 725
Dubiæ uiruti 4, 55. 11, 314
Dubiam mortem 2, 359
Dubii spemque metumque inter 1. 222
Dubiis fignis G. 4, 253. monstri AE. 2, 171. rebus 6, 196. 11 560. in dubiis 7, 86
Dubio cœlo G. 1, 252
Dubita AE. 3, 316
Dubitamus, & dubitamus adhuc virtutem extendere 6. 806
Dubitanda, haud dubitanda refer 3, 170
Dubitant, & dubitant hominei ferere G. 2, 433
Dubitas, quid dubitas? AEn. 9, 12
Dubitem haud equidem implorare 9, 191. implorare 7, 311
Dubitet poscere 8, 614
Dubitet, quid dubitet G. 4, 242
Dubius Mars G. 2, 283. Turnus AE. 9, 797. nec sum animi dubius G. 3, 289
Duc AE. 6, 153. 11, 464. duc age, duc ad nos G. 4, 358
Ducam te in secreta 4, 403. te recto flumine AE. 8, 57. te lato limite 9, 323
Ducantur rotæ per terram G. 3, 170
Ducat ipsum ad mœnia AE. 1, 649. pecudes secum 4, 636. avo turmas 5, 550 captam Jarbas, *in matrimonium* 4, 326
Duce te E. 4, 13. AE. 6, 59. me 10, 92. 12, 260. Achate 1, 700
Ducebam sic equidem animo 6, 690
Ducebant sacra 8, 665
Ducebat diem Lucifer 2, 802. cursus equestres Ascanius 5, 668. Phrygias circum orgia 6, 518. semita per occultos calles 9, 383. milites in æquora Mincius 10, 206
Ducem G. 3, 125. AE. 3, 122. 4. 224. 6, 263. 9, 100. 10, 374. 574
Ducenda datur Lavinia, *in conjugium* 7, 359
Ducens de pectore gemitus 1, 288 fasem stella 2, 694. brachia ustrahens 9, 623
Ducent examina reges *apum* G. 4 21. vivos de marmore vultus AE. 6, 848
Ducente Deo 2, 632
Ducentem in Latium Teucros 11 168
Ducentibus astris noctem G. 3, 156
Ducere pompas ad delubra 3, 22 juga plaustris 3, 140. muros AE. 1 427. vitam 2, 641. 4, 340. voces in fletum 4, 463. somnos 4, 560. dona 5, 385. honorem 5. 534. prædæ sortem 9, 268. contra *hostem* 10, 285

Duceret uva colorem E. 9, 49
Duces G. 4, 4. AE. 2, 261. 3, 470. 6, 194. 7, 107. 431. 8, 161. 503 11, 84. 93. 171. 430. 521. 598. 835. 870. 12, 325
Ducet te 5, 736. magna inter præmia 12, 437
Duci *verb.* progeniem Trojano a sanguine 1, 23. intra muros 2 33. in mœnia 187. ordine duc 7, 276. 11, 79. equum 10, 858
Duci, *dat.* 10, 156
Ducibus 10, 267. 431
Ducimus horas flendo 6, 539
Ducis *verb.* amores in longum E 9, 56. unde genus ducis AE. 5 801. genus olympo 6, 834
Ducis *gen.* 1, 537. 3, 166. 401. 9, 675. 11, 7. 519. 758
Ducit in urbem via E. 9, 1. equas amor trans Gargara G. 3, 269. tauros 4, 551. te via AE. 1, 405. agmina 1, 494. AEneam in tecta 1, 635. ad mœnia 3, 347. ad limina manu 3, 372. per mœnia 4, 74. aciem 5, 563. mille viros 7, 652. ad Capitolia 8, 347. noctem insomnem ludo 9, 166, qua semita ducit 11, 524
Ducite ab urbe domum Daphnim E. 8, 68. 72. 76. 84. 94
Ducitis annum, *o sidera* G. 1, 6.
Ducitur tibi uxor E. 8, 29. Aceites AE. 11, 85. æstas G. 4, 207. hinc urbi nomen AE. 10, 145
Duco capellam E. 1, 13. effigiem, *fero* 8, 75. vitam extrema per omnia AE. 3, 315
Ducta series rerum ab origine per viros 1, 646
Ductis sortibus urna flat 6, 22
Ducto mucrone 12, 378
Ductor 8, 129. 470. 513. 10, 185. 11, 266. 12, 456
Ductorem 8, 496. classis 6, 334
Ductores G. 4, 88. AE. 1, 193. 239. 2, 14. 4, 37. 5, 133. 561. 8, 6. 9, 226. 778. 12, 126. 562
Ductori 9, 691. 10, 814
Ductoribus 5, 249
Ductos currus G. 3, 533
Ductus cornu hircus 2, 395. sorte sacerdos AE. 2, 201
Ducum 11, 13. 349. 12, 501
Ducunt G. 3, 317. E. 3, 114. 5. 471. 6, 43. 8, 552. 10, 117. 11 88. noctem ludo G. 3, 379. funera 4, 256. pectora per augurium AE. 5, 7. crinem linea 528. cereas argento 7, 634. bellum cum gente 8, 55
Dudum 2, 726. 5, 650. 10, 599. 12 632
Dulce satis humor E. 3, 82. *si* fuit tibi quicquam meum AE 4. 318. caput 4, 493. mihi haud quicquam sine te erit 12, 882
Dulcedine, *lætitia* G. 1, 412. 4, 55. AE 11, 538
Dulcem cibum G. 2, 216. escam 4, 17

Dulces, *nom.* fœtus 1, 342. undæ 2, 243. nati 2, 523. aquæ AE. 1, 171. exuviæ 4, 651. nidi 5, 214. *acc.* metus E. 3, 110. nidos G. 1, 414. natos 3, 178. AE. 2, 138. 4, 33. animas G. 3, 495. AE. 3, 140. aquas G. 4. 61. meorum reliquias 4, 342. Argos 10, 782
Dulci uligine G. 2, 184. nectare AE. 1, 437. Ascanio 1, 663. umbra 1, 698. somno 4, 185. amore 6, 455. amplexu 8, 568. ex ore 12, 802
Dulcia arva E. 1, 3. limina G. 2, 511. mella 4, 101. furta 4, 347. oscula AE. 1, 691
Dulcibus flagris G. 1, 384. illecebris 3, 217. fluviis 3, 445
Dulcis *nom.* aura G. 4, 417. conjux 4, 465. AE. 2, 777. Parthenope G. 4, 563. quies AE. 6, 522. *genit.* aquæ E. 5, 47. musti G. 1, 295. Parnassi 3, 291. vitæ AE. 6, 428
Dulichias rates, *Ulyssea* E. 6, 76
Dulichium, *Insula* AE. 3, 271
Dum, *sæpissime, sed nullo singulari sensu.*
necdum, *nondum*, E. 3, 43. 47. 9, 26. G. 2, 281. Æ. 3, 665. 7, 356. *quamdiu* E. 5, 76. *bis* 77. *bis* 7, 63. AE. 1, 611. *donec cum subj.* 1, 269. 4, 434. 10. 809. dum redeo, *donec* E. 9, 23. *ut* AE. 4, 325. *dummodo*, *cum subj.* 11, 739. 791. exspectem dum libeat 12, 570
Dumeta G. 1, 15
Dumi 3, 338
Dumis 4. 130. AE. 4, 526. 8, 348. 9, 381. 393. 11, 570. 843
Dumos G. 3, 315. AE. 8, 594. 657.
Dumosa de rupe E. 1, 77
Dumosis arvis G. 3, 180
Duo E. 2, 40. 3, 40. 44. 5. 66. G. 3, 32 4, 92. 231. AE. 3, 623. 5, 78. 300. 6. 842. 7, 674. 8, 355. 601. 9, 265. 706. 10, 124. 11, 285. 690. 12. 488. 716. duo viros, *pro* duos *accus.* AE. 11, 285
Duobus G. 4, 67. AE. 5, 183
Duodena per astra G. 1, 232
Duorum AE. 2, 213. 4, 95. 12, 511. 726
Duros AE. 5, 68
Duplex spina G. 3, 87. genus AE. 12, 198
Duplicant vota 8, 556
Duplicat sol umbras decedens E. 2, 67. hasta virum AE. 11, 645
Duplicato poplite 12, 927
Duplicem gemmis auroque coronam 1, 659. amictum 5, 421
Duplices palmas 1, 97. 6, 16. Thebas 4, 470. cœloque Ereboque parentes 7, 140. manus 10, 667
Duplici dorso G. 1, 172. Mæandro

Digitized by Google

E

Effræna gens Virum G. 3, 382
Effudere fese carceribus quadrigæ G. 1, 512. currum AE. 7, 780
Effudit jubam cervice G. 3, 92. lacrymas AE. 3, 312. 10, 465. vires in ventum 5, 446. pectore voces 5, 481. pectore dicta 7, 292. ad æthera voces 8, 70. *illum*, solo, *stravit* 12, 380
Effuge 3, 398. 11, 825
Effugia 2, 140
Effugies numquam hodie E. 3, 49. telum AE. 9, 748
Effugimus scopulos 3, 272
Effugisse gentem 3, 653
Effugit 5, 151. manus imago 2, 793. 6, 701. nuncius aures 7, 437
Effugiunt 2, 226. mortem 11, 881
Effulgens 2, 616
Effulgent AE. 5, 133
Effulgere 8, 677
Effulsit lux oculis 9, 110. 731
Effultum foliis, *substratum* 8, 368
Effultus 7, 94
Effundat in æquor Teucros 9, 68. tellurem in undas 12, 204
Effunde, *illum*, sub portis 11, 485
Effundens fese faucibus halitus 6, 241
Effundere vitam 1, 102. fletus 2, 271. voces 5, 723. omne genus telorum 9, 509
Effundit pectore questus 5, 780 manibus habenas 5, 818. auxilium Ascanio 7, 522. irarum habenas 12, 499. *illum*, solo 12, 532
Effundunt ducem, *equi*, *excutiunt* 10, 574
Effusa, *fæm. nom.* crines 4, 509. ad ripas turba 6, 305. Mycenis tempestas, *erumpens*, 7, 222. agris juventus 7, 812. *abl.* grandine 10, 803
Effusæ, *plur.* cæsariem per colla G. 4, 337. genis lacrymæ AE. 6, 686. matres *egressæ* 12, 131
Effusi *plur.* carcere currus G. 3, 104. AE. 5, 145. nos lacrymis 2, 651. *elapsi* 5, 317
Effusis imbribus 5, 693
Effuso flumine G. 4, 288. sanguine AE. 7, 788
Effusos imbres G. 2, 352
Effusum equitem Æ. 10, 893
Effusus nubibus imbet G. 4, 312. labor 4, 492, in undis AE. 6, 339
Egelidn flumine 8, 610
Egenis rebus 6, 91. 8, 365. 10, 367
Egenos omnium 1, 603
Egens 1, 388
Egent G. 2, 28
Egentem Æ. 4, 373. rationis 8, 299. nostræ vocis rem 11, 343.
Egentes laudis 5, 751. cujus, *rei indigentes* 7, 197

Egere boves ad flumina E. 5, 24. *expulerunt* Æ. 6, 463. 8, 118 *coegerunt* 7, 240. *impulerunt* 8, 133. *duxerunt* 8, 335. Rutulos ad mœnia, *propulerunt* 11, 629
Egeret 9, 88
Egeriæ AE. 7, 763. 775
Egerimus noctem inter gaudia 6, 514
Egerit hostes fuga G. 3, 120
Egestas G. 1, 146. 3, 319. Æ. 6, 276
Eget 2, 522
Egisse vias subter mare 3, 695
Egit, quocumque Deus circum caput egit, *circumvertit*. G. 2, 392. sol hyemem sub terras 4, 51. fundam AE. 9, 587. 11, 579. *illum*, in adversos furor 9, 761. *eum* in fraudem 10, 73
Ego passim sed nullo singulari sensu.
Egomet AE. 3, 623. 5, 650. 6, 50
Egredere 8, 122
Egregia, *nom. fæm.* conjux AE. 6, 523. *abl.* stirpe 5, 297. gente 11, 432
Egregiam, bello gentem 1, 445. laudem 4, 93. virtute progeniem 7, 258
Egregias urbes G. 2, 155. animas AE. 11, 24
Egregiis armis 9, 581
Egregio ore 4, 150. genero 11, 355
Egregium juvenem 5, 361. formam 6, 861. 12, 275. Authorem 10, 778. genus 7, 213. 556. formæ decus 7, 473. quid tam egregium si 11, 705
Egregius pariter pietate vel armis 6, 770. animi 11, 417
Egressi, *plur.* 1, 176. 3, 79. 9, 314
[illegible] 2, 713. 10, 283
Egressus 1, 2
[illegible] 2, 58. 3, 100
Eia AE. 9, 38. eja age rumpe moras 4, 569
Ejecto armo 10, 894
Ejectum litore 4, 373. Tarquinium 8. 646
Ejectus 1, 582
Elabitur anguis flexu sinuoso G. 1, 244. undis AE 5, 151
Elapsa, *nom. fæm.* sagitta 9, 632
Elapsi, *sunt* 9, 545
Elapsus 1. 246. 2, 318. 526. 5, 326. 445. 8, 492. in frondes, *ignis* G. 2, 305
Elata mari tellus AE. 6, 23
Elatam dextram in jugulum 10, 415
Elate, *voc.* animis superbis AE. 11, 715
Elati, *plur.* G. 3. 108
Elatis naribus AE. 12, 115
Electra, *subst.* 8, 53
Electra, *nom. propr.* 8, 135
Electram 8, 136
Electro G. 3, 522. AE. 8, 402, 624
Elei metas G. 3, 202
Eleusinæ matris 1, 163
Elephanto *ebore* 3, 26. AE. 3, 464. 6, 895

Eliadum equarum G. 1, 59
Elicis undam 1, 109
Elidis AE. 3, 694. 6, 588
Eligit equos 7, 274
Eligitur locus G. 4, 296
Elisæ 4, 335. 610. 5, 3
Elisam 3, 567
Elserit premens angues, *occiderit*. 8, 289
Elisos oculos 8, 261
Eloquar 3, 39
Eloquio 11, 383
Elucent G. 4, 98
Eluctabitur aqua 2, 244
Eludit, *fallit* AE. 11, 695
Eluitur scelus 6, 742
Elusit, *fefellit* G. 1, 226
Elusus est AE. 12, 755
Elysios campos G. 1, 38
Elysium AE. 5, 735. 6, 542. 744
Emat te sibi generum G. 1, 31
Emathiæ 6, 390
Emathiam 1, 492
Emathiona AE. 9, 571
Emensæ, *plur.* sidera 5, 628
Emensi iter 7, 160. 11, 244
Emenso olympo G. 1, 450
Emensus spatium AE. 10, 772
Emi honorem vita 9, 206
Emicat, *exsilit* 5, 319. 337. 9, 736. 11, 496. 12, 728. in litus 6, 5. in currum 12, 327
Emicuit solo, *exiliit* 2, 175
Eminet tergo, *emergit* 10, 227
Eminus 10, 346. 645. 776. 801. 11, 674. 12, 342. 711. 921
Emissa, *nom. fæm.* tenebris in lucem G. 3, 551. favis juventus 4, 22. *neutr.* spicula AE. 11, 676
Emissam hyemem 1, 128
Emissum G. 4, 58
Emittit porta, *dimittit* AE. 6, 898. jaculum in auras 9, 52. hastam 10, 474
Emota fundamenta 2, 610
Emotæ, *plur.* curæ AE. 6, 382
Emoti cardine postes 2, 493
Emovet arma tectis 6, 524
Emptum magno optaverit 10, 503
Emuniit postes 8, 227
En, en Priamus 1, 465. en quatuor aras E. 5, 65. en erit ut liceat 8, 9. en quid agam? AE. 4, 534. en ago capellas E. 1, 12. en supplex venio AE. 11, 365
Enarrabile, non enarrabile clypei textum 8, 625
Enavit pennis 6, 16
Enceladi 3, 578
Enceladoque 4, 179
Enim *passim*.
Enipeus, *nom. fluv.* G. 4, 368
Enitet ore decus AE. 4, 150
Eniti viribus G. 2, 360
Enituit campus impulso vomere G. 2, 211
Enixa, *nom. fæm.* fœtus AE. 3, 391. 8, 44. *est* ignes jugales 7, 320

Digitized by Google

Eu-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Rr Fare

Digitized by Google

Fe-

Digitized by Google

Digitized by Google

res AE. 5, 396

Frigentis corpus lavant, & ungunt 6, 219

Frigida, *nom. fœm.* umbra noctis E. 8, 14. ſtella Saturni G. 1, 336. glacies 3, 398. *Eurydice* 4, 506. lingua 4, 525 bruma AE. 2. 472. mors 4, 385 Nurſia 7, 715. bello dextera 11, 338. *neutr. plur.* flumina E. 5, 2?. Tempe G. 2, 469. rura 3, 324. tecta 4, 104. lumina AE. 11, 818

Frigidus anguis AE. 8, 71. imber G. 1, 259. Aquilo 2, 404. ſanguis 2, 484. AE. 10, 452. in Venerem ſenior *equus* G. 3, 97. Aquarius 3, 303. veſper 3, 336. imber 3, 441. ſudor 3, 501. Auſter 4. 261. horror AE. 3, 29. annus 6, 311. ille, *Sulmo mortuus* 9, 415

Frigora E. 2, 8. 7, 51. 10, 47. 57. G. 1, 48. 352. 2, 113. 321. 376. 3, 356

Frigore E. 2, 22. 7, 6. G. 3, 279. 4, 35. 135. 259. AE. 1, 96. 6, 205, 309. 12, 905. 951

Frigoribus E. 10, 65. G. 1, 300.

Frigus E. 1, 53. 5, 70. G. 1, 93. 2, 256. 344

Frondator E. 1, 57

Fronde 1, 81. 10, 30. G. 2, 13 401. AE. 1, 249. 4, 148. 459. 506. 5, 134. 6, 206, 7, 751. 8, 274. 12, 207

Frondea, *neutr. plur.* tecta G. 4, 61. nemora AE. 1, 195

Frondem G. 2, 435. AE. 5, 661

Frondent ſylvæ E. 3, 57

Frondente ramo AE. 7, 67

Frondentes ramos 4, 399

Frondenti ilice 5, 129. ramo 7, 135

Frondentia arbuta G. 3, 300

Frondentibus hoſpitiis 4, 24. ramis AE. 3, 25

Frondentis Acanthi G. 2, 119. auri ilice AE. 6, 208

Frondes E. 9, 61. G. 1, 368. 2, 55 82. 305. 335. 366. 403. 3, 131 175. 353. AE. 3, 449. 4, 444. 8, 32

Frondeſcit virga metallo 6, 144

Frondet eſculus G. 2, 15

Frondi nemorum 2, 323

Frondibus 2, 362. 446. 3, 231 528. AE. 6, 215. 7, 565. 11, 523

Frondis 11, 66

Frondoſa *nom. fœm.* æſtas G. 3, 296. *abl.* ulmo E. 2, 70. Ida AE. 5, 252

Frondoſis montibus 7, 387

Frondoſo luco G. 4, 543. vertice AE. 8, 351

Frondoſum Olympum G. 1, 282

Frons 3, 572. AE. 6, 862. 10, 211

Fronte E. 6, 51. G. 4, 299. Æ. 3 636. 4 477. 9, 627. 10, 349. 11 238. ſub adverſa *ex oppoſita parte* AE. 1, 170

Frontem E. 6, 22. 7, 27. AE. 5 567. 7, 417. 9, 750. 12, 307

Fronti 6, 244

Frontibus verſis ſcena diſcedat G 3, 24. junctis ambæ feruntur, *naves* AE. 5, 158. converſis incurrunt tauri 12, 717

Fruatur luce 4, 619

Fructus G. 2, 36. 500

Fruges 1, 22. 67. 298. 345. 2, 143 424. 3, 535. AE. 1, 182. 2, 133. 12, 173

Frugibus E. 3, 77. 9, 48. 10, 76. G. 1, 69. 2, 239. 3, 133. AE. 6, 420

Frugum G. 1, 27. 2, 173. 4, 327

Fruiturque colloquio AE. 7, 90

Frumenta G. 1, 189. 315. 3, 176. AE. 4, 406

Frumenti G. 1, 134

Frumentis 1, 150. 2, 205. 228

Fruſta AE. 1, 216. 3, 632

Fruſtra E. 3, 99. 7, 69. G. 1, 158. 257. 459. 513. 3, 97. 373. 544. 4, 353. AE. 1, 396. 2, 348. 405. 793. 4, 415. 5, 27. 221. 346. 389. 6, 294. 901. 9, 389. 398. 538. 10, 333. 486. 11, 581. 715. 12, 832

Fruſtrata numquam meos vocatus O haſta 12, 95

Fruſtratur hiantes clamor 6, 493

Fruticumque G. 2, 21

Fruuntur parto agricolæ 1, 300. Teucri ſocia ſimul urbe AE. 3, 352. ſermone 8, 468

Fuat, *fuerit* 10, 103

Fucata Mileſia vellera hyali colore G. 4, 335.

Fucatur lana alba colore Aſſyrio 2, 465

Fucinus, *lacus in Marſis* AE. 7, 759

Fucoque G. 4, 39

Fucos 4, 168. AE. 1, 439

Fucus G. 4, 244

Fudimus inſidiis AE. 2, 421

Fudiſſe Numanum 9, 592

Fudiſſetque preces 5, 234

Fudit equum G. 1, 13. *euntes* multo amictu nebulæ AE. 1 416. vitam 2, 532. has ore loquelas 5, 842. preces ab pectore 6, 55. quem conceptum vertice fudit, *peperit* 8, 139

Fuerat 4, 603. 5, 397. 6, 166. 7 532. 8, 358, 10, 613. 11, 215 303. 12, 519

Fuere ſæcula ſub &c. 8, 324

Fuerint G. 4, 34. 248. 393. AE. 2 77. 506. 3, 453. 5, 475

Fuerit E. 7, 31. G. 1, 67. 3, 404 AE. 3, 499. 6, 62. 7, 38

Fuerunt ſperanda hæc 11, 275

Fuga G. 3, 31. 120. 142. 201 422. 4, 85. AE 1, 321. 2, 176. 3, 243. 4, 72. 155. 281. 543. 5, 218. 658. 8, 251. 9, 15. 557 660. 800. 10, 592. 624. 670. 757. 11, 815. 12. 463. 733 742

Fugacem Palmum Æ. 10, 697. capream 724. *illum* 12, 52

Fugaces, *nom.* cervi G. 3, 539 feras AE. 9, 591

Fugacibus pedibus 11, 390

Fugæ G. 1, 286. AE. 3, 160. 4, 400. 5, 586. 769. 9, 131. 10, 121. 378. 11, 351. 547

Fugam G. 4, 443. AE. 1, 141. 361. 364. 2, 108. 610. 640. 3, 283. 666. 4, 328. 338. 430. 575. 7, 24. 9, 378. 539. 719. 781. 11, 706. 12, 252. 263. 367. 484

Fugarat dies ſtellas 5, 42. dies noctem 10, 257

Fugas texunt 5, 593

Fugat nubes 1, 147. aves frigidus annus trans pontum 6, 312

Fugatis ſtellis 3, 521

Fugax aufertur 11, 713

Fuge 2, 289. 733. quintam, *diem* G. 1, 277. pabula 3, 385. terras litus AE. 3, 44. litus & undas 3, 413

Fugere feræ G. 1, 330. grues 1, 375

Fugerent Graii AE. 1, 471

Fugeret dum te G. 4, 457

Fugi quos AE. 2, 156

Fugiant examina taxos E. 9, 30

Fugiaſque laborem AE. 3, 459

Fugiat oves lupus E. 8, 52. laborem AE. 6, 892

Fugiatis amicos 11, 109

Fugiens G. 1, 406. 409. 3, 94. AE. 1, 478. 5, 276. 11, 694. 12, 758. per gramina rivos G. 4, 19. ſidus piſcis Taygete Pleias 4, 234. Peneia Tempe 4, 317. Germanum AE. 1, 345. Minoia regna 6, 14. arma Jovis 8, 320. te 10, 403. Metabus inter prælia 11, 541

Fugiente anima G. 4, 526

Fugientem AE. 1, 410. 9, 17. 10, 309. 732. 12, 645. Italiam ſequimur per mare 5, 629

Fugientia ſpicula 11, 654

Fugientibus 9, 763. 12, 330

Fugientis Italiæ 6, 61. Æneæ 10, 656

Fugimus patriam E. 2, 4. undis Æ. 3, 268

Fugio nec quemquam E. 3, 53

Fugis quem 2, 60. AE. 6, 466. mene? 4, 314. hinc 4, 565. Niſe? 9, 200. quo fugis Ænea? 20, 649

Fugiſſe per ignes Æ. 10, 56

Fugit E. 3, 65. G. 3, 462. Æ. 11, 806. 868 12, 285. *me* vox E. 9, 54. haud ulla viros vigilantia G. 2, 265. prima mortalibus optima quæque dies 3, 67. irreparabile tempus 3, 284. cœlum, *lucem* 3, 417. ex oculis diverſa 4, 500 auram taurus AE. 2, 223. porticibus 2, 528. auras, *lucem* 4, 389. matrem 4, 473 ad terram 5, 243. in auras 740. ocior Euro 8, 223. 12, 733. ſagitta 9, 632. illa per undas 10, 247. haſta 10,

Digitized by Google

Ger-

Digitized by Google

Digitized by Google

I

Jamque, *paffim fed nullo fingulari fenfu*.
Jamjam 2, 701. 4, 371. 6, 502. 12, 676. 754. 940
Jamjamque 2, 530. 8, 708. 12.754. 940
Jampridem E. 2, 43. 5, 55. G. 1, 501. AE. 1, 726. 2, 647. 6, 717. 7, 693
Jam tum 1, 22
Jamdudum G. 1, 213. AE. 1, 584. 2, 103. 4, 1. 362. 5, 27. 513. 8, 153. 9, 186. 11, 836. 12, 217
Jani 7, 180.
Janieulum 8, 358
Janitor 6, 400. 8, 269
Janua 2, 493. 661. 3, 449. 6, 106. 127
Janum 12, 198
Janui 7, 610. 8, 357
Japetum G. 1, 279
Japidis 3, 475
Japix 12, 391. 420. 425
Japyge AE. 8, 710. 10, 678
Japygis Gargani 12, 247
Jarbam 4, 196
Jarbai 4, 36. 326
Jaside 5, 843
Jafides 2, 392
Jafius pater 3, 168
Jafpide 4, 261
Ibant 9, 369. 10, 213. umbræ G. 4, 472. ad templum AE. 1, 483. orantes veniam 1, 522. evincti tempora tæniis 5, 269. per umbras 6, 268. æquati numero 7, 698. facerdotes 8, 281
Ibat G. 4, 365. 430. AE. 1, 699. 2, 254. 4, 149. 7, 761. 8, 307. 9, 597. 649. 12, 378. è Concilio ad tumulum 5, 75. ovans 6, 589. cunctis altior 8, 162. olli comes Achates 8, 466. inter hæc imago maris 8, 871. Eufrates jam mollior undis 8, 726. exercitus campis apertis 9, 25. quibus in armis 9, 269. in Euryalum 9, 424. comes datus alumno 11, 33
Ibera ferrugine clarus AE. 9, 582
Iberas boves *Hifpanas* 7, 663
Ibero gurgite, *Hifpano Oceano* 11, 913
Iberos G. 3, 408
Ibi E. 2, 4. G. 1, 73. 4, 491. AE. 2, 40. 792. 6, 333. 700. 7, 126. 9, 412. 445
Ibidem G. 3, 500. AE. 1, 120
Ibimus Afros, *in Africam* E. 1, 65
Ibis nuntius Pelidæ 2, 547
Ibit obtufis per cœlum cornibus, *Luna* G. 6, 433. parto Regina triumpho AE. 2, 578. *abibit* 4, 590. magna mei fub terras imago 4, 654
Ibitis Italiam 3, 254
Ibo E. 10, 50. fervitum matribus Graiis AE. 2, 786. in cafus omnes 9, 291. animis contra 11, 438
Ibunt guttæ per vimina G. 2, 245
Icare AE. 6, 31
Icta, *nom. fæm.* fecularis ilex 6, 180
Ictibus G. 3, 234. AE. 5, 198. 459. 9, 811. 12, 106
Ictu 2, 544. 5, 274. 428. 7, 165. 9, 770. 10, 484. 11, 638. 12, 490. 732. 740
Ictum, *nomen.* 5, 444. 7, 756. 12, 907
Ictum, *participio.* fœdus 12, 314
Ictus, *nom. fing.* 12, 926. *nom. plur.* 8, 419. *acc.* 5, 457. 12, 713
Id E. 3, 35. 9, 37. G. 2, 263. AE. 1, 27. 2, 49. 103. 4, 34. 5, 418. 6, 526. 7, 78. 368. 9, 104. 214. 274. 11, 435. 12, 28. 643. 738
Ida 5, 252. 449. 9, 80. 177. 10, 158. 12, 412. 546
Idæ G. 4, 41. AE. 2, 801. 3, 6
Idæa, *nom. fæm.* alma parens Deum 10, 252. *terra* 11, 285. *abl.* fylva 2, 696
Idææ matris 9, 620. pinus 10, 230
Idæafque pices G. 3, 450. ad urbes AE. 7, 207
Idæique Chori 9, 112
Idæis cyparissis G. 2, 84
Idæo Alcanore AE. 9, 672
Idæos campus 7, 222
Idæum, *nomen viri* 6, 485
Idæum, *adject. mafc.* Jovem 7, 139. *neutr.* nemus 3, 112
Idæus, *nomen viri* 9, 500. *adject.* mons 3, 105
Idaliæ 1, 697. Veneri 5, 760. *plur.* domus 10, 52
Idalium, *oppidum, & nemus infulæ Cypri* 1, 685. 10, 86
Idam 9, 575
Idas pater 10, 351
Idcirco G. 1, 231. 3, 445. AE. 5, 880
Idem E. 3, 44. 91. 101. 5, 9. G. 1, 71. 2, 105. 3, 72. 244. 4, 139. AE. 3, 60. 80. 503. 4, 581. 679. 5, 371. 6, 116. 229. 7, 321. 393. 8, 290. 6, 327. 416. 10, 112. 731. 851. 11, 174. 336
Ideo G. 2, 96. 3, 212. AE. 4, 228
Idmon 12, 75
Idomenea ducem 3, 122
Idomenei 11, 265
Idomeneus Lyctius 3, 401
Idumæas palmas G. 3, 12
Jecit fefe faltu per ignem AE. 8, 257
Jecur immortale 6, 598
Jejuna *nom. fæm.* glarea G. 2, 212. *abl.* fanie 3, 493
Jejunia G. 3, 128
Jerit tempeftas per campos AE. 12, 223
Ignara, *nom. fæm.* non ignara mali 1, 634. haud ignara futuri 4, 508. haud ignara operum Minervæ ferva 5, 284. haud ignara nocendi 5, 618. *me* prædam putaffet 6, 361. veterum Deorum fuperftitio 8, 187. haud ignara modi 10, 247
Ignaræ vatum mentes 4, 65
Ignaram pericli 9, 287
Ignare paras invadere portus 3, 382
Ignari, *plur.* fumus malorum 1, 202. hominumque locorumque 1, 336. viæ 3, 569
Ignaros viæ G. 1, 41. loci AE. 2, 384. *improvidos* 9, 345. *infcios* 9, 766. ne qua mora, *vos* impediat, *imparatos* 11, 19
Ignarum fic alloquitur 10, 228. Laurens habet ora Mimanta, *incogitantem* AE. 10, 706
Ignarus haud vatum AE. 8, 627. *rerum* 8, 730. AEneas abeft 10, 25. 85. rerum 10, 666. haud eram quantum nova gloria in armis poffet 11, 154
Ignava, *nom. fing.* hyems colono G. 1, 299. *neutr.* nemora 2, 208
Ignavæ *apes* G. 4, 259
Ignavi Æneadæ AE. 12, 12
Ignavia quæ tanta venit animis 11, 733
Ignavius *negligentius* G. 3, 465
Ignavum pecus fucos 4, 168. AE. 1, 439
Igne 8, 225
Ignea, *nom. fing.* fitis G. 3, 482. plantis, *virgo ardens* AE. 11, 718. *neutr.* aftra 4, 352
Ignem G. 1, 87. 131. 135. 2, 140. 3, 85. 244. 258. 4, 330. 442. AE. 1, 46. 179. 664. 692. 2, 297. 3, 231. 4, 200. 661. 5, 4. 461. 660. 6, 747. 7, 281. 355. 8, 256. 491. 9, 351. 10, 191. 566. 11, 119. 189. 787. 12, 65. 119
Ignes E. 5, 10. G. 1, 291. 427. 2, 432. AE. 1, 529. 747. 2, 154. 276. 502. 575. 624. 664. 686. 3, 199. 406. 585. 4, 167. 209. 676. 5, 743. 7, 296. 320. 786. 8, 199. 267. 403. 410. 590. 9, 78. 129. 145. 166. 239. 522. 570. 10, 56. 177. 272. 12, 201. 521. 596.
Ignefcunt iræ 9, 66
Igneus, *Sol.* G. 1, 453. 4, 426. AE. 8, 97. eft ollis vigor 6, 730. Tarchon, *ardens* 11, 746
Igni E. 8, 81. G. 1, 196. 234. 267. 454. 3, 378. 4, 268. AE. 2, 210. 312. 581. 645. 4, 2. 6, 742. 7, 692. 9, 153. 11, 194
Ignibus G. 4, 379. AE. 1, 94. 2, 566. 3, 149. 4, 384. 6, 246. 8, 304. 375. 542. 11, 186. 209
Ignipotens AE. 8, 414. 423. 628. 710. 10, 243. 12, 90
Ignis E. 3, 66. 6, 33. 7, 49. G. 1, 337. 2, 303. 528. 3, 99. 566. 4, 263. AE. 2, 305. 705. 758. 7, 577. 8, 421. 430. 12, 102, 576
Ignobile carmen E. 9, 38. gramen G. 4, 63. vulgus AE. 2, 153

Digitized by Google

Im-

Digitized by Google

Immanes columnas 1, 432

Immani corpore 3, 427. 5, 372. 8, 330. pandere 5, 401. mole 9, 542. ira 9, 694. vulnere 9, 751

Immania armenta G. 4, 394. saxa AE. 1, 143. monstra 3, 583. templa 4, 199. 6, 19. cete 5, 822. terga 6, 422. corpora AE 6, 582. membra 9, 708. pondera 10, 496

Immanibus oris AE. 1, 620. coeptis 4, 642

Immanior scelere ante alios omnes 1, 351

Immanis, *nom.* Galea 3, 702 vates 6, 77. hiatu spelunca 6 237. recubans in antro Cerberus 6, 418. vultur 6, 597. truncus 11, 173. *genit.* hydri G. 2, 141. equi AE. 2, 150. hydræ 6, 576

Immatura mors 11, 166

Immedicabile torsit telum 12, 858

Immemor herbarum juvenca E. 8, 2. herbæ G. 3, 498. fuæ non immemor artis 4, 440. respexit Eurydicen 4, 491. non immemor ille parentum AE. 5, 39. est nostri 7, 439. non immemor meriti 9, 256

Immemorem Euryalum, *incautum* 9, 374

Immemores instamus 2, 244. socii 3, 617. regnorum 4, 194. *præteritorum* 6, 750

Immensa *nom. fæm.* laudum cupido 6, 823. *neutr.* terga 2, 208. volumina vinclorum 5, 408. per æquora 6, 355

Immensæ messes G. 1, 49

Immensem molem AE. 2, 185. sylvam 6, 186. urbem 7, 377

Immensas nubes G. 4, 557

Immensi maris 1, 29. 3, 541

Immensis orbibus AE. 2, 204

Immensos orbes G. 2, 153

Immensum, *masc.* clamorem AE. 3, 672. *neutr.* agmen aquarum G. 2, 322. æquor 2, 541 antrum AE. 3, 632

Immensus clamor 11, 832

Immergite me ponto 3, 605

Immeritam Priami gentem 3, 2

Immerserat unda virum 6, 174

Immerserit Eurus Neptuno, *apri* G. 4, 29

Immisset populus antro E. 9, 42 nemus umbra AE 1, 169. *colli* urbi 1, 424 quos super silex 6, 603. qua globus 9, 515. hostis muris 10, 26. Ida super 10, 158

Immiscentque manus manibus 5, 429

Immiscerier igni G. 1, 454

Immiscetque preces AE. 10, 153

Immiscuit se armis G. 4, 245. AE. 10, 796. 11, 815. se nocti 4, 570. se nubi 10, 664

Immissi fontibus apros E. 2, 59

Immissa, *nom. fæm.* barba AE. 3, 593. superis *Alecto* 10, 40

Immissæque feræ sylvis G. 2, 342

Immissi Danai AE. 2, 495. diversis partibus ignes 12, 521

Immissis canibus G. 3, 371. hostibus AE. 4, 669. jugis 5, 146. habenis 5, 662. frænis 11, 889

Immisso lumine 8, 246

Immissus per purum palmes G. 2, 364

Immitibus nidis 4, 17

Immitis Tyranni 4, 492. Achillei AE. 1, 34. 3, 87

Immitte rudentes velis 10, 229

Immittere aliis curas 4, 488. funes laxos 8, 708. quo se possit 9, 421. socios portis 9, 758

Immittet Alpes apertas 10, 13

Immittit habenas classi 6, 1. aprieis terris aves annus frigidus 6, 312. sylvis incendia pastor 10, 406. hastile 11, 562. equos 12, 333

Immittite vadis ratem 10, 678

Immittitur æstus G. 2, 164

Immittuntur feraces plantæ 2, 80

Immixti *nos* Danais AE. 2, 396

Immo E. 5, 13. 7, 41. 9, 26. AE. 1, 757. 9, 257

Immobile saxum Capitoli 9, 448

Immobilis 7, 250. 623. 12, 400

Immolat, *illum* 10, 541. te hoc vulnere Pallas 12, 949

Immolet umbris inferias 10, 519

Immortale genus G. 4, 208. jecur AE. 6, 598. votum 8, 715. fas 9, 95

Immortalis ego 12, 882

Immota, *sing. fæm.* manet G. 2, 294. mens manet AE. 4, 449. unda 5, 127. manet fatis Lavinia conjux 7, 314. ipsa manens 10, 696. *neutr. plur.* tibi manent fata tuorum 1, 261. illa manent locis 3, 447. tenebat lumina 4, 331

Immotam coli dedit, *insulam* AE 3, 77

Immoti sub præsepibus G. 3, 416

Immotum sederet animo AE. 4 15

Immotus portus ab accessu ventorum 3, 570

Immugiit AEtna cavernis 3, 674

Immugit Regina luctu 11, 38

Immulgens ubera labris 11, 572

Immundi sues G. 1, 400

Immundo contactu AE. 3, 228 nimo 5, 333. pulvere 10, 844. 12, 611

Immundum cinerem G. 1, 81

Immundus sudor 3, 564

Immunemque belli urbem AE. 12 559

Immunisque sucus G. 4, 244

Immurmurat Auster sylvis 4, 261

Imo pectore AE. 1, 375. 489. 2, 288. 11, 377. 459. 840. fundo 2, 419. 3, 577. 5, 178. 6, 581. 7, 530. tumulo 3, 39. 5, 92. gurgite 3, 421. corde 6, 55. 10, 464. 871. 12, 667. Acheronte 11, 23. stirpe 12, 208. vulnere 12, 422. ex imo verti Troja 2, 625. ab imo vertere mœnia Trojæ 5, 810

Imos currus G. 1, 174. ad pedes AE. 1, 408. manes 3, 565. 4, 387. 11, 181. 12, 884. muros 12, 706

Impacatos Iberos G. 3, 408

Impar puer Troilus congressus Achilli AE. 1, 479. pugna 12, 216

Impare gaudet numero Deus E. 8, 75

Imparibus iris G. 3, 533. armis 4, 245. viribus AE. 10, 459. fatis 12, 149

Impasti pisces 10, 560

Impastus leo 9, 339. 10, 723

Impatiens vulneris 11, 639

Impavidos pueros 8, 633

Impavidus ille 10, 717. *leo* 12, 8

Impediat ne qua mora ignaros 11, 21

Impedit hasta 10, 553

Impediunt orbibus orbes 5, 585. 8, 449. cursu vestigia 5, 593. Euryalum tenebræ ramorum 9, 385. quos fragmina remorum 10, 307. genua 12, 747

Impellentibus undas zephyris G. 4, 305

Impellere marmor remis 1, 254

Impellite remos AE. 4, 594. ne me ad pugnas 11, 278

Impellunt Chimæram triplici versu 5, 120

Impende laborem G. 3, 74

Impendendus omnibus est labor 2, 61

Impendente vento 1, 365. pluvia 4, 191

Impendere curam 2, 433

Impendunt curas 3, 124

Impensis operum AE. 11, 228

Impensius consulere 12, 20

Imperat 3, 465. 7, 36. 169. 11, 60. arvis G. 1, 99

Imperdita corpora AE. 10, 430

Imperfecta pars manebat 8, 428

Imperia dura exerce G. 2, 370 imperiis AE. 1, 234. 4, 229. 6, 463. 7, 240. 487. 654. Jovis 8, 381. 9, 716

Imperio 1, 58. 274. Priami 2, 191. parere patris 4, 239. Deorum attonitus 4, 282. parent 4, 295. paremus 4, 577. Jovis 5, 726. 784. regere populos 6, 851. superbo rex tenuit, *urbem* 8, 482. nil super moveor 10, 42. accitos, *suo*, 11, 235

Imperitet pecori 12, 719

Imperium 1, 283. 291. 6, 782. 795. 812. 819. 8, 509. 9, 449. 11, 47. 12, 58. 193. Dido regit 1, 344. Dii quibus hoc Heterat 2, 352. urbi dabimus 3, 159. pelagi 1, 142. 5, 235. Jovis 5, 747. ani-

In

668. Rutulum thoraca 11, 487
Induxerat ortus nova Aurora G. 4, 552
Ineant pugnas AE. 11, 912
Ineluctabile tempus 2, 324. fatum 8, 334
Inemptis dapibus, *horti scilicet* G. 4, 133
Inermem detram AE. 12, 311. 734
Inermes manus AE. 1, 491. palmas 10, 595. dextras 11, 414
Inermis constitit 2, 67
Inermum pectus 10, 425. vulgus 12, 131
Iners stabit G. 4, 25
Inertem me E. 1, 28. dextram AE. 11, 672
Inertes, *voc.* O Tyrrheni 11, 732. *acc.* calamos non passus E. 8. 24. sulcos G. 3, 136. oculos 3, 523. voces jactat AE. 10, 322
Inertia 2, 364. 4, 152. 9, 55. 150. 730
Inest, *hic* 6, 26
Ineunt proscænia ludi veteres G. 2, 381. prima prælia 4, 314. prima certamina AE. 5, 114. alios cursus, aliosque recursus 5, 583
Inexcita Ausonia AE. 7, 623
Inexhaustis metallis 10, 174
Inexorabile fatum G. 2, 491
Inexpertum ne quid relinquat AE. 4, 415
Inexpletum lacrymans 8, 559
Inexsaturabile pectus Junonis 5, 791
Inextricabilis error 6, 27
Infabricata robora 4, 400
Infanda, *nom. fæm.* dies aderat AE. 2, 132. *abl.* in morte 10, 673. *adverbialiter*, furentem 8, 489
Infandæ conjugis 11, 267
Infandas cædes 8, 483
Infandi Cyclopes 3, 645
Infando judicio 2, 84
Infandos ignes 1, 529. Trojæ labores 1, 601
Infandum, *simpliciter*, res dira? G. 1, 479. AE. 1, 255
Infandum, *adject. masc.* dolorem 2, 3. amorem 4, 85. caput 4. 613. casum 8, 578. *neut.* bellum 7, 583. 12, 804
Infans 11, 573
Infantem 11, 541
Infantis 11, 550
Infantum 6, 426
Infaustas puppes 5, 635
Infausto omine 12, 589
Infaustum nomen 7, 717. auspicum 11, 347
Infecere pocula novercæ G. 2, 128
Infecit pabula tabo AE. 3, 481
Infecta, *nom. fæm.* veneniis Alecto 7, 341. *neutr. plur.* *arma* sanguine 5, 413. facta atque infecta canebat, *non facta* 4, 190
Infecti, facti infectique auri pondera 10, 528
Infecto fœdere 12, 286
Infectos Hymenæos 10, 720
Infestum scelus 6, 742. fœdus 12, 243
Infelicem victum, baccas & corna 3, 649. amicum 9, 430
Infelicis Ulyssei 3, 613. 691. Elysæ 5, 3. Amatæ 7, 401. patriæ 9, 786
Infelix, *nom. masc.* *Tereus* E. 6, 82. oleaster G. 2, 314. equus 3, 498. puer AE. 1, 479. Priamus 3, 50. vates 3, 246. saxis hæsit Sergestus 5, 204. Nisus 5, 329. thalamus 6, 521. Theseus 6, 618. pater 6, 822. *illo* 10, 425. 781. frater AE. 10, 596. Acron AE. 10, 730. Acetes 11, 85. *ego* 11, 175. Ufens 12, 641. Balteus *infaustus* 12, 941. *voc. masc.* 5, 465. 11, 53. Euryale 9, 390. o Cydon 10, 325. o puer 10, 829. *nom. fæm.* Mantua G. 2, 198. frugibus tellus salsa 2, 239. invidia 3, 37. Phœnissa 1, 716. 4, 529. Dido 1, 753. 4, 68. 450. 6. 456. Andromache 2, 455. ego Jovis conjux 7, 309. *illa* 7, 376. 9, 477. Camilla 11, 563. Regina 12, 598. fama 12, 608. Juturna 12, 870. *voc. fæm.* virgo E. 6, 48. 53. Dido? AE. 4, 596. o gens 5, 625. *neutr.* pecus E. 3, 3. lolium 5, 37. monstrum AE 2, 245. simulacrum 2, 772. mihi *est* exsilium 10, 850
Infensa *ipsa* 11, 859. Etruria Turno 12, 232
Infensam hastam 10, 521
Infensi Dardanidæ 2, 72. Tyrii 4, 321. spicula vertunt 5, 587
Infensis telis 9, 793
Infensum ignem 5, 641
Infensus juveni 11, 123. Drances 11, 336
Inferat sese moriturus in hostes 9, 401. arma mecum 11, 467
Inferias G. 4, 545. 553. AE. 9, 215. 10, 519. 11, 82
Inferimus cymbia lacte 3, 66. inferior numero 12, 630
Inferiora; non inferiora sequutus 6, 170
Infernæ Junoni 6, 138
Infernam vim Deum 12, 199
Infernas domos 5, 732. sedes 8, 244
Inferni lacus 3, 386. regis 6, 106
Inferre mella canalibus arundineis G. 4, 265. bellum AE. 3. 248. 7, 604. penates, *inducere* 8, 12. se hostem regi 10, 66. ratem arvis Latinis 10, 300. acies pedestres 10, 364
Inferret gressus G. 4, 360. Deos Latio AE. 1, 10. honores Anchisæ 5, 652
Infert sese campo 9, 53. ignes 9, 522
Infesta, *nom. fæm.* hasta 10, 877. *neutr.* arma 7, 209. æquora 10, 206
Infesto vulnere AE. 2, 629. fulmine 5, 691, pondere 9, 512
Infestos Teucros AE. 2, 571. hostes 11, 899
Inficit amnem 12, 418
Infidos fratres G. 2, 496
Infidum marmor, *mare* 1, 254
Infigitur arbore mali, *sagitta* AE. 5, 504. hasta portæ 9, 746
Infigunt cornua obnixi 12, 721
Infiodere sulcos telluri E. 4, 33
Infindunt pariter sulcos AE. 4, 142. *de remigantibus*.
Infit his vocibus 5, 708. *loqui* 10, 101. talibus 10, 860. ita farier 11, 242. rex ab solio 11, 301. ista 12, 10
Infixa, *nom. fæm.*, est lateri manus 9, 579. Itala cornus 9, 699. lancea 12, 375
Infixi pectore vultus hærent 4, 4
Infixit scopulo *illum* 1, 49
Infixum vulnus 4, 689
Inflammatus amore 3, 330
Inflammavit amore animum 4, 54
Inflare calamos E. 5, 2
Inflari classica G. 2, 539
Inflatum hesterno venas Iaccho E. 6, 15
Inflatus carbasus Austro AE. 3, 357
Inflavit ebur Tyrrhenus G. 2, 193
Inflectere precibus nostris AE. 12, 800
Infleta turba 11, 372
Inflexi aratri, *incurvi* G. 1, 162
Inflexit sensus AE. 4, 22
Inflicta vadis puppis 10, 303
Influit amnis in mare G. 4. 373
Infode conchas 2, 348
Infodias vitis genus 2, 262
Infodiunt fruges unguibus 3, 535. terræ corpora virum AE. 11, 200
Infœcunda surgunt, *semina* G. 2, 48
Informant clypeum AE. 8, 447
Informatum fulmen 8, 426
Informe monstrum 3, 658. cadaver 8, 264
Informem Scyllam 3. 431
Informes ursi G. 3, 247
Informi limo AE. 6, 416
Informis, *masc.* nec sunt adeò E. 2, 25. *fæm.* terra niveis aggeribus G. 3, 354. *gen.* lethi AE. 12, 603
Infra G. 2, 158. Æ. 8. 148
Infracta, *nom. fæm* fatis *Juno* 3, 784. cedat fama loco 7, 332. *abl.* arundine 12, 387. *neutr. plur.* tela 10, 731
Infractæ vires 9, 499
Infractos adverso Marte Latinos 12, 1
Infremuit ferox 10, 711
Infrenant currus 12, 287
Infrendens dentibus 3, 664. 8, 230. 10, 718
Infreni Numidæ 4, 41
Infrenis equi 10, 750
Infula lanea G. 3, 487. Apollinis AE. 2, 430. redimibat tempora vitta 10, 538
Infundam desuper 4, 122

Digitized by Google

7, 816
Interpres Divum 3, 359. 4, 356. 378. hominum Divumque 10, 175. Phœbi 3, 474. curarum 4, 608
Interque legendæ frondes G. 2, 366
Interrita, *fœm.* fertur classis promissis Neptuni 5, 863. parma *vila* 11, 711. spectat pugnas 11, 837
Interritus extulit ad auras brachia 5, 427
Interrupta, *neutr.* opera 4, 88
Interrupti ignes 9, 239
Intersint lacrymis patris 11, 62
Interstrepere anser olores E. 9, 36
Intertextam auro clamydem AE. 8, 167.
Intervallo longo proximus 5, 320
Intexens herbis, *miscens cum* E. 2, 49. cornua sertis AE. 7, 488
Intexere hastas foliis E. 5, 31
Intexet illa *terra* tibi vitibus ulmos G. 2, 221
Intexti Britanni 3, 25
Intextum tauris opus AE. 10, 785
Intextus puer *purpura* 5, 252
Intexunt abiete costas 2, 16. latera frondibus 6, 216
Intima, *neutr.* cunabula G. 4, 66 lethi Tartara 4, 481. regna AE. 5, 247. præcordia 7, 347
Intonat ore 6, 707. fragor 8, 527. super clypeum, *Bitias cadens* 9, 709. horrendum armis 12, 700
Intonsa ora 9, 181. capita 9, 681
Intonsam bidentem 12, 170
Intonsi montes *sylvosi* E. 5, 63
Intonuere poli AE. 1, 94. sylvæ profundæ 7, 515
Intonuit lævum subito fragore Æ. 2, 693. pater omnipotens ter clarus ab cœlo 5, 142. lævum de parte cœli serena 9, 631.
Intorquens jaculum 9, 52. 10, 323
Intorquere tela 9, 534
Intorquet hastam 9, 744. *telum* eminus 12, 921
Intorserit hastam 2, 231
Intorsit oculos, *Proteus* G. 4, 451. telum in hostem AE. 10, 882. hastam equo 11, 637
Intorto telo 10, 382
Intra septa domorum G. 4, 159. muros AE. 2, 33. tecta 6, 525. 7, 168. 500. portas 10, 23. limina 11, 235. 267. jactum teli 11, 608
Intractabile genus bello 5, 343
Intractabilis brumæ G. 1, 211
Intramus portus AE. 5, 57
Intrantem muros 4, 359
Intrare portus 3, 254
Intrato arvo Tybridis 3, 501
Intrastis ripas fluminis 7, 201
Intravi tot maria 6, 59
Intravimus portus 3, 219
Intravit calor medullas 8, 390
Intremere murmure Trinacriam 3, 581
Intremuere omnes undæ 3, 673
Intremuit malus 5, 505
Introgressi postquam 1, 524. 11, 248
Intulerat torrens saxa 10, 363
Intulerint bellum 11, 250
Intulit sese foribus 11, 36
Intus G. 3, 214. 4, 258. 422. Æ. 1, 171. 298. 707. 2, 483. 3, 619. 6, 577. 726. 7, 192. 464. 9, 538. 579. 677. 12, 589
Intyba G. 1, 120. 4, 120
Invade viam AE. 6, 260
Invadere portus 3, 382. aut pugnam aut aliquid magnum 9, 186
Invadit continuo, *statim aggreditur verbis* 4, 265. classem 9, 71. castra 9, 147. Teucros 10, 690. medios, *irrumpit in* 12, 497
Invadunt urbem 2, 265. *nos* 2, 414. socii 3, 240. & complent aggere fossas 9, 567. Martem clypeis atque ære 12, 712
Invalidas palmas G. 4, 498. aves AE. 12, 262
Invalidi nati G. 3, 128. senes Æ. 12, 132.
Invalidum quicquid tecum est 5, 716
Invalidus, *debilis* G. 3, 189. AE 6, 114
Invaserat hostes medios 9, 799
Invasisset *me* ferro 6, 361
Invasit thalamum natæ 6, 623. turmas Æneas 10, 310
Invecta, *nom. fœm.* auras Jovis conjux 7, 287. rotis puniceis Aurora 12, 77
Invectas classes Tybridis alveo 7, 436
Invectus equis G. 3, 358. AE. 6, 587. cœlo 1, 159. equo 5, 571. Romana triumpho mœnia Cæsar 8, 714.
Invehitur Centauro 5, 122. curru 6, 785. 12, 162
Invenere viam medios per ignes 7, 297
Inveni viam quæ mihi reddat eum 4, 478
Inveniam manu mortem 2, 645
Inveniet fata viam 3, 395. 10, 113
Invenies alium E. 2, 73
Inveniet agricola pila G. 1, 495
Invenio affluxisse numerum comitum AE. 2, 797
Inventa; *nom. fœm. particip.* sub ilicibus sus 3, 390. 8, 43. *neutr. plur.* flumina 6, 8. memoranda Arcadii, *agit de apibus* G. 4, 283
Inventam quam *laurum* AE. 7, 61
Inventas per artes 6, 663
Inventis uvis G. 1, 9
Inventor scelerum Ulysses AE. 2, 164
Inventrix oleæ Minerva G. 1, 59
Inventum *est* captare feras laqueis 1, 140 focis quem credidit ætas AE. 7, 680. Achillem 9, 742
Inventus cavis bufo G. 1, 184
Invergit vina fronti sacerdos AE. 6, 244
Invertant tauri solum G. 1, 65
Invertere tauri hæc loca 2, 141. campum 3, 161
Invertisse vomere terras 3, 526
Invertit cœlum nox AE. 11, 202
Inui castrum 6, 775
Invia, *nom. fœm.* via longis terris 3, 383. *neutr.* saxa 1, 541. lustra, *ferarum* 4, 151. regna vivis 6, 154. maria Teucris 9, 130
Invictaque bello dextera 6, 878
Invictæ gentes 12, 591
Invicte *o* 6, 365. 8, 293
Invicti quanquam viribus essent 6, 394
Invictis viris 11, 306
Invictum quem dedit *clypeum* 10, 243
Invideo, non equidem invideo miror magis E. 1, 11
Invidet nobis regia Cœli G. 1, 504. ne pater arces Romanas Ascanio AE. 4, 234. mihi imperium senectus 8, 509. Apollo paribus armis non invidet 9, 655
Invidia, *nom.* G. 3, 37. quæ tandem est Teucros considere Ausonia terra AE. 4, 350. *abl.* 2, 90. rumpantur ilia Codro E. 7, 26. quem agitabat gloria Turni 11, 337
Invidiam, ob invidiam pulsus solio AE. 10, 852. ob invidiam pulsus regno 11, 539
Invidisse Deos ut viderem conjugium 11, 269
Invidit Amyntas E. 2, 39. Libet Pampineas collibus umbras 7, 58. habenti G. 2, 499. honori AE. 5, 541. tene fortuna mihi 11, 43
Invigilant aliæ, *apes* victu G. 4, 158. venatu pueri AE. 9, 605
Inviolabile pignus paci 11, 363.
Invisa, *nom. fœm.* colubris avis G. 2, 320. Minervæ aranea 4, 246. aris sedebat *illa* AE. 2, 574. non tibi facies *Helenæ* 2, 601. *neutr.* regna Diis 8, 245. hæc lumina relinquam 12, 62
Invisam silicem aratris G. 2, 189. lucem AE. 4, 631. stirpem 7, 293. faciem 9, 734. vitam 11, 177
Invise fines Latinos 11, 588
Invisere urbis, *urbis* pro *urbeis* aut *urbes* G. 1, 25. fines Arcadiæ AE. 8, 159
Invisi, quibus invisi fratres 6, 608
Invisit Apollo Delum 4, 144
Invisos amictus G. 3, 563
Invisum, *masc.* me fatis 4, 324. ego quem tu tibi fingis AE. 11, 364. *neut.* genus 1, 32. Numen 7, 571.

Digitized by Google

mes

Digitized by Google

Jun-

Digitized by Google

juxta

xta famulos 9, 329

Juxta vicina Ceraunia 3, 506. æquora 4, 255. finem Oceani 4, 480. altaria 4, 517. hos 6, 430. *illam* ftetit 6, 432. quem juxta fequitur 6, 815. genitorem 7, 72. latus Sicanium 8, 416

Ixiona 6, 601

Ixionei orbis G. 4, 484

Ixionis 3, 38

L

LAbant AE. 5, 432. 12, 905. veftigia prima 10, 283

Labentem animum impulit 4, 22

Labentes juncturas AE. 2, 463

Labantia corda vulgi variare 12, 223

Labare hanc pelago præter labare neceffe eft, *fupl. partem* 3, 478

Labat ariete crebro janua AE. 2, 492

Labatur pectore noftro vultus illius E. 1, 64

Labefacta movens jugera foffor G. 2, 264. per offa AE. 8, 390

Labefactus amore animum 4, 395

Labellum triviffe calamo E. 2, 34

Labem concretam AE. 6, 746

Labens Cocytus circumfluit 6, 132

Labente oleo 3, 281. die 4, 77. 11, 914. vado 11, 628

Labentem annum G. 1, 6. te *morientem* AE. 2, 430. *ftellam* fuper culmina tecti 2, 695 illum cadentem 5, 181

Labenti tendit dextram 11, 672

Labentia folia G. 2, 133. flumina 2, 157. 4, 366. fydera cœlo Æ. 3, 515

Labentibus luftris 5, 287. annis 2, 14

Labentis domus 4, 318

Labentur, inter labentur aquæ G. 2, 349

Labere pennis AE. 4, 223. Nympha polo 11, 588

Labes prima mali 2, 97

Labi præcipites cœlo ftellas G. 1, 366

Labici *populi fic dicti à Labica urbe* AE. 7, 796

Labitur infelix G. 3, 498. AE. 5. 329. alta fecans abies radis 8. 91. 10, 687. exfanguis 11, 818

Labor, *nomen* G. 1, 79. 150. 2 61. 401. 412. 514. 3, 68. 118. 182. 288. 525. 4, 7. 106. 184 492. AE. 5, 81. 435, 2, 708. 3, 714. 4, 115. 379. 6, 27. 277 7, 248. 11, 425. 476. 684. 12, 727. improbus omnia vincit G, 1, 145. curandis vitibus 2, 397. hoc opus hic labor eft AE. 6, 129

Laboranti fimilis G. 3, 196

Laboratæ arte veftes AE. 11, 643

Labore G. 1, 197. 4, 114

Laborem E. 10, 1. G. 1, 293. 2, 30 155. 343. 3, 74. 97. 4, 156. Æ 5, 334. 459. 511. 2, 11, 3, 560. 459. 4, 233. 273. 5, 499. 617. 769. 6, 892. 7, 331. 8, 380. 444. 577. 10, 111. 11, 510. 12, 435

labores G. 1, 118. 325. 2, 478. 4, 340. Æ. 1, 14. 601. 623. 746. 2, 284. 306. 3, 368. 4, 78. 5, 688. 6, 56. 437. 7, 421. 8, 291. 378. 439. 9, 202. 10, 321. 759. 12, 33. 177. 635

Labori G. 3, 127. AE. 2, 385. 619. 776. 5, 845. 6, 135. 9, 404

Laboris 1, 464

Laborum G. 2, 372. 3, 452. 4, 116. AE. 1, 245. 377. 2, 143. 3, 145. 393. 4, 528. 6, 103. 7, 117. 559. 8, 46. 9, 225. 11, 73. 126. 416

Labra illis admovi E. 3, 43. 47

Labris G. 2, 6. AE. 1, 572. *vafis* 8, 22. 12, 417

Labrufca *vitis fylveftris* E. 5, 7

Labuntur ab æthere plumæ Æ. 11, 724. frigida letho lumina 11, 818

Labyrinthus 5, 588

Lac E. 2, 22. 3, 6. 98. G. 3, 463

Lacænæ Tyndaridis AE. 2, 601. *Helenæ* 6, 511

Lacænis virginibus G. 2, 487

Lacedæmona AE. 7, 363

Lacedæmonios hymenæos 3, 328

Lacerare loricam 12, 98

Laceras, quid laceras miferum? 3. 41

Laceraffe nautas E. 6, 77

Lacerti terga G. 4, 13

Lacertis, *brachiis* AE. 5, 141. 7, 164. 8, 387

Lacerto, *brachio* 9, 402. 10, 339. 11, 561. 693

Lacertos G. 4, 74. AE. 5, 422. 7, 503.

Lacertos virides E. 2, 9

Lacerum *ferpentem* AE. 5, 275. ora 6, 495. funus, *cadaver* 9, 491

Laceffas ne quemquam voce E. 3, 51

Laceffent ferro hæc regna AE. 12, 186

Laceffere ferrum 10, 10. bella 11, 254 Teucros 11, 585. Teucros bello 11, 842

Laceffit ventos ictibus G. 3, 233. Æ. 12, 105. voce virum 10, 644

Laceffita fole æra fulgent 7, 527

Laceffunt pugnam 5, 429. *fe* curfuque ictuque 7, 165. *cum* clamore 9, 718. manibus pectora *equorum* AE. 12, 85

Lacinia diva 3, 552

Lacrymabile bellum AE. 7, 604

Lacrymabilis gemitus 3, 39

Lacrymæ 1, 466. 4, 449. 5, 343. 6, 686. 10, 790

Lacrymam G. 4, 160

Lacrymans 3, 356. AE. 1, 463. 474. 3, 250. 344. 5, 771. 6, 1. 476. 11, 90. 150. multa fuper gnata 7, 358. inexpletum 8, 559

Lacrymantem *me* 2, 790

Lacrymantis Juli 9, 501

Lacrymas 2, 784. 3, 312. 348. 4, 370. 413. 6, 455. 468. 9, 289. 293. 10, 465. 11, 96. 12, 56. 154.

Lacrymis E. 10, 29. AE. 1, 232. 2, 8. 145. 196. 362. 651. 3, 492. 4, 30. 548. 640. 5, 173. 6, 867. 8 384. 9, 251. 10, 504. 11, 41, 62. 191. 12, 30. 64. 556. 400

Lacrymofis vocibus 11, 274

Lacte E. 4, 21. 5, 67. 7, 3. 15. G. 1, 344. 3, 397. AE. 3, 66. 4, 514. 5, 78. 11, 571

Lactea, *nom. fæm.* cervix 10, 137. *neut. plur.* G. 2, 525. colla AE. 8, 660

Lactentia frumenta G. 1, 315

Lactis E. 1, 82. 2, 20. G. 3, 308. 394

Lacu G. 4, 173. AE. 2, 135. 6, 238. 393. 8, 66. 451

Lacum Cimini 7, 697

Lacunæ G. 1, 117. 3, 365

Lacus 1, 377. 2, 159. 469. 3, 481. 4, 364. AE. 3, 386. 442. 4, 526. 6, 134. 7, 760. 8, 74. 296. 12, 756

Ladona *acc. nom. prop. viri* 12, 343

Ladem, *acc. nomen propr. viri* 10, 313

Lædant te ne frigora? E. 10, 48

Lædat ne glacies pecus G. 3, 298

Læde neu ferro cæde femina 2, 301

Lædent nec *pecudes* contagia vicini pecoris E. 1, 51

Lædet *nos* minus via 9, 64

Lædit fcabie & rubigine ferrum G. 2, 220

Læna *toga* AE. 4, 262

Laertia regna 3, 272

Læfæque *apes* G. 4, 236

Læferit cufpide facrum robur Æ. 2, 231

Læfi fœderis 12, 496

Læfiffet ariftas curfu 7, 809

Læfo numine 1, 12. 2, 183

Læta *nom. fæm.* uligine dulci humus G. 2, 184. juventus 3, 63. AE. 2, 395. æftas 3, 322. ipfa Æ. 1, 420. Dido 1, 507. fpes 5, 183. Deum partu Berecynthia mater 6, 786. parum frons 6, 862. dolis conjux 8, 393. ego 9, 89. imago 10, 643. cum veniret *fortuna ad me* 11, 42. laborum Dido 11, 73. *abl.* haud fronte 11, 238. *neut. plur.* fata G. 1, 325. AE. 2, 306. furgunt *de arboribus agit.* G. 2, 48. armenta 2, 144. AE. 3, 220. carmina G. 2, 388. flumina 3, 310. pabula 3, 385. fæcula AE. 1, 609. limina 1, 711. pectora 5, 816. arva 6, 744. tempora *caput lætum* 8, 681

Lætabere longum 10. 740

Lætæ, *genit.* conjugis G. 1, 326. *plur.* pecudes 1. 423. nefcio. qua dulcedine *apes* 4, 55. res Æ. 2, 783

Lætam cognomine gentem 3, 133. columbam 5, 515

Lætantes cycnos 1, 397

Lætas fegetes G. 1, 1. mentes Æ. 5, 304

Lætata Juno 12, 841

Late-

Digitized by Google

Digitized by Google

107. jaculo 11, 354
Levi, *prima longa*, fronte E. 6, 51. marmore 7, 31. limo G. 4, 45. ſanguine AE. 5, 328. pectore 11, 40
Levia, *prima longa*, ſaxa G. 1, 109. pocula AE. 5, 91. pectora 7, 349
Levia, *prima brevi*, arma parmam 10, 817. arma 11, 511. præmia 12, 764
Levibus, *prima longa*, hamis 5, 259
Levibus, *prima brevi*, rotis 1, 151. ſagittis 5, 68. 9, 178. ventis 6, 701
Leviore cura G. 3, 305
Levioribus terris 2, 92
Levis tilia jugo G. 1, 173. *tellus* 2, 255. alnus 2, 451. apex AE. 2, 682. volat 5, 819. ſomnus 5, 838. Dædalus 6, 17. fama 7, 232. *erat* enſe nudo 9, 548. haſta 9, 576. imago 10, 663. ala 11, 868. curſu Meſſapus 12, 489
Levium cerum G. 4, 3
Liba E. 7, 33. G. 2, 394. AE. 7, 109
Libabant pocula Bacchi 3, 354
Libabat cineri Andromache 3, 363. hoc auro ad aras 7, 245
Libamina prima imponit ſacris ignibus 6, 246
Libamus pateris qualem *laticem* G. 5, 192
Libans 2, 529. AE. 5, 77
Libant flumina ſumma leves *apes* G. 4. 54. in menſam læti AE. 8, 279. pateris altaria 12, 174
Libat honorem Lenæum 4, 207
Libate pateras Jovi 7, 133
Libato ſummo tenus attigit ore 1, 741
Libavis amnem quadrupes E. 5, 26. oſcula natæ AE. 1, 260. in menſa laticum honorem 1, 740. dapes 5, 92
Libeat E. 2, 28. G. 3, 436. AE. 12, 570
Libemus Oceano G. 4, 381
Libens AE. 3, 438. 8, 155. 12, 145
Liber, *ſubſt.* E. 10, 67
Liber, *adject.* habenis *equus* G. 3, 194. equus AE. 11, 493
Liber *Bacchus* E. 7, 58. G. 1, 7. AE. 6, 805
Libera, *nom. fœm.* noſtris ſceptris *terra* 7, 369. fatis gens Lydia 10, 154. neque enim Turno mora libera mortis 12, 74. *neutr. plur.* colla ubi ſervitio, aſſueint, *vituli* G. 3, 167
Liberius omnia ferebat tellus 1, 128
Libertas E. 1, 28
Libertate AE. 6, 821. 8, 648
Libertatem det fandi 11, 346
Libertatis ſpes erat E. 1, 33
Libet 3, 36. 10, 59. AE. 9, 514
Libethrides Nymphæ E. 7, 21
Libo munera intemerata focis 3, 177
Libra, *ſignum cæleſte* G. 1, 208.
Librabat telum ab aure AE. 9, 417
Librant *robur præfixum ferro* 10, 480. *haſtam* dextra 11, 556
Librant *lapillis* ſeſe per inania nubila *apes* G. 4 196
Libravit dextra ceſtus AE. 5, 479
Libro, *verb.* quod miſſile *ferrum* 10, 421. telum 10, 773
Libro, *ſubſt. cortice* G. 2, 77. Æ. 11, 554
Liburnorum regna 1, 248
Libyæ G. 1, 241. 3, 249. 339. AE. 1, 26. 162. 230. 305. 388. 560. 581. 4, 173. 257. 6, 694. 843
Libyeæ, *genit.* urbis 4, 348. *plur.* gentes 4, 320
Libycas oras 4, 106
Libyci equoris G. 2, 105. fines AE. 1, 343
Libycis oris AE. 1, 381. undi 1, 600. 5, 789. terris 4, 271
Libyco curſu 6, 338. marmore 7, 718
Libycos penates 1, 531
Libycum *mare* ſecant 5, 595
Libyſtidis urſæ 5, 37. 8, 368
Liceat E. 8, 8. AE. 1, 555. 3. 461. 4, 103. 5, 350. 796. 8, 579. 10, 46
Licebat neque ſervitio me exire 1, 41
Licebit portus intrare 3, 252. rei rapuiſſe *Trojanas* 10, 14
Licentius errare te ſuper auras 7, 557
Licere 12, 786
Licet *quamvis* E. 9, 64. AE. 11, 348. 440
Licet, *verb.* G. 1, 214. 4, 70. 176. 531. AE. 6, 400. 403. 7, 315. 9, 139. 11, 387
Licia E. 8, 74. G. 1, 285
Licito ſermone AE. 8, 468
Licitum haud eſt 10, 106. non eſt 10, 344
Licuit 4, 550. 82. 6, 502. 10, 317
Ligant ſpiris *illum* 2, 217
Ligatus inque ligatus 10, 794
Ligea *Nympha* G. 4, 336
Liger *nom. propr. viri* AE. 9, 571. 10, 576. 580
Ligeri 10, 584
Ligno ſicco G. 2, 31. odorato 2, 118. incluſi Achivi *equo ligneo* AE. 2, 45. fiſſo tranſit præcordia *haſta* 9, 413. duro transfoſſi pectora 9, 544
Lignum G. 1, 144. AE. 12, 767
Ligurem G. 2, 168
Ligurum AE. 10, 185. 11, 701
Ligus 11, 715
Liguſtra E. 2, 18
Lilia 2, 45. 10, 25. G. 4, 131. AE. 6, 709. 883. 12, 68
Lilybeia vada dura 3, 706
Limen E. 5, 56. G. 3, 317. AE. 2, 442. 453. 5, 316. 6, 45. 402. 563. 7, 343
Limes agro poſitus 12, 898
Limina G. 2, 504. 511. 4, 188. 257. 358. AE. 1, 393. 452. 711. 2, 366. 480. 508. 567. 634. 752. 803. 3, 91. 155. 351. 371. 616. 626. 4, 133. 202. 645. 6, 115. 525. 575. 696. 7, 221. 491. 613. 8, 145. 232. 362. 9, 648. 10, 117. 620. 11, 29. 235. 267
Limine E. 8, 92. 107. AE. 2, 242. 469. 495. 500. 620. 673. 4, 473. 6, 151. 279. 427. 636. 7, 579. 598. 610. 8, 461. 656. 720. 9, 687. 10, 355. 11, 423. 482. 881. 12, 849
Limite E. 1, 54. G. 1, 126. AE. 2, 697. 9, 323
Limitem 10, 514
Limo G. 1, 116. 378. 4, 45. AE. 6, 416
Limoſo junco E. 1, 49. lacu AE. 2, 136
Limum felicem G. 2, 188. ad limum 4, 428
Limus E. 8, 80. G. 4, 478
Lina humida *retia ex lino contexta* 1, 142
Linea vincula AE. 5, 510. terga 10, 784
Lingua E. 7, 28. G. 3, 388. 508. 4, 525. AE. 8, 634. 11, 390
Linguæ G. 2, 43. AE. 4, 183. 6, 625. voluerum *cantus & garritus* 10, 177
Linguam G. 2, 94
Linguas volucrum, *cantus* AE. 3, 361
Linguis triſulcis G. 3, 439. AE. 2, 475. vibrantibus, *agio de ſerpentibus* 2, 211 variæ gentes *ſermone* 8, 723. facta ſilentia 11, 241
Lini ſeges G. 1, 77. ſegetem 1, 723
Lino velati AE. 12, 120
Lino *Apollinis filio* E. 4, 57
Linquam *lucem* AE. 10, 856
Linquant quo litore claſſem AE. 1, 521
Linque laborem 3, 160
Linquebant dulces animas 3, 140
Linquebat habenas 11, 827
Linquens nemus patrium G. 4, 16. Alphæum 3, 49. litora AE. 3, 300. *Æneam* 4, 390. Aurora cubile Tithoni 4, 585. 9, 460. antrum 6, 157. ſupra ardua 7, 562. infectos hymenæos 10, 720
Linquentem terras 10, 193
Linquentes Omolen deſcendunt 7, 676
Linquere pollutum hoſpitium 3, 61. portus 3, 289. terræ ignotæ *illas mulieres* 5, 795. ſolum potuiſti 9, 482. caſtra 10, 68
Linquere *linqueris* alitibus feris 10, 559
Linquimus fines patriæ E. 1, 3. Ortygiæ portus AE. 3, 124. arva 3, 550

Lin-

Digitized by Google

Lupæ

Digitized by Google

Ma-

Digitized by Google

Magistris pecoris G. 2, 529. paribus AE. 5, 562

Magistro pecoris E. 3, 101. *navis* AE. 5, 224. 867. 6, 353. sub te tolerare militiam 8, 515. Volscente *duce* 9, 370

Magistros ovium E. 2, 33. rerum AE. 9, 173

Magistrum E. 5, 48

Magna, *nom. fœm.* tritura G. 1, 190. quercus 3, 332. lues commissa 4, 454. quorum pars fui AE. 2, 6. Deum genetrix 2,788. mei imago 4, 654. ira Deum 5, 707. ego Jovis conjux 7,308. vis cœlestium 7, 432. mihi domus hic 8, 65. hæc mea fides 11, 55. *voc.* parens frugum salve G. 2, 173. mea potentia nate AE. 1, 668. *o* sacerdos 6,544. *abl.* vi G. 1,169. 4,174. in sylva 3, 219. AE. 6, 451. sub terra G. 4, 366. caterva AE. 1, 500. 2, 40. 370. 4, 136. 5, 76 11, 478. umbra 2, 251. voce 3 68. 5, 245. 345. 6,506. 619. 10. 873. 12,482. 580. manu Æ. 3,624 5, 241. in Ida 5, 449. de stirpe nepotum 6, 864. in Hesperia 7,4. se mole ferebat 8,199. cum parte muri 9, 562. ditione 10, 53. ab urbe 11, 226. pugna 12, 34. *neutr. plur.* parvis componere E. 1, 24. satis tibi rura 1, 48. omnia G. 3, 54. corpora boum 3, 369. si repente dam AE. 2, 161. *mœnia* 2,295. numina 2,623. 3,264. 633.697. para mœnia 3, 160. æquora 3, 196. ossa 5, 422. ora domus 6, 53. penetralia 6,71. satis si non sunt mea numina 7, 311. auri talenta 9, 265. facta 10, 281. tibi volant *verba* 11, 381. incœpta 11, 469. inter præmia 12, 437

Magnæ, *genit.* Junonis 5, 437. laudis 5, 751. urbes 12, 116 Romæ 12, 168. *dat.* Cereri G 1, 338. sorori *matris Eumenidum* AE. 6, 250. *plur.* urbes 7, 629

Magnam Hesperiam 1, 574. Italiam 4, 345. mentem 6, 11. partem 6, 30. ad urbem 6, 872. 12, 671. rem 9. 232. hastam 10, 335

Magnanimæ, *plur.* gentes 10,139

Magnanime Ænea 5, 17

Magnanimi *genit.* Jovis 12, 144. 878. *plur.* heroes 6, 647

Magnanimo Volscente 10, 563

Magnanimosque duces *apum* G. 4. 4

Magnanimum Ænean AE. 1, 264. 9, 204. hostem 10. 771

Magnanimum, *genit.* heroum G. 4, 476. AE. 6, 307. equorum 3, 704

Magnanimusque Anchisiades 5,407

Magnas urbes 3, 106. 4, 173. 187. ædes 12, 473

Magne rex AE. 1, 245. Cato 6, 841. pater Divum 9, 495, belli potens 11,7. pater 11, 410. Juppiter 12, 808

Magni, *genit.* Timavi saxa E. 8, 6. Achillis G. 3, 91. Jovis Æ. 3, 104. Abantis 3, 286. patris 4, 238. Anchisæ AE. 5, 99. 8, 156. incœpti 5, 714. Hectoris 6, 166. Ditis 6, 541. agminis 7, 707. Diomedis 8, 9, æquoris 9, 101. Acestæ 9, 218. Æneæ 9, 787. 10, 830. Achatæ 10, 344. Olympi 10, 437. *plur. nom.* menses E. 4, 12. Dardanidæ AE. 5, 45. *voc. o* cœlicolæ 10, 6

Magnis stridoribus G. 3, 162. Aquilonibus 2, 334. clamoribus 4, 76. AE. 2, 128. 5, 341. legibus G. 4, 154. parva componere 4. 176. Mycenis AE. 2, 331. Diis 3, 12. 8, 679. mœnia magna para 3, 159. clangoribus 3, 226 4, 668. simulata Pergama 3,349 muneribus 5,532. periclis 6,83. Circensibus actis 8, 636. molibus 9, 711. viribus 10, 474. terroribus 11, 448. Divis 12, 296. stridoribus 12, 590

Magno Grege E. 6, 56. tridenti G. 1, 13. AE. 2, 610. calore G 1, 590. agmine 1, 381. AE. 6 749. stridore G. 1, 407. corpore 2, 327. AE. 6, 727. 8, 711 10, 478. cratere G. 2, 458. ore 3, 294. AE. 12, 692. mutentur vellera *pretio magno vendantur* G. 3, 306. clamore 3, 375. 4, 439. AE. 2,58. 5, 207. 6,175. 9, 791. murmure 1, 59. 128. 4 160. 5, 369. populo 1, 152. amore telluris 1, 175. Julo 1 292. amore 1, 348. 679. 4, 395 5, 5. concursu 1, 513. 12, 395 mercentur *pretio* 2,104. tumultu 2, 122. 6, 857. 11, 662. bello 2, 193. 11, 295. auri pondere 3,49. in Jonio 3, 211. amore conjugis inflammatus 3, 330 pectore 4, 448. æstu irarum 4 532. munere 5, 537. Latio 7,54 omine 7, 146. in gyro 7, 379 sonore 7, 462. fragore 7, 587 677. Amphitryoniadæ 8, 103 amore laudum 9, 197. æthereo, 356. objice *aquarum* 10,377 pondere 10, 381. emptum *pretio* 10, 503. metu 11, 400. juvenco 11, 811. actu 12, 687

Magnorum fratrum 1, 638. luporum 7, 18. Achivum 11, 266. avorum 12, 649

Magnos leones E. 4, 22. honores 4, 48. saltus G. 1, 140. Camillos 2, 169. montes 2, 260. orbes AE. 1, 273. crateras 1,958. membrorum artus 5.422. amnes 6, 671. Æneadas 8, 341. Penates 9, 258

Magnum Jovis incrementum E. 4, 49. per inane 6, 31. certamen Coridon cum Tyrside 7, 16. acervum G. 1, 158. Taburnum 2, 38. fluentem Nilum 3, 28. corpus 3, 205. ignem 3, 258. in orbem glomerantur *apes* 4, 79. æquor 4, 388. per aera AE. 1, 304. per orbem 1, 606. 11,694. amorem 1, 720. 6, 28. exitium 2, 190. 10, 13. annum 3, 284. cratera 3,525. 9,346. nomen 4.94. 7, 412. 11,223. talentum 5, 248. Alciden 5,414. mare 5,628. Deum 6,78. Thesea 6,122. munus 6,526. cœlum 6,583. sub axem cœli 6, 790. imperium 6,812, 11,47. bellū 7,80. agmen 7,706. Jovem 9, 82. aliquid 9, 186. 10, 547. stridens falarica 9, 705. ad æthera 10, 459. gemitum 10,464. decus 10, 507. concilium 11, 234. Achillem 11, 438

Magnus Apollo E. 3, 114. AE. 9, 654. ordo sæclorum E. 4, 5. Achilles 4, 36. *aer.* G. 2, 327. orbis 2, 338. ignis 3, 99. olympus 3, 223. labor prohibere 4, 106. Cæsar 4, 560. rex Olympi AE. 5, 533. Jupiter 9, 208. Æneas 10, 159. quam magnus Orion, *quantus* 10, 763. clamor 11, 455

Mago 10, 521

Maja, *nomin.* 8, 138. *abl.* genitum *Mercurium* 1, 301

Majæ G. 1, 225

Majam AE. 8, 140

Majestate, pro majestate tuorum 12, 820

Major tu *natu*. E. 5, 4. rerum fato prudentia G. 1, 416. nec pietate fuit AE. 1, 549. imago 2, 773. videri *cœpit* 6, 49. rerum mihi nascitur ordo 7, 44. Martis imago 8, 557. agit Deus 12, 429

Majora paulo canemus E. 4, 1. quid majora loquar G. 2, 434. quid me ad majora reservo Æ. 4, 368. viribus audes 10, 811. audere 12, 814

Majore nixu 3, 37. sub hoste 10, 438

Majoremque furorem orsa 7, 386

Majores umbræ E. 1, 84. herbas G. 2, 251

Majoribus auspiciis AE. 3, 374

Majoris pugnæ 12, 560

Majus multo E. 3, 35. quidquam tali sint munere 5, 53. aliud AE. 2, 199. 12. 244. opus moveo 7, 45. adorta nefas 7, 386

Mala, *adject. nom. fœm.* lingua E. 7, 28. rubigo G. 1, 150. tactu vipera 3, 416. *abl.* falce E. 3, 11, *neutr. plur.* contagia 1, 51. gramina Æ. 2, 471. mentis gaudia 6, 278

Malæ, *subst.* E. 2, 51. 3, 71. 6, 62. 8, 37. 53. G. 2, 33

Mala novercæ 3, 282

Malæ, *prima longa* AE. 5, 436

jana, *multitudo* 11, 597. fatalis *exercitus* 12, 232. *voc. sing.* o lecta manus, *turba* 10, 294. *nom. plur.* AE. 1, 596. 3, 217. 498. 6, 33. 10, 320. 376. Dolopum, *turmæ* 2, 29. Auruncæ, *turmæ* 7, 795. 10, 353. Ausonia 8, 328. mille juvenum 10, 167 Tiburti, *turmæ* 11, 519. *acc plur.* E. 8, 48. G. 3, 455. AE. 1, 459. 491. 2, 57. 681. 793. 3, 42. 177. 490. 592. 4, 665 5, 429. 6, 57. 314. 496. 683 701. 7, 382. 806. 8, 486. 9, 115. 561. 10, 433. 566. 667. 868. 11, 81. 311. 12, 258. contulimus 11, 283. demus *operam* 11, 329. poscunt bella, *opus* 11, 379. neque manus dedisset, *neque se subdidisset* 11, 568

Mapalia G. 3, 340

Marcellus AE. 6, 856. 884

Mare AE. 2, 26, 8, 58. G. 2, 158. 4, 262. 373. AE. 1, 228. 240. 250. 284. 3, 196. 290. 695. 4, 566. 5, 175. 628. 778. 808. 7, 25. 32. 529. 802. 810. 8, 149. 10, 358. 12, 198. 452

Mareotides albæ G. 2, 91

Mari E. 4, 38. AE. 1, 88. 114. 3, 144. 5, 52. 193. 6, 23. 7, 200. 9, 492. 10, 162

Maria G. 2, 478. AE. 1, 36. 62. 528. 3, 70. 5, 212. 594. 790. 6, 59. 112. 351. 9, 115. 130. 714. 10, 197

Marica Nympha Laurente 7, 47

Marinæ fulicæ G. 1, 362

Marinis canibus E. 6, 78. monstris 7, 780

Marino fremitu G. 2, 160

Marinos casus 2, 68

Marios 2, 169

Maris E. 4, 51. 6, 33. G. 1, 29. 3, 541. 4, 222. AE. 1, 612. 2, 780. 3, 495. 528. 5, 616. 768. 799. 7, 301. 8, 471. 10, 57. 221. 377. 695

Marite sparge nuces E. 8, 30

Mariti AE. 4, 35

Marito 3, 297. 4, 103

Maritos 4, 536

Maritum pecori G. 3, 25

Marmor mare 1, 254

Marmore E. 7, 31. G. 3, 13. AE. 4, 457. 6, 69. 848. in lento luctantur tonsæ 7, 28. Lybico. 7, 718. verso 10, 208

Marmarea cervice G. 4, 523

Marmoreo thalamo AE. 4, 392. æquore 6, 729

Marmoreum te fecimus E. 7, 35

Marpesia cautes AE. 6, 471

Marrubia gente 7, 750

Mars G. 1, 511. 2, 283. AE. 7, 304. 9, 717. 10, 280

Marsis montibus 7, 758

Marsorum montibus 10, 544

Marsos G. 2. 167

Marte gravis Ilia AE. 1, 278. cæco 2, 335. 9, 518. æquo 7, 540. præsenti 8, 495. secundo 10, 22. 11, 899. 12, 497. horrentes Latinos 10, 237. adverso 12, 1. sub duro cadentum 12, 410

Martem indomitum 2, 440. accendere cantu 6, 165. fatigant 7. 582. movent in prima prælia 7, 603. cientes 9, 766. acuit 12 108. nostrum annuerit nobis victoria 12, 187. invadunt 12, 712

Marti AE. 8, 433. sævo te credere 11, 153

Martia, *nom. sing. fœm.* Penthesilea 11, 661. *neutr. plur.* tela E. 9, 12, vulnera AE. 7, 182

Martis E 10, 44. G. 3, 91. 4, 346. AE. 1, 4. 7, 550. 608. 8, 516. 557. 9, 584. 12, 790

Martius æris canor G. 4, 71. lupus AE. 9, 566

Mascula thura AE. 8, 65

Massam atræ picis G. 1, 275. versant tenaci forcipe AE. 8, 453

Massica Bacchi munera G. 3, 526. felicia Baccho 7. 726

Massicus humor Bacchi G. 2, 143. Princeps AE. 10, 166

Massis lentis G. 4, 170

Massylæ gentis 4, 483

Massylique equites 4, 432

Massylum gentes 6, 60

Mater E. 4, 56. 5, 23. 8, 48. G. 1, 498. 4, 321. 333. 357. 380. AE. 1, 318. 3, 111, 5, 38. 6, 778. 784. 7, 441. 762. 8, 370. 9, 486. 10, 76. 172. 557. 818. 11, 71. 12, 52. 74

Materies jacet 11, 328

Materna *nom. fœm.* nobilitas 11, 340. *abl.* myrtho G. 1, 28. AE. 5, 72

Maternam Delum invisit Apollo. AE. 4, 144

Maternas aures G. 4, 349. aves AE. 6, 193

Materni juris 7, 402

Maternis in armis 12, 107

Materno ab avo 4, 258

Matre E. 8, 38. G. 4, 328. AE. 1, 386. 7, 284, 8, 510. 9, 628. 697. 10, 315. 12, 209

Matrem E. 4, 60. 8, 47. G. 1. 39. 2, 268. AE. 1, 409 3, 96. 4, 472. 8, 692. 9, 108

Matres G. 4, 475. 520. AE. 2, 489 766. 797. 5, 646. 654. 715. 750 767. 6, 306. 7, 392. 400. 518 580. 8, 556. 592. 666. 11, 146 214. 482. 581. 877. 891. 12, 131

Matri E. 4, 61. AE. 3, 19. 74. 4 516. 6, 250. 9, 216. 302. 484. 565

Matribus E. 2, 23. G. 3, 398. AE. 1. 639. 2, 786. 5, 622. 9, 61. 217

Matris G. 1, 163. 2, 19. 55. 3, 187 4, 64. 548. AE. 3, 589. 636. 724 7, 361. 484. 8, 335. 9, 474. 10 200. 11, 542. 12, 64. 515

Matronæ, *nom. plur.* 11, 476

Matrum G. 2, 23. 3, 51. 138. AE. 7, 357. 813. 8, 718. 9, 272. 11, 478

Matura arbor G. 4, 143. viro filia AE. 7, 53. ætas 12, 438. *abl.* luce 10, 257

Maturæ uvæ E. 10, 36

Maturare multa, *præparare* G. 1, 261

Maturate fugam AE. 1, 141

Maturis frugibus AE. 3, 80. solibus G. 1, 66. aristis 1, 348. uvis 2, 419

Maturus ævi Acestes AE. 5, 73. animi Alethes 9, 246

Matutini cantus volucrum 8, 456

Matutinus AEneas 8, 465

Mavis 10, 43. 12, 935

Mavors 8, 700. 10, 755. 11, 389. 12, 179. 332

Mavortia, *nom. fœm.* tellus Rhesi G. 4, 462. terra AE. 3, 13 *neutr. plur.* mœnia 1, 280

Mavortis 6, 872. 8, 630

Mavortius Romulus 6, 777. Hæmon 9, 685

Maurusia gens 4, 206

Maxima *nom. fœm. sing.* Æsculus G. 2, 15. taurus victima 2, 146. tua cura ipse tibi 4, 354. natarum Priami AE. 1, 658. mea cura 1, 682. Furiarum ego 3, 252. Juno 4, 371. 8, 84. 10, 685. Roma 5, 600. natu 5, 644. Furiarum 6, 605. turba 6, 611. nemorum sylva 7, 83. rerum Roma 7, 602. pars 7, 686. 11, 214. quæ semper dicitur nobis, *ara* 8, 271. tibi rerum verborumque fides 9, 279. res effecta viri 11, 14. *voc.* o famæ pars maxima nostræ G. 2, 40. *neutr. plur.* hæc E. 10, 72. quæque grana G. 1, 199. campi spatia 3, 202. monita AE. 3, 546. mœnia 3, 703. *regna* 7, 217. delubra 8, 716. Nerei stagna 10, 764. duo Teucrum corpora 11, 690

Maxime Cæsar G. 2, 170. Teucrorum ductor AE. 8, 470. tu divum rector 8, 571. Palla 11, 97

Maximus orbis G. 1, 26. anguis 1, 244. imber 1, 429. Ilioneus Æ. 1, 525. Atlas 1, 745. 4, 481, 8, 136. armis, Iphytus 2, 339. pater AE. 3, 107. Hector 5, 371. Æneas 5, 530. heros 6, 192. tu ille es 6, 845. natorum 7, 532. ultor 8, 201. æther 8, 239. vitum 10, 312. ævo 11, 237. Actor 12, 96

Me, te, se, *syllabam productam habens passim sed nullo singulari sensu.*

Mea, meæ, meam, mearum, meas, mei, meis, meo, meorum, meos, *passim.*

Meatus AE. 6, 849

Mecum E. 1, 80, 2, 12, 28. 31. 3, 31. 4, 58. 8, 21. 25. 31. 36. 42, 46. 51. 57. 9, 37. 10, 40. G. 1. 41. 2, 8. 3, 10. AE. 1, 285. 383. 576. 678. 2, 93. 435. 3, 149. 4, 115. 5, 635. 6, 105. 112. 351. 7, 403. 9, 51. 147. 286. 528. 10, 864. 11, 117. 467. 510. 727

Medendi usum 12, 396

Medendo ægrescit 12, 46

G. 4,

Me-

Digitized by Google

Mi-

Mol-

Mur-

Ne-

Nefcimus, neque nefcimus & urbem & genus AE. 7, 195
Nefcio quis oculus mihi fafcinat agnos E. 3, 103. quid certe eft 8, 107. qua dulcedine G. 1,413. 4, 55. quod numen AE. 2, 735
Nefcis, fi nefcis E. 3, 23. heu, perdita? *nefcifne* AE. 4, 541
Nefcit quis Bufiridis aras? G. 3, 5, ftare loco 3, 84
Nefcivere hyemem G. 1, 391
Nefcius liquit ferrum AE. 4, 72
Neu, *paffim*.
Neve G. 1, 80. 2, 298. 4, 47. AE. 7, 202. 265. 8, 115. 235
Neverat tunicam auro 10, 818
Nexæ ære trabes 1, 452
Nexantem nodos 5, 279
Nexis torquibus G. 4, 276. pedibus AE. 7, 66
Nexofque artus refolveret AE. 4. 695
Nexus medii G. 3, 423
Ni fallor AE. 5, 49
Nidi 5, 214
Nidis relictis G. 2, 210. immitibus 4, 17. volucrum AE. 8, 235. loquacibus 12, 475.
Nido implumes detraxit 4, 514
Nidore Galbaneo, *odore* G. 3, 415
Nidorem ambufta dedit *barba* Æ. 12, 302
Nidos 1, 415. 4, 56
Nidum 4, 307
Niger ille *Menalca* E. 2, 16. Galefus G. 4, 126. limus 4, 478
Nigerrimus Aufter G. 3, 278. imber denfis Auftris AE. 5, 696
Nigra, *nom. fæm.* terra G. 2, 203. lingua 3, 388. hirundo 12, 473. *abl.* ilice E. 6, 54. AE. 9, 381. amurca G. 1, 194. arena 4, 291. formidine caligantem lucum 4, 468. fub nube AE. 5, 516. abiete 8, 579. *plur. neutr.* vaccinia E. 2, 18. 10, 39. Tartara AE. 6, 134
Nigræ violæ E. 10, 39. G. 4, 275. hederæ 2, 258. arenæ AE. 9, 714
Nigram *tellurem* G. 2, 255. arenam 3, 241. ovem 4, 546. pecudem AE. 3, 120
Nigrantem urbem commifta grandine 4, 120. Ægida 8, 353
Nigrantes terga juvencos 5, 97
Nigranti picea 9, 87
Nigrarum pecudum 5, 736
Nigras pecudes 6, 153
Nigrefcere facros latices 4, 454
Nigrefcunt omnia circum tenebris 11, 824
Nigri Memnonis 1, 493. veneni 4, 514. poftes affidua fuligine E. 7, 50
Nigris chelydris G. 2, 214
Nigro turbine G. 1, 320. AE. 11, 596. luco 6, 238. pulvere 9, 33
Nigrum aera G. 1, 423. Ebenum 2, 116. nemus 3, 333. bitumen 3, 451. agmen 4, 404
Nihil eft quod pocula laudes E. 3, 48
Nil *fæpius pro* non *accipitur*, *ut* nil carmina curat, AE. 8, 103. nil fuper imperio moveor, &c. 10, 42
Nili feptemgemini 6, 800
Nilum G. 3, 29. 4, 288. 7, 711
Nilus Æ. 9, 31
Nimbi 2, 113. 3, 198. 5, 13. 459. 821. 9, 669. 10, 803
Nimbis G. 1, 456. 460
Nimbo AE. 2, 616. 3, 587. 5, 317. 666. 10, 634. 12, 416
Nimborum G. 1, 328. AE. 1, 55. 84
Nimbos 6, 590. 8, 608
Nimbofa cacumina montis 3, 274
Nimbofus Orion 1, 539
Nimbum 4, 120
Nimbus G. 3, 110. Æ. 4, 161. 7, 793. 9, 111. 12, 451
Nimia cæde atque cupidine ferri 9, 354
Nimio luxu G. 3, 135
Nimirum Æ. 3, 558
Nimis nota miferis 9, 472
Nimium, *adverb.* E. 2, 17. 3, 94. Æ. 6, 514. 816. 870. 9, 430. væ nimium E. 9, 28. ah nimium G. 2, 252. o nimium 2, 458. Æ. 5, 870. heu nimium 4, 657. 6. 189. 11, 841
Ningit toto aere G. 3, 367
Niphaten pulfum, *Armenios pulfos*, *per Niphaten intelligit Armenios montis hujus incola.* G. 3, 30
Niphei, *nom. prop. viri* AE. 10, 570
Nifa E. 8, 26
Nifæ E. 8, 18. AE. 6, 805
Nife 9, 200. 258. 271
Nifi E. 6, 74. AE. 9, 467
Nifi, nihil nifi, &c. E. 8, 67. quod nifi 9, 14. G. 1, 155. nec veni, nifi &c. AE. 11, 112
Nifo 5, 354. 9, 223. 306
Nifu eodem 5, 437. rapido 11, 852
Nifum 9, 233
Nifus G. 1, 405. 409. AE. 5, 294. 318. 328. 353. 9, 176. 184. 207. 230. 353. 386. 425. 438
Nitens axis fub pondere G. 3, 172. humi AE. 2, 380. paribus alis *Mercurius*. 4, 252. in adverfum AE. 8, 237. impreffo genu 12, 303
Nitens, *i. e. fulgens* AE. 6, 895.
Nitentem taurum AE. 3, 20. galeam 9, 457
Nitentem greffus cufpide AEneam 12, 386
Nitentes oculos 1, 232. equos 6, 654. campos 6, 677
Nitentia culta G. 1, 153
Nitefcit oleo perfufa juventus AE. 5, 135
Nitidam Cæfariem G. 4, 337
Nitidi *equi* AE. 7, 275
Nitidum caput G. 1, 467
Nitidus juventa *anguis* G. 3, 437. AE. 2, 473
Nititur hafta 6, 760. acer & inftat 12, 783
Nitro perfundere femina G. 1, 194
Nituntur vi propria 2. 428. gradibus AE. 2, 443. fumma opum vi 12, 552
Nivalem Tanaim G. 4, 517. Othryn AE. 7, 765
Nivales ventos G. 3, 318
Nivali candore AE. 3, 538. vertice 12, 702
Nivea, *abl.* vitta G. 3, 487. Æ. 6, 655. *neutr. plur.* mulctralia G. 3, 177
Niveamque Paron 3, 126
Nivei, *genit.* lactis E. 2, 20. juvenci 6, 46. *plur.* juvenci G. 1, 15. cycni AE. 7, 699. Pallantis 11, 39
Niveis aggeribus G. 3, 354. tentoria velis AE. 1, 473. velleribus 4, 459. lacertis 8, 387
Niveo munere lanæ G. 3, 391. limine Phœbi AE. 8, 720
Niveos cycnos G. 2, 199
Nives E. 10, 23. 47. 66. AE. 12, 84
Niveum latus E. 6, 54
Nivis AE. 11, 611
Nix G. 1, 310. AE. 4, 250
Nixibus edunt fœtus 4, 299
Nixu majore 3, 37
Nixus hafta fuper *eum* 10, 736. in haftam 12, 398
Nobile Pallanteum 8, 341
Nobilis locus 7, 564
Nobilitas 11, 341
Nobis, nos, noftra, noftræ, noftram, noftras, noftri, noftris, noftro, noftrorum, noftros, *paffim*.
Nobifcum 8, 174
Noceat ne mala lingua vati futuro E. 7, 28
Nocendi haud ignara AE. 5, 618. mille artes 7, 338. tempus nacta 7, 581
Nocent & frugibus umbræ E. 10, 76. quæfitæ artes G. 3, 549
Nocentes taxi G. 2, 257
Nocerent ne quid tibi regna Libyæ AE. 6, 694
Nocet umbra G. 1, 121
Nocte E. 1, 80. 9, 44. G. 1, 248. 287. 289. 328. 457. 2, 202. 3, 260. 401. 4, 133. 180. 497. AE. 2, 420. 795. 4, 123. 184. 527. 6, 265. 268. 503. 827. 7, 16. 87. 331. 414. 427. 492. 8, 86. 9, 61. 335. 10, 247. 272. 497. 703. 12, 860. 909
Noctem G. 1, 468. 487. 3, 156. 379. 4, 190. 514. AE. 1, 309. 666. 687. 731. 752. 2, 135. 397. 590. 754. 3, 197. 202. 583. 4, 26. 530. 5, 11, 766. 6, 462. 513. 7, 8. 255. 411. 9, 166. 10, 257. 746. 11, 914. 12, 310
Noctes 3, 204. 6, 127. 555. 556. 9, 488
Nocti E. 8, 88. G. 3, 467. AE. 4, 570. 9, 338. 378
Noctibus G. 2, 482. AE. 1, 750
Noctis E. 8, 14. G. 1, 290. 366. 427.

Digitized by Google

O

O ju-

Ob-

Digitized by Google

Digitized by Google

Æ. 4,286. 8,22. in omnes versabat animum 4,630. in ambas se findit via 6,540. easdem petere agmen partibus ex iisdem 7,69. rimatur apertas 11,748
Parthenios saltus E. 10,57
Parthenium AE. 10,748
Parthenopæus 6,480
Parthenope G. 4, 564
Parthi 4,314
Partho arcu E. 10,59
Parthorum populi G. 4, 211
Parthos AE. 7, 606
Parthum G. 3, 31
Parthus E. 1. 63. AE. 11, 857
Partibus certis dimensum orbem G, 1, 231. justis Æ. 1, 512. ex iisdem 7,70. æquis 9,754. diversis 12,521. 708
Partim 10,330. 11, 204
Partire mecum laborem 11,510
Partiri limite campum G. 1, 126. qui cum curas Æ. 11, 822
Partito agmine 5,562
Partitur in omnes socios 1,198
Parto fruuntur G. 1, 300. ibit Regina triumpho AE. 2, 578. parcere 8, 317
Partu 1, 278. 7, 660. nefando Terra creat, &c. G. 1, 279 Deum 6, 786. uno eodemque 12,847
Partum talem nec parva manet gratia Æ. 9, 298. post partum G. 3, 157
Partum honorem Æ, 5, 229
Parturit omnis arbos E. 3, 56, ager G. 2, 330
Partus alius Achilles Latio AE.6, 89
Partus 7,321
Parva *nom. fæm.* G. 2, 18. AE. 3, 402. res est non parva E.3, 54. metu primo *fama* AE. 4, 176. nec parva gratia manet talem partum 9, 299. nec parva gloria sequetur *illos* 11, 430. *neut plur.* 2,213. 7,245. 12,475. magnis componere G. 4, 176. discrimina lethi AE. 9, 143
Parvæ, *genit. infantis* 11, 575. alitis 12,862. *dat.* urbi 3, 276
Parvam te E. 8, 37. progeniem G. 1, 415. Trojam AE. 3, 349. per urbem 8, 554
Parve puer E. 4, 60
Parvi Juli AE. 2, 563
Parvis componere magna E. 1, 24. Curibus AE. 6, 811
Parum AE. 6, 863
Parumper 6, 382
Parvo assueta juventus G. 2, 472. AE. 9, 907. potentem Fabricium *paupertate nobilem* 6, 843. discrimine 3, 685. *illi* 10, 317. haud illi stabunt, &c. *parvo pretio* 10, 494
Parvos nepotes G. 2, 514. Quirites 4, 201. natos AE. 8, 413. Penates 8, 543
Parvulus Æneas 4, 328
Parvum nepotem AE. 2, 320. Julum 2, 674
Parvus E. 7, 29. AE. 2,677. 710. 723. 5, 563
Pascant in saltibus G. 3, 143
Pascat prospectus animum 2, 285
Pasce capellas E. 9,23
Pascente me 1,78
Pascentem cycnos flumine campum G. 2, 199. *ovem* 3,467
Pascentes capellas E. 3, 96. agnos 4, 45. hœdos 5, 12, *volucres* Æ. 6,199
Pascentur in æthere cervi E. 1, 60. thymo apes 5, 77
Pascere oves E. 6, 5. *gregem*. G. 3, 335. equos Æ. 6, 655. crinem *alere* 7,391
Pasces armenta G. 3, 155
Pascet dum sydera polus AE.1,612
Pasci flamma circum tempora 2, 684
Pascis quos 7,684. spes inanes 10, 627
Pascit filicem *campus* G. 2, 189. equos 3, 50. Phocas *Nereus* 4. 395. animum pictura AE.1, 468
Pascite boves E. 1. 46. vitulam lectori vestro 3.85. tantum 86.
Pascitur juvenca G. 3, 219. itque pecus, &c. 3, 342. agmen per valles Æ. 1, 190. cui pineus ardor acervo 11,787
Pascua E. 1, 49. G. 3, 213. 323. 339
Pascunt me herbæ AE. 3, 650. asperrima *loca montium utuntur ad pascua asperrimis montium locis* 11, 319
Pascuntur oves G. 2, 375. ignes nocturni 2, 432. armenta per herbas 3, 162. sylvas *capræ* 3, 315. victu herbæ 3, 528. arbuta *apes* 4,181. equi per campos AE. 6, 653
Pasiphae supposita furto 6, 25
Pasiphaen E. 6, 46. AE. 6, 447
Passa, nec passa Venus plura quærentem 1, 390
Passi, o passi graviora 1, 203. hic manus passi vulnera ob patriam, *hic manus eorum qui*, &c. 6, 660. qui vulnera 7, 182
Passibus AE. 2, 724. 6, 263. 7, 157. 11, 907
Passim E. 4, 19. 7, 54. G. 1, 123. 4, 181. AE. 1, 364. 384. 570. 3, 120. 510. 4, 162. 195. 5, 676. 6, 652. 886. 8, 360. 9, 316. 11, 385
Passi tot funera 1, 326
Passis crinibus 1, 480. 2, 403. palmis 3, 262
Passo Psythia *vitis* utilior *Passum vim gerat* G. 2, 93
Passos racemos de vite 4, 269
Passus, calamos non passus inertes E. 8, 24. nec torpere sua regna G. 1, 124. sit *illas* superare viam 3, 141. vix senem componere membra 4, 438. *eum* transire paludem 4, 503. multa bello Æ. 1, 5. consistere mentem amor patrius 1, 648. talia Ulysses 3, 628. haud sævire animis Entellum 5, 462. quæ terra, marique 10, 162. ipsos concurrere 10, 436
Pastæ vaccæ cytiso E. 9, 31
Pastas *capellas* age potum E. 9, 24
Pasti tauri AE. 7, 39. juvenci 7, 44
Pastor E. 2, 16. 68. G. 3, 2. 402. 420. 455. 4, 317. AE. 2, 308. 4, 71. 7, 363. 10, 406
Pastorale signum 7, 513
Pastoralem myrtum 7, 817
Pastore occiso 11, 811
Pastorem E. 6, 4. AE. 3, 657. 12, 305
Pastores E. 1, 97. 6, 41. 59. 7, 25. 9, 34. G. 3, 281. 339. 4, 278. Æ. 2, 58
Pastoribus G. 2, 303. 435
Pastoris E. 10, 51
Pastorum 8, 1. 23. G. 3, 477. 4, 565. 7, 574. 11, 569
Pastos boves E. 5, 24
Pastu, è pastu decedens G. 1, 381. e pastu decedere 4, 186. e pastu ad tecta reducit vitulos 4, 434. e pastu sese referunt Æ. 7, 700
Pastus G. 3, 231. AE. 1, 471. 10, 710. in pastus tendit 11, 494
Patavi urbem 1, 251
Pateant arces hospitio 1, 302
Pateat cœli spatium non amplius tres ulnas E. 3, 105
Patefactus equus AE. 2, 259
Patens in pectore vulnus AE. 11, 40
Patentem cunctis undamque auramque, 7, 230
Patentes campos G. 4, 77. AE. 4, 153. 5, 552. aditus 9, 683. portas 6, 693. 11, 879
Patenti pelago G. 2, 41
Patentibus portis accipiunt socios AE. 2, 266
Pater E. 5, 33. 4, 56. G. 1, 121. 283. 328. 355. 2. 4. 7. 4, 323. 369. AE. 1, 69. 349. 559. 2, 87. 617. 648. 653. 678. 710. 4, 234. 372. 5, 14. 241. 533. 690. 6, 715. 780. 863. 7. 48. 61. 92. 178. 327. 485. 654. 695. 792. 8, 138. 198. 357. 394. 540. 558. 9, 300. 406. 449. 10, 2. 18. 62. 351. 421. 450. 743. 875. 11, 57. 356. 410. 558. 12, 50. 520. 703
Pater omnipotens G. 2, 325. AE. 1, 64. 3, 251. 4, 25. 6, 592. 7, 141. 770. 8, 398. 10, 100. 11, 11. 789. 12, 178
Pater Æneas 1, 548. 703. 2, 2. 3, 343. 716. 5, 130. 348. 461. 545. 700. 8, 28. 115. 606. 9, 172. 11, 183, 904. 12, 166. 430. 697
Pater Anchises 2, 687. 3, 9. 263. 525. 539. 558. 610. 6, 679. 854. 7, 245
Pater, *id est*, Æneas 5, 358. 424. 867. 7, 119. 274. 618. 8, 394. 9, 649. 12, 13
Pateram 1, 733. 743. 4, 60. 5, 775
Pate-

Digitized by Google

Per-

Digitized by Google

Pini-

Digitized by Google

Por-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Pro-

Digitized by Google

Digitized by Google

Putas

Quan-

Digitized by Google

Quanto magis G. 4, 411
Quantos gemitus AE. 6, 872. labores 12, 33
Quantum E. 1, 26. 4, 54. 5, 16. 7, 51. 9, 12. 10, 74. G. 2, 201. 291. 378. 4, 101. AE. 372. 2, 274. 4, 445. 6, 731. 828. 885. 8, 403. 10, 772. 11, 57. 154. 12, 10
Quantus 1, 723. 756. 5, 641. 6, 579. 9, 668. 11, 283. 12, 701
Quare G. 2, 35. AE. 1, 631. 7, 130. 429. 8, 273
Quarta ætas G. 3, 190. hora 3, 327
Quarto ortu 1, 432. lumine AE. 6, 356
Quartus pater AE. 10, 619
Quarum, quas, quo, quorum, quos, *passim*.
Quascumque G. 2, 52. AE. 2, 800. 3, 601
Quassabat pinum Etruscam AE. 9, 521
Quassans ferulas E. 10, 25. lampada AE. 6, 587. caput 7, 292. 12, 894
Quassante legumen siliqua G. 1, 74
Quassat super tempora ramum AE. 5, 855. trementem 12, 94
Quassatæ rates 4, 53. cursu nec turbine venti, *naves* 9, 91
Quassatam ventis classem 1, 555
Quate cymbala circum G. 4, 64
Quater G. 1, 411. AE. 2, 242. terque quaterque G. 2, 399. AE. 1, 98. 4, 589. 12, 155
Quaterent campos 1, 513
Quaterni populi 10, 202
Quatiens manu nubem 7, 143. hastam 10, 762. securim 11, 656. telum manu 12, 442
Quatit sues tussis anhela G. 3, 596. fundamenta AE. 2, 611. horror membra 3, 30. anhelitus artus 5, 200. 432. 9, 814. fontes Tisiphone 6, 571. ungula campum 8, 596. AE. 11, 875. oppida bello 9, 608. hastam 11, 767. equos 12, 338. aura cristam volantem 12, 370
Quatiunt cursu G. 3, 132. alas AE. 3, 226
Quatuor E. 5, 65. G. 1, 258. 3, 61. 113. 4, 297. 538. 541. 550. AE. 3, 537. 5, 115. 693. 699. 6, 243. 587. 7, 227. 8, 207. 10, 518
Que, *locis prope infinitis, quæ enumerare inutile visum est*.
Queamus implorare AE. 10, 19
Quem, *aliquem* AE. 1, 155
Quemvis 8, 577
Quamquam E. 3, 51. 8, 35. 9, 17. AE. 2, 127 401
Quemque E. 2, 65. G. 4, 224. AE. 3, 459. 5, 561. 6, 892. 7, 642. 9, 162. 11, 731. 12, 759
Querar quid? 4, 677
Quercens, *nom. prop. viri* 9, 684
Quercu E. 7, 13. G. 2, 159. 349. AE. 6, 771. 8, 616
Quercum 4, 441. 7, 509. 11, 5
Quercus E. 1, 17. 4, 30. 6, 28. 8, 53. G. 2, 16. 3, 332. 4, 510. AE. 3, 680. 9, 681. 10, 423
Querelam G. 1, 378
Querelis AE. 4, 360. 8, 215. 10, 94
Querens multa G. 4, 320. irrita 4, 520
Querentem plura AE. 1, 389
Queri ferali carmine bubo AE. 4, 463
Queritur regia cœli te curare triumphos hominum, Cæsar G. 1, 504. amissos fœtus 4, 512
Quernas glandes G. 1, 305
Querno vimine AE. 11, 65
Queror E. 8, 19
Querulæ cicadæ G. 3, 328
Questibus G. 4, 515. AE. 9, 480
Questu 7, 501
Questus 4, 553. 5, 780
Quique G. 1, 22. 113. 2, 185. AE. 5, 67. 6, 612. 661. 663. 7, 682. 739. 12, 705
Quive 7, 131. qui genus? unde domo? 8, 114
Quicum 11, 822
Qui te cunque 12, 61
Quia G. 2, 415. 2, 286. 3, 272. AE. 2, 84. 4, 696. 5, 331. 12, 808
Quianam 5, 13. 10, 6
Quiane 4, 538
Quicquam E. 3, 32. 5, 53. AE. 4, 317. 8, 140. 11, 415. 437. 12, 45. 882
Quicquid G. 1, 36. AE. 5, 710. 8, 401. 10, 493. 11, 238. 12, 678. 891
Quicumque E. 10, 38. AE. 5, 83. 9, 209. 299. 10, 739. 11, 255. 591. 848
Quid facerem E. 1, 41. 7, 14. faciebat 2, 35. facies 3, 16. faceret G. 4, 504. faciat AE. 9, 399
Quid prodest E. 3, 74. juvant G. 3, 525. AE. 4, 66. juvat 2, 776. profuit 7, 302. juvit 10, 55. potest juvare 12, 872
Quid? si E. 5, 9. AE. 4, 311. 5, 410. 10, 628
Quid loquar? E. 6, 75. dicam G. 1, 104. 311. AE. 4, 43. referam G. 2, 118. prosequar versu 3, 339. memorem AE. 6, 123. 601. 8, 483. repetam 10, 36
Quid? quæ E. 9, 44. G. 1, 53. quid quæque queat res 3, 265
Quid? qui G. 1, 111
Quid tum? E. 10, 38. AE. 4, 543
Quid tantum G. 2, 481. AE. 1, 235. 749. 2, 776
Quid, *ad quid* 1, 522. 3, 56. 4, 411. 6, 389
Quid moror 2, 102. 4, 325. 6, 528. demoror 11, 75
Quid agat 4, 283. 12, 486. agam 10, 675
Quid enim 5, 850
Quid, *quæ res* E. 8, 43. G. 1, 1. AE. 10, 19. 11, 705
Quid restat 2, 70. 12, 793. superat 12, 873
Quid struit 4, 235. struis 4, 271. struat 8, 15
Quidve G. 4, 446. AE. 1, 13. 2, 75. 102. 151. 5, 14. 6, 319
Quidam G. 1, 291. 4, 219
Quidem, *passim*.
Quidquid AE. 1, 606. 2, 49
Quierant æquora 4, 523
Quierunt ora 6, 102. 11, 300. sedibus ossa 6, 328. æquora 7, 6
Quies G. 2, 344. 467. AE. 1, 727. 3, 495. 7, 598
Quies, *somnus* 2, 268. 5, 857. 6, 522. 8, 407. 10, 745. 12, 305. 909
Quiescam placidis ut sedibus in morte 6, 371
Quiescant molliter ossa E. 10, 33
Quiescent certamina G. 4, 87
Quiescit AE. 5, 784. compostus pace 1, 253
Quiescunt prato arma 10, 836
Quietam impune urbem 12, 559
Quietas sedes 1, 209. gentes 10, 71
Quiete 1, 836. 9, 187
Quietem 1, 695. 4, 5. 7, 414. 8, 30. 10, 217
Quieti, *dat.* 5, 844
Quieto aere 5, 216
Quietos cura sollicitat 4, 379. fluctus 5, 848. quæ vos fortuna sollicitat 11, 253
Quietum animum 2, 307
Quievi odiis exaturata 7, 298
Quievit facto hic fine 3, 718. flamma 6, 226. placida morte 9, 445
Quin, *conjunctio* E. 3, 52. G. 4, 329
Quin agite, & , &c. AE. 5, 635
Quin & G. 2, 30. AE. 6, 735. 777. 11, 130. 355
Quin etiam G. 2, 269. 3, 457. AE. 2, 768. 4, 309. 7, 177. 299. 385. 8, 485. 9, 799
Quin potius E. 2, 72. AE. 4, 99. 10, 631
Quin G. 4, 481. AE. 1, 283. 3, 405. 456. 4, 547. 6, 33. 115. 824. 7, 321. 9, 465. 10, 23. 470. 570. 11, 169
Quin *pro* quod non G. 1, 516
Quina armenta redibant illi Æ. 7, 538
Quinas cedit bidentes 5, 96
Quingentas armat 10, 204
Quinos, bis quinos silet ille dies AE. 2, 126
Quinquaginta 1, 707. 2, 503. 6, 776. 10, 566
Quinque G. 1, 233. AE. 7, 538. 629. 12, 763
Quintam *diem* G. 1, 277
Quippe E. 1, 268. 505. 2, 49. 4, 394. AE. 1, 43. 63. 665. 4, 218. 12, 422
Quirinali lituo 7, 187. trabea 7, 612
Quirini victoris G. 3, 27
Quirino patri Æ. 6, 860

R.

Ra-

quadrupes 7, 500. ministeria 7, 618. tremefacta 12, 449. mille fugit refugitque vias 12, 753
Refulget longe nubes 8, 623
Refulsit cervice 2, 406. in luce Æneas 1, 592. in luce parens 2, 590. aura auri per ramos 6, 204. galea 9, 374
Refunditur alga lateri illisa 7, 590
Refusa vadis stagna 1, 130
Refuso ponto G. 2, 163. Acheronte AE. 6, 107. Oceano 7, 225
Refutet fors dicta 12, 41
Regales mensas 1. 690. comas 7, 75
Regali luxu splendida domus 1, 641
Regamus populum communem paribusque auspiciis 4, 102
Rege, *nomen* G. 4, 212. AE. 1, 557. 7, 261. 8, 292. 324. 11, 15
Rege, *verb.* tela per auras AE. 9, 409
Regebam cursus 6, 350
Regebat urbes 7, 46. populos in pace 8, 325. currum & equos & lora 12, 624
Regem G. 1, 36. 4, 75. 152. 201. 210. 469. AE. 1, 25. 42. 66. 562. 574. 2, 561. 4, 196. 6, 765. 7, 251. 467. 679. 698. 8, 22. 126. 475. 563. 9, 223. 728. 10, 37. 149. 224. 11, 17. 22, 30. 265. 280. 584
Regens vestigia filo 6, 30
Regere imperio populos 6, 851
Regeret Italiam 4, 230
Reges, *nomen* E. 6, 3. G. 4, 21. AE. 1, 628. 6, 817. 7, 37. 42. 181. 474. 624. 8, 330. 374. 639 12, 161. 826
Reget orbem E. 4, 17. spiritus artus AE. 4, 336
Regi, *nomen* 1, 141. 3, 21. 51. 6, 36. 252. 7, 267. 8, 17. 9, 327. 369. 546. 10, 66. 267. 11, 129. 176. 359. 12, 111
Regi, *verb.* vertique omnia sub pedibus 7, 101
Regia, *subst.* G. 1, 504. AE. 7, 171. 210. 8, 242. 363. 654. 9, 737. 11, 38
Regia, *adject. nom. fæm.* Juno 1, 447. 4, 114. 10, 62. puppis 2, 256. conjux 2, 783. 7, 56. 11, 371. nutrix 5, 645. *neutr. plur.* tecta 1, 635. 7, 668. 11, 236. 447. dona 1, 700. mœnia 4, 221. armenta 7, 485
Regibus G. 4, 68. 106. AE. 7, 174
Regifico luxu 6, 605
Regina 1, 13. 50. 80. 277. 2, 578. 7, 610. 8, 696. 707. 10, 705. 11, 478. 499. 845. 12, 54. 595. 659.
Regina Dido 1, 307. 500. 526. 701. 732. 2, 3. 4, 1. 295. 334. 504. 587. 6, 460
Reginæ 1, 393. 6, 28. 11, 223
Reginam 7, 405. 11, 703. 801
Reginam *Didonem* 1, 458. 598. 664. 678. 721. 4, 133. 283.
Regio G. 1, 53. 4, 294. AE. 1, 464. 4, 42. 6, 670. 10, 44. 11, 320
Regione 1, 737. 6, 886. 7, 215. 8, 528. 9, 385. 390. 11, 530
Regionem G. 2, 269
Regionibus 3, 531. AE. 1, 553
Regis G. 2, 536. AE. 2, 451. 6, 106. 396. 7, 166. 585. 752. AE. 8, 553. 573. 9, 286. 11, 850. 12, 289. 849
Regis Romani, *Numæ* 6, 811
Regis imperiis res hominumque Deumque 1, 234
Regit sol orbem G. 1, 232. dictis animos AE. 1, 157. Imperium Dido 1, 344. pinus manum 3, 659. clavum 10, 218. nulla viam fortuna 12, 405
Regius puer 1, 681. 5, 252. Diores 5, 297. honos 7, 814
Regna mirabor videns patrios fines mea regna, *meam possessionem* E. 1, 70
Regna G. 1, 124. 2, 498. 3, 73. 4, 202. 463. AE. 1, 210. 248. 342. 350. 624. 2, 22. 455. 543. 3, 106. 115. 185. 272. 4, 47. 214. 350. 5, 656. 6, 14. 67. 84. 154. 269. 417. 566. 664. 798. 7, 256. 578. 735. 8, 157. 244. 471. 11, 43. 264. 322. 461. 12, 22. 186. 567
Regna saturnia E. 4, 6. 6, 41. AE. 11, 253
Regnabitur annos, &c. 1, 276
Regnandam Albam acceperit 6, 770
Regnandi cupido G. 1, 37
Regnantem Latio AE. 1, 269
Regnare per urbes 3, 295
Regnat jam tuus Apollo E. 4, 10. ignis per ramos, &c. G. 2, 307
Regnata, *nom. fæm.* Lycurgo terra AE. 3, 14. *neutr. plur.* Saturno arva 6, 793
Regnator Deum 4, 269. Olympi 7, 558. 10, 437. aquarum Hesperidum fluvius corniger *Tybris* 8, 77
Regnatorem Asiæ 2, 557
Regnavit Amyclis tacitis 10, 564
Regnet in aula vacua, *de apum ductore* G. 4, 90. AEolus clauso ventorum carcere AE. 1, 145
Regni 1, 82. 567. 4, 267. 374. 8, 505. 9, 227. 11, 313. 334
Regnis G. 3, 228. AE. 1, 230. 508. 576. 3, 121. 4, 199. 591. 5, 792. 800. 6, 71. 584. 7, 217. 313. 8, 320. 475
Regno, *nomen* 1, 272. 2, 88. 3, 109. 249. 4, 355. 619. 5, 357. 7, 231. 9, 596. 11, 539
Regnorum 3, 333. 4, 194. 4, 545
Regnum 1, 21. 274. 2, 88. 783. AE. 5, 106. 275. 432. 7, 424. 11, 219.
Regressum nequa habet fortuna AE. 11, 413
Regum E. 3, 106. G. 2, 495. 504. 4, 95. 132. AE. 2, 484. 6, 765. 7, 316. 442. 453. 11, 353
Rejecit amictum ex humeris 5, 421
Rejice capellas à flumine E. 3, 96. illum *arietem* G. 3, 389
Rejicit oculos arvis AE. 10, 473
Rejiciunt parmas versi Latini 11, 619
Rejectantem ore cruorem 5, 470
Rejecti armis 11, 630
Relabens unda 10, 307
Relatam classem nuncio 1, 394
Relata digna atque indigna 9, 595
Relatum diem G. 1, 459
Relaxat spiramenta 1, 89. quæ erant densa 1, 420
Relegant in pascua tauros 3, 212
Relegat Hippolytum Nymphæ Æ. 7, 775
Relegens errata retrorsum litora 3, 690
Relicta, *abl.* Troja 2, 108. Trinacria 3, 440. classe 9, 8. statione 9, 222
Relictæ succurre 9, 290
Relictam vitem G. 2, 406. classem AE. 5, 612
Relictas sedes 3, 123
Relicti, *genit.* ruris cui pauca erant jugera G. 4, 127. *plur.* catuli AE. 2, 357. postes 2. 454
Relictis nidis G. 2, 210. aditisque arisque AE. 2, 351. paucis 3, 190. stratis 4, 82. metis 5, 171. mensis 8, 109. equis 11, 500. castris 12, 443
Relicto te 2, 657. spatio 5, 321 mucrone 12, 736
Relictum, *acc. masc.* Hylam E. 6, 43. ensem AE. 4, 507. *neutr.* nihil tibi est 6, 509. *acc.* litus 2, 28
Religatos equos 9, 352
Religavit classem ab aggere 7, 106
Relines mella G. 4, 229
Relinquam *legitur* remittam AE. 4, 436. hæc invisa lumina 2, 62
Relinquat regnum AE. 4, 432. lucem 4, 452. *cum* ambiguum 5, 326. te tacitum 6, 841
Relinquens ova G. 3, 438. arma AE. 11, 830
Relinquere terras 4, 281
Relinquet quam primo Aquilone 7, 361. te indecorem 11, 845
Relinqui nihil urbe 2, 659. sola sibi videtur 4, 466. colles clamore 8, 216
Relinquit, *legitur* reliquit G. 1, 35. aratra 3, 519. carmina *quæ* descripsit in foliis AE. 3, 445. portum 7, 7. truncum sanguine singultantem 9, 332. litus 11, 618. longe lapsum 12, 470
Relinquo hæc aliis post commemoranda G. 4, 148. hunc honorem vitæ 4, 328. portus AE. 3, 10. lucem 10, 855. pugnas 12, 818
Relinquor, cui relinquor 2, 678
Relinquunt vitam sub nube G. 3, 547. tecta *apes* 4, 104. spicula *apes* 4, 237. vestigia AE. 2, 244. montes 4, 155. limen 5, 316. Entello taurum & palmam 5, 472. non relinquunt in morte curæ 6, 444. fluvium 8, 125. arma 9, 357. castra 10, 604
Reliqui nihil mihi aliud 4, 315.

Re

Re-

Digitized by Google

AE.

AE. 3, 464. robore 6, 214
Secuerunt corpora vepres G. 3, 444
Secuit sub nubibus arcum Æ. 5, 658. 9, 15
Secula G. 1, 469. 2, 295. AE. 1, 295. 449. 610. 6, 235. 793. 8, 325. 12, 826
Secum, *passim*.
Secunda, *nom. fœm.* fortuna 9, 282. *abl.* Junone 4, 45
Secundæ mensæ 8, 283
Secundarent rite visus 3, 36
Secundas vires 2, 617
Secundent nostra incepta Dii 7, 259
Secundet eventus G. 4, 397
Secundi spirate *Dii maris* AE. 3, 529. zephyri 5, 32
Secundis mensis & Diis G. 2, 101. rebus AE. 1, 211. 9, 301. 10, 502. ventis 3, 683. 723. ventis & Diis 8, 682
Secundo amni G. 3, 447. AE. 8, 549. curru 1, 160. fremitu 5, 538. clamore 5, 491. 10, 266. fluvio 7, 494. rumore 8, 90. pede 8, 302. 10, 255. Marte 10, 21. 11, 899. fluctuque æstuque 10, 687
Secundos sinus implere 3, 455. zephyros 4, 562
Secundum te nunc habet ista *fistula* E. 2, 38. locum tenuit virtute Æ. 5, 258
Secundum flumina *juxta* G. 3, 143
Secundus haud ulli veterum virtute AE. 11, 441. aruspex 11, 739
Secura, *nom. fœm.* quies G. 2, 467. tu Æ. 1, 294. *neutr. plur.* otia G. 3, 376
Secures AE. 6, 819. 7, 184. 627
Securi, *subst.* 6, 824. 7, 510. 12, 306
Securi, *adject.* pelagi atque mei 7, 304
Securibus G. 3, 364. 6, 180
Securim AE. 2, 224. 11, 656. 696
Securos latices 6, 715
Securus amorum 1, 254. 10, 326
Secus, non secus ac G. 3, 346. AE 8, 243. 10, 272. 12, 856. haud secus 2, 382. 4, 447. 8, 414. 11, 814. 12, 9, haud secus ac 3, 236. haud secus atque 11, 456. haud secus quam 12, 124. non secus atque 8, 391
Secuta est concubitus pecudum E. 6, 49. est quam fama 6, 74. est per castra alium 10, 23. fuerit nos Trojana fortuna 6, 62. hoc sum terraque marique 9, 492. manum sagitta excidit 12, 423. *abl.* mole veniunt ad terram semineces *mole super incidente* 9, 542
Secutæ æra *opes* G. 4, 151. quam mille Oreades AE. 1, 503. quæ quemque acies 7, 642
Secutam extrema ferro 6, 457
Secuti hæc exempla G. 4, 219 Deum præcepta 4, 448. nos te tuaque arma AE. 3, 156. quemque pueri 5, 561. qui arma 6, 612. qui signa 8, 52. quemque juvenes 9, 162. responsa 10, 33. qui me meaque arma 10, 672. Pæana conclamant socii, *repetentes*, vel *persequentes Pæona* 10, 738. ducis exemplum eventumque 11, 758
Secutos *ipsum* ex urbe viros 7, 652
Secutum armenta E. 6, 59. arma socia AE. 11, 161
Secutus G. 3, 306. AE. 3, 327. 5, 296. 6, 170. 10, 893. 12, 301, 354. 380. data fata Æ. 1, 386. est fugientem tali voce 1, 410. 9, 17. victricia arma 3, 54. dicta voce 7, 212. fata extrema 9, 204. quem cursu teloque 9, 559
Sed tamen E. 1, 19. 9, 55. G. 1, 70. 305. AE. 3, 541
Sed neque G. 2, 103. 136. AE. 12, 903
Sed non G. 3, 209. AE. 3, 255. 5, 680. 6, 140. 736. 9, 328. 10, 201. 343. 584. 11, 380
Sed enim 1, 23. 2, 164. 5, 395. 6, 28
Sedatis amnibus 9, 30
Sedato. pectore 9, 740. corde 12, 18
Sede 1, 684. 2, 525. 568. 3, 687. 4, 504. 7, 193. 324. 454. 12, 810
Sedeant spectentque Latini 12, 15
Sedeat vestibulo custodia 6, 575
Sedebant per juga longa 6, 411
Sedebat 2, 574. 7, 187. 9, 4
Sedebit Theseus AE. 6, 617
Sedem G. 4, 228. AE. 2, 716 742. 3, 190. 452. 6, 283. 577. 7, 3. 229. 562. 8, 347. 463. 10, 3. 11, 112
Sedens fucus ad pabula aliena G. 4, 244. ramo 4, 514. super arma furor AE. 1, 299. Tisiphone 6, 555. sede patria 7, 193. limine Phœbi 8, 720. nube 9, 640. ipse Æneas 10, 218. ille victor 10, 409. nocte in bustis *avis* 12, 864
Sedent in limine Diræ 4, 473
Sedentes pacem laudate 11, 460
Sedentis, *equitantis* 11, 692
Sedere solo acies 6, 192. carinæ 10, 301
Sederet animo fixum, immotumque 4, 15
Sedes, *sing.* apibus petenda G. 4, 8, fundatur Veneri AE. 5, 759
Sedes *plur.* 1, 209. 251. 419. 561. 2, 232. 437. 642. 760. 785. 3, 123. 167. 6, 431. 639. 7, 52. 158. 175. 8, 462. 11, 44. infernas 8, 244. Tartareas 8, 667. ubi ponere? 3, 88. mutandæ 3, 161
Sedet E. 10, 71. AE. 1, 60. 4, 186. 10, 159. 11, 237. 726. 837. *otiatur* G. 3, 456. hoc animo AE. 2, 660. id Æneæ 5, 418. circum castella sub armis *obsidet* 5, 440. sedet æternumque sedebit Theseus 6, 617. *Si*, id, *statutum est* 7, 368. certa patribus sententia pugnæ 7, 611
Sedetis portu 7, 201
Sedibus G. 4, 65. 471. AE. 1, 88. 2, 465. 611. 654. 6, 152. 203. 328. 371. 7, 775. 11, 532
Sedili gramineo 8, 176
Sedilia saxo vivo 1, 171
Sedilibus G. 4, 350
Sedis patriæ 2, 634
Sedit inguine ima *hasta* 10, 785. hæc sententia 11, 551
Seditio 1, 153
Seditione 11, 340
Seduxerit artus anima mors 4, 385
Seges G. 1, 47. 4, 129. AE. 3, 142. virum G. 2, 142. telorum AE. 3, 46. atra horrescit strictis ensibus 7, 526. horret ferrea strictis mucronibus AE. 12, 663
Segetem G. 1, 212. 319. 2, 411. AE. 2, 304
Segetes E. 1, 72. 5, 33. 9, 48. G. 1, 1. 54. 152. 3, 198
Segeti 1, 270
Segetis AE. 7, 808
Segetum G. 1, 112
Segnem campum 1, 72. Menœten AE. 5, 173. palmum 10, 700
Segnes G. 4, 198. AE. 9, 787. 11, 21. 64. 736. jaceant terræ G. 2, 37. rumpe moras 3, 42
Segnior AE. 8, 414. 10, 657. 12, 566. 615. non segnior bacchus in denso ubere G. 2, 275. segnior annona 3, 95. haud illo segnior ibat AE. 4, 149. non cursu segnior 7, 383
Segnis carduus G. 1, 151. defluit amni cetera pars lenta AE. 8, 549. mora 10, 308. fuga 10, 592
Segnities 2, 374
Segnius, non segnius 9, 441. 12, 525
Selinus, *nom. propr. Oppidi* AE. 3, 705
Sellam trabeamque regni insignia AE. 11, 334
Semel G. 2, 422. AE. 3, 431. 6, 487. 9, 140. 10, 298. 11, 412. 418. 12, 208
Sementem G. 1, 230
Semesa ossa AE. 8, 297
Semesam prædam 3, 244
Semianimem germanam 4, 686
Semianimes digiti 10, 396. equi 11, 635
Semianimi lapsoque, &c. 12, 356
Semianimis *Rhoetus* 10, 404
Semiferi *Caci* 8, 267
Semifero sub pectore 10, 212
Semina G. 1, 193. 2, 268. 302. 324. terrarumque, animæque, marisque E. 6, 32. sæva leonum G. 2, 152. flammæ AE. 6, 6
Seminat arbos 6, 206
Semine G. 1, 22. 104. 2, 14. 317
Semineciem *serpentem* AE. 5, 275
Semineces viros 9, 455. multos 12, 329
Semineci sibi 10, 462
Seminibus G. 2, 57. 354. AE. 6, 731
Semihominis Caci 8, 194
Semiputata vitis E. 2, 70
Semita AE. 1, 422. 4, 407. 9, 383. 11, 524
Semiviri Phrygis 12, 99
Semiviro comitatu 4, 215

Se-

Digitized by Google

Si-

Sin-

Digitized by Google

So-

Digitized by Google

dedit tuba 5, 139. dat saxis 7, 567. metumque miscebant operi 8, 431. agnovit 8, 531. increpuit tuba 9, 503. dant galeæ flictu 9, 667. dant cycni 11, 458. dedit hasta 11, 799. dat cornus 12, 267. ferunt ad litora venti 12, 455. dant amnes 12, 524
Sonitus tubarum G. 4, 72. AE. 7, 628. fit G. 4, 79. 188. AE. 2, 209. Curetum G. 4, 151. elarescunt AE. 2, 301. pedum 2, 732. dant 5, 435. olympi 6, 586. nec memnr 11, 802
Sonora discordia 2, 423
Sonoras tempestates 1, 57
Sonore 7, 462
Sonorem dant sylvæ G. 3, 199
Sonoribus sæva arma AE. 9, 651
Sonoris fluminibus 12, 139
Sonoro ære 12, 712
Sontem animam 10, 854
Sontes 6, 570
Sonuere horrendum arma 9, 731. undæ 11, 562
Sonuerunt æthere nimbi 2, 113. omnia plausu 5, 506
Sonum arma dedere G. 3, 83
Sonus 4, 260. AE. 2, 728. vocis 5, 649. fit 9, 752. urbis confusæ 12, 619
Sophocleo carmina digna cothurno E. 8, 10
Sopitas aras AE. 8, 542
Sopitos ignes 5, 743. 8, 410. sensus 10, 642
Sopitum somno 1, 684
Sopor E. 5, 46. G. 4, 190. AE. 2, 253. 3, 173. 511. 8, 27. consanguineus lethi *frater* 6, 278
Sopore noctis 6, 390
Soporatam melle, & frugibus offam 6, 420
Soporatum vi Stygia 5, 855
Soporem 4, 521. 8, 406
Soporiferumque papaver 4, 486
Soractis arces 7, 697. custos Apollo 11, 785
Sorbet in abruptum fluctus 3, 422
Sorbis acidis G. 3, 38n
Sordent tibi munera nostra E. 2, 44
Sordida rura 2, 28
Sordidus amictus *Charentis* AE. 6, 301
Soror G. 4, 341. 354. Æ. 1, 51. 333. 4, 9. 47. 420. 424. 438. 673. 682. 7, 487. 503. 10, 419. 11, 813. 12, 222. 623. 632. 671. 871
Soror, & conjux 1, 51
Sororem 4. 8. 179. 476. 634. 677. 12. 138. 682. 018
Sorores G. 4. 351. Nymphas 2, 494. 4, 382. Tartareæ AE. 7, 327
Sorori 4. 31. 456. 478. 6, 250
Sororis 4, 435. 8, 157
Sororum E. 6, 65. AE. 1, 326. 330. 6, 572. 7, 324. 454. 10, 190. 11, 215
Sors E. 9, 5. rerum AE. 10, 40. ista 11, 165
Sorte 1, 443. 512. 2, 201. 555. 5, 132. 190. 6, 431. 761. 11, 110. 12, 54. 932
Sortem 5, 490. 6, 114. 332. 7, 254. 9, 268. 12, 243
Sortes 6, 72. 7, 269. Lyciæ 4, 346. 377
Sorti quibus cecidit custodia ad portas G. 4, 165. excipiam cristas AE. 9, 271. pater æquus utrique est 10, 450
Sortibus ductis stat urna 6, 22
Sortire quot annis sobolem armento G. 3, 71
Sortisque futuræ AE. 10, 501
Sortita periclum 9, 174
Sortiti corpora virum delecta AE. 2, 18. remos 3, 510. vires 3, 634. laborem 8, 445
Sortitus non pertulit ullos 3, 323
Sortitus fortunam oculis 11, 920
Sospite quo 8, 470. nato 11, 56
Spadices G. 3, 82
Spargam flores AE. 6, 884. arma per agros 7, 551
Spargat arenam pedibus E. 3, 87. AE. 9, 629
Sparge marite nuces E. 8, 30. malam 8, 82. virgulta fimo pingui G. 2, 347
Spargebat lumine terras Aurora prima AE. 4, 584. 9, 459. 12, 113
Spargens mella 4, 486. rore 6, 230. hastilia densat 11, 650
Spargere voces in vulgum ambiguas AE. 2, 98. corpus undis 4, 601. corpus lympha 4, 635. Vulcanum tectis 7, 77. somnos cantu 7, 754
Spargeret humum herbis E. 9, 20
Spargimus ferrum dextra AE. 12, 51
Spargit corpus aqua 6, 636. ungula rores 12, 339
Spargite humum foliis E. 5, 40. me in fluctus AE. 3, 605
Spargitur stuppea flamma manu 8, 695. tellus lacrymis 11, 191
Sparsa, *nom. fœm.* arena G. 3, 234. AE. 12, 106. per orbem *gens* 1, 606. senectus temporibus 5, 416
Sparsas per æquor Cycladas 3, 126. manus 4, 665
Sparserat latices 4, 512
Sparsere per agros juvenem discerptum G. 4, 522
Sparserit Eurus morantes *apes* G. 4, 19
Sparsi rorabant sanguine vepres AE. 8, 645
Sparsis pellibus albo E. 2, 41
Sparsit labrusca racemis antrum E. 5, 7. coloribus alas AE. 7, 191
Sparso cerebro 5, 413. cruore 12, 308
Sparsos fraterna cæde Penates 4, 21
Sparsuros sanguine flammam AE. 11, 82
Sparsus aquarum haustus G. 4, 229
Spartæ 3, 405
Spartam Æ. 2, 677. 10, 92
Spartanæ virginis 1, 320
Sparus 11, 682
Spatia G. 1, 314. 3, 203. AE. 5, 316. 325. 12, 129
Spatiatur in arena G. 1, 389. ad aras E. 4, 62
Spatiis G. 2, 541. 4, 147. AE. 5, 584. 7, 381. 9, 275
Spatio 5, 203. 321. 327. 10, 219
Spatium E. 3, 105. AE. 4, 433. 6, 634. 10, 400. 772. 12, 696. 907
Spe E. 6, 18. AE. 1, 356. 4, 235. 271. 6, 876. 11, 18. 49. 437. 491. 12, 325. 796
Specie famave movetur 4. 170
Speciem hanc non tulit 2, 407
Species, *nom. sing.* auri 6, 208. *plur.* animorum G. 1, 420. multæ 2, 103. variæ 4, 406
Specimen tale dabit G. 2, 241. Solis *ornamentum* 12, 164
Spectabat 4, 367. campum AE. 12, 136
Spectabis acervum &c. G. 1, 158
Spectabit cædis acervos AE. 10, 245
Spectacula 6, 37. rerum E. 4, 37
Spectans solis lumina 8, 68
Spectant socios 11, 100
Spectare G. 2, 437. AE. 5, 655
Spectat Ceres G. 1, 96. Juno Æ. 10, 760. interrita pugnas 11, 837
Spectata, *nom. fœm.* juventus rebus 8, 151. *neutr. plur.* labore semina G. 1, 197
Spectator adesset AE. 10, 443
Spectent Latini 12, 15
Spectentur neve hæc nostris ab annis 9, 235
Spectes si ad vitulam E. 3, 48
Specubus G. 3, 376
Specula E. 8, 59. AE. 3, 139. 10, 454
Speculamur obitus signorum G. 1, 257
Speculantur AE. 1, 520. aquas G. 4, 166
Speculata locum arte nova AE. 7, 477
Speculator adiret castra 12, 349
Speculatur ab tumulo Aruntem Æ. 11, 833
Speculatus 5, 515. 10, 769. litora 10, 290
Speculis 4, 586. 7, 511. 11, 526. 877
Specus G. 4, 418. AE. 7, 568. 8, 241. 258. 418. 9, 700
Spelæa ferarum E. 10, 52
Spelunca AE. 3, 424. 5, 213. 6, 237. 8, 193
Speluncæ G. 2, 469. 3, 145. AE. 8, 234
Speluncam 4, 124. 165. 8, 210, 224. 304
Speluncis G. 4, 364. AE. 1, 64
Spem E. 1, 15. G. 1, 224. 3, 73. 473. 4, 161. AE. 1, 213. 222. 2, 676. 4, 55. 477. 6, 364. 9, 291. 10, 107. 371. 648. 11, 308. 411
Sperabant salutem rebus 12, 242
Speranda hæc fuerunt 11, 275
Sperans 6, 526. 10, 385

Digitized by Google

sti 9, 471
Stantem turrim in præcipiti AE. 2, 460. summis pro turribus Idam 9, 576
Stantes armatos 2, 485
Stare loco nescit *equus* G. 3, 84. contra videt *illam* AE. 7, 374. Trojam 8, 390. procul campis meditantem prælia taurum 10, 455. pulvere cœlum 12, 408
Starem sub ipsa acie 12, 812
Stares Troja 2, 56. truncus in armis 11, 173
Staret mare ventis placidum E. 2, 26. equus AE. 2, 113
Stat in agmine G. 3, 348. fortuna domus 4, 209. lacrymans 4, 356. cura parentis in Ascanio AE. 1, 650. ferri acies 2, 333. renovare casus 2, 750. sonipes 4, 135. gratia tacti apud memores 4, 539. gravis Entellus 5, 437. ductis fortibus urna 6, 22. turris ad auras 6, 554. domus 8, 192. sua cuique dies 10, 467. mole sua 10, 771. mucro ad costas 11, 817. hac Jupiter 12, 565. conferre manum Æneæ 2, 678. pecus mutum metu 12, 718
Stare viri AE. 9, 376
Statio G. 4, 8. 421. AE. 2, 23. 5, 128
Statione 9, 183. 222, 10, 297
Statis, quid statis? 12, 425
Statuam *verb.* tibi duos crateras E. 5, 68. juvencum ante aras AE. 9, 627
Statuent tumulum 6, 380
Statuere molem hanc in malis equi 2, 150. effigiem 2, 184
Statues quæ *mœnia* 2, 295
Statui urbem 4, 655
Statuis submittere, &c. G. 3, 73.
Statuisse summa de re AE. 11, 302
Statuit G. 1, 353. AE. 8, 271. 12, 506
Statuo urbem 1, 577
Status quis fuerit Latio antiquo AE. 7, 38
Statuunt crateras 1, 728. 7, 147
Stella G. 1, 222. 336. AE. 2, 694
Stellantis cœli 7, 210
Stellas G. 1, 365. AE. 5, 42. 9, 21
Stellatus jaspide ensis 4, 261
Stellio ignotus G. 4, 243
Stellis 1, 137. 396. AE. 3, 521. 4, 482. 6, 797. 11, 202
Sterilem arenam G. 1, 70. vaccam AE. 5, 251
Steriles *plur. nom.* avenæ E. 5, 37. G. 1, 154. platani 2, 70. orni 2, 111. sylvæ 2, 440. *acc.* agros G. 1, 84. AE. 3, 141
Sterilis *arbor* G. 2, 53
Sternacis equi AE. 12, 364
Sternamus campis 11, 374
Sterne acies 7, 426. pronum solo 11, 485
Sternendus erat ter letho 2, 566
Sternentes agmina clara 10, 318
Sternere humum G. 3, 298. ferro AE. 7, 692. cæde viros 10, 119. Oroden 10, 733. corpus 12, 97. morti adversos 12, 464. quem AEolum 12, 545
Sterneret æquor aquis 8, 89. Camillam 11, 796
Sternet Pœnos 6, 858
Sternimus gremio telluris 3, 509
Sternit ductores *cervorum* AE. 1, 194. agros Æ. 2, 306. a culmine Trojam 2, 603. Chorineum 5, 571. Antiphaten 9, 698. manu Meropem 9, 702. humi moriens collapsos artus 9, 754. tres per varios casus 10, 352. humi Hebrum 10, 697
Sternitur 7, 533. 10, 781. 11, 87. 5, 481. æquor aquis 5, 821. omne solum telis 9, 666. Arcadiæ proles 10, 429. Acron 10, 730
Sternunt se somno G. 4, 432
Sternuntur corpora per vias AE. 2, 364. Etrusci 10, 429
Steropesque 8, 425
Stet Marpesia cautes 6, 471
Steterant arces 3, 110. ad litora proræ 9, 122. ad litora puppes 10, 223. in corpore Grajum quæ *tela* 10, 334
Steterat quibus hoc imperium, Dii 2, 352. oleaster 12, 767
Steterint classes 3, 403
Steteritque *arbor* G. 2, 270
Steterunt comæ AE. 2, 774. 3, 48
Stetimus contra tela 11, 282
Stetit campo legio G. 2, 280. regno AE. 1, 272. illa tremens *hasta* 2, 52. spes 2, 163. ante pedes Æneæ 5, 381. contra Alciden 5, 414. contra ora juvenci 5, 477. ut primum juxta 6, 452. fixa dolore *Jovis conjux* 7, 281. ut stetit 9, 389. vulnere sanguis 12, 422. hasta cerebro 12, 537. obtutu tacito 12, 666. acer in armis Æneas 12, 938
Sthenelumque 12, 341
Sthenelusque 2, 261
Stimicon E. 5, 55
Stimulant Æ. 4, 302
Stimulat 4, 576
Stimulis 7, 405. 11, 337. 452. 728
Stimulos G. 3, 210. AE. 6, 101. 9, 718
Stipant mella *apes* G. 4, 164. 216. AE. 1, 437
Stipante caterva 1, 501. 4, 136
Stipat carinis argentum 3, 465
Stipata, *nom. sem.* Tyriis *ego Dido* 4, 544. cohors fratrum 10, 328. turba ducum AE. 11, 12
Stipite 3, 43. 4, 444
Stipitibus 7, 524. 11, 894
Stipitis 7, 507
Stipula E. 3, 27. G. 1, 315. 3, 297
Stipulæ 1, 289
Stipulam 1, 85
Stipulasque 1, 321
Stipulis 3, 99
Stiriaque, *gutta* G. 3, 366
Stirpe 1, 171. 2, 312. 379. 4, 322. AE. 1, 630. 3, 94. 4, 297. 6, 864. 7, 99. 8, 130. 10, 543. 11, 394. 12, 208. 781
Stirpem 4, 622. 7, 293. 579. 12, 770
Stirpes G. 2, 24
Stirpibus 2, 53. 209. 367
Stirpis 4, 281. AE. 3, 326. 5, 711. 8, 629. 12, 166
Stiraque G. 1, 174
Stomachoque AE. 9, 699
Stragem G. 3, 247. 556. AE. 6, 829. 12, 454
Strages 9, 526. 784
Stragis 6, 504. 11, 384
Stramine 11, 67
Strata poma jacent sub arbore 7, 54. viarum 1, 425
Stratis baccis agri G. 2, 183
Stratis, *subst.* AE. 3, 176. 4, 82. 392. 8, 415
Stratis, *adject.* juvencis AE. 3, 247. pellibus 7, 88. velleribus 7, 94. foliis 8, 366
Strato surgit 3, 513
Strato ostro 1, 704
Stratum silet æquor E. 9, 57
Stratus dextra Cydon AE. 10, 326
Straverat quem vulnere Turnus 12, 944
Stravere cæsi juvenci terram 8, 719
Straverunt æquora venti 5, 763
Stravi primam aciem 8, 562
Stravit pavor mortalia corda G. 1, 331. Rutulos quæ *moles* AE. 9, 517. Latinos 10, 311
Streperet clypeis 10, 568
Strepit murmure campus 6, 709. tinnitu galea 9, 808
Strepitant corvi G. 1, 414
Strepitu AE. 8, 305
Strepitum G. 2, 492. AE. 1, 426. 6, 559
Strepitus G. 3, 79. AE. 1, 729. 6, 865. 9, 394
Strepuerunt cornua cantu rauco AE. 8, 2
Stricta ferri acies 2, 334
Strictam aciem 6, 291
Strictis mucronibus 2, 449. 12, 663. ensibus 7, 526. 12, 288
Stricto ferro 4, 580. 10, 715. ense 12, 175
Strictum ensem 10, 577. mucronem 10, 651
Stricturæ Chalybum stridunt cavernis 8, 421
Stridebat cardo foribus ahenis 1, 453
Stridens Aquilone procella 1, 106. *fama* 4, 185. horrendum bellua Lernæ 5, 288. hasta 9, 419. 12, 926. sagitta 9, 632. 11, 319. falarica 9, 705. telum 12, 859
Stridentque hastilibus auræ 12, 692
Stridente nervo 5, 502. sagitta 7, 531
Stridentem fundam 9, 586. hastam 10, 645. 776
Stridentes, *nom.* panduntur portæ 6, 573. *acc.* alas anguibus 7, 561
Stridenti stipula E. 3, 27

Digitized by Google

Digitized by Google

· 899
Subiisset ea cura victorem 9, 757.
Subit aspera sylva G. 1, 152. huc AEneas AE. 1, 175. ostia pleno velo 1,404. illa *machina* 2,240. ira ulcisci patriam 2, 575. pone conjux 2, 725. gubernaculo rector 5, 176. Sergestus spatio iniquo 5, 203. ostia plenis velis 5, 281. Helymus 5, 339. ipse Fadumque Hebesumque 9, 344. huic Alcanor 10,338. quæ nunc *spes* 10, 371. ille astu 10,522. hasta per oras clypei 10, 588. obvius hasta 10, 877. dum alter 11, 672. Aruns 11,763. ipsa *Juturna* 12, 471
Subita, *nom. fœm.* dementia G. 4, 488. vox Æ. 7. 95. *abl.* formidine 3, 259. 5, 290. dulcedine 11, 538. morte Æ. 11, 796. spe 12, 325. clade 12,556
Subitæ, *plur.* crustæ G. 3, 360. Harpyiæ AE. 3, 225
Subitam rabiem 7,479. nubem 9,33
Subitis umbris 4, 571
Subito, *adverb.* G. 2, 268. 4, 407. 499. AE. 1, 92. 5, 213. 522.723. 790. 6, 47. 548.7,694. 8,554.637. 9, 541. 10. 293. 407. 11, 551. 12, 421. 862. cum subito 1,513. 539. subito cum 2,731. 3, 137. 590. 12, 249
Subito, *adject.* fragore 2,692. furore 4, 697. visu 6, 710. 8, 109. tumultu noctis 9, 397. clamore 11, 609. dolore 12, 599
Subitum monstrum G. 4, 554. AE. 2, 680. 8, 81. examen 7, 67. inceptum 12, 566
Subitus præterit, &c. 5, 170. tremor 7, 446. calor 9, 475. ignis 12, 576
Subjuncta rostro leonis *navis* 10, 157
Subjungere curru tigres E. 5, 29. gentem AE. 8, 502
Sublapsa, *nom. fœm.* retro sublapsa referri spes Danaum 2, 169. lues 7, 354. vetustas 12, 686. *neutr. plur.* retro referri omnia G. 1, 200
Sublata, *voc. fœm.* rebus secundis mens hominum AE. 10,502. *abl.* dextra 5, 642. *neutr. plur.* reponi pocula 8, 175
Sublatum me inter Trojæ labores *susceptum & educatum* 9, 203. ensem 9, 749. 12, 729
Sublatus ad æthera clamor 2,338
Sublegi tacitus carmina E. 9, 21
Sublevat ipsum terra Æ. 10, 831
Subligat ensem humeris 8, 459. clypeum sinistræ 11, 11
Sublime, *nom. pro adverb.* ferent ad sydera nomen E. 9, 29. expulsam G. 2, 320. elati 3, 108. volans Æ.10, 664
Sublime, *adject.* centum columnis tectum 7, 170
Sublimem feres ad sydera Æneam Æ. 1, 263. portant 4, 240. gloria tollit 10, 144. in stramine ponunt juvenem 11, 67. in nube columbam 11, 722
Sublimes animas 6, 720. in equis 7, 285. olli 12, 788
Sublimi vertice 9, 682
Sublimibus armis 11, 602. portis 12, 133
Sublimis G. 1, 242. 405. AE. 1,419. 6, 357
Sublucet purpura nigræ violæ G. 4, 275
Sublustri noctis in umbra Æ. 9,373
Submergere ipsos ponto 1, 44
Submersas puppes 1, 73
Submersum 1, 589. 5, 125
Submissa, *voce* 10, 611
Submissi petimus terram 3, 93
Submisso vultu 12, 807
Submitte furorem 12, 832
Submittere in spem gentis *equos seponere* G. 3, 73. habendo pecori *vitulos seponere* 3, 159. animos amori Æ. 4, 414
Submittite tauros E. 1, 46
Submota recessu spelunca Æ.8, 193
Submovet Oceano, &c. 7, 226
Subnecte cervici circlos G. 3, 167
Subnectens cingula mammæ Æ. 1, 496
Subnectit fibula vestem 4, 139. fibula gemma *pharetram* 5, 313. circulus auro *crines* 10, 138
Subnixa, *nom. fœm.* alte solio *Dido* 1, 510. muro Petilia *urbs* 3, 402
Subnixus crinem 4, 217
Subremigat undis 10, 227
Subridens olli 1, 258. 9, 740. 12. 829. ad quem 10, 742
Subrigit aures 4, 183
Subsedit Acestes galea 5, 498. adulter devicta Asia 11, 268
Subsidens poplite 12, 492
Subsident Teucri 12, 836
Subsidio Trojæ ibant 10, 214. fubeat fuga 12, 733
Subsidunt undæ 5, 820
Subsiste pedes ad muros 11, 506
Subsistere clypeo 9, 806
Subsistit addictis habenis Æ.12, 622
Subsiterat uterque, &c. 11, 609
Substitit 2, 243. 739. 10. 711. 11, 95. 12, 491. unda tacita, *Tybris* 8, 87
Subtegmine auri vestes picturatas 3, 483
Subter G. 3, 298. Æ. 3, 695. 4, 182. 8, 366. 418. 9, 514
Subterlabentia flumina muros G. 2, 157
Subterlabere fluctus AE. 10, 4
Subtexere fumo cœlum AE. 3, 582
Subtrahe ne te aspectu nostro 6, 465. ne te amplexu nostro 5, 698
Subtrahiturque solum 5, 199
Subvecta nox 5. 721
Subvectant saxa sudesque 11, 474
Subvectare humeris saxa 11, 131
Subvectat corpora cymba 6, 303
Subvectus superes amnem 8, 58
Subvehitur ad arces 11, 478
Subvenit nihil Apollo 12, 406
Subvolvere manibus saxa 1, 428
Suburget proram ad saxa 5, 202
Succedam castris 8, 507
Succedat pugnæ 11, 826
Succede penatibus nostris 8, 123
Succedere matrum cura incipit G. 3, 318. tecto assuetus coluber 3, 418. umbræ 3, 464. cœlo 4, 227. curru fueti quadrupedes Æ. 3, 541. terris 7, 214. dextræ hostili pro me 10, 847. terræ tumulo 11, 103. tectis 11, 146. partem voti mente 11, 794
Succedet fama 12, 235
Succedit fluvio lætus 7, 36. pugnæ 10, 690
Succedite tectis nostris, o Juvenes 1, 631
Succedoque oneri 2, 723
Succedunt tecto 2, 478. bello 8, 607. illi servantque vices 9, 222. ipsi in certamina 9, 663. matres 11, 481
Succensus amore laudis Ascanius 7, 496
Successimus antro E. 5, 19
Successit, sedibus hospes Æ. 4, 10. imo tumulo 5, 93 stabulis 7, 501. amor habendi 8, 327
Successu exultans 2, 386. acrior ipso 5, 210. equorum lætus 12, 616
Successum Dea negat 12, 914
Successus hos alit 5, 231
Succidimus in mediis conatibus ægri 12, 911
Succiditur Ceres medio cestu G. 1, 297
Succincta, *nom. fœm.* palla 6, 555. nimbo 10, 634
Succinctam monstris latrantibus *Scyllam* E. 6, 75. pharetra AE. 1, 327
Succinctus trabea 7, 188. amictu 12, 401
Succiso poplite 9, 762. 10, 700
Succisus flos aratro 9. 435
Succos G. 2, 59. 126. AE. 12, 419
Succumbere culpæ 4, 19
Succurre relictæ 9, 290. nostro labori 9, 404
Succurrere G. 1, 500. AE. 1, 634. 2, 451. 10, 439. 511. 12, 813
Succurrit pulchrum mori in armis 2, 317
Succurrite rebus fessis 11, 334
Succurritis urbi 352
Succus subducitur pecori E. 3, 6, veniet in herbas G. 1, 90
Sucronem Rutulum AE. 12, 505
Sudabit *equus* G. 3, 203
Sudabunt quercus mella E. 4, 30
Sudant humore lacunæ G. 1, 117. æra 1, 480
Sudantia ligno odorato balsama G. 2, 118
Sudavit Sanguine litus AE. 2, 582
Sudent electra myricæ corticibus E. 8,

Digitized by Google

T

mœsti loca 6, 434. tela contra Minervam 8, 700. armis alta 9, 169. fossas 9, 470. rostra ficcum 10, 301
Tenentem aras 4, 219. propiora 5, 168. arma 6, 485. se more veteris diei 7, 204
Tenentes supera alta 6, 787. pateras 8, 640. scuta 9, 229
Tenenti similis, &c. 12, 754
Tenentur obsidione castra 10, 109
Teneo neque te 4, 380
Teneor nec legibus ullis patriæ 2, 159
Tener agnus E. 1, 8. mundi concreverit orbis 6, 34. humor G. 2, 331
Tenera *nom. fœm.* frons *vituli* 2, 372. *abl.* lanugine E. 2, 51. arundine 7, 12. G. 3, 15. herba E. 8, 15. G. 1, 112. 3, 326. manu AE. 11, 578. *neutr. plur.* virgulta E. 10, 7
Teneræ res G. 3, 343
Teneram cupressum G. 1, 20
Teneras myrtos E. 7, 6. plantas 10, 49. palmas AE. 2, 406. frondes 3, 449. aristas 7, 809
Tenere sedem somnia 6, 284. non potis est vis ulla 11, 148
Tenerem si verba E. 9, 45
Tenerent propius stabulis armenta G. 1, 355. mare et terras ditione AE. 1, 240
Teneret nox terras 4, 461. regna Teleboum 7, 735
Teneri tali peste 4, 90. quo me decet usque 5, 384. obsidione valloque 9, 598
Teneris arboribus E. 10, 53. adeo in teneris consuescere multum est G. 2, 272. *visibus* parcendum 2, 363. tam inde a teneris impende laborem 3, 74. in ossibus 4, 308. labris Æ. 11, 572
Tenero de corpore G. 2, 23
Teneros fœtus E. 1, 22. agnos 3, 103
Tenes ima hujus gurgitis G. 4, 322
Tenet voluptas sylvas E. 5, 59. omnia amnis G. 1, 116. ille immania saxa AE. 1, 143. portum 1, 404. hunc Dido & moratur vocibus 1, 674. jam jamque manu *illum* 2, 530. portas 2, 613. nec te noster amor 4, 308. a quo nomen Domus Sergia 5, 121. *illum* pinus pondere tarda 5, 154. æquora tuta 5, 171. prima 5, 338. taurum cornu 5, 382. pateram 5, 775. æternum per sæcula nomen 6, 235. obtutu defixa ora 7, 250. magnum Ardea nomen 7, 412. fessa mole rupes 7, 589. te quocumque fonte lacus 8, 75. prima puppis Æneia 10, 157. dextra puppim 10, 226. loca jussa 10, 238. læva galeam 10, 535. se tectus 10, 802. comprensam 11, 723. jam jamque *tenere* *tenet* ...
corvum canis 12, 754
Tenetis quo iter 1, 374. 9, 377
Teneto tu condita mente *figea* Æ. 3, 388. morem hunc sacrorum 3, 408
Tenetur in media morte 2, 533. Æneadum legio vallis obsessa 10, 120. muro fossisque 10, 236. nulla lege fati 12, 819
Tenorem alium habuisse dies G. 2, 337. servat cruenta hasta Æ. 10, 340
Tentabunt non insueta pabula fœtas E. 1, 50
Tentamenta pepigi AE. 8, 144
Tentamus viam 3, 520
Tentanda, *nom. fœm.* nondum falcis acies G. 2, 365. via est 3, 8. *neutr. plur.* æquora fuga Æ. 2, 176
Tentant excursus breves G. 4, 194. prælia Æ. 2, 334. 3, 240
Tentanti omnia G. 4, 328
Tentantum ora torquebit amaror 2, 247
Tentantur fauces Abydi 1, 207
Tentaras amictus invisos 3, 563
Tentare Thetin ratibus E. 4, 32. fluvios G. 3, 77. latebras AE. 2, 38. penitus causas latentes 3, 32. auxilium 3, 146. repostas terras 3, 364. animum precando 4, 113. precando *Æneam* 4, 413. manu juvenum laborem 5, 499. vias ignotas 9, 113. quicquam 11, 437. manu prima belli pericula 11, 505. ausi me ferro 11, 361. ulterius 12, 806
Tentas corda aspera 10, 87
Tentasti artes patrias 11, 716
Tentat sese G. 3, 232. oves scabies 3, 441. prævertere amore animos AE. 1, 725. nequicquam limina saxea 8, 231. castra 11, 350. quæ sit fortuna facillima 11, 761. irasci in cornua 12, 104
Tentatura pedes lageos G. 2, 94
Tentaturum aditus AE. 4, 293
Tentavit fugam cursu 12, 484
Tentent prælia 11, 912
Tentes aditus 9, 67
Tentoria Rhesi niveis velis 1, 473
Tenuant macie G. 3, 129
Tenuem nebulam 2, 217. aera 4, 311. AE. 9, 699. in auram AE. 4, 278. 9, 658. vitam 7, 534. umbram 10, 636
Tenuere Tyrii coloni *Carthaginem* 1, 16. quæ tantæ moræ 2, 282. rates pelagus 5, 8. facem aversi 6, 224
Tenues, *nom.* pluviæ G. 1, 92. umbræ 4, 472. *acc.* fœtus viciæ 1, 75. curas 1, 177. tunicas 2, 75. aquas 3, 335. 4, 410. in auras 4, 500. AE. 5, 740. 861. in ventos 5, 526. Teucrum res 5, 690. vitas 6, 292. telas 7, 14
Tenui avena E. 1, 2. arundine 6, 8. sulco G. 1, 68. 2, 289. vimine 3, 166. in tenui labor 4, 6. auro AE. 4, 264. 11, 75. Minerva 8, 409. discrimine 10, 511
Tenuia vellera G. 1, 398. 2, 121. spiramenta 4, 38
Tenuis lageos 2, 93. argilla *sterilis* 1, 180. halitus 2, 349. non gloria 4, 6. ventus AE. 3, 448. aura famæ 7, 646. carbasus 8, 33. semita 11, 524
Tenuisse fugam per medios hostes 3, 283. cursum huc carinas 4, 46
Tenuissent carmina mentes G. 3, 3
Tenuit inhians tria Cerberus ora 4, 483. vos fiducia vestri generis AE. 1, 136. secundum virtute locum 5, 258. haud tenuit vestigia 332. imperio & armis hanc *sedem* 8, 482. quam non tenuit Ilia tellus mecum excedentem 9, 285. me vivendi voluptas 10, 846
Tenus G. 3, 53. Æ. 1, 741. 2, 553. 5, 603. 6, 62. 10. 210. 536
Tepebat cæde humus 8, 196
Tepefacta, *nom. fœm.* terra 9, 333. hasta trajecto cerebro hæsit 9, 419. *neutr. plur.* flumina radii coquebant G. 4, 428
Tepefactus humor æstuat in ossibus G. 4, 308
Tepentibus auris 2, 338
Tepescit ferrum in pulmone AE. 9, 701
Tepidi aheni G. 1, 296
Tepido humore 2, 117. lacte AE. 3, 66. aggere terræ 11, 212
Tepidum solem G. 1, 398. cruorem Æ. 6, 248. cæde locum 9, 455
Tepidusque cruor 8, 106
Ter *mystice* E. 8, 74. G. 1, 345. 4, 493. AE. 2, 174. 6, 229. 7, 141. 10, 873
Terque quaterque G. 2, 399. AE. 1, 98. 4, 589. 12, 155
Ter aut quater G. 1, 411
Ter *sæpius* AE. 1, 120. 5, 425. 11, 506
Ter G. 1, 281. 4, 384. AE. 1, 487. 2, 792. 3, 566. 4, 690. 6, 700. 8, 230. 10, 685. 885. 11. 188
Terat labore manum G. 4, 114
Ter centum 8, 15. AE. 1, 276. 4, 510. 7, 275. 8, 716. 9, 370. 10, 182
Ter denis Æ. 8, 47. 10, 213
Tereaque, *acc. nom. propr. viri pro* Tereum *Græco more* 11, 675
Terebramus lumen 3, 635
Terebrare latebras uteri 2, 38
Terebintho Oricia 10, 136
Terei E. 6, 78
Terens iter formica G. 1, 380
Teret areas culmos 1, 192
Teretes truncos AE. 6, 207. aclides 7, 730
Tereti olivæ E. 8, 16. gemmis AE. 5, 313. mucrone 7, 665. cervice 8, 633. habena 11, 579
Terga *de arvis* G. 1, 97. 2, 236.

nec

Digitized by Google

Digitized by Google

Tran-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Vol-

Digitized by Google

X

Z

F I N I S.

A01 1465630

Digitized by Google

Digitized by Google